Dževad Jahić
Senahid Halilović
Ismail Palić

GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Zenica, 2000.

Urednik izdanja:
prof. Redžo Čaušević

Glavni i odgovorni urednik:
dr. Hasnija Muratagić - Tuna

Recenzenti:
dr. Hasnija Muratagić - Tuna, vanr. prof. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
dr. Marina Katnić - Bakaršić, vanr. prof. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
dr. Ilijas Tanović, doc. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
Amira Hadžagić, prof. Gimnazije "Ismet Mujezinović" u Tuzli

Stručni saradnici i korektori:
Lejla Nakaš, Bernisa Puriš, Alma Granov

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.163.4(497.6)'36(075.3)

JAHIĆ, Dževad
Gramatika bosanskoga jezika / Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić. - 1. izd.- Zenica : Dom štampe, 2000. - 476 str. ; 24 cm

ISBN 9958-42-046-X
1. Halilović, Senahid 2. Palić, Ismail
COBISS/BiH-ID 8050694

Na osnovu Mišljenja Federalnog ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport broj 02-15-3774/00 od 25. 07. 2000. godine ova knjiga je oslobođena plaćanja poreza.

Dževad Jahić
Senahid Halilović
Ismail Palić

GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Zenica, 2000.

Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić
GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Izdavač:
"DOM ŠTAMPE", ZENICA
Mehmedalije Tarabara 20

Za izdavača:
Edhem Suljić, graf. ing.

Korice:
Mustafa Ganović

Priprema:
Narcis Pozderac

Štampa:
"DOM ŠTAMPE", ZENICA

Zenica, 2000. god.

Tiraž:
3.000 primjeraka

SADRŽAJ

PREDGOVOR 15
Popis najvažnijih *skraćenica* i *simbola* upotrijebljenih u Gramatici bosanskoga jezika 17

UVOD

BOSANSKI JEZIK 21
STAROSLAVENSKI JEZIK 21
DIJALEKTI SREDNJOJUŽNOSLAVENSKOGA DIJASISTEMA 24
Čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje 24
Štokavsko narječje 27
Ekavski govori štokavskog narječja 28
Ijekavski govori štokavskog narječja 29
Ikavski govori štokavskog narječja 30
Tri perioda razvoja bosanskoga govornog jezika 32
Dijalekti bosanskoga jezika 32
Dijalekti bosanskoga jezika i zamjena jata 41
Zajedničke osobine dijalekata bosanskoga jezika 42
Dijalekti bosanskoga jezika 1992-1995. 42
HISTORIJA BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA 43
Periodizacija historije bosanskoga književnog jezika 43
Prva faza razvoja bosanskoga književnog jezika (doba srednjovjekovne Bosne) ... 43
Natpisi na stećcima 47
Ostali bogomilski spomenici 48
Glagoljica 48
Bosančica 49
Druga faza razvoja bosanskoga književnog jezika (tursko doba) 50
Narodni jezik i bosančica 50
Stvaralaštvo na orijentalnim jezicima 52
Jezik alhamijado-literature i arebica 53
Jezik bošnjačke narodne književnosti 54
Odnos Vuka i iliraca prema bosanskome jeziku 55
Bečki književni dogovor iz 1850. godine 55
Kontinuitet upotrebe naziva bosanski jezik 56
Treća faza razvoja bosanskoga književnog jezika
(austrougarsko doba i kulturno-jezički preporod) 56
Jezik u vjerskim školama i reforme arebice 56
Borba za uvođenje narodnog jezika u škole 57
Bosansko-turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića 57
Književno-jezička reforma Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka 58
Bošnjačka narodna književnost na latiničkom pismu 58
Prvi latinički pisci i djelatnost latiničkih listova i časopisa 59

Naziv *bosanski jezik* u doba austrougarske vladavine 59
Četvrta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (jugoslavensko doba) 61
Peta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (bosansko doba) 63
KNJIŽEVNI I RAZGOVORNI JEZIK 65
Pojam žargona 66
NORMA I NORMATIVNA GRAMATIKA 68
NORMATIVNA GRAMATIKA I FUNKCIONALNI STILOVI 69
PRAVOPIS I PRAVOPISNA NORMA 74
KRATAK HISTORIJSKI UVOD U GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA 77
Priroda glasovnih promjena (I) 77
Historijske napomene o bosanskome jeziku 78

FONETIKA I FONOLOGIJA
GLASOVI 83
Tvorba (artikulacija) glasova 85
Prateće osobine glasova (akustička svojstva glasova) 96
Pojedinačni glasovi 98
Glasovi *č* i *ć* 98
Glas *dž* 106
Glas *đ* 107
Glas *h* 108
Glas *f* 110
Glas *j* 111
Geminirani (udvojeni) glasovi 114
Glasovi i slog, granica sloga 116

MORFONOLOGIJA 119
Akcent bosanskoga književnog jezika (naglašeni i nenaglašeni slogovi) 119
Glasovne promjene i glasovni zakoni (II) 130
Promjene samoglasnika 133
Promjena *o* u *e* 133
Prijevoj vokala 136
Nepostojano *a* 137
Asimilacija (jednačenje) i disimilacija (razjednačavanje) glasova 140
Asimilacija (jednačenje) samoglasnika 140
Disimilacija (razjednačavanje) samoglasnika 141
Sažimanje (kontrakcija) samoglasnika 142
Pokretni (fakultativni) vokali 142
Promjene suglasnika (i glasnika) 143
Jednačenje suglasnika 143
Jednačenje suglasnika po zvučnosti 143
Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe 145
Palatalizacija 147
Sibilarizacija (druga palatalizacija, dentalizacija) 148
Jotovanje 151
Prelazak *l* u *o* (vokalizacija) 154

Disimilacija i gubljenje suglasnika ... 157
Zamjena jata u bosanskome književnom jeziku ... 159
Duljenje kratkoga *je* ... 160
Kraćenje dugoga *ije* ... 163
Zamjena jata u suglasničkoj grupi sa sonantom *r* ... 166
Ostala pravila ... 167

MORFOLOGIJA
PREDMET MORFOLOGIJE ... 173
RIJEČ ... 173
MORFEM(A) ... 174
ODNOS MORFEMA I RIJEČI ... 178
GRAMATIČKE KATEGORIJE ... 181
Tipovi gramatičkih kategorija ... 181
Gramatičke kategorije riječi (vrste riječi) ... 182
Gramatičke kategorije oblika riječi ... 182
IMENICE ... 187
Leksičko-semantičke osobine ... 187
Gramatičke osobine ... 188
Rod ... 188
Prirodni i gramatički rod ... 189
Broj ... 191
Padež ... 194
Podjela imenica prema vrstama promjene ... 195
Alternacije padežnih nastavaka i osnova ... 197
Promjena imenica po vrstama ... 197
Promjena imenica *a*-vrste ... 197
Promjena imenica muškog roda ... 197
Imenice muškog roda s nastavkom -*ø* ... 197
Napomene uz pojedine padeže ... 199
Nominativ jednine ... 199
Akuzativ jednine ... 199
Vokativ jednine ... 200
Instrumental jednine ... 200
Nominativ množine ... 201
Genitiv množine ... 203
Imenice muškog roda s nastavkom -*o* i -*e* u nominativu jednine ... 203
Imenice s nastavkom -*o* ... 204
Imenice s nastavkom -*e* ... 205
Promjena imenica srednjeg roda ... 205
Imenice jednakosložne osnove ... 206
Imenice nejednakosložne (proširene) osnove ... 206
Promjena imenica e-vrste ... 208
Vokativ jednine ... 209
Genitiv množine ... 210
Promjena imenica i-vrste ... 212

Instrumental jednine 213
Genitiv množine 213
Morfološko-akcenatski tipovi imenica 214
A-vrsta 214
Imenice muškog roda 214
Imenice srednjeg roda 223
E-vrsta 227
Imenice ženskog roda 227
Imenice muškog roda 233
I-vrsta 233
Pridjevi 236
Leksičke osobine 236
Gramatičke osobine 237
Pridjevski vid 237
Obilježje roda, broja i padeža 238
Komparacija pridjeva 238
Deklinacija pridjeva 241
Zamjenice (upućenice) 245
Leksičke osobine 245
Imeničke zamjenice 246
Pridjevske zamjenice 247
Gramatičke osobine 249
Deklinacija zamjenica 249
Imeničke zamjenice 249
Promjena ličnih zamjenica 249
Promjena neličnih zamjenica 250
Pridjevske zamjenice 251
Brojevi 252
Značenje 252
Oblici 253
Glavni brojevi 253
Redni brojevi 255
Zbirni brojevi 255
Brojni pridjevi 256
Brojne imenice 257
Glagoli 258
Leksičke osobine 258
Gramatičke osobine 259
Glagolski vid (aspekt) 260
Prijelaznost (tranzitivnost) 261
Glagolsko stanje (dijateza) 262
Glagolsko lice 262
Glagolsko vrijeme (tempus) 263
Glagolski način (modus) 263
Gramatički rod i broj 264
Glagolski oblici 264

Podjela glagolskih oblika 264
Glagolske osnove 265
Vrste promjene 266
Pregled oblika po vrstama 267
Prva vrsta 267
Druga vrsta 268
Treća vrsta 270
Četvrta vrsta 271
Promjena pomoćnih glagola 271
Ostali glagoli nepravilne promjene 273
Značenje i tvorba glagolskih oblika 274
Infinitiv 274
Prezent 275
Aorist 276
Imperfekt 277
Perfekt 278
Pluskvamperfekt 279
Futur prvi 280
Futur drugi (egzaktni) 281
Imperativ 281
Potencijal prvi 282
Potencijal drugi 282
Glagolski pridjev radni 283
Glagolski pridjev trpni 283
Glagolski prilog sadašnji 285
Glagolski prilog prošli 285
Pasiv (trpno stanje) 286
Tabelarni pregled tvorbe složenih glagolskih oblika 294
Shematski prikaz glagolskih oblika 295
Prilozi 295
Prijedlozi 297
Veznici 300
Riječce 302
Uzvici 303

TVORBA RIJEČI 304
Prefiksalna tvorba 306
Sufiksalna tvorba 306
Prefiksalno-sufiksalna tvorba 307
Slaganje 307
Srastanje 307
PREFIKSALNA TVORBA 309
Prefiksalna tvorba imenica 309
Prefiksalna tvorba pridjeva 310
Prefiksalna tvorba glagola 311
Prefiksalna tvorba priloga 313

SUFIKSALNA TVORBA ... 313
Sufiksalna tvorba imenica ... 313
Sufiksalna tvorba pridjeva ... 317
Sufiksalna tvorba glagola ... 318
Tvorba glagola od glagola (s razlikom u vidu) ... 318
Tvorba glagola od glagola (bez razlike u vidu) ... 319
Tvorba glagola od imenica ... 320
Tvorba glagola od pridjeva ... 320
Tvorba glagola od ostalih vrsta riječi ... 320
Sufiksalna tvorba priloga ... 321
PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA ... 321
SLAGANJE ... 322
Imeničke složenice ... 322
Pridjevske složenice ... 323
Priloške složenice ... 324
TVORBENE ODLIKE OSTALIH VRSTA RIJEČI ... 324

SINTAKSA
POJAM I PREDMET SINTAKSE ... 327
SINTAKSIČKE JEDINICE ... 329
Riječ ... 329
Punoznačne riječi ... 329
Nepunoznačne riječi ... 333
Sintaksema ... 333
Sintagma ... 333
Udruživanje sintaksema u sintagme ... 334
Preobrazba sintaksema u sintagmama ... 335
Funkcionalna preobrazba ... 335
Kategorijalna preobrazba ... 336
Tipovi veze među članovima sintagme ... 337
Slaganje (kongruencija) ... 337
Upravljanje (rekcija) ... 339
Pridruživanje ... 341
Vrste sintagmi po stupnju povezanosti članova ... 342
Vrste sintagmi po sastavu ... 343
Vrste sintagmi po upravnom članu ... 344
Supstantivne (imeničke) sintagme ... 344
Kongruentne supstantivne sintagme ... 345
Imeničke sintagme ... 345
Zamjeničke sintagme ... 346
Brojne sintagme ... 346
Nekongruentne supstantivne sintagme ... 346
Imeničke sintagme ... 347
Zamjeničke sintagme ... 348
Brojne sintagme ... 348
Verbalne (glagolske) sintagme ... 349

Objekatske sintagme . . . 349
Adverbijalnoodredbene sintagme . . . 350
Adjektivne (pridjevske) sintagme . . . 351
Adverbijalnoodredbene sintagme . . . 352
Dopunske sintagme . . . 352
Adverbijalne (priložne) sintagme . . . 353
Adverbijalnoodredbene sintagme . . . 354
Dopunske sintagme . . . 354
Kvantifikativne sintagme . . . 355
Rečenica . . . 355
Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica . . . 356
Rečenica kao gramatička jedinica . . . 356
Predikativnost . . . 356
Izražavanje predikativnosti . . . 358
Gramatička paradigma rečenice . . . 359
Ciljna usmjerenost rečenice . . . 360
Izjavne rečenice . . . 360
Upitne rečenice . . . 360
Poticajne rečenice . . . 361
Usklične rečenice . . . 361
Gramatičko ustrojstvo rečenice . . . 362
Rečenični model . . . 362
Samostalni rečenični članovi . . . 363
Predikat . . . 363
Glagolski predikat . . . 364
Prosti glagolski predikat . . . 364
Složeni glagolski predikat . . . 364
Imenski predikat . . . 365
Kopulativni predikat . . . 365
Semikopulativni predikat . . . 367
Širenje predikata . . . 368
Dekompozicija . . . 368
Usložnjavanje . . . 369
Usložnjeni glagolski predikat . . . 369
Usložnjeni imenski predikat . . . 370
Ispuštanje predikata . . . 371
Subjekt . . . 372
Ispuštanje subjekta . . . 373
Rečenice bez subjekta . . . 373
Slaganje subjekta s predikatom . . . 374
Objekt . . . 376
Bliži (izravni) objekt . . . 377
Dalji (neizravni) objekt . . . 378
Adverbijalna odredba . . . 383
Adverbijalna odredba mjesta . . . 384
Adverbijalna odredba vremena . . . 387

Adverbijalna odredba načina 389
Adverbijalna odredba uzroka 390
Adverbijalna odredba namjere 392
Ostale adverbijalne odredbe 392
Nesamostalni rečenični članovi 394
Atribut 394
Kongruentni atribut 395
Nekongruentni atribut 397
Nekongruentni atribut uz konkretne imenice 397
Nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice 400
Apozicija 402
Vrste rečenica po sastavu 403
Proste rečenice 403
Strukturno-semantički tipovi prostih rečenica 403
Dvočlane rečenice 403
Jednočlane rečenice 405
Složene rečenice 407
Vrste složenih rečenica 407
Analiza složenih rečenica 409
Nezavisnosložene rečenice 410
Nezavisno slaganje prostih rečenica 410
Eksplicitne nezavisnosložene rečenice 410
Sastavne (kopulativne) rečenice 411
Suprotne (adverzativne) rečenice 414
Rastavne (disjunktivne) rečenice 416
Implicitne nezavisnosložene rečenice 417
Sastavne (kopulativne) rečenice 417
Suprotne (adverzativne) rečenice 418
Rastavne (disjunktivne) rečenice 419
Zavisnosložene rečenice 419
Zavisno slaganje prostih rečenica 419
Eksplicitne zavisnosložene rečenice 421
Zavisnosložena rečenica s objekatskom klauzom 422
Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama 424
Zavisnosložena rečenica s mjesnom (lokalnom) klauzom 424
Zavisnosložena rečenica s vremenskom (temporalnom) klauzom 425
Zavisnosložena rečenica s načinskom (modalnom) klauzom 428
Zavisnosložena rečenica s poredbenom (komparativnom) klauzom 429
Zavisnosložena rečenica s uzročnom (kauzalnom) klauzom 431
Zavisnosložena rečenica s posljedičnom (konsekutivnom) klauzom . . . 433
Zavisnosložena rečenica s namjernom (finalnom) klauzom 435
Zavisnosložena rečenica s pogodbenom (kondicionalnom) klauzom . . . 436
Zavisnosložena rečenica s dopusnom (koncesivnom) klauzom 438
Zavisnosložena rečenica s atributskom klauzom 440
Implicitne zavisnosložene rečenice 444
Rečenična kondenzacija 445

Infinitivizacija i adverbalizacija 446
Infinitivizacija 447
Adverbalizacija 447
Nominalizacija 449
Predikatski apozitiv 450
Vezani tekst 451
Uključivanje rečenica u vezani tekst 452
Ustrojstvo vezanog teksta 453
Obavijesno raščlanjivanje rečenica u vezanom tekstu 453
Tipovi veze među rečenicama u vezanom tekstu 454
Lančana (linearna) veza 454
Inkoativne i finitivne rečenice 455
Tekstualna (tematska) progresija 457
Naporedna (paralelna) veza 458
Sredstva veze među rečenicama u vezanom tekstu 459
Tipovi vezanog teksta 464
Red riječi 465
Osnovni red riječi 466
Aktualizirani red riječi 470
Obavezni red riječi 470
IZVORI 475

PREDGOVOR

U našoj se javnosti već dugo osjeća potreba za gramatikom bosanskoga standardnog jezika. Ta je potreba posebno istaknuta u posljednjih desetak godina, otkad bosanski standardni jezik ide vlastitim putem. Stoga smo se – na poticaj i uz podršku ministra obrazovanja dr. Fahrudina Rizvanbegovića – prihvatili teškog i odgovornog posla njezine izrade. Gramatika koju predajemo javnosti nastala je, dakle, kao plod nastojanja da se bosanskome jeziku u oblasti gramatičke norme postave čvrsti temelji. Ona je po svojoj naravi *opisna* i *normativna*, a u daljem procesu normiranja bosanskoga jezika moći će – nadamo se – poslužiti kao osnovica.

Ova je gramatika namijenjena, prije svega, učenicima srednjih škola, ali će ona – vjerujemo – biti korisna i studentima viših i visokih škola, nastavnicima bosanskoga jezika te, na koncu, svima koji se žele obavijestiti o gramatičkome ustrojstvu bosanskoga jezika.

Pojedine odjeljke ove gramatike napisali su:

Dževad Jahić:	*Uvod, Fonetika i fonologija*
Senahid Halilović:	*Morfologija* i *Tvorba riječi*
Ismail Palić:	*Sintaksa*

Imajući na umu nedostatak odgovarajuće literature ove vrste, u ovoj smo gramatici nastojali sistematski opisati gramatičko ustrojstvo bosanskoga standardnog jezika. Taj je sistematski opis, dakako, morao biti ograničen namjenom ove knjige i profilom njezinih korisnika. Stoga smo u opisu pojava kojima smo se bavili težili što većoj preglednosti i jasnoći. Kako bi se stekla šira saznanja o bosanskome standardnom jeziku i njegovu razvoju, uvodni je dio duži negoli je to uobičajeno u ovakvim knjigama.

Svjesni važnosti očuvanja veze s našom gramatičkom tradicijom, trudili smo se – koliko god je to bilo moguće – primijeniti njezina dostignuća, ali smo, isto tako, imajući na umu savremene tokove nauke o jeziku, rado usvajali i saznanja do kojih je došla moderna gramatika. Omjer ovih dvaju pristupa u svakog autora nije isti. To je osnovni razlog što smo pojedine odjeljke ove gramatike odvojili u posebne cjeline, koje se, istina,

jedna od druge manje ili više metodološki i stilski razlikuju, ali se ipak u značajnoj mjeri međusobno dopunjuju. Svjesni, dakle, postojećih razlika u pristupu, trudili smo se, ipak, usvojiti i primijeniti jedinstvena načela i – gdje god je to bilo nužno – usaglasiti mišljenja, kako bi ova knjiga činila jednu jedinstvenu i koherentnu cjelinu.

Upućivanja iz jednog odjeljka na tačke u drugom odjeljku u kojima se govori o istom pitanju vršena su na uobičajeni način. Velikim slovima F, M, T i S, uz koje se nalazi broj tačke ili tačaka, označeni su odjeljci na koje se upućuje: F = *Fonetika i fonologija*, M = *Morfologija*, T = *Tvorba riječi*, S = *Sintaksa.*

Terminologija kojom smo se koristili uglavnom je uobičajena i poznata, a ako su gdje morali biti uvedeni novi termini, oni su posebno objašnjeni. Pri navođenju primjera trudili smo se da oni budu stilski raznovrsni. Razumljivo, najveći dio njih potječe iz djelâ bošnjačkih pisaca XX stoljeća; ako su veličinê rečenice ili više rečenica (npr. u *Sintaksi*), uz njih se nalaze podaci o tome iz kojeg su djela uzeti.

Za nesebičnu i stalnu pomoć koju nam je pružila pri izradi ove gramatike veliku i iskrenu zahvalnost dugujemo uredniku, glavnom stručnom savjetniku i recenzentu dr. Hasniji Muratagić-Tuni. Isto tako veliku zahvalnost dugujemo i recenzentima: dr. Marini Katnić-Bakaršić, dr. Ilijasu Tanoviću i prof. Amiri Hadžagić, koji su s velikim strpljenjem iščitali rukopis i dali vrlo korisne primjedbe. Autor sintakse posebno je zahvalan dr. Ivi Pranjkoviću i dr. Josipu Baotiću, koji su pročitali njegov rukopis i autoru omogućili da se okoristi njihovim vrlo značajnim zapažanjima. Zahvalni smo, također, i svim kolegicama i kolegama koji su pažljivo čitali dio po dio rukopisa i svojim korisnim primjedbama pridonijeli njegovu kvalitetu, te svima koji su nam na bilo koji način pružili podršku i tako pomogli da ova knjiga ugleda svjetlo dana. Posebnu zahvalnost dugujemo i izdavaču – *Domu štampe* iz Zenice.

Na koncu valja kazati: za sve što je u ovoj gramatici dobro urađeno zaslužno je mnogo ljudi, a za sve propuste krivicu snose isključivo njezini autori.

Sarajevo, maja 2000. *Autori*

Popis najvažnijih *skraćenica* i *simbola* upotrijebljenih u Gramatici bosanskoga jezika

Skraćenice		Simboli	
aor.	aorist	>	proizlazi; preoblikuje se u
cop.	kopulativni glagol	<	od
faz.	fazni glagol	→	postaje, preoblikuje se u; znači
gl.	glagol	:	prema, nasuprot
im.	imenica	/	odnosno, alternira sa
imp.	imperativ	-ø	nulti morfem
impers.	impersonalno	*	neprihvatljiva rečenica
inf.	infinitiv	K	klauza (surečenica)
jd.	jednina	S_1	supstantivna riječ u nominativu
komp.	komparativ	S_2	supstantivna riječ u genitivu
l.	lice	S_3	supstantivna riječ u dativu
mn.	množina	S_4	supstantivna riječ u akuzativu
mod.	modalni glagol	odS	supstantivna riječ s prijedlogom *od*
m.r.	muški rod	oS	supstantivna riječ bez prijedloga
prez.	prezent	VF	lični glagolski oblik (verbum finitum)
s.r.	srednji rod	VIF	nelični glagolski oblik (verbum infinitum)
superl.	superlativ		
ž.r.	ženski rod		
N / nom.	nominativ		
G / gen.	genitiv		
D / dat.	dativ		
A / ak.	akuzativ		
V / vok.	vokativ		
I / instr.	instrumental		
L / lok.	lokativ		
S	supstantivna riječ; subjekt		
P	predikat		
O	objekt		
A	adjektivna riječ; atribut		
AO	adverbijalna odredba		
AP	apozicija		
ADV	adverbijalna riječ		
V	verbalna riječ		
grč.	grčki		
lat.	latinski		
razg.	razgovorno		

UVOD

BOSANSKI JEZIK

Bosanski jezik spada u južnoslavenske jezike, kao dio širega srednjojužnoslavenskoga dijasistema, koji čine nekoliko većih dijalekatskih grupa. Južnoslavenski jezici pripadaju užoj porodici slavenskih jezika, a slavenski jezici su dio velike indoevropske jezičke zajednice.

Indoevropska jezička zajednica, u koju spadaju indoiranski, romanski, germanski, baltički, slavenski jezici, kao i albanska, grčka i keltska grupa, raspada se negdje oko 2000. godine p.n.e., kad se formira baltičko-slavenska zajednica. U vrijeme postojanja te zajednice jezici slavenskih i baltičkih predaka stječu mnoge zajedničke osobine, po kojima se počinju razlikovati od ostalih indoevropskih naroda odnosno njihovih jezika. Ta baltičko-slavenska jezička zajednica također se raspala, što se desilo negdje oko 1500-1300. godine p.n.e., kada dolazi do uobličavanja *praslavenske jezičke zajednice*. Prostor na kojem se ova zajednica pružala i vrijeme u kojem se razvijala u nauci nisu sa većom sigurnošću utvrđeni. Ipak se najčešće iznose pretpostavke da su Stari Slaveni živjeli negdje na prostoru između rijeka Odre i Labe na zapadu i Volge na istoku. Oni su se svojim praslavenskim jezikom (koji se nije odlikovao većim unutarnjim dijalekatskim razlikama) služili u dugom vremenskom periodu, sve do III vijeka n.e., kad otpočinju seobe slavenskih plemena. Nakon tih seoba, u vremenu od nekoliko vijekova (između III i VII vijeka), stvaraju se tri veće skupine slavenskih dijalekata: *zapadnoslavenska, istočnoslavenska i južnoslavenska*. Iz tih dijalekata razvili su se današnji slavenski jezici: a) *zapadnoslavenski*: poljski, češki, slovački, kašupski, donjolužički, gornjolužički, b) *istočnoslavenski*: ruski, bjeloruski, ukrajinski, rusinski; c) *južnoslavenski jezici*, koji se dijele na *zapadnu i istočnu* grupu.

Južnoslavenski jezici nastaju iz južnoslavenskoga prajezika, odnosno iz dva njegova ogranka. Ovim prajezikom preci Južnih Slavena govorili su prije nego što su se doselili na Balkan. Taj južnoslavenski prajezik razdvaja se na zapadni i istočni prajezik. Iz zapadnog južnoslavenskoga prajezika nastali su slovenski jezik i *srednjojužnoslavenski dijasistem*, a iz istočnoga južnoslavenskoga prajezika nastali su makedonski, bugarski i staroslavenski jezik.

Srednjojužnoslavenski dijasistem sadržavao je pet širih dijalekatskih cjelina: kajkavsku, čakavsku, zapadnoštokavsku, istočnoštokavsku i torlačku. Iz tih pet srednjovjekovnih narječja kasnijim razvojem nastaju: *zapadna srednjojužnoslavenska grupa,* a to su *hrvatski* i *bosanski jezik* i *istočna srednjojužnoslavenska grupa*, a to su *srpski* i *crnogorski jezik.* Srednjojužnoslavenski dijasistem (odnosno nazivi za sve četiri nacionalno-jezičke tradicije) više od jednog stoljeća (od sredine XIX sve do kraja XX vijeka) razvijao se u sklopu zajedničkog naziva *srpskohrvatski/hrvatskosrspki jezik.* Danas se upotrebljavaju nazivi *srpski, hrvatski* i *bosanski jezik,* s tim što naziv *crnogorski jezik* još nije zvanično priznat.

STAROSLAVENSKI JEZIK

Staroslavenski jezik je prvi pisani jezik svih Slavena. Tvorac mu je slavenski prosvjetitelj Konstantin (Ćirilo). Nastao je u drugoj polovini IX vijeka na osnovama mjesnoga govora Slavena iz okoline Soluna. Taj mjesni govor pripadao je jednom južnoslavenskom dijalektu bliskom tadašnjim makedonskim govorima. Na taj dijalekt sa grčkog jezika preveli su crkvene knjige braća Ći-

rilo i Metodije prije svoga odlaska u Moravsku i Panoniju, gdje su među tamošnjim slavenskim stanovništvom širili hrišćansko učenje. Najstariji spomenici na tome jeziku nisu sačuvani, već su ostali samo prijepisi iz X i XI vijeka.

U nauci se za taj jezik ne upotrebljava samo naziv *staroslavenski* već i drugi nazivi, među kojima najčešće *starobugarski* i *crkvenoslavenski.* Postoje težnje da se terminom *starocrkvenoslavenski* označi izvorni ćirilometodijski jezik IX vijeka, čiji spomenici nisu sačuvani, a da se pojmom *staroslavenski* označe pisani izvori iz X i XI vijeka, tj. oni tekstovi i spomenici koji su od tog jezika jedino i sačuvani.

Staroslavenski jezik služio je skoro svim Slavenima kao nadregionalni, nadnacionalni, zajednički književni jezik, a po svojim osobinama nije se podudarao ni sa jednim živim narodnim govorom Slavena toga doba. Stoga se u novijoj literaturi naziva i *općeslavenski književni jezik.* On se vremenom počeo prilagođavati jezičkim obilježjima užih sredina, pa su se u njemu javljale i veće razlike. Te razlike su rezultat unošenja osobina narodnih govora u taj stari slavenski jezik, odnosno tradicije prostora na kojem se on upotrebljava. Takav izmijenjeni i usmenoj riječi do izvjesne mjere prilagođeni jezik naziva se *redakcijama* ili *recenzijama.* Postoje različite redakcije staroslavenskog jezika: hrvatska, srpska, bosansko-humska, bugarska, makedonska, češka i ruska redakcija. Tako je bosanski jezik potekao iz svoje bosansko-humske redakcije, odnosno verzije prvotnoga staroslavenskog ili općeslavenskog jezika.

Godine 863. Ćirilo je sastavio prvo slavensko pismo po imenu *glagoljica* (od stare slavenske riječi *glagoljati* = govoriti, pisati). Nemalo nakon toga nastala je i *ćirilica,* koja se tako zove po Ćirilu, jer se (pogrešno) smatralo da je i to pismo Ćirilo sastavio. I jedno i drugo pismo nastalo je po ugledu na grčko pismo. Ipak, glasovi slavenskih jezika tražili su drukčija i originalna slova kojima bi se u pisanju obilježavali. Tih glasova nije bilo u grčkom jeziku, pa tako nije bilo ni slova, odnosno grafema za njih u grčkome pismu.

Postojala su tri tipa glagoljice. Stari tip glagoljice, koji je nastao i upotrebljavao se na istoku, u grčko-bizantijskom krugu, tamo gdje je i pradomovina staroslavenskog jezika. Takva glagoljica zvala se *obla,* po oblom obliku slova. Na zapadu se (u okviru rimokatoličkoga kruga) kod zapadnih Južnih Slavena razvija novi tip glagoljice, tzv. *uglasta* (uglata) glagoljica. Ona je sa oštrijim, "uglastijim" formama slova, a naziva se i *hrvatska glagoljica.* U Bosni se u srednjem vijeku upotrebljavala prijelazna forma između oble i uglaste glagoljice, koja se naziva *poluobla,* odnosno *bosanska glagoljica.*

Staroslavenski jezik imao je dva svoja pisma, stariju glagoljicu i nešto mlađu ćirilicu. Na osnovu staroslavenskih spomenika na glagoljici i ćirilici, nauka je opisala taj najstariji pisani općeslavenski jezik. On je bio mnogo složeniji nego što su to današnji slavenski jezici. Sastojao se iz većega broja samoglasnika, a imao je i složeniji padežni i glagolski sistem. Sve te osobine kasnije su se u slavenskim jezicima uprostile, tako da nijedan od slavenskih jezika nije sačuvao složeni glasovni sistem kakav je bio u staroslavenskom jeziku.

Staroslavenski jezik je imao trinaest samoglasnika:

a, e, i, o, u, ь (jer), *ъ* (jor), *ě* (jat), *ę, ǫ, y* (jeri), *r̥, l̥.*

Svi ovi staroslavenski samoglasnici sveli su se u današnje samoglasnike *a, e, i, o, u,* ili su se mijenjali i nekako drukčije; kao npr. staroslavenski vokal jat, koji je zamijenjen sa *ije* odnosno *je,* te *i* i *e.*

Glasovi *jer* i *jor* su se u staroslavenskom bilježili kao ь i ъ. *Jer* je mehki poluglas, poluglas prednjeg reda, odnosno prednjojezični. *Jor* je tvrdi poluglas, ili poluglas zadnjeg reda, zadnjojezični. Upotrebljavali su se vrlo često u staroslavenskom jeziku jer je u tom jeziku još važio zakon otvorenog sloga. To je zakon naslijeđen iz praslavenskog jezika, a ogledao se u tome da se svaki slog morao završavati samoglasnikom. Tako su *jer* i *jor* imali funkciju otvaranja slogova; iza mehkih suglasnika upotrebljavao se najčešće mehki poluglas ь, a iza tvrdih suglasnika upotrebljavao se tvrdi poluglas ъ. Kad je prestao važiti zakon otvorenoga sloga, ti poluglasi bili su izloženi dvama procesima: 1. oni se vokaliziraju, odnosno prelaze u samoglasnik *a* (ili *e*), u tzv. jakom položaju (npr. *dьnь>dân, pьsъ>pȁs, sъnъ>sȁn, pętьkъ>pétak, tьmьnъ>táman* i sl.); 2. gube se (bez zamjene odnosno vokalizacije) u tzv. slabom položaju, kakav je slučaj s krajnjim poluglasima u datim primjerima, a i u primjerima *pьsa>psȁ ili pętьka>pétka.*

Glas *jat* (u staroslavenskom ѣ, u latinici *ě*) naslijeđen je iz praslavenskog jezika. U srednjojužnoslavenskom dijasistemu (čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje) nije se sačuvao, već je dao različite reflekse *i, e, ije* (*je*). Bosanski jezik u svojim dijalektima nasljeđuje ikavsku i ijekavsku zamjenu jata. Bosanski književni jezik je ijekavski; ikavizam u njemu nije književna osobina u savremenom smislu riječi. Tako se u bosanskome jeziku od nekadašnjeg praslavenskog i staroslavenskog oblika sa jatom na mjestu toga jata javljaju ili dvosložni refleks *ije*, ili jednosložni refleks *je*: *mlěko>mlijèko, sěno>sȉjeno, rěka>rijèka; pěsma> pjȅsma, větar>vjȅtar.*

Nosni glasovi ili nazali e^n, o^n (ѧ, ѫ; ę, ǫ) naslijeđeni iz praslavenskog jezika, prelaze u obične, nenazalne samoglasnike. U bosanskome jeziku *ę* je dalo *e*, a *ǫ* je dalo *u: męso>mêso, zętь>zȅt, pętь>pêt; rǫka>rúka, dǫbъ>dûb, mǫžь>mûž, pǫt>pût.*

Glas *jeri* (ы; y) u praslavenskom i staroslavenskom bio je samoglasnik zadnjeg reda, koji se izgovarao otprilike onako kako se danas izgovara u ruskom jeziku. U bosanskome je zamijenjen postojećim samoglasnikom *i*: *synъ>sîn, ryba>rȉba, ty>tî, my>mî.*

U staroslavenskom su postojali i vokalno *r* te vokalno *l* (rь, rъ, lь, lъ). Vokalno *r* je sačuvano u bosanskome jeziku: *krъvь>kȓv, prьstъ>pȑst, vrъba>vŕba,* dok je vokalno *l* prešlo u samoglasnik *u*: *vlьkъ>vûk, vlьna>vȕna, slьza>sȕza, slъnьce>sûnce.*

Suglasnički sistem staroslavenskog jezika nije bio tako složen kao samoglasnički. Staroslavenski je imao suglasnik *dz* (ȝ), koji se već u staroslavenskom pretvara u suglasnik *z*; *dzvono>zvȍno*. Staroslavenski nije imao glasove *ć, đ, dž,* koje danas ima bosanski jezik. Mjesto današnjeg *ć* u staroslavenskom je bila grupa *št: noštь* (*nôć*), ili *obьština* (*ȍpćina*), *svěšta* (*svijèća*). Umjesto *đ* u staroslavenskom je bila grupa *žd; mežda (mèđa), prežda (prȅđa), tuždь (tȕđ).*

Staroslavenski jezik imao je mnogo glagolskih oblika, znatno više nego što ih danas ima bosanski jezik. U padežnom sistemu oblici dat., instr. i lok. mn. imenica ž.r. nisu npr. bili ujednačeni, već su imali posebne svoje nastavke, npr.: imenice *žena, noga* za dat. mn. imale su oblik *ženamъ, nogamъ,* za lok. mn. *ženahъ, nogahъ,* a za instr. mn. *ženami, nogami.*

U deklinaciji (promjeni imenica) i konjugaciji (promjeni glagola) staroslavenski jezik imao je jedninu, množinu i dvojinu (dual). Dvojina se upotrebljavala za označavanje dvaju predmeta, kako je danas npr. u slovenskom jeziku. Dvojina nije sačuvana u bosanskome jeziku, mada je od nje ostalo tragova, npr. *nȍkat-nòktijū, gôst-gòstijū, ȍko-òčijū, ȕho-ùšijū, kȍkōš-kokòšijū.*

Staroslavenski jezik ima veliki značaj za sve slavenske jezike. On je, kao najstariji pisani slavenski jezik, po svojim osobinama blizak praslavenskom. Zato je na osnovu njega u nekoj mjeri

moguće rekonstruirati i sam praslavenski jezik. To je hipotetički, nepotvrđeni jezik (jezik bez pisanih spomenika), iz kojega su se razvili ne samo staroslavenski jezik već i zapadnojužnoslavenski jezici, odnosno i sam bosanski jezik.

DIJALEKTI SREDNJOJUŽNOSLAVENSKOGA DIJASISTEMA

Čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje

Književni jezici nastali na osnovama govornog srednjojužnoslavenskoga dijasistema među sobom su u gramatičkoj strukturi veoma bliski. U XIX vijeku nastali su na govornim temeljima istočnohercegovačkoga dijalekta, tj. novoštokavskih govora. Stoga, prije nego se pristupi bilo kojem od ovih jezika, najprije valja razmotriti njihovu širu govornu bazu. Njihova govorna baza najčešće se dijeli na tri narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko.

Ta tri narječja u grubim crtama začinju se unutar prajužnoslavenske jezičke zajednice, u vrijeme kad preci Južnih Slavena, prije doseljenja na Balkan, žive na širem prostoru Panonske nizije. Takve tri govorne "pretcjeline" u to vrijeme nisu se onoliko razlikovale koliko su se razlike među njima produbile u srednjem vijeku, u doba formiranja i razvoja srednjovjekovnih država. Čakavština se javlja u granicama prvobitne srednjovjekovne hrvatske države, a kajkavština na području prekosavske Hrvatske, odnosno Civilne Hrvatske. Zahvatajući veći dio srednjojužnoslavenskoga prostora, štokavština se javlja u vidu tri srednjovjekovna dijalekta. U granicama srednjovjekovne Bosne razvija se zapadna štokavština. Na području Raške i Zete formira se istočna štokavština. Na najistočnijem dijelu štokavskoga prostora, koji je uglavnom van granica srednjovjekovne Raške, uobličava se predtorlački odnosno torlački srednjovjekovni dijalekt. Takvo stanje zadržalo se do XV vijeka, kad započinju velika migraciona kretanja štokavskoga stanovništva unutar granica Otomanskoga carstva. Ona su trajala do XIX vijeka, ali su se na različite načine nastavljala sve do najnovijeg vremena. U sklopu tih migracija stočarsko stanovništvo iz južnijih dinarskih krajeva (istočna Hercegovina, zapadna Crna Gora) kreće se u pravcu zapada, sjeverozapada, te sjevera i sjeveroistoka. Time se istočna štokavština širi na prostore zapadne štokavštine, a potom i na terene gdje su prvobitno bili čakavski i kajkavski govori. Zapadnoštokavski dijalekt biva preplavljen dinarskim stanovništvom sa terena istočne štokavštine, a čakavsko i kajkavsko narječje povlače se prema zapadu ili jugozapadu. Viševjekovnim migracijama nije izloženo samo štokavsko stanovništvo već i kajkavsko pa i čakavsko. Pri tome kajkavski govori potiskuju čakavske šireći se prema jugozapadu, a najzapadniji kajkavski govori ponovo se dodiruju i ukrštaju sa slovenskim jezikom (čija je dijalekatska osnova također kajkavska, odnosno zapadnokajkavska). Tim migracijama dolazi do velikih promjena prvobitnog rasporeda dijalekata i do međusobnih miješanja i utjecaja. Pri tome se formiraju novi prijelazni govori.

Granice među dijalektima nigdje nisu tako oštre i nije ih moguće precizno utvrditi. Ali one u rezultatu migracionih miješanja postaju oštrije i uočljivije, da bi se nakon nekog vremena stanovništvo koje je došlo u naknadan neposredan dodir među sobom i jezički približilo. Tada dolazi do pojave zajedničkih govornih crta i dijalekatske granice opet gube na oštrini, postaju neodređenije. Te granice više počinju ličiti na spektar duginih boja, sa postepenim prijelazima među dijalektima, kako je to u normalnim dijalekatskim situacijama, koje migracijama nisu poremećene. Teren srednjojužnoslavenskog dijasistema izložen je velikim pokretima stanovništva iz matičnih prostora ko-

je se seli na druge terene na kojima se ranije nalazilo stanovništvo drukčijih dijalekata. U rezultatu takvih pokreta smanjuje se prvobitno područje čakavskog i kajkavskog narječja. Zapadni štokavski dijalekt ostaje u formama oaza i ostataka. Širi se istočnoštokavski dijalekt, naročito njegov južni ijekavski dijalekatski tip, koji dospijeva na područja sva tri prvobitna zapadna srednjojužnoslavenska narječja; čakavsko, kajkavsko i zapadnoštokavsko. Pri tome je novoštokavština velikim dijelom asimilirala srednjovjekovni bosansko-humski zapadnoštokavski dijalekt.

Čakavsko narječje nastalo je na prostoru prve srednjovjekovne hrvatske države i pružalo se do rijeka Cetine i Une na istoku, a Kupe i Save na sjeveru. Naučno je neodrživa tvrdnja da su se čakavski govori protezali istočnije od Une i Cetine sve do rijeka Bosne i Neretve, pa čak i do Drine. Novija istraživanja su pokazala da je tu riječ o terenu nekadašnjega zapadnoštokavskoga bosansko-humskog narječja, što je čuvalo starije govorne osobine koje su se u ponečemu poklapale sa čakavskim govorima odnosno njihovim osobinama (grupa *šć*, refleks *j* mjesto *đ*: *meja*; *netjak, rodjak, projti, dojti*; *dal, pisal* i sl.). U vrijeme velikih migracija prostor čakavskog narječja se smanjuje, povlačeći se prema zapadu i jugozapadu. Na terene nekadašnjih čakavskih govora doseljava se štokavsko, odnosno novoštokavsko stanovništvo, dijelom i kajkavsko stanovništvo.

Čakavsko narječje danas zahvata srednju i sjeveroistočnu Istru, Hrvatsko primorje i dublje prema kopnu područje do Karlovca, a na jugu do Otočca, zatim kvarnerske otoke, dalmatinske otoke do Mljeta, obuhvatajući Korčulu, Lastovo i zapadni dio Pelješca, kao i uzak pojas dalmatinske obale oko Zadra, Šibenika, Trogira i Splita.

Čakavsko narječje dijeli se na tri dijalekta: 1. *sjevernočakavski ekavski dijalekt,* koji zahvata istočni dio Istre i dio Gorskog kotara, te otok Cres; 2. *srednjočakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, koji zahvata kvarnerske otoke Krk, Rab, Lošinj, Pag, Dugi otok, Hrvatsko primorje od Kraljevice do Novog, zatim Senj, sjevernu Liku, dio Gorskog kotara i Žumberka; 3. *južnočakavski ikavski dijalekt,* koji obuhvata govore Splita, Zadra i okoline, otoke Ugljen, Pašman, Murter, Šoltu, Hvar, Brač, Korčulu, Vis i zapadni dio poluotoka Pelješca. Tom tipu pripada ikavski govor u jugozapadnoj Istri. Čakavski govor otoka Lastova jedini je čakavski govor sa ijekavskim refleksom jata, jer je vezan sa dubrovačkim govorom i tamošnjim jekavizmom. Postoje i čakavski iseljenički govori u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj.

Najtipičniji čakavski govori su oni koji spadaju u sjevernočakavski ekavski dijalekt. Oni su udaljeni od štokavskih govora, od njih odvojeni pojasom srednjočakavskih ikavsko-ekavskih govora. Tipični ikavski čakavski govori pripadaju južnočakavskom dijalektu, a poprimili su dosta štokavskih utjecaja. Pri tome je i prastara čakavska osobina upitna zamjenica *ča* potisnuta od istočnoštokavske zamjenice *što,* koja se širi u najtipičnije govore južnočakavskog ikavskoga dijalekta.

Najtipičnije osobine čakavskog narječja su: upotreba zamjenice *ča* (prema *kaj* u kajkavskom i *što* u štokavskom), stara akcentuacija (po svome porijeklu najstarija na čitavom području srednjojužnoslavenskog dijasistema), sastoji se iz dva silazna akcenta ̏ (kratkog), ̑ (dugog): *nogȁ-nogȇ; otȁc-ocȁ; ženȁ-ženȇ* i jednoga posebnoga tipa uzlaznog akcenta (akuta) koji se zove čakavski akut ~: *sũša, strãža;* izgovor sonanta *j* mjesto suglasnika *đ: meja* (međa), *preja* (pređa), *tuji* (tuđi); čuvanje glasovne grupe *čr: črn* (crn), *črv* (crv); izgovor sonanta *j* umjesto sonanta *lj*: *judi* (ljudi), *jubav* (ljubav); čuvanje grupe *šć*: *gušćer, šćap*; čuvanje sonanta *l* na kraju sloga: *selce, pepel, rekal*; izgovor *n* mjesto *m* na kraju riječi: *sa ženon, rukon, jesan, vidin*; prijelaz staroga vokalnoga *r* i *l* u slogove sa vokalima *a* i *e* + *r, l: parst, barzo, karv; valna, palno, molči*, uz čuvanje vokalnoga *r* i zamjenu vokalnog *l* sa *u* (kako je i u štokavskom narječju); čuvanje starih padežnih oblika množine: *žen, sel* (gen. mn.), *ženam, selom* (dat. mn.), *ženam, selim* (instr. mn.) i *ženah, selah* (lok. mn.).

U govorima čakavskog narječja, naročito u leksici (rječniku), frazeologiji i sintaksi, osjeća se jak romanski utjecaj iz dalmatskog jezika. To je jezik nekadašnjeg romanskoga predslavenskog stanovništva koji se govorio u jadranskom priobalnom pojasu do dolaska Slavena. Romanski utjecaj ipak je većim dijelom priman iz dijalekata talijanskog jezika, sa kojima je čakavsko stanovništvo dugo bilo u tijesnom kontaktu (za vrijeme mletačke uprave nad ovim područjem). Stoga čakavske govore odlikuje veliki broj romanizama. Ti romanizmi su se djelimično širili i dublje u unutrašnjost prostora srednjojužnoslavenskoga zapadnoštokavskoga bosansko-humskog dijalekta. U taj srednjojužnoslavenski predmigracioni dijalekt primani su i posredstvom dubrovačkog govora (putem tijesnih veza srednjovjekovne Bosne sa Dubrovačkom republikom).

Na čakavskom narječju stvarana je hrvatska književnost, počev od najstarijih pisanih spomenika (*Baščanska ploča* iz 1100. godine, *Vinodolski zakonik* iz 1288.), zatim i stara hrvatska književnost u periodu od XV do XVII vijeka (Marko Marulić, Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Petar Zoranić), pa čakavska narodna poezija. To stvaralaštvo produžavalo se sve do novijih hrvatskih pjesnika i proznih pisaca koji su pisali na čakavskom (Vladimir Nazor npr.), te savremene hrvatske književnosti, koja se dijelom stvara i na hrvatskoj čakavskoj pisanoj tradiciji.

Kajkavsko narječje prvobitno je nastalo u prekosavskoj Hrvatskoj na prostoru između rijeka Kupe i Save na jugu i Drave na sjeveru, obuhvatajući veći dio Slavonije. U toku migracija kajkavski je potisnut od štokavskih doseljeničkih govora sa istoka. Ali on se i sam pomjerao prema jugozapadu, prelazeći preko rijeke Kupe na nekadašnje čakavsko područje i potiskujući čakavske govore, ili se sa njima miješajući. Današnje kajkavsko narječje zauzima sjeverozapadni dio Hrvatske sa Gorskim kotarom, što znači da se njime govori u varaždinskom, zagrebačkom i dijelom križevačko-bjelovarskom kraju. Na sjeveru se njime govori i u Međumurju, a ima kajkavskih govora i u Mađarskoj, u pograničnim predjelima s Hrvatskom. Zapadne granice kajkavskog narječja uglavnom se podudaraju sa granicom između Hrvatske i Slovenije, gdje kajkavsko narječje ima zajedničkih crta sa slovenskim jezikom.

Kajkavsko narječje dijeli se na tri dijalekta: 1. *kajkavski zagorski dijalekt* (sjeverozapadni), blizak slovenskom jeziku. Njime se govori od slovenačko-hrvatske granice preko Hrvatskog zagorja do Zagreba, a odlikuju ga najtipičnije kajkavske osobine; 2. *kajkavski prigorski dijalekt* (jugozapadni), blizak čakavskim govorima, koji se prostire jugozapadno od Zagreba prema čakavskoj teritoriji, odnosno srednjočakavskom dijalektu (ikavsko-ekavskom) i 3. *istočnokajkavski dijalekt*, blizak slavonskim štokavskim govorima, sa većim stepenom miješanja kajkavskih i štokavskih odlika.

Glavne osobine kajkavskog narječja su: upitna zamjenica *kaj* (prema *ča* u čakavskom i *što* u štokavskom), ekavska zamjena jata: *dete-deteta*; prevladavanje starije akcentuacije sa dva silazna akcenta ̏, ̑: *lȉpa*, *blâgo* i metatonijskim akutom ~: *pĩšem, letĩmo, sũša*, kao u čakavskom narječju; stari poluglas je zamijenjen samoglasnikom *e*: *den*, *megla*, *steklo* (štokavsko: *dan*, *magla*, *staklo*); upotreba suglasnika *č, dž* i *j* umjesto *ć* i *đ*, kako je u štokavskom: *sveča, medža, meja*; očuvanje starog mehkoga suglasnika *r*: *morje, zorja, orjem* (more, zora, orem); čuvanje *l* na kraju sloga: *dal, pepel, došel* (dao, pepeo, došao); početna grupa *vu* prema štokavskom *u*-: *vučitelj, vulica*; neizvršena sibilarizacija: *mikati* (micati), *digati* (dizati), *junaki, duhi*; grupa *čr* mjesto *cr* kao i u čakavskom: *črv, črep*; izgovor *l* i *jn* mjesto *lj* i *nj*: *zemla, kojn* (zemlja, konj); obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *grat* (grad), *vrak* (vrag), *zup* (zub); stari oblici gen. mn. *žen, let;* dat. mn. *ljudi, kravi*; instr. mn. *ljudmi, kravami*; lok. mn. *ljudeh, kravah*; iskazivanje budućeg vremena samo oblikom futura I: *došel bum, bum rekel*, ili prezentom svršenih glagola: *Tako dojdem*; *Jeste ti donesem.*

U leksici, frazeologiji i sintaksi kajkavskih govora osjeća se jak germanski utjecaj. U hrvatskim gradovima Nijemci su imali velikog udjela u razvoju trgovine i zanatstva, pa su se germanizmi širili i u okolne govore. Najsjeverniji dio kajkavske oblasti bio je pod mađarskim jezičkim utjecajem, koji je naročito jak po selima oko zamkova ugarske vlastele.

Kajkavsko narječje, kao i čakavsko, u prošlosti se upotrebljavalo kao književni jezik. Na tome narječju nema tako starih spomenika kao što ih ima na čakavskom. U drugoj polovini XVI vijeka pojavljuju se prva književna djela na kajkavskom (Ivan Pergošić, Antun Vramec). U XVII vijeku kajkavskim narječjem pišu svoja književna djela Juraj Habdelić, Ivan Belostenec, kao i fra Krsto Frankopan, Pavao Riter Vitezović, koji su porijeklom čakavci. Na kajkavskom narječju napisana su i djela hrvatskih književnika XX stoljeća, kakva su npr. *Hrvatsko nokturno* Antuna Gustava Matoša, *Ognji i rozi* Ivana Gorana Kovačića, *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže i dr.

Štokavsko narječje

Štokavsko narječje zahvata veći dio prostora srednjojužnoslavenskog dijasistema. Njegova zapadna granica je granica prema čakavskom i kajkavskom narječju. Na drugim stranama pruža se sve do granica sa susjednim državama Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, zatim Makedonijom i Albanijom. Štokavskih iseljeničkih govora ima i u Mađarskoj, Rumuniji, Italiji, Austriji i Turskoj, a štokavskih oaza ima na Kosovu i unutar čakavskog narječja (Istra) i kajkavskog narječja (Gorski kotar, Žumberak).

U vremenu do XV vijeka štokavski teren dijeli se na tri predmigraciona dijalekta: 1. zapadnoštokavski (Bosna i Hum), 2. istočnoštokavski (Raška, Zeta) i 3. predtorlački (krajnji istok srednjojužnoslavenskog dijasistema). Pošto se teren čakavskog i kajkavskog narječja pružao znatno istočnije od današnjih njegovih granica, štokavsko narječje prije otpočinjanja migracija zahvatalo je manji teren nego danas. Ono se migraciono proširivalo prema sjeverozapadu i zapadu na račun kajkavskog, odnosno čakavskog narječja, ali je i unutar samog štokavskog narječja dolazilo do širenja istočne štokavštine na račun srednjovjekovne zapadne štokavštine. Negdje od XIII do XV vijeka dolazi do dvije najznačajnije izmjene u samome srednjoštokavskom dijasistemu. Izvršena je zamjena *jata* različitim refleksima. Tom zamjenom bivaju zahvaćeni ne samo štokavski već i čakavski i kajkavski govori. Unutar štokavskog narječja zapadna grupa govora ima ikavski refleks jata (*mliko, vitar*), srednja (odnosno južna) grupa ima ijekavski refleks (*mlijeko, vjetar*), a istočni govori imaju ekavski refleks (*mleko, vetar*). Tako se formiraju *zapadni govori* (*ikavski*), *južni* (*ijekavski*) i *istočni* (*ekavski*). Druga značajna pojava desila se unutar granica štokavskog narječja, i to samo u hercegovačko-crnogorskim govorima. To je formiranje dva nova uzlazna akcenta ˋ, ˊ pored postojeća dva staroštokavska silazna ˵, ˆ. To je istočnohercegovačka inovacija u čijem rezultatu imamo novoštokavski četvoroakcenatski sistem: *brôd, kȕća* + *lòpata* (od *lopȁta*) *vòjnīk* (od *vojnȉk*). Skupa sa tom pojavom u istočnohercegovačkim govorima (koji su prvobitno bili istočnoštokavski) dolazi do izjednačavanja dat., instr. i lok. mn. i do formiranja sedmočlanoga padežnog sistema. Pri tome se gube stari oblici deklinacije očuvani dijelom u zapadnoj štokavštini, a naročito u čakavskom i kajkavskom narječju. Nakon te dvije promjene (koje su se desile u jezgru istočnohercegovačkih i zapadnocrnogorskih govora) od XV vijeka započinju velike migracije stanovništva kod kojeg su se te novoštokavske promjene desile. To stanovništvo svoje novoštokavske jezičke osobine raznosi po zapadnijim, sjevernijim, pa i sjeveroistočnijim područjima štokavštine, zahvatajući i dijelove čakavskog i kajkavskog narječja. Na taj način južniji štokavski ijekavski govori preplavljuju prostor nekadašnje

zapadne štokavštine (Bosna, Hum, Slavonija). Oni tu zapadnu štokavštinu novoštokaviziraju. Nakon viševjekovnih migracionih kretanja dinarskog stanovništva iz južnih predjela štokavštine (odnosno istočne štokavštine) vremenom se na štokavskom području uobličava dijalekatska slika u kojoj novoštokavski govori dominiraju. Ti će govori posredstvom narodne književnosti (koja je stvarana na njihovoj osnovi) u XIX vijeku poslužiti kao dijalekatska baza zajedničkome jeziku nazvanom *srpskohrvatski*.

Štokavsko narječje dijeli se na: 1. *ekavske* (istočne); 2. *ijekavske* (južne) i 3. *ikavske* (zapadne) govore. Svaka od ovih triju grupa govora dijeli se prema razvoju akcenta i deklinacije također na po tri dijalekta: *stariji, mlađi* i *najmlađi* dijalekt. To znači npr. da imamo starije ekavske, starije ijekavske i starije ikavske govore, ili npr. da unutar ijekavskih govora imamo stariji ijekavski, mlađi ijekavski i najmlađi ijekavski dijalekt, čiji će se nazivi određivati i prema teritorijalnom kriteriju odnosno prema području koje zahvataju (npr. istočnobosanski).

Ekavski govori štokavskog narječja

1. *Stariji štokavski ekavski dijalekt* (prizrensko-timočki) predstavlja ostatak nekadašnjega najistočnijega predtorlačkoga dijalekta. On se po nekim svojim osobinama smatra čak i četvrtim narječjem, ali ipak prevladavaju mišljenja da je taj dijalekt sastavni dio štokavskog narječja. Danas se on prostire pravcem sjeverozapad-jugoistok, od prizrenskoga kraja do Timoka, zahvatajući istočne i južne dijelove Srbije. Negdje od XV vijeka ovaj dijalekt se odvaja od glavnine štokavskih govora. U njemu se čuvaju i neke starije osobine (kojih nema na zapadnijem štokavskom dijelu), ili se pojavljuju nove kao rezultat veza sa neslavenskim balkanskim jezicima, odnosno njihovim dijalektima, ili sa dijalektima bugarskog i makedonskog jezika. U tom dijalektu npr. deklinacija je samo sa dva padeža (nom. i ak.), izgubljen je infinitiv, postoji samo opisni komparativ, upotrebljava se član kao u bugarskom i makedonskom jeziku (*babava, babata*), pa se po tome ovaj dijalekt razlikuje od svih drugih zapadnijih dijalekata. On ima samo jedan akcent, kratki silazni, kraći i od kratkog silaznog u štokavskom narječju: *stàrac, kònja; išlì, potèknu, dòjdu, mène*; sačuvan je poluglas koji je u ostalim štokavskim govorima dao vokal *a*: *momъ*^{a}*k, jedъ*^{a}*n, kakъ*^{a}*v, dъ*^{a}*n, tъnъ*^{a}*k;* čuva se vokalno *l*: *dl̀g, pl̀n, slzà,* ili ono daje refleks *lu*: *slùnce, sluzà*; izgovor suglasnika *ć* i *đ* kao *č* i *dž*: *kùča, medžà;* upotreba afrikatskog suglasnika ʒ: *dzàdnji, dzvèr, dzìd;* čuvanje sonanta *l* na kraju riječi: *kazàl, radìl*, ili se on zamjenjuje sa *–ja*: *kazàja, radìja*; enklitički oblik zamjenice trećeg lica jednine ženskog roda: *da gi vìdim, da gi dàm*; oblici gen., dat. i ak. mn. za sva tri roda: *da gi se sèlim, da gi dàm, da gi vìdim*; oblik futura prvog se gradi sa *ću, ćeš, će* + prezent: *će ràdi, će dòjde.*

2. *Mlađi štokavski ekavski dijalekt* (kosovsko-resavski) zahvata prostor od Kosova, pravcem jugozapad-sjeveroistok, preko kopaoničkoga kraja i centralne Srbije do sjeverne Srbije, obuhvatajući i sjeveroistočni dio Banata. Odlikuju ga: dvoakcenatski sistem sa dva silazna akcenta, dugim i kratkim: *ženȁ, nogȁ; motȉka, junâk, vojnîk, devôjka*; dosljedan ekavizam i u padežnim oblicima: *nogȅ, zemljȅ, rūkȅ* (nozi, zemlji, ruci), *tem dobrem* (tim dobrim); gubljenje suglasnika *h*; komparativ na *-ši* (*nȍvši, cȑnši*); jednakost gen. mn. i lok. mn. (*po potoka, po njiva*); oblici futura *će da râdi*, *će pîše*. Ovome tipu pridodaje se i slavonski štokavski ekavski dijalekt sa starijom akcentuacijom ", ˆ, ~: *vȍde, rûčak, dĩm*; nevršenjem palatalizacije: *ruki* (ruci); starijim oblicima deklinacije: *vȍlov, volôm* i sl.

3. *Najmlađi štokavski ekavski dijalekt* (šumadijsko-vojvođanski) zahvata najveći dio sjeverozapadne Srbije (Šumadiju i veći dio Vojvodine). To je novoštokavski ekavski dijalekt, koji je dosljed-

no razvio četvoroakcenatski sistem ˵, ˆ + ˋ, ˊ: *pȅvām, rûdnīk, nòga, rúka*, sa očuvanim postakcenatskim dužinama (*vȍlōvā, kapútā*) i novom deklinacijom; oblicima gen. mn. na-*a*: *dánā, nóćā* i izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. *đácima, pȅsmama, u kȕćama*. Stari glas jat zamjenjuje se sa *e*, ali u nekim slučajevima i sa *i*: *mùdrijī, nòvijī; žèni, mèni*. Ovdje se javlja pokoji oblik stare deklinacije: *sȉnovom* (dat. mn.) *za léđi* (instr. mn.) *po pútovi* (lok. mn.).

Najmlađi štokavski ekavski dijalekt poslužio je kao govorna osnova srpskoga književnog jezika ekavskog izgovora iz druge polovine XIX vijeka u nekadašnjoj Ugarskoj (na području Vojvodine), pa potom i u samoj Srbiji.

Ijekavski govori štokavskog narječja

Ijekavski govori zahvataju središnji dio štokavskog narječja, od Crne Gore preko istočne Hercegovine, istočne Bosne do zapadne Bosne i štokavskog dijela Hrvatske.

1. *Stariji štokavski ijekavski dijalekt* (zetsko-južnosandžački) zahvata veliki dio Crne Gore (Zetu i sjeveroistočni teren do Bijelog Polja), kao i južni Sandžak u Srbiji. On ima staru akcentuaciju sa dva silazna akcenta ˵, ˆ: *trāvȁ, livȁda, đevôjka, vojnîk*; jekavsko jotovanje *ćȅrati, s'ekȉra*; *pljȅsma, vljȅra;* izjednačenost lok. i ak.: *Žīvî na Cetȉnje*: *Ȉdēm na Cetȉnje*; *Čekam pred školom*; *Dođi pred školom*; enklitičke oblike zamjenica *ni* i *vi* za dat. mn. i *ne, ve* za ak. mn.; zatim oblike dat. i lok. mn. *mȅne, tȅbe, sȅbe*; kraći oblik infinitiva *nosȉt, ostȁvit, dôć, rȅć*; čestu upotrebu aorista i imperfekta. Ovaj dijalekt odlikuje se velikom unutarnjom izdiferenciranošću na uže poddijalekte i govore. On je poslužio i kao govorna osnovica za crnogorsku narodnu i pisanu književnost još od starih vremena.

2. *Mlađi štokavski ijekavski dijalekt* (ima još i nazive istočnobosanski, ijekavskošćakavski, tuzlansko-fojnički) do danas je najočuvaniji dijalekt kao ostatak nekadašnjega zapadnog štokavskog narječja sa bosansko-humskog terena. Pruža se između Save na sjeveru odnosno sjeveroistoku i doline rijeke Fojnice na jugozapadu. Pored šćakavizma (*šćap, ognjišće, kliješća*) odlikuje ga i poseban tip ijekavizma, tj. sekundarni ijekavizam: *pȉjēr, dijérat, obàzdjerat se;* grupa *ně-* daje *nje-*: *njȅko, njȅšta*; prisustvo specifičnih ekavizama; česta diftongizacija vokala; grupa *ro* daje *re*: *grȅb, grȅblje*; vokalno *l* daje *uo*: *žûoč, stȕob*; neizvršena nova jotovanja: *rôbje, rȍdjāk, lîstje, prûtje, pôjdēm, nâjdēm;* različit izgovor afrikatskih parova: pojave njihovog nerazlikovanja: *ćètiri, đámija*; geminacija (udvajanje) sonanata tipa *glánna, ȍmma(h)*; tragovi starih akcenata: *posô, valjâ, bardâk*; ostaci metatonijskog akuta: *mõrām, sũšu*; postojanje predakcenatskih dužina: *Rābìja, Mēhìna, klūpìca*; izostanak duljenja sloga pred sonantom: *sȕnce, lòvca, kòlca, čȍrba*; ostaci starih padežnih oblika: *hȉljād, gȍdīn, među pútovi*; oblici habituala: *mi bi dóđi, on bi rèci*; instr. imenica ž. r. na *-im*: *kȑvim, sȍlim*.

Mada se ovaj dijalekt pod pritiskom migracija sa juga razvio u novoštokavskom smjeru, on je, ipak, sačuvao starije zapadnoštokavske bosanske crte. Zato nema naučnog opravdanja njegovo olahko svrstavanje u novoštokavske govore. To nije novoštokavski, već je on *novoštokavizirani* istočnobosanski dijalekt, sa govornim osobinama zapadnoštokavskoga tipa.

3. *Najmlađi štokavski ijekavski dijalekt* (istočnohercegovački) prvobitno se razvio u granicama srednjovjekovnog istočnog Huma i zapadne Zete, a pripadao je predmigracionom istočnoštokavskom narječju. Razvio je četvoroakcenatsku novoštokavsku sistemu i sedmočlani padežni sistem, a migracijama se proširio daleko izvan granice istočne Hercegovine. On je tako utjecao na govorno ujednačavanje velikoga dijela terena koji je prije migracija pripadao i istočnoštokavskom i zapadnoštokavskom narječju. Njime se danas ne govori samo u istočnoj Hercegovini i sjeverozapadnoj Crnoj

Gori već i u zapadnom dijelu Sandžaka, zapadnoj Srbiji, jugoistočnoj, sjevernoj i zapadnoj Bosni i dijelu Hrvatske naseljenom novoštokavskim stanovništvom, uključujući i Dubrovnik. Najtipičnije osobine ovoga dijalekta su: četiri akcenta sa postakcenatskim dužinama: *pjȅsma, glâvu, sèstra, gláva, pjȅsāmā, drȕgōvā, junákā, sjèdīm*; nova deklinacija sa izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. *grȁdovima, rùkama, sèlima*; gen. mn. na *-a*: *sȉnōvā, glávā, sélā*; jekavsko jotovanje: *đèvōjka, pòćerati*; novo jotovanje: *snôplje, gȑmlje, zdrâvlje*; praslavenske grupe *stj, zdj, skj, zgj>št, žd*: *štène, ògnjīšte, štâp, mòždanī, zvíždati*. Ovaj dijalekt već u XV vijeku u Dubrovniku je bio govorna osnova tadašnjeg književnog jezika, a na njemu je nekoliko vijekova stvarana bogata narodna književnost, čiji jezički izraz se naziva *novoštokavska folklorna koine*. U Vukovoj reformi i ilirskom pokretu, te u rezultatu Bečkoga književnog dogovora iz 1850. godine, taj dijalekt, nazvan *južnim narječjem*, postao je govorna baza zajedničkog srpskohrvatskog književnog jezika.

Tom dijalektu pripada i *dubrovački govor*, kao poseban poddijalekt. Dubrovačko stanovništvo po svome etničkom jezičkom porijeklu većim dijelom je novoštokavsko istočnohercegovačko, ali se u Dubrovnik doseljavalo i čakavsko stanovništvo sa otoka i dalmatinske obale. U Dubrovniku je ranije živjelo i staro romansko stanovništvo. Dubrovačka republika bila je u stalnim vezama sa Italijom, s jedne strane, ali i sa humsko-bosanskim zaleđem, s druge strane. Stoga dubrovački govor ima dosta romanskih riječi. Njegove stare veze sa humsko-bosanskim zaleđem upućuju i na njegovu genetsku vezanost sa srednjovjekovnom zapadnom štokavštinom.

Ikavski govori štokavskog narječja

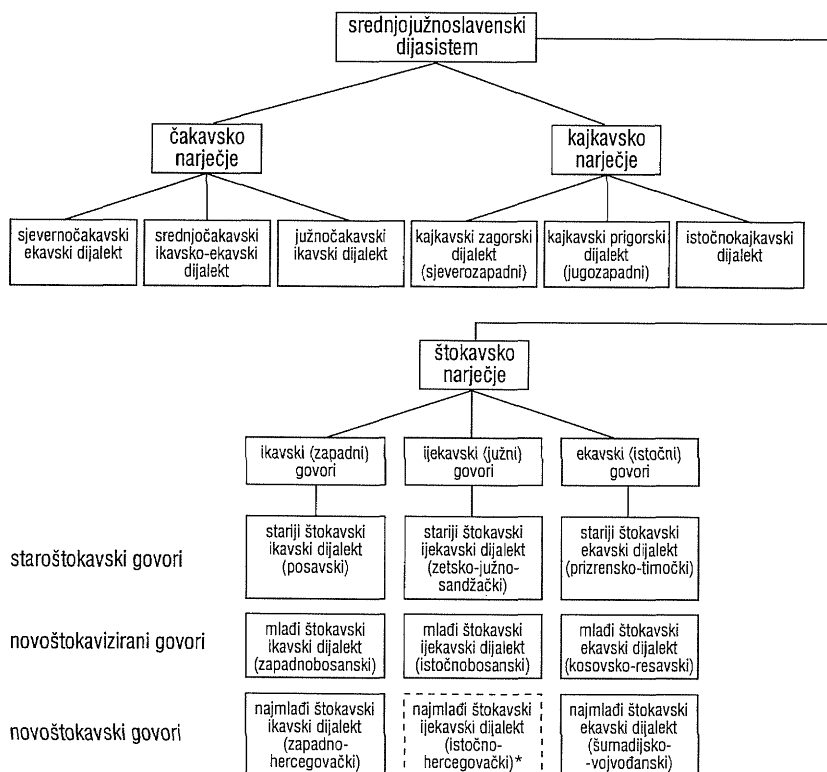
Ikavski štokavski govori velikim dijelom predstavljaju ostatak od nekadašnje zapadne štokavštine, a njima danas govore Bošnjaci i Hrvati štokavci zapadno od rijeka Bosne i Neretve, te Hrvati između Save, Kupe, zatim oni u Slavoniji i zapadnoj Bačkoj, a ima ikavskih štokavskih govora i u Istri.

1. *Stariji štokavski ikavski dijalekt* (posavski ikavski) pruža se na području do rijeke Save u Slavoniji od Gradišta do Brčkog. Formirao se na prostoru nekadašnje slavonske Vojne granice, odvojenom od susjednih oblasti, što je pogodovalo čuvanju i pojavi specifičnih posavskih ikavskih osobina. Taj dijalekt ima staru štokavsku akcentuaciju od dva silazna akcenta ̏, ̑ + metatonijski akut ~: *otäc, kāzȁli, rūkôm; vodẽ, ostãl*; grupu *šć, žđ*: *šćap, kosišće, možđani*; čuvanje *l* na kraju riječi: *kȍpal, rȅkāl, pisãl;* gubljenje suglasnika *h*; neizvršeno novo jotovanje: *dõjt, nãjdem*; stare oblike deklinacije: *sẽl, žẽn* (gen. mn.), *grãdom, sinovõm* (dat. mn.), zatim *sa sinovĩ* (instr. mn.), *na kȍnji, po šũma* (lok. mn.). Tom dijalektu pripadaju istarski ikavski štokavski govori u južnoj i zapadnoj Istri u Čičariji, sa starom akcentuacijom bez metatonijskoga akuta, sa grupom *dj* koja daje *ž*: *mlȁži*, očuvanim suglasnikom *h* itd.

2. *Mlađi štokavski ikavski dijalekt* (zapadnobosanski), nalazi se na prostoru zapadne odnosno srednje Bosne u međuriječju Bosne i Vrbasa, te međuriječju Vrbasa i Une, kao i zapadno od Une, odnosno do granice prema čakavskom narječju. On čuva neke starije osobine začete u nekadašnjoj zapadnoj štokavštini. Te starije osobine sačuvane su više u međuriječju Bosne i Vrbasa negoli zapadnije u međuriječju Vrbasa i Une, što je na prvi pogled neobično. Razlog tome je što je u međuriječju Bosne i Vrbasa očuvano više starinačkog stanovništva nego na terenu zapadno od Vrbasa, koje je i inače bilo viševjekovno granično područje Turske carevine prema zapadu. Glavne odlike ovoga dijalekta su: šćakavizam, tj. grupe *šć, žđ*: *šćâp, klíšća, zvȉžđī*; neizvršeno novo jotovanje: *dojdem, pojdem*; izgovor suglasnika *đ* kao *j*: *meja, mejaš, preja, slaji*; *nje-* mjesto *ne-*: *njȅko, njȅšta, njȅkada*; ostaci starije neprenesene akcentuacije: *tamnȉca, govorȉti, junâk, trāvê*; ostaci starijih oblika deklinacije i sl.

3. *Najmlađi štokavski ikavski dijalekt* (zapadnohercegovački) nastao je na području srednjovjekovnog zapadnog Huma, zapadno od Neretve. Tu je formiran ikavski refleks jata, zajedno sa novoštokavskom akcentuacijom i novom deklinacijom. Ovaj dijalekt migracijama se također širio prema sjeveru i zapadu, raznoseći noviju akcentuaciju i razvijenu deklinaciju po nekadašnjem sjevernijem dijelu zapadne štokavštine, dopirući i u dijelove Hrvatske (Dalmaciju, Liku, Krbavu). Pored ikavizma odlikuje ga štakavizam (*štap, klišta*); novoštokavska akcentuacija: *grêblje, zèmlja, stârī, táma*; zamjena grupe *-ao* u *-a*: *dòšā, pòšā, bȉjā, čȕjā*; *e* mjesto *a* u riječima: *rébac, résti, grêblje; j* mjesto *đ*: *tùjī, mlȁjī; j* mjesto *lj*: *zèmja, jûdi;* rjeđi ostaci starije deklinacije: *pèt dinār, ù kućam, dȁo òvcam, po đámijam.*

Štokavsko narječje bilo je u svome razvoju u različitim vidovima stalnih kontakata sa neslavenskim jezicima. Posljedice tih kontakata su neke pojave u štokavskim govorima primljene iz tih jezika, ili očuvane pod njihovim utjecajem (kakav je npr. slučaj sa čuvanjem suglasnika *h* u bošnjačkim govorima pod utjecajem arapskog jezika). Naročito vidne posljedice tih kontakata javljaju se u rječniku, donekle frazeologiji i u sintaksi. Štokavske govore kao cjelinu odlikuje veliki broj orijentalizama, naročito karakterističnih za središnji štokavski teren, tj. za bosanskohercegovačke govore. Istočni (ekavski) štokavski govori također ih imaju, ali u znatno manjoj mjeri, dok su južni (ijekavski), posebno oni u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini, posredstvom veza sa Dubrovnikom i uopće Mediteranom, primili i dosta romanizama. Sjeverni štokavski govori, oni u Hrvatskoj, naročito slavonski, imaju veći broj germanizama. Sva tri ova neslavenska sloja u štokavskom narječju (naročito orijentalizmi) posredstvom novoštokavske folklorne koine naći će se i u pisanoj riječi standardnih, odnosno književnih jezika nastalih na osnovama srednjojužnoslavenskog dijasistema, čija bi shema izgledala ovako:

*) *Istočnohercegovački dijalekt* (novoštokavski ijekavski), koji se migracijama proširio na područje drugih dijalekata štokavskog narječja, a dijelom i na nekadašnji čakavski i kajkavski teren. Na tome dijalektu stvarana je bogata usmena (narodna) književnost, čiji se jezički izraz naziva novoštokavska folklorna koine. Taj jezički izraz poslužio je kao govorna osnova za zajednički književni jezik, koji se od sredine XIX do kraja XX vijeka nazivao *srpskohrvatski*, da bi potom bio zamijenjen posebnim nacionalnim nazivima za jezik: Hrvata (*hrvatski*), Srba (*srpski*), Bošnjaka (*bosanski*) i Crnogoraca (*crnogorski* jezik). Ti nazivi označavaju vlastitu jezičku tradiciju svakog od "štokavskih naroda". Ta tradicija je i dan-danas objedinjena zajedničkom novoštokavskom dijalekatskom bazom, a i pripadnošću širem srednjojužnoslavenskom dijasistemu.

Tri perioda razvoja bosanskoga govornog jezika

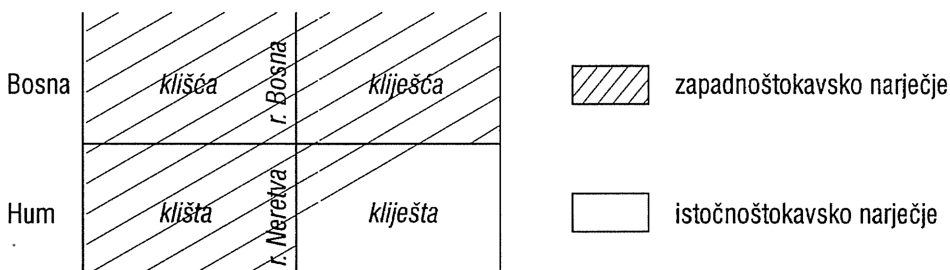
Svaki jezik u svome razvoju prolazi kroz periode koji se razlikuju među sobom po rezultatima toga razvoja. Tako je i bosanski jezik (kao dio šire cjeline zapadne južnoslavenske grupe) u svome razvoju prošao tri perioda. *Prvi period* je vrijeme do kraja XII vijeka; odlikuje se malim međudijalekatskim razlikama, mada se zapadnojužnoslavenska zajednica u to vrijeme kreće pravcem diferenciranja na zapadni i istočni dio. *Drugi period* je vrijeme od kraja XII do sredine XV vijeka; odlikuje se formiranjem većih međudijalekatskih razlika izazvanih krupnim fonološkim (glasovnim) i morfološkim (obličkim) promjenama u zapadnojužnoslavenskim dijalektima. *Treći period* je razdoblje od sredine XV vijeka naovamo; odlikuje se sporijim unutarnjim izmjenama, ali zato dinamičnim vanjezičkim razvojem. Tada dolazi do velikih pokreta stanovništva, pri čemu se neki stari dijalekti posve zatiru. Neki ostaju sa slabim tragovima, a dolazi i do miješanja postojećih sačuvanih dijalekata.

Dva prva perioda razvoja bosanskoga jezika poklapaju se sa srednjim vijekom. Već u prvom periodu stabilizira se pet osnovnih srednjojužnoslavenskih govornih cjelina: *čakavska, kajkavska, zapadnoštokavska, istočnoštokavska, predtorlačka.* Te govorne jedinice u prvom periodu (do druge polovine XII vijeka) još nisu izdiferencirane na dijalekte u današnjem smislu riječi, jer se taj period odlikovao znatnom govornom ujednačenošću. U drugom periodu razvoja bosanskoga jezika dolazi do golemih promjena uvjetovanih unutarnjim glasovno-obličkim izmjenama. U svakom od pet srednjovjekovnih narječja dolazi do formiranja manjih dijalekata, što se sve odvijalo do sredine XV vijeka, kad otpočinju velike migracije, odnosno treći period razvoja bosanskoga govornog jezika.

Dijalekti bosanskoga jezika

Teren Bosne i Huma u srednjem vijeku (zaključno sa završetkom drugoga perioda razvoja bosanskoga jezika), pripada zapadnoštokavskom narječju (središnjem narječju južnoslavenskog dijasistema). Dolina Drine i teren istočno od Neretve (jugoistočno od jablaničkog luka) bili su u sastavu istočnoštokavskog narječja, a dolina Une i krajevi zapadno od nje u sastavu čakavskog narječja. To znači da su na području srednjovjekovne Bosne i Huma bila zastupljena čak tri od pet srednjojužnoslavenskih dijalekata. Na njemu je, ipak, dominirala zapadna štokavština, kao prvobitna starodijalekatska osnova bosanskoga jezika. Nakon izvršene izmjene jata (do pred kraj drugoga perioda), unutar te zapadne štokavštine, bosansko-humski teren dijeli se na četiri dijalekta: *zapadnobosanski* (tip *klišća* – ikavskošćakavski), *istočnobosanski* (tip *kliješća* – ijekavskošćakav-

ski), *zapadnohumski* (tip *klišta* – ikavskoštakavski) i *istočnohumski* (tip *kliješta* – ijekavskoštakavski). Ovaj raspored predstavljen je sljedećom skicom:

Takvo stanje stabilizirano je do kraja drugoga perioda (do sredine XV vijeka), kad otpočinjanjem migracija iz trećega perioda dolazi do narušavanja i mijenjanja dotada formirane dijalekatske podjele bosansko-humskoga prostora na četiri srednjovjekovna dijalekta. Granicu među ovim dijalektima u vertikalnom smjeru (sjever-jug) čine rijeke Neretva i Bosna; istočno od njih je ijekavska zamjena jata, zapadno je ikavska zamjena. Horizontalna linija dijelila je Bosnu od Huma odnosno Hercegovine, gdje su sjeverno od te linije bili šćakavski (bosanski) govori, a južno štakavski (humski, odnosno hercegovački) govori.

Početkom trećega perioda razvoja bosanskoga jezika (već u drugoj polovini XV vijeka) na području ova četiri srednjovjekovna dijalekta unutar Osmanskog carstva dolazi do procesa masovne islamizacije. U isto vrijeme otpočinje i proces kretanja stanovništva sa juga prema sjeveru i sjeverozapadu. Islamizirano stanovništvo (većim dijelom bogomilsko-bosanskoga porijekla) čuva veze sa naslijeđenim srednjovjekovnim dijalektima. Vremenom (u toku nekoliko vijekova) na bh. terenu počinju prevladavati novoštokavski govori. Tako se formiraju novoštokavizirani bosanski govori u čijim se temeljima prepoznaju ostaci predmigracionog i predislamskoga perioda. Te ostatke gotovo svuda je prekrio debeo sloj novoštokavskih doseljeničkih govora. On, ipak, nije do kraja izbrisao podjelu dijalekata bosanskoga jezika (predstavljenu gornjom skicom). Srednjovjekovna podjela dijalekata bosanskoga jezika u grubim crtama očuvala se do danas, mada se stanje vidno izmijenilo; na bh. prostoru prevladavaju novoštokavski govori. Rijeke Neretva i Bosna (u najgrubljim crtama) čine širu granicu između ikavskih i ijekavskih govora. Očuvana je podjela na sjevernije šćakavske i južnije novoštokavske govore. Bosanski govori starinom su šćakavski (*šćap, ognjišće, zviždi*), a hercegovački su štakavski (*štap, ognjište, zviždi*). I bosanski i hercegovački govori međusobno se dijele u dvije grupe kad je riječ o zamjeni jata. Istočni bosanski i hercegovački govori su ijekavski, a zapadni su ikavski. To znači da zamjena jata raspolovljuje bosanske i hercegovačke govore na dvije (prostorno podjednake) cjeline; jedna je zapadna (hercegovačko-bosanska) ikavska, a druga je istočna (također hercegovačko-bosanska) ijekavska. Šćakavizam / štakavizam razdvaja bosanske od hercegovačkih govora; bosanski govori predstavljaju jednu cjelinu (šćakavsku), a hercegovački drugu (štakavsku).

Islamizacija stanovništva djeluje u pravcu konzerviranja starijih jezičkih osobina. Islamizirano stanovništvo u doba turskih ratova i u vrijeme velikih migracija ostaje relativno stabilno i manje pokretljivo od pripadnika drugih srodnih dijalekata. Ono uspijeva sačuvati vezu sa srednjim vijekom, odnosno sa predmigracionim stanjem od četiri prvobitna bh. dijalekta. Bošnjačko stanovništvo u čaršijama dobrim dijelom također čuva starije govorne osobine. Zato će se ti govori vre-

menom uobličavati i kao posebne oaze bosanskoga jezika, koje u sebi sadrže i stare (slavenske) i nove (orijentalne) osobine.

Bosanski jezik ima pet dijalekata. Četiri su sa matičnog bh. prostora, a peti je sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. To znači da je bosanski jezik uobličen i sačuvan u granicama administrativno-političke podjele koja je za vrijeme Turske postojala na središnjem južnoslavenskom prostoru. To su granice Bosanskoga pašaluka. Ti dijalekti bosanskoga jezika su: *istočnobosanski, zapadnobosanski, istočnohercegovački, zapadnohercegovački* i *sandžački.* Neke od glavnih osobina ovih pet dijalekata navedene su u poglavlju o dijalektima srednjojužnoslavenskoga dijasistema (i to one koje su važne za čitav taj dijasistem). Ovdje ćemo (pošto je riječ o dijalektima bosanskoga jezika) navesti i druge neke osobine ovih dijalekata koje imaju važnost za sam bosanski jezik i njegovu širu dijalekatsku bazu.

1. *Istočnobosanski (ijekavskošćakavski) dijalekt* ima posebnu važnost za bosanski jezik jer se smatra najtipičnijim bosanskim dijalektom (očuvao je najveći broj starih zapadnoštokavskih osobina). Tim dijalektom govori se u istočnoj Bosni, prostoru oivičenom Bosnom i Drinom, Fojnicom i Usorom. Stari sarajevski govor pripada tom dijalektu, jer se nalazi na samoj jugoistočnoj njegovoj granici prema istočnohercegovačkom dijalektu. Istočnobosanski dijalekt ima dosta arhaičnih bosanskih osobina (ostaci stare akcentuacije i deklinacije, šćakavizam, neizvršena nova i jekavska jotovanja).

Pored šćakavizma (kao jedne od glavnih odlika ovog dijalekta), u njemu se javljaju i sljedeće osobine: ijekavizam posebnoga tipa: *bijélo, sijélo; prijéčat, kòrijēsno;* kratko jat daje *je* ali sa svojim posebnostima: *srjȅćōm, rjȅpa, smjȅjat se*; grupa *ne-* daje *nje-*: *njȅko, njȅkada;* nestabilan vokalizam sa čestim diftongizacijama; grupa *ro* daje *re*: *grȅb, grȅblje*; vokalno *l* u nekim slučajevima daje refleks *uo*: *Postuôp, sa Stuópa, na Stuópu*; novo jotovanje vrši se samo u vezi sa sonantima *l* i *n*: pa imamo *rôbje, dȉvjī, zdrȁvje, gȑmje, rȍdjāk, djáci, lȉstje, prȗtje, nètjāk, plâstje, pôjdēm, nâjdēm, djèvōjka, pòtjerati;* sonant *lj* ponekad se zamjenjuje sa *j*: *júbav, bȍjī*; grupa *-ao* daje *-o*: *posô, valjô;* javljaju se primjeri kao *kâl, kȉsel, kòlca*; suglasnik *h* čuva se dosljedno: *Hàsan, hȁlva, kàhva, màhrama, snàha*; afrikatski parovi *č, ć, dž, đ* nejednako se izgovaraju – sa razlikovanjem: *čètiri, džȁmija*; ali i sa nerazlikovanjem: *ćètiri, đȁmija*; grupe *dn, dnj, dm* ili se uprošćavaju: *glána, zȁnjī, ȍmāh,* ili se nakon gubljenja suglasnika *d* sonanti udvajaju: *glánna, zȁnjnjī, ȍmmāh,* ili čak daju i refleks sa *h*: *gláhna* (Vareš); ostaci stare neprenesene akcentuacije: *posô, bardâk, sȗšu, krȋž* (sa metatonijskim akutom); predakcenatske dužine: *Čōrìći, Bēgìći, Hūsinê, otrēšèna.* Posebna je osobina izostanak duljenja pred sonantima poslije gubljenja poluglasa: *sȕnce, lòvca, kòlca, čȍrba, pȁmtit.* Po toj akcenatskoj osobini istočnobosanski dijalekt razlikuje se od svih štokavskih pa i čakavskih govora, koji imaju duljenje ili sa silaznom ili sa uzlaznom intonacijom. Ovaj dijalekt ima i akcenatski tip: *grȅblje, lȉstje, sùdje;* različiti akcenti u oblicima neodređenog pridjevskog vida u ž. i sr. rodu *nòva:nȍvo, vèdra:vȅdro; pamètna:pamȅtno, krváva:kȑvāvo*; javljaju se još stari oblici deklinacije: *hȉljād, gȍdīn, stȍtīn.* Javljaju se i dvije morfološke inovacije. Jedna je u deklinaciji, nastavak *-m* kod instr. im. ž. r.: *kȑvim, sòlim* (krvi-krvlju; soli-solju); druga u upotrebi posebnoga glagolskog oblika habituala: *on bi rèci, ona bi pošàlji, oni bi dóđi* i sl.

Istočnobosanski dijalekt dijeli se na sjeverni i južni poddijalekt. Sjeverni poddijalekt obuhvata govore sjeverno od rijeka Krivaje i istočno od rijeke Bosne (tuzlansku oblast), gdje se javljaju neke originalne govorne osobine: $a = a^o$ (zatvorenost vokala): *gláᵒva, sáᵒma, mláᵒda;* grupe *š, s* + afrikata ili nazal daju *h: pròhci, kòhci, bȍhča, pàhče, vójhci, gvȍhđe*; postojanje (umekšanog) glasa *s'* u grupi *šć* u oblicima nesvršenih glagola *pȕšćat, pȕšćena*; metatonijski akut i sl.

Južni poddijalekt (fojnički) ima također svojih specifičnosti, a najinteresantnija je izmjena vokalnog *l* u *uo*: *žȕoč*. Novo jotovanje uglavnom se ne vrši, ili je slabo izraženo. Češći su stari oblici deklinacije nego u sjevernom poddijalektu. Tu su primjeri *mèja, prȅja* ili *dôjēm, dôjdēm* i sl.

2. *Zapadnobosanski (ikavskošćakavski) dijalekt* snažno je novoštokaviziran jer su ga migracije sa juga (iz zapadne Hercegovine) i jugoistoka (iz istočne Hercegovine) gotovo sasvim prèplavile i zatrle njegove stare zapadnoštokavske šćakavske osobine. Ovaj dijalekt dijeli se na dva poddijalekta: *centralnobosanski* i *zapadnobosanski*. Centralnobosanski zahvata prostor u međuriječju Bosne i Vrbasa. Pored ijekavizma i šćakavizma (*šćâp, klíšća, mȍžđanī, zvížđī*) ima ostatke stare akcentuacije, ali sa prevladavanjem četiriju novoštokavskih akcenata, a javljaju se i slabiji ostaci stare deklinacije. Najdosljedniji šćakavizam javlja se u gornjem toku Vrbasa, u području Lašve i gornjeg toka Rame. Govori u srednjem toku Vrbasa i u dolini Sane nemaju dosljedan šćakavizam. Ikavizam je također dosljedniji u gornjem toku Vrbasa, u području Lašve i gornjem toku Rame. Govori u srednjem toku Vrbasa imaju refleks *je* i u primjerima *njȅko, njȅšto, njȅkada; djȅčko* kao i oblike *ovijem, onijem, našijem, vašijem;* grupa *ir*>*ijer*: *mijer, pijer, kumpijer*; izrazita je pojava redukcije neakcentiranih vokala: *Zènca, vȉdla, nòsla;* zatvorenost vokalske boje kod *a* u dugim slogovima: *mâ°jka, rá°di*. Promjena muških imena odvija se po tipu promjene ženskog roda (bosanska promjena) *Mújē-Múji, Méhē-Méhi* (kao *žènē-žèni*). Prisvojni pridjevi *Mújīn, Méhīn*; neizmijenjene grupe *ke, ge* u riječima orijentalnoga porijekla: *šèker, lègen*; dosljedno čuvanje suglasnika *h*: *havan, hasta, duhan, muha, mahana, proha, suha, mehak*; nerazlikovanje afrikatskih parova u gornjem toku Vrbasa: *ćètiri, đámija*; ženska imena na *-e* tipa: *Hanífe, Kadíre* i na *-o*: *Dérvo, Hájro*; oblici *ȍvijū, tȉjū* (dolina Sane): *ȍvijā, tȉjā* (dolina Busovače); upotreba bezličnih konstrukcija, odnosno rečenica: *ùblo ga, òdvelo ga, zàklalo ga, pȕšćalo ga;* upotreba instr. društva (socijativa) bez prijedloga *s*: *šētā môncima, razgòvārā sèstrōm* itd.

Zapadnobosanski (ikavskošćakavski) poddijalekt govori se na terenu zapadno od Bosanske Kostajnice i Bosanskog Petrovca u granicama Bosne i Hercegovine. I ovdje se javlja ista pojava kao i u bosanskim šćakavskim govorima: udio zapadnobosanskih arhaičnih govornih crta povećava se kako se ide pravcem zapad→istok, a ne obratno, kako bi se očekivalo. To je posljedica toga što procent doseljeničkog stanovništva iz južnih krajeva raste sve više kako se ide prema zapadu, a smanjuje se prema istoku. Specifične crte ovog poddijalekta su: odstupanja od ikavizma, koja su gotovo općešćakavska: *njȅko, njȅšta, njȅkada*, ali ima i onih za koja ne znaju ostali šćakavski govori; primjeri sa izvršenim jekavskim jotovanjem *đeca, đe/đi*; zatvoreni dugi vokali *a* i *o*: *mâ°jka, râ°dī, n*^u*ôž;* razlikovanje afrikatskih parova: *čȁša, čȍvjek, ćȅta, plȁč, džámija, hȍdža, hàdžija, hȁdž* (sa rijetkim oaznim govorima kod kojih je izgovor sveden na jedan afrikatski par: *ćètiri, đámija*, npr.: Kozarac pod Kozarom). Akcentuacija je uglavnom novija; metatonijski akut očuvan je u vrlo ograničenom broju primjera: *strãža*; ostaci starih oblika deklinacije: *po tȕđī léđī, s mòji sȉnovi*, promjena muških imena po tipu promjene imenica ž. r. na *-a*: *Mújo-Mújē-Múji; Mého-Méhē-Méhi; Súlē-Súli-Súlu*, ženska imena sa nominativom na *-e: Hanífe, Kadíre, Fáte, Zláte*, a tako i muška imena na *-e*: *Háse, Húse*, kao i ženska imena sa nominativom na *-o*: *Kádro, Ájko*; česta upotreba bezličnih konstrukcija: *ùblo ga, sàblo ga, òdvelo ga.*

3. *Istočnohercegovački (ijekavskoštakavski) dijalekt.* Teren istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne sa susjednim sandžačkim krajevima jeste područje na kojem su se starinački bošnjački govori našli u samom centru istočnohercegovačkih novoštokavskih izmjena. Ti najjugoistočniji bosanskohercegovački govori poslužili su i kao migraciono žarište u odnosu na čitav sjeverozapadni bošnjački dijalekatski prostor. Oni su aktivni prenosioci novoštokavskih osobina po bo-

sanskohercegovačkom terenu. Na taj se način bosanski jezik (dio njegovih dijalekata) našao na širem prostoru govornog jezgra iz kojeg se dalje proširio i istočnohercegovački dijalekt. Ovaj se dijalekt (posmatran kao dijalekt bosanskoga jezika) dijeli na četiri poddijalekta: *jugoistočnobosanski, istočnohercegovački, centralnohercegovački i sjevernohercegovački.*

Jugoistočnobosanski (ijekavskoštakavski) poddijalekt bosanskoga jezika govori se u granicama prostora: Sarajevsko polje-Željeznica-Govza-Vučevo-Drina-Donji tok Lima i Rzava-Srebrenica-Vlasenica-Sarajevsko polje. Ovaj poddijalekt predstavlja prijelazni govorni tip između tipičnih istočnobosanskih ijekavskoštakavskih i istočnobosanskih ijekavskošćakavskih govora. Na području ovog poddijalekta razlikuju se dva govorna tipa: a) *sjeverniji*, od linije Sarajevo-Prača-Rogatica-Višegrad, koji je bliži istočnobosanskom dijalektu; b) *južniji*, koji je po svojim osobinama bliži istočnohercegovačkom dijalektu. Sjeverni govorni tip ima nerazlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž* i *đ* (*đámija, ćètiri*); ima dosljednu sonantnu geminaciju: *jènna, glánna, zȁnjnjī, ollètī* i sl.; zna za sekundarno *h*: *kòhci, líhce, pȕhćaj*. Muška imena se mijenjaju po tipu: *Mújē, Méhē, Mújīn, Méhīn*, kao i *Mujinìca, Mehinìca*. Južniji govori imaju, uglavnom, razlikovanje afrikatskih parova (*čètiri, džámija*); geminacija je nešto slabije izražena; imaju promjenu *Múja, Méha, Mújov, Méhov*; *Mújovica, Méhovica*; oblik plurala *Švábi, Šljívi*. Na prostoru čitavog jugoistočnobosanskoga poddijalekta javlja se akcent ličnih zamjenica *mènē, tèbē, sèbē* kao i akcent *lòvca, stȁrca, sȕnce, čȍrba* (inače tipičan za istočnobosanski dijalekt), zatim i enklitički oblici *hīm, hī* (im, ih).

Istočnohercegovački poddijalekt pruža se u granicama: Uskoplje-Zavala-Ravne-Berkovići-Rabina-Podveležje-Zijemlja-Ulog-Borač, sve u granicama Bosne i Hercegovine, tamo gdje (u tim granicama) živi bošnjačko stanovništvo. Glavne njegove osobine su: dosljedan ijekavizam u dugim slogovima: *bijèlo, bijèla, mlijèko, dijète, sȉjeno, pijèsak;* različiti refleksi za jat u kratkim slogovima a) sa *je*: *pjȅsma, vjȅra, đèca, c'èpalo, gòrjela;* b) sa *e: brȅgovi, vremèna, dȅčko, cèsta, Zènica, nȅko, nȅkakav*; c) sa *i: vòlio, žèlio, cȉo, bȉljeg, sìđeti, usìđelica*; jekavsko jotovanje: *đèca, ćèrati, pljȅsma, vljȅra, ȉz'elica, ćèpalo;* razlikovanje afrikatskih parova: *čètiri, džámija;* dosljedan štakavizam: *štâp, ȉštēm, klijèšta, ògnjīšte, dȁždevnjāk, dréždati, zvíždī*; čuvanje suglasnika *h*, promjena muških imena po hercegovačko-crnogorskom tipu: *Mújo-Múja-Múju, Mého-Méha-Méhu;* nastavci starih tvrdih osnova*: nȁšijem, vrúćijem*; akcentuacija tipična novoštokavska sa dva silazna i dva uzlazna akcenta: *nòga, rúka* (nastalo od *nogȁ, rūkȁ*), prenošenje akcenta na proklitike *nȁ rūku, nȁ vodu; òd brata, prekò kućē.*

Centralnohercegovački poddijalekt javlja se na širem području Mostara, Stoca i Čapljine. Glavne njegove osobine su: nedosljedna jekavština u dugim slogovima: *sjêno, bjélo, snjêg*; ne tako dosljedno jekavsko jotovanje kao u istočnohercegovačkom; tu je *pjȅsma, vjȅra, mjȅra;* javljaju se ikavizmi: *nèvista; nísam, nísmo* i sl.; grupa *re* mjesto grupe *ra*: *rébac* (vrabac*), rêsti* (rasti)*, grêblje* (groblje); nerazlikovanje afrikatskih parova: *ćètiri, đámija*; zamjena *lj* sa *j*: *júbav, bȍjī, pȍje*; čuvanje suglasnika *h: mȅhak, malèhan, plȁho, mȅrhabā, hanùma*; skraćivanje vokalnoga *r: kȑv, cȑv;* obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *drûk* (drug), *Bôk* (Bog), *nôš* (nož); promjena muških imena po bosanskom tipu (kao imenice ženskog roda na *-a*) *Mújē- Múji-Múju; Mújīn*; u zamjeničko-pridjevskoj promjeni nastavci starih mehkih osnova: *mòjīm, dòbrīm, vrúćīm*; gubljenje imperfekta.

Sjevernohercegovački poddijalekt obuhvata sjeverni dio mostarskoga područja i područje Konjica. Glavne osobine su mu: dosljedan ijekavizam te mnogo više ikavizama nego u druga dva istočnohercegovačka poddijalekta; grupa *ra* daje *re: rébac, rêsti, grêblje, ùkresti*; jekavsko jotovanje znatno rjeđe nego u centralnohercegovačkom; nerazlikovanje afrikatskih parova: *ćètiri, đámija*; zamjena *lj* sa *j*: *jûdi, jȅto*; čuvanje suglasnika *h*; šćakavizam: *šćène, šćâp, ògnjīšće, stȑnjīšće, mȍž-*

đani; skraćivanje vokalnoga *r*: *kȑv, cȑv*; promjena muških imena po tipu imenica ženskog roda na -*a* (bosanski tip promjene): *Mújē-Múji-Múju;* u zamjeničko-pridjevskoj promjeni nastavci starih mehkih osnova: *dòbrīm, nȁšīm*; gubljenje imperfekta, rijetke pojave starijih neprenesenih akcenata.

Ova tri hercegovačka ijekavska poddijalekta, pored dosta zajedničkih osobina, imaju među sobom i krupnih razlika. Istočnohercegovački poddijalekt je tipično hercegovački novoštokavski, dok se centralnohercegovački našao na granici između istočnohercegovačkoga dijalekta i zapadnijih štokavskih govora. Sjevernohercegovački poddijalekt ima i poneku osobinu primljenu iz susjednih sjevernijih bosanskih šćakavskih govora (i ijekavskih i ikavskih), ili u njemu razvijenih pod utjecajem tih govora. Ijekavskoštakavski istočnobosanski poddijalekt, međutim, svojevrstan je prijelazni govorni tip, sa novoštokavštinom u osnovi, ali i sa nekim tipičnim bosanskim odlikama koje še javljaju naročito u njegovim sjeverozapadnim govorima (u koje dopiru i neke od tipičnih istočnobosanskih ijekavskošćakavskih osobina). Te osobine kombinirale su se na autentičan način u ovom poddijalektu. Ali taj poddijalekt u nekim slučajevima razvija i svoje originalne osobine, koje uglavnom ne prelaze granice toga poddijalekta: vrlo karakteristična geminacija tipa *glánna, žénna, zȁnjnjī, ollètī*; upotreba istočnobosanskoga geminatnog tipa: *kàppalo, zȁppē, òdde, čȕttura* i sl., ili dosljednost u ijekavizmu, koju ne poznaje čak ni klasični istočnohercegovački dijalekt, odnosno poddijalekt; neke akcenatske inovacije: *mènē, tèbē, sèbē*, ili sekundarno kraćenje akcenta na mjestu očekivanoga dugog akcenta (*stȁrac-stȁrca*) ili akcenti: *pȕška, pjèsma.*

4. *Zapadnohercegovački (ikavskoštakavski) dijalekt* zahvata manji dio zapadne Hercegovine, područje Ljubuškog, Čapljine i Mostara. Pored skoro dosljednog ikavizma: *díte, dìca, mlíko, sîno, lipòta, vríme, bísan, vrimèna, dȉ, bìži*, ovaj dijalekt ima i dosljedan štakavizam: *štâp, štène, klíšta, ògnjīšte, kȍsīšte, mȍždani, plândīšte, daždènjāk.* Po tom štakavizmu on se razlikuje od sjevernijeg šćakavskog refleksa u srednjoj i zapadnoj Bosni, ikavizmom se vezujući za taj sjeverniji bosanski prostor. Sa istočnohercegovačkim dijalektom vezuju ga četiri akcenta (novoštokavska akcentuacija) i nove forme deklinacije sa izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. Odlikuju ga još i ove osobine: sažimanja vokalske grupe -*ao* u korist prvog samoglasnika: *dòšā, pòšā, ìšā, kázā; bȉjā, vȉdijā, čȕjā*; samoglasnik *o* ispred sonanta *n* prelazi u *u*: *ûn, ȕndā, lùnac;* čuva se dosljedno suglasnik *h: hȁlva, hamájlija, hàjvān, hàber*; sonant *m* na kraju riječi prelazi u *n*, što je tipična dalmatinska osobina primljena u govore hercegovačkog zaleđa: *čujen, ne dan, iden*; grupa -*re*- umjesto grupe -*ro*-: *ùzrēsti, rêsti, nàrēstā; rébac, grêblje*; zamjena sonanata *lj* i *nj* sonantima *j* i *n*: *Jùbuškī, jûdi, zèmja, grȁbje, kénac, nȅmu, kȍn, trȇšna;* nerazlikovanje afrikatskih parova: *ćètiri, ćòvik, đámija, dȁiđa*; dosljedno vršenje novog jotovanja: *snȍplje, grêblje, zdrâvlje, gȓmlje, prûće, lîšće*; nevršenje palatalizacije u imenicama ž. r.: *rúki, nògi, dìvōjki, mòtiki, u bèšiki;* obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *grât* (grad), *nôš* (nož); uprošćavanje suglasničkih grupa *st, št* (*žd*): *pȓs, prîš, grôz*; rijetki ostaci starijih oblika deklinacije: *pèt dinār, stò govēd, ù kućam, na nògam*; specifičan nastavak -*mam*, -*man; óvcamam, kokòšiman, vrátiman, dȓviman*; muška imena se mijenjaju po tipu promjene imenica ž. r. na -*a*: *Mújo-Mújē-Múji*; muška imena u nom. tipa: *Mȕja, Sȕla*, kao i ženska: *Fȁta*; u vok. ženskoga roda nastavak -*e*: *Fâte*; kraća množina od imenica m. r.: *kljúči, príšti, nóži;* pokazne zamjenice *òtāj, òtā, òtō*; u infinitivu infiks -*ni*- mjesto infiksa -*nu*-: *svŕniti, dȉgniti*; objekat u obliku gen. umjesto ak.: *pîtāj mâjkē, zòvi snàhē*; *nȉje nàšā ovácā*; česta upotreba partikula: *tîzi, ȍvīzi, túde, túdekāna, tamókarance*; dosljedna nova akcentuacija sa prenošenjem silaznih akcenata na proklitike: *nȁ rūku, nȁ nogu, òd brata, ȕ polje, ìs kućē.*

5. *Sandžački dijalekt.* Sandžački Bošnjaci na širem prostoru između Bijelog Polja, Novoga Pazara, Tutina i dublje dolinom Lima pripadaju posebnom dijalektu bosanskoga jezika. To su većim dijelom arhaični govori koje je susjedni jugozapadni novoštokavski razvoj slabo zahvatao. Od-

likuju se uglavnom neprenesenom staroštokavskom akcentuacijom (*bōlnìca, vojnîk*) i nekim starijim oblicima deklinacije. Mada su ovi govori tokom migracija po prilici pomjereni nešto prema sjeveroistoku, oni su sačuvali starinačke bošnjačke govorne odlike sa krajnjeg jugoistočnog dijela nekadašnjega Bosanskoga pašaluka. To najbolje pokazuje miješani ijekavsko-ekavski refleks jata u bijelopoljsko-novopazarskoj zoni (tip *mlijèko-vètar*). Taj refleks najvjerovatnije je nastao u srednjem vijeku kao organska tvorevina na prijelazu između ijekavskih (južnih) i ekavskih (istočnih) govora unutar istočnoštokavskog narečja. Bošnjački govori zapadnog Sandžaka (uzvodno dolinom Lima od Brodareva preko Prijepolja ka Priboju i Bosni), kao i oni u širem pljevaljskom kraju, po svojim osobinama pripadaju prijelaznom sandžačko-istočnohercegovačkom govornom tipu, u kojem se miješaju istočnije sandžačke bošnjačke i zapadnije istočnohercegovačke bošnjačke govorne osobine.

Sandžački bošnjački dijalekt odlikuju sljedeće osobine: akcentuacija je uglavnom starija štokavska: *livàda, bōlnìca, vojnîk*, sa sačuvanim predakcenatskim dužinama: *sāmȁ, glāvê, kāzȁli*; vokalska grupa *-ao* daje *-a*: *pȍzvā, pošâ*; izgovaranje glasova *s', z'* nastalih novim i jekavskim jotovanjem: *s'ekìra, klâs'e, kȍz'ī*; sonant *l* ispred velarnih vokala izgovara se velarizirano: *łȁbūd, zahłūpȁt*; uprošćavanje krajnje konsonantske grupe *-st, -zd, -št*, svođenje na *-s, -z, -š*; *žȁlōs, grôz, prīš*; dat. i lok. ličnih zamjenica u jd. *mène, tèbe, sèbe* (meni, tebi, sebi) i enklitike *ni, vi* za dat. (nama, vama), ili *ne, ve* za ak. mn. (nas, vas); aorist i imperfekt su u živoj upotrebi, infinitiv se upotrebljava bez krajnjega *i*: *orȁt, dôj, pôj;* očuvane dužine iza akcenta u nastavcima kao *-ast,-ama*, u infinitivnim osnovama: *kȉšīlo, môrāt, dȉgnīsmo*, brojevima *dèvēt, dèsēt* i sl.; u sintaksi poremećen odnos između padeža za obilježavanje mjesta kao lokacije, orijentacije i cilja: *èto ga u sèlo, kad smo bîli pod Bâr, izîde pret kȕćōm.*

Sandžački dijalekt dijeli se na: *sjeveroistočni* (novopazarski), *gornjopolimski* (plavsko-gusinjski), *srednjopolimski* (bjelopoljsko-rožajski) i *donjopolimski* (prijepoljsko-pljevaljski) poddijalekt. Njemu pripada i mrkovićki poddijalekt, koji nije u Sandžaku, već u južnoj Zeti, odnosno Crnogorskom primorju (okolina Bara), ali govorno spada u sandžački dijalekt.

Sjeveroistočni (novopazarski) poddijalekt obuhvata područje sjeveroistočnoga Sandžaka naseljeno Bošnjacima, koje zahvata širi prostor Novog Pazara, Sjenice i Tutina. Odlikuju ga sljedeće specifične osobine: u dugim slogovima zamjena jata ję sa *ije* a u kratkim sa *e*: *belopȍljskī, mèsēc, sedèo, hlȅb, vètar, pèsma.* To je miješani ijekavsko-ekavski poddijalekt, čija osobina miješanih refleksa jata zahvata i bjelopoljski kraj. Čuva se izgovor konsonanta *h*; neutralizirana je opozicija *lj* : *l* u položaju ispred vokala *e* i *i*: *ćȕlji, peljène*; pojave umekšavanja sonanata *l* i *n*, pod utjecajem susjednih kosovskih dijalekata albanskog jezika; jak utjecaj novoštokavske akcentuacije: *ovácā, rođácima;* pojave ujednačenosti dat., instr. i lok. mn. nastavkom *-ma* i sl.

Gornjopolimski (plavsko-gusinjski) poddijalekt bosanskoga jezika ima sljedeće tipične odlike: čuvanje neprenesenog akcenta u zatvorenom slogu (slogu koji se završava suglasnikom): *potȍk, nārȍd*, dok se silazni akcenti sa otvorenog sloga prenose za jedan slog ka početku riječi, pa je tu i novoštokavski uzlazni akcent: *sāmȁ* daje *sáma, tāmȁ* daje *táma*; u dugim slogovima jat daje refleks *i: brîg, bīlȉt* (kako je i u starom govoru Bošnjaka Podgorice), a u kratkim slogovima je refleks *je: vjȅtar, pjȅsma.* To su, dakle, ikavsko-jekavski govori. Refleksi starih poluglasa imaju vrijednost između *a* i *e*: a^e, e^a: *dȃ*^{e}*n/dȇ*^{a}*n, kȁ*^{e}*d/kȅ*^{a}*d, momȁ*^{e}*k, narȁme*^{a}*k*; čuvanje suglasnika *h*, ali sa slabim izgovorom; dosljedno obezvučavanje konsonanata na kraju riječi: *nārȍt* (narod) *grȍp* (grob), *rôk* (rog). Novopazarski i plavsko-gusinjski poddijalekt razvili su neke osobine (inovacije) u kontaktu sa dijalektima albanskog jezika. To su govori bosanskoga jezika koji su i sami u znat-

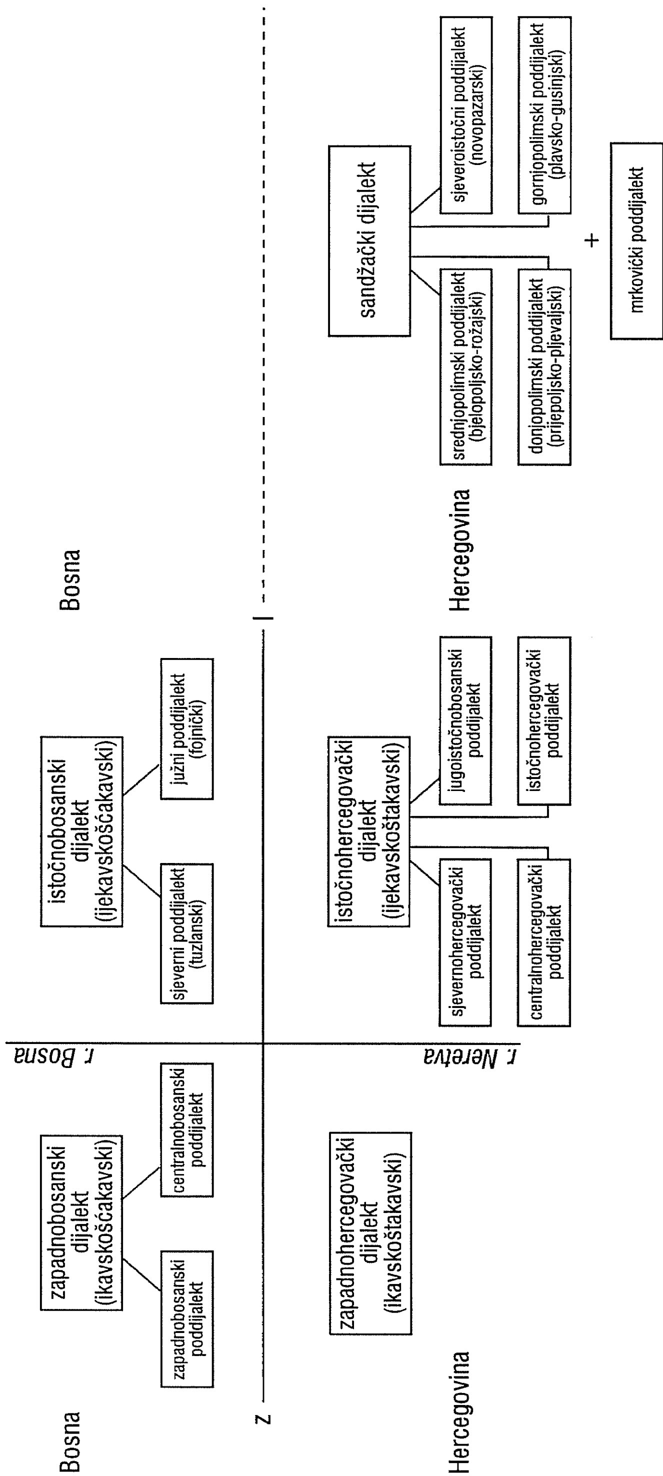
noj mjeri izloženi utjecaju orijentalnih jezika (ti krajevi ostali su u sastavu Turske carevine 36 godina duže od Bosne).

Srednjopolimski (bjelopoljsko-rožajski) poddijalekt sandžačkoga dijalekta bosanskoga jezika ima sljedeće osobine: starija akcentuacija, ali i prenošenje akcenta, tj. postojanje i uzlaznih akcenata; karakteristične postakcenatske dužine: *dȅsēt, knjȉgāma, kȉšīla, bȁčīla, dȉgnūsmo* i sl.; jat u kratkim slogovima daje *e*: *pȅsma, hlȅb, vȅtar, belopȍljskī, sedȅo* i sl.; uprošćavanje grupe *dn* u *n*: *propȁnē, dopȁnē*; izgovaranje suglasnika *h* i uglavnom razlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž* i *đ*: *četȉri, džāmȉja*; u jednome dijelu (rožajski kraj) zamjena *l* sa *lj*: *ljȉmūn, iljāhȉje*; oblik gen. mn. pridjevsko-zamjeničke promjene: *tȉjā, dȍbrīja*; kraći oblik infinitiva: *orȁt, dôj* (*dôć*) itd.

Donjopolimski (prijepoljsko-pljevaljski) poddijalekt sandžačkoga dijalekta bosanskoga jezika ima sljedeće svoje osobine: novoštokavska akcentuacija: *ljȅto, ljepòta, brôd, bráda*; postakcenatske dužine dosljedno se čuvaju: *glȅdāmo, pȋšēm, glávōm*; prenošenje akcenta na proklitike: *nȁ rūku, òd brata*; standardni refleksi jata: *bȉjel, snȉjeg, mlijèko, dijète, vjȅra, mjȅra*; dosljedno izvršeno jekavsko jotovanje: *đèvōjka, đèca, đètelina, ćèrati, pòćerō, s'èkira*; razlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž* i *đ*: *čètiri, džámija*; čuvanje konsonanta *h*: *prȍmaha, màhrama, hȁlva*; nastavci starih tvrdih osnova u zamjeničko-pridjevskoj promjeni: *ȍvijem, dȍbrijem, nȍvijeh, nȁšijem*; čuvanje imperfekta *gòvorāše, imàdijāše, stȁjāhū.*

Mrkovićki poddijalekt ima sljedeće posebnosti: ekavizam u dugim slogovima *lepo, mleko,* jekavizam u kraktim: *pjȅsma, vjȅtar*; to je dakle, ekavsko-jekavski govor sa miješanim refleksima jata; neizmijenjena grupa *dv* kao u primjeru *dvȉgnut*; ostaci starog ak. jd. imenica m .r. jednakog nom. kod imenica koje znače živo biće: *lȋjek za ovȋ cȓv*; izjednačavanje gen., ak. i dat. kod ličnih zamjenica: *mȅne*; stariji pluralski oblici na *-m*: *pȍ selim, vȍlom.* Taj govor ima i svoje originalne inovacije: diftongizaciju ō i ē: *b*[u]*ôj* (boj); gen. mn. *ž*[i]*êna*[e]*k*; izgovaranje afrikate ʒ: ʒ*vȍno*, ʒ*ȍra*; 3. l. mn. prezenta sa nastavkom *-ć*: *oni zbȍrēć, oni znȁjūć;* trpni pridjev bez jotovanja: *ostȁven*; potpuno skraćivanje neakcentiranih dužina itd. Ovome dijalektu pridodaje se i govor Goranaca, muslimanskog stanovništva područja Gora, brdsko-planinskog predjela u jugozapadnom dijelu Kosova, gdje je prema popisu iz 1981. godine živjelo oko 16.000 Muslimana južnoslavenske dijalekatske pripadnosti. Njihov govor ima dosta osobina formiranih pod utjecajem makedonskog jezika, ali i osobina nastalih u kontaktu sa dijalektima albanskog jezika. Govor Goranaca zauzima posebno mjesto među dijalektima bosanskoga jezika, jer je on najisturenija jugoistočna tačka toga jezika. To je govor koji cjelinu bosanskih dijalekata najneposrednije spaja i sa istočnojužnoslavenskom jezičkom grupom, u formi govornih osobina zajedničkih sa makedonskim jezikom odnosno njegovim dijalektima.

Shema dijalekata bosanskoga jezika

Bosanski jezik ima *5 dijalekata* i *14 poddijalekata*. To znači da je podijeljen na 5 širih govornih cjelina (dijalekata) i 14 užih govornih cjelina (poddijalekata).

Osim bosanskohercegovačkih i sandžačkih govora bosanskoga jezika postoje i iseljenički govori bosanskoga jezika. Prije svega to su govori u Turskoj, tamo preseljeni krajem XIX i u toku XX vijeka. Po svojim dijalekatskim osobinama ti govori nisu jedinstveni. Njima govore bošnjački iseljenici iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine i Sandžaka, koji pripadaju različitim dijalektima i poddijalektima bosanskoga jezika. To stanovništvo svoj jezik nikad nije prestajalo nazivati *bosanskim*, odnosno *bošnjačkim*. U turskom govornom okruženju ono i danas čuva mnoge stare osobine bosanskih dijalekata, među kojima su najznačajnije: stara akcentuacija, ikavizam, brojni turcizmi, čak i oni kojih danas nema na području bosanskoga jezika.

Dijalekti bosanskoga jezika i zamjena jata

Dijalekti bosanskoga jezika među sobom se razlikuju u zamjeni jata. Na bh. terenu imamo ikavske (zapadne) i ijekavske (istočne) govore. Među njima je Neretva i Bosna šire granično područje. Sandžački bošnjački dijalekt ima sva tri refleksa jata. Tamo postoje ijekavski, jekavski, pa i ikavski refleksi jata, mada je najrašireniji ijekavski. Dijalekte bosanskoga jezika u vezi sa zamjenom jata odlikuje specifičnost miješanih refleksa toga vokala uvjetovanih kvantitetom (dužinom ili kratkoćom) sloga. Ti refleksi javljaju se uglavnom na nekadašnjem pa i sadašnjem graničnom području među dijalektima, odnosno među ikavskim i ijekavskim govorima (s jedne strane) i među ijekavskim i ekavskim govorima (s druge strane). To su, prije svega, govori na liniji Bosna-Neretva, na staroj ikavsko-ijekavskoj granici. Tu se danas dodiruju ikavski (zapadnobosanski i zapadnohercegovački) i ijekavski (istočnobosanski i istočnohercegovački) govori. U tim miješanim refleksima javlja se čak i ekavizam. On se tu ne bi nikako očekivao, jer su rijeke Bosna i Neretva podaleko od ekavskih istočnih govora. Na sjevernom dijelu ove linije (u slivu Bosne) javlja se stari *ekavsko-jekavski govor* Tešnja i Maglaja, kod kojeg u dugim slogovima ide ekavski refleks: *mléko, sêno, lêvo*, a u kratkim slogovima jekavski: *vjȅtar, pjȅsma, vjȅra*. Taj govor smješten je na krajnjem zapadnom dijelu istočnobosanskoga dijalekta u sjevernom njegovom poddijalektu. Isti takav refleks sačuvan je i u nekim južnijim govorima istočnobosanskoga dijalekta (u govoru Kladnja, Srebrenice i u starom sarajevskom govoru). Taj ekavsko-jekavski refleks javit će se i na krajnjem jugoistočnom dijelu prostora bosanskoga jezika u spominjanom govoru Bošnjaka Mrkovića kod Bara. Neki granični govori u dolini Bosne (Žepče) i Neretve (Jablanica) imaju *ijekavsko-ikavsku zamjenu jata*; ijekavizam u dugim, a ikavizam u kratkim slogovima: *mlijeko, sijeno, sijelo : vȉtar, vȉra, pȉsma*. Taj refleks je na ovom dijelu terena najlakše i razumjeti, jer je to i danas granično područje između ijekavskih i ikavskih govora (što vrijedi i za Neretvu i za Bosnu). Na prostoru sandžačkoga dijalekta kod podgoričkih i gusinjskih Bošnjaka javlja se *ikavsko-jekavska zamjena*; u dugim slogovima refleks *i*, a u kratkim *je*: *mliko, sino, vrime : vjetar, vjera, bježat*. Sandžački govori bosanskoga jezika bjelopoljsko-novopazarske zone imaju *ijekavsko-ekavsku zamjenu*; ijekavizam u dugim slogovima: *mlijeko, lijepo, bijelo*, a ekavizam u kratkim: *vȅtar, pȅsma, hlȅb*. Najvjerovatnije je da su se takvi originalni refleksi formirali na prvobitnim graničnim područjima između različitih zamjena jata i da se do danas kod starinačkog bošnjačkog stanovništva očuvala jezička veza sa stanjem uoči turskih osvajanja. U nekim slučajevima mogu biti u pitanju i miješani refleksi koji su se u vrijeme zamjena jata (XII-XIV vijek) formirali na nekom drugom mjestu, a onda migracijama prenijeli na druga područja. Takvo nešto moglo se desiti i sa povratničkim bošnjačkim stanovništvom iz dalmatinskih, prekosavskih ili prekodrinskih krajeva, koje se povlačilo dublje u Bosnu,

skupa sa povlačenjem Turske iz tih krajeva. Bez obzira na porijeklo takvih miješanih refleksa u govorima bosanskoga jezika, ova pojava te govore čini posebnim i na širem prostoru dijalekata srednjojužnoslavenskoga dijasistema. Ali ona upućuje i na veliku starinu tih govora i njihovu organsku povezanost sa srednjovjekovnim dijalektima.

Zajedničke osobine dijalekata bosanskoga jezika

Govori bosanskoga jezika (neovisno kojem dijalektu pripadaju) imaju nekoliko zajedničkih osobina, koje ih objedinjuju. Te osobine su općebošnjačke, odnosno općebosanske i nema govornog područja bosanskoga jezika u koje one ne dopiru. Prva od tih osobina, koja zahvata sve bosanske govore, to je široka upotreba turcizama odnosno orijentalizama. Druga osobina je dosljedna upotreba konsonanta *h*, također zastupljena u svim govorima Bošnjaka. Što se tiče suglasnika *h*, on se redovno javlja i u riječima slavenskog i u riječima neslavenskog porijekla, svuda gdje mu je po etimologiji mjesto. Po toj osobini dijalekti bosanskoga jezika razlikuju se od dijalekata srpskog i hrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini, kod kojih se *h* gubi ili zamjenjuje drugim glasovima (*mána, màramā, snàja, prȍmaja, dùvān, mùva, dóđok, póđok*). Po čestoj upotrebi turcizama i dosljednom izgovoru suglasnika *h* svi dijalekti bosanskoga jezika čine jednu govornu cjelinu.

Na užem prostoru dijalekata bosanskoga jezika imamo svođenje afrikatskih parova na jedan par: *ćètiri, đàmija*. Izgovor jednog afrikatskog para najčešći je u srednjoj Bosni u govoru Bošnjaka na liniji Zenica-Travnik-Gornji Vakuf-Sarajevo, a javlja se i u dijelovima istočne Bosne i Sandžaka, centralne i zapadne Hercegovine, pa i u međurječju Une i Vrbasa. Ta osobina zahvata terene različitih dijalekata odnosno poddijalekata bosanskoga jezika.

Važnu ulogu u očuvanju starijih bosanskih dijalekatskih osobina odigrale su bh. čaršije. Bez obzira na kojem dijelu terena se nalazile i kojem dijalektu bosanskoga jezika pripadale, one su u svojim govorima do danas sačuvale veliki broj turcizama i dosljedan izgovor suglasnika *h*, kao dvije najtipičnije osobine bosanskoga jezika. U tim govorima javljaju se i druge tipične osobine kao što su: nerazlikovanje afrikatskih parova (izgovori *ćetiri, đamija),* zatim neizvršena jekavska i novija jotovanja (*dojde, najde, pojti, djevojka, djever*), različiti zatvoreni i otvoreni načini izgovaranja vokala, ostaci stare akcentuacije, ili starih oblika deklinacije, šćakavizam, ikavizmi, grupa *re* mjesto *ro* (*greblje*), zatim izgovor *j* mjesto *đ* (*meja, mejaš, preja)* i sl.

Mada se govori bh. čaršija po dosljednosti čuvanja starih bosanskih osobina među sobom također razlikuju, za njih se ipak može reći da su bili čuvari i prenosioci bosanske, odnosno bošnjačke jezičke tradicije. One su centri u kojima se razvijao i čuvao autentični govorni bosanski jezik, bez obzira na sva migraciona i druga miješanja i opasnosti kojima je bosanska jezička tradicija bila izložena tokom čitavoga svoga postojanja do danas.

Dijalekti bosanskoga jezika 1992-1995.

U toku rata 1992-1995. i agresije na Bosnu i Hercegovinu došlo je do velikih i tragičnih preseljavanja bošnjačkog (i ne samo bošnjačkog) stanovništva. To se desilo u rezultatu zločina koji je agresor izvršio nad Bosnom i Hercegovinom. U tom smislu vidno se izmijenila i slika rasporeda dijalekata bosanskoga jezika. Ta slika je sada raskomadana i na mnogim dijelovima terena više i ne liči na onu predratnu. Riječ je o pojavi *lingvocida* nad bošnjačkim narodom i njegovim jezikom (*lingvocid* = uništavanje, "čišćenje" dijelova prostora teritorije nekog jezika, fizičkim uništavanjem

ili preseljavanjem govornika toga jezika). Prostor dijalekata bosanskoga jezika sada je sužen i stiješnjen zbijanjem ka srednjoj Bosni, preseljavanjem i miješanjem stanovništva sa matičnih prostora na kojima se ono historijski formiralo. Nestalo je npr. dvaju poddijalekata istočnohercegovačkoga dijalekta bosanskoga jezika; istočnohercegovačkog i istočnobosanskog, a raseljen je i gotovo čitav zapadnohercegovački dijalekt bosanskoga jezika, te dijelom i zapadnobosanski. Najteže posljedice u tome lingvocidu pretrpjele su bh. čaršije, jer su mnoge od njih zbrisane sa jezičke karte. Tu se radi i o nekoj vrsti *urbolingvocida*, tj. uništavanja čitave jedne polovine (oko 35) tih čaršija, protjerivanjem ili likvidiranjem autohtonog bošnjačkog stanovništva u njima. Po tome stanovništvu te čaršije bile su prepoznatljive, a i sam bosanski jezik koji se u njima govorio. Primjer Srebrenice predstavlja unikatan primjer "lingvističke Atlantide". To je pojava masovnog fizičkog uništavanja odnosno nestajanja govornika dijalekta i jezika kojem taj dijalekt pripada. Agresija na Bosnu i Hercegovinu ima svoje tragične i dalekosežne posljedice u vidu *lingvocida*, odnosno *urbolingvocida* nad bosanskim jezikom i njegovim dijalektima.

HISTORIJA BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Do sada smo ukazali na porijeklo bosanskoga jezika kao govornog jezika i na glavne pravce njegovog razvoja u starijim vremenima. U sljedećem poglavlju bit će riječi o pisanom bosanskome jeziku od vremena prvih sačuvanih njegovih spomenika do danas, tj. do savremenih književnih djela na tome jeziku i njegove gramatičke norme. Ta norma rezultat je razvitka bosanskoga govornog i pisanog jezika. Taj razvitak odlikuju ne samo opće osobine svojstvene slavenskim i južnoslavenskim jezicima već i originalne bosanske crte.

Periodizacija historije bosanskoga književnog jezika

Kako smo u Uvodu rekli, bosanski jezik je u čisto govornom smislu prošao kroz tri svoja razdoblja. Ta tri razdoblja imaju, također, i svoga vidnog odraza na periodizaciju historije bosanskoga književnog (pisanog) jezika.

Bosanski književni jezik do danas je prošao kroz pet faza svoga razvitka:

Prva faza: bosanski jezik od XI do kraja XV vijeka *(doba srednjovjekovne Bosne)*;
Druga faza: bosanski jezik od kraja XV do druge polovine XIX vijeka *(tursko doba)*;
Treća faza: bosanski jezik na prijelazu iz XIX u XX vijek *(austrougarsko doba)*;
Četvrta faza: bosanski jezik u XX vijeku *(jugoslavensko doba)*;
Peta faza: bosanski jezik u posljednjoj deceniji XX vijeka (*bosansko doba*).

Prva faza razvoja bosanskoga književnog jezika (doba srednjovjekovne Bosne)

Bosna je od samih početaka svoga postojanja bila izložena raznovrsnim utjecajima. Nalazila se na raskrsnici evropskih i vanevropskih civilizacija, religija i država. Takav njezin položaj uvjetovao je i rane početke pismenosti. Prvi pisani spomenici na bosansko-humskom tlu potječu s kraja X ili početka XI vijeka. Na osnovu njih samih ne može se utvrditi ranija pismenost i vrijeme u kojem počinje književni rad na ovim prostorima. Uporedo sa grčkim i latinskim pismom, nakon

pokrštavanja slavenskog stanovništva prodrla je i slavenska pismenost u ćirilsko-metodskom duhu, a čak se razvija i vlastita književnost na staroslavenskom jeziku bosanske redakcije.

Po oskudnim spomenicima sačuvanim do danas (većina njih je uništena) utvrđeno je prisustvo četiri pisma kojima se služilo stanovništvo Bosne i Huma: *grčko pismo, latinsko pismo, glagoljica i ćirilica.*

Najstariji sačuvani trag bošnjačke pismenosti na glagoljici jeste natpis sa crkve u Kijevcima kod Prijedora (iz XI vijeka). Iz nešto kasnijeg su vremena dva rukopisa u fragmentima (njihovim sačuvanim ostacima) iz XII vijeka: *Grškovićev odlomak* i *Mihanovićev odlomak.* Ova dva rukopisa svjedoče o glagoljskoj pismenosti i crkvenoj književnosti na području Bosne i Huma i o vrlo rano izraženim osobenostima te pismenosti. Pisana su *poluoblom glagoljicom,* koja je (spontano) nastala kao prijelazna forma od oble istočne (raške) prema uglastoj, zapadnoj (hrvatskoj) glagoljici. Ta glagoljica naziva se *bosanska glagoljica.* U novije vrijeme pronađen je još jedan takav rukopis *Splitski odlomak,* koji po osobinama glagoljskog pisma pripada također XII vijeku, a po nekim obilježjima živog narodnoga govora pripadao bi početku XIII stoljeća. Glagoljicom je napisan i vrlo lijep i u cijelosti sačuvan reprezentativan rukopis *Hrvojev misal,* nastao između 1403. i 1415. godine, pisan za bosanskoga feudalca Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Glagoljsko pismo bilo je u upotrebi ne samo u crkvi već i van nje. To potvrđuju i epigrafi (natpisi) na nekoliko sačuvanih kamenih spomenika. Tu je i simbolika u obliku glagoljskih slova na Kulinovoj ploči s kraja XII ili s početka XIII vijeka, zatim zapis u kamenu iz okoline Banje Luke iz XV vijeka i sl., na kojima se u samom ćirilskom pismu osjećaju jaki stilski utjecaji glagoljice. Glagoljica se kao pretežno crkveno pismo upotrebljavala pod okriljem Crkve bosanske. Padom Bosne i njezine crkve iz upotrebe nestaje i glagoljsko pismo. Ovi rijetki sačuvani spomenici potvrđuju da je glagoljska pismenost na tlu Bosne i Huma bila raširena i raznovrsna i da je takvih spomenika bilo više nego što ih je do danas sačuvano.

Ćirilica je u Bosni i Humu bila raširenija pa je i ćiriličkih spomenika sačuvano više. Najveći broj ih je nestalo u stalnim borbama između istočne i zapadne crkve i u mađarskim invazijama na Bosnu i Bosansku crkvu. Mnogi od tih spomenika nestali su i u toku viševjekovnih turskih ratova. Ustaljujući se kao domaće pismo, ćirilica vrlo brzo dobija i neke svoje izrazite grafijske (slovne) odlike. Ona se izdvaja i razlikuje od klasične istočne (makedonsko-raško-zetske) ćirilice. To je zapadna ćirilica, tj. *bosanska ćirilica* odnosno *bosančica.*

Da je to pismo u Bosni i Humu vrlo rano bilo u upotrebi nakon njegovoga prodora u većinu južnoslavenskih zemalja, svjedoči i najstariji pisani spomenik bosanskoga jezika. To je *Humačka ploča,* natpis na Crkvi svetog Mihajla u Humcu kod Ljubuškog u zapadnoj Hercegovini. Taj natpis nastao je krajem X ili početkom XI vijeka. Na njemu se nalaze i neka glagoljska slova. Osim ovoga spomenika, tu su i ćirilički natpisi sa Kulinove crkve u Biskupićima-Mihanovićima kod Visokog iz sredine XII vijeka (*Kulinova ploča*), te natpis sa Crkve Kulinovog velikog sudije Gradiše iz Podbriježja kod Zenice (XII-XIII vijek). O raširenosti ćiriličke pismenosti u Bosni svjedoči i čuveno *Miroslavljevo evanđelje*, najstariji (a i najljepši) ćirilički rukopis crkvenog karaktera pisan u Humu za kneza Miroslava ili na dvoru Kulina bana. Najstariji pisani spomenik na narodnom jeziku svjetovnoga karaktera je čuvena *Kulinova povelja* iz 1189. godine, napisana bosanskom ćirilicom, tj. bosančicom.

Sačuvani bosanski spomenici na ćirilici dijele se na nekoliko vrsta: 1) crkveni rukopisi na staroslavenskom jeziku bosanske redakcije sa elementima živog narodnoga govora; 2) tekstovi dati u vidu zapisa na marginama rukopisa (iz prve grupe) 3) natpisi na stećcima i građevinama; 4) povelje i pisma bosansko-humskih vladara upućene susjednim zemljama i njihovim vladarima; 5) tzv.

lijepa književnost, sa slabim tragovima i ostacima, ali ipak prisutna i sačuvana u bosansko-humskom pisanom naslijeđu.

1. *Crkveni rukopisi* skoro su isključivo prijevodi *Novog zavjeta,* odnosno prijepisi ranijih prijevoda sa glagoljskih prijedložaka (rukopisa). Odlikuje ih duboka staroslavenska starina u pravopisu i jeziku, ali i osobine živog narodnoga govora. Osim *Miroslavljeva evanđelja* istaknuto mjesto i važnost zauzimaju: *Evanđelje Divoša Tihoradića* iz XIV vijeka; *Batalovo evanđelje,* od kojeg su sačuvana samo četiri lista, a koje je u XIV vijeku pisano za lašvanskog feudalca Batala (napisao ga je dijak Stanko Kromirjanin); *Srećkovićevo evanđelje* iz XIV-XV vijeka; *Mletački zbornik* (XIV vijek); *Čajničko evanđelje* iz XIV vijeka, jedini srednjovjekovni spomenik te vrste koji se do ovoga rata čuvao u Bosni; *Hvalov zbornik* iz XIV-XV vijeka, te rukopis *Krstjanina Radosava* iz XV vijeka, poznat pod imenom *Apokalipsa bosanskih krstjana.* Po dosadašnjim saznanjima nauke postoji negdje oko 30 bosanskih srednjovjekovnih rukopisa ove vrste.

2. *Zapisi i natpisi.* Srednjovjekovni dijaci (pisari) imali su naviku uz crkvene prepisivačke tekstove bilježiti i neka svoja zapažanja, misli i raspoloženja, što je našlo svoga odraza u originalnosti jezičkog izraza tih zapisa. Neki od njih napisani su čistim narodnim jezikom toga doba.

3. Po jasnoći i izražajnosti zapisima su slični *natpisi,* kojih je najviše na stećcima, a zatim na crkvenim građevinama, sudačkim stolicama, mauzolejima, kaznenim pločama. Najstariji spomenici lapidarne pismenosti (natpisi na kamenu) nalaze se u starom Humu i srednjoj (banskoj) Bosni. U te natpise spada spomenuti najstariji pisani spomenik sa bosansko-humskog prostora *Humačka ploča,* zatim neki natpisi u okolini Trebinja iz sredine i kraja XII vijeka (Ploča župana Grda u Poljicama kod Trebinja), natpis Kulina bana (Natpis kaznaca Nespine kod Visokog) i natpis velikog sudije Gradiše iz Podbriježja kod Zenice s kraja XII vijeka.

4. Posebnu vrstu pisanih spomenika predstavljaju *povelje, pisma i darovnice* državne kancelarije oblasnih gospodara i pojedinaca; počev od čuvene *Kulinove povelje* iz 1189. godine, pa do povelje posljednjeg bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića iz 1461. godine. Tu su naročito zanimljive povelje humskih knezova XIII vijeka upućene Dubrovčanima, te povelja Mateja Ninoslava iz toga vremena, povelje Stjepana II Kotromanića iz prve polovine XIV vijeka, povelje kralja Tvrtka iz XIV vijeka, zatim povelje i pisma Pavlovića, Kosača, Hrvatinića, kao i hercega Stjepana i njegovih sinova. Svojim jezičko-književnim vrijednostima naročito se izdvaja darovnica kralja Dabiše vojvodi Hrvoju Vukčiću Kosači iz 1392. godine. To je jedan od najljepših tekstova bosanskoga jezika i uopće južnoslavenskih jezika u srednjem vijeku. Zanimljivi su također i trgovački ugovori i rodoslovi, kao dragocjeni spomenici bosanskoga jezika srednjega vijeka. Sve ove pisane spomenike odlikuje svjetovni (nereligiozni) karakter i namjena. Zato je u jeziku tih dokumenata mnogo živog narodnoga govora; zapadnoštokavskog (kancelarije bosanskih banova) i istočnoštokavskog (kancelarije humskih knezova), sa njihovim prožimanjem i izvjesnim miješanjem. Ti spomenici prepoznaju se kao spomenici bosanskoga jezika i njegove stare pisarske škole. U njima je uočljiva zapadnoštokavska osnovica, sa slabim prisustvom istočne (humske) štokavštine.

5. Od djela tzv. lijepe književnosti (uglavnom neoriginalne i prepisivačke) zna se jedino da je i u Bosni još u XIV vijeku postojala *Povijest o Aleksandridi (Aleksandrida)* koja govori o pobjedama Aleksandra Makedonskog. Pretpostavlja se da su na dvorovima prepisivani i drugi rukopisi ondašnje lijepe literature, čak i oni koji pripadaju narodnoj (usmenoj) književnosti. Ostala su neka posredna svjedočenja o usmenoj lirskoj i epskoj poeziji njegovanoj na dvorovima, ali i u narodu. Među njima su bile naročito poznate pjesme o Radosavu Pavloviću i jedna pjesma *bugarštica* (žalopojka) *Kako se Nikola Radanović odvrgao od svoga gospodara.* Ova pjesma pretrpjela je re-

dakcijske izmjene od dubrovačko-dalmatinskih prepisivača, ali su u njojzi ostali prepoznatljivi bosanska leksika i frazeologija. Tu je i još jedna bugarštica pod nazivom *Razbolje se Đerzeleze* iz druge polovine XV vijeka. Ova i slična književna djela nastajala su i prepisivana u stalnim intenzivnim kulturnim vezama Bosne sa Dubrovnikom. Povelje, pisma i darovnice također su većim dijelom nastale u rezultatu tijesnih državno-trgovačkih veza Bosne i Huma sa Dubrovačkom republikom. Posredstvom Dubrovnika te veze su bile i sa zapadnijom dalmatinsko-mletačkom govornom bazom, pa i sa pisanom tradicijom hrvatskog jezika, odnosno njegove mediteranske čakavske osnovice.

Najpoznatiji pisari (odnosno dijaci) prvih pisanih spomenika bosanskoga jezika na dvorovima bosanskih i humskih vladara bili su: Radoje (na Kulinovom dvoru), Desoje (na dvoru Mateja Ninoslava), Vladoje (na Tvrtkovom dvoru), Tomaš Lužac (na dvoru Stjepana Dabiše), Stipan Dobrinović i Hrvatin na dvoru kralja Ostoje i dr.

Među spomenicima na bosanskoj ćirilici izdvajaju se tekstovi koji osim jezičke autentičnosti imaju i veliku književnu vrijednost. To su neke od povelja Stjepana Kotromanića, Dabišina povelja Hrvoju Vukčiću, povelja braće Sankovića Dubrovniku, zapisi (glose) dijaka Gligorija ili anonimnoga pisara iz Srećkovićeva evanđelja, ili Stanka Kromirjanina iz Batalovog fragmenta (Evanđelja), pa sve do natpisa ostavljenih u kamenu, kao što je zapis (epigraf) sužnja Vrsana Kosarića te epitafi (nadgrobni natpisi) Stipka Radosalića, Radoslava Mrkšića, Juraja Ivanovića, ili epigraf na sudačkoj stolici u Hodovu.

Među svim pisanim spomenicima bosanskoga jezika najveći značaj imaju *Humačka ploča* i *Kulinova povelja*. Oba ova spomenika izuzetno su značajna ne samo za sam bosanski jezik već i za širi srednjojužnoslavenski dijasistem; to su najstariji pisani spomenici na čitavom južnoslavenskom terenu. Prvi spomenik *Humačka ploča* spada u tzv. lapidarne jezičke spomenike (natpise na kamenu), dok je drugi spomenik klasični pisani dokument nastao u srednjovjekovnoj bosanskoj kancelariji, pisan na pergamentu.

Humačka ploča je natpis na kamenu s kraja X ili početka XI vijeka, najstariji ćirilički pisani spomenik na prostoru zapadno od Makedonije. To je natpis na Crkvi svetog Mihajla u Humcu kod Ljubuškog u zapadnoj Hercegovini. U ćiriličkom tekstu toga spomenika javlja se i nekoliko glagoljskih slova, što potvrđuje da se na ovome području prije ćirilice upotrebljavala glagoljica.

Kulinova povelja napisana je 29. avgusta 1189. godine i upućena Dubrovčanima. Njome ban Kulin dopušta svojim primorskim susjedima slobodno kretanje po Bosni i garantira im punu sigurnost, pozivajući na prijateljstvo i međusobno povjerenje. Original povelje nalazi se daleko od Bosne, u biblioteci Akademije nauka u Lenjingradu (Peterburgu), a njezina kopija čuva se u Dubrovačkom arhivu. Tekst Povelje u latiničkoj transkripciji glasi:

U ime Otca i Sina i svetago Duha.

Ja, ban bos'nski Kulin, prisezaju tebje, kneže Krvašu, i vsjem građam Dubrov'čam, pravi prijatelj biti vam od sele i dovijeka.

I prav goj držati s vami i pravu vjeru – dokole s'm živ.

Vsi Dubrovčane, kire hode po mojemu vladaniju trgujuće, godje si kto hoće krjevati, godje si kto mine, pravov vjerov i pravim srdcem držati je, bez vsakoje zledi – razvje što mi kto da svojov voljov poklon.

I da im ne bude od mojih č'stnikov sile.

I dokole u mne budu – dati im s'vjet i pomoć, kakore i sebje, kolikore moge, bez v'sega zloga primisla.

Tako mi, Bože, pomagaj i sije sveto evanđelje.

Ja, Radoje, dijak banj, pisah siju knjigu poveljov banov, od rož'stva Hristova tisuća i s'to i osam'deset i devet ljet', mjeseca avgusta, u dvadeseti i deveti d'n', usječenie glave Jovana Krstitelja.)*

Natpisi na stećcima

Pravi počeci bosanskoga književnog jezika javljaju se u jednom posebnom vidu originalnog stvaralaštva u srednjovjekovnoj književnosti Bosne i Huma. To je epigrafika, natpisi na kamenu, tj. lapidarna ("kamena") pismenost. Bosansko-humska epigrafika po svojoj originalnoj književnoj vrijednosti i jezičkoj zanimljivosti ide u sami vrh južnoslavenske epigrafike. Nema slavenske zemlje niti jezika koji ima toliko natpisa na kamenu kakav je slučaj sa Bosnom i Humom. To su, prije svega, epitafi, natpisi na nadgrobnim spomenicima, čuvenim stećcima, uglavnom bogomilskim. Pisani su bosančicom, a samo u rijetkim i izuzetnim slučajevima glagoljicom, odnosno poluoblom bosanskom glagoljicom.

Umjetnost stećaka, pa tako i njihova pismenost na bosančici, razvija se i traje u vremenu od XIII do XVI vijeka i to na precizno omeđenom prostoru: unutar najširih granica srednjovjekovne bosanske države. Najstarija žarišta stećke pismenosti nalaze se u starom Humu i srednjoj Bosni, a treći centar te pismenosti je okolina Vidoške (današnjeg Stoca). Najveći broj natpisa sa ovoga područja nalazi se u Boljunima jugozapadno od Radimlje i Stoca. Značajni srednjovjekovni tekstovi na kamenu javljaju se u okolini Blagaja, kao sjedišta humske vlastele, zatim u dolini Lašve, te u bosanskom Podrinju (jugoistočna Bosna) od Foče do Vlasenice i Srebrenice. Veći broj epitafa pronađen je u najnovije vrijeme na području srednjovjekovnih župa Usora i Soli, te u Posavini oko Koraja i Bijeljine. Među nekropolama stećaka najznačajnija je Radimlja kod Stoca, zatim nekropole u Boljunima kod Stoca, blizu Nevesinja, na Blidnjem jezeru u zapadnoj Hercegovini, u Bjelosavljevićima kod Sokoca na Glasincu, na Gvoznom polju kod Kalinovika i na Ravanjskim vratima kod Kupresa. Vremenom su mnogi natpisi na stećcima oštećeni ili potpuno uništeni, pa ih je teško ili nemoguće rekonstruirati. Naročito je upečatljiv primjer zauvijek propaloga teksta na kamenu stećka koji je stajao u Donjoj Zgošći kod Kaknja, a danas se nalazi u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Ti natpisi prilagođeni su živim oblicima narodnoga govora, a i zahtjevima za konciznošću, za krajnjom jasnoćom i jednostavnošću izraza. Na epitafima stećaka uočljiv je visok stepen ujednačenosti u prisustvu zapadnoštokavskih osobina. Tu se njeguje jedan širi bosanski pisani manir, za koji je naročito karakterističan ikavizam, neizvršeno jotovanje, grupa *re* mjesto *ro* (*greblje* i sl.). Mada bosansko-humske stećke kao cjelinu odlikuju neke zajedničke srednjovjekovne jezičke crte, ipak se uočavaju dva najizrazitija jezičkostilska kruga stećaka: *hercegovački* i *bosanski*. To na svoj način ostavlja odraza i na neke jezičke osobine, odnosno razlike u samim natpisima. Na hercegovačkim stećcima prisutnije su istočnoštokavske osobine sa ponekom lokalnom jezičkom crtom, dok su oni srednjobosanski i zapadnobosanski, odnosno zapadnohercegovački, sa izrazitijim odlikama zapadne štokavštine. Riječ je o jednoj teritorijalnoj međudijalekatskoj ujednačenosti jezika natpisa, a također i o ujednačenosti u dužem vremenskom rasponu od nekoliko vijekova. Visok ste-

*) '=poluglas; *prisezaju*=zaklinjem se, kunem se; *tebje*=tebi; *vsjem*=svim; *građam*=građanima; *od sele*=od sada; *goj*=mir; *vsi*=svi; *kire*=koji; *hode*=idu, kreću se; *vladaniju*=državi; *godje*=kud god, gdjegdje, gdje; *krjevati*=kretati se, boraviti; *mine*=prođe; *vsakoje*=svake, ikakve; *zledi*=krivice; *razvje*=osim, izuzev; *č'stnikov*=podanika, potčinjenih; *sile*=nasilja, prisile; *dokole*=dokle; *u mne*=u mene; *kakore*=kako, kao; *sebje*=sebi; *kolikore*=koliko; *v'sega*=svake, ikakve; *primisla*=pomisli; *sije*=ovo; *dijak*=pisar; *banj*=banov; *siju*=ovu; *usječenie*=siječenje, odrubljivanje.

pen jezičke i paleografske (slovne, grafijske) ujednačenosti natpisa na stećcima svjedoče o pisanom maniru srednjovjekovnoga bosanskoga književnog jezika razvijenom zaključno sa XV vijekom i završetkom prve faze formiranja bosanskoga pisanog jezika.

Najpoznatiji kovači i dijaci koji su ujedno i prvi originalni "pisci" odnosno "pjesnici" bosanskoga književnog jezika (prve njegove faze) jesu: Prodan i Miogost u srednjoj Bosni, Veseoko Kukulamović i Vukašin u području Lašve i Jajca, Bratjen u Travuniji, Semorad, Miogost, Grubač i Krilić u okolini Stoca, Nikola Dragoljević i Dragoje u Podrinju, Ugarak u Vrhbosni (današnjem Sarajevu). Među njima su naročito glasovita dva "mramorna neimara" iz druge polovine XV vijeka, kada je bosansko-humska umjetnost stećaka i njihovih zapisa dostizala vrhunac. To su kovač Grubač i dijak Semorad iz okoline Stoca, tvorci najautentičnijih stećaka i njihovih epitafa u Radimlji.

Ostali bogomilski spomenici

Osim jezika natpisa na stećcima postojale su i bosanske duhovne knjige, od kojih je najveći broj propao i uništavan viševjekovnom inkvizicijom nad bogomilima. Od tih knjiga ostalo je malo tragova, a ni one sačuvane nisu dovoljno istražene, jer su u njima proučeni samo ortografija i donekle dijalekatske osobine. To su evanđelja i rukopisni odlomci identificirani kao bogomilski: *Daničićevo* i *Nikoljsko evanđelje, Srećkovićevo* i *Grujićevo evanđelje, Batalov fragment, Hvalov zbornik* i *Zbornik krstjanina Radosava,* zatim *Divoševo evanđelje, Mletački zbornik, Kopitarovo evanđelje* i *Početije svijeta,* te *Evanđelje Tvrtka Pripkovića.* Tu se pridodaje kao bogomilska i *Bečka tajna knjiga,* sačuvana na latinskom jeziku iz XII vijeka. Pošto su se bosanski krstjani odbranili od optužbi Rima u doba Kulina bana (nakon abjuracije na Bilinom polju kod Zenice), oni više ne prepisuju zabranjene knjige, već svoju nelojalnost važećim crkvama kamufliraju tobož pravovjernim kršćanskim simbolima. U tom smislu oni vrijedno prepisuju knjige *Novoga zavjeta,* gdje posebno mjesto zauzimaju tekstovi Ivana Bogoslova, autora jednoga od evanđelja i Apokalipse. Ovim tekstovima pridodaje se i jedan broj apokrifa čiji se sadržaji, simboli i vjerovanja nastavljaju i u samim narodnim zapisima, ljekarušama i talismanima, kroz vijekove prepisivanim na bosančici. Takav jedan zapis, pod nazivom *Molitva od treska, ot groma, ot bijesa i ot grada,* iz druge polovine XV vijeka, nastao je u okolini Foče, pronađen 1905. godine, poznatiji kao *Kunovski zapis.* Napisan je na jednom papirnom svitku bosančicom, zapečaćen voskom (radi zaštite od vlage) i stavljen u šupljinu borove klade, te tako stajao čak četiri vijeka. To je vrlo interesantan primjer na koji se sve način bosanski pisani jezik iz srednjega vijeka uspijevao sačuvati.

Glagoljica

Mada se uglavnom smatra da je glagoljica starije pismo od ćirilice, u nauci ipak postoji sporno pitanje u vezi s tim, čak i tvrdnja da je ćirilica starija. Bosanska poluobla glagoljica čini sastavni dio pisane tradicije bosanskoga jezika, odnosno prve faze njegovog razvoja. Glagoljski su spomenici na tome jeziku mnogo rjeđi odnosno manje ih je sačuvano. Adaptacija glagoljice na srednjovjekovnom bosansko-humskom području razvija se svojim pravcem. Njezino razlikovanje od istočne (oble) i od zapadne (uglaste) glagoljice govori o tome da su Bosna i Hum kao kulturno područje bili samostalni i predstavljali cjelinu za sebe.

Bosančica

U najstarije vrijeme (X vijek) u Dubrovniku i srednjoj Dalmaciji pa i u Bosni formirana je bosanska ćirilica ili bosančica. Pod utjecajem i sa primjesama glagoljice, ali i izvornoga čistog narodnog govora, to pismo odlikuju staroslavenska slova, sa uvedenim novim znakovima. Oblikom i pravopisom bosančica se razlikuje od bugarske i srpske ćirilice. Za tu ćirilicu upotrebljavaju se različiti nazivi: najčešće *bosančica*, zatim *bosanska ćirilica, bosanica, bukvica, bosansko pismo*, a tendenciozno i nenaučno upotrebljavali su se i nazivi *hrvatska ćirilica, hrvatsko pismo, bosansko-hrvatska ćirilica,* pa čak i naziv *srpsko pismo*. Postojala su dva oblika bosančice kroz njezin viševjekovni razvoj: 1) Ustav, ustavno pismo, koje se odlikuje oštrinom oblika, skladnim štamparskim izgledom. Njime su pisane povelje, listine i pisma bosanskih vladara i visokoga plemstva (pa i sama *Kulinova povelja*). Takva ustavna bosančica bila je u upotrebi od X do XV vijeka. 2) Negdje od XIII vijeka uobličava se drugi tip bosančice – kurzivna rukopisna bosančica, sa slobodnijim formama slova, nastala pod utjecajem latiničke kurzive, da bi tokom XVII i XVIII vijeka bosančica dobila formu *bosanskog brzopisa*. To je rukopisna bosančica. Ona se upotrebljava kroz gotovo čitav turski period sve do početka XX vijeka i otpočinjanja četvrte faze razvoja bosanskoga pisanog jezika.

Paleografske (slovne) osobine bosančice svode se na težnju ka jednostavnijim oblicima i prilagođavanju zahtjevima narodnog jezika. Čisti narodni govor i ikavizam, kao odlika bosanske zapadne štokavštine, odraz su izvornosti bosansko-humske pismenosti, razvijane bez presudnog utjecaja sa strane. Mnogi poznati i nepoznati klesari i pisari srednjovjekovnog starobosanskoga jezika urezivali su natpise u kamenu i pisali jednostavnim jezikom. Njihova grafija bila je pojednostavljena, tipično bosanska, a ona se razlikovala od klasične ćirilice. Bosančica je imala ujednačena stabilizirana grafijska (slovna) i jezička (izgovorna) obilježja u srednjem vijeku. U drugoj i trećoj fazi bosanskoga jezika upotrebljavala se i prilagođavala vremenu i praktičnoj upotrebi sve do početka XX vijeka.

Prvu fazu bosanskoga pisanog jezika odlikuju sljedeće osobine: 1) stara dijalekatska baza zapadnoštokavskog narječja; 2) međudijalekatska ujednačavanja unutar te šire zapadnoštokavske baze; 3) kontinuitet govornog i pisanog jezika; tijesna veza među njima uvjetovana je time što bosansku srednjovjekovnu pismenost odlikuje jedna izrazita specifičnost: pretežno svjetovni karakter centara te pismenosti. To znači da je mnogo veći i utjecajniji dio pisane aktivnosti obavljan u vladarskim i velikaškim kancelarijama, a manji u crkvi, samostanima i među svećenicima; 4) vrlo rano uočava se govorna i grafijska originalnost pisane riječi na bosansko-humskom tlu i unutarnja povezanost između govorne izvornosti (zapadna štokavština) i grafijske originalnosti (bosančica); 5) stalna težnja ka jasnoći narodnog izraza u samim tekstovima, uvjetovana, prije svega, pretežnim svjetovnim karakterom te književnosti, ali i okolnošću što su njezina glavna dostignuća bila u epigrafici i "epitafici", koja kao vrsta pismenosti sama po sebi traži konciznost i jasnoću izraza; 6) u vezi sa ovim odlikama spomenika bosansko-humske pismenosti (skupa sa formiranjem svijesti o pripadnosti tih spomenika zajedničkom kulturnom i jezičkom jezgru), formira se i svijest o jeziku, odnosno o jezičkoj pripadnosti toga pisanog manira. Pred kraj prve faze razvitka pisane riječi na bosansko-humskom tlu u pisanim dokumentima javljaju se i prvi sačuvani spomenici o samom tom jeziku. Konstantin Filozof (pisac s kraja XIV i početka XV vijeka) u svome spisu *Skazanie izjavljeno o pismeneh*, uz bugarski, srpski, slovenski, češki i hrvatski jezik navodi i *bosanski jezik*. Jedan od najstarijih spomena bosanskoga jezika nalazi se i u notarskim knjigama grada Kotora. Dana 3. jula 1436. godine mletački knez u Kotoru kupio je 15-godišnju djevojku "bosanskog roda i heretičke vjere zvanu bosanskim jezikom Djevenu".

Na taj način i samim imenovanjem bosanski govorni i pisani jezik već u XV vijeku prati izgrađena svijest o njegovom postojanju, koja se iskazuje i nazivom toga jezika, istim onim nazivom koji je danas u zvaničnoj upotrebi.

U vremenu s kraja XV i početka XVI vijeka otpočinju dva važna vanlingvistička procesa koja će ostaviti traga i na sam razvoj bosanskoga govornog i bosanskoga pisanog jezika. To su islamizacija i migracije. I jedno i drugo dešavalo se u granicama Bosanskoga pašaluka. Islamizacija utječe na glavne pravce razvoja pisane i govorne riječi bosanskoga jezika, a migracije na dijalekatska premještanja i promjene u samoj govornoj bazi, kao i na usmeni naddijalekatski (odnosno međudijalekatski) bosanski jezik.

Druga faza razvoja bosanskoga književnog jezika (tursko doba)

Bošnjačka pisana tradicija u toku (od oko) četiri vijeka osmanlijske vladavine ima tri svoja vida: prvi je pisana aktivnost na narodnom jeziku, drugi je pravac stvaralaštvo na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, treći je alhamijado-literatura, književna tvorevina na narodnom jeziku i arapskom pismu.

Narodni jezik i bosančica

Osobenosti bosančice, kojom nastavlja pisati islamizirano zapadnoštokavsko-bogomilsko stanovništvo, ogledaju se u sljedećem: 1) dosljedno sproveden fonetski način pisanja, što znači da nema znakova koji su izgubili svoju glasovnu vrijednost. To znači da svakom glasu u izgovoru odgovara slovo, odnosno grafema u pisanju. 2) bosančica je imala znak Ꙉ (đerv), koji je označavao *lj* i *nj* kao i glasove *đ, ć* i *j*. Bosančica ima i svoje originalne oblike H =i, Ч =c, ⵌ, □ =v, 3 =z, Ic =k. Postoje dvije glavne forme bosančice: *ustavna* i *kurzivna* bosančica. Kurzivna bosančica je nagnuta na desnu stranu, crte slova su produžene prema gore i prema dolje, po uzoru na zapadnjačku ligaturu (slovnu tehniku). U ispravama na bosančici pisanim u raznim turskim kancelarijama javljaju se šarolika grafijska obilježja toga pisma. Bosančica svoj puni oblik dobija u toku XVII i XVIII vijeka u formi bosanskoga brzopisa. Razlikuju se i nekolika tipa bosančice: bosančica na kamenim spomenicima, manastirska bosančica (franjevačka), begovo pismo, odnosno begovica u Krajini i u Hercegovini. Tako npr. gore navedena karakteristična slova bosančice u različitim tipovima toga pisma javljaju se sa sljedećim razlikama: slovo v= □ (na kamenim spomenicima), П (manastirsko pismo), ⵌ (u Bosanskoj krajini), ⵌ ⵌ (u Hercegovini); slovo k= Ꙇ (kameni spomenici), K (manastirsko pismo), ⱪ (u Bosanskoj krajini) i ⱪ ⱪ (u Hercegovini).

To pismo posebno se njeguje na dvorima sandžakbega, a igra značajnu ulogu i u diplomatskim kontaktima sa evropskim zemljama. Bosanski begovi dugo su ga upotrebljavali u prijepisci sa Dubrovačkom republikom i drugim državama i ono se naziva *begovo pismo* ili *begovica*. Njegova upotreba bila je raširena i u privatnoj prijepisci. Njome su pisale i žene Bošnjakinje, te se takva forma upotrebe nazivala i "žensko pismo". Čak su se i neki tekstovi na turskom jeziku pisali bosančicom.

Naročito značajna pisana građa na rukopisnoj bosančici odnosno na begovici sačuvana je u pismima Bošnjaka iz XVI-XVIII vijeka, a to su tzv. krajiška (krajišnička) pisma. Njih su bošnjački krajišnici, age i begovi, zapovjednici u turskoj službi pisali i slali hrvatskim zapovjednicima

Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici
A	ɋ	Z	ʒ	O	о	U	ȣ
B	Ƃ	I	Н	Ō	ѡ	F	·
V	ɒ	J	·			H	Х
G	Г	K	К	P	П	C	Ч
D	Д	L	Λ	R	Ь	Č	V
		Lj	·			Dž	·
Gj		M	М			Š	Ш
E	Є	N	N	S	С	Ju	Ю
Ž	Ж	Nj	·	T	Ш	Je, ja	Ѣ Ь
				Ć	Ѫ		

Ustavna bosančica

u austrijskoj službi, mletačkim providurima, dubrovačkim vlastima, glavarima u Crnoj Gori s onu stranu granice Bosanskoga pašaluka. Dosada je objavljeno oko 300 takvih pisama, a veći dio još se nalazi po arhivima i privatnim zbirkama. Sva ova pisma pisana su na razumljivom narodnom jeziku sa prevladavanjem ikavizama, dok su pisma iz Hercegovine pisana ijekavski. Zapadnobosanska i hercegovačka pisma razlikuju se među sobom i u samome pismu, odnosno grafijskim odlikama begovice. Tako se begovo pismo dijeli na dva tipa: *krajišnički* i *hercegovački*.

Latinica	Begovsko pismo		Latinica	Begovsko pismo	
	u Krajini	u Hercegovini		u Krajini	u Hercegovini
A	ɋ	ч	N	ᴎ н	ɦ ⌿
B	ɑ	ɤ Ƃ ȣ	Nj	·	·
V	#	⋕ ⋡	O	о	о
G	Г	ʓ ⅂	P	ƚ	π ƚ
D	A	A Ą	R	ƥ	ʔ ρ
Gj	·	·	S	с	с
E	ε	ʋ ʋ	T	ƫ	ш ш
Ž	⚹	ʒ ⚹	Ć	ƾ	ƾ ʔ
Z	ʒ	ʒ з	U	ȣ	ȣ
I	ƙ	⌿ ⌯ ı	F	·	ŧ
J	ɛ	ɛ	H	х	+
K	ƙ	ıc ж	C	ч	ч
L	Λ	Λ	Č	ᴠ	ᴠ
Lj	·	·	Dž	·	·
M	ᴍ	ᴍ	Š	[illegible]	[illegible]

Rukopisna bosančica

Begovska bosančica odlikovala se većom rukopisnom slobodom, slova su se upotrebljavala bez naročitih pravila i pravopisnih zakona. Tu nije bilo određenije ni strožije ortografije, ni gra-

matike. Nju odlikuje visok stepen vezanosti ne samo za dijalekatsku već i širu bosansku razgovornu riječ toga vremena. To svjedoči koliko je bosančica bila rašireno pismo i koliko se ona doživljavala kao vlastito domaće pismo. To se pismo sve češće uprošćavalo i prilagođavalo živoj govornoj riječi.

Za sva krajišnička pisma karakteristična je upotreba turcizama, stare štokavske leksike, čuvanje suglasnika *h*, neki stariji oblici deklinacije, šćakavizam, čuvanje sonanta *l* na kraju riječi (*bil, došal*), neizvršeno novo jotovanje (*dojdeš, pojti*), oblici *greb* (grob), *meja* (međa) i sl., što sve govori o vezama sa starim jezikom iz srednjeg vijeka.

Bosanski franjevci također su se služili rukopisnom bosančicom, koja se nazivala manastirsko pismo, a kurzivna bosančica upotrebljavala se i u Dubrovniku i Splitskim Poljicama. To svjedoči o snažnom utjecaju toga bošnjačkoga pisma na susjedne oblasti, naročito na one sa kojima se imao tijesan kontakt još od srednjega vijeka, prije svega Dubrovnik, sa kojim je Bosna bila vezana ne samo pripadnošću zajedničkom starom srednjovjekovnom zapadnoštokavskom narječju. Bosna je bila u tijesnim trgovačko-kulturnim, državnim, time i pisanim kontaktima sa Dubrovačkom republikom. U vrijeme turske vladavine te veze su se nastavljale. To potvrđuju grafijska svojstva dubrovačke ćirilice, odnosno brzopisne bosančice, koja je po formama slova bliža bosanskoj brzopisnoj bosančici nego li onoj u susjednom dalmatinskom priobalnom pojasu.

Stvaralaštvo na orijentalnim jezicima

U vremenu od XV do XIX vijeka veliki broj Bošnjaka piše svoja književna djela na orijentalnim jezicima (turskom, arapskom i perzijskom), pa čak i naučna djela iz leksikografije i gramatike. Ta pisana aktivnost ostavila je traga i u samom bosanskome jeziku. U Bosni je turski bio jezik administracije pa i škole. Arapskim se služilo u vjerskom životu i uopće u nauci, a perzijski je, kao klasični jezik orijentalne poezije, bio obavezan predmet u medresama. Od nekoliko stotina bošnjačkih pisaca na orijentalnim jezicima najviše ih je pisalo na turskom. Pišući svoja djela na tim jezicima, Bošnjaci unose i neke fragmente bosanskoga jezika u duhu narodnoga poetskog izraza. Takav je slučaj npr. sa poezijom Derviš-paše Bajezidagića i Muhameda Nerkesije Sarajlije (iz druge polovine XVI i početka XVII vijeka), Sulejmana Nezakije (iz XVII vijeka), Arifa Hikmet-bega Stočevića i Habibe Stočević-Rizvanbegović (s kraja XIX vijeka). Pjesnik Sabit Užičanin (XVII-XVIII vijek) u svoje stihove unosi naše narodne aforizme i pod utjecajem je jezika narodne poezije, dok hadži Jusuf Livnjak (XVI-XVII vijek) u svom Putopisu na hadž napisanom turskim jezikom daje kalendar u kojem nazive mjeseci bilježi bosanskim jezikom. Čuveni *Ljetopis* Mula Mustafe Bašeskije pisan je turskim jezikom kojim su se (u XVIII vijeku) služili učeni ljudi po Bosni, odnosno u Sarajevu. U taj izraz ugrađene su i osobine bosanskoga (sarajevskoga) govornog jezika, pa i čitave rečenice iz izvornoga narodnoga govora, koji se nazivao materni, odnosno "materinski". Pismenost Bošnjaka na orijentalnim jezicima pratila je vrlo raširena epigrafika. To su različite vrste natpisa, prije svega na jednom od orijentalnih jezika. Ali su postojali natpisi i na samome bosanskome jeziku arapskim pismom, čime se čuvala veza sa tradicijom srednjovjekovnih natpisa na bosančici.

U sastavu književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima pojavljuju se i radovi bošnjačkih gramatičara, leksikografa i sintaksičara iz problematike orijentalnih jezika. Bilo je, međutim, leksikografa i gramatičara Bošnjaka koji su pokazivali zanimanje za svoj materni bosanski jezik, najčešće u odnosu spram nekoga od orijentalnih jezika. Već u XVI vijeku javlja se leksikografski rad koji obrađuje građu bosanskoga jezika u odnosu spram turskog. U tom pogledu najznačajniji je rječnik *Potur-*

-*Šahidija* (*Makbuli-arif*) iz 1631. godine, prvi dosada poznati tursko-bosanski rječnik, a i inače jedan od najstarijih rječnika na južnoslavenskom prostoru. Napisao ga je Muhamed (Mehmed) Hevaji Uskufi. U ovom rječniku, pisanom u stihovima i na turskom, sačuvana je najstarija poznata leksička građa bosanskoga jezika koju je prikupio bošnjački leksikograf. Rječnik sadrži oko 700 riječi bosanskoga jezika datih u oko 330 stihova. Hevaji u tom djelu svoj jezik dosljedno naziva *bosanskim*. Osim ovog rječnika sačuvani su i neki rukopisni fragmenti započetih rječnika, ili različitih neuspjelih pokušaja njihove izrade.

Jezik alhamijado-literature i arebica

Arapsko pismo veoma se raširilo među bošnjačkim stanovništvom jer se ono učilo i u mektebima. Od polovine XVII do kraja XIX vijeka u Bosni se njeguje jedan poseban vid književnog stvaralaštva na bosanskome jeziku arapskim pismom tzv. alhamijado-literatura (prema španskom izgovoru *alhamia* = arapski, *al-a'gamiyya* = nearapski, strani). To stvaralaštvo odraz je duboke ukorijenjenosti arebice kao bošnjačkog pisma, pomoću koje je održavana veza sa narodnim jezikom (jer su orijentalni jezici bili dostupni samo uskom krugu obrazovanih ljudi). Pisci (većim dijelom pjesnici) te literature, mada im je često i nedostajalo pravoga pjesničkog nadahnuća i talenta, uvijek pokazuju vrlo prisan kontakt sa svojim maternjim jezikom. Oni ga najčešće nazivaju *bosanskim*, o njemu govore sa velikim uvažavanjem, čak ga i idealiziraju. U jeziku alhamijado-literature javljaju se brojne dijalekatske osobine naročito u duhu narodne poezije. Taj jezik, međutim, opterećen je velikim brojem knjiških turcizama neosvjedočenih u narodnom govoru. Ali je on, ipak, prožet širim dijalekatskim variranjima koja odražavaju variranje i u samoj dijalekatskoj bazi bosanskoga jezika. U njemu se uočavaju stremljenja autora ka maternjoj jezičkoj pripadnosti i svome bosanskome jeziku.

Prvi cjelovitiji poznati tekst alhamijado-literature jeste ljubavna pjesma od šest strofa *Hirvat türkisi,* koju je napisao Mehmed iz Erdelja krajem XVI vijeka, a u njoj se javljaju arapskim pismom napisane i sljedeće dijalekatske riječi: *nevista, obveselio, doklem, svit, kakono, cvit, prosim* (molim), *izgubil, ob den ob noć* (cio dan, cijelu noć) itd.

ž z r d h c č ć dž t p b u o i e a

v nj n m lj l k f g š s

Arebica

Autori alhamijado-tekstova morali su pronaći odgovarajuće znake za glasove kojih nema u arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a to su glasovi *c, č, đ, lj, nj*. Posljednja knjiga štampana arebicom je *Fikhul-ibadat* Muhameda Seida Serdarevića štampana u Sarajevu 1941. godine. U ličnoj prijepisci arebica je upotrebljavana i nakon Drugog svjetskog rata.

Na književnojezički izraz ove literature snažno je utjecala novoštokavska folklorna koine (novoštokavski dijalekt na kojem je stvarana narodna poezija). Takav utjecaj naročito je uočljiv kod Umihane Čuvidine (XIX vijek) i Fejze Softe (XVIII-XIX vijek). Abdurahman Sirrija i Mula Muhamed Mestvica (iz XIX vijeka) u svome izrazu imaju naglašene osobine istočnobosanskog

(ijekavskošćakavskog) dijalekta. Arebicom se prvi put bilježe bošnjačke narodne pjesme, što čine poznati bošnjački ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija i Mustafa Firakija (XVIII-XIX vijek). Naročito je zanimljiv Firakijin izraz. Neke šaljive narodne pjesme bilježe se posebnom mješavinom bosanskog i turskog, vještačkim pisanim izrazom koji je kod Bošnjaka mogao igrati sličnu ulogu kakvu je kod Srba imao slavenoserbski jezik.

Alhamijado-književnojezički izraz prolazio je kroz svoje predstandardne faze i sporo se stabilizirao. Tek u drugoj polovini XIX vijeka on je donekle stabiliziran (arebica prilagođena glasovima bosanskoga jezika, djelimično formirana ortografska pravila pisanja), mada njegova dijalekatska baza ni tada nije bila čvrsta. U osnovi su mu bile štakavske i šćakavske ijekavske govorne osobine, uz dosta ikavice. To znači da je jezik alhamijado-literature nastavljao onu srednjovjekovnu naslijeđenu podjelu dijalekata bosanskoga jezika na šćakavske (sjeverne) i štakavske (južne) govore i ikavske (zapadne) i ijekavske (istočne) govore. On je svoju relativnu govornu ujednačnost pokazivao jedino tamo gdje je bio čvrsto vezan za novoštokavsku folklornu koine, odnosno jezik narodne književnosti, koji je i sam pokazivao izrazite tendencije ujednačavanja na pragu jezičkih reformi u XIX vijeku.

Jezik bošnjačke narodne književnosti

Neprekinutost upotrebe bosanskoga jezika u književnom stvaralaštvu odražava bogata narodna književnost Bošnjaka. To su narodne epske pjesme, epsko-lirske pjesme (balade i romanse) i lirske pjesme (čuvene sevdalinke), a i narodne pripovijetke, poslovice, zagonetke, anegdote, uspavanke i sl. U temelje jezika ovoga književnog stvaralaštva ugrađen je istočnohercegovački dijalekt; na njemu je nastala narodna književnost ne samo Bošnjaka već i Srba, Crnogoraca i Hrvata. Jezik bošnjačke narodne književnosti odlikuju i neke autentične crte. U tom poetskom izrazu ogledaju se i osobine samih bosanskih govora, pa i pisanog bosanskoga jezika u drugoj fazi njegovoga postojanja. Bošnjačka narodna književnost i njezin jezik svjedoče o vezanosti Bošnjaka za rodno tle i jezik, bez obzira na njihove veoma jake veze sa orijentalnim jezicima. Ta književnost dostiže visok umjetnički nivo, kakav je slučaj sa čuvenim baladama *Hasanaginica* i *Smrt Omera i Merime*, zatim sevdalinkama, epikom krajiških Bošnjaka, sandžačkim junačkim epom *Ženidba Smailagić Meha*. Usmena bošnjačka književnost odslikava miješanje različitih dijalekatskih tipova kojima Bošnjaci govore, ali i postepeno govorno stabiliziranje u novoštokavskom duhu. Tu su uočljive dvije govorne (dijalekatske) baze. Jedna je zapadnija i arhaičnija govorna slika, tipična bosanska, odnosno zapadnoštokavska. Druga je južnija, hercegovačka novoštokavska. Kroz čitavu tu knjiživenost provlači se jedna vrlo značajna jezička osobina. To su originalne kombinacije između ikavizma i ijekavizma, što se npr. odražava u različitim zapisanim varijantama *Hasanaginice* (prvobitno ikavske balade). Postoje i druge osobine po kojima se jezik te književnosti dijeli na zapadniju i južniju nijansu; neizvršena i izvršena nova i jekavska jotovanja, šćakavizam i štakavizam, ostaci starih oblika deklinacije i noviji oblici deklinacije itd.

Jezik sevdalinke ima tri svoja tipa: *zapadni* (zapadnobosanski), *središnji* (srednjobosanski ili istočnobosanski) i *jugoistočni* tip (hercegovački). Ova tri tipa nijansiraju jezik sevdalinke većim ili manjim prisustvom dijalektizama (fonetsko-fonoloških, morfoloških pa i leksičko-semantičkih). Ali je i u jeziku sevdalinke uočljiva tendencija ujednačavanja dijalekatske slike kao odraza autentičnoga bosanskog jezičkog ambijenta, naročito ambijenta bh. čaršija. Prije svega, Sarajeva kao centra nastanka i njegovanja sevdalinke i jezgra iz kojeg se ona širi, a i drugih većih bosanskohercegovačkih centara (Banja Luka, Tuzla, Mostar).

Centar sevdalinke je Sarajevo, koje je u dijalekatskom smislu na krajnjem jugoistočnom dijelu istočnobosanskoga dijalekta, tj. na "granici" prema istočnohercegovačkom dijalektu. Tuzla kao drugi važan centar sevdalinke nalazi se u dubini istočnobosanskog dijalekta, pa i u tom smislu ona sa Sarajevom sačinjava jednu širu dijalekatsku cjelinu. To se odražava i u jeziku sevdalinke, u kojem ipak dominira srednjobosanska odnosno istočnobosanska jezička osnova. Banja Luka, kao značajan (krajišnički) centar sevdalinke dijalekatski je ikavskošćakavska, pa se te osobine uočavaju i u jeziku sevdalinke. Mostar kao četvrti centar sevdalinke u tom smislu predstavlja prijelazni ikavsko-ijekavski njezin tip jer se nalazi na granici između istočnohercegovačkog i zapadnohercegovačkoga dijalekta. Nejednaka dijalekatska pripadnost ova četiri glavna centra sevdalinke na svoj način utječu i na jezička miješanja u toj pjesmi. Tome miješanju doprinose i ostali bh. centri u kojima sevdalinka nastaje, pjeva se, dorađuje, mijenja. Bh. čaršije kao centri sevdalinke presudni su u formiranju njezinih triju jezičkih tipova: Banja Luka, Prijedor, Travnik, Livno, Jajce (zapadni tip), Sarajevo, Tuzla, Gradačac, Tešanj (središnji tip), Mostar, Foča, Pljevlja (jugoistočni tip).

Jezik najpoznatijih zbirki bošnjačkih epskih narodnih pjesama odlikuju takva miješanja, a tu se uočavaju dva najizrazitija govorna tipa: *zapadni* (krajišnički, odnosno krajiški) i *južni* (hercegovački).

Krajem druge faze razvoja bosanskoga pisanog jezika sakupljaju se i objavljuju bošnjačke narodne pjesme na reformiranoj Vukovoj ćirilici. Godine 1866. u *Bosanskom vjestniku* štampaju se prve bošnjačke narodne pjesme, koje je sakupio Salih Muvekit. Godine 1868. počinje izlaziti prvi bošnjački list *Sarajevski cvjetnik*, štampan uporedo na bosanskome i turskom jeziku, koji uređuje Mehmed Šakir Kurtćehajić. U tom listu također se objavljuju bošnjačke epske i lirske pjesme na čistom narodnom jeziku, a Kurtćehajić se zalaže za jasnoću i čistoću izraza u duhu tog narodnoga jezika.

Odnos Vuka i iliraca prema bosanskome jeziku

U prvoj polovini XIX vijeka, u vrijeme širih preporodnih procesa na slavenskom jugu, bosanski jezik se spominje različitim povodima i u sklopu širih imenovanja jezika. Ilirski preporoditelji bosansko jezičko naslijeđe uključuju u sastav ilirskog jezika, sve dok pojam "ilirizam" nije potisnut pojmom "kroatizam", pri čemu je bosanski jezik nazivan i smatran dijelom hrvatskog jezika. S druge strane, Vuk Karadžić je smatrao da su Bošnjaci, kao i svi narodi štokavskog narječja, u stvari Srbi, te stoga njihov jezik također naziva *srpskim*.

Bečki književni dogovor iz 1850. godine

Kao rezultat širih kulturnih i političkih procesa iz prve polovine XIX vijeka, 28. marta 1850. godine u Beču je sročen *Književni dogovor* između najuglednijih gramatičara i književnika toga vremena. Taj dogovor bio je zvaničan izraz uvjerenja da "*jedan* narod treba *jednu* književnost da ima". U zaključku Dogovora stoji kako za temelj zajedničkog jezika treba uzeti "južno narječje", tj. Vukov hercegovački i Gajev štokavsko-ijekavski dijalekt kao književni. Tu, međutim, nije ni spomenuta Bosna kao matica toga govora i te dijalekatske baze. Nije uvažavana pisana bogomilska, bosanskomuslimanska i franjevačka tradicija, a bosanski jezik također nije ni spomenut. Dogovor je u stvari bio jednostrana i uska politička forma sporazuma između Srba i Hrvata. Tu je ispoljena izrazita unitaristička koncepcija zajedničkog jezika na račun središnje bosanske i crnogorske tradicije. Bosanska tradicija se ne imenuje, nenaučno se negira i prešutkuje. Takav pristup nas-

ljeđuje se (oko sto godina kasnije) i u koncepciji samog Novosadskoga dogovora iz 1954. godine. Time je postavljen temelj za naimenovanje jezika: srpskohrvatski-hrvatskosrpski, a historijski naslijeđeni naziv *bosanski jezik* istisnut je iz lingvističke upotrebe.

Kontinuitet upotrebe naziva *bosanski jezik*

Svijest bošnjačkih stvaralaca o pripadnosti maternjem jeziku nikad nije iščezavala. Pisci na orijentalnim jezicima i alhamijado-pjesnici nisu prekidali vezu sa maternjim jezikom, niti su propuštali da ga nazivaju njegovim historijskim imenom. U tome prednjače pisci alhamijado-literature, koji svoj jezik nazivaju *bosanskim*. Mnogi autori van Bosne jezik koji se piše i govori u Bosni također nazivaju *bosanskim* (od Bartola Kašića do Matije Mažuranića). Franjevački pisci u Bosni i van nje svoj jezik također nazivaju *bosanskim*, počev od Matije Divkovića pa sve do Ivana Frane Jukića. Takav naziv kod franjevaca, kako se primičemo XIX vijeku, upotrebljava se naporedo sa nazivima *slovinski* i *ilirski*, potom i *hrvatski*, dok Bošnjaci za svoj jezik isključivo upotrebljavaju naziv *bosanski*.

Taj naziv zasniva se na tradiciji bosanske državnosti, ali također i na svijesti o zajedničkoj teritorijalnoj pripadnosti. On je i rezultat naročitih političkih prilika kroz koje su Bošnjaci prolazili. Već u to vrijeme pojam *Bošnjak* označavao je pripadnika jednoga naroda koji je imao svoj jezik sa dijalekatskom štokavskom (većim dijelom ikavskom) podlogom. Stvaraoci Bošnjaci, kad i ne pišu na svome bosanskom već na nekom od orijentalnih jezika, ističu taj jezik, vjerujući u njegove velike izražajne mogućnosti. Tako npr. pjesnik na turskom jeziku Arif Hikmet Rizvanbegović turskim književnicima u Carigradu dokazivao je kako je njegov bosanski jezik slikovit i sposoban za najuzvišeniju poeziju, sa zanosom uzvikujući da je njegov narod najveći pjesnik. Čuveni sarajevski ljetopisac iz XVIII vijeka Mula Mustafa Bašeskija smatra da je *bosanski jezik* (kako ga je on redovno nazivao) u rječniku daleko bogatiji od arapskog i turskog, a kao dokaz navodi 45 izraza za glagol *ići*, dok u arapskom imaju tri, a u turskom samo jednu riječ sa tim značenjem. To svjedoči o vezanosti Bošnjaka za svoj jezik i o historijskom kontinuitetu njegova imena. To je jezik koji se nazivao i mogao nazivati jedino onako kakav je po svome lingvističkom porijeklu i teritorijalnoj omeđenosti oduvijek bio, dakle – *bosanski*.

Druga faza razvoja bosanskoga pisanog jezika odlikuje se tijesnim vezama tog jezika sa turskim, arapskim i perzijskim, s jedne strane, te očuvanjem kontinuiteta upotrebe vlastitoga govora srednjojužnoslavenskoga tipa, s druge strane. Taj bosanski govor na originalan način ugrađen je kako u grafijsku tradiciju (bosančica) tako i u inovacije u upotrebi arapske grafije (arebica). Za čitavo vrijeme prisnijih kontakata sa orijentalnim jezicima i viševjekovne upotrebe arebice, svijest o pripadnosti bosanskome jeziku i njegovom historijskom imenu nije nikada prekidana.

Treća faza razvoja bosanskoga književnog jezika (austrougarsko doba i kulturno-jezički preporod)

Jezik u vjerskim školama i reforme arebice

Povlačenje Turske i dolazak Austro-Ugarske u Bosnu predstavljat će krupan prijelom u kulturi Bošnjaka, a i zastoj u pisanoj aktivnosti na narodnom jeziku i vukovskoj ćirilici s kraja turske vladavine. Bez obzira na ogromne promjene koje su se desile odlaskom Turske i dolaskom Austrije, arebica se i dalje upotrebljava, dok bosančica iščezava. Na prijelazu između XIX i XX vi-

jeka (u samom jeku austrougarske vladavine u Bosni) javljaju se pokušaji pravopisnog normiranja arebice. Prvi značajniji reformator arapskoga pisma bio je Omer Humo. Izvjesne rezultate u tom smislu postigli su Ibrahim Berbić, Junus Stovra, Ibrahim Seljubac, Arif Sarajlija. Najznačajniju reformu arebice izvršio je kasniji prevodilac Kur'ana na bosanski jezik Džemaludin Čaušević, koji je na dosta jednostavan način arapsko pismo prilagodio bosanskome jeziku. Njegova reformirana arebica nazivala se *matufovača/matufovica.* Ona se odlikuje neznatnim odstupanjima od fonološkoga principa pravopisa (principa *piši kao što govoriš*), a interpunkcijski znaci uzeti su iz latinice. Svoj doprinos daljem grafijskom usavršavanju arebice daju i pojedinci na stranicama bošnjačkih listova i časopisa štampanih arapskim pismom. Reforme arebice svjedoče o snažnoj težnji da se očuva arapsko pismo, ali i težnji da se to pismo što bolje prilagodi zahtjevima maternjeg bosanskoga jezika, na kojem se nikad nije prestajalo pisati.

Borba za uvođenje narodnog jezika u škole

Sa pravopisnim reformama arebice tijesno je vezana i upotreba jezika u muslimanskim (vjerskim) školama. U tim školama izučavaju se orijentalni jezici. Udžbenici su pisani na turskom, a samo neophodna objašnjenja davana su na maternjem – bosanskom. Osnove arapske pismenosti sve do XX vijeka u mektebima su se stjecale uglavnom iz elifnica (sufara), sa arapskim alfabetom i odlomcima iz Kur'ana. Do masovnijeg opismenjavanja bošnjačkog stanovništva dolazi tek uvođenjem arebice u mektebe, u vezi s čim su i uslijedili pokušaji njezinog reformiranja.

Krajem XIX i početkom XX vijeka snažne su težnje uvođenja maternjeg jezika u muslimanske (vjerske) škole. Bosanski jezik je ušao u nastavni plan ruždije 1884. godine. Među onima koji su se najviše zalagali za uvođenje narodnog jezika u vjerske škole bili su: Sejfudin Proho, Omer Humo i Ibrahim Seljubac. Štampaju se i početnice pisane arebicom na bosanskome jeziku. Prva takva početnica je iz 1868. godine autora Mehmeda Agića, u kojoj se miješaju ikavski i ijekavski oblici i javljaju brojni turcizmi, odnosno orijentalizmi. Kasnije će se štampati i početnice brojnih drugih autora, sve na bosanskome jeziku i arapskom pismu. Takva aktivnost trajala je do kraja austrougarske vladavine, odnosno do uvođenja bosanskoga narodnog jezika i nearapske grafije u škole. To se u Bosni i Hercegovini dogodilo 1913. godine (mada se već tada taj jezik zvanično nije tako nazivao).

Bosansko-turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića

U to vrijeme značajan je i rad na dvojezičnim gramatikama bosanskoga jezika, među kojima je najvažnija gramatika *Bosansko-turski učitelj.* To je prva dvojezična tursko-bosanska i bosansko-turska gramatika, autora Ibrahima Edhema Berbića, objavljena u Carigradu 1893. godine. Ona je bila namijenjena našim ljudima za učenje turskoga i Turcima za učenje bosanskoga jezika. Berbić u toj gramatici uspostavlja svojevrstan odnos između tradicije arapske i šire gramatičke terminologije, nudeći i neka originalna rješenja. Preuzima gramatičke arapske termine, samo djelimično ih prilagođavajući turskom i bosanskome jeziku. Osim toga, prihvata i termine iz postojeće gramatičke tradicije sa čitavoga srpskohrvatskog područja, a pribjegava i terminologizaciji općeupotrebne srpskohrvatske leksike i kalkiranju prema arapskom. Berbićeva *Gramatika* primjer je autentičnog odnosa bošnjačke lingvističke tradicije prema široj južnoslavenskoj, s jedne strane, i orijentalnoj tradiciji, s druge strane. Ona potvrđuje da ni u gramatičkom radu Bošnjaka nije prekidana svijest o maternjem jeziku.

Književno-jezička reforma Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka

Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina XIX vijeka javlja se prva generacija bošnjačkih stvaralaca na maternjem jeziku i latiničkom pismu. To je generacija koja je nastavila reformske procese obrazovanja i okretanja prema Evropi, što ih je krajem turske uprave naznačio Kurtćehajić. Tu je naročito značajan Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On je bošnjački reformator koji je prvi izvršio radikalnije duhovno odvajanje od orijentalne tradicije i bošnjačku kulturu usmjerio ka evropskoj modernizaciji. Od velikog je značaja i njegova jezička reforma. Godine 1883. izlazi knjižica *Risalei ahlak. Pouka o lijepom ponašanju*, čiji je autor Ljubušak, prva do sada poznata publikacija iz pera jednog Bošnjaka štampana na narodnom jeziku i latinicom. Godine 1887. izlazi Ljubušakovo *Narodno blago*, prva zbirka bošnjačkih narodnih umotvorina. Ta knjiga imala je velikog udjela u prihvatanju latiničkoga pisma kod Bošnjaka, kod kojih je arebička tradicija još uvijek bila jaka. Godine 1896. i 1897. izlaze dvije sveske Ljubušakovog *Istočnoga blaga,* orijentalnih narodnih umotvorina i književnosti prevedene na bosanski jezik. Ljubušak je autor i sakupljač prvih djela štampanih bosanskim jezikom i na latinici. On je presudno utjecao na preusmjeravanje razvoja bosanskoga pisanog jezika u austrougarskom periodu. Važan je i njegov rad na prikupljanju dijalektološke građe, pa je Ljubušak začetnik i toga vida istraživanja bosanskoga jezika i njegove govorne baze.

Sam Ljubušakov jezik pokazatelj je prijelomne etape razvoja bošnjačkoga književnojezičkog izraza toga vremena. U osnovi mu je materinji zapadnohercegovački ikavskoštakavski dijalekt, te jezik narodne književnosti. Odlikuje ga stanovito kolebanje i nestabilnost, koje inače karakterizira pisanu normu na širem prostoru srpskohrvatskog jezika tog vremena. U Ljubušakovom jeziku uočljiva je velika bliskost sa Vukom, mada su vidni i tragovi zagrebačke filološke škole. Ljubušak je postavio čvrste temelje za odvajanje bošnjačke pisane tradicije od orijentalnog naslijeđa i odlučnije okretanje ka evropskoj (latiničkoj) kulturi.

Bošnjačka narodna književnost na latiničkom pismu

Značajnu ulogu u prihvatanju latiničkoga pisma kod Bošnjaka odigrao je zbornik *Narodne pjesme muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, objavljen u dvije knjige (1878. i 1879. godine). Autor mu je Kosta Hörmann, austrijski visoki činovnik i osnivač Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Taj zbornik je pokazao da bošnjačke narodne epske pjesme imaju novoštokavsku podlogu i da bošnjačka narodna književnost aktivno sudjeluje u formiranju i izgrađivanju narodnoga poetskog interdijalekta. Krajem XIX vijeka Bosnom i Hercegovinom krstari i češki muzikolog Ludvig Kuba u potrazi za bošnjačkom lirskom pjesmom sevdalinkom. On sakuplja veliki broj tih pjesama i objavljuje ih u knjizi *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.* To također snažno utječe na mijenjanje odnosa samih Bošnjaka prema domaćem maternjem stvaralaštvu i prema bosanskome jeziku kao govornom temelju i pisanom prijenosniku toga stvaralaštva.

Svijest o nazivu jezika potvrđuju i primjeri njegove upotrebe u dva prva bošnjačka lista: *Bosanskom vjestniku* i *Sarajevskom cvjetniku*, štampanim naporedo na bosanskom i turskom. U uvodniku prvog broja *Bosanskog vjestnika* iz 1866. godine u jednoj preporuci Redakcije precizno se razdvaja *bosanski jezik* od *njemačkog* i *hrvatskog*. Službeni vilajetski list *Bosna* za čitanje preporučuje *Bosanski vjestnik*, koji, kako se tamo navodi, izlazi na *bosanskome jeziku.* Način štampanja u *Bosanskom vjestniku* odražavao je svu posebnost jezičke situacije u Bosni i Hercegovini krajem turske vladavine. Tekstovi na bosanskom i ćirilici bili su namijenjeni hrišćanima i onim Bošnjacima koji su zbog tradicije bosančice tu ćirilicu znali čitati. Isti tekst na turskom bio je nami-

jenjen Bošnjacima koji su znali turski, ali u prvom redu zbog arapskoga pisma, a ne zbog turskog jezika; poznavanje turskog bilo je uglavnom ograničeno na bošnjačku inteligenciju. I u Kurtćehajićevom *Sarajevskom cvjetniku* redovno se upotrebljava naziv *bosanski jezik*. Urednik Kurtćehajić nastoji u jezik unijeti što je moguće više jasnoće, očistiti ga od nepotrebnih nanosa, pa i od riječi neslavenskoga porijekla.

Prvi latinički pisci i djelatnost latiničkih listova i časopisa

Književnojezičke pravce koje su naznačili Kurtćehajić i Ljubušak slijedit će krajem XIX i početkom XX vijeka prvi bošnjački "latinički" pisci Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić, Osman Đikić, Rizah Kapetanović, zatim Musa Ćazim Ćatić, Šemsudin Sarajlić, Hamid Šahinović Ekrem, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Fadil Kurtagić, Hamdija Mulić, Avdo Karabegović Hasanbegov, Fehim Spaho i dr. U to vrijeme osnivaju se bošnjački listovi i časopisi, koji među Bošnjacima okupljaju sve brojniju latiničku čitalačku publiku. Godine 1891. počinje izlaziti list *Bošnjak*, prvi bošnjački list štampan latinicom. U njemu će se za maternji jezik Bošnjaka upotrebljavati naslijeđeni historijski naziv *bosanski jezik,* ali će se u tom istom listu taj naziv forsirati i u duhu Kallayeve politike jedinstvene bosanske nacije i bosanskoga jezika (kao jezika sva tri naroda u Bosni i Hercegovini). U ovom listu ispoljile su se i vrlo kompleksne jezičke težnje. One su s jedne strane odraz borbe različitih struja unutar bošnjačkog naroda, kao i nekih ekstremnih pogleda na nacionalni identitet Bošnjaka i njihov jezik. S druge strane, u *Bošnjaku* su iskazane ideje kao historijski zakonomjeran odraz težnji ka jezičkoj identifikaciji i jedinstvu u uvjetima složenog orijentalnog naslijeđa. Godine 1900. osnovan je i prvi bošnjački književni časopis *Behar*, štampan latinicom, koji će odigrati vrlo važnu ulogu u kulturnom jezičkom preporodu Bošnjaka. Taj časopis gajit će posebnu brižnost prema jezičkoj izvornosti, jednostavnosti i jasnoći izraza, boreći se protiv knjiško-administrativne leksike stranoga porijekla, ne dopuštajući da ona narušava tu izvornost. Posebno je bio snažan otpor prema germanizmima, koji su se širili posredstvom austrougarske državne i administrativne uprave. Prema germanizmima zauzima se kategoričan puristički stav. Takav stav donekle je čak ispoljen i u odnosu na turcizme (ali u znatno blažoj mjeri), za koje se često traže odgovarajuće zamjene u riječima slavenskoga porijekla. *Beharovu* jezičku težnju privrženosti narodnom iskazu i njegovanju leksičke i gramatičke jasnoće nastavit će i drugi kasnije osnovani časopisi, kao npr. *Gajret* i *Biser*. Djelatnost bošnjačkih listova i časopisa, te pisaca koji u njima sarađuju, kretat će se u pravcu daljeg njegovanja i standardnojezičkog usavršavanja "materinskog govora", uz postepeno odvajanje od orijentalne grafije i prihvatanje latinice i vukovske ćirilice.

Naziv *bosanski jezik* u doba austrougarske vladavine

U doba austrougarske vladavine naziv *bosanski jezik* postaje i službeni naziv za jezik u Bosni i Hercegovini. U početku se upotrebljavao sa nadopunom *zemaljski,* pa se zvao *bosanski zemaljski jezik,* a javljao se i naziv *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski.* U doba kad je na čelu zemaljske vlade bio Benjamin Kallay, u svim oblastima službene upotrebe ustalio se naziv *bosanski jezik.* To je bilo vrijeme unutarnjih političkih borbi za formiranje jedinstvene bosanske nacije i zajedničkog bosanskoga jezika. U sklopu te politike iskorišćen je historijski naziv *bosanski jezik,* kojem je dat poseban politički značaj.

Godine 1890. (uz velike teškoće i snažne političke otpore) izašla je *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (nepotpisanog) autora Frane Vuletića. Ova gramatika doživjela je više

izdanja i bila u upotrebi do 1911. godine, s tim što se od 1908. godine nazivala *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika*. Taj udžbenik je u mnogim lingvističkim pojedinostima samo po nazivu gramatika bosanskoga jezika, a u stvari je gramatika srpskohrvatskog jezika. U njojzi ima primjera koji tek vrlo slabo nagovještavaju bosanski jezik kao realnu historijsku lingvističku pojavu. To ustvari nije bila nikakva utemeljenija gramatika bosanskoga jezika kao konkretne lingvističke pojave, već neka vrsta višekonfesione, "kompromisne" gramatike. Tu gramatiku odlikuje prilično konfuzna gramatičkoterminološka mješavina u duhu srpsko-hrvatske nagodbe, sa blagom tendencijom prevladavanja zagrebačke filološke škole. U njozi se slabo uvažava stvarna bh. situacija, koju je ta gramatika predstavila površno i neznano. I pored krupnih lingvističkih mahana koje ima, ona je ipak odigrala značajnu ulogu (ne samo kao srednjoškolski udžbenik).

Gramatika je predstavljala i važan izdavački događaj koji je upućivao na važnost i vitalnost samoga naziva *bosanski jezik,* bez obzira na to što je taj naziv bio politički upotrijebljen, a zanemarena njegova stvarna povijesna zasnovanost i značenje. I tada mu je, zapravo, osporavano stvarno značenje nacionalnog jezika Bošnjaka. Pripisivano mu je historijski neprimjereno značenje zajedničkog jezika u Bosni i Hercegovini, odnosno jezika višekonfesione bosanske nacije, koja se nikad nije uspjela formirati.

Nakon neuspjele Kallayeve politike bosanske nacije i jezika Naredbom zemaljske vlade od 4.10.1907. godine ukinut je naziv *bosanski jezik* i zamijenjen nazivom *srpskohrvatski.* Pri tome se naziv *zemaljski jezik* mogao sačuvati tamo gdje je bilo uopćeno riječ o jeziku zemlje. Novom Naredbom od 29.11.1907. godine od ranije naredbe ukidanja naziva *bosanski jezik* izuzeti su Bošnjaci. Njima je dopuštena mogućnost da u okviru svojih autonomnih nacionalnih institucija svoj jezik i dalje imenuju kao *bosanski.* Zemaljska vlada je uvažavala činjenicu da je taj naziv ukorijenjen kod Bošnjaka.

U trećoj fazi razvoja bosanskoga književnog jezika naziv *bosanski jezik* ne samo da je sačuvan već je u Kallayevo vrijeme dobio na aktuelnosti. Uprkos upotrebi ovog naziva u njegovom kalajevskom interkonfesionom značenju, on se u doba austrougarske uprave i dalje upotrebljava u značenju jezika Bošnjaka. Svoj materni jezik nazivaju *bosanskim* autori različitih priručnika i udžbenika: Ibrahim Edhem Berbić, Sejfo Proho, Ibro Salih Puška, Džemaludin Čaušević, Arif Sarajlija i mnogi drugi. Nazivanje jezika *bosanskim* imenom nastavljeno je sve do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovine, ali i nakon nje. Tako Bošnjaci u Turskoj npr. nikada nisu ni prestajali upotrebljavati svoje nacionalno etničko ime *Bošnjak*, a svoj jezik nazivati *bosanskim* (pa i *bošnjačkim*). To je u XX vijeku bio jedini vid očuvanja bošnjačkog nacionalnoga imena i naziva jezika. Taj jezik je u vrijeme dviju Jugoslavija politički bio potisnut, prešutkivan i negiran.

Pred kraj treće faze razvoja bosanskoga književnog jezika izlazi i prvi štampani *Tursko-bosanski rječnik* autora Ahmeda Kulendera, štampan u Bitolju 1912. godine. On potvrđuje ne samo upotrebu naziva *bosanski jezik* već i nastavak tradicije izrade dvojezičnih tursko-bosanskih rječnika za potrebe govornika bosanskoga jezika koji uče turski i govornika turskoga koji se zanimaju za bosanski jezik.

Bosanski jezik u vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini našao se i sam na velikim prekretnicama. Moralo se ići na čuvanje naslijeđenih veza sa bogomilsko-islamskim duhovnim korijenima, uz okretanje napretku u duhu moderne evropske civilizacije. Svi ti složeni procesi odslikavaju se u samom bosanskome jeziku, u svijesti o njemu i u njegovom imenovanju. Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i sama je aktuelizirala to pitanje, ne samo u duhu

Kallayeve neuspjele politike bosanske nacije i jezika. Snažni procesi kulturne emancipacije Bošnjaka u evropskom smislu riječi posebno su se odrazili u bosanskoj književnosti. Pitanje te književnosti i njezinog autentičnog bosanskog izraza bilo je ključno u cjelokupnom preporodnom procesu Bošnjaka na prijelazu iz XIX u XX stoljeće. Taj preporod karakterizira pojačana i javno aktuelizirana svijest Bošnjaka o svome domaćem "neorijentalnom" jeziku. Sve češći su primjeri isticanje njegovog značaja za sam opstanak tog naroda. U vezi s tim javno se poziva na zalaganje za jezičko čistunstvo na stranicama bošnjačkih listova i časopisa. Poziva se na čišćenje jezika od svih nanosa administrativno-knjiškog stila austrougarskog činovničkog aparata, pa čak na oprez u odnosu i na same turcizme. Naime, prema njima se ne pokazuje osobita sentimentalnost, mada se oni doživljavaju kao autentično naslijeđe.

Prvi bošnjački pisci na latinici započinju proces književne obnove. Njihova djela odražavaju sve one karakteristike prijelaznoga perioda u kojem se i sam bosanski jezik našao. U njihovim djelima uočljivo je nastojanje da se očuva bosansko naslijeđe, ne samo orijentalno već i srednjovjekovno. Uočljiva je i otvorenost prema novìnama koje donosi XX vijek. Krajem treće faze razvoja bosanskoga jezika njegov historijski naziv ponovo biva potisnut. Tako će uslijediti jedan novi period njegovog negiranja i prešutkivanja, i to političkom, a ne naučnom metodologijom. Tada će se (u sklopu političkih kretanja prvih decenija XX vijeka) bh. jezička tradicija ponovno pripisivati jeziku čiji su centri van ovog prostora i kome je bh. teren samo "centralna periferija". Tako će za duže vrijeme biti prigušeni i zaustavljeni svi oni procesi unutar bosanskoga jezika i oko njega, koji su aktuelizirani baš u austrougarsko doba, tj. u trećoj fazi njegovog razvoja.

Četvrta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (jugoslavensko doba)

Bosanski jezik u vrijeme između dva svjetska rata svoje pisane forme razvija u sklopu srpskohrvatskog jezika. Više nema nikakvog spomena o tome jeziku. U vrijeme kad naziv *bosanski jezik* ponovo utanja poput ponornice, nestajući iz zvanične upotrebe, svijest o njemu i njegovoj historičnosti ne zamire. Ona se ispoljava u raznim situacijama, mada je ostala bez političke podrške. Bošnjačka književnost, međutim, pisana na tome jeziku u vremenu između dva svjetska rata odslikava i autentične njegove razvojne pravce. To nažalost nije praćeno odgovarajućim gramatičkim, rječničkim i pravopisnim radom i normiranjem, jer za to nije bilo nikakvih političkih uvjeta. Nakon stvaralaca s kraja XIX i početka XX vijeka koji iskazuju svoju privrženost maternjem jeziku i otvaraju se ka zapadnoj kulturi (Bašagić, Đikić, Mulabdić, Ćatić i drugi) i kod kojih se zapaža čvrsta veza sa dijalekatskom izvornošću i iskazom narodne poezije, stasala je nova generacija pisaca koja produžava razvojnu liniju bosanskoga pisanog jezika. Toj liniji svoj stvaralački doprinos daju Hamza Humo, Hasan Kikić, Zijo Dizdarević, Ahmet Muradbegović, Alija Nametak, Enver Čolaković i mnogi drugi.

Novosadski književni dogovor iz 1954. godine i *Pravopis srpskohrvatskog jezika* iz 1960. godine, mada polaze od principa jezičkog zajedništva, nastavljaju tradiciju dvovarijantnosti srpskohrvatskog jezika sa njegovim centrima u Beogradu i Zagrebu. Oni zanemaruju središnji jezički prostor, ne samo bosanskohercegovački već i crnogorski. Potpisnici ovoga dogovora ne pokazuju dovoljno sluha za kulturni i nacionalni identitet Bošnjaka, a naročito ne pokazuju sluha za njihov savremeni književnojezički izraz. Kao rezultat takve naučne nedorečenosti, površnosti i neznanja, kasnija leksikološka (rječnička) i ortografska (pravopisna) djela srpskohrvatskog jezika pokazuju

iste te slabosti i jednostranosti pristupa. Tako npr. poznati *Rečnik Matica* ima nedopustivo malu zastupljenost leksike bošnjačkih pisaca, dok *Pravopis srpskohrvatskog jezika* iz 1960., tzv. *Novosadski pravopis,* ima vrlo ozbiljnih lingvističkih propusta i nedosljednosti kad se radi o upotrebi suglasnika *h*, a nesigurno je obrađena transkripcija bošnjačkih imena i prezimena orijentalnoga porijekla.

Šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka dolazi do značajne afirmacije bošnjačke književnosti pisane na izvornom bosanskome jeziku. Jezik savremenih bošnjačkih pisaca predstavlja svojevrsnu književnojezičku sintezu bošnjačke tradicije kao dijela srpskohrvatske cjeline. Originalan je i jezički najfinije izbrušen poetski izraz Skendera Kulenovića, a njegov roman *Ponornica* dosada je najcjelovitija književnojezička afirmacija izvornoga govornog bošnjačkog mentaliteta. Pjesme Maka Dizdara u *Kamenom spavaču* izuzetan su pjesnički domet srednjovjekovne bosanske baštine i njezine arhaične bogomilske zapadne štokavštine, jezički transformirane i uzdignute na univerzalni nivo, do forme iznimno modernoga pjesničkog šapata čovjeka i stvaraoca zastaloga pred vječnom zagonetkom postojanja i umiranja. Meša Selimović u romanima *Derviš i smrt* i *Tvrđava* dostiže vrhunski izražajni nivo, pri čemu jezička tradicija Bošnjaka dobija svoje dosada umjetnički najautentičnije i najmodernije izražajne forme. Jezik Ćamila Sijarića prepun je bogatog i originalnog sandžačkog izražajnog mentaliteta kao dijela šire cjeline bosanskoga jezika, odnosno njegove sandžačke varijante. Jezički izraz Derviša Sušića također je izuzetno zanimljiv i reprezentativan, sa svojim leksičko-frazeološkim finesama govora bosanske kasabe itd.

Za savremenu bosansku književnost i bosanski jezik najznačajnija je 1966. godina. Tada se pojavljuju dva najpoznatija djela bošnjačke književnosti i bosanskoga jezika: roman *Derviš i smrt* Meše Selimovića i zbirka poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara. U te dvije knjige i sam bosanski jezik je ispoljio sve svoje izražajne kvalitete. Tu dolazi do reafirmacije i modernizacije dvaju najbitnijih slojeva naslijeđa samog bosanskoga jezika: onog iz prve njegove faze, one srednjovjekovne, bogomilske (Dizdar) i onog iz druge njegove faze, orijentalne, turske (Selimović). Tim dvama djelima bosanski jezik je na izuzetno uspio način pokazao svoju historijsku utemeljenost i stvaralačku sposobnost da iskaže najsuptilnije pjesničke i najdublje filozofsko-literarne doživljaje svijeta i života. Ta dva djela su najuvjerljivije potvrdila postojanje bosanskoga jezika kao modernog, kultiviranog i u književnoizražajnom smislu stabiliziranog jezika.

U vremenu između 1970. i 1980. godine u Bosni i Hercegovini dolazi do pojačane aktivnosti u raspravama o bosanskome jeziku, o jezičkom zajedništvu, toleranciji i književnojezičkoj politici. Vode se razgovori u vidu jezičkih anketa, različitih lingvističkih skupova (*Mostarsko* i *Trebinjsko savjetovanje* i sl.). Godine 1970. zvanično se utvrđuju i *Principi književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini.* Pri tome se bosanski jezik i dalje ne spominje, niti mu se kao nacionalnom jeziku priznaje pravo na postojanje. On se naziva *bosanskohercegovačkim standardnojezičkim* izrazom posmatranim kao dio, odnosno podvarijanta srpskohrvatskog jezika. Pri tome se previđa jedna najbitnija razlika između književnojezičkog izraza bh. Srba i Hrvata, s jedne strane, i Bošnjaka, s druge strane. Naime, bh. Srbi i Hrvati imaju svoje nacionalne i jezičke matice van Bosne i Hercegovine, dok ih Bošnjaci nemaju; Bosna im je jedina nacionalna i jezička matica. Unatoč tome, tom narodu se i dalje osporava pravo na njegovu bosansku maticu, mada mu se nacionalni identitet u to vrijeme zvanično priznaje.

Tih godina iz štampe izlaze dva rječnika koja se ne nazivaju rječnicima bosanskog, već srpskohrvatskog jezika, ali su građom prvenstveno vezana za bosanskohercegovački teren. To je rječnik *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku* Abdulaha Škaljića 1973. i *Muslimanska*

imena u Bosni i Hercegovini Ismeta Smajlovića 1977. Godine 1972. izlazi *Pravopisni priručnik* autora Svetozara Markovića, Mustafe Ajanovića i Zvornimira Diklića. On donekle uklanja propuste iz *Novosadskog pravopisa,* ali ih ne rješava dosljedno niti lingvistički dovoljno argumentirano ni izgrađeno u odnosu na jezičko naslijeđe i savremeni jezik Bošnjaka. U vremenu do devedesetih godina XX vijeka bosanski jezik se afirmira jedino u djelima bošnjačkih pisaca. Njegove gramatičke, leksikološke, pravopisne i druge sociolingvističke odrednice daju se uglavnom u sastavu srpskohrvatskog jezika i sa svim onim politički uvjetovanim zabludama i otporima koji se u odnosu na taj jezik javljaju.

Peta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (bosansko doba)

Posljednja decenija XX vijeka najvažnija je i najpresudnija u razvoju bosanskoga književnog jezika. Godine 1984. izlazi iz štampe prvi sintetski rad o jezičkim izvorima i identitetu Bošnjaka i o samom bosanskome jeziku, čiji je autor Dževad Jahić (rad objavljen u *Sveskama Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa* u Sarajevu). Uoči samog rata (1991. godine) izašle su dvije knjige o bosanskome jeziku, koje su nagovijestile nove naučne pristupe toj problematici. To su knjige *Bosanski jezik* Senahida Halilovića i *Jezik bosanskih Muslimana* Dževada Jahića. Godinu dana uoči rata, na popisu stanovništva 1991. godine, Bošnjaci javno iskazuju kolektivnu svijest o maternjem jeziku i njegovom nazivu; više od 90% Bošnjaka izjasnilo se da im je maternji jezik *bosanski.* Tako je na najbolji način napokon skinuta fama političnosti i tobožnje iskonstruiranosti samog tog naziva. Pokazano je koliko je duboka njegova historičnost i koliko ga ni jedna politika ne može potrati niti odbaciti (mada je takvih pokušaja u prošlosti bilo dosta). Time je, također, potvrđeno da je bosanski jezik maternji jezik Bošnjaka. Tom jeziku niko nije izmislio niti iskonstruirao njegov zvanični naziv, već je to historijsko njegovo ime, što je nedvosmisleno potvrđeno i te 1991. godine.

U toku rata na svim nivoima upotrebe vraća se naziv *bosanski jezik.* Oko toga su u početku bila lutanja i neodumice; da li se njime imenuje jezik u Bosni i Hercegovini ili samo jezik Bošnjaka, da bi ubrzo prevladala teza značenja toga jezika kao maternjeg jezika Bošnjaka. U toku rata pojavljuje se i prvi kompletniji rječnik bosanskoga jezika. To je *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* Alije Isakovića (1993). On daje karakterističnu građu iz jezika bošnjačkih pisaca, istu onu koja je zaobiđena i nenaučno prešutkivana u rječnicima srpskohrvatskog jezika. Pojavljuju se i prve "ratne" školske gramatike bosanskoga jezika. Odmah nakon rata, godine 1996., pojavljuje se *Pravopis bosanskoga jezika* autora Senahida Halilovića, sačinjen prema odlukama Pravopisne komisije od 18 članova, čiji je predsjednik bio Alija Isaković. To je zasada najvažniji izvor za standardizaciju bosanskoga jezika. Šire naučno utemeljenje bosanskoga govornoga i pisanog jezika dato je u *Trilogiji o bosanskome jeziku* autora Dževada Jahića, koja je štampana 1999. god. (prva knjiga *Bošnjački narod i njegov jezik,* druga knjiga *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* i treća knjiga *Školski rječnik bosanskoga jezika*).

U septembru 1998. godine u Bihaću je održan *Simpozij o bosanskome jeziku,* prvi te vrste u historiji, na kome su se okupili vodeći bošnjački i bosanskohercegovački filolozi i lingvisti. Na Simpoziju su doneseni sljedeći zaključci:

ZAKLJUČCI "SIMPOZIJA O BOSANSKOM JEZIKU" održanog u Bihaću, 07. i 08. 09. 1998.

Učesnici "Simpozija o bosanskom jeziku" nepodijeljenog su mišljenja da je bosanski jezik standardni jezik koji u zajednici slavenskih jezika stoji naporedo sa srpskim i hrvatskim jezikom.

Da bi bosanski jezik mogao udovoljiti civilizacijskim potrebama, neophodno je uraditi sljedeće:

1. Kadrovski osnažiti Institut za jezik u Sarajevu, redefinirati njegove zadatke i preimenovati ga u *Institut za bosanski jezik*.
2. Odsjek za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu preimenovati u *Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik*.
3. Bosanskom jeziku osigurati međunarodni status putem koda za jezik.

4. *Kratkoročni zadatak izrade:*
   a) Gramatike bosanskog jezika za osnovnu i Gramatike za srednju školu.
   b) Školskog pravopisnog priručnika.
   c) Jednotomnog rječnika bosanskog standardnog jezika.

5. *Dugoročni zadatak izrade:*
   a) Gramatike bosanskog jezika.
   b) Velikog rječnika bosanskog jezika.
   c) Pravopisa bosanskog jezika.

6. Izraditi priručnike bosanskog jezika za različite tematske i gramatičko-jezičke vidove nastave u osnovnoj i srednjoj školi, te priručnike za praktičnu upotrebu u javnim glasilima - štampi, radiju i televiziji.

7. U dogovoru sa ministarstvima pedagoški zavodi treba da iznađu novu formu rada, kako bi se prevladale teškoće koje se sada javljaju u nastavi maternjeg jezika (novi vidovi seminara, stalnih predavanja o bosanskom jeziku i sl.).

UČESNICI "SIMPOZIJA O BOSANSKOM JEZIKU"

U posljednjih deset godina realizirano je nekoliko značajnih književnohistorijskih projekata, koji zaokružuju liniju razvoja naučnog prezentiranja bošnjačke književnosti i same građe bosanskoga jezika, započetu 1972. godine pojavom *Biserja*, antologije bošnjačke književnosti Alije Isakovića. To su projekti koje realizira i njima rukovodi Enes Duraković: *Muslimanska književnost XX vijeka* u 25 knjiga (1991. godina), *10 antologija bošnjačke književnosti* (1995-1997.) i *6 antologija bošnjačke književnosti u književnoj kritici* (1998. godina).

Bosanski jezik u XX vijeku bio je predmet naučnih istraživanja ne samo bošnjačkih lingvista već i srpskih, hrvatskih i crnogorskih. Najznačajniji je istraživač bosanskohercegovačke jezičke tradicije, pa i samog bosanskoga jezika, akademik prof. dr. Asim Peco, slavist svjetskog ranga. Istraživanju bosanskoga jezika značajan doprinos dali su i sljedeći naučnici i filolozi: slavisti Mustafa Ajanović, Ismet Smajlović, Jovan Vuković, Herta Kuna, Dževad Jahić, Miloš Okuka, Hanka Glibanović-Vajzović, Mevlida Karadža-Garić, Milan Šipka, Ahmet Kasumović, Senahid Halilović, Hasnija Muratagić-Tuna i dr., zatim arabista Srđan Janković, romanista Muhamed Nezirović i pjesnik Mak Dizdar, te književni historičari Muhsin Rizvić i Alija Isaković, kao i autori prvih knjiga o bošnjačkoj naciji Muhamed Hadžijahić i Kasim Suljević.

Posebno je važna upotreba bosanskoga jezika u islamskoj literaturi, vjerskom životu i vjerskim školama u savremeno doba. U toj oblasti bosanski jezik ispoljava sve svoje navedene vrijednosti, pri čemu su osobito značajne njegove osobine naslijeđene iz druge faze razvoja, iz vremena tijesnih kontakata sa orijentalnim jezicima. U tom smislu naročito su važni prijevodi Kur'ana na bosanski jezik, od kojih je dosada (od postojećih 6 prijevoda) najznačajniji prijevod Besima Korkuta iz 1977., te najnoviji prijevod Kur'ana na bosanski jezik islamiste Enesa Karića, iz 1994. godine. Značajni događaji i za sam savremeni bosanski jezik su najnovije objavljivanje "*1001 noći*" u prijevodu Esada Durakovića (1999), te objavljivanje romana "*Šehid*" Zilhada Ključanina (1998.).

Savremeni bošnjački pisci, naročito oni s kraja XX vijeka, vraćaju se korijenima bosanskoga jezika i njegovim izvornim mogućnostima, kakav je npr. slučaj sa prozom ili poezijom Nedžada Ibrišimovića, Abdulaha Sidrana, Huseina Bašića, Jasmine Musabegović, Rešada Kadića, Muhameda Kondžića, Zuhdije Hodžića, Dževada Karahasana, Irfana Horozovića, Seada Mahmutefendića, Murata Baltića, Safeta Sijarića, Izeta Perviza, Fehima Kajevića, Ibrahima Kajana, Zlatka Topčića, Asmira Kujevića, Džemaludina Latića, Zilhada Ključanina, Hadžema Hajdarevića, Isnama Taljića i drugih.

KNJIŽEVNI I RAZGOVORNI JEZIK

Glavna osobina jezika jeste da se on mijenja kroz prostor i vrijeme. Tako se i jezik svakoga naroda mijenja. On se dijeli na narječja, dijalekte, govore, te vremenom komunikacija među govornicima biva otežana. Govornici se među sobom počinju razlikovati po dijalekatskim osobinama. Te razlike se čak i produbljuju, ako se kontakt među govornicima na etničkom nivou smanjuje ili prekida.

Da bi se na određenom prostoru među različitim generacijama premostile razlike koje otežavaju komunikaciju, narod sebi stvara jezik kojim bi se što bolje mogao sporazumijevati. Tim jezikom starije generacije prenose svoja znanja narednim generacijama. Narod sebi stvara i njeguje jezik kojim će se sporazumijevati svi članovi zajednice, odnosno svi pripadnici naroda i države. Takav jezik najčešće se javlja u pisanoj formi, "u knjigama", kako se to obično kaže, pa se zato i naziva *književni jezik*. To je jezik svih članova jedne zajednice, čijih se gramatičkih pravila ta zajednica pridržava kako bi se sporazumijevala na višem lingvokulturološkom nivou.

Književni jezik ima i svoju usmenu formu, koja u savremenom životu postaje sve važnija. To je upotreba službenog jezika ne samo u školi već i na radiju, televiziji, u pozorištu, na javnim skupovima itd. Takav vid upotrebe jezika najčešće se imenuje pojmom *standardni jezik*. Postoje i težnje da se taj naziv upotrebljava mjesto pojma *književni jezik* za označavanje zajedničkog jezika na svim nivoima zvanične upotrebe. U lingvističkoj nauci javljaju se i nastojanja da se ta dva pojma kao termini među sobom razgraniče. Tim razgraničenjem pojam *književni jezik* označavao bi samo jezik književnog djela, a pojam *standardni jezik* širu upotrebu zvaničnog jezika utvrđenog gramatičkim i pravopisnim pravilima, koji su obavezni za sve govornike jezičke zajednice. Ova dva naziva upotrebljavaju se najčešće sinonimno. Naziv *književni jezik* ima najdužu tradiciju i najpogodniji je za označavanje jezika u pisanoj formi. Pojam *standardni jezik* češće se upotrebljava u samoj lingvistici kao nauci. Njime se precizira da je riječ o jeziku koji je u jednom smislu širi pojam od jezika književnog djela, a u drugom smislu je i uži pojam. On ne obuhvata obavezno sve stilske mogućnosti koje ima književni jezik, odnosno jezik književnog djela.

Standardni jezik pridržava se norme, dok u književnom jeziku ima primjera odstupanja od norme i pomjeranja prioriteta sa primarne na sekundarnu nominaciju.

U jednom pogledu standardni jezik može se shvatiti i kao neka vrsta "prosječnog jezika", tj. standardnih pravila njegove upotrebe. Književni jezik, međutim, obavezno podrazumijeva i kreativnost, stvaralački odnos spram jezika, tj. njegovo izražajno i značenjsko obogaćivanje. Jer ne samo da misao može obogatiti jezik već i sam jezik svojim mogućnostima obogaćuje misao. Književni jezik je najmeritorniji, "najviši" jezik. On sadrži elemente svih funkcionalnih stilova. Književni jezik je najbliži standardnom jeziku, ali se sa njim ne može poistovjetiti. U jeziku književnog

djela nerijetko je prioritet na estetskoj (poetskoj) jezičkoj funkciji. Jezik književnog djela odlikuje se stanovitim "autorskim" odstupanjem od standardnog jezika.

Od književnog ili standardnog razlikuje se *razgovorni jezik,* koji se još naziva i *kolokvijalni jezik.* To je jezik kojim se čovjek služi u svakodnevnom životu za sporazumijevanje u porodici, na ulici, u restoranu, prodavnici, u razgovoru sa prijateljima, poznanicima, rođacima, slučajnim prolaznicima, saputnicima, u igri i zabavi. On se govori u svim mogućim situacijama kad čovjek razgovara s čovjekom i kad su prisutna najmanje dva govornika odnosno sagovornika. Tu se upotrebljava jezik čiji je glavni cilj da se ljudi u momentima govorenja što bolje sporazumiju. To je jezik kojim čovjek najčešće i govori i na koji (kako su neka istraživanja pokazala) otpada oko 75% cjelokupne jezičke aktivnosti čovjekove. Prema shvatanju većine savremenih stilističara, međutim, razgovorni jezik se smatra posebnom vrstom stila, pa se naziva *razgovorni stil,* mada se mi ovdje služimo terminom *razgovorni jezik.*

U razgovornom jeziku (ili stilu) čovjek se ne trudi da govori po strogim pravilima jezičkog standarda. Tu se jezik upotrebljava spontano i ne pazi se naročito na izgovor pojedinih glasova, akcenata, oblika, grupa riječi ili rečenica. A to je najviše zbog toga što prisutnost (više) govornika, tematska i situativna određenost, ekstralingvistički elementi (mimika, gestovi, smijeh i sl.) prate takvu jezičku upotrebu nadomješćujući moguće praznine u izrazu govornika, ili otklanjajući eventualne nesporazume.

Razgovorni jezik odlikuje težnja da se postojeće razlike svedu na najmanju mjeru, kako bi se izraz učinio praktičnim i sposobnim da čovjeka prati u njegovim svakodnevnim životnim situacijama. A to znači da se postojeće razlike smanje, jer tom razgovornom jeziku one nisu potrebne. S druge strane, književni jezik stalno bogati svoje izražajne mogućnosti, jer je njegova namjena drukčija i njime se čovjek služi u drukčijim situacijama. Razgovorni jezik sadrži ne samo svojstva govorne, dijalekatske baze već i osobine književnog iskaza naučene u školi, u knjigama i sl. Čovjek upotrebljava ili razgovorni ili književni jezik, već prema konkretnoj situaciji. On se književnim jezikom služi u školi, na radnom mjestu (ako radno mjesto tako zahtijeva), u pozorištu, na radiju, televiziji, na filmu, na javnim skupovima, na kompjuteru i sl. Ali je zato nepotrebno (često i nemoguće) da književni jezik upotrebljava u svakoj situaciji. Razvoj jezičke kulture i uopće širenje obrazovanosti, knjige i znanja, utječu da se razgovorni jezik po nekim osobinama primiče književnom. Ipak se sa stanovišta lingvističke teorije smatra da se ta dva vida jezičke upotrebe neće nikada poistovjetiti. Narod, dakle, ima svoj književni jezik i svoj razgovorni jezik. Ovaj drugi upotrebljava se u najraznovrsnijim situacijama svakodnevnog života.

Pojam žargona

Osim što se služe razgovornim jezikom, ljudi govore i različitim *žargonima. Žargon* je poseban govorni jezik neke uže skupine koju vezuje zajednički interes, bilo to poslovni (profesionalni žargoni npr.), ili neki drugi (generacijski npr.). Žargon se još naziva *argo* (od francuskog *argot*) i *sleng* (od engleskog *slang*). Kod nas se upotrebljava naziv nastao kod govornika najtipičnijeg žargona, a to je *šatrovački.* Postoje različiti žargoni: šatrovački (u užem smislu govor uličara ili lopova, džeparoša, kriminalaca i sl., ali i uopće govor ulice), zatim zatvorenika (zatvorenički ili zatvorski žargon), žargon narkomana, potom đački žargon, studentski, vojnički, žargoni različitih hobija kao što su: lovački žargon, žargon ribolovaca, planinara (naročito alipinista i sl.), žargoni pojedinih profesija: ljekara, rudara, advokata, pa i sportski žargon. Unutar tih žargona mogu se javiti i podžar-

goni. Tako npr. unutar sportskog žargona postoje podžargoni po pojedinim sportskim granama i disciplinama (gimnastičarski, atletski, fudbalski itd.).

Žargon je kao govorni jezik u potpunosti dostupan i razumljiv samo pripadnicima skupina koje se njime sporazumijevaju. Nema svoju gramatičku posebnost, jer se služi postojećim glasovima, riječima, grupama riječi i rečenicama iz dijalekata, ili razgovornog pa i standardnog jezika. Ali ga zato odlikuje specifičan rječnik, tj. žargonska leksika i frazeologija. Taj rječnik je glavni i jedini lingvistički temelj žargona. U pitanju su leksičko-semantičke varijante sa značenjem ograničenim na specifičnu vrstu konvencije u okviru datog žargona. Često su to i neke nove riječi, žargonski neologizmi. Značenja tih neologizama razumljiva su samo članovima žargonske grupe. Njima se ta grupa odvaja od vanjskog svijeta, kako bi se mogla baviti svojim aktivnostima, pri čemu je tu nerijetko riječ i o protivzakonitim radnjama (narkomani, kriminalci, džeparoši i sl.).

Jedna od najvažnijih osobina žargona jeste to što je on podložan nestajanju, što nije dugog vijeka, ili što često i brzo mijenja svoje izražajne forme (riječi, značenje riječi i sl.). To je privremeni govor, jedno vrijeme u modi (5-10 godina najviše) a onda se obnavlja i mijenja svoje forme. Ako se ne zabilježi u književnom jeziku, tj. ako se pisci njime ne posluže (kako se npr. njime služio Sidran), tada većina njegovih riječi i njihovih značenja nestaju i ne ostavljaju traga.

Žargon ne mora biti samo govor neke specijalne skupine (što on u užem smislu obavezno i jeste) već može biti i žargon u širem smislu (natprofesionalni, nadgeneracijski i sl.). To znači da može nastati i u nekim izuzetnim prilikama i vanrednim okolnostima. Takav je slučaj sa pojavom jednoga posebnog žargona stanovništva Sarajeva, nastalog u vrijeme ratne blokade 1992-1995. godine. Taj specijalni sarajevski ratni žargon nastao je u teškim uvjetima života Sarajeva, u vrijeme zločina nad tim gradom i nad Bosnom i Hercegovinom. To je "žargon" koji su po sili borbe za samoodržanje i opstanak upotrebljavale sve generacije i svi socijalni slojevi blokiranog Sarajeva. U to vrijeme pojavile su se neki dotad nepoznati pojmovi, predmeti koje je valjalo imenovati na odgovarajući način, dotad nepoznat ne samo u životu već i u samom bosanskome jeziku. Tako su npr. nastali sljedeći sarajevski ratni žargonizmi: *podrùmāš*= pejor. onaj koji je rat većim dijelom proveo krijući se u podrumu; *linìjāš*=supr. od podrumaš=borac, onaj koji se zbilja borio, koji je bio u rovu, na ratnom položaju, na liniji; *pàncīrka*=zgrada najisturenija granatiranju, koja štiti položaje branilaca; *manèkēn*=onaj koji se samo šepurio, koji nije ni omirisao baruta u ratu, koji se nije borio; *ȉkār*=mesna konzerva iz ratnih vojnih zaliha; *rúža*=trag koji granata ostavlja iza sebe nakon eksplodiranja (na asfaltu, u vidu ruže); *kàndilo*=specijalni način osvjetljavanja u ratnim prilikama (u domaćinstvu, podrumu) itd.

Bošnjaci, dakle, govore svojim dijalektima (imaju pet dijalekata, koji svi pripadaju štokavskom narječju), zatim se služe standardnim odnosno književnim jezikom, razgovornim jezikom i raznim žargonima. Sve te različite vrste jezičke upotrebe čine jezik Bošnjaka, koji se naziva općim imenom *bosanski jezik*. Od svih njih, međutim, samo je jedan jezik svih Bošnjaka, odnosno njime se Bošnjaci vezuju u kulturnu komunikacijsku cjelinu. To je književni jezik, koji služi za najšire sporazumijevanje na zvaničnom pisanom i usmenom nivou. Taj jezik odlikuje relativno stabilna norma, odnosno pravila upotrebe. Svojim književnim jezikom Bošnjaci su u stanju premostiti sve regionalne međudijalekatske razlike i tako se sporazumijevati, ali i kao savremena balkanska i evropska nacija tim jezikom komunicirati unutar širega srednjojužnoslavenskog dijasistema. Sadašnje generacije budućim generacijama ostavljaju u amanet sve ono što su njihovi prethodnici sačuvali i to čine pomoću svog bosanskoga jezika. Takvim jezikom čuva se svijest o sebi, o svome porijeklu i dostignućima vlastite kulture.

Takav jezik, čije su glavne gramatičke osobine predstavljene u ovoj knjizi, naziva se *bosanski književni jezik.*

NORMA I NORMATIVNA GRAMATIKA

Standardni jezik je sredstvo najšireg sporazumijevanja. Zato u njemu moraju postojati što preciznija pravila kojih se u pisanju i govorenju valja pridržavati kako bi komunikacija bila efikasnija. Da bismo se pridržavali takvih pravila, najprije ih treba naučiti i usvojiti. Ta pravila nazivaju se književnojezička norma.

Narječja, dijalekti, razgovorni jezik i žargoni nemaju svoju normu, dok književni jezik i ne postoji bez norme, bez tačnih pravila upotrebe. Posebnost književnog jezika u odnosu na ostale vidove jezičke upotrebe ogleda se u tome što je on normiran u svojoj gramatičkoj strukturi pa i u rječniku. Književni jezik tek kad je normiran može služiti svojoj namjeni. Ljudi moraju učiti njegova pravila i pridržavati ih se. Čovjek u književnom jeziku ne može upotrebljavati glasove, akcent, oblike riječi, grupe riječi i rečenice po svojoj volji i po svome dijalekatskom znanju i navikama, a ne može ih upotrebljavati ni u vidu razgovornog jezika. Mora ih upotrebljavati tako da one budu razumljive za sve druge ljude u široj kulturnoj sredini u kojoj se živi. Za svakoga pojedinca od velike je važnosti da nauči pravila književnog jezika. Na taj način najlakše će se uklopiti u društvo, biti kulturan, usavršavati se u svojoj profesiji i znanjima. Tim književnim jezikom otvarat će se prema drugim sredinama i kulturama. Kulturan čovjek to je prije svega pismen čovjek, ne u bukvalnom smislu već u jednom višem smislu riječi, u smislu vladanja književnim jezikom.

Norma književnog jezika proistječe iz osnovice na kojoj je taj jezik izgrađen. Osnova bosanskoga književnog jezika jesu novoštokavski ijekavski govori i književnojezička tradicija (o čemu je već bilo riječi). Ma koliko bosanski književni jezik bio blizak sa novoštokavskim govorima koji su mu poslužili kao dijalekatska baza (istočnohercegovačkim i istočnobosanskim), on se kao književni (pisani) jezik razvija drukčijim pravcima i na drukčiji način, jer je i njegova namjena drukčija. Zato se razlikuje i od sebi najbližeg dijalekta. Premda je taj jezik neposredan nastavljač pisane tradicije iz prošlih vijekova, i sama ta tradicija također je kroz vrijeme "zaostala" za današnjim bosanskim književnim jezikom. Taj jezik razlikuje se i od te svoje tradicije. On se ne može poistovjetiti ni sa jednim pisanim tekstom niti sa jezikom bilo kojeg pisca iz prošlosti, jer se jezik, i u govornoj i u pisanoj svojoj formi, mijenja kroz vrijeme i prostor. Savremeni književni jezik predstavlja rezultat svega onoga što se u njemu kao široj pojavi dešavalo u prošlosti.

Norma književnog jezika razrađena je u gramatikama, rječnicima i pravopisnim priručnicima. Gramatika daje tačan opis glasova, akcenata, oblika, tvorbe riječi i rečenica književnog jezika i jasno kazuje šta je (i zbog čega je) u tom jeziku "pravilno" (normirano), a šta je "nepravilno" (nenormirano). Pravopis objašnjava pravila pisanja u književnom jeziku. Rječnici ne normiraju jezik neposredno kao gramatika i pravopis, već to čine posredno. Rječnička (leksička) norma ne može biti tako precizna i stroga. U književnom jeziku mnogo je više slobode pri upotrebi riječi nego što te slobode ima u onome što gramatika i pravopis propisuju, odnosno normiraju.

Pošto bosanski književni jezik nadrasta sve svoje dijalekte pa i svoju užu dijalekatsku bazu, nijedan bosanski govor nije istovjetan sa književnim jezikom. Stoga Bošnjaci moraju učiti svoj književni jezik, usvajati i upotrebljavati njegovu normu.

NORMATIVNA GRAMATIKA I FUNKCIONALNI STILOVI

Pošto nijedan dijalekt, žargon niti razgovorni jezik nisu jednaki sa književnim jezikom i pošto nijedan od tih vidova jezičke upotrebe ne služi onoj svrsi kojoj služi književni jezik, taj se književni jezik mora učiti.

Postoje, naime, dvije vrste pismenosti: 1) praktična pismenost i 2) viša, "stilska" pismenost. Prva pismenost traži od čovjeka da dobro vlada gramatičkim pravilima jezika i da ih zna primijeniti, prije svega, u pisanju, ali i govorenju. Pismenost traži gramatički način razmišljanja i poznavanja gramatičke strukture svoga jezika. Pisati gramatički pravilno prvi je zahtjev svake pismenosti, a to je praktična pismenost. Iz gramatičke pravilnosti u velikom broju slučajeva proistječu i sama pravopisna pravila.

Pismenost čovjekova ne postiže se i ne ogleda samo u praktičnoj pismenosti (sposobnosti da se piše pravilno). Znati pisati i govoriti *pravilno* nije dovoljno da bi se moglo reći kako se književnim jezikom i njegovim izražajnim mogućnostima zbilja vlada. Jezik je veoma bogat raznovrsnim izražajnim nijansama i mogućnostima pa je veoma složen i važan zadatak ovladati i tim njegovim *mogućnostima* (ne samo *pravilima*). Dakle, pisati i govoriti ne samo pravilno već i lijepo, izražajno, jasno, stilski dotjerano. A to je već ono područje jezika i onaj zadatak jezičkog obučavanja kojim se ne bavi gramatika. Njome se bavi lingvistička disciplina koja se zove *stilistika*, odnosno *lingvistička stilistika*. To je nauka o stilu, tj. o načinu jezičke upotrebe.

Uzet ćemo nekoliko primjera. Iz njih će se vidjeti da se ista situacija, ili isti pojam ili događaj mogu iskazati na više načina, a da se svi kreću u granicama normativne gramatike, da su, dakle, sa književnojezičkog aspekta pravilni. Kada se iskazuje slaganje, odobravanje, saglasnost o nečemu, kad se pri tome iskazuje i zadovoljstvo onim o čemu se dogovorilo, tada se u bosanskome jeziku mogu upotrijebiti sljedeće riječi ili grupe riječi:

Vāžī	*Vàljā*	*Sàglasan*
Slȃžēm se	*O.K.*	*Dogòvoreno*
U rédu	*Mȍže*	*Dòbro*
Sùper	*Nȇmā problémā*	*Nàbas*

Svaka od ovih riječi ili grupa riječi mogu se gramatički opisati, a za njih se može reći da su gramatički pravilne. Ali ni za jednu od tih varijanti gramatika ne može propisati *kada* ćemo *koju* od ovih riječi upotrijebiti.

Ili npr. za situaciju pozdravljanja u odlasku upotrijebit će se sljedeći gramatički pravilni oblici:

Doviđénja	*Zbȍgom*	*Bȃj bȃj*	*Vòzdra*
Ćȁo	*Zdrȁvo*	*Pa-pá*	*Gudbȃj*
Alāhimánet	*Vȉdīmo se*	*Adȉo*	

I ovdje su u pitanju riječi koje gramatika može opisati i propisati. Ali ona ne može propisati njihovu tačnu upotrebu u odgovarajućim situacijama, bez obzira na to što se ove riječi među sobom razlikuju po porijeklu (uporedi *ćao* i *adio* iz talijanskog jezika, *alahimanet* iz turskog, *gudbaj* iz engleskog itd.). Njihova neslavenska ili slavenska pripadnost neće nam mnogo pomoći u određivanju koju ćemo riječ kada upotrijebiti.

U imenovanju npr. nekoga ko je mangup, lola i sl., u rječnicima književnog jezika možemo naći dosta riječi istoga ili sličnog značenja, kojima možemo označiti takvoga jednoga "tipa". To su npr. riječi: *màngup, lóla, bèkrija, frȁjer, frájko, hò(h)štapler, gulànfer, bèćār, pròbisvijet, prolètēr, skítnica, folìrant, vjètropīr, ȁpāš, hȁšišār.* Ili riječi koje označavaju nekoga koji je po svojim negativnim osobinama opasniji i od mangupa i od lole, a takvi se tipovi označavaju, npr. riječima: *vȁralica, prevàrant, džȅpāroš, kràdljivac, ubíca, bàndit, násilnīk, sȉledžija, gàngster, kriminálac, rázbojnīk, mânijāk* i sl.

Ili npr. u označavanju glupoga, ograničenog čovjeka (koga ne krasi osobita inteligencija i um), u bosanskome jeziku imat ćemo na raspolaganju više riječi: *budàla, budalètina, budàlāš, glùpan, glùpāk, àhmak, tevećèlija, múlac, bléćak, tupávko, hàjvān, tòkmak, divánija, blèsan, blesávko, bléso, blȅsa, bèna, bèkan, mahnitòvina, tìkvan, zvèkan, blèntov, télac, júnac, sívonja, màgarac, kȍnj, krètēn, kénjac, càlov* itd.

Za označavanje galame, gužve, larme imat ćemo također na raspolaganju više riječi: *lȍm, kȑš, gungúla, gûžva, komèšānje, gurèmānje, galáma, frtùtma, krklјánac, ȕrnebēs, bȕka, grája, džȕmbūs, rȕsvāj, drȅka, fȑka, hȕka, lȕpa, tûtanj, halàbuka* itd.

Koju ćemo riječ izabrati u našem pisanju ili govorenju (a ni u jednom slučaju ih nismo ni u blizu sve pobrojali), ne odlučuje gramatika, tj. ona takve stvari ne propisuje. Koju ćemo upotrijebiti zavisi od vrste, namjene i oblika našeg pisanja ili govorenja. Od umješnosti našeg izbora zavisit će uveliko da li smo uspjeli iskazati na pravi način ono što želimo i da li će nas oni kojima je naša obavijest upućena na pravi način razumjeti. Izbor riječi u tijesnoj je vezi sa semantičkom (značenjskom) segmentacijom sadržaja koji se riječima iskazuje. Tako se u jeziku (i govoru) realiziraju tri osnovne jezičke funkcije: nominativna, predikativna i lokatorna.

Semantička struktura riječi vrlo je složena. Većina riječi su višeznačne, a njihove semantičke varijante realiziraju se u kontekstu. Kompleksnost semantičke strukture proizlazi i iz prijenosa značenja od osnovnog (referencijalnog) do prenesenog (konotativnog, metaforičnog, ekspresivnog i sl.).

Izražajnu vrijednost jezičkih sredstava i njihov efekat proučava i objašnjava *stilistika*, tj. nauka o stilu.

Svaki čovjek ima svoj stil (npr. stil u ponašanju, oblačenju, ophođenju prema drugim ljudima i sl.). On ima i svoj jezički stil, što se ogleda u načinu izražavanja, tj. u izboru raspoloživih jezičkih sredstava i načina njihovog korišćenja i kombiniranja. Stil se kao lingvistička ili književnojezička kategorija (stil u užem smislu riječi) može i *mora* usavršavati, dotjerivati i poboljšavati, može se čak i učiti. To se naročito odnosi na književnojezički stil. Kako su gramatička pravilnost i vladanje književnim jezikom važni, tako je i jezički stil za čovjeka u njegovom profesionalnom i ličnom životu također veoma važan. Narodna poslovica kaže da "*lijepa riječ i gvozdena vrata otvara*". Takva izreka se odnosi i na sam način, odnosno na lijep, usavršen stil pisanja i govorenja. Stil odražava čovjeka, njegovo misaono i emotivno biće, pa se stoga najčešće kaže "*stil je sam čovjek*".

Postavlja se pitanje koje su to odlike dobrog stila i kako ga postići. Dobar stil se, prije svega, mora odlikovati jasnoćom, tačnošću, odnosno istinitošću. Ali i time da načinom kako se piše i govori izazove pažnju čitaoca, tj. da se taj način čitaocu svidi. Osnovi uvjet za to da bi se tekst svidio čitaocu (i slušaocu), to je njegova estetska strana, tj. ljepota i privlačnost. S druge strane, ako tekst odlikuju mrtvilo, pasivnost, beživotnost, sve to prenosi se na samog čitaoca u vidu njegove nezainteresiranosti. Dobar stil teži da bude jezgrovit, a to znači da sa malo riječi kaže mnogo.On u

isto vrijeme treba biti jednostavan, što jednostavniji zapravo. Ali da ta jednostavnost ne dovede do "suhoće teksta", do njegove ogoljelosti i banalnosti.

Dobar stil odlikuje i njemu svojstven ritam, odnosno "muzikalnost" teksta, koji se ni na koji način ne mogu naučiti. To je ritam urođen onome koji piše. On se ne postiže svjesno, jer odražava "ritam" čovjekove osjećajnosti, način njegovog doživljavanja svijeta i života. Dobar stil morao bi biti i slikovit. On treba da postigne što življu i jasniju sliku onoga što autor vidi, kako bi se njegovo viđenje i doživljaj tog viđenja mogli prenijeti na onoga koji taj tekst čita. Slikovit stil plijeni pažnju čitaoca ili slušaoca, izaziva interes, aktivira asocijacije, budi uspomene, sjećanja, podsjeća na vlastita iskustva, pokreće misao, oživljuje osjećanja.

Sve ove osobine dobroga stila, međutim, ne mogu se uvijek na isti način odraziti i ispoljavati u svakom tekstu. One ne zvuče uvijek jednako, niti su u različitim tekstovima ono što jesu. One same ispoljavaju se u zavisnosti od toga u kojoj vrsti teksta se javljaju, odnosno sa kojom svrhom je tekst pisan. Tako npr. slikovitost u književnom djelu (romanu ili pjesmi npr.) nije slikovitost u novinskom članku, već će ona tu biti nepotrebna, čak i "nepravilna". Jer zadatak novinskog teksta jeste da što objektivnije informira čitaoca o nečemu što se desilo, a nije mu zadatak da čitaoca uvodi u priču, događaj, maštovito ispričan, sa puno opisa, niti da mu probudi emocije, lirska raspoloženja i sl. To, dakle, znači da npr. tačnost odnosno istinitost (kao jedna od osnovnih karakteristika stila uopće) nije jednako shvaćena, odnosno primljena i jednaka u naučnom djelu ili u jednoj pjesmi. Tačnost u nauci "drukčija" je tačnost nego je to "tačnost" odnosno istinitost u poeziji. Ne samo da postoji stil kao opća kategorija načina izražavanja i izbora jezičkih sredstava već postoje i *vrste stilova*. Oni se među sobom razlikuju po načinu leksičke i uopće jezičke upotrebe i po tome u kakvim situacijama se, kome i za koga tekst piše, sa kojim ciljem i smislom. S obzirom na takve razlike koje se javljaju među različitim namjenama pisanja i govorenja, u okviru književnog jezika postoje dva najšire shvaćena stila, tj. dva osnovna tipa stilova: *racionalni* (razumski) i *emocionalni* (osjećajni) stil. Prvi je više usmjeren na čovjekov razum, misao, intelekt, dok drugi kod čovjeka budi emocije (osjećanja).

Postoje četiri glavne vrste stilova književnog jezika. To su: 1. *naučni stil*; 2. *administrativno-poslovni stil*; 3. *novinarsko-publicistički stil*; 4. *književnoumjetnički stil*.

U savremenoj lingvistici ovakva uobičajena podjela već je uveliko i dezaktuelizirana. Naime, savremena stilistika ovdje pridodaje i peti stil, a to je *razgovorni stil*. Pošto se ova pitanja ipak ne smatraju dovoljno razjašnjenim i riješenim, ovdje ostajemo pri uobičajenoj (klasičnoj) klasifikaciji funkcionalnih stilova.

Naučni stil je onaj kojim se pišu naučna djela i kojim se služi nauka u najširem smislu riječi. Njega odlikuje objektivnost, argumentiranost tumačenja, nepristrasnost i nesubjektivnost u rasuđivanju, logički slijed izlaganja. Služi se velikim brojem apstraktnih i stručnih riječi (termina), a rečenica mu je složena, razvijena. S druge strane, odlikuje ga tačnost, preciznost, logičnost u slijedu izlaganja i odsustvo bilo kakve subjektivnosti, odnosno metafizičnosti u izrazu. To je u biti racionalan, "bezosjećajan" stil, mada se ni u ovome stilu ne može izbjeći izvjesna autorska "emocionalnost", odnosno subjektivnost. Osobine naučnog stila daju se uočiti u sljedećem odlomku:

> *"Čovječije oko sastoji se od očne jabučice uložene u salom ispunjenu očnu šupljinu. Njegov zaštitni aparat sastoji se iz gornje i donje vjeđe, trepavica, obrva, sluznica i spojnica. Pokretanje očiju u svim pravcima omogućeno je motornim aparatom koji čine četiri prava i dva kosa očna mišića, a olakšava ga suzni aparat (suzna*

žlijezda, suzna vrećica i suzni kanal), koji održava vlagu u očnoj duplji i šititi oko od infekcije. Očnu jabučicu izgrađuju tri ovojnice. Izvana čvrsta i neprozirna bjeloočnica, koja sprijeda prelazi u prozirnu rožnjaču. Ispod bjeloočnice nalazi se žilnica kroz koju prolaze krvni sudovi za ishranu oka. Za funkciju oka najvažnija je treća unutrašnja ovojnica, mrežnica (retira)."

Administrativno-poslovni stil upotrebljava se u raznim službenim dopisima, dokumentima, aktima, zakonima, molbama, žalbama, zahtjevima, potvrdama, izvještajima, računima itd. Njegove odlike svode se na onu poznatu (ironičnu) riječ "papirologija". To je stil koji je sa književnojezičkog aspekta opterećen raznim ustaljenim konstrukcijama, klišeima koji čak katkad odstupaju i od samog standardnog jezika. Takav stil je usmjeren na to da se njime što bolje odvija administrativno-poslovna komunikacija (služba na najrazličitijim nivoima), da se tom komunikacijom udovoljava poslovnim zahtjevima i "zakonskim regulativama". Upravo ova sintagma *zakonska regulativa* odlika je npr. toga administrativno-poslovnog stila. Odlike toga stila uočit ćemo u sljedećem odlomku:

"Za jedan dan primat će se samo do 300 stranaka, računajući i upis djece u pasoše roditelja. Zahtjev mogu podnositi isključivo građani BiH koji imaju boravište u saveznim pokrajinama SR Njemačke koje su u okviru konzularnog područja Ambasade u Bonnu, a u inozemstvu borave duže od tri mjeseca. Za izdavanje pasoša neophodan je jedinstveni matični broj građana. Za upis djece u pasoš uz zahtjev se mora priložiti i rodni list djeteta. Za izdavanje pasoša osobama mlađim od 18 godina ili upis u pasoš roditelja (za mlađe od 16 godina) neophodna je i saglasnost oba roditelja ili pismeni dokaz da je samo jedan roditelj staratelj djeteta.

Sve ostale informacije o konzularnim uslugama mogu se dobiti putem telefona Ambasade BiH u Bonu broj 0228 31 60 82 radnim danom od 14 do 16 sati, a petkom od 12 do 14 sati."

Novinarsko-publicistički stil posebna je vrsta stila koja u sebi ujedinjuje osobine i naučnog i književnoumjetničkog stila. Njega odlikuju objektivnost i izražajnost. On ima živopisnost, ali i razumljivost izraza, jednostavnost koja proistječe iz objektivnosti viđenja običnih, svakodnevnih događanja, što je sve usmjereno na to da zaokupi pažnju čitaoca. Osobine toga stila mogu se vidjeti u sljedećem odlomku:

"Nije minulo ni sedam dana od okončanja posljednjeg konflikta u Kašmiru, a Indija i Pakistan su stali na prag novog sukoba. Prošlog utorka jedan lovac indijskog ratnog zrakoplovstva raketirao je nenaoružan školski avion pakistanske vojske, usmrtivši svih 16 njegovih putnika. Kao i sve na toj užarenoj lokaciji, i ovaj tragični incident ima dvije, po logici stvari, oprečne verzije. Islamabad obaranje aviona smatra 'hladnim, kukavičkim ubojstvom', koje se desilo u njegovom zračnom prostoru. Nju Delhi pak tvrdi da su Pakistanci špijunirali nad indijskim teritorijem, i da su oboreni tek pošto su ignorirali naredbu da ateriraju u jednoj indijskoj aviobazi."

Mada se ovi glavni stilovi među sobom prilično razlikuju, ipak među stilovima književnog jezika ima puno zajedničkih osobina. Riječ je o općim osobinama bosanskoga književnog jezika. Najveći dio jezičke građe upotrebljava se, dakle, u svim stilovima, samo po manjem dijelu te građe oni se među sobom razlikuju. U odnosu među stilovima ne formiraju se strožije granice već su ti stilovi relativne, vrlo gipke i elastične jezičke grupe ili tipovi, koji se miješaju i nadopunjuju.

Unutar glavnih stilova formiraju se i podstilovi, prilagođeni namjeni i obliku teksta koji se upotrebljava u okviru različitih disciplina samih glavnih stilova. Tako npr. unutar naučnog stila (osim najgrublje podjele na profesionalne podstilove: društvenonaučni, prirodnonaučni, tehničkonaučni), formiraju se i podstilovi: naučno-popularni, proizvodno-tehnički, naučno-publicistički, udžbeničko-naučni i sl. Unutar administrativno-poslovnog stila formiraju se administrativno-dokumenatski i službeno-komunikativni stil, pravni stil, specijalni menadžerski stil, kompjuterski stil itd. U okvirima novinarsko-publicističkog stila javljaju se podstilovi kao npr.: feljtonistički, sportski, radio-televizijski, privredno-novinarski, kulturno-novinarski, senzacionalistički (bulevarski) i sl.

Pojedini podstilovi ne pripadaju isključivo jednom osnovnom stilu, tj. oni se vezuju za po dva pa i tri osnovna stila. Tako npr. epistolarni stil (način izražavanja u formi pisma) uključuje i elemente administrativno-poslovnog (poslovna korespodencija), ili novinarsko-publicističkoga (pisma redakcijama npr.), ili čak književnoumjetničkog stila (ljubavno pismo npr.).

Naučni stil je najtipičniji oblik racionalnog (razumskog) stila, a književnoumjetnički emocionalnog (osjećajnog). Književnoumjetnički stil objedinjuje osobine svih stilova. On se služi vrlo različitim izražajnim sredstvima da bi dao što življu, slikovitiju, maštovitiju i značenjski raznovrsniju sliku svijeta i života. Njegova najbitnija odlika je emocionalnost, tj. subjektivnost. Njime se stvara, oživljava i ovjekovječuje realan i nerealan svijet. To je svijet priče, bajke, gatke, pjesme, svijet koji se ostvaruje neiscrpnim bogatstvom jezičkih sredstava. Tim stilom služe se pjesnici, pripovjedači, dramski pisci, putopisci. Njega odlikuje izrazita slikovitost, ritmičnost izraza, leksička raznovrsnost, višeznačnost i simbolika, izražena metaforičnost, bogatstvo rečeničnih konstrukcija i uopće jedno neograničeno bogatstvo izražajnih sredstava i njihova značenjsko- stilskog nijansiranja. Ovaj stil okrenut je mašti, osjećajima, više srcu nego umu, dopušta više slobode nego bilo koji drugi stil književnog jezika. Osobine toga stila uočit ćemo u ovom odlomku:

> *"Prvo sam zapazio njene ruke. Dok je pridržavala jašmak, prisilnom kretnjom, koja je određena, bez mnogo mogućnosti, bile su razdvojene i neizrazite, jedva su se primjećivale. Ali kad je pustila tkaninu i stavila ruke, one su odjednom oživjele, postavši cjelina. Nisu u pohod polazile naglo niti su se kretale živo, ali je u njihovom stišanom mirovanju, ili laganom lutanju, bilo toliko snage i nekog neobičnog smisla, da su neprestano prikivale moju pažnju. Izgledalo je da će svakog časa učiniti nešto važno, nešto presudno, stvarajući tako napetost očekivanja, stalnu i uzbudljivu. Mirovale su u krilu, sastavljene, obgrljene, kao da se dave u tihoj čežnji, ili čuvaju jedna drugu da ne odlutaju, da ne učine štogod nerazumno, nepomične u neprestanom talasanju što se jedva vidjelo, slično nemirnom drhatu, lakom grču od preobilja snage."*
>
> (Meša Selimović, *"Derviš i smrt"*, str. 23-24.)

Ovaj stil u sebi ujedinjuje sve poznate vrste i podvrste stilova. Pisac se u okvirima tog stila služi i onim vidovima jezičke upotrebe koji se u gramatičkom smislu ne smatraju pravilnim, koje norma u principu ne prihvata. U cilju karakterizacije i individualizacije likova pisci se mogu poslužiti dijalektom, žargonom, razgovornim jezikom, stranim jezikom. U književnoumjetničkom stilu javit će se takvi dijalektizmi kao npr. *đȉjeta*=djeteta, *đȅ si*= gdje si, *brȅz*=bez, *unȉlazi*=ulazi, *bȉži*=bježi, *mèđed*=medvjed i sl. Tako i žargonizmi, a zatim i forme razgovornog jezika (*pòšō, rȅkō, k'o hȁlva, đȅ, dȍle, jèna, vȉdla* itd.). Izborom leksičko-semantičkih varijanti pisci profiliraju karakter likova svojih djela, njihov nacionalni, sociokulturni, psihološki identitet. U zavisnosti od likova, književnoumjetnički tekst može sadržavati elemente svih jezičkofunkcionalnih stilova.

U književnom djelu se od gramatičke norme ne odstupa se često. Prije bi se reklo da se to događa rijetko i da to odstupanje uvijek ima svoje krupne razloge. Ti razlozi su izražajne, dakle, stilske prirode. Narušavanje gramatičkih pravila opravdano je (i dopušteno) samo onda ako je funkcionalno, tj. ako je u službi pojačavanja izražajnosti. Jer jezik književnog djela je najviši stupanj izražajnosti, a po njegovim dostignućima mjere se dostignuća, mogućnosti i vrijednosti samog književnog, odnosno standardnog jezika.

Koji ćemo stil u pisanju i govorenju upotrijebiti zavisi od svrhe toga pisanja; kome je ono upućeno i kakva je forma tog pisanja i govorenja. Za dobar stil u pisanju i govorenju veoma je važno da se ne upotrebljava prevelik broj riječi stranoga porijekla i da se one upotrebljavaju samo onda kad je to neophodno, ili kad ne postoji druga riječ.

Oko izbora stila nećemo se kolebati ako uvijek budemo imali na umu osnovni faktor koji sâm po sebi određuje izbor stila; ako budemo imali u vidu čitaoca ili slušaoca kome je naše pisanje (odnosno govorenje) upućeno. Pri samom pisanju valja voditi računa o svakoj riječi, izrazu i rečenici, svakoj mogućoj nijansi u značenju. Treba uvijek misliti o tome *kako* riječ zvuči, *kako* se to zvučanje mijenja i postaje skladnije (ili neskladnije) kad ta riječ stupa u vezu sa drugim riječima. O svakoj riječi treba razmišljati ne samo sa aspekta njezine gramatičko-pravopisne pravilnosti već i s aspekta njene *izražajnosti*, odnosno da li je dovoljno izražajna i da li se značenjski i zvučno-ritmički uklapa u tekst. To znači da li se odgovarajućom riječju napravio najbolji izbor i da li je ona ta koja sama za sebe i u vezi sa drugim riječima u stilski lijepo sklopljenim vezama pogađa, odnosno pokriva ono značenje koje smo htjeli iskazati.

PRAVOPIS I PRAVOPISNA NORMA

Pravopis je jedan od izvora normiranja književnog jezika. U njemu se utvrđuju *pravila pisanja*. Pravopisna norma objašnjava pravila pisanja koja su prihvaćena kao šira jezičko-kulturna pisana komunikacija, odnosno dogovor. Ali ona objašnjava i pravila koja su rezultat pisane tradicije. Mada je pravopis u principu pisana konvencija i konzervativna upotreba jezika, njegova osnovna osobina i uvjet za postojanje i neometanu primjenu u praksi jesu da što duže ostane važeći. Poželjan je duži vremenski period u kojem će njegova pravila ući u navike ljudi i biti zapamćena, naučena i pretvorena u neku vrstu mehaničke i rutinske upotrebe standardnog jezika. Ipak, pravopis se s vremena na vrijeme mijenja. To mijenjanje je proizvod jezičke prakse i jezičkog razvoja. Tu praksu i razvoj pravopis mora pratiti i adekvatno na nju reagirati (ali ne prečesto). Pravopis je dužan uvažavati promjene i tendencije koje se događaju u jeziku, prije svega u njegovoj gramatičkoj strukturi, ali i same tendencije u njegovoj pisanoj praksi.

U sklopu gramatike bosanskoga jezika valja se ukratko zadržati na glavnim obilježjima njegovoga pravopisa. To je zbog toga što su neka pitanja o kojima se u pravopisu detaljnije govori po prirodi svojoj ustvari gramatička pitanja. Ona su uvjetovana gramatikom, odnosno karakterom gramatičkih pravila u glasovnom ili obličkom sistemu jezika. Tako npr. u ranijim pravopisima postojala su poglavlja o prelasku sonanta *l* u *o* na kraju riječi ili sloga, ili pravila o palatalizaciji, u vezi s čim je bio i način pisanja riječi u kojima su se dešavale te glasovne promjene. U današnjim pravopisima i pravopisnim priručnicima javljaju se poglavlja o upotrebi afrikatskih parova *č, ć, dž, đ*, suglasnika *h* ili zamjene jata, a to su ustvari gramatička pitanja. Pošto pravila njihovog pisanja nisu jednostavna, njih i u pravopisu treba objasniti. Znakovi interpunkcije npr. (naročito upotreba zareza) uvjetovani su, prvenstveno, odnosom među rečenicama (da li je taj odnos npr. zavisan ili neza-

visan), a to je prije svega sintaksičko, znači gramatičko pitanje. Zbog svega toga u gramatičkom priručniku treba dati neka osnovna znanja o pravopisu.

Kad je riječ o pravilima pisanja, treba obavezno razlikovati dva osnovna pojma: *grafija* (slovopis) i *ortografija* (pravopis). Grafija je sastav slova kojima se piše, tj. forma tih slova. Ortografija je skup pravila kojima se određuje kako će se upotrebljavati svi pisani znakovi u jeziku. To znači kako će se pisati slova i riječi, rečenice i pravopisni znaci, uključujući i to kako će se riječi pisati u pogledu razmaka među njima ("bjelina" među njima), bez obzira kako se te riječi (grupe riječi) izgovaraju; izgovara se npr. *pret kućom*, a piše se *pred kućom* i sl. (razmak između *pred* i *kućom* naziva se *bjelina* odnosno *pravopisna bjelina).*

U samoj grafiji najvažniji znak je *slovo* odnosno *grafem(a)*. Kad se učimo pisanju, prvo učimo grafiju (npr. to uče djeca u prvom razredu osnovne škole), odnosno grafeme (slova), a tek kasnije počinjemo učiti pravopis (ortografiju), pravila pisanja riječi (koja se u pisanju sastoje od grafema).

Grafema je pisani znak za glas (*fonem* ili *fonemu*). Nekad su u našem jeziku postojali dvoglasi, odnosno diftonzi (jedan glas bio je sastavljen od dva glasa kakav je npr. bio nekadašnji glas jat). Danas u našem jeziku postoje samo "jednoglasi" (monoftonzi). Sam glas može se pisati pomoću jednog slova (grafeme), ali i dva pa i tri. U zavisnosti od broja nazivaju se *monogram* (*jednoslov*), *digram* (*dvoslov*) i *trigram* (*troslov*). Naš jezik ima samo monograme i digrame; monogrami su npr. *b, p, v, g, z, h* i sl, a digrami su *dž, lj, nj* i sl., dok npr. trigram postoji u njemačkom jeziku: *sch=š* i sl.

Slovo može imati znak iznad sebe, taj znak se zove dijakritički, npr. u slovima *č, ć, đ, š, ž, j*.

Skup slova jednog jezika naziva se *pismo*, a postoje vrlo brojni i različiti nazivi za pisma. Npr. klinasto pismo, arapsko pismo, kinesko pismo i sl. U tradiciji našeg jezika različita pisma nazivaju se latinica, ćirilica, glagoljica, bosančica, arebica, a unutar samih ovih naziva razlikuju se i još neki uži "podnazivi", npr. za rukopisnu bosančicu naziv *begovica,* za arebicu naziv *matufovača/matufovica* (o čemu detaljnije u poglavlju *Historija bosanskoga književnog jezika*).

Glasovi se mogu pisati na nekoliko načina, otuda i različite vrste pravopisa. Najpoznatije su i najčešće dvije: *korijenski* (*etimološki*) i *fonetski* (*fonološki*) pravopis.

Riječi našeg jezika po korijenskom principu pravopisa pisale bi se na sljedeći način: *gladko, bridka, obćina, nizka* (od *nizak*), *blizka* (od *blizak*), *svatba, odkovati, klubski, vrabca, tržištni, gostba, izteći, burekdžija, ćevapčija, odpremiti, podpredsjednik, plovitba, promičba, svjedočba, inatčija, srčba, vračbina, stanbeni, prehranbeni, zimogrizljiv* i sl.

Dakle, u etimološkom pravopisu piše se onako kako se riječi grade po porijeklu, sa neizmijenjenim korijenima ispred nastavaka za tvorbu. Tako riječ *svatba* u korijenskom se pravopisu ne piše sa *d*, jer je ta riječ dobijena od osnovne riječi *svat* (a ne *svad*) i nastavka *ba*: *svatba* (bez obzira što se tako ne izgovara, jer je ovdje najvažnije porijeklo riječi, a ne njezin izgovor). Tako je i u *klub+ski > klubski* (a ne *klupski*) jer riječ nije nastala od *klup* već od *klub,* ili *vrab+ca>vrabca, stan+beni>stanbeni* i sl.

Fonetski (fonološki) pravopis, međutim, ide za tim da se riječi pišu onako kako se izgovaraju; njegov princip jeste *da se piše kao što se govori, a da se čita kako je napisano.* Navedene riječi napisane po pravilima korijenskog pravopisa u fonološkom pravopisu pisale bi se na sljedeći način: *glàtko, brìtka, ȍpćina, nìska, blìska, svȁdba, potkòvati, klùpskī, vrápca, tȓžīšnī, gòzba, ìsteći,*

burègdžija, ćevàbdžija, otprémiti, potprédsjednīk, plòvidba, pròmidžba, svjedòdžba, inàdžija, sr̀džba, vrȁdžbina, stȁmbenī, prèhrambenī, zimogrìžljiv i sl.

Etimološki pravopis može biti korijenski u pravom smislu riječi, tj. njegov princip može se odnositi i na riječi u kojima se glasovi pišu drukčije nego što se izgovaraju i u okviru jednog morfema (tj. najmanje jezičke jedinice koja ima neko značenje); *obć-i, srč-ba*. Etimološki pravopis, međutim, može biti i morfološki, tj. pravopis koji čuva neizmijenjene morfeme: nastoji da isti morfem ostane u istoj formi bez obzira na to što se u različitim glasovnim vezama izgovara različito: *klubski/klupski, vrabca/vrapca, gostba/gozba, tržištni/tržišni* itd.

Ali ni jedan ni drugi pravopis ne pridržavaju se dosljedno svojih načela, već u nekim slučajevima odstupaju od njih. Tako npr. korijenski pravopis ne drži se korijenskog načela kada su u pitanju glasovne promjene; palatalizacija, sibilarizacija, jotovanje, jednačenje po mjestu tvorbe, zamjena sonanta *l* vokalom *o*, samoglasničke alternacije. On u tim slučajevima prati historijske govorne promjene, pa te primjere piše po fonološkom principu: *nòga-nòzi, mȕka-mȕci, vûk-vùčica, zrâk-zráčak, slâst-slâšću, lîst-lîšće, snȉjeg-snjȅgovi, máziti-mážēnje, grîz-grȉža, poklòpiti-poklápati, prelòmiti-prelámati.*

Etimološki (morfološki) pravopis dosljedno se primjenjuje kad pišemo fonetske riječi. To su riječi koje su u pisanju rastavljene bjelinama (razmacima), a izgovaraju se sastavljeno (jer se riječi bez svog akcenta, enklitike i proklitike, izgovaraju skupa sa naglašenim riječima).

Pravopis bosanskoga jezika je ustvari fonetsko-morfonološki. To znači da se u okviru jedne naglašene riječi piše pretežno fonološki, a u okviru fonetske riječi piše se morfonološki.

Morfonološki pravopis nije dosljedan. Glasovne promjene koje se dešavaju u govornom nizu on ne bilježi, jer se tada piše kao da tih promjena nema. Npr. piše se: *pred kućom* (izgovara se *prètkućōm*), *pod snijegom (pȍtsnijegom), bez knjige (bèsknjigē), pod put (pȍtpūt), iz kuće (ìskućē), nad sobom (nȁdsobōm), radit ću (rádiću), iz Tuzle (ìstuzlē), sad će (sȁće), iz Konjica (ìskonjīca), iz Sarajeva (issàrajeva)* itd. Pravopis bosanskoga jezika nije dosljedno fonološki ni u okviru jedne riječi, jer se iz različitih razloga glasovi pišu drukčije nego što se izgovaraju i u onim slučajevima u kojima bi se fonološki princip mogao dosljednije sprovesti. Tako npr. ne piše se sonant *j* između *i* i *o*, mada se to *j* izgovara: piše se *dȍnio* (izgovara se *donijo*), *nòsio (nosijo), rádio (radijo), râdio (radijo), ùsnio (usnijo), cȉo (cijo)* i sl.; kada se suglasnik *d* nađe ispred *s* ili *š* u sastavu složenice ili izvedenice, ostaje u pisanju neizmijenjen, mada se u izgovoru mijenja u *t*: piše se *prédsjednica* (izgovara *pretsjednica*), *ȍdsjāj (otsjaj), odsèliti (otseliti)*; ili kad se *s* nađe ispred *d* ili *t*: piše se *jurisdìkcija* (izgovara se *jurizdikcija*), *postdiplómac (pozdiplomac)*; kada se sonant *n* nađe ispred *p* ili *b* u sastavu složenice, piše se *n* mada se to *n* izgovara kao *m*: *jedànpūt* (*jedamput*), *strànputica (stramputica)*; u oblicima prisvojnog pridjeva od imenica na *-ija*, piše se sonant *j*, mada se on ne izgovara: *histròrījskī* (*historiski*), *pèrzījskī (perziski), àrmījskī (armiski), nîzījskī (niziski), simfònījskī* (*simfoniski*), *džámījskī (džamiski), hàdžījskī (hadžiski), gimnàzījskī (gimnaziski).*

Bosanski jezik piše se latinicom prilagođenom pisanoj tradiciji i govornom jeziku zapadnoga srednjojužnoslavenskoga dijasistema. Latinica se u tom jeziku kao savremeno pismo upotrebljava od druge polovine XIX vijeka. Latinička slova idu uobičajnim abecednim redom:

A a, B b, C c, Č č, Ć ć, D d, Dž dž, Đ đ, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, Lj lj, M m, N n, Nj nj, O o, P p, R r, S s, Š š, T t, U u, V v, Z z, Ž ž.

A a, B b, C c, Č č, Ć ć, D d, Dž dž, Đ đ, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, Lj lj, M m, N n, Nj nj, O o, P p, R r, S s, Š š, T t, U u, V v, Z z, Ž ž.

Ta slova nazivaju se: *a, be, ce, če, će, de, dže, đe, e, ef, ge, ha, i, je, ka, el, elj, em, en, enj, o, pe, er, es, eš, te, u, ve, ze, že.*

U bosanskome jeziku upotrebljava se i ćirilica, manje u savremenom smislu, a više kao znak vezâ sa tradicijom bosančice, pa i dugotrajnih tijesnih kontakata sa srpskim jezikom i crnogorskim književnojezičkim naslijeđem, odnosno sa klasičnom, istočnojužnoslavenskom ćirilicom.

KRATAK HISTORIJSKI UVOD U GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA

Priroda glasovnih promjena (I)

Rekli smo da je osnovna zakonitost jezika njegovo mijenjanje, unutarnja pokretljivost, dinamizam. Taj dinamizam ispoljava se u glasovnim promjenama i rezultatima tih promjena, odnosno u glasovnim zakonima koji važe za određeno vrijeme i određeni jezički prostor. To su mijenjanja glasova; prelazak jednog glasa u drugi već postojeći ili novi dotad nepoznati glas. Mijenjanja se događaju ili po samoj prirodi glasova, ili pod utjecajem nekih naročitih okolnosti u kojima se glasovi nađu. Tako npr. nekadašnji glas jat promijenjen je u *e* (ekavski govori) u *i* (ikavski govori) i u *ije, je* (ijekavski govori). Nekadašnji nazalni glas *ę* dao je *e*. Te promjene vrše se u svim štokavskim govorima, a i u svim situacijama i glasovnim pozicijama gdje su se ti glasovi javljali. To znači da glasovne promjene odnosno glasovni zakoni nemaju izuzetaka. Oni se vrše dosljedno.

Postavlja se onda pitanje otkuda toliko izuzetaka u jeziku, odnosno u gramatici svakog jezika. Do njih dolazi u jednom procesu koji se zasniva na jezičkom osjećaju. Čuvanje toga osjećaja za odgovarajući glas znači da se i sam glas čuva neizmijenjen. Svaki vokal, sonant ili konsonant ima svoj fiziološko-fonetski osjet (senzaciju). Nadražajem, izazivanjem tog osjeta pokreće se govorni aparat da proizvede taj odgovarajući glas. Zato je svaki zvuk vezan za jedan osjet i zato osjet za dotični zvuk daje uvijek isti zvuk. Jezik se, međutim, prenosi s generacije na generaciju; mlađe generacije ga primaju od starijih. U tom primanju nova generacija ne može uvijek dosljedno i tačno oponašati te glasove. Tako dolazi do izvjesnih izmjena, do pomjeranja osjećaja za glas. Kad se ta pomjeranja "nakapaju" u većoj mjeri, dolazi do zamjene i samih glasova.

Glasovi mogu biti uvjetovani i nekim naročitim okolnostima, položajem u kojima se izgovaraju i svojim odnosom prema drugim glasovima. Tako npr. sonant *l* mijenjao se u vokal *o* na kraju riječi ili na kraju sloga (*dȁo, znȁo, glèdaoca*), ili bezvučni suglasnici prelaze u zvučne samo kad su ispred zvučnih suglasnika. To su uvjetovani (uslovljeni) glasovni zakoni.

Glasovni zakoni nisu tako trajni da bi važili za sva vremena. Oni čak nisu ni toliko trajni da bi mogli važiti za iole duže vrijeme; njihovo trajanje je vremenski prilično ograničeno. Ako se npr. u praslavenskom jeziku vršila palatalizacija *jùnāk-jȕnāče* u poziciji *k* ispred *e*, kad bi taj glasovni zakon važio za sva vremena, ili na duže vrijeme, danas u bosanskome jeziku ne bismo imali oblik ak. jd. *junáke (sreo sam junake)*, već oblik *junáče (pozdravio je sve junače)*. Ali nije tako zato što je palatalizacija važila samo za određeno vrijeme. Kad je kao glasovni zakon prestala važiti, tada su se jedan do drugoga opet mogli naći konsonant *k* i vokal *e* i upotrebljavati se bez izmjene. Ili npr. krajem XIV vijeka *l* je na kraju riječi ili sloga prelazilo u *o*. Ali čim se zakon sproveo dosljedno, automatski je prestao važiti, i već tada se *l* u toj poziciji moglo javiti bez izmjene

(*kȍlskī, kȃl*=blato, *bòkāl, genèrāl, ždrȃl* itd.). Taj glasovni zakon odavno ne važi, ali su ostale njegove posljedice u današnjoj gramatici našeg jezika (*cȉo, písao, bȉo*). To znači da glasovni zakoni vrijede samo u ono vrijeme kad se vrše. Kad prestanu važiti, tada glasovi pod istim ili sličnim uvjetima ostaju neizmijenjeni. Takve pojave neizmijenjenosti obično se nazivaju izuzecima od glasovnih zakona, mada to ustvari nisu izuzeci, već nove pojave u jeziku.

Što se tiče prostora na kome se vrše, glasovni zakoni mogu zahvatati čitav teren jednog jezika, ili njegov povelik dio, ili samo jedan njegov mali dio. Širenje govorne izmjene zavisi od međusobnih veza predstavnika, odnosno nosilaca pojedinih govora i dijalekata. Svaka promjena začinje se u maloj govornoj grupi, pa se onda širi (ili ne širi) u zavisnosti od stepena kontakata među govornicima dijalekta ili jezika.

Glasovni zakoni uglavnom su fonetsko-fiziološke prirode (izmjena glasova po njihovoj prirodi ili pod naročitim okolnostima), ali mogu biti i psihičke, psihološke prirode (takve su glasovne izmjene metateza, disimilacija i, naročito, analogija). Na analogiju se svodi veliki broj odstupanja od glasovnih zakona. Ta odstupanja također se nazivaju izuzecima, mada ni to nisu izuzeci od glasovnih zakona, već su to nove jezičke pojave, dakle, novi jezički zakoni. Kad jedan glasovni zakon prestane važiti, tada ga zamjenjuje drugi glasovni zakon, tj. "izuzeci" koji također predstavljaju glasovni zakon i sprovode se do kraja. Nakon toga oni prestaju važiti i dolazi do pojave novog glasovnog zakona, koji je dosljedan i bez izuzetaka, a potom prestane važiti, pa opet nastaju izuzeci u jeziku i sve tako redom.

Historijske napomene o bosanskome jeziku

Prije nego što pređemo na gramatički opis bosanskoga jezika, potrebno je dati neke osnovne napomene o historijskoj gramatici tog jezika, tj. o tome šta je prethodilo današnjem njegovom gramatičkom sistemu.

Iste one glasove koje je imao praslavenski jezik i koji su se sačuvali i u staroslavenskom, naslijedio je i bosanski jezik u vremenu do X vijeka. U X vijeku bosanski jezik je u sastavu širega srednjojužnoslavenskog dijasistema imao ukupno 13 vokala, kao i staroslavenski jezik. Pored postojećih *a, e, i, o, u,* koji su do danas ostali neizmijenjeni, to su još i vokali *ę, ǫ, y, ь, ъ, ě, r̥, l̥.*

Vokali ę (staroslavenski Ѧ) i ǫ (staroslavenski Ѫ) bili su nazalni (nosni) vokali, što znači da su se izgovarali sa prolaskom zračne struje ne samo kroz usta već i kroz nos. Jedan je bio vokal prednjeg reda ę (staroslavenski Ѧ); znači da se pri njegovom izgovoru jezik kretao naprijed. Drugi je bio vokal zadnjeg reda ǫ (staroslavenski Ѫ), pri čijem se izgovoru jezik kretao nazad. Među njima je bila razlika u položaju jezika kao što je danas kad se izgovaraju vokali *e* i *u* (u koje su nazali prešli).

Nazal ę javljao se npr. u sljedećim riječima u starobosanskome jeziku: *galęb, vitęz, golęt, govędo, ględati, gręda, desęt, zępsti, zęt, jęčam, jętra, jęza, jęzik, knęz, lęđa, lędina, pręsti, sędra, počęti, uzęti, tebę, imę.*

Nazal ǫ javljao se npr. u sljedećim riječima u starobosanskome jeziku: *dǫga, golǫb, zǫb, labǫd, lǫg, mǫdar, pǫt, rǫb, rǫka, obrǫč, tisǫča, tǫga, ǫdica, ǫtva, ǫgao, sǫžanj, želǫdac.*

U vremenu od kraja X do kraja XII vijeka dolazi do denazalizacije ovih samoglasnika. To znači da oni gube nazalni (nosni) izgovor i prelaze u "ustne", oralne vokale, pri čijem izgovoru

zračna struja prolazi samo kroz usta. Tako nazal ę prelazi u sebi srodan nenazalni vokal *e* (*galeb, vitez, golet* itd.), a nazal ǫ u vokal *u* (*duga, golub, zub* itd.).

Vokal *y* (ы) bio je vokal zadnjeg reda (kakav se danas sačuvao u ruskom jeziku), dakle izgovarao se sa pomjeranjem jezika nazad, kako je bilo u riječima: *byk, bystar, byti, vy, vydra, vykati, grysti, dym, dynja, zakyvati, pomycati, mysao, myš, pytati, plytak, pryšt, ryba, syn, sypati, syr, sysati, skytati se, styd, ty, tykva, četyri, pastyr, leptyr*. Od kraja X do kraja XII vijeka (kada se vršila i denazalizacija nazala) vokal jeri prelazi u vokal *i*. Dakle, on također prelazi u vokal koji je već postojao. To je vokal prednjeg reda, pri čijem se izgovoru jezik pomjera naprijed, dodirujući donje zube (*bik, bistar, biti*).

Postojao je i praslavenski vokal jat (*ě*), koji se vjerovatno izgovarao kao diftong (dvoglas) *^{i}e*, sa nepotpuno razvijenim prvim vokalskim dijelom i drugim punim vokalom. Između XIII i XV vijeka vrši se njegova zamjena na tri načina: na jednome dijelu terena prelazi u vokal *i*, priklanja se prvome svome diftonškom dijelu, a to je ikavski refleks (*mliko, vira*). Na drugom dijelu terena (u srpskom jeziku i u nekim prijelaznim dijalektima bosanskoga jezika) daje vokal *e*, priklanja se drugome svom diftonškom dijelu (*mleko, vera*). Na trećem dijelu terena (kako je i u bosanskome književnom jeziku) u dugim slogovima pretvara se u *ije* (*mlijeko, sijeno*), a u kratkim u *je* (*vjetar, pjesma*), što znači da na drukčiji način nastavlja svoju raniju diftonšku vrijednost.

Dva poluglasa: ь (jer), tj. poluglas prednjeg reda (mehki poluglas) i ъ (jor), tj. poluglas zadnjeg reda (tvrdi poluglas), javljaju se u funkciji otvaranja sloga. To znači da je u praslavenskom jeziku važio zakon otvorenog sloga, tj. da se riječ morala završavati vokalom ili poluvokalom (poluglasom), a nije se mogla završavati suglasnikom. Ova dva poluglasa izjednačila su se u korist poluglasa prednjeg reda već negdje do X vijeka, što znači prije pojave prvih (sačuvanih) pisanih spomenika na bosanskome jeziku. Između X i XII vijeka dolazi do gubljenja poluglasa u tzv. slabom položaju (na kraju riječi i u otvorenim slogovima): *dьva>dva, mьnogo>mnogo, kьto>kto, čьto>čto, pьsi>psi, blagь>blag, vragь>vrag, pьsь>pьs, rabь>rab* i sl. Od XII do XIV vijeka dolazi do njegove vokalizacije u jakom položaju (pod akcentom i ispred poluglasa u slabom položaju), pri čemu on prelazi u vokal *a: sьn>san, dьn>dan, tьmnica>tamnica, sьtnik>satnik, krepьk>krepak, prišьl>prišal, vьs>vas, starьc>starac.*

Gubljenje i vokalizacija poluglasa najznačajnija je promjena u historijskoj gramatici bosanskoga jezika jer je ona izazvala niz drugih izmjena uvjetovanih pomjeranjem granice sloga nakon gubljenja poluglasa.

Vokalni sonanti *r̥* i *l̥* ne gube oba svoju vokalnu vrijednost. Samo vokalni sonant *l̥* prelazi u vokal *u*, što se dešava krajem XIII i tokom XIV vijeka: *vl̥na>vuna, sl̥za>suza, pl̥n>pun, vl̥k>vuk, dl̥g>dug, žl̥č>žuč, sl̥nce>sunce, jabl̥ka>jabuka, pl̥ž>puž, žl̥t>žut*. Vokalno *r̥* čuva se i u današnjem bosanskome jeziku: *dȑvo, pȑst, vȑt, pr̀tina, kȓv, tr̀buh, hȑbat, gȑlo, tȓg, smȑt.*

Nakon svih izmijenjenih vokalskih promjena, bosanski jezik u XV vijeku ostaje sa pet vokala: *a, e, i, o, u* i vokalnim *r*, a takav vokalizam ima i danas. Dakle, od 13 samoglasnika (koliko ih je imao u X vijeku) u toku nekoliko vijekova mnogi od njih se gube i izjednačuju sa postojećim vokalima, tako je od starih praslavenskih i staroslavenskih vokala ostalo jedino vokalno *r*.

Što se tiče suglasnika, uglavnom su ostali svi oni koji su bili i u praslavenskom i staroslavenskom jeziku. Tu nije bilo značajnijih izmjena, ne računajući glasovne promjene koje su zahvatile te suglasnike, ali nisu nakon tih promjena davale nove glasove. Suglasnici koji su se mijenjali

također su u drugim situacijama i promjenama ostajali, nisu iščezavali kako je npr. iščezao nazal ę ili poluglas (o čemu će ovdje još biti riječi u poglavlju *Fonetika i fonologija).*

Kad je riječ o oblicima, odnosno o morfologiji, tu je došlo do uprošćavanja kao i kod vokala. Taj proces uveliko je uvjetovan procesom vokalskih uprošćavanja (naročito gubljenja poluglasa). U imeničkoj deklinaciji bio je složen padežni sistem, sa velikim brojem tipova promjene, što je naslijeđeno iz praslavenskog, a bilo prisutno i u staroslavenskom jeziku. Imenice muškog roda imale su npr. pet tipova promjene, ali su sve svedene na jedan. U imeničkoj deklinaciji i u glagolskim oblicima (konjugaciji) postojale su jednina, množina i dvojina (dual); ovaj posljednji za označavanje dva lica ili predmeta, dvije pojave i sl. Gubljenje duala izazvalo je neke posljedice u današnjim odlikama imeničke deklinacije i glagolske konjugacije u bosanskome jeziku. Kod glagolskih oblika bilo je, također, uprošćavanja, pa se konjugacija svela na prostije forme i na manji broj glagolskih oblika.

FONETIKA I FONOLOGIJA

GLASOVI

Čovjek pomoću svojih govornih organa izgovara različite zvukove. Svi se ti zvukovi ne smatraju glasovima, glasovima se smatraju samo oni koji služe za sporazumijevanje. Glas je najmanja jedinica govora, zvuk koji nastaje treperenjem zraka, pokretanjem glasnih žica i učešćem drugih govornih organa. 1

Glasovi se posmatraju i proučavaju onako kako se tvore, ili onako kako se čuju. To kako se tvore predstavlja fiziološku stranu glasova, a kako se čuju akustičku (fizičku) njihovu stranu. Glasovi su, dakle, fiziološko-akustičke pojave. Fiziološku stranu glasova čine pokreti govornih organa pri njihovom izgovoru. Ti pokreti se nazivaju artikulacija glasova. Akustičku stranu glasova čine one osobine koje se primaju pomoću čula sluha, tj. kako koji od glasova čujemo, a ne kako ga izgovaramo. To znači da su fiziološka svojstva glasova važna prije svega za onoga koji ih izgovara, a akustička svojstva za onoga ko ih sluša. A pošto mi glasove *izgovaramo i slušamo*, i jedna i druga svojstva njihova za nas su podjednako važna. Poznavanje fiziološko-akustičkog jedinstva formiranja glasova neophodan je uvjet da bismo mogli upoznati sva najvažnija svojstva glasova u svom jeziku. To jedinstvo nam omogućava da glasove jasno i pravilno izgovaramo i da primamo značenja koja se tim glasovima (grupama glasova) prenose; od onoga koji govori (koji šalje informaciju) do onoga koji sluša (tj. prima informaciju).

Lingvistička disciplina koja proučava glasove sa njihove fiziološko-akustičke strane naziva se *fonetika* (od grčke riječi *phone*=glas, odnosno *phonetikos*=glasovni). To je dio nauke o jeziku koji izučava glasove i njihove promjene sa fiziološko-akustičkog aspekta. Fonetika opisuje glasove kao fiziološke pojave, tj. rad govornih organa pri proizvodnji svakog od tih glasova. Ali ona opisuje glasove i sa aspekta kretanja zračne struje kroz govorne organe. Znači posmatra ih kao akustičke pojave, za koje važe fizički zakoni. Fonetika je u isto vrijeme i fiziološka nauka (ona proučava rad govornog aparata, organa čovječijeg tijela), ali je i fizička (akustička) nauka. Ona se zanima glasovima kao proizvodom zračne struje, koja se ponaša po zakonima što vrijede za mehanička tijela, za fiziku i njezinu granu – akustiku, po zakonima važećim za sve druge zvukove u prirodi. 2

Glasovi jednog jezika (čijim proučavanjem se bavi fonetika) u stvarnosti nisu stabilne fiziološke akustičke kategorije. One su podložne variranju, nejednakom izgovaranju u različitim situacijama i u dodiru sa različitim drugim glasovima. Tako npr. suglasnik *h* nejednako će se izgovarati u riječima *hamájlija*, *kàhva*, *prồpūh*, a izgovarat će se sa različitom jačinom i izražajnošću. Ili npr. suglasnik *k* u riječima *kȉša*, *kèstēn*, *kàpa*, *kòsa*, *kȕća* u izgovoru nije jednak, ali mi ga svaki put primamo kao glas *k*. U govoru pojedinca npr. isti glas nije uvijek jednak: nekad je jači, nekad slabiji. Čitav govorni proces podložan je raznim variranjima, jer je svaki govorni čin jedinstvena i neponovljiva pojava. I za izgovor glasova jednog jezika važi ona poznata zakonitost da "sve teče i sve se mijenja", mada u ovom slučaju važi i druga 3

"dodatna zakonomjernost"; da se sve i ponavlja, vraća se na svoj početak; da se i sama variranja glasova u izgovoru na isti način s vremena na vrijeme ponavljaju. Fonetika se bavi proučavanjem samo onih glasova koji se shvataju i primaju kao jedan tipičan karakterističan glas, a ne bavi se odstupanjima od toga "srednjega" glasa.

4 Glas se prima kao jedan glas, a sve njegove različite nijanse i odstupanja uvijek se u tome primanju svode na taj jedan jedini glas, jer on u jeziku uvijek ima istu funkciju, istu službu sporazumijevanja. Postoje različite osobine glasova, ali sve one za jezik nisu jednako važne. Za jezik su važne osobine koje se upotrebljavaju ne samo za označavanje već i za *razlikovanje u tome označavanju*, tj. za razlikovanje značenja. Sa aspekta savremene nauke o jeziku glas je najmanja jezička jedinica koja služi za *razlikovanje značenja.* On je nosilac razlike u značenju, odnosno on je najmanja razlikovna jezička jedinica.

5 Lingvistička disciplina koja proučava glasove kao razlikovne jedinice naziva se *fonologija* (od grčke riječi *phone*=glas i *logos*=riječ, govor, nauka). Fonetika, dakle, posmatra glas kao fiziološko-akustičku pojavu, a fonologija ga posmatra kao najmanju jezičku jedinicu koja je nosilac razlike u značenju. Sa aspekta fonologije glas je zvuk koji služi za razlikovanje značenja. Npr. u bosanskome jeziku samo po jednom glasu razlikuju se značenja sljedećih riječi: *sâm-nâm-râm-dâm-kâm,* ili *sȁm-sȁv-sȁt-sȁć-sȁd-sȁz-sȁn,* ili *rȁf-lȁf-bȁf-gȁf,* ili *táma-sáma-máma*; *máma-máza; máza-fáza,* ili *pȁk-rȁk-mȁk-čȁk.* Svaki od govornih zvukova koji je nosilac razlike u značenju u fonologiji se naziva *fonem* odnosno *fonema.* Najmanja jedinica koja je nosilac fiziološko-akustičkih svojstava u fonetici se naziva *glas.* Najmanja jezička jedinica pomoću koje se razlikuje značenje u fonologiji se naziva fonem (fonema).

Fonema je distinktivna (razlikovna) jedinica glasovne strukture, sama po sebi nije glas nego funkcionalan element u sistemu glasova. Ona se glasovno realizira kao *ton* ili *glas*, često različito u različitim glasovnim kontekstima, kao različite varijante tona, kada nastaju tzv. alofoni.

6 Svi glasovi u svojoj razlikovnoj funkciji odabrani su iz mnoštva mogućih zvukova koje čovjek svojim govornim aparatom može proizvesti. Zvukovi koji u jeziku nisu nosioci razlike u značenju, već su samo različite mogućnosti izgovora istoga glasa, ne predstavljaju zaseban fonem, već sȃmo glasovno ostvarenje glasovne raznovrsnice jednoga istog fonema. Takve glasovne raznovrsnice nazivaju se *alofoni.* Tako npr. u riječima *rȁna* i *sânke* glas *n* nije jednako izgovoren. U prvoj riječi to je zaista glas *n*, ali u drugoj je to u stvari *ŋ* , dakle *n* koje se izgovara nazad u usnoj duplji na zadnjem nepcu (velaru), kao i suglasnik *k*, pa se zove velarno, a ne dentalno *n*. Ali to velarno *ŋ* ne postoji u bosanskome jeziku kao glas ili fonema, već samo kao *alofon* (*alofona*) glasa *n*. Ili u rečenici *Drûg mi je dȍšao* i *Drûg će me čȅkati*, izgovor suglasnika *g* u riječi *drug* u prvoj i drugoj rečenici neće biti isti; u prvom slučaju to će zaista biti *g*, a u drugom to će biti suglasnik *k*, koji se izgovara tako, jer se *g* našlo ispred suglasnika *ć*. Mada u bosanskome jeziku suglasnik *k* postoji kao glas odnosno fonem, u ovom slučaju on to nije, već predstavlja samo alofon glasa, odnosno fonema *g*. Ili u riječima *šuma i išćem* suglasnik *š* nije isto izgovoren, mada je isto napisan; u prvoj riječi

to je zaista suglasnik *š*, a u drugoj je umekšano *š* (*š'*), jer se ono izgovara ispred suglasnika *ć*, koji je umekšani, palatalni glas.

Jezici su među sobom vrlo različiti i po broju glasova i po njihovim svojstvima. Pošto u svijetu postoji veliki broj jezika, znači da postoji i veliki broj glasova, mada jezici svijeta imaju među sobom u pogledu glasova i velikih sličnosti. Tako npr. teško je sebi predstaviti jezik koji nema vokala *a*, ili jezik koji nema suglasnike *k, b* i sl. Postoje jezici sa većim brojem glasova (80/90), ali i jezici koji imaju svega desetak glasova. Bosanski jezik ima 30 glasova, odnosno fonema. Svaki od njih se javlja sa svojim fiziološko-akustičkim svojstvima, a svaki se u isto vrijeme može javiti i kao (najmanja) jezička jedinica za razlikovanje značenja.

Svaki glas nastaje mehanički, tj. kretanjem zračne struje i treperenjem dijelova go- 7
vornog aparata i prima se pomoću čula sluha. U vezi s tim, glas se sastoji iz tri svoja sastavna dijela (elementa): *jačine, visine* i *boje* glasa.

Jačina glasa zavisi od snage podsticaja što pokreće tijelo koje treperi, tj. od veličine amplitude tijela koje treperi. To znači da jačina glasa zavisi od udaljenosti između normalnoga položaja treperećeg tijela i najudaljenije tačke do koje to treperenje dopire. Ukoliko je amplituda veća, utoliko je glas jači i obrnuto. Ako je npr. amplituda veća dva puta, jačina glasa će biti četiri puta veća, ili ako je amplituda veća tri puta, jačina glasa je veća devet puta.

Visina glasa zavisi od broja, odnosno brzine treptaja; ukoliko su treptaji brži, odnosno ukoliko ih je veći broj u nekoj jedinici vremena, utoliko je glas viši i obrnuto.

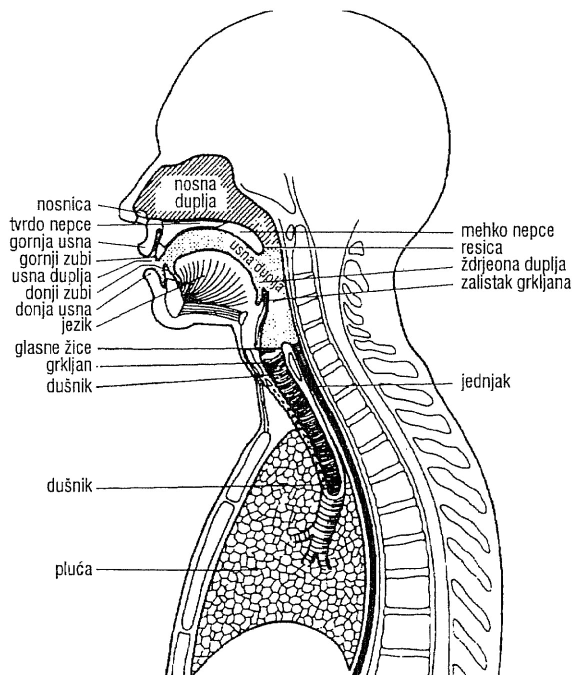
Boja glasa zavisi od veličine i oblika rezonatora (ždrjeonê, usnê i nosnê duplje). Svaki glas ima svoju posebnu boju zato što se oblik rezonatora kod svakog pojedinca unekoliko razlikuje. Rezonatori su individualna fiziološka osobina, tako da ih nema identičnih, kao što npr. nema ni identičnih otisaka prstiju. Osim toga, svaki glas ima svoju posebnu boju zato što je oblik glasnog rezonatora (tj. usne duplje) pri izgovoru svakog od glasova drukčiji.

Tvorba (artikulacija) glasova

Glasovi bosanskoga jezika tvore se pomoću zračne struje koja izlazi iz pluća i pro- 8
lazi kroz dušnik i ždrijelo u usnu duplju, pa katkad i u nosnu, i tako izlazi vani. Svi organi koji služe za izgovor (proizvodnju, artikulaciju) glasova nazivaju se *govorni organi.* Oni se dijele na tri grupe.

Prva grupa. *Pluća, dušnik, grkljan* su govorni organi koji služe za prikupljanje (pluća) i istiskanje (uz pomoć trbušnih mišića i dijafragme) zračne struje, te za njezino sprovođenje i usmjeravanje (dušnik, grkljan).

Druga grupa. *Jezik, usne, zubi, desni, tvrdo nepce, mehko nepce, resica i glasne žice* su organi koji učestvuju u proizvođenju glasova svojim pokretanjem (jezik, usne, glasne žice), ili se na njima ti glasovi stvaraju (tvrdo i mehko nepce, dêsni, zubi).

Govorni organi

Treća grupa. *Ždrjeona, usnâ i nosna duplja,* koje pojačavaju glasove, daju im poseban ton i boju, dakle, imaju funkciju rezonatora.

9 Opisat ćemo kratko svaki od ovih govornih organa:

Pluća su dio čovjekova disajnog aparata, ali su i dio njegovog govornog aparata; u njima se skuplja zračna struja neophodna za izgovor glasova. Promjenom zapremine pluća vrši se udisanje i izdisanje zraka i zračne struje, a taj fiziološki proces ujedno omogućava i proizvođenje samih glasova.

Dušnik je cijev sastavljena od hrskavičavih pršljenova, koja sprovodi zrak od pluća, tj. od plućnih krila do ždrijela.

Grkljan je gornji završni dio dušnika, koji služi za stvaranje glasova, jer se u njemu nalaze glasne žice (glasnice).

Jezik je najvažniji i najpokretljiviji govorni organ za proizvođenje glasova. On se kreće u raznim pravcima u usnoj duplji, ili dodiruje nepce, zube i desni. To je vrlo savitljiv mesnati organ, koji se sastoji iz četiri dijela: vrha, predruba (predhrbata), ruba (hrbata) i korijena.

Usne (gornje i donje) su dva pokretna organa koja se javljaju kao ulaz (ili izlaz) usne dublje, odnosno koje svojim različitim pokretima učestvuju u proizvodnji glasova (mogu biti skupljene, zaobljene, isturene i razvučene).

Zubi (gornji i donji) su govorni organi koji se pri izgovoru glasova pokreću skupa sa gornjom i donjom vilicom, ili ih jezik dodiruje pri stvaranju određenih glasova.

Desni (alveole) su izbrazdani dio iza zuba, o koji se jezik opire pri izgovoru nekih glasova.

Tvrdo (prednje) nepce je tvrdi koštani dio koji se nalazi iznad usne duplje, na koji se jezik naslanja pri izgovoru određenih glasova. To je najviši i najuzdignutiji dio gornje vilice.

Mehko (zadnje) nepce je mehki pokretni dio iza najuzdignutijega dijela gornje vilice.

Resica je mali završetak mehkoga nepca. Kad se mehko nepce zajedno sa resicom podigne i prisloni uza zadnji zid ždrijela, tada se zatvori put zračnoj struji kroz nos. Kad se spusti i prisloni na zadnji dio jezika, tada se zatvori put zračnoj struji kroz usta i ona izlazi kroz nos.

Glasne žice (glasnice) su dva mišićna nabora koja se nalaze u grkljanu uzduž prema jabučici, a koja se mogu zatezati ili opuštati, u zavisnosti od toga koji se glasovi proizvode, da li zvučni (zatezanje), ili bezvučni (opuštanje).

Ždrjeona duplja (šupljina) je šupljina oivičena spletom mišića koji tu šupljinu svojim zatezanjem sužavaju i skraćuju, ili je opuštanjem šire i produbljuju.

Usna duplja je poslije jezika najvažniji govorni organ; od njezine veličine i oblika zavisi boja glasa.

Nosna duplja je šupljina kroz koju pri izgovoru nekih glasova djelimično prolazi zračna struja.

U zavisnosti od toga da li se pri izgovoru pojedinih glasova zračnoj struji u govor- **10**
nom aparatu stvaraju djelimične ili potpune prepreke, ili ona prolazi slobodno, glasovi se dijele na *samoglasnike (vokale), glasnike (sonante)* i *suglasnike* (*konsonante*). Pri izgovoru samoglasnika zračna struja ne nailazi ni na kakve prepreke, već slobodno izlazi kroz usta. Pri izgovoru glasnika stvaraju se djelimične, hlabave prepreke. Kod izgovora suglasnika u govornom aparatu formiraju se veće ili potpune prepreke.

Samoglasnici (vokali). Samoglasnici su glasovi koji se izgovaraju tako da zračna **11**
struja iz pluća prolazi kroz dušnik i u grkljanu pokreće glasne žice, a zatim slobodno (bez prepreka) teče kroz usnu šupljinu i izlazi iz usta. Pri njihovom izgovoru glasne žice trepere, stvarajući ton, odnosno skladan zvuk. Samoglasnici se čuju kao čisti zvučni tonovi, jer se oni proizvode "čistom" zračnom strujom, treperenjem glasnih žica, bez stvaranja prepreka toj zračnoj struji. Pošto zračna struja ne nailazi na prepreke, samoglasnici se slušno primaju kao čisti zvučni tonovi. Konačni oblik samoglasnika zavisi, prije svega, od položaja jezika u usnoj duplji i od načina oblikovanja usnenog otvora, kroz koji zračna struja izlazi iz nosne duplje. Bosanski književni jezik ima pet samoglasnika *i, e, a, o, u*. U tradicionalnoj gramatici njima se pridodaje i vokalno *r*, koje je također nosilac sloga, kao i svi pravi samoglasnici.

12 Postoje tri podjele samoglasnika. To su podjele koje se vrše na osnovu položaja jezika pri njihovom izgovoru (prva i druga podjela) i na osnovu veličine otvora usne duplje pri njihovom izgovaranju (treća podjela). Prva podjela utvrđuje se na osnovu razlika u horizontalnom položaju jezika (za kretanje naprijed-nazad), dok druga podjela polazi od razlika u vertikalnom položaju jezika (njegovom kretanju gore-dolje). U okviru prve podjele vokali se grupišu u tri vrste:

1. *vokali prednjeg reda* (*i* i *e*), koji se izgovaraju tako što se jezik pomjera naprijed, u pravcu prednjeg dijela usne duplje i oslanja se na donje zube (sjekutiće), uzdižući se prema tvrdom nepcu;

2. *vokal srednjeg reda* (*a*), pri čijem se izgovoru jezik ne pomjera ni naprijed ni nazad, već se spušta skupa sa donjom vilicom;

3. *vokali zadnjeg reda* (*o* i *u*), pri čijem se izgovoru jezik povlači prema zadnjem dijelu usne duplje.

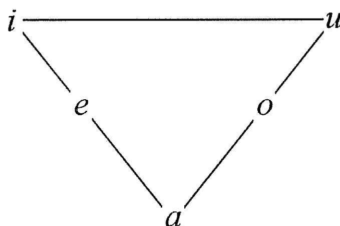
Prema drugoj podjeli (onoj koja se određuje na osnovu vertikalnog položaja jezika) samoglasnici se, također, dijele na tri vrste:

1. *visoki samoglasnici* (*i* i *u*), pri čijem se izgovoru jezik svojim prednjim (*i*) i zadnjim dijelom (*u*) primiče gornjoj vilici;

2. *srednji samoglasnici* (*e* i *o*), pri čijem izgovoru jezik zauzima srednju poziciju te se nalazi negdje na sredini između gornje i donje vilice;

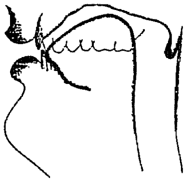
3. *niski samoglasnik* (*a*), pri čijem se izgovoru jezik spušta naniže prema donjoj vilici.

Ove dvije podjele obično se grafički predstavljaju u vidu poznatoga vokalskoga trougla:

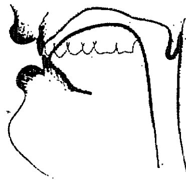

Prema trećoj podjeli (na osnovu veličine otvora usne duplje, tj. ugla koji čini gornja i donja vilica), vokali se među sobom razlikuju po otvorenosti, odnosno zatvorenosti. Najotvoreniji je vokal *a*, pri čijem je izgovoru ugao između gornje i donje vilice najveći, odnosno usta su najotvorenija. Vokali *o* i *e* su srednje otvoreni vokali. Zatvoreni samoglasnici su *u* i *i*, jer su pri njihovom izgovoru usta najzatvorenija, odnosno rastojanje između vilica najuže.

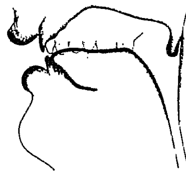
13 Dat ćemo poseban opis svakoga od vokala:

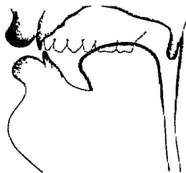
Vokal i je visoki samoglasnik prednjeg reda. Pri njegovom izgovoru jezik se prednjim i srednjim dijelom pokreće prema tvrdom nepcu. Rubovi jezika opiru se o kutnjake, a vrh jezika je malo povijen prema dolje i dodiruje donje zube, dok su usne pri njegovom izgovoru donekle razvučene i rastavljene (za vokale i sve ostale glasove dajemo crteže položaja govornih organa pri njihovom izgovoru, prema B. Miletiću).

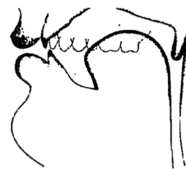
Vokal e je srednji samoglasnik prednjeg reda. Pri njegovom izgovoru zračna struja slobodno prolazi između gornje površine jezika i prednjeg nepca. Donja vilica pomjera se naniže i naprijed, donji zubi su ispod gornjih na priličnom odstojanju, dok je vrh jezika više povijen iza donjih zuba. Prednji i srednji dio jezika uzdignut je prema tvrdom nepcu do srednje moguće visine. Usne su pri izgovoru ovog vokala otvorene i skoro nepomične.

Vokal a je niski samoglasnik srednjeg reda, izgovara se sa najvećim otvorom usnog rezonatora. Pri njegovom izgovoru jezik se uglavnom ne pomjera ni naprijed ni nazad, već se spušta skupa sa donjom vilicom, usne su razdvojene i nisu razvučene.

Vokal o je srednji samoglasnik zadnjeg reda. Pri njegovom izgovoru jezik se povlači ka zadnjem dijelu usne duplje. Vrh jezika nalazi se dosta nisko ispod desni donjih zuba, a zadnji dio donje površine jezika izdiže se do srednje visine prema zadnjem nepcu, usne su skupljene i malo isturene naprijed, praveći zaobljen otvor.

Vokal u je visoki samoglasnik zadnjeg reda. Pri njegovom izgovoru donja vilica spušta se prema dolje, a jezik se povlači nazad i podiže prema mehkom nepcu, dok se usne isturaju naprijed i zaokružuju, praveći mali zaobljeni otvor.

Glasnici (sonanti) su glasovi pri čijem stvaranju zračna struja prolazi gotovo neometano, **14**
jer joj se u govornom aparatu stvaraju djelimične, slabe prepreke. Pri njihovom izgovoru zračna struja se sužava i donekle zatvara prolaz, približavanjem ili dodirivanjem nekih govornih organa. Zračna struja pri njihovom izgovoru pokreće glasne žice. To ove glasove približava samoglasnicima, jer se oni (kao i vokali) izgovaraju uz treperenje glasnih žica. Dakle, svi su oni zvučni glasovi. Pošto pri izgovoru sonanata zračna struja prolazi djelimično slobodno i uz slabo trenje, sonanti su tonovi sa izvjesnim primjesama šumova.

Bosanski jezik ima osam sonanata, a to su: *j, l, lj, m, n, nj, r, v.* Sonanti se dijele prema načinu izgovara i po mjestu tvorbe. Prema načinu izgovora dijele se na pet vrsta: *nosni sonanti m, n, nj; lateralni (bočni) l, lj; vibrantni (titrajni, trepteći) r; poluvokalni j* i *strujni sonant v.*

Pri izgovoru *nosnih sonanata* zračna struja ide i kroz nos (ne samo kroz usta), a pri izgovoru laterala *l* i *lj* teče rubovima jezika, ili jednom stranom jezika. Pri izgovoru vibranta *r* zračna struja vibrira, treperi vrhom jezika, naslonjenim na desni gornjih zuba. Izgovor poluvokala *j* sličan je izgovoru vokala *i*, s tim što je prolaz zračnoj struji kod izgovora *j* znatno manji nego kod izgovora vokala *i*. Izgovor strujnog *v* također je sličan izgovoru vokala *u*, s tim što zračna struja pri izgovoru *v* struji kroz hlabavi tjesnac koji stvaraju donja usna i gornji zubi.

15 Po mjestu tvorbe sonanti se dijele na četiri grupe:

1. *Usneno-zubni sonant v*, koji se tvori dodirom donje usne i gornjih zuba (sjekutića).

2. *Alveolarni sonanti r, l, n*, koji se izgovaraju tako što se vrh jezika dodiruje alveola gornjih zuba, a zračna struja prolazi različitim pravcima kod svakog od ova tri sonanta.

3. *Prednjonepčani palatalni sonanti j, lj, nj*, koji se izgovaraju tako što je vrh jezika prislonjen na donje zube, a gornja njegova površina na prednje (tvrdo) nepce, pri čemu zračna struja za svaki od sonanata ide različitim pravcima.

4. *Usneni (dvousneni) sonant m*, pri čijem se izgovoru usne čitavom dužinom priljubljuju jedna uz drugu, a zračna struja u prvom dijelu izgovora ide kroz nos, a u drugom kroz usta.

16 Pošto su sonanti po relativno slobodnom prolaženju zračne struje bliski samoglasnicima, oni u nekim slučajevima na sebe preuzimaju i samoglasničku, slogotvornu funkciju. Tu funkciju imaju alveolarni sonanti *r, l, n*. U bosanskome jeziku u takvoj slogotvornoj ulozi dosljedno se javlja sonant *r*, tzv. vokalno *r*: *vȑt, pȑst, kȓv, vŕsta, tr̀čati*. To je kad se nalazi u poziciji između dva suglasnika, ali i iza vokala *o* koje je postalo od *l*: *òtrov, zȃstrō, ȍbrō, gróce.*

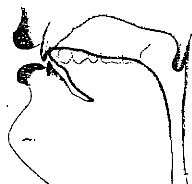
Sonant *l* može imati slogotvornu funkciju u geografskim nazivima iz južnoslavenskih dijalekata, ili drugih slavenskih jezika (*Vl̀tava, Pl̀zenj*), ali i u riječima neslavenskoga porijekla: *bicìkl, artìkl, monòkl, binòkl, kábl, portábl, dúbl, debàkl, sèrkl.*

Sonant *n* katkad može imati slogotvornu funkciju, npr. u riječi *klóvn*, ili u geografskim nazivima i stranim imenima i prezimenima: *Ídn* (Antoni). To se naročito odnosi na arapska imena, koja se u bosanskome književnom jeziku često upotrebljavaju: *Ibn-Saud, Ibn-Rušid, Ibn-Abaz* i sl.

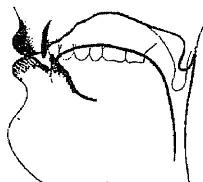
17 Dat ćemo opis izgovora svakog od osam sonanata bosanskoga jezika:

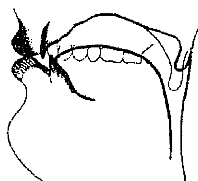
Sonant j je poluvokalni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se prednji dio jezika podiže prema tvrdom nepcu. Pri tome zračna struja prolazi kroz udubljeni srednji dio jezika, kao i pri izgovoru vokala *i*, samo što je prolaz pri izgovoru sonant *j* nešto uži, jer se jezik više primiče nepcu. Rubovi jezika pri izgovoru sonanta *j* sa strane se čvrsto oslanjaju na gornje kutnjake i desni, djelimično i na nepce iznad njih.

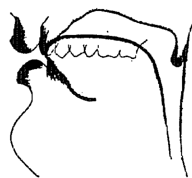
Sonant l je lateralni alveolarni sonant koji se izgovara tako da se vrh jezika čvrsto pribija uz desni, odnosno na granici između zuba i desni, stvarajući tako potpunu prepreku. Za to vrijeme zračna struja teče slobodno rubovima zadnjeg i srednjeg dijela jezika, pa se taj glas zove i tekući (jezični) sonant, likvidni sonant (likvida). Pri njegovom izgovoru donja vilica je pomjerena naniže.

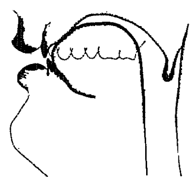
Sonant lj je lateralni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika nalazi ispod donjih sjekutića, a gornja površina prednjeg dijela jezika priljubljuje uz prednje nepce iza alveola. Zračna struja teče slobodno po rubovima zadnjeg i srednjeg dijela jezika, pa se i taj sonant još zove tekući (jezični) sonant, ili likvidni sonant (likvida).

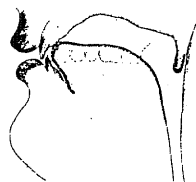
Sonant m je dvousneni nosni sonant koji se izgovara tako što se usne cijelom dužinom priljubljuju jedna uz drugu, stvarajući prepreku zračnoj struji. Stvaranjem usnene pregrade spušta se mehko nepce i zračna struja počinje izlaziti kroz nos, a kad se usne razdvoje, preostali dio struje prolazi kroz usnu duplju.

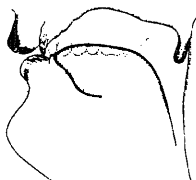
Sonant n je nosni alveolarni sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika prislanja uz alveole ili uz gornje sjekutiće, pa i iznad alveola na tvrdo nepce, ponekad čak i na mehko (kao u slučaju alofona *ŋ*: *Háŋka, Sȇŋka, báŋka*). Mehko nepce se spušta i zračna struja prolazi kroz nos u prvom dijelu izgovora. Kad se jezik odvoji od desni, tada ostatak zračne struje prolazi kroz usta.

Sonant nj je nosni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika upire o donje sjekutiće. Gornja površina prednjega i srednjega dijela jezika pripija se uz prednje nepce i na alveole, kao pri izgovoru sonanta *n*, s tim što se rubovi jezika sa strane pribiju na gornje zube i alveole. U početku izgovora mehko nepce je spušteno (kao i kod sonanta *ń*), te zračna struja prolazi kroz nos, a kad se prepreka otvori, ostatak struje izlazi kroz usnu duplju.

Sonant r je vibrantni alveolarni sonant koji se izgovara uz treperenje vrha jezika ispred alveola gornjih sjekutića, jezik je nešto povučen i uzdignut, njegovi rubovi mehko dodiruju strane zadnjeg i prednjeg nepca. Zato što se vrh jezika priljubljuje uz nepce, zračna struja otvara prepreku vrlo brzim i kratkim odbacivanjem jezika i stvaranjem prolaza. Pošto se vrh jezika ponovo vraća u raniji položaj, dolazi do treperenja (vibriranja, doboširanja). Metodama eksperimentalne fonetike (koja izgovor glasova mjeri aparatima) utvrđeno je da vrh jezika o nepce udara dva do tri puta pri izgovoru sonanta *r*, a pri izgovoru vokalnog (samoglasničkog) *r* čak i do sedam puta.

Sonant v je strujni usneno-zubni sonant koji se tvori tako što zračna struja prolazi kroz blagu prepreku što je formiraju gornji sjekutići i donja usna, pri čemu donja usna unutarnjom vlažnom stranom ovlaš dodiruje gornje sjekutiće.

18 ***Suglasnici (konsonanti)*** su vrsta glasova koja se tvori tako što se zračnoj struji stvara potpuna ili djelimična prepreka u usnoj duplji ili na usnama (i zubima). Bosanski jezik ima 17 suglasnika. Postoje tri podjele suglasnika: po zvučnosti, po mjestu tvorbe i po načinu tvorbe.

19 ***Prva podjela.*** U zavisnosti od toga da li prilikom izgovora glasne žice trepere ili ne trepere, suglasnici se dijele na zvučne i bezvučne. Zvučni suglasnici su *b, d, g, z, ž, dž, đ*, a bezvučni *p, t, k, s, š, č, ć, f, h, c*. Dakle, sedam je zvučnih, a deset bezvučnih suglasnika. To znači da pri izgovoru ukupno 20 glasova bosanskoga jezika glasne žice trepere (kod samoglasnika, sonanata i zvučnih suglasnika), a kod deset ne trepere (kod izgovora bezvučnih suglasnika). Unutar ove podjele zvučni i bezvučni suglasnici imaju između sebe parove; postoji sedam takvih parova koji se utvrđuju na osnovu razlike zvučni : bezvučni suglasnik.

zvučni	*b*	*d*	*g*	*z*	*ž*	*dž*	*đ*	–	–	–
bezvučni	*p*	*t*	*k*	*s*	*š*	*č*	*ć*	*f*	*h*	*c*

Zvučni suglasnik *b* ima svoj bezvučni parnjak *p* (ili obrnuto, bezvučni suglasnik *p* ima svoj zvučni parnjak *b*). Suglasnik *d* ima parnjak *t*, a suglasnik *g* parnjak *k*. Zatim, zvučni suglasnik *z* ima svoj bezvučni parnjak *s*. Suglasnik *ž* ima parnjak *š*. Zvučni suglasnik *dž* ima bezvučni parnjak *č*, suglasnik *đ* svoj parnjak *ć*. Ostali bezvučni suglasnici *f, h, c* nemaju svojih zvučnih parnjaka.

20 ***Druga podjela suglasnika.*** U zavisnosti od toga koji dijelovi govornog aparata učestvuju pri izgovoru pojedinih suglasnika odnosno na kojem mjestu se oni izgovaraju (gdje su locirani), suglasnici se dijele na četiri grupe:

1. *Usneni (labijalni) suglasnici b, p, f*, od kojih su prva dva (*b, p*) dvousneni (bilabijalni), a treći je (suglasnik *f*) usneno-zubni (labiodentalni).

2. *Zubni (dentalni) suglasnici d, t, c, z, s*, koji se izgovaraju tako što jezik dodiruje zube, bilo to gornje sjekutiće (pri izgovoru *d* i *t*) ili donje sjekutiće (*c, z, s*).

3. *Prednjonepčani (palatalni) suglasnici dž, č, đ, ć, ž, š*, koji se izgovaraju tako što jezik različitim svojim dijelovima dodiruje prednje (tvrdo) nepce (palatal), pri čemu su suglasnici *đ* i *ć* mehki, a *dž, č, ž i š* tvrdi, palatalni suglasnici.

4. *Zadnjonopčani (velarni) suglasnici k, g, h*, koji se izgovaraju tako što se zadnji dio jezika privija uz zadnje (mehko) nepce, stvarajući potpunu prepreku (kod izgovora *k* i *g*), ili djelimičnu prepreku zračnoj struji (kod izgovora velara *h*).

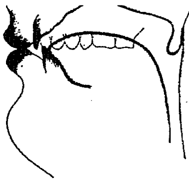
Treća podjela suglasnika. Prema načinu na koji se suglasnici tvore, odnosno prema prirodi prepreke koja se stvara pri njihovom izgovoru, suglasnici se dijele na tri grupe. 21

1. *Eksplozivni (praskavi) suglasnici b, p, d, t, k, g,* koji se izgovaraju tako što se zračnoj struji u govornom aparatu stvara potpuna prepreka. Zračna struja se sasvim zaustavlja. Taj proces se naziva *implozija*, uvod u artikulaciju (u izgovor) i *okluzija* (trajanje pregrade zračnoj struji). Zatim se govorni organi "otvaraju", odvajaju jedan od drugoga, pri čemu dolazi do praska (*eksplozije*). U slučaju prva dva suglasnika prepreku stvaraju usne međusobnim pripijanjem, a prasak naglim odvajanjem. U izgovoru suglasnika *d, t* prepreku i prasak čini prednji dio jezika pritisnut na gornje zube, a pri izgovoru suglasnika *k, g* taj isti proces se dešava između zadnjega dijela jezika i zadnjeg (mehkog) nepca.

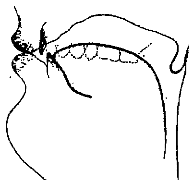
2. *Sliveni suglasnici (afrikate): dž, č, đ, ć, c,* kod kojih se u prvoj fazi izgovora javljaju elementi eksplozivnih suglasnika (implozija i okluzija), ali se umjesto eksplozije (kao trećeg elementa praskavih suglasnika) kod afrikata javlja *strujanje* (*frikacija*). Dakle, tu dolazi do hlabavijeg otvaranja prepreke i isticanja dotada zatvorene, "zajažene" zračne struje. Afrikate, prema tome, imaju tri elementa artikulacije: *imploziju, okluziju i frikaciju*. Sa fonetskog gledišta, afrikate u sebi sadrže elemente dvaju glasova: npr. afrikata *č* sastoji se od *t* i *š (tš>č),* koji se slivaju u glas *č*; zato se afrikate još nazivaju sliveni suglasnici.

3. *Strujni (frikativni) suglasnici: z, s, ž, š, f, h,* pri čijoj tvorbi zračna struja nailazi na djelimičnu prepreku sa dosta slobodnim prolazom. Kod njih se istiskivanje zračne struje vrši u vidu izrazitog trenja, izrazite frikacije. Pri izgovoru jednih to trenje je u vidu piska (piskanja) pa se ti suglasnici još nazivaju *piskavi* (*z, s*). Kod drugih je u vidu šuštanja (*šuštavi suglasnici ž, š*). Suglasnici *h, f* nemaju ni jednu ni drugu formu trenja (ni piskanje, ni šuškanje), već su obični strujni suglasnici, frikativi.

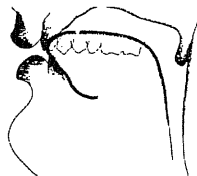
Opisat ćemo izgovor svakog od 17 suglasnika bosanskoga jezika: 22

Suglasnik b je dvousneni (bilabijalni) eksplozivni zvučni suglasnik, koji se tvori na taj način što se usne čvrsto priljubljuju jedna uz drugu, stvarajući potpunu pregradu zračnoj struji (pri tome su one malo ispupčene), a zatim dolazi do naglog razdvajanja usana, tako da zračna struja uz prasak izlazi vani.

Suglasnik p je dvousneni (bilabijalni) eksplozivni bezvučni suglasnik, koji se izgovara na isti način kao i suglasnik *b*, samo što su pri izgovoru toga glasa usne malo jače ispupčene naprijed nego kod izgovora suglasnika *b*, a veća je i napregnutost artikulacije. To je uvjetovano većom jačinom napregnutosti zračne struje, karakterističnom za sve bezvučne suglasnike u odnosu na zvučne (kod kojih je zračna struja slabija).

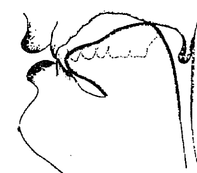
Suglasnik d je zubni (dentalni) eksplozivni zvučni suglasnik, koji se izgovara tako što se vrh jezika snažno pribija uz gornje zube (sjekutiće), a gornja površina prednjega dijela jezika na desni iznad zuba. Rubovi jezika naslonjeni su na gornje zube i njihove desni od očnjaka do umnjaka, pa se tako stvara potpuna prepreka zračnoj struji. Zatim se prepreka naglo otvara, pri čemu nastaje prasak. Usne pri izgovoru ovog glasa zauzimaju normalan položaj i nisu naročito aktivne.

Suglasnik t je zubni (dentalni) eksplozivni bezvučni suglasnik, koji se tvori isto kao i suglasnik *d,* samo što je razlika u većoj jačini napregnutosti zračne struje, kakav je slučaj i sa suglasnicima *b/p*; *t* je bezvučni parnjak suglasnika *d*, pa je napregnutost pri njegovoj artikulaciji veća.

Suglasnik g je zadnjonepčani eksplozivni zvučni suglasnik, koji se tvori kad se zadnji dio jezika izdiže do prednjeg dijela zadnjeg (mehkog) nepca i tako pravi prepreku zračnoj struji, koja se potom uz prasak oslobađa. Rubovi srednjeg i zadnjeg dijela jezika prislonjeni su uz kutnjake i uglove desni. Prednji dio jezika je pasivan, zauzima neutralan položaj, a njegov vrh je iza donjih sjekutića, koje ne dodiruje, dok usne ostaju u normalnom položaju, bez naročitog učešća.

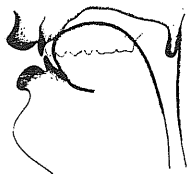
Suglasnik k je zadnjonepčani eksplozivni bezvučni suglasnik, koji se tvori jednako kao i njegov zvučni parnjak *g*. I ovdje postoji razlika u jačini napregnutosti zračne struje; pri izgovoru bezvučnog *k* napregnutost je veća nego pri izgovoru suglasnika *g*.

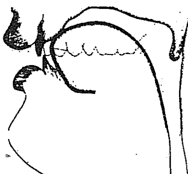
Suglasnik đ je prednjonepčani zvučni sliveni glas (afrikata), koji pri izgovoru u početku ima imploziju i okluziju (kao kod eksplozivnih suglasnika), ali mu je treći dio artikulacije (izgovora) frikativan (strujni). Vrh jezika se opire o donje zube, a njegov prednji i zadnji dio na desni i nepce – tako se zatvara prostor zračnoj struji. Prepreka se pri izgovoru ovog glasa ne otvara praskom, već se u toku okluzije jezik spušta naniže i stvara prolaz zračnoj struji, kao pri izgovoru suglasnika *z*.

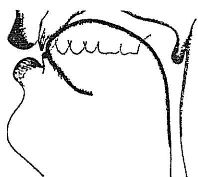
Suglasnik ć je prednjonepčani bezvučni sliveni suglasnik (afrikata), sastavljen od elemenata dvaju glasova; praskavoga *t* i strujnog mehkog *s*. Pri njegovom izgovoru vrh jezika dotiče unutarnju stranu donjih zuba, a srednji dio jezika dodiruje desni. Taj dodir je prostraniji, širi nego pri izgovoru njemu srodnog suglasnika *č*, uglovi usana su razvučeni.

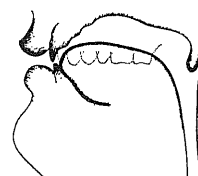
Suglasnik dž je prednjonepčani zvučni sliveni suglasnik (afrikata), koji se u prvom dijelu izgovara sa implozijom i okluzijom, a u trećem dijelu umjesto eksplozije javlja se strujanje (frikacija), kao kod strujnog *ž*. Za vrijeme okluzije jezik se pomjera i pravi prolaz zračnoj struji.

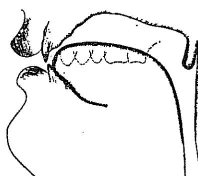
Suglasnik č je prednjonepčani sliveni bezvučni suglasnik (afrikata), sastavljen iz elemenata suglasnika *t* i *š*. Njegov izgovor, također, karakterizira implozija i okluzija. Umjesto eksplozije, zato što se prepreka otvara formirajući tjesnac, izgovor glasa *č* završava se strujanjem. Rubovi jezika se naslanjaju na kutnjake, na desni i na dijelove zadnjeg i prednjeg nepca, vrh jezika je uzdignut i dotiče istureni dio prednjeg nepca. Između vrha jezika i zuba stvara se jedan dodatni sporedni rezonator, usne su malo isturene naprijed.

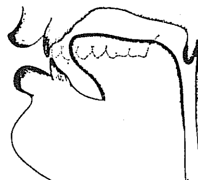
Suglasnik c je zubni (dentalni) sliveni piskavi bezvučni suglasnik, sastavljen od praskavog elementa suglasnika *t* i strujnog suglasnika *s*. Pri njegovom izgovoru vrh jezika se opire o ivicu donjih sjekutića. Gornja njegova površina iza vrha u početku jako naliježe na gornje sjekutiće i desni, a potom vrh i gornja površina jezika ohlabave i udalje se od sjekutića i desni. Zato se tu stvara tjesnac kroz koji prolazi zračna struja, pri čemu su rubovi jezika pribijeni uz kutnjake i desni.

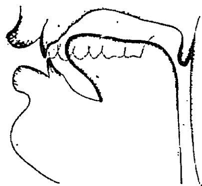
Suglasnik z je zubni (dentalni) frikativni zvučni suglasnik, koji se tvori tako što se rubovi zadnjeg i srednjeg dijela jezika pribijaju na dijelove zadnjeg i prednjeg nepca odmah iza desni kutnjaka, po sredini između jezika i dvaju nebaca ostaje prilično širok prolaz zračnoj struji. Taj prolaz se znatno sužava primicanjem gornje površine jezika iza samog vrha do desni gornjih sjekutića, vrh jezika se savija naniže iza donjih sjekutića. Zračna struja prolazi kroz tako formirani karakteristični tjesnac, pa se ovaj suglasnik zove i tjesnačni (skupa sa suglasnicima *s, ž, š, f, h*).

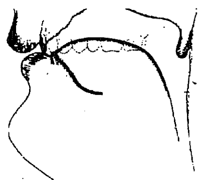
Suglasnik s je zubni (dentalni) frikativni bezvučni suglasnik, koji se tvori na isti način kao i njegov parnjak *z*, samo što je razlika među njima u nejednakoj jačini napregnutosti zračne struje. Kod izgovora suglasnika *s*, kao bezvučnog suglasnika, napregnutost je veća nego kod izgovora zvučnog suglasnika *z*, čija je artikulacija hlabavija.

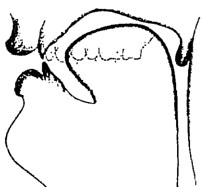
Suglasnik ž je prednjonepčani frikativni zvučni suglasnik, pri čijem izgovoru se rubovi jezika čvrsto opiru o strane zadnjeg i prednjeg nepca, vrh jezika je podignut u pravcu prednjeg, tvrdog nepca. Dodirujući to nepce ovlaš iznad desni, stvara se tjesnac između prednjeg nepca i jezika. Između prednjih zuba i vrha jezika koji je okrenut prema gore stvara se dodatni sporedni rezonator, produžen malim isturanjem i zaokruživanjem usana, kroz koji zrak prolazi u vidu strujanja, odnosno šuštanja.

Suglasnik š je prednjonepčani frikativni bezvučni suglasnik, tvori se kao i njegov zvučni parnjak *ž*, samo što je i ovdje napregnutost zračne struje veća u odnosu na hlabaviji izgovor suglasnika *ž*.

Suglasnik f je usneno-zubni frikativni bezvučni suglasnik, a tvori se tako što zračna struja prolazi kroz tjesnac, što se formira dodirom gornjih sjekutića i unutarnje strane donje usne. Izgovor mu je napregnutiji u odnosu na srodni mu usneno-zubni sonant *v*, jer zračna struja sa većim naporom prolazi kroz tjesnac.

Suglasnik h je zadnjonepčani frikativni bezvučni suglasnik, koji se izgovara tako što se zadnji i srednji dio jezika podižu prema prednjem dijelu zadnjeg (mehkog) nepca. Rubovi jezika naslonjeni su uz kutnjake i desni, vrh jezika dodiruje donje sjekutiće, na sredini jezika stvara se udubljenje, žlijeb kroz koji teče zračna struja stvarajući slabiji šum.

Prateće osobine glasova (akustička svojstva glasova)

23 Glasovi imaju i sljedeća svoja prateća akustička svojstva: *vokalnost, šumnost, kompaktnost, difuznost, gravisnost, akutnost, nazalnost, prekidnost, zvučnost, stridentnost i napetost.* Sva ta svojstva glasova bosanskoga jezika javljaju se sa svojim razlikovnim obilježjima (npr. vokalnost/nevokalnost, šumnost/nešumnost, kompaktnost/nekompaktnost i sl.), dakle, neki glasovi ih imaju, a neki nemaju.

1. *Vokalnost* (latinski *vocalis*=glasan, zvučan) predstavlja osobinu glasova koja proistječe iz treperenja glasnih žica. Taj zvuk se oblikuje u govornim šupljinama i prolazima bez prepreka u njima, pri čemu su usta otvorena uz malo neprimjetnog šuma. Vokalnost imaju samoglasnici *i, e, a, o, u*, a nevokalni su sonanti i suglasnici.

2. *Šumnost* je osobina glasova koja dolazi od postojanja prepreke zračnoj struji u govornom aparatu. Svi šumni glasovi (glasovi sa preprekom) imaju u sebi dosta šuma, a šum dolazi od ometanja normalnoga protoka zračne struje. U bosanskome jeziku šumnost imaju svi suglasnici: *p, t, k, b, d, g, c, č, ć, dž, đ, f, s, š, h, z, ž*, a bešumni su vokali i sonanti.

3. *Kompaktnost* (latinski *compactus*=zbijen). To je osobina glasova pri čijem se izgovoru zvučna energija grupira u nekom središnjem dijelu zvučnog spektra (različiti tonovi pomiješani u jednom zvuku). Pri izgovoru kompaktnih glasova učestvuje jezik svojim rubom, a mjesto izgovora tih glasova jeste od desni do ždrijela. Kompaktni su glasovi vokal *a*, sonanti *lj, nj, j* i suglasnici *š, ž, č, ć, dž, đ, k, g, h*. Većina vokala i sonanata su nekompaktni glasovi, što znači da je u bosanskome jeziku ipak više nekompaktnih nego kompaktnih glasova.

4. *Difuznost* (latinski *difundere*=raspršiti, raširiti, rasturiti). To je osobina glasova koji se tvore u prednjem dijelu usne duplje (vrhom jezika uz učešće usana), u rezonatoru po obimu manjem od rezonatora pri izgovoru kompaktnih glasova (koji se tvore u srednjem dijelu usne duplje). Difuznost je akustičko obilježje glasa kad se zvučna energija rastura, raspršuje po spektru, ili je grupirana na krajnje visokim ili krajnje niskim područjima spektra. Difuzni su glasovi vokali *i* i *u*, sonanti *v, n, m, l* i *r* i suglasnici *p, b, t, d, c, s, z, f*, što znači da je u bosanskome jeziku polovina glasova difuznih (15), a polovina nedifuznih (također 15).

5. *Gravisnost* (latinski *gravis*=dubok, taman, nizak–za glas), znači osobinu glasova koji imaju "tamnu" boju zvuka, jer im je pri izgovoru usni rezonator veći. To su sonanti i suglasnici koji se tvore usnama, te vokali i suglasnici koji se izgovaraju u zadnjem dijelu usne duplje. Gravisni su vokali *o, u*, sonanti *v, m*, i suglasnici *p, b, k, g, f, h*. Svega je deset gravisnih glasova u bosanskome jeziku, ostalih 20 su negravisni.

6. *Akutnost* (latinski *acutus*=šiljast). To je osobina glasova koji imaju "svijetlu" boju zvuka, a koji se tvore na zubima, desnima, tvrdom nepcu. Akutni su glasovi vokali *i, e*, sonanti *n, nj, l, lj, r, j* i suglasnici *t, d, s, z, š, ž, c, ć, č, đ, dž*, čak njih 20, što znači da je ta osobina karakteristična za većinu glasova bosanskoga jezika. Tačnije, za većinu sonanata i konsonanata, koji su po boji zvuka većim dijelom "svijetli" glasovi. Pri njihovom izgovoru usni rezonator je aktivnošću govornih organa, prije svega jezika, smanjen, pa u njemu nema prostora za dublji, "tamni" zvuk kao kod gravisnih glasova, već za viši, "svijetli" zvuk.

7. *Nazalnost* (latinski *nanus*=nos) predstavlja osobinu glasova koja je posljedica spuštanja mehkog nepca i resice, pri čemu zračna struja prolazi ne samo kroz usnu duplju već i kroz nosnu duplju. Svega su tri nazalna glasa (nazala) u bosanskome jeziku. To su sonanti *m, n, nj*, a svi ostali su nenazalni, odnosno usni (oralni) glasovi. Nekad su u bosanskome jeziku postojala još dva nazalna vokala *ę, ǫ*, koji su prešli u sebi srodne vokale *e, u*, dakle, u oralne vokale.

8. *Prekidnost* je svojstvo glasova kad se govornim aparatom stvara potpuna prepreka zračnoj struji, kad se javlja zastoj (okluzija) a potom prasak (eksplozija). Prekidni su sonanti *m, n, nj, r* i suglasnici *p, b, t, d, k, g, c, č, ć, dž, đ*. U bosanskome jeziku polovina glasova su prekidni, a polovina neprekidni (po 15, isto kao i u slučaju odnosa među akustičkim osobinama difuznost/nedifuznost).

9. *Zvučnost* je osobina glasova o kojoj je već bilo riječi; zvučni su glasovi koji se izgovaraju uz treperenje glasnih žica. U bosanskome jeziku, kako smo već vidjeli, zvučni glasovi su svi vokali i svi sonanti, a i suglasnici *b, d, g, dž, đ, ž, z*, dok su ostali suglasnici bezvučni. U bosanskome jeziku je, dakle, 20 zvučnih i 10 bezvučnih glasova (suglasnika), što je isti odnos kao i kod prateće akustičke osobine gravisnost/negravisnost, ali u tom slučaju omjer ide u korist odsustva osobine. Dakle, 20 negravisnih:10 gravisnih, dok kod zvučnosti omjer ide u korist prisustva osobine (20 zvučnih:10 bezvučnih).

10. *Stridentnost* (latinski *stridere*=pištati) znači osobinu glasova pri čijem se izgovoru čuje jači i duži šum. Stridentni su glasovi sonant *v* i suglasnici *š, ž, s, z, f, c, č, dž*, njih 9, dok su većina glasova bosanskoga jezika (21) nestridentni glasovi.

11.*Napetost* je osobina glasova koji se izgovaraju uz veliku mišićnu napregnutost govornih organa što neposredno učestvuju u njihovoj tvorbi. Napeti su samoglasnici *i, u*, sonanti *lj, l*, (vokalno) *r*, kao i suglasnici *p, t, k, c, č, ć, s, š, f, h*. To znači da ih je u bosanskome jeziku tačno polovina napetih, a polovina nenapetih (opuštenih) glasova (što predstavlja omjer kao i kod razlikovnih obilježja difuznost/nedifuznost i prekidnost/neprekidnost). U bosanskome jeziku je, dakle, po 15 difuznih i nedifuznih, prekidnih i neprekidnih, napetih i nenapetih glasova.

Pojedinačni glasovi

Glasovi *č* i *ć*

24 Glasovi *č* i *ć* su sliveni glasovi ili afrikate, koji sačinjavaju afrikatski par. Oni su među sobom po načinu tvorbe veoma slični i zato dolazi do njihovog miješanja i u govoru i u pisanju. To miješanje naročito je karakteristično za neke dijalekte bosanskoga jezika (o čemu je bilo riječi u Uvodu). Tek polovina govora bosanskoga jezika razlikuje ove glasove, polovina ne razlikuje, svodi ih na suglasnik *ć*. To je osobina i samoga govora Sarajeva, pa se to nerazlikovanje (kao i nerazlikovanje suglasnika *dž* i *đ* i svođenje na *đ*) otuda širi i u bosanski razgovorni jezik, u njegove urbane govore i naročito u govor mlade generacije. U bosanskome književnom jeziku ova dva suglasnika se razlikuju i u govoru i u pisanju. Jedan od najvažnijih zadataka učenja gramatike bosanskoga jezika jeste savladavati pravila pisanja i izgovora tih glasova, tamo gdje im je po etimologiji mjesto.

25 1. *Glasovi č* i *ć* u bosanskome književnom jeziku upotrebljavaju se u riječima u kojima porijeklo tih glasova nije vidljivo, ne može se tačno odrediti.

Primjeri upotrebe suglasnika *č*

– na početku riječi:

čàdor, čàhura, čàkmak, čàkšire, čâlma, čànak, čȁplja, čàrapa, čȁrdāk, čàršaf, čàršija, čȁs, čàsōvnīk, čȁša, čȁtrnja, čèhra, čèkić, čekmèdža, Čelèbija, čèlik, čȅljād, čȅmer, čemèrika, čȅngele, čèngija, čepèrak, čèsma, čètiri, čȅtka, četvŕtak, čìbuk, čiftèlija, čȉkma, číko, čéžnja, čȉpka, čìrāk, čistòća, čȉtati, čivìluk, čȉzma, čòban, čȍha, čokoláda, čȍpōr, čórba, čȍvjek, čûnak, čùpati, čúčati, čvórak, čvòruga;

– u sredini riječi:

àčik, ȁčkōsum, bȑčkati, drùkčiji, Fȍča, glèčer, gnjéčiti, hlȁče, hŕčak, cvŕčak, jèčam, kȁučuk, kìčma, kočánjak, kȍpča, kr̀čma, mȁčka, mòčvara, pčèla, plȍča, ràčūn, sàčma, tȁčka, tòčak, mòčilo, vèčerati, dapàče, dòčim, bášča;

– na kraju riječi:

ključ, gȑč, kȁuč, krȅč, lûč, mȁč, sȁč, plȁč, kòlāč, trùbāč, trȁč, vrâč, nòsāč, sèndvič, tefèrič, žȕč, tȕč, bȉč, mùhtāč, Mȁlkoč.

Primjeri upotrebe suglasnika *ć* 26

– na početku riječi:

Ćaba, ćȁća, ćȁge, ćâr, ćáriti, ćása, ćȁpiti, ćarlȉjati, ćȁskati, ćehája, ćèlija, ćevàpčići, ćerèsta, ćèrpič, Ćázim, Ćámil, ćìlim, ćȍrav, ćeténija, ćòšak, ćȕba, ćùmur, ćùprija, ćȕška, ćùtuk, ćȕvīk;

– u sredini riječi:

bèćār, dùćān, gȁće, kȕća, nèćāk, prȁćka, srȅća, svijèća, šèćer, trȅćī, vrȅća, masnòća, plúća, vrućìna, ȉmūćan, zlȍća, punòća, pròmućūran, mȁćeha, pròćerdati;

– na kraju riječi:

môć, nôć, Sálihbegović, Osmánović, pêć, vȅć, hèlāć, vrûć, pȕnomōć, prȅmōć.

Te iste glasove i njihovo razlikovanje imamo u svim izvedenim riječima i složenicama u čijoj su osnovi riječi sa *č* ili *ć* npr.:

od riječi ***kreč:***

krečàna, krèčara, krȅčārskī, krȅčiti, krȅčēnje, òkrečen, krȅčnjāk, krȅčnjāčkī, òkrečiti, zàkrečiti, prèkrečiti, neòkrečen;

od riječi ***noć:***

nòćās, nòćašnjī, nòćca, nòćēnje, nòćiti, nòćnī, nòćnīk, noćòbdija, zanòćiti, prenòćiti, pónoćnī, sìnōć, svùnōć.

Tako i u drugim riječima kod kojih je veza među tim glasovima teže uočljiva: *četvŕtak, čȅtvrt:čètiri; čȅšnjāk:čêst; ȍpćina, priòpćiti, općènito:ȍpćī; pèćina:pêć.*

Glasovi *č* i *ć* predstavljaju dvije različite foneme, dakle, nosioci su razlika u značenju. To se javlja u sljedećim primjerima u kojima se razlikuje značenje riječi na osnovu pravilne upotrebe suglasnika *č* i *ć*, odnosno na osnovu njihovog razlikovanja (to razlikovanje u izgovoru može se čuvati i na osnovu različitih akcenata, ali se u pisanju uglavnom čuva uz obavezno razlikovanje samih ovih glasova): 27

čèlo (dio glave)	*ćélo* (čovjek bez kose)
čȅmēr (jad, gorčina, tuga)	*ćèmer* (pojas za držanje novca)
skúčiti se (skupiti se, uvući se u sebe)	*skȕćiti se* (postati domaćin, imati sređen život, opremiti kuću i sl.)
čâr (draž, ljepota)	*ćâr* (dobit)
čȁrkati (pomalo čarati)	*ćȁrkati* (pomalo trgovati)
čôrda (krdo, čopor)	*ćôrda* (sablja)

čûp (čuperak)	*ćȕp* (glinena posuda)
čȕ (drugo i treće lice aorista od *čȕti*)	*ću* (enklitički oblik od *hòću*)
čȕdī (od *čȕditi*)	*ćúdī* (gen. mn. od *ćûd*)

Glasovi *č i ć* javljaju se u izvedenicima i oblicima kod kojih se u osnovnoj riječi nalaze suglasnici *k, c* (glas *č*) i *t, d* (glas *ć*).

28 Glas *č* javlja se u oblicima prema osnovnim suglasnicima *k, c*:

1. U vok. jd. imenica muškog roda čija se osnova završava na *k, c*:

k/č: jȕnāče (<junak+e), vûče, vȍjnīče, lȕdāče, sânče (:sanak), sȅljāče, zàmbače (:zambak);

c/č: mjȅsēče (<mjesec+e), stârče, strîče, vrânče, tvôrče, Srêmče, Pòsāvče.

2. U nom., ak. i vok. mn. imenica m. r. sa osnovom na *c*: *zȅčevi (<od zec+ev+i): prìnčevi; zȅčeve, prìnčeve.*

3. U komparativu na *-ji* od pridjeva sa osnovom na *k*: *jȁčī (<jak+ji) gòrčī, mlȁčī.*

4. U prezentu glagola čija se infinitivna osnova završava na *k,* a i glagola čija se prezentska osnova završava na *k* ili *c*:

pèčēm (<pek/ti+jem), skâčēm, vîčēm, plȁčēm, vúčēm, sûčēm, mȉčēm, (<mic/ati+jem), nȉčēm, dòtičēm, klȉčēm, srȉčēm, pòričēm, òdričēm, pròtičēm.

5. U drugom i trećem licu jd. aorista od glagola čija se infitivna osnova završava na *k*:

rȅče, dȍtače, pȍsiječe, pȍmače.

6. U imperfektu od glagola čija se infinitivna osnova završava na *k*:

pèčāh (<pek/ti+jah), vúčāh.

7. U imperativu od glagola sa prezentskom osnovom na *k* ili *c*:

skáči, plȁči, lòči, víči, smòči, mȉči, klȉči.

8. U glagolskom pridjevu trpnom od glagola čija se infitivna osnova završava na *k*, a i u glagolskih imenica od takvih glagola:

pèčen (<pek/ti+jen), novopèčen, nedopèčen, isjèčen, rèčen, nedorèčen, dovùčen, nȁučen, privùčen, pretùčen; pečénje, sjèčēnje, dovláčēnje, navláčēnje, privláčēnje.

29 Glas *č* javlja se u izvedenim riječima i njihovim oblicima prema osnovnim glasovima *k, c*. Tako je u riječima sa sljedećim sufiksima:

-ak: *tráčak (:trâk), zráčak (:zrâk), tòčak (:tôk), cvŕčak (:cvȓk), hŕčak (:hȓk);* -an: *lȉčan (:lîk), príličan (:prílika), dȁščan (:dàska), sȑčan (:sȓce);* -anik: *zupčànīk (:zúbac), novčànīk (:nȍvac);* -arija: *tričàrija (:trica);* -etina: *ručètina (:rúka);* -enik:

mȕčenīk (:muka); -ević: *cȁrević(:cȃr);* -ica: *vùčica (:vûk), rùčica (:rúka), djevòjčica (:djèvōjka);* -ić: *kònčić (:kònac), nòvčić (:nȍvac), lònčić (:lònac);* -ina: *mòmčina (:mòmak), junàčina(:jùnāk), splȁčina (:splákati);* -iti: *(u)mláčiti (:mlâk), zráčiti (:zrâk), smráčiti (:mrâk), razlúčiti (:ràzluka);* -janin: *Banjalúčanin(:Bânjā Lúka), Dubóčanin (:dùbok), Dȕbičanin (:Dȕbica), Zvorníčanin (:Zvòrnīk), Dubróvčanin (:Dùbrōvnīk), Rògatičanin (:Rògatica);* -jati: *jàčati (:jâk);* -ka: *znȁčka (:znâk), rȕčka (:rúka), zvȅčka (:zvêk/a/);* -(s)ki: *jùnāčkī (:jùnāk), mòmačkī (:mòmak), stàračkī (:stȁrac), jàjačkī (:Jájce), vìnačkī (:Vínac), rògatičkī (:Rògatica);* -ura: *djevòjčura (:djèvōjka);* -urak: *djevojčúrak (:djèvōjka);* -urda: *rùčūrda (:rúka);* -urina: *djevojčùrina (:djèvōjka), ptičùrina (:ptȉca);* -urlija: *dječùrlija (:djèca).*

Tako je i u različitim oblicima, npr.:

dokúčiti:kȕka; dòskočica:skȍk; količìna, kòličnīk:kòliko; mlȉječ:mlijèko; naùčiti:nȁuk(a); nàočit, suòčiti:òko; podbòčiti:bȍk; skòčiti:skȍk; tàkmičiti se, tàkmičār:ùtakmica; tȑčati:tȑk.

U nekim riječima veza između suglasnika *k, c, č* manje je uočljiva iz različitih razloga, ali je i tu jasno da *č* vodi porijeklo od tih suglasnika:

glàčati (:glȁdak), ȍbičāj (:òbiknuti), pòručnīk (:pȍruka), ȍbrūč, rúčati (:rúka), sȑdāčan (:sȑce), veličànstven (:vȅlik).

Glas *ć* javlja se u izvedenicama od riječi koje u osnovi imaju suglasnik *t*: 30

1. U instr. jd. sa nastavkom *-ju* kod imenica ž.r. čija je osnova na *t* ili *st:*

smȑću (<smrt+ju), bȍlešću (<bolest+ju), rȁdošću, mlȁdošću, sávješću, pȁkošću, kȍšću.

2. U komparativu i superlativu pridjeva kod kojih se osnova završava na *t*:

ljȕćī (<ljut+ji), krȁćī, žȕćī, krȕćī, vrȕćī; nȁjljućī, nȁjkraćī.

3. U prezentu glagola na *-ati* kod kojih se prezentska osnova završava na *t.*

mȅćēm (<met/ati+jem), krêćēm, dàhćēm, hrȍpćēm, klȉkćēm, prèmećēm, pòdmećēm.

4. U imperfektu glagola na *-iti, -jeti* čija se prezentska osnova završava na *t*:

pòšćāh (<post/iti+jah), pâmćāh, púšćāh, plàmćāh, čàšćāh.

5. U glagolskom prilogu sadašnjem sa nastavkom *-ći*:

gòvorēći, dòlazēći, tȅglēći, sjèdēći, kléčēći; pjȅvajūći, kárajūći, krìjūći; ìdūći, tèkūći, prédūći.

6. U glagolskom pridjevu trpnom od glagola sa prezentskom osnovom na *t:*

pòčašćen (<počast/iti+jen), pòmāšćen, zàpamćen, ožàlošćen, ùgošćen; iskòrišćen, òvlāšćen.

7. U glagolskim imenicama od glagola na *-iti* kod kojih se prezentska osnova završava na *t:*

čȁšćēnje (<čast/iti+jenje), pȁmćēnje, pòšćēnje, ugošćénje, prečišćénje.

8. U glagolima nesvršenog vida izvedenim od svršenog vida kod kojeg se osnova završava na *t* ili *st*:

pláćati (<plat/iti+jati), vrȁćati, òsjećati, pòdsjećati; ugošćívati (<ugos/ti+iva-ti), kràćati, òdvraćati.

9. U oblicima riječi kod kojih se osnova završava na *t* izvedenih sljedećim sufiksima:

-ja: *brȁća (<brat+ja), pláća, srȅća;* -janin: *Egípćanin (<Egipat+janin), Òsaća-nin (<Osat+janin);* -je: *bíće (<bit+je), svanúće, uskrsnúće, nadahnúće, krvopro-líće, žíće, plâšće, prûće, lȉšće, ulegnúće;* -ji: *pìlećī (<pil+et+ji), jùnećī, tèlećī, jà-njećī, sȉnećī.*

10. U oblicima infinitiva glagola:

dóći, póći, náći, rèći, sjȅći, vûći, tûći.

11. Mjesto zvučnog suglasnika *đ* ispred bezvučnih suglasnika, zbog jednačenja po zvučnosti:

žècca (<žeđ+ca), rȍćko (<rođ+ko), rȉćkast (<riđ+kast), smȅćkast (<smeđ+kast), òmećka (<omeđ+ka).

12. Suglasnik *ć* javlja se i u riječima kod kojih je veza sa suglasnikom *t*, od kojeg vodi porijeklo, prilično potrta iz različitih razloga:

múćak, mȕćkati, mȕćka, mùćkalo, mùćkalica (:mútiti); umijèće (:ùmjeti), pre-duzéće (:predùzēti).

31 Sva ovakva porijekla u izgovoru i pisanju glasova *č* i *ć* treba imati u vidu kako bi se sama značenja riječi sa ovim suglasnicima razumjela i kako ne bi došlo do pogrešnog razumijevanja riječi, ili do međusobnog miješanja riječi sa *č* i riječi sa *ć*, odnosno do značenjskih zabuna. Navest ćemo jedan niz naporednih primjera po obliku vrlo sličnih riječi kod kojih se suglasnici *č* i *ć* javljaju kao nosioci razlika u značenju, odnosno kao foneme:

bìčem (instr. od *bȉč*)	*bićem* (instr. od *bíće*)
gȕšče (mlado od guske)	*gȕšćē* (komp. od *gûst*)
kóčēnje (od *kóčiti*)	*kòćēnje* (od *kòtiti*)
kròčēnje (od *kròčiti*)	*kròćēnje* (od *kròtiti*)
kučètina (kučka)	*kućètina* (velika kuća)
kùčica (malo kuče, psetance)	*kȕćica* (mala kuća)
lȉšče (mlado od lisice)	*lîšće* (zbirno od *lîst*)
mláčēnje (od *mláčiti:mlâk*)	*mláćēnje* (od *mlátiti*)
mȕčēnje (od *mȕčiti:mȕka)*	*múćēnje* (od *mútiti*)

nàpūčen (naseljen)	*nàpūćen* (naputiti, uputiti)
òkrečimo (imp. od *òkrečiti*)	*okréćimo* (imp. od *òkretati*)
posjèčen (od *pòsjeći*)	*pòsjećen* (od *pòsjetiti*)
žȕči (od *žȕč*)	*žȕćī* (od *žut*)
vráčati (čarati)	*vrȁćati* (davati nazad, natrag)
vráčānje (od *vráčati*)	*vrȁćānje* (od *vrȁćati*)
zaprečívati (postavljati zapreke)	*zaprećívati* (prijetiti)
zàpriječen (od *zaprijèčiti*)	*zàpriјećen* (od *prijètiti*).

Iz ovih primjera vidi se da su kod nekih naporednih riječi nosioci razlika u značenju ne samo suglasnici *č* i *ć* već i sam akcent. Ali kod nekih riječi značenje se može razlikovati jedino kad se razlikuju *č* i *ć*, što znači da je to razlikovanje neophodno naročito u pisanim formama bosanskoga književnog jezika, gdje se akcent uglavnom i ne piše. Tada je (osim konteksta, odnosno susjednih riječi u rečenici) značenje riječi jedino moguće razlikovati na osnovu očuvanih razlika između suglasnika *č* i suglasnika *ć*. Takve su u našim primjerima riječi:

kròčēnje:kròćēnje; kučètina:kućètina; mláčēnje:mláćēnje; nàpūčen:nàpūćen; zaprečívati:zaprećívati; zàpriječen:zàpriјećen.

Glasovi *č* i *ć* javljaju se i u nekoliko sufiksa više ili manje produktivnih. **32**

Glas *č* javlja se u sljedećim sufiksima:

1. *Imenski sufiksi*

-āč	*nòsāč, brìsāč, kòvāč, ȕčāč, vèslāč, kòpāč, jàhāč, pokrìvāč, plìvāč;*
-ača	*glùpača, prègača, pògača, udàvača, kràstača, krompìrača;*
-ačina	*premetàčina, otimàčina;*
-āčnica	*brìjāčnica, kòvāčnica;*
-ānče	*sedmánče;*
-čaga	*rùpčaga, mòčaga, prèčaga;*
-čāk	*Glamòčāk;*
-čanin	*Dèrvēnčanin, Kȍnjičanin, Zeníčanin, Vlàseničanin, Rògatičanin;*
-čār	*gȑnčār;*
-če	*siròče, pàšče, nedònošče, gȕšče, brávče;*
-čica	*pjevàčica, grànčica, igràčica, plesàčica, čistàčica;*
-čić	*dječàčić, pendžèrčić, òbraščić, sìnčić, màngupčić, šaràfčić, džùgumčić;*
-čija	*àščija, miràščija;*
-čina	*mòmčina, làfčina, šofèrčina, lijènčina, sìnčina, jarànčina, kènjčina;*
-čka	*ìgrāčka, pljùvāčka;*
-čurina	*boleščùrina, koščùrina* (pored *bolešćùrina, košćùrina*)
-ečāk	*Grmèčāk, plamèčāk;*
-enjača	*krpènjača, furdènjača, tikvènjača, plamènjača;*
-evača	*trèšnjevača;*

-īč *gònīč, vòdīč, brànīč;*
-ičak *plamíčak, kamíčak, krajíčak, dobríčak;*
-ičār *alkohòličār, històričār, ljèvičār, keràmičār, bólničār, mehàničār, matemàtičār;*
-ičić *ibrìčić;*
-ičina *dobrìčina;*
-ična *brȁtična, sȅstrična, àmidžična;*
-inče, -enče(-če) *marvínče, dòjēnče; kúmče, ptȉče, mȁče, djèvōjče;*
-injača *dudìnjača;*
-jača (-njača) *sjevérnjača, kùpušnjača, topóvnjača, párnjača, kórnjača, Drìnjača;*
-ovača *brèzovača, klèkovača, jȁbukovača, dùdovača:*
-ovnjača *makóvnjača, boróvnjača.*

2. *Pridjevski sufiksi*

-ačak *dugàčak, pùnačak, slàbačak;*
-ačan *ùbitačan, pròbitačan;*
-ačkī *dùbrovačkī, sokòlačkī, žèpačkī;*
-čiv *prijèmčiv;*
-ičan *alèrgičan, anèmičan, problemàtičan, sèbičan, polòvičan, strȁvičan, bèzličan, dvòličan;*
-ičast *rȕžičast, plȁvičast;*
-ičav *plàvičav, òspičav, ìskričav;*
-ičkī *turìstičkī, marksìstičkī, botàničkī, naùtičkī, urbanìstičkī, artìstičkī.*

3. *Priloški sufiksi*

-ačkē *glavàčkē, naglavàčkē;*
-ački *mòmački, jùnāčki, mlàdalački.*

U svim drugim izvedenicima od ovih i sličnih riječi također se javlja suglasnik *č*:

àščibaša, aščikàduna, aščìluk, àščīnica, àščīnskī (:àščija); plivàčica, plìvāčki (:plìvāč); gȑnčārskī, grnčàrija (:gȑnčār); sèbičnōst (:sèbičan); bèzličnōst (:bèzličan); sȉročād, siròčići (:siròče); nedònoščād (:nedònošče); pȁščād, paščàdija (:pàšče); zèničkī, (:Zeníčanin); glámočkī (:Glamòčāk) i sl.

33 Glas *ć* javlja se u sljedećim sufiksima:

1. *Imenički sufiksi*

-āć *gòlāć, glùhāć, Bìhāć;*
-aća *zàdaća, nèdaća, mòkraća;*
-bāć *zelèmbāć (od zelen+bać);*
-čić *kamènčić, findžànčić, sifònčić, balònčić, lònčić, òraščić, pendžèrčić, prozòrčić;*
-dāć *crvèndāć, sȑndāć;*

-ević	*cȁrević, králjević; Láčević, Búrdžević;*
-ičić	*sȅstričić;*
-ić	*nòsić, kònjić, gràbić, hràstić, Próhić, Bégić;*
-oća	*sljepòća, hladnòća, samòća, skupòća, mehkòća, lahkòća, trudnòća;*
-ović	*Kapetánović, Záhirović.*

2. *Pridjevski sufiksi*

– āći	*dòmāćī, jàhāćī, šìvāćī, kùpāćī, spàvāćī;*
– eći	*jànjećī, pìlećī, krstárēćī.*

Glas *ć* javlja se i u grupi *šć*, koja je različitoga porijekla:

ȉšćēm, ìšći; pljȅšćēm, pljèšći; bȉšćem, prìtīšćēm; lȉješće (:lijèska), trȉješće (:trijèska).

I u raznim izvedenim oblicima, naročito onim sa navedenim sufiksima, također će se javljati suglasnik *ć*:

bìhāćkī, Próhićev, sȑnećī, bolèćiv, pùzēćkē, mòkraćnī, bégićevskī.

Kad je riječ o upotrebi glasova *č* i *ć*, treba obratiti naročitu pažnju na razlikovanje **34**
sufiksa *-ič* i *-ić* u bosanskome jeziku. Sufiks *-ić* je češći u bosanskome jeziku (prezimena, deminutivi, hipokoristici i sl.). Prema vrlo raširenom sufiksu *-ić* u prezimenima na širem prostoru srednjojužnoslavenskog dijasistema, sufiks *-ič* je u prezimenima za bosanski jezik netipičan, tako da će se javljati jedino u prezimenima iz drugih slavenskih jezika, npr.: *Županči*č (slovenski), *Kirilovič* (bugarski), *Babič* (bjeloruski), *Belič* (češki), *Kotulič* (slovački), *Iljič, Pavlovič, Nikolajevič, Petrovič* (ruski).

Treba voditi računa i o razlici između sufiksa *-ač* i *-ać, -bač* i *-bać, -ača* i *-aća, -ičak* i *-ićak* i sl.

Većina tih riječi u bosanskome jeziku piše se sa sufiksom *-ač*, jer su samo četiri riječi na *-ać (-bać, -dać): glùhāć, gòlāć, zelèmbāć i sȑndāć.*

Sa sufiksom *-aća* idu riječi *mòkraća, nèdaća, zàdaća*, dok se sve ostale slične riječi pišu i izgovaraju sa sufiksom *-ača (-jača, -njača, -uljača): sjevérnjača, lapàndača, kȑmača, kapùljača.*

U vezi sa navedenim razlikama u porijeklu i upotrebi suglasnika *č* i *ć*, kad je riječ **35**
o različitim sufiksima, treba voditi računa o značenjima sljedećih riječi. To značenje u pisanju je moguće razlikovati uz pravilnu upotrebu suglasnika *č* i *ć*:

brijáči, crtáči, jaháči, kopáči (imenice)	*brìjāćī, cȑtāćī, jàhāćī, kòpāćī* (pridjevi)
kupáči, oráči, peráči, spaváči (imenice)	*kùpāćī, òrāćī, pèrāćī, spàvāćī* (pridjevi)
jahàčica (žena koja jaše)	*jahàćica* (kobila za jahanje)
spavàčica (žena koja spava)	*spavàćica* (ženska odjeća za spavanje)
pùhāč (čovjek koji puše)	*pùhāć* (puh)
Bȁbič (Bjelorus)	*Bábić* (Bošnjak)

ùčī, ùči (prez. odnosno imp. od *ùčiti*)	*úći, ûći* (unići)
púčiti (usne)	*pȕćiti* (skopčavati)

Glas *dž*

36 Glas *dž* je zvučni parnjak bezvučnog suglasnika *č*. U bosanskome jeziku on se u dijelu njegovih dijalekata i razgovornom jeziku izjednačuje sa suglasnikom *đ*, tako da je i tu riječ (isto kao i kod *č* i *ć*) o svođenju afrikatskoga para *dž:đ* na jedan glas, na umekšano, prednjonepčano *đ*. Postoje, međutim, znatne razlike u samome porijeklu (etimologiji) suglasnika *dž* u odnosu na svoj parnjak *č* i u odnosu na svoju zvučnu naporedicu *đ* i njezin bezvučni parnjak *ć* (zato ćemo suglasnike *dž* i *đ* obraditi odvojeno).

37 1. Glas *dž* naročito je karakterističan za bosanski jezik zato što se javlja u velikom broju riječi orijentalnoga porijekla, tzv. orijentalizmima, ali se javlja i u riječima iz drugih jezika.

Suglasnik *dž* na početku riječi:

džȁba, džàbicē, džábija, džáda, džâk, Džáfer, džáiz, džàltara, džȁm, džàmbās, džámija, džàmli, džanàrika, Džávid, džanfèzli, džehènnem, džèlāt, džèlep, džȅm, Džemalùdīn, džèmāt, džèmātīle, džèmre, dženábet, džènnet, džȅp, džȅzva, džezvènjāk, džȉbra, džídža, džȉgerica, džìhād, džìlīt, džȉn, džìndžuha, džòmba, džȕma, džȕmbūs; džèntlmen, džòkēj, džȉp, džùngla, džȕs.

Suglasnik *dž* u sredini riječi:

bádža, bùdžet, búdža, àmidža, dȁidža, fȅredža, Hadžìra, hàdžija, hìdžra, hȍdža, mèsdžid, Nèdžīb, patlìdžan, pidžàma, džìvdžan, Sàndžak.

Suglasnik *dž* na kraju riječi:

hȁdž, ìlādž; bèdž.

38 2. Glas *dž* se u bosanskome jeziku često javlja i u sufiksima *-džija*, *-džinica*, najčešće opet u orijentalizmima:

mehàndžija, burègdžija, ćevàbdžija, miràždžija, kahvèdžija; ćevàbdžīnica, burègdžīnica,

ali i sa osnovnim riječima slavenskog porijekla kojima se dodaju ti sufiksi:

búndžija, govòrdžija, hváldžija, račùndžija, šáldžija, šaljìvdžija, provodàdžija.

3. Suglasnik *dž* u bosanskome jeziku nastaje i od bezvučnoga suglasnika *č* ispred zvučnih suglasnika:

vrȁdžbina (<vrač/ati+bina), jednàdžba (<jednač/iti+ba), prèdodžba (<predoč/iti+ba), nárudžba, svjedòdžba, ȕdžbenīk (<uč/iti+benik).

I u izvedenim formama kod svih ovih riječi i u različitim njihovim oblicima također se javlja suglasnik *dž*:

sàndžačkī, ȕdžbeničkī, razgovòrdžija, džèpić, džepárac, Džáferovica, šáldžījskī.

Glas *đ*

1. Glas *đ* je zvučni parnjak bezvučnog suglasnika *ć*. On se također javlja u riječima 39
orijentalnoga porijekla, ali i inače u riječima u kojima njegovo porijeklo, odnosno nastanak, nisu sasvim jasni i vidljivi.

Glas *đ* na početku riječi:

đàhkad, đȁur, đȁurka, đaùrluk, đâk, đȁvō, đećèrma, đȅla, đȅm, đèmija, đèrdān, đèrdek, đèrđef, Đerzèlez, đèvđīr, đȉpiti, đìdija, đìzlija, đògat, đôja, đȍn, đùbre, đùgum, đȕl, Đulizára, đùmruk, đùturē, đutùrum, đuvègija.

Glas *đ* u sredini riječi:

hȑđa, hȑđav, lâđa, léđa, pûnđa, vjȅđa, mèđa, prȅđa, brȅđa.

Glas *đ* na kraju riječi: 40

glêđ, rîđ, smȅđ, čâđ, bûđ.

2. Glas *đ* nastao je i od osnovnog suglasnika *d* koji je prelazio u *đ* kad se nalazio skupa sa suglasnikom *j*:

a) u instr. jd. kod imenica ž.r. sa nastavkom *-ju*: *glâđu (<glad+ju), prȍpovijeđu, zȁpovijeđu*;

b) u komparativu i superlativu pridjeva čija se osnova završava na *d: mlȁđī (<mlad+ji), slȁđī (<slad+ji), tvȑđī, lȕđī, gȑđī;* a tako je i u komparativu i superlativu priloga: *bljȅđē, nȁjbljeđē; slȁđē, gȑđē;*

c) u prezentu nekih glagola na *-ati*, čija se osnova završava na *d*: *glȍđēm (<glo-d/ati+jem)*;

d) u glagolskom prilogu sadašnjem od takvih glagola: *glòđūći;*

e) u imperativu takvih glagola: *glòđi;*

f) u imperfektu glagola na *-iti* i *-jeti* sa osnovom na *d*: *vìđāh (<vid/jet+jah), vòđāh;*

g) u glagolskom pridjevu trpnom od takvih glagola: *vȍđen (<vod/iti+jen), vȉđen, nàgrāđen, nàgr̄đen;*

h) u glagolskim imenicima od takvih glagola: *vòđēnje (<vod/iti+jenje), vìđēnje, naređénje, súđēnje;*

i) u imperfektu glagola *ići: ìđāh, ìđāše, ìđāsmo, ìđāste, ìđāhū.*

41 3. Glas *đ* javlja se i u sljedećim oblicima:

a) u prezentu, aoristu i imperativu glagola izvedenih od *ići: ìzīđēm, izíđoh, izíđi, sīđēm, prêđēm, ûđēm;*

b) u nesvršenim glagolima izvedenim sufiksima *-jati* i *-jivati* od osnovnih glagola na *-iti* i *-jeti*, kod kojih se osnova završava suglasnikom *d*: *događati se, oslobáđati, obrađívati, prerađívati, isljeđívati, iscjeđívati, viđati;*

c) u riječima izvedenim imenskim i pridjevskim sufiksima: *-ja (grâđa); -jaj (ȕviđāj); -jak (rȍđāk); -janin (bȑđanin); -je (nábrđe, zábrđe); -jenik (sûđenīk, ojađènīk); -ji (mèdvjeđī).*

42 Glas *đ* javlja se i u svim drugim izvedenim riječima i različitim oblicima kod svih ovakvih navedenih riječi: *hȑđati, čađáviti, nehȑđajūćī, pohȑđati, riđòkosa, riđòok, poríđiti, Čàđavica, zàčaditi* i sl. U nekim slučajevima (mada mnogo rjeđe nego kad je riječ o odnosu *č:ć*) suglasnici *dž* i *đ* javljaju kao nosioci razlika u značenju, dakle, u fonološkoj funkciji.

džâk (vreća)	*đâk* (učenik)
džȅm (slatko jelo od voća)	*đȅm* (dio konjske opreme, metalna prečaga na uzdi koja se stavlja konju u usta)
džȉp (terensko putničko vozilo)	*đȉp* (onomatopejski za skok; đipiti se)

Glas *h*

43 Glas *h* je frikativni zadnjonepčani bezvučni suglasnik, koji je po svome izgovoru podložan slabljenju ili gubljenju. On je tome podložan dijelom i zbog toga što mu je u sistemu nedostajao zvučni parnjak. Zato naročitu pažnju treba obratiti ne samo na njegov izgovor već i na pisanje. U dobrom dijelu istočnoštokavskih govora (ekavskih, pa i ijekavskih),a i u većem dijelu kajkavskih, pa i u nekim čakavskim govorima, taj glas se potpuno gubi [*ȁlva, Ȁsan, trȕla, àljina*], ili je zamijenjen drugim suglasnicima [*dóđok, póđok*], ili sonantima [*mùva, snàja, prȍmaja*]. U svim dijalektima bosanskoga jezika dosljedno se čuva. U bošnjačkoj pisanoj tradiciji i u jeziku pisaca također se redovno upotrebljava (*hȁlva, Hàsan, trȕhla, hàljina, dóđoh, póđoh, mùha, snàha, prȍmaha*). On je u bosanskome jeziku stabilan glas između ostalog i zbog toga što arapski jezik ima vrlo čestu upotrebu toga glasa (tri vrste suglasnika *h* u arapskom), pa je to utjecalo i na njegovo očuvanje u dijalektima bosanskoga jezika. To očuvanje naročito je ostvareno posredstvom Kur'ana i stalnim njegovim izgovorom u muslimanskim molitvama. Suglasnik *h* se dosljedno javlja prije svega u orijentalizmima (odnosno turcizmima) tamo gdje mu je po etimologiji mjesto:

44 a) na početku riječi:

hàber, Habíba, hȁdž, hàdžija, háfiz, hȁir, haìrli, haìrsuz, hàjāt, Hàjdar, Hajríja, Hajrùdīn, hàjvān, Hàkija, hàlāl, hàlhale, hàlka, hȁlva, hàlvat, hamájlija, hà-

mām, Hámid, hân, hàrām, hátar, Házim, hèlāć, hìzmet, hȍdža, hòšaf, hȑsuz, húrija, Husèin, hèndek;

b) u sredini riječi:

aždàha, čàhura, čȍha, kàhva, buzdòhān, mèhlem, Muhárem, Mùhsin, ráhat, sèrhat, sàhan, Šùhreta, tarhàna, zahíra, Zuléjha, mȅrhabā, merhàmet, dùhān, mahàna, màhrama;

c) na kraju riječi:

Àllāh, Sálih, šȅjh, pàdišāh, tèspīh, Abdùlāh, mátūh, sàbah.

Suglasnik *h* upotrebljava se i u riječima slavenskoga porijekla tamo gdje mu je po etimologiji mjesto: **45**

a) na početku riječi:

hàljina, hìtar, hlâd, hljȅb, hrána, hrȁpav, hȑđa, hȑđati, hȑđav, hȑvāč, hȑvati se, hrâst, hȑpa, hȑskavica, hòću, hȑzati, Hrȁsnica, Hrȅnovica, hudòvica, húda;

b) u sredini riječi:

bùha, dàhnuti, dȑhtati, dúhati, grúhati, rȕho, kȕhati, kíhati, njíhati, lijèha, Grȁhovo, Ȍrahovice, máhnuti, lȁhak, lȁhko, mȅhak, mȅhko, zàmahac, odlàhnuti, nahrániti, nâtruha, ȍvrha, ȍmaha, rȁzvrha, plȁho, plahòvit, mehkòća, pȑhūt, próha, prȍtuha, trúhlež, trȕhnuti, ȕho, vèhnuti, kȕhinja, zâduha, žȍhār, strȅha, snàha, prȍmaha, zlèhud, Zȅhra, vèhto;

c) na kraju riječi:

dȕh, krȕh, glûh, grȁh, rèpūh, pȍtpūh, prâh, òrah, sûh, tȉh, pàstūh.

Suglasnik *h* javlja se i u onomatopejskim riječima:

hrípati, hŕka, hŕkati, hròktati, hròpac, hròptati, hȑskati, hrúmati, hȑzati, húčati, hùktati, húljati, hȕka, grȍhōt, hȉhōt, púhati, grȕh, prȍpūh, dâh.

Glas *h* javlja se i u drugim riječima neslavenskoga porijekla, npr.: **46**

hòtel, hìstōrija, hòbī, hèrbār, hêlij; Heléna, Hòrācije, hòroskop, hȉljada, tehnològija, tròhēj, Vlȁh.

U nekim slučajevima suglasnik *h* javlja se i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto, ali je njegova upotreba u tim riječima uobičajena, npr.: *hàstāl, hòra, hôrma, sȁhat, sȅvdāh* i sl.

Suglasnik *h* javlja se u grupi *hv*: *hvála, hváliti, hvȁtati, ùhvaćen, prìhvaćen, záhvat, Hvâr, zóhva.*

Glasn *h* u bosanskome književnom jeziku javlja se i u sljedećim oblicima na kraju riječi:

a) u gen. mn. zamjenica, pridjeva i brojeva:

mòjīh, njègovīh, nȁšīh, ȍvīh, ȍnīh, svîh; jákīh, lúdīh, trȕhlīh, màhnitīh; drȕgīh, dèsētīh, pedèsētīh;

b) u prvom licu jd. aorista: *vȉdjeh, rèkoh, ne porèkoh, ùgledah, donèsoh;*

c) u prvom licu jd. imperfekta: *mȉšljāh, pòšćāh, vòđāh, hòtijāh, gòvorāh;*

d) u prvom licu jd. potencijala: *jâ bih, dȍnio bih, urádio bih, vòlio bih.*

On se javlja i u glagolima na *-nu-* : *dàhnuti, máhnuti, kíhnuti, pijèhnuti, dúhnuti, grȕhnuti, púhnuti, trȕhnuti, vȅhnuti, gràhnuti.*

Također se javlja i u pridjevima i oblicima komparativa i superlativa npr.: *glûh-glȕhljī-nȁjgluhljī, sûh-sȕhljī-nȁjsuhljī.*

47 Upotreba suglasnika *h* i njegovo izgovaranje služe i kao nosioci razlika u značenju:

àvlija (dvorište)	*hàvlija* (mahrama koja se stavlja ispod feredže)
ìzmet (nečist)	*hìzmet* (njega, njegovanje, pažnja)

Glas *f*

48 Preko riječi iz raznih jezika (turskog, arapskog, perzijskog, grčkog, latinskog i mnogih romanskih jezika, njemačkog, mađarskog i sl.) u bosanski jezik je priman konsonant *f: findžān, fèredža, Fìlip, Stȅfān, frâtar, forìnta* i sl. U većem dijelu štokavskog narječja (tamo gdje se izgubio i suglasnik *h*) taj glas se zamjenjuje u početku sa *p* (*Stȅpān, prâtar, Pìlip*), a kasnije sa *v* (*Stȅvān, vàmīlija, vìšek* i sl.). U dijalektima bosanskoga jezika (koji su dugo bili u tijesnim kontaktima sa orijentalnim jezicima, pa i romanskim jezicima te njemačkim i mađarskim), glas *f* se učvrstio u izgovoru, kakav je slučaj i sa kajkavskim i čakavskim govorima (gdje se također izgovara). On se u bošnjačkim dijalektima ne javlja samo u riječima neslavenskoga porijekla već i u riječima slavenskoga porijekla: *ȕfati se* (*<ȕhvati se*), dijalekatsko i razgovorno *fála (<hvála), fáliti (<hváliti), fȁtati (<hvȁtati)* i sl. U samom bosanskome književnom jeziku javlja se i u riječima onomatopejskoga porijekla: *fijūk, fȑkati, fȑka, fȕćkati* i sl.

49 Suglasnik *f* u bosanskome jeziku javlja se u sljedećim kategorijama riječi:

1. U riječima orijentalnoga porijekla, u različitim pozicijama.

a) na početku riječi:

Fádil, Fahrùdīn, fàjda, fàkīr, Fáruk, fàrz, Fatìha, Fatíma, Fèhim, fèrežda, fèrmān, fèrmen, fȅs, fȅth, fȅtva, Fìkret, findžān, fìšek, fitīlj, fitnèluk, fitnija, Fùād, fȕčija, fukàra, fȕrda, fùrsāt, fùruna, furdènjača;

b) u sredini riječi:

sȍfra, džanfèzli, Àlifakovac, halífa, sȍfta, mùftāč, mùftār, mùftija, munáfir, musáfir, čìftek, čiftèli, čiftijáne, čìfut, čifuthàna, ćáfir, ćèfenak, ćùfte, džefèrdār, Džá-

fer, efèndija, háfiz, Hanèfija, hèfta, tefèrič, ìfrīz, ìftār, kadífa, kàfez, tèfter, kàftan, kâlfa, makfirle, tufáhija, màštrafa, mâtufovača, munáfik, nafàka, nèfer, redífa;

c) na kraju riječi:

čàršaf, dòlāf, mùsāf, ćèif, èsnāf, Èšref, Hùsref, hòšaf, Jùsuf, kadáif, kàluf, meárif, Murádif, rầf, sèdef, sòluf, dềf, vàkuf, èlif.

2. Glas *f* upotrebljava se u riječima primljenim iz drugih evropskih jezika. 50

a) na početku riječi:

fèljtōn, fotogràfija, fầks, filòzof, fàmīlija, falsifikāt, fórum, Fìlip, fùlbrajtovac, frầjer, frầjla, filter, fijat, fàbrika, fàntōm, fánta, faksìmil, fầktor, fầkt, féder, federácija, filijála, fèldmaršāl, fijáker, firma, frizúra, forìnta, frižìdēr, fúšer, futróla;

b) u sredini riječi:

ofanzíva, sòlfēđo, telèfōn, tèlefaks, filozòfija, falsifikāt, referèndum, dìftong, mègafōn, gràmofōn, kàsetofōn, Sòfija, Sòfokle, Petèfī, môrfijum, dijafràgma, bìfē, kàfē;

c) na kraju riječi:

lầf, filòzof, trìjumf, Sìzif, gầf, Zồf, Zàmenhof, blềf, grồf, dềf, štồf, sềf, trềf, pàraf, paràgraf, èpitāf, èpigraf.

Suglasnik *f* javlja se i u onomatopejskim riječima: *fijūk, fijùkati, fićùkati, fȑka, fȑckati, fúrati, fúkati, zafrljáčiti, fȑktati, pầf, bầf.*

Oblici sa suglasnikom *f* dobijenim uprošćavanjem grupe *hv* dijalekatskog su karaktera, javljaju se u bosanskome razgovornom jeziku, tj. nisu karakteristični za bosanski književni jezik.

[*kàfa, kafènisati, kafènīk, kafenjáci, ùfatiti, pòfatali, fála, pofáliti, zàfatiti, prìfatiti*].

Te riječi se u bosanskome književnom jeziku pišu i izgovaraju sa grupom *hv*:

kàhva, kahvènisati, kahvènīk, kahvenjáci, ùhvatiti, pòhvatati, hvála, pohváliti, zàhvatiti, prìhvatiti.

Ali se zato uz književne oblike *kahva* (i u značenju kafana), *kahvèdžija* (i *kafèdžija*), *Kahvèdžīć* (i *Kafèdžīć*) javljaju i književni oblici sa konsonantom *f*: *kafàna* (a ne *kahvàna*), *kàfić* (a ne *kàhvīć*), *kàfanskī* (a ne *kàhvanskī*) i sl.

Glas *j*

Glas *j* je sonant vrlo nepostojan u izgovoru, podložan slabljenju ili gubljenju, stapanju sa drugim suglasnicima, ali i javljanju tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto. To je glas u vezi sa kojim su do sada u historiji bosanskoga jezika izvršene i najbrojnije gla- 51

sovne promjene. Zbog toga u bosanskome jeziku treba obratiti naročitu pažnju i na ovaj glas, tj. na pravila njegove upotrebe. Njegov izgovor (i pisanje) zavisi od položaja u riječi i od toga sa kojim glasovima se nalazi u neposrednom dodiru. Sonant *j* najjasnije se izgovara na početku riječi ispred samoglasnika (*jȁdan, jàlman, jèsam, jóha, jùčēr, jȕgovina*). On se u sredini i na kraju riječi slabije izgovara, ili se potpuno gubi.

52 1. Glas *j* nalazi se na početku riječi ispred samoglasnika *a, e, o, u*:

jàcija, jȁditi, jȁgoda, jàrān, jȁnje, jèsam, jèlen, jemènija, jèzik, jèrīle, jèrīšće, jùnāk, jȕfka, jùčēr, jòrgan, jóha, jòmuža, jorgòvān, jùlār, Jȕrjev.

Vrlo rijetko se javlja ispred samoglasnika *i*, npr.: *jìdiš, jìgit, jìlduz, Jìlduza, jilduzláma.*

Tako se javlja i u izvedenicama i složenicama od ovakvih riječi sa sufiksima koji se završavaju na samoglasnik: *jȁgodnjī, jànjetina, jàrānskī, nȅjasan, prȅkjučē, zȁkjučē.*

2. Glas *j* javlja se između samoglasnika *i* i *a*, *i* i *e*, *i* i *o*, *i* i *u* i dvoje *i* (*i* i *i*):

a) *Àlija, àvlija, Âzija, bàlija, jabánija, divánija, kùtija, sìnija, čìnija, grȉjati, sȉjati, prìjati, smìjati se, pìjaca, fìjat, híjat; hòbija* (<hobi+ja), *lòbija, žìrija, smòkija, Tòkija* (:Tokio), *vòkija;*

b) *Àlijē, Sánijē, Àvdijē, Âzijē, sìnijē, Grûzijē; drùkčijē, prȉje, pȍslije, dvȉje, nȉje; orijentácija, ùmrijeti, pònijeti; hòbije* (<hobi+je), *žìrije.*

U vok. i instr. jd. imenica koje ispred *-a* imaju *-i, -ij, -i:*

c) *dèlijo, adžàmijo, divánijo, sàndžijo, sàzlijo, jabánijo, zmìjo; dèlijōm, sùdijōm, zmìjōm; Zíjo* (<Zijad), također i u pojedinačnim primjerima: *galìjot, zmijòglava, zmijòlik, prijònuti* (pored *priònuti*);

d) *fìjūk, cìjūk, Âziju, Grûziju, emùlziju, stûdiju,* u prezentu trećeg lica množine: *pìjū, sȉjū, bȉjū,* također i *hòbiju, žìriju, Tòkiju, smòkiju;*

e) *Àliji, Àlijīn, Hìlmiji, Hìlmijīn, àvlijica, àvlijici, Âziji, čìjī, hàdžijīn*; i u komparativu *smjèlijī, svjètlijī, mùtnijī, bezobràznijī, tòplijī*; u prisvojnim pridjevima: *djèčijī, òvčijī, kòzijī, màčijī.*

3. Glas *j* se javlja u pridjevima izvedenim od imenica na *-ija*, sufiksima *-in* i *-ski*: *dèlijīn, Hìlmijīn, kòmšijīn, Rabíjīn; âzījskī, histὸrījskī, àvlījskī, stûdījskī.*

4. Glas *j* se javlja i u pridjevima izvedenim od imenica na *-ij, -ije,* sufiksima *-ev* i *-ski*: *nâtrijev, alùmīnijev, bârijev, stûdījskī, alùmīnījskī,* a međusamoglasničko *j* umeće se u pridjevima izvedenim od imenica na *-i* i *-io* ispred sufiksa *-ev* i *-ski: Gàzālijev, Uskùfijev, Vèrdijev; stûdījskī, tòkījskī.*

5. Javlja se i u imperativu nekih glagola: *pȋj, lȋj, zàlīj, pòlīj, pòpīj, pròlīj; pòpījmo, zàlījmo, pròlījmo, pòpījte, zàlījte, pròlījte; ùmīj se, ùmījmo se, ùmījte se, ne ùbīj, ùbījmo, ne ùbījte, sàlīj, sàlījmo, ne sàlījmo.*

6. *J* se javlja i u svim oblicima riječi i izvedenicama od njih kod kojih se osnova završava na samoglasnik +*j* (bez obzira na to koji samoglasnici dolaze u nastavku riječi):

Ȁjnija, Zȕhdija, jemènija, kròjī, znòjī se, čìjī, čȕjēm, bljȕjē, dȃjēm, bròjiti, gnòjiti, ìzdajica, kalàjisati, kòjī, kòjē, mòji, Mújo, obòjica, odgòjiti, odvòjiti, Smájīn, sjájiti, kròjiti, Razìja, Hìlmija, Hìlmijīn, himaláji (kolači) *i Himaláji* (planinski masiv).

7. Glas *j* javlja se i na granici osnove i nastavka u zajedničkim imenicama i nekim imenima neslavenskoga porijekla, sa osnovom na -*e* i sa nom. jd. na -*a*:

alinèja-alinèjē-alinèji; epopéja-epopéjē-epopéji; orhidéja-orhidéjē-orhidéjī; turnéja-turnéjē-turnéjī; Gvinéja-Gvinéjē-Gvinéjī; Odiséja- Odiséjē-Odiséji; Koréja-Koréjē-Koréji; plejáda-plejádē-plejádi.

8. U riječima neslavenskoga porijekla sa prefiksom *dija-* (<grč. *dia* sa značenjem *kroz, u, na, duž, za*):

dijagonála, dijafràgma, dijahrònija, dijàlekt, dijalíza, dijapàzōn, dȉjametrālno, dijàspora.

Pošto je sonant *j* u artikulaciji nestabilan glas, česta su kolebanja u njegovoj upotrebi (u pisanju). Zato je potrebno precizirati i one glasovne pozicije u kojima se on ne javlja odnosno ne piše u bosanskome književnom jeziku, mada se izgovara zbog samog odnosa među glasovima koji su u neposrednom dodiru (pišemo *bio*, a izgovaramo *bijo*, jer *i* i *o* kad su u dodiru formiraju izgovorni prijelaz u vidu sonanta *j*). Zbog toga što se sonant *j* često neminovno izgovara, dolazi do zabuna u njegovom pisanju, jer se u bosanskome jeziku dosljedno ne primjenjuje fonološki princip pravopisa. Odstupanja od fonološkog principa javljaju se i u slučaju pisanja sonanta *j* (koji se u nekim slučajevima izgovara, ali se ne piše). **53**

Glas *j* ne javlja se u bosanskome književnom jeziku u poziciji između samoglasnika *i* i *o*: **54**

a) u riječima neslavenskoga porijekla u kojima se vokal *o* u različitim oblicima tih riječi alternira sa sonantom *l*:

bȉo (:*bíla*), *cȉo* (:*cijèla*), *dȉo* (:*dijèla*), *mȉslio*, *diòba* (:*dijèliti*), *rádio, radiónica, žèlio* (:*žèljeli*), *htȉo* (:*htjèla*), *smȉo* (:*smjèla*);

b) u riječima neslavenskoga porijekla: *kamìōn, avìōn, ȅmbriōn, sociològija, milìōn, nȁcionālan, pìōn, stȃdion, violína;*

c) u složenicama kod kojih se prvi dio završava na *i*, a drugi počinje samoglasnikom *o*: *dȉoksīd, ȉole, prȉobalnī, priònuti* (pored *prijònuti*);

d) u složenicama sa prvim dijelom na *i* i drugim koji počinje samoglasnikom: *antialkohòličār, bȉatlōn, nadriefèndija, antiȉslāmskī, kvaziȕmjetničkī, priȕčiti.*

9. Glas *j* ne javlja se između dvaju samoglasnika ukoliko prvi samoglasnik nije *i* (izuzev primjera tipa *zmijòlik, alinèja, dijagonála* i sl.); tako je i u prostim i u složenim riječima slavenskoga i neslavenskoga porijekla:

kàkao, Bilbào, dvánaēst, maèstro, dàidža, dȁire, Ráif, Heváі, kȁil, sȅiz, rȅis, kȁiš, Azráil, zȁista, dȍista, nȁokolo, pȁučina, kupèu, dekoltèa, atèist, pòēzija, nivòa, paranòičan, defilèa, tàbua, siluèta, bedùīn, suòčiti, ȕopće.

U ličnim imenima i prezimenima sonant *j* se upotrebljava u zavisnosti od toga kako ta imena i prezimena izgovaraju i pišu sami njihovi nosioci:

Náil i *Nájil, Smȁilović* i *Smȁjlović, Ráif* i *Rájif, Tàīb* i *Tàjīb, Hidáet* i *Hidájet, Sáit* i *Sájit, Seìda* i *Sejìda, Sȅid* i *Sȅjid, Fáik* i *Fájik, Saìma* i *Sájma,* pa i specifičan primjer *Merìma* i *Mejrèma.*

55 10. Sonant *j* (kakav je slučaj i sa glasovima *h* i *f*) u bosanskome jeziku teži stabiliziranju, koje je potpomognuto njegovom upotrebom u brojnim riječima orijentalnoga porijekla:

a) na početku riječi:

jàcija, jàgluk, jàgma, Jàhija, Jákub, jàlija, jàlman, jàmak, jàpija, jàprak, jârabi, járak, jàrān, jàruga, jàsmīn, jàšmak, jàtak, jaùklija, jàzija, javàšluk, jàzuk, ječmíčak, jèlek, jemènija, jèribasma, jȅrīle, jògurt, jȍk, jòlpaz, jòrgan, jordámiti, jorgòvān, jȕfka, jȕrīš, Jùsuf;

b) u sredini riječi:

ahmedíja, Ájka, àjān, ájet, ájluk, alejhìsselām, askeríja, àvdžija, bàjat, bàjrak, Bàjram, bùjrum, čèjrek, dìmije, đìdija, đìzlija, èjluk, èvlija, fàjda, gàjret, gàjtan, akšamhàjrolā, Hajrùdīn, kàjmak, kajása, kȁjgana, màjdan, mujèzin, mukàjet, pejgàmber, sàjvan, sȅjmen, sijàset, Suléjman, Samìja, šéjtan, šerìjat, terzìjān, Véjsil, zìjān;

c) na kraju riječi:

àlāj, bèlāj, bôj, kàlaj, kôlāj, pôj, rȕsvāj, sàrāj, sôj, šèbōj, pèrivōj.

Upotreba sonanta *j* ili njegovo odsustvo u jednoj riječi (u riječi istoga oblika) mogu biti jedini nosioci razlike u značenju, npr.:

hèpjek (duplo jedan, izraz u igri tavle): *hèpēk* (drška u ploda jabuke, ili nekog drugog predmeta)

Geminirani (udvojeni) glasovi

56 U bosanskome jeziku najčešća je geminacija (udvajanje) sonanata u riječima orijentalnoga porijekla, prema izvornom izgovoru u arapskom. Geminacija u bosanskome jeziku ima dugu tradiciju. Ona je postala jedna od tipičnih odlika njegovoga glasovnog

sistema. Geminacija se javlja dosljedno u riječima vezanim za islam, muslimanske vjerske obrede i uopće islamski način života. To je zato što se uvažava izvorni izgovor iz arapskog jezika, odnosno jezika Kur'ana.

1. U bosanskome jeziku je najčešći geminantni izgovor sonanta *l* u svim onim ri- 57
ječima kojima je u osnovi riječ *Ȁllāh*, u svim izvedenicama i prisvojnim pridjevima od te riječi:

Ȁllāh, Alláha, Alláhu, Alláhov, Alláhova, Alláhovi; Ȁllāhu èkber, Ȁllāh ráziōlā, Ȁllāh ràhmetīle, Allàh selámet, Allàh birum; resúlullāh, mâšallāh, subhânallāh, elhamdulìllāh, estâgfirullāh, allahráziōla, allahunùma, bismìllāh, ibadùllāh, jàllāh, vȁllāhi, Amèntu bȉllāhi, èjvallāh, subhânallāh, hȁlla-hȁlla.

2. Sve riječi kojima je u osnovi riječ *Muhàmmed* (pejgamber), izvedenice i prisvojni pridjevi od ove riječi javljaju se sa udvojenim sonantom *m (mm):*

Muhàmmed, Muhàmmeda, Muhàmmedu, Muhàmmedov.

3. Sa geminatnim glasovima javljaju se i sve one riječi koje su značenjski ili etimološki vezane za islam ili su riječi iz samog Kur'ana:

sùnnet, sùnnetiti, džènnet, džènnetom, džehènnem, džehènnema, džellešánuhu, mìllet, tehíjjetul-mèsdžīd, èvvel, šèvvāl, ùmmet, muttefèkun àlejhi, muhárrem, sàffer, zèkkum, sùnnetul umekkéde.

4. Sa geminacijom se javljaju izvorna imena iz arapskog jezika, imena iz Kur'ana, ili lična imena i prezimena Arapa, pa i naših ljudi koji su u prošlosti imali takva izvorna arapska imena i prezimena:

Ebn Zerr Džundub, Šeddad Ibn Eis, Zekerijja, Ebn Ejjub, Omer b. Hattab, Abdullah b. Mesud, Sirri.

5. Bošnjačka imena arapskoga porijekla nemaju geminaciju, već se izgovaraju i 58
pišu sa jednim glasom, bez obzira na njihove izvorne oblike u arapskom jeziku (koji su sa geminacijom):

Abdùlāh, Alèma, Alàmek, Fadùlāh, Muhàmed, Umihána, Abdurèzāk, Zekerìjāh, Abdulátif, Fejzùlāh.

6. Bez geminacije javljaju se i ostale riječi iz arapskog, ali koje nisu vezane za vjerski život:

bèlek čòha, bènsilāh.

7. Bez geminacije su prisvojni pridjevi i druge izvedenice od riječi iz vjerskog života čiji su osnovni oblici sa geminacijom:

džehenèmli, džehenèmluk, džehènemskī, džènetskā, džènetskī, sùnećēnje, sùnetiti, sunètluk, osùnetiti se, naníjetiti.

8. Također su bez geminacije i druge riječi koje je ni u arapskom jeziku nemaju:

dženáza, džèmāt.

9. U najčešće upotrebljavanom geografskom nazivu iz arapskog (i u izvedenicama i prisvojnim pridjevima od tog naziva), ne upotrebljava se geminacija suglasnika *k*: *Mèka, u Mèki, Mèkōm, iz Mèkē, mekànskī.*

Glasovi i slog, granica sloga

59 Artikulacija glasova koje smo opisali vrijedi za izgovor svakog glasa pojedinačno, kad su oni odvojeni od drugih glasova i posmatrani kao najmanja zasebna jezička jedinica. Glasovi se, međutim, rijetko izgovaraju sami. Zato što se glas najčešće izgovara u dodiru sa drugim glasom, njegove osobine se donekle mijenjaju. Glasovi se jedni drugima prilagođavaju, te zbog toga dolazi i do samih glasovnih promjena.

60 Osnovna glasovna jedinica koja se izgovara jednim artikulacionim pokretom naziva se *slog*. Slog može biti i jedan glas, ali je to obavezno samoglasnik. Može ga sačinjavati i više glasova, od kojih je jedan obavezno samoglasnik ili suglasnik sa slogotvornom funkcijom. Prema tome, nosilac sloga je samoglasnik, a suglasnik ili sonant uglavnom sačinjavaju slog oslanjajući se na jedan od samoglasnika kao nosilaca sloga. U zavisnosti od toga kako se slog završava, on može biti: a) otvoreni: *ma-ma, ta-ta, ba-bo, ba-ba, pla-ća, ta-ma, pro-ha* (završava se samoglasnikom); b) zatvoreni: *prit-vor, zat-vor, Mal-koč, Mel-kić, džil-koš, zlot-vor* (završava se suglasnikom ili sonantom).

61 Slog se može sastojati iz sljedećih vokalsko-konsonantskih spojeva, koji su u bosanskome jeziku dosta slobodni. Npr. u riječi *progovoriti* imamo podjelu na slogove: *pro-go-vo-ri-ti*, gdje se javljaju sljedeći tipovi glasovnih veza unutar jednog sloga: KSV (konsonant+sonant+vokal u slogu *pro*), zatim KV (slogovi *go* i *ti*), SV (*vo* i *ri*). Slogovi mogu sačinjavati i druge glasovne veze kao npr. SVK-KVS: *lep-tir*, ali slog ne može biti sačinjen spojevima VVK ili KVV, ili VVS ili SVV, zato što je za jedan slog dovoljan samo jedan vokal, dok dva vokala već tvore dva sloga.

Osim samoglasnika, u bosanskome jeziku kao nosilac sloga može se javiti i sonant *r*, tj. vokalno samoglasničko *r*: *pȑst, vŕsta, tȓn, vȑt, mȓs, bȑzati, tȑzalica, bŕlog, sŕča, sȓce, sȑma, pȑtina.*

U nekim riječima neslavenskoga porijekla funkciju nosioca sloga ima i sonanat *l*: *kábl, portábl, monòkl, binòkl, artìkl, bicìkl,* a sasvim rijetko nosioci sloga mogu biti i drugi sonanti ili suglasnici: *Krèmlj, Ídn, Íbn.*

Artikulacioni pokret koji se naziva slog čini jednu glasovnu zvučnu cjelinu, koja se u prvom dijelu izgovora podiže, a u drugom spušta. To je pri izgovoru sloga moguće osjetiti i uhom. Slog je pogotovu moguće utvrditi eksperimentalnim putem, čime se bavi *eksperimentalna fonetika*, uz upotrebu specijalnih aparata. Granicu sloga moguće je utvrditi i čisto teorijski, na osnovu prirode glasova u slogu, ili prema dužini samoglasnika koji

su nosioci sloga. Granica sloga za nas je značajna zbog toga što sudbina pojedinih glasova zavisi od toga u kojem se položaju oni javljaju u slogu. U lingvistici su poznate pojave da se glasovi bolje čuvaju u sredini sloga, a da su skloniji gubljenju u poziciji na kraju riječi i sloga. To je zbog toga što primičući se kraju riječi slogovi gube na jačini izgovora.

Postoje sljedeća pravila utvrđivanja granice sloga. To su principi podjele riječi na 62
slogove.

1. Prvo i osnovno pravilo jeste da granica sloga u riječi stoji iza samoglasnika, a ispred suglasnika. To znači da tamo gdje su glasovi u riječi poredani tako da je na prvom mjestu suglasnik, a na drugome samoglasnik, granica između slogova je ispred suglasnika, a iza samoglasnika:

kla-nja-ti, ma-ha-na, dža-mi-ja, pro-ma-ha, du-ra-ti, Fa-ti-ma, do-li-na, le-di-na.

2. Uz ovo osnovno pravilo dodaju se i sljedeća dodatna pravila podjele riječi na slogove:

a) kad se u sredini riječi nađe više suglasnika od kojih je na prvom mjestu neki od strujnih suglasnika ili afrikata, granica sloga se nalazi ispred te grupe suglasnika:

li-ska, pu-ška, kru-ška, po-šta, ma-čka, pra-ćka, zna-čka, ba-šča, bo-šča-luk, Mo-šća-nica, pu-šće-ni-ca;

b) ako se u grupi suglasnika iz sredine riječi na drugome mjestu nalaze neki od sonanata *v, j, r, l, lj*, a ispred njega bilo koji drugi suglasnik osim sonanta, tada će granica sloga biti ispred suglasničke grupe:

pri-bran, za-vra-ta, pre-vra-te, do-bra, po-bro, po-bra-tim, po-lu-brat, za-pla-ka-ti, ople-te, su-tli-ja, i-sto-pljen, du-plja, šu-plji-kav;

c) ako glasovnu grupu čine dva sonanta, granica sloga je između njih, tako da jedan sonant pripada prethodnom, a drugi narednom slogu:

dim-njak, div-ljak, šum-ljak, slom-ljen, av-li-ja, Baj-ram, ha-maj-li-ja, hal-va, Mej-re-ma;

d) ako se u riječi nađe geminantni (udvojeni) sonant, kako je to uobičajeno u orijentalizmima arapskoga porijekla u bosanskome jeziku, granica sloga razdvaja i samu geminaciju na dva ("obična") sonanta:

Al-lah, ma-šal-lah, Mu-ham-med, džen-net, dže-hen-nem;

e) ako grupu suglasnika sačinjava eksplozivni suglasnik na prvome mjestu, a za njim neki drugi suglasnik izuzev sonanata *j, v, l, lj, r,* granica sloga se nalazi između suglasnika:

lep-tir, ek-ber, tek-bir, jad-nik, med-njik, hlad-njak, ko-sid-ba, vr-šid-ba, sred-stvo, op-ći-na, ab-dest;

f) ako je u grupi od dva sonanta na drugome mjestu sonant *j* od refleksa *je* jekavskog izgovora, granica sloga je ispred te grupe:

čo-vjek, go-rje-lo, Mo-go-rje-lo, u-vje-ren, ne-vje-ra, u-mje-ti, So-vje-ti, sa-vje-ti, sa-vjest, ži-vje-li.

63 1. Bez obzira na prirodu suglasnika, tj. bilo kakav skup suglasnika se nalazio u sredini riječi, ako je samoglasnik pred tim skupom dug, svi ti suglasnici spadaju u drugi slog, dakle, granica sloga je ispred njih:

pe-tka, že-dnȧ, gla-dna, hla-dno, suk-no, še-tnja, tr-pnja, pa-pka, ma-čka, Ža-rko, Sa-lko, No-vka.

To je naročito karakteristično za bošnjačka muslimanska imena, odnosno za njihove hipokoristike:

Na-sko, Na-ske, Na-ski; Ri-fko, Ri-fke, Ri-fki; Ra-pka, Ra-pke, Ra-pki; Se-lka, Se-lke, Se-lki; Sa-mka, Sa-mke, Sa-mki; Ra-mka, Ra-mke, Ra-mki; Sa-lko, Sa-lke, Sa-lki; Ha-lko, Ha-lke, Ha-lki; Za-rka, Za-rke, Zarki.

Kad je u tom skupu na prvom mjestu sonant *j*, taj sonant iza prvog samoglasnika pripada prvom slogu:

sjaj-no, baj-ka, maj-ka, maj-čin, Saj-ma, Naj-ma, Baj-ro, Haj-ra, Mej-ra.

64 Ovakva podjela na slogove zasnovana je na prirodi glasova i obilježjima slogova u vezi s tim glasovima, pa granica sloga zavisi od njih. Zato je to glasovna ili *fonetska granica sloga.*

U sljedećim riječima bosanskoga jezika npr. izvršena je podjela na slogove po kriteriju fonetske granice sloga:

ma-hra-ma, ka-hva, a-mi-dža, a-žda-ha, me-hlem, la-hko, pla-ho, me-hak, ba-kla-va, se-vda-li-nka, bo-šča-luk, bi-hu-zu-ri-ti, ste-ćak, ste-ćka, Ta-le, bu-zdo-han, a-šči-ni-ca, će-vab-dži-ni-ca, či-sto-ća, tar-ha-na, do-ha-ka-ti, do-lje-vu-ša, du-nja-luk, du-šma-ni-ca, Đer-ze-lez, Mu-staj-beg, A-li-ja, Se-li-mo-vić, A-hmed, be-ha-ra-ti, e-li-fni-ca, ma-tu-fo-va-ča, be-go-vi-ca, ga-sul-ha-na, hev-ta-luk, o-ma-ha, za-man-da-li-ti, ta-bi-ja-tli.

65 2. Slogovi se mogu određivati i na osnovu značenja, pa granica sloga koja je uslovljena značenjem ne mora se poklapati sa fonetskom granicom sloga. Takva granica se naziva *značenjska* (*semantička*), ili *psihološka granica sloga.* Ona se najčešće javlja u složenim riječima, npr.:

raz-ja-sni-ti, is-tje-ra-ti, od-ra-di-ti, pod-re-di-ti, oda-zva-ti, od-la-ga-ti, ga-vran, pri-bran.

66 Kad u sredini riječi dođu više od dva suglasnika, tada se pridržavamo fonetskog principa granice sloga, ali samo onda ukoliko značenjska granica ne zahtijeva da se granica sloga utvrdi na drugome mjestu, npr.:

od-stra-ni-ti, pin-gvin, is-pli-va-ti, is-pru-ži-ti.

Tako npr. u složenim glagolima sa prefiksima *raz-, od-, iz-*, fonetska i značenjska podjela na slogove među sobom će se razlikovati:

a) fonetska: *ra-zlju-ti-ti, o-du-ze-ti, i-stje-ra-ti*;

b) značenjska: *raz-lju-ti-ti, od-u-ze-ti, is-tje-ra-ti.*

Ukoliko se u jezičkom osjećanju izgubila veza sa značenjima posebnih sastavnih dijelova riječi, tada uzimamo fonetski kriterij utvrđivanja granice sloga (uključujući i dužinu samoglasnika):

o-blak, ra-zum, ra-zvod, ra-zlog, o-te-ti.

Pri prenošenju sloga u sljedeći red (odnosno rastavljanju riječi na kraju retka) nije obavezno dijeliti riječi prema kriteriju fonetske i značenjske granice sloga. U tom prenošenju dato je više slobode i ne mora se obavezno voditi računa o gramatičkim principima podjele na slogove, pogotovo kad je riječ npr. o savremenoj kompjuterskoj tehnici pisanja i štampanja.

MORFONOLOGIJA

Dio gramatike koji proučava i opisuje glasovni (fonološki) sastav riječi i to šta se dešava sa glasovima (fonemama) u različitim oblicima riječi i u tvorbi riječi, naziva se *morfonologija.* Taj termin nastao je u spoju (kao složenica) između dva postojeća termina *morfologija* i *fonologija*, a kao dio gramatike povezuje fonetiku (fonologiju) sa morfologijom i sa tvorbom riječi. U tome smislu, sljedeća poglavlja gramatike bosanskoga jezika ne spadaju u fonetiku (fonologiju), kako je to dosada u gramatičkim klasifikacijama bilo uobičajeno, već spadaju upravo u morfonologiju, dio gramatike koji je na prijelazu između fonologije i morfologije. 67

Akcent bosanskoga književnog jezika (naglašeni i nenaglašeni slogovi)

Rekli smo da se slog ne izgovara jednakom jačinom, tj. da se u prvom dijelu sloga glas podiže (da je jači) a u drugom spušta (da je slabiji). Kad se slogovi spajaju među sobom formirajući riječi, dolazi do slične pojave jačeg ili slabijeg izgovora samih tih slogova u riječi. To znači da su slogovi u riječi nejednaki po jačini intonacije. 68

Isticanje jednoga sloga u riječi jačinom i visinom glasa naziva se *akcent* ili *naglasak* te riječi. To jače naglašavanje ili akcent ima tri svoja elementa: *jačinu, visinu* i *trajanje.* U riječima *nòga i rúka* naglašen je prvi slog, ali se među sobom razlikuju po trajanju. U prvoj riječi slog *no* je kratak, a u drugoj riječi slog *ru* je dug. Naglašeni slogovi mogu 69

biti dugi i kratki, kao što su i sami nenaglašeni slogovi, također, dugi ili kratki. Npr. naglašeni slogovi u sljedećim riječima su dugi:

sûnce, grána, péta, strána, grâd.

70 Naglašeni slogovi u sljedećim riječima su kratki:

sȑce, krȁva, sèlo, pȍlje, brȁt, lȁv, ròsa.

Dugi i kratki naglašeni i nenaglašeni slogovi mogu se obilježavati znacima: ā=dužina, ă=kratkoća:

sūncě, grānă, pētă, strānă, grād; sr̆cě, krăvă, sělŏ, pŏljě, brăt, lăv, rŏsă.

Riječi, dakle, mogu biti obilježene samo znacima za dužinu ili kratkoću, gdje se obilježava jedino kvantitet sloga. Takav način bilježenja imamo u sljedećim riječima:

glĕdălăc, svjĕtōvā, zlŏtvōrā, răzgŏvārām, ŏčĕkīvăti, Dĕrvēntă, bĕgĕnīsăti.

Riječi i njihovo naglašavanje možemo bilježiti i na ovakav način:

glèdălăc, svjȅtōvā, zlòtvōrā, răzgòvārām, ŏčekívăti, Dèrvēntă, bĕgènīsăti.

Riječi se u gramatikama ili sličnim priručnicima obično označavaju samo akcentima i nenaglašenim dužinama, dok se kratkoća ne obilježava (nepostojanje znaka nad nenaglašenim vokalom znači da je on kratak).

71 Ali ni dugi naglašeni slogovi ne izgovaraju se uvijek jednako. U riječi *znâk* osjeća se padanje jačine i visine glasa *a,* dok u riječi *gláva* taj glas kao da raste, povećava se i njegova jačina i visina. Slična situacija je (ali teže uočljiva zbog kratkoće trajanja i izgovora) i sa izgovorom kratkih akcentiranih slogova u riječima *znȁčka i glàvat.* U prvoj riječi prvi slog je kratak, odsječan, rezak, a visina i jačina glasa na kraju naglo padaju. U drugoj riječi prvi slog je također kratak, ali je malo usporen, jer se visina i jačina vokala na kraju podižu.

72 Prema tome, kod naglašenih slogova prije svega razlikujemo njihovu dužinu ili kratkoću, odnosno *kvantitet.* Jedni naglašeni slogovi su dugi, a drugi su kratki. Ti naglašeni slogovi razlikuju se još i po svome *kvalitetu,* odnosno po tome da li se njihova intonacija podiže ili spušta. Na osnovu razlika u kvantitetu i kvalitetu naglašenih slogova, u bosanskome književnom jeziku razlikujemo četiri akcenta:

kratkosilazni akcent, koji se obilježava znakom ̏ (*vȁtra*).
kratkouzlazni akcent, koji se obilježava znakom ̀ (*pòtok*).
dugosilazni akcent, koji se obilježava znakom ̂ (*môre*).
dugouzlazni akcent, koji se obilježava znakom ́ (*tráva*).

73 U vremenu do XIV vijeka bosanski jezik imao je samo dva silazna akcenta ̏, ̂ *(livȁda, vojnîk)* i još jedan stari akcent tzv. metatonijski akut ~, koji se izjednačio sa dugosilaznim akcentom (*sũša*>*sûša*). U XIV vijeku je došlo do prenošenja silaznih akcenata za jedan slog ka početku riječi. Pri tome prenošenju akcent je mijenjao mjesto i intonaciju.

Tako su dobijena još dva nova, uzlazna akcenta. Sav taj proces može se pokazati na primjeru dvije općepoznate riječi: *nòga* i *rúka*, i to u njihovim oblicima: nom. jd. *nòga, rúka* i gen. jd. *nògē, rúkē*. Do XIV vijeka bilo je *nogȁ*, a onda se desilo tzv. novoštokavsko prenošenje akcenta za jedan slog ka početku riječi: *nogȁ>nòga*; bilo je *rūkȁ*, a onda *rūkȁ>rúka;* bilo je *nogê*, a onda *nogê>nògē*, bilo je *rūkê*, a onda *rūkê>rúkē*. Dakle, kada se stari silazni akcent prenosi na kratki slog, dobijamo kratkouzlazni akcent (*nogȁ>nòga)*. A kad se prenosi na dugi slog, dobijamo dugouzlazni akcent (*rūkȁ>rúka)*. Na mjestu dugog akcenta koji se prenosi za slog naprijed ostaje postakcenatska (poslijeakcenatska) dužina (*nogê>nògē*), koju u bosanskome književnom jeziku obavezno treba izgovarati, jer je ona jedna od glavnih odlika ortoepske (izgovorne) norme bosanskoga jezika. Bosanski standardni jezik nema predakcenatskih dužina, jer je na te dužine prenesen silazni akcent sa unutarnjeg sloga ka početku riječi (*sáma; sāmȁ>sáma, bólnica; bōlnȉca>bólnica, jájnica; jājnȉca>jájnica*).

Kratkosilazni akcent imaju npr. sljedeće riječi: 74

kȍnj, rȁt, kȕća, rȉba, tȉkva, sȁblja, ȍsam, lȁhko, pȉta, krȕška, vjȅtar, čȁrdāk, glȅdām, žȁlostan, prȅsovati.

Kratkouzlazni akcent imaju npr. sljedeće riječi:

kòsa, bòsa, sèljāk, nàmāz, àvāz, àkšam, sìtan, lòviti, màhala, prèliti, tȑčati, pètica, plìvati, prèlivoda, djevòjčica.

Dugosilazni akcent imaju npr. ove riječi:

kôst, môst, pôst, brôd, dân, mrâk, zîd, hrîd, sâm, spâvām, Hâjro (vok.), Mêho (vok.), Bâhro (vok.), čâlma, bîrāj, râdnīci, zâduha, grâdīm.

Dugouzlazni akcent imaju npr. ove riječi:

bášča, táma, bráda, sáma, gréda, súha, glúha, próha, Séna, Séjo, tetíva, krúžiti, púhati, príčala, péglati.

U pogledu jačine i visine tona (intonacije ili kvaliteta) i trajanja naglašenog sloga (kvantiteta) za ova četiri akcenta bosanskoga književnog jezika zaključujemo sljedeće: 75

a) kratkosilazni akcent, odnosno slog pod tim akcentom, izgovara se kratko, pri čemu jačina i visina tona naglo i istovremeno padaju: *kȉša, bȕba, lȍpta, bȁba, lȅtva;*

b) dugosilazni akcent, odnosno slog koji je pod tim akcentom, izgovara se dugo, pri čemu je ton u početku visok, a zatim se istovremeno sa jačinom izgovora i upadljivo spušta (pada, slabi): *sîn, rûdnīk, lôgor, drâg, lêdan;*

c) kratkouzlazni akcent, odnosno slog pod takvim akcentom, izgovara se kratko, pri čemu visina tona raste, a jačina izgovora opada pri završetku izgovora naglašenog sloga: *lìvada, jùnāk, kòza, sàčekati, prègledāj*;

d) dugouzlazni akcent, odnosno slog pod tim akcentom, izgovara se dugo, pri čemu visina tona stalno raste, na taj način da ga jačina izgovora gotovo ne može pratiti i dah se gotovo gubi: *blízu, lúda, lópov, rávna, gréda.*

76 Rekli smo da neakcentirani slogovi u bosanskome jeziku mogu, također, biti kratki ili dugi. Kratkoća nenaglašenih slogova ne obilježava se znacima, dok se dužina obilježava znakom (*ā*) iznad vokala (*drȕgōvā*). To su tzv. neakcentirane dužine. Kratkoća neakcentiranog sloga može se javljati i ispred i iza akcenta: *generácija, razgovárati, pròsac, sȍba, sjȅnka.*

Dugi neakcentirani slog može se nalaziti *samo* iza akcenta, a nikada (ili izuzetno rijetko, što norma u principu ne dopušta) ispred akcenta: *djȅčāče, čȉtām, pȋšēm, pjȅsāmā, brzìnōm.*

77 Neakcentirane dužine javljaju se u bosanskome jeziku kao stalno obilježje nekih riječi i nekih oblika riječi.

1. u nekim padežnim oblicima kod imenica:

a) u gen. jd. imenica ž.r.: *žènē, sèstrē, vòdē, nògē, rúkē;*
b) u instr. jd. imenica ž.r.: *žènōm, sèstrōm, vòdōm, nògōm, rúkōm;*
c) u gen. mn. imenica sva tri roda: *grȁdōvā, sélā, póljā, glávā; prìglavākā;*

2. u određenom obliku pridjeva:

bȑzī, dȍbrī, nȍvī, mlȃdī, dȍbrōme, nȍvōme, tȕđēg, mlȁđēg;

3. u oblicima prezenta:

slȕšām, zàpāžām, prigòvārāš;

4. u obliku imperativa:

sàčekāj, pògledāj, sàčekājte, pògledājte, zàpjevājmo.

I mnoge druge riječi i njihovi različiti oblici imaju nenaglašene dužine:

zàpītān, mȁlobrōjan, ljèčilīšte, ògnjīšte, lȇdnīk, zàbrinūtōst, rȁdōst, mlȁdōst, drùgār, štènād.

Dužina sloga, dakle, dio je oblika riječi, a time i morfologije, ne samo fonetike (fonologije), odnosno morfonologije. Skup svih osobina uzlaznog i silaznog tona akcenta, jačine izgovora, dužine ili kratkoće, akcentiranih i neakcentiranih slogova naziva se *prozodija* ili *akcentuacija* bosanskoga književnog jezika.

78 Postoje sljedeća glavna pravila akcentiranja riječi bosanskoga književnog jezika:

a) jednosložne naglašene riječi mogu imati samo silazni akcent, dugi ili kratki:

lȗd, hȗd, glȃd, mlȃd, lȋst, dȋn, prȋšt, krȃj, dȃn, jȃ, mȋ, mȏj, tvȏj, znȃj; mȉš, lȍš, brȍš, šȁl, sȁz, lȁv, kȍš, pȁs, trȅf, blȅf, kȕp, ćȕp, sȍn, nȁš, sȁv, svȅ, sȁd, kȁd;

b) višesložne riječi mogu imati bilo koji od četiri književna akcenta na prvome slogu:

kratkosilazni: *drȁma, ȍdvala, nȅsigūran, cȁrevina, sȁdžāk, sȁhat, mȅzār, prȅnijela;*
kratkouzlazni: *vòda, kòsac, gòra, mòtika, sàčma, lèžati, zèlen, òbraz, sèćija, Dèvleta;*

dugosilazni: *sȗša, grȗdi, sȗmnjām, Trȃvničanin, plȇšēm, gȃđām;*
dugouzlazni: *séka, mláda, sáditi, rázlikujūći, bívalo, víkati;*

c) na unutarnjim slogovima višesložnih riječi može stajati samo uzlazni akcent (pored toga što takav akcent može stajati i na prvom slogu):

kratkouzlazni: *planìna, dolìna, kapètān, ramàzān, terzìjān, oslobòditi, dvogòdišnjica;*
dugouzlazni: *začétak, dobítak, divánija, očekívati, duhániti.*

Silazni akcent je, dakle, uvijek na prvom slogu, osim u rijetkim slučajevima njegovog javljanja na krajnjem slogu u uzvicima ili onomatopejskim riječima (koje su nastale oponašanjem zvukova u prirodi):

ahȃ, ohȏ; uhȕ, fijȕ i sl.

Pravila upotrebe akcenta bosanskoga književnog jezika mogu se formulirati i na drugi način (po kriterijumu samoga akcenta, njegove intonacije i dužine, kao i nenaglašenih dužina): **79**

1. silazni akcenti stoje samo na prvome slogu;
2. uzlazni akcenti mogu stajati na svakom slogu, osim na posljednjem;
3. dugi slogovi mogu biti pod akcentom ili iza akcenta, ne mogu biti ispred akcenta;
4. jednosložne riječi imaju samo silazne akcente (duge ili kratke).

U mnogim riječima bosanskoga jezika promjenom oblika mijenja se i akcent: **80**

vòda, vòdē, vȍdu, vȍdo, vòdōm, vódā, vȍdama; grȃd, grȃda:grádu, grȁdovi; písati, pȋšēm, píši, písao, pȋsān, píšūći, písah; lȁhak, làhka, làhko, làhki, làhkōga, lȁhko; malèhan, màlehnī, màlehnā, màlehnō; dȍbar, dòbra, dòbro, dȍbrī, dòbre.

Takve promjene imamo i u različitim izvedenicama od tih riječi: *vodènjāk, vodènica, vȍdenī; làhkīć, lahkòvjerica; dobríčak, dobrìčina.*

Po pravilu, jedna riječ ima jedan akcent, a samo u iznimnim slučajevima može imati i dva akcenta (ali nikad više od dva). Takav dvostruki akcent javlja se u složenicama:

národnooslobòdilačkī, kȍntrarevolúcija, kȍntrašpijunáža, rȃdiostànica, ȁustroȕgarskī;

Tako i u nekim riječima orijentalnoga porijekla u bosanskome jeziku:

ȃkibetihȁjr, bigȁjrihȁk, ȃbu-zèmze, ȃbu-hàjāt, alȅjhissèlām, ȁlla-hȁlla, ȁllāhràhmetīle.

Osim slučajeva javljanja dvaju akcenata u jednoj riječi, u bosanskome jeziku katkad će se javiti i oblici riječi sa dvije moguće vrste akcenata (alternativno), tzv. akcenatski dubleti. Tako npr. imamo dvojako izgovaranje akcenta u oblicima jednine ličnih zam- **81**

jenica za sva tri lica: *mȅne/mènē, tȅbe/tèbē, njȅga/njègā, sȅbe/sèbē.* Akcenatske dublete imamo i u oblicima infinitiva: *dóći/dôći, póći/pôći, náći/nâći, síći/sîći, príći/prîći, vúći/vûći, túći/tûći, trésti/trêsti.*

82 U ijekavskom izgovoru bosanskoga književnog jezika u dvosložnoj zamjeni jata (sa *ije*) pojavljuju se dvije vrste akcenta:

a) kratki silazni akcent na prvome slogu:

sȉjeno, bȉjel, brȉjeg, snȉjeg, rȉječ, mlȉječ, lȉjep, slȉjep, vȉjek;

pri čemu je sljedeći, drugi slog kratak; u književnom jeziku tu nema nenaglašene postakcenatske dužine. Jednosložni izgovor raširen u razgovornom bosanskome jeziku: [*sjêno, bjêl, snjêg*] nije osobina ortoepske (izgovorne) norme bosanskoga jezika;

b) kratki uzlazni akcent na unutarnjem slogu (u drugom i trećem obično):

mlijèko, sijèlo, bijèlo, rijèka, lijèpa, prilijèpiti, oslijèpiti;

pri čemu se (dvosložno i jednosložno) duljenje tog akcenta, rašireno u bosanskome razgovornom jeziku, ne smatra osobinom bosanskoga književnog jezika: [*mlijéko-mljéko, sijélo-sjélo, bijélo-bjélo* i sl.].

83 Od pravila da silazni akcenti stoje samo na prvom slogu ima izuzetaka. Takav je slučaj u složenicama, npr. *sivoplâvā, svijetložûtā, poljoprȉvreda, kupoprȍdaja, primoprȅdaja, samoȕprava* , pri čemu se u većem broju slučajeva kratkosilazni akcent na unutarnjem slogu u bosanskome književnom jeziku pretvara u kratkouzlazni:

poljoprìvreda, kupopròdaja, primoprèdaja, samoùprava , kakav je slučaj i sa riječima: *ranorànilac, ranoràniločkī.*

84 Riječi neslavenskoga porijekla, najčešće tzv. evropeizmi, prilagodili su se akcenatskom sistemu bosanskoga književnog jezika, tako da se one izgovaraju sa kratkouzlaznim akcentom, a ne sa kratkosilaznim, kako je to često u razgovornom jeziku [*inteligȅntan, komandȁnt, dirigȅnt* i sl.]. U takvim riječima književni akcent je sljedeći:

inteligèntan, elegàntan, permanèntan, kurèntan, transparèntan, evidèntan; komàndant, dirìgent, stùdent, asìstent, sùplent, dòcent, matùrant, kalòdont, dilètant, prodùcent, konkùrent, labòrant, lìngvist, slàvist, komùnist, sòlist, tùrist.

Tako je i u riječima:

okùpātor [a ne *okupâtor*], *genèrātor* [a ne *generâtor*], *agìgātor* [a ne *agigâtor*], *audícija* [a ne *audîcija*], *represàlija* [a ne *represâlija*], *zavȑšētākā* [a ne *završêtākā*], *izùzētākā* [a ne *izuzêtākā*], *interesàntan* [a ne *interesȁntan*], *filharmònija* [a ne *filharmônija*], *mikrofònija* [a ne *mikrofônija*], *enciklopèdija* [a ne *enciklopêdija*].

Nazivi država upotrebljavaju se, također, sa kratkim uzlaznim akcentom na unutarnjem (drugom) slogu:

Jugòslāvija, Àustrālija, Pensìlvānija, Transìlvānija, Maurìtānija.

Sa kratkim uzlaznim akcentom također se upotrebljavaju složenice tipa:

telèvīzija [a ne *televîzija*], *evròvīzija* [a ne *evrovîzija*], *intèrvīzija* [a ne *intervîzija*].

Riječi orijentalnoga porijekla u bosanskome jeziku javljaju se sa sve četiri književ- 85
na akcenta i sa postakcenatskim dužinama. Npr. takve riječi iz turskog jezika sa sufiksima *-lija, -đija i -luk*, u početku su primane sa akcentom izvornog jezika, pa se one npr. i danas u staroštokavskim govorima (u Srbiji i Crnoj Gori) tako izgovaraju: [*bakal̀ija, bakračl̀ija, ćumurdžìja, ćevabdžìja, kestendžìja, batagdžìja, ašigdžìja, bakalùk, bećarlùk, bravadžilùk, kujundžilùk*]. Ove riječi u bosanskome književnom jeziku pa i u dijalektima toga jezika upotrebljavaju se sa kratkouzlaznim akcentom na drugom slogu:

bakàrlija, bakràčlija, ćumùrdžija, ćevàbdžija, kestèndžija, batàgdžija, ašìgdžija, bakàluk, bećàrluk, bojadžìluk, bravadžìluk, kujundžìluk.

Tako će se i svi orijentalizmi u bosanskome književnom jeziku javljati sa onim ak- 86
centima i postakcenatskim dužinama sa kojima se javljaju i riječi slavenskog porijekla:

a) kratkosilazni akcent:

džȅzva, fȅredža, ȍdaja, ćȁge, bȁmbaška, bȁš, bȅg, bȅgovina, bȅnt, čȁir, mȅjt, čȕst, šȅher, fȕrda, gȕta, hȁlva, mȁngala, mȅrhabā, pȁfte, sȍfra, hȁdž, sȁz, vȁkat;

b) kratkouzlazni akcent:

àgda, agàluk, àhbāb, àkšam, Àllāh, bàrdāk, Bàjram, bedèvija, bèlāj, bèšika, bismìllāh, bùrek, čàršaf, čàršija, dèlija, dìlber, dìmije, sàbah, sìnija, ikìndija, đèrdān, Fèrīd, hàjāt, hàlāl, hàmāl, hàrām, hàtma, hèlāć, ìbrīk, màhrama, jemènija, tàbut, kàhva, kahvènisati, kàndīlj, kàšika, Kùr'ān, kùrbān, sàhan, Mèka, mèhlem, mèkteb, merhàmet, mèvlūd, mujèzin, oklàgija, pèškīr, pìlāv, sèlām, sòmūn, ramàzān, šèhīd, tèpsija, terzìjān;

c) dugosilazni akcent:

dîn, nâm, Sâlko (vok.), *Hâlko* (vok.), *Sâjmo* (vok.), *Râmko* (vok.), *sâhdīle, âdetōsum, hâj-vâj, mâšallāh, bâbo, bâdžo, Bêgo* (vok.), *džân, Fâjko* (vok.), *Fêhmo* (vok.), *hân, jâro, Jûso* (vok.), *kâlfa, mâl, pâjdo;*

d) dugouzlazni akcent:

ahmedíja, bábo, burázer, ćása, dženáza, Emína, Ferhadíja, hamájlija, Hámid, mátūh, Medína, muhádžir, néna, dédo, sehára, iftáriti, terávija, vaktíja.

Postoje riječi koje se u bosanskome jeziku javljaju bez akcenta i koje se akcenat- 87
ski oslanjaju na riječi ispred ili iza sebe. Riječi koje nemaju svoga akcenta nazivaju se *klitike* (*nenaglašenice*). Razlikuju se dvije vrste klitika: *enklitike* (*zanaglašenice*) i *proklitike* (*prednaglašenice*).

88 Enklitike su riječi koje nemaju svoga akcenta već čine izgovornu intonacijsku cjelinu sa riječima ispred sebe. To su obično nenaglašeni (kraći) oblici ličnih zamjenica i kraći oblici pomoćnih glagola *jesam* i *hoću*, te upitna riječca *li*:

Zamjeničke enklitike su: *me* (:mene), *te* (:tebe), *ga i nj* (:njega), *je i ju* (:nju), *mi* (:meni), *ti* (:tebi), *mu* (:njemu), *joj* (:njoj), *nam* (:nama), *vam* (:vama) *im* (:njima), *ih* (:njih).

Npr.: *Sàčekat će me, donèsi mi, prèvario te, porȕčujū vam, nȅka īm; hòćeš li?*

Glagolske enklitike su: *sam (*:jesam*), si (*:jesi*), je (*:jeste*), smo (*:jesmo*), ste (*:jeste*), su (*:jesu*), ću (*:hoću*), ćeš (*:hoćeš*), će (*:hoće*), ćemo (*:hoćemo*), ćete (*:hoćete*), će (*:hoće*).*

Npr.: *bȉo sam, tàmo ćemo dóći, mî bismo urádili.*

Proklitike su riječi bez akcenta koje se naslanjaju na riječi iza sebe i kao izgovorna cjelina upotrebljavaju se sa tim riječima. Dakle, akcenatski se naslanjaju na riječi koje joj slijede. Proklitike su prijedlozi, riječce i veznici. Npr.: *žívīm u grádu, čȅkām u àvliji, jâ i ȍn.*

89 Proklitike u nekim slučajevima na sebe mogu prevući akcent koji je pripadao sljedećoj riječi, riječi na koju se proklitika naslanjala. Kad proklitike stoje ispred riječi sa silaznim akcentom (̏, ̂), one u bosanskome jeziku prevlače na sebe taj akcent, pri čemu akcent ostaje isti, silazni (tzv. staro prenošenje), ili postaje uzlazni (novo prenošenje). Oba ta primjera karakteristična su za bosanski jezik i njegove dijalekte, naročito drugo prenošenje. Primjeri prenošenja silaznih akcenata na proklitike bez izmjene akcenta (staro prenošenje):

ȕ grād, ȕ polje, nȁ brdo, nȁ vodu, zȁ tobōm, sȁ tobōm, nȁ njega, ȕ srce, ȕ kolo, krȍzā nj, ȕ snijeg, ȕ rijeku.

Primjeri prenošenja silaznih akcenata na proklitike sa izmjenom vrste akcenta (novo prenošenje):

ù kuću, ù škōlu, zà knjigu, isprèd škōlē, izà kućē, òd kućē, pò kući, ù kući, ù goste, zà brata, ìz Bosnē, ìz Bugōjna, ìz Konjīca, sà nama, zà nama, međù nama, ò nama; ná me, ná te; ì nama, ì vama.

Ovakvo prenošenje i promjenu akcenta imamo i u glagolskim oblicima sa odričnom riječcom *ne* kao proklitikom:

nè gledām, nè pričāmo, nè rādīš, nè budē, nè sānjām, nè gledāj, nè rāđāj.

90 Akcent i njegova svojstva (kvalitet i kvantitet), kao i naglašene dužine i kratkoće, u bosanskome jeziku nerijetko mogu biti nosioci i samih razlika u značenju. Dakle, mogu kao i glasovi (foneme) imati razlikovnu (distinktivnu) funkciju.

U bosanskome jeziku takva uloga akcenta ogleda se u sljedećim primjerima:

grȁd (led, tuča, krupa)	*grâd* (naselje)
lȕk (povrće)	*lûk* (tradicionalno oružje sa strijelom)
kȕpiti (skupljati, sabirati)	*kúpiti* (novcem nabaviti)

pȁs (životinja)	*pȃs* (pojas)
pàša (titula)	*pȁša* (ispaša)
pítati (tražiti odgovor)	*pȉtati* (hraniti nekoga; dijete, bolesnika)
slàgati (ne reći istinu)	*slágati* (stavljati zajedno, skupa)
jàrica (pšenica zasijana u proljeće)	*jȁrica* (mlado od koze)
brȅza (drvo)	*Bréza* (krava sa šarama kao u breze)
járak (prokop)	*jàrak* (oružje, bojna oprema)
lála (tulipan)	*lȁla* (carski dvorjanin, dvorjanik)
pàra (novac)	*pȁra* (vodena para, isparenje)
zȁbīt (zabačen kraj, mjesto)	*zábit* (oficir)
zȁr (mahrama za pokrivanje Muslimanki; kocka u igri tavle)	*zȃr?* (upitno)
zèhra (zrno, čestica)	*Zȅhra* (žensko ime)
búla (muslimanska vjeroučiteljica)	*bȕla* (žena muslimanka uopće)
mládež (omladina)	*mlȁdež* (ben)
gȕta (izraslina na tijelu)	*gúta* (pogrbljena žena)
húrija (dženetska ljepotica)	*hùrija* (pašnjak, livada), *Hùrija* (žensko ime)
jȁka (kragna, okovratnik)	*jáka* (snažna)
kôlāj (imperativ od *kólati*)	*kòlāj* (lahko, bez napora)
mája (domaćica)	*màja* (kvas, kvasac)
mànija (strast, suludost)	*mánija* (značenje, smisao)
mìle (biće, insan, ljudski stvor)	*mȉle* (dráge)
sàja (prebrojavanje; čađ, garež)	*sàja* (deblja čoha)
sàla (nosila za ranjenike, bolesnike)	*sàla* (učenje mujezina kad neko umre)
sîn (muško dijete)	*sȉn* (arapsko slovo *s*)
sùra (red, linija)	*súra* (poglavlje u Kur'anu)
pàla (klis i pala, narodna pastirska igra)	*pála* (dvosjekli mač, lopata)

Nosilac razlike u značenju može biti ne samo različita vrsta akcenta već i samo njé- **91**
govo mjesto u riječi:

Àlija (muško ime)	*Alìja* (žensko ime)
Rèmzija (muško ime)	*Remzìja* (žensko ime)
Fàhrija (muško ime)	*Fahríja* (žensko ime)
kapàma (vrsta jela od mesa i povrća)	*kȁpama* (od *kȁpa*, *kȁpe*)
srèdina (dio hljeba)	*sredìna* (okolina, ambijent; središte, centar)
mèhka (pridjev)	*méhka* (vrsta slatke pite)
mesèla (vjerski problem, vjersko pitanje)	*mèselā* (uzrj. *na primjer*).

Nosilac razlike u značenju može biti i neakcentirani slog, u zavisnosti od toga da li je dug ili kratak:

gȍre (iznad, povrh) *gòrē* (od *gòrjeti*)
kȕće (mn. od *kȕća*) *kȕćē* (gen. jd. od *kȕća*)
gȕše (nom. mn. od *gȕša*) *gȕšē* (gen. jd.)
Bìlāl (muško ime) *bìlal* (dio konjske opreme)
Mìsīr (Egipat) *mìsir* (kukuruz)

92 Koliko od akcenta i nenaglašene dužine ili kratkoće zavisi značenje riječi, pa i uopće stilski uobličena jezička cjelina, o tome nam govore sljedeća dva stiha data u obliku neke vrste akcenatske igre riječi:

Gȍre gȍrē gòre gòrē
no što gòre gòrē dȍlje.

(*gȍre*=na visini, *gȍrē*=komparativ od loše, zlo;
gòre=množina od imenice *gòra, planìna*;
gòrē=prezent od glagola *gòrjeti*)

93 Za pravilan književni izgovor u bosanskome jeziku veoma je važno da se (kad je riječ o akcentu) izgovaraju neakcenatske dužine, jer su one odlika ortoepske norme toga jezika. U bosanskome razgovornom jeziku jačaju tendencije nedosljednog izgovora i gubljenja tih dužina. Te tendencije naročito treba suzbijati u školi, na radiju i televiziji. To se može učiniti upornim insistiranjem na pravilnom izgovoru i na izgovaranju svake neakcentirane dužine koja postoji u bosanskome književnom jeziku.

Pravilan izgovor postakcenatskih, odnosno nenaglašenih dužina imamo npr. u sljedećim primjerima:

Bȍsnē i Hèrcegovinē, drȕgōvā, sklâpāmo, dogòvārāmo se, svakòdnēvnīm, njȉhovīh, predsjedávajūćī, nè mislīmo i sl.; a ne *Bȍsnĕ i Hèrcegovinĕ*, kako se npr. često čuje na radiju i televiziji kad spikeri ili urednici izgovaraju:

[*Râdio Bȍsne i Hèrcegovine ili Televîzija Bȍsne i Hèrcegovine* i sl.], što je posljedica zapostavljanja ortoepske norme bosanskoga jezika. Ona se zapostavlja čak i tamo gdje se po prirodi posla mora posebno njegovati (radio-televizija).

94 Za usavršavanje književnog izgovora akcenata bosanskoga jezika najbolje mogu poslužiti književna djela bošnjačkih i bosanskih pisaca. Kao primjer uzet ćemo dvije pjesme. Jedna je antologijska pjesma *Balada o medvjedici* savremenog bošnjačkoga pjesnika Džemaludina Latića.

BALÁDA O MÈDVJEDICI

Dávno – hêj, dȑvorēdi trìpūt su već od stûdi svȉsli! –
čȅkali smo vôz u grádu u kojem sȁd bròjīm minúte.
Zȁdugo dòšao nȉje i bili smo ljúti, pòkisli.
A kad se pojávila iz hùdžeričkē žbȕkē,

tā kòšara svjȅtlosti ràštrkānē, žútē,
písnula je, a mî smo, na pȍzdrāv, ȕ vīs ďīgli rûke.
Sȁd smo ràzdvojeni. Čúvajū me šmàjseri i žȉca!
Svàkē nȍći, u pȍla dván'ēst, slȕšām: ȉstī vôz
zòve nas i trâžī po hládnōm grádu, tûžno búljēć.
Ljùtita što nas već jèdnōm nêjmā, hûknē
i nȉz mrāk se trȕntavo odvúče, pútem bȉjelīh tráčnīcā,
sa svòjōm kȉkōm i sápima, vúkūći kȕlje,
mèdvjedica kojōj su ȍtēli mladúnče.
A tî – gdjȅ si sàdā? Ȕmotāna u šȁl, na kòjōj stànici zébeš?
Pčèlice pròmrzlā sred pústa ùlīšća!
Ni ȍvē nȍći, ni nekē ìdūćē nȍći,
ni u svȁ svȉtānja pláva, ô! – nijèdan vôz nêće òbradovati tȅbe,
nêće ti dònijeti nȉšta – osim dàlekōg pîska,
pȍ srcu bìča kȓvāva.

Džemaludin Latić

Druga pjesma sa obilježenom prozodijom (akcentom) bosanskoga jezika jeste čuvena *Emina*, koju je veliki srpski pjesnik iz Bosne i Hercegovine Aleksa Šantić napisao na čistom bosanskome jeziku.

EMÍNA

Sìnōć, kad se vrátih iz tòpla hamáma,
próđoh pokraj bȁštē stârōga imáma;
Kad tȁmo u bȁšti, u hládu jasmína,
S ibríkom u rúci stȁjāše Emína.

Ja, kàkva je pústa! Tako mi imána,
Stîd jē nè bi bílo da je kod Sultána!
Pa još kadā šêćē i plèćima krêćē,
Ni hȍdžīn mi zápis višē pòmoć nêće!

Jā jōj nàzvah sèlām. Al môga mi dína,
Nè šće ni da čȕjē lȉjepā Emína;
No u srȅbrn ìbrīk zàhvatila vòdē,
Pa po bȁšti đȕle zalívati òde.

S gránā vjȅtar dûhnu, pa niz plȅći pûstē
Rȁsplete jōj onē pletènice gûstē:
Zamirìsa kòsa ko zȕmbuli plávi;
A mȅni se krênu burùret u glávi!

Mȁlo ne posŕnuh, mòjega mi dína!
Al mȅni ne dóđe lȉjepā Emína;
Samo me je jèdnōm pògledala mȑko,
Niti hȁjē àlčak, što za njóme cȑkoh!
Aleksa Šantić

Glasovne promjene i glasovni zakoni (II)

95 U uvodnom dijelu Fonetike i fonologije ukazali smo na prirodu i zakonomjernost glasovnih promjena kad je riječ o mijenjanju (pomjeranju) osjećaja za glas i njegovom prelasku u drugi glas; npr. promjena starih nazalnih vokala *ę* i *ǫ* u samoglasnike *e* (<*ę*) i *u* (<*ǫ*), ili izmjena zadnjonepčanog vokala jeri (*y*) u vokal prednjeg reda *i* i sl.

Glas se, međutim, mijenja i u neposrednom dodiru sa drugim glasom, gdje se glasovi jedan drugome prilagođavaju po izgovoru. Tako npr. u izvedenoj riječi *pròsidba* prema osnovnom glagolu *pròsiti*, bezvučni suglasnik *t* ispred zvučnog suglasnika *b* pretvara se u zvučni suglasnik *d,* kako bi se dva glasa izjednačila po zvučnosti. Slične primjere pretvaranja suglasnika imamo i u sljedećim riječima:

kòsidba (<kosit+ba;t>d), prèdodžba (<predoč+ba; č>dž), tòbdžija (<top+džija;p>dž), burègdžinīca (<burek+džinica;k>g), prèhrambenī (<prehran+beni;n>m), stȁmbenī (<stan+beni;n>m).

Ili npr. u riječi *dànašnjī* prema osnovnoj riječi *dànās* imamo mijenjanje suglasnika *s* ispred prednjonepčanog sonanta *nj* u nastavku za tvorbu pridjeva, pri čemu se to *s* pretvara u prednjonepčano *š*, kako bi se dva glasa jedan drugome približili po mjestu tvorbe, tj. oba postala prednjonepčana.

96 Osobina je glasova da se oni jedan drugome prilagođavaju pod određenim uvjetima i u konkretnim glasovnim prilikama. Glasovi jedan na drugoga djeluju. Oni se po nekim svojim osobinama ujednačuju, približavaju se jedan drugom po izgovoru. Pri tome dolazi do postepenog mijenjanja glasa, čiji je konačan rezultat njegov prelazak u drugi glas. Kada od jednoga glasa dobijemo drugi glas, tada je riječ o *glasovnoj promjeni.* A kad utvrdimo uvjete pod kojima se jedan glas mijenja u drugi glas, tada smo odredili *glasovni zakon* promjene toga glasa. Tako npr. za promjenu *s* u *š* u primjeru *dànašnjī* važio je glasovni zakon:

✳ *nenepčani suglasnik mijenja se ispred nepčanog suglasnika u nepčani suglasnik.* ✳

Taj zakon, međutim, ne znači da se svako *s* ispred nepčanog suglasnika mijenja u *š*. U bosanskome književnom jeziku imamo npr. riječi *snjȅžan, snjȅgovi, snjegòvit, snjegùljica, Snjȅško (Bijèlić)* i sl. To bi onda značilo da je glasovni zakon prelaska *s*>*š* ograničen samo na određene slučajeve. Glasovni zakon smo u stanju precizno odrediti tek onda kad znamo koliko je on ograničen, kad odredimo sve uvjete pod kojima se jedan glas mijenja u drugi glas. Primjeri *snjȅžan* i sl. govore o tome da se suglasnik *s* u književnom

jeziku ne mijenja ispred *nj*, kad to *nj* vodi porijeklo od sonanta *n* i sonanta *j* u zamjeni jata. To ograničenje se proširuje na sve takve slučajeve; nema promjene nenepčanog suglasnika u nepčani suglasnik u slučajevima ijekavskog izgovora riječi. Ili npr. riječi: *izljúbiti se, razljepòtati se, ìznjedriti* i sl. govore o tome da se nenepčano *z* u prefiksu ne mijenja ispred nepčanog glasa kojim započinje osnovna riječ u složenom glagolu. To je još jedno ograničenje u glasovnom zakonu mijenjanja suglasnika *s* i *z* u *š* i *ž* ispred prednjonepčanih glasova. Pošto se ovaj glasovni zakon odnosi samo na strujne suglasnike *s* i *z* (kako imamo u primjerima *ìščeznuti, trȉješće, plâšće, grôžđe, gvôžđe* i sl.), ali ne i na ostale nenepčane suglasnike (jer imamo primjere *otčèpiti, potčìniti, Žèpče, Žȕpča* i sl.), tada ga možemo precizno ograničiti i utvrditi:

Zubni suglasnici s *i* z *mijenjaju se ispred prednjonepčanih suglasnika u njima srodne nepčane suglasnike* š *i* ž*:*

brȉješće (od brijestje>brijesće>briješće), hrâšće (hrastje>hrasće> hrašće), lȉšće (listje>lisće>lišće), ìščiliti (izčiliti>isčiliti>iščiliti), iščepr̀kati (izčeprkati>isčeprkati>iščeprkati).

Pravila ove izmjene ne zahvataju slučajeve a) kada se suglasnici *s* i *z* nalaze u prefiksu ispred sonanata *lj* i *nj*: *razljútiti, iznjíhati, ìznjedriti;* b) ispred istih ovih sonanata u ijekavskoj zamjeni jata: *snjèžina, bjèšnjeti, razljèvāk, ȍzljeda, razljèpšati se, razljepòtati se.*

Postoje neke opće karakteristike glasovnih zakona koje važe za bilo koji glasovni 97
zakon (kako za ovaj koji smo naveli, tako i za sve ostale glasovne zakone). To su sljedeće karakteristike:

1. *Glasovni zakoni ne važe uvijek jednako za čitav prostor jednoga jezika.* Tako npr. u bosanskome jeziku imamo dijalekte u kojima se izgovara *prûtje,* a ne *prûće; lîstje,* a ne *lȉšće; rȍdjāk,* a ne *rȍđāk; pójti,* a ne *póći; dôjdē,* a ne *dôđē,* ili *mèja;* a ne *mèđa; prèja,* a ne *prèđa; mlȁjī,* a ne *mlȁđi*; ali nema ni jednog područja na prostoru dijalekata bosanskoga jezika u kojem nije dosljedno izvršena promjena *k* u *č* ispred *e*, kao npr. *jȕnāče,* ili promjena *g* u *ž* ispred *e*: *Bȍže, drûže* i sl.

2. *Glasovni zakoni mogu važiti posebno za književni jezik, a posebno za dijalekte,* odnosno za govore koji su dijalekatska baza tome jeziku. Npr. u dijalektima bosanskoga jezika imamo izgovor [*ražljútiti, ižljúbiti, rȁžljevati, ražljèvāk, đèvōjka, ćȅrati*], ali je u književnom jeziku prihvaćeno samo: *razljútiti, izljúbiti, razlívati/razlijèvati, razljèvāk, djèvōjka, tjȅrati.*

3. U glasovnim promjenama nisu rijetki slučajevi dvostrukog mijenjanja glasova, po jednom i po nekom drugom glasovnom zakonu; npr. u glagolu *ìščašiti* imamo dvije promjene. Prva je jednačenje po zvučnosti, promjena *izčašiti>isčašiti* (*z>s*), a druga je jednačenje po mjestu tvorbe, prijelaz nenepčanog u nepčani glas: *isčašiti>iščašiti (s>č)*, tako i u *ìščeznuti (<isčeznuti<izčeznuti).* Tako je i u primjerima *iščȕpati, ȕščuti se* i sl.

4. *Glasovne promjene se dešavaju u raznim vremenima i etapama razvoja jezika;* postoje u bosanskome jeziku promjene naslijeđene iz praslavenskog jezika (čak i one za-

čete u još daljoj prošlosti), kao što su palatalizacija, jotovanje i sl. Ali postoje i one koje su nastale mnogo kasnije u nekom od perioda razvoja bosanskoga govornoga jezika (kakva je npr. promjena sonanta *l* u vokal *o* na kraju riječi ili sloga, koja se dogodila u XIV vijeku). I jedne i druge osobine, međutim, danas predstavljaju odlike gramatičkog sistema bosanskoga jezika, bez obzira na veliku razliku među njima u samoj starini promjene.

5. *Jedan glasovni zakon važi samo za jedan period razvoja jezika (duži ili kraći)*, a kad taj zakon prestane važiti, onda on na različite načine biva narušen i poremećen. Tako npr. zakon prve palatalizacije važio je za praslavenski jezik. Ali on je prestao važiti u razvoju bosanskoga jezika, pa je tako u mnogim slučajevima ponovo uspostavljen izgovor konsonanta *k* ispred vokala *e* i *i*. Kad u bosanskome jeziku imamo oblike *junáci, drûže, Bȍže* i sl., to znači da je sačuvana glasovna promjena po starom (praslavenskom) zakonu. A kad imamo u jednim slučajevima *mâjčīn, djèvōjčīn*, a u drugim slučajevima *Sálki, Núrki* ili *Ájkē-Ájkīn*, *Ânkē-Ânkīn, mâjke-mâjkīn* (pored *mâjčīn*), onda u jednom slučaju imamo očuvanu promjenu po starom glasovnom zakonu, a u drugom slučaju imamo vraćanje, odnosno ponovno uspostavljanje suglasnika *k* pod utjecajem srodnih riječi ili oblika. Takva pojava zove se *analogija*. Analogija je glasovna pojava u kojoj se pod utjecajem srodnih riječi ili oblika unosi jedan glas mjesto drugoga koji je nastao u rezultatu neke starije glasovne promjene, odnosno glasovnog zakona te promjene. U jeziku se u jednom vremenu među sobom isprepliću glasovne promjene nastale po glasovnim zakonima i promjene nastale po analogiji, koje su suprotne tim glasovnim zakonima i koje daju drukčije rezultate. Analogija, u stvari, znači promjene u jeziku koje se dešavaju onda kad prestane važiti neki glasovni zakon.

Analogija u jeziku ne može djelovati dok je na snazi neki glasovni zakon; ona djeluje tek onda kad je glasovni zakon prestao važiti (mada u jeziku posljedice glasovnog zakona veoma dugo traju). Da nije tako, u bosanskome bi se jeziku oblici *jȕnāče, drûže* već odavno izgovarali *jȕnāke, drûge*, jer je to *jȕnāče, drûže* posljedica glasovnog zakona prve palatalizacije, koji je važio u praslavenskom, ali ne i u bosanskome jeziku. Ali sam bosanski jezik u sebi čuva vrlo stare osobine kakva je i ova praslavenska. Tako je i inače sa svakim jezikom; da on dugo vremena čuva ostatke starine u sebi, mada se sam stalno mijenja. Ali te njegove promjene teško su dostupne savremenicima. Nama se čini da se jezik ne mijenja zato što ga našim golim (nelingvističkim) okom ne možemo sagledati. Jer jezik je po svojoj prirodi promjenjiva, a nije statična, neizmjenjiva pojava. Čovjek obično smatra da je jezik ono što je u njemu danas, a ne ono što se u njemu kroz vijekove dešavalo.

98 Postoje slučajevi da nekadašnju glasovnu promjenu ispred vokala u današnjem jeziku nemamo zato što taj vokal u vrijeme važenja glasovnog zakona nije ni bio na tome mjestu; umjesto njega tu je bio neki drugi vokal. Tako npr. u riječima *kȉša, kípiti, rûke, nȍge, mùhe, glòginja, knèginja, prváke* i sl. iza konsonanta *k* nije bio današnji vokal *i* ili *e* već neki drugi vokal (npr. vokal *y* u riječi *kyša* i sl.). Ili neke riječi u vrijeme vršenja prve palatalizacije nisu ni bile poznate slavenskim jezicima; one su se u njima pojavljivale kasnije, kad (praslavenski) glasovni zakon prve palatalizacije više nije važio: *genèrāl, gìgant, gerílac, hèćim, hȅljda, hȉljada, hîr, hìdžra, hìseta, Hidájet, Hèrcegovina, kíno, kìbla, kijámet* i sl.

Nasuprot tome, u nekim riječima danas imamo izvršenu staru glasovnu promjenu **99**
zato što taj vokal na tome mjestu nije bio takav kakav je danas: *bjèžati (<běg-eti)*, iza prednjonepčanog *ž* (odnosno *g*) nije bilo *a* već drugi glas; ili *kríčati (<krik-eti)*, *slȕšati (<sluh-eti)* ili *lȕčac (<lukъcь)*. Suglasnik *č* u ovom posljednjem primjeru na prvi pogled i nije nastao pod utjecajem glasovnog zakona prve palatalizacije, ali samo na prvi pogled; mjesto vokala *a* u vrijeme važenja toga glasovnog zakona bio je drugi glas, glas ispred kojega se *k* mijenjalo u *č* po (praslavenskom) zakonu prve palatalizacije.

Promjene samoglasnika

Promjena *o* u *e*

Pošto glasovne promjene i glasovni zakoni koji su se vršili u prošlosti ostavljaju **100**
svoje posljedice i u današnjem jeziku, takve posljedice javljaju se i u promjeni samoglasnika *o* u samoglasnik *e*. U prošlosti bosanskoga jezika jedno vrijeme je važio glasovni zakon: iza mehkih (palatalnih) suglasnika (iza suglasnika koji se tvore na prednjem nepcu) samoglasnik zadnjeg reda *o* prelazio je u samoglasnik prednjeg reda *e*. On se time asimilirao (jednačio) prema tim prednjonepčanim suglasnicima.

Pored današnjih mehkih suglasnika *ć* i *đ* i sonanata *j, lj* i *nj,* u prošlosti bosanskoga jezika mehki su bili i ostali prednjonepčani suglasnici *ž, š, č, dž* i *c*, kao i grupe *št* i *žd*, pa i sonant *r*. Iza svih tih glasova, tamo gdje je po porijeklu bilo *o*, to *o* se svuda mijenjalo u vokal *e*.

U bosanskome jeziku posljedice takvog glasovnog zakona imamo i danas. U većini **101**
kategorija u kojima se nekad vršio prelazak *o* u *e* iza palatalnih glasova, očuvali su se rezultati toga prelaženja, mada oni nisu sačuvani dosljedno u svim kategorijama; to je znak da je taj glasovni zakon već odavno prestao važiti.

a) U instr. jd. imenica m.r. javlja se nastavak *-om* ukoliko se osnova ne završava današnjim, ili nekadašnjim palatalnim suglasnicima:

brȁtom, svȁtom, dȍstom, gȍstom, pȍstom, prȗtom, drȗgom, plȕgom, bȉjednīkom, ibríkom, plȁmenom, Suléjmanom, Ȍsmanom, Ȉvanom, dȑzmanom, evládom, zàrom, grȃdom, málom, rȗbom, zȗbom, stȗbom, tòpom, snòpom, plástom, pláštom.

Ali u imenica kod kojih se osnova završava na neki prednjonepčani glas, tada obično imamo nastavak *-em*:

krȁjem, sjȃjem, Kòrajem, zmȁjem, králjem, kandíljem, fitíljem, pánjem, Kovánjem, kònjem, plȁčem, mȁčem, sȁčem, koláčem, brisáčem, Grȕbāčem, mladíćem, sìnčićem, prȕtićem, Tépićem, Osmánovićem, Zéjnilagićem, Sádikovićem, nóžem, cȁrem, kulášem.

2. Ali se pod utjecajem raznih drugih glasovnih promjena, suprotnih po rezultatu **102**
od asimilacije (jednačenja), i ovdje javljaju naporedne upotrebe vokala *o* i *e*, npr.:

pejzážem/pejzážom, spûžem/spûžom, mûžem/mûžom, pjeváčem/pjeváčom, igráčem/igráčom, ȁpāšem/ȁpāšom, kováčem/kováčom, nosáčem/nosáčom, učáčem/učáčom, kopáčem/kopáčom, jaháčem/jaháčom, pliváčem/pliváčom, goníčem/goníčom, vodíčem/vodíčom, sèndvičem/sèndvičom, pajdášem/pajdášom.

Kod riječi gdje se u prethodnom slogu nalazi vokal *e* dolazi do pojava disimilacije (razjednačavanja), pa se u nastavku ovih oblika javlja vokal *o*, bez obzira na to da li je u osnovi mehki ili tvrdi suglasnik:

Béčom, krèčom, skèčom, sprèjom, kèjom, kȅljom, Sénjom, àdešom, pȅšom, vèšom, pȅndžerom, dèmirom, Ȅmirom, Zéjnilom.

b) U nom. mn. (a tako uglavnom i u ostalim padežima) imenice m. r. javljaju se sa infiksom *-ov-*, ako se osnova završava nenepčanim ili zadnjonepčanim suglasnikom, pa imamo:

grȁdovi, ròbovi, gròbovi, snòbovi, bòkovi, làkovi, ràkovi, bȑkovi, bìkovi, svȁtovi, vèlovi, válovi, drȕgovi, hàrfovi, plùgovi, rȍgovi, sȉnovi, zàrovi, pȁrovi, gȍlubovi, snòpovi, plástovi.

Ali ako se osnova takvih imenica završava nekim od prednjonepčanih suglasnika, ili nekada mehkim sonantom *r*, tada najčešće imamo infiks *-ev-*:

màčevi, tràčevi, sàčevi, múževi, nóževi, kríževi, spúževi, pánjevi, máljevi, kràjevi, zmàjevi, králjevi, bròjevi, smúđevi, càrevi, príštevi (a i *príštovi*).

c) Rezultati ove promjene dosljedno se čuvaju kod imenica srednjeg roda, gdje se vokal *e* mjesto vokala *o* javlja i u nominativu i u zavisnim padežima. Iza suglasnika koji ni u prošlosti bosanskoga jezika nisu bili mehki uvijek je nastavak *-o*:

sèlo, čèlo, prélo, sijèlo, vrȅlo, krílo, čȅdo, kȑdo, bȑdo, gȑlo, pèro, kòljeno, čȕdo, dȑvo, slȍvo.

Ali u poziciji iza prednjonepčanih suglasnika (kao i iza grupa *št* i *žd*) i iza nekadašnjih mehkih *r* i *c*, redovno ide samoglasnik *e*:

kôlje, pȍlje, zȇlje, znánje, imánje, ríbānje, klȁnjānje, pòšćēnje, gòšćēnje, líce, oštríce, bíće, píće, ògnjīšte, bùnjīšte, sìrīšte, jèrīšte.

d) Prisvojni pridjevi imaju nastavak *-ov* kod imenica m.r. na suglasnik kad im se osnova završava nenepčanim ili zadnjonepčanim suglasnikom:

Sìnanov-Sinánović, Šàbanov-Šabánović, Zúlfov-Zulfòvić, Sálkov-Sálković, Pâvlov-Pávlović, kapetánov-Kapetánović, sȍkolov-Sokòlović.

Ako im se osnova završava na prednjonepčani suglasnik ili nekadašnji mehki sonant *r*, tada imaju nastavak *-ev*:

Đȍrđev-Đórđević, barjaktárev-Barjaktárević, Ȕrošev-Uróšević.

Iza sonanta *r* javlja se i nastavak *-ov*, jer svako *r* nije bilo mehko, a i ono mehko je očvrslo, tako da se u današnjem jeziku javljaju naporedni oblici sa *–ev* i *–ov:*

Sȅrdārev/Sȅrdārov (Serdárević/Serdárović), bȑdārev/bȑdārov (Brdárević/Brdárović), Hàjdarev/Hàjdarov (Hàjdarević/Hàjdarović);

ili *pȉsārev/pȉsārov, stȁnārev/stȁnārov, brȍdārev/brȍdārov, mlȉnārev/mlȉnārov, tȅsārev/tȅsārov, slàstičārev/slàstičārov, muhtárem/muhtárom, cȅstārem/cȅstārom, pastírem/pastírom, rudárem/rudárom, kalendárem/kalendárom.*

U primjerima kao: *Ȍmerov-Omérović (Ȍmerović), dìlberov-Dilbérović* samo je nastavak *-ev* jer dolazi do disimilacije (razjednačavanja) prema *e* u prethodnom slogu (da se ono ne bi ponovilo), ili je samo sa prefiksom *-ev-* u bošnjačkim prezimenima iz nekih drugih glasovnih razloga: *Dizdárević, Baždárević* i sl.

e) U nom. jd. zamjenica i pridjeva s.r. iza tvrdih suglasnika ili u padežnim oblicima tih riječi muškog i srednjeg roda javlja se samoglasnik *o*:

òvō, ònō, tô, svȁkō, dòbro, hròmō, nȍvo, ȍvogā-ȍvomē, ȍnogā-ȍnomē, tògā-tòmē, svȁkōga-svȁkōme, dȍbrōga-dȍbrōme, hrȍmōga-hrȍmōme, nȍvōga-nȍvōme.

Ali iza mehkih suglasnika stoji vokal *-e*:

mòje, tvòje, svòje, nȁše, vȁše, čìjē, kòjē, vrúće, tùđē, sȋnjē; mòjega-mòjemu, tvòjega-tvòjemu, svòjega-svòjemu, nȁšēga-nȁšēmu, vȁšēga-vȁšēmu, čìjēga-čìjēmu, vrúćēga-vrúćēmu, tùđēga-tùđēmu, sȋnjēga-sȋnjēmu.

To je zato što se *o* iza prednjonepčanih suglasnika u prošlosti bosanskoga jezika pretvaralo u *e*, a rezultati te promjene očuvali su se do danas.

3. U nekim slučajevima naporedo sa vokalom *o* upotrebljava se vokal *e* čak i iza **103**
nenepčanih suglasnika, iza zubnih *s* i *z*. Ti glasovi su srodni sa suglasnicima *š, ž, ć*, iza kojih je dolazilo do promjene vokala *o* u *e*, jer su oni u nekadašnjem jeziku bili mehki. Tako su naporedni oblici:

mràzovi/mràzevi, mlázovi/mlázevi, nȍsovi/nȍsevi, kùrsovi/kùrsevi, štósovi/štósevi, pȍjasovi/pȍjasevi.

4. U vok. jd. imenica ž. r. na *-a* javljaju se oblici sa *-o* ili sa *-e* u zavisnosti od sug- **104**
lasnika ili sonanta na kraju osnove – da li je on bio mehki ili tvrdi:

žȅno, gȍro, zȍro, mòrijo, rȁno, ali *kùmrijice, jarànice, drugàrice, Mìlice, Ȁlice*, mada se tu javljaju i naporedni oblici *Dànice/Dànico, sèlice/sèlico, ùbojice/ùbojico, ùkoljice/ùkoljico.*

5. Ima slučajeva, odnosno gramatičkih kategorija, u kojima se vokal *o* javlja i iza **105**
prednjonepčanih pa čak i iza današnjih mehkih suglasnika, ili je takva upotreba pretežnija u odnosu na upotrebu sa samoglasnikom *e*.

a) Tako je u instr. jd. imenica ž. r. na *-a* i zamjenica ženskog roda:

dúšōm, gȕšōm, sȗšōm, Múšōm, Hášōm, flȁšōm, kȉšōm, báščōm, kȓšom, vȍljōm, Nάđōm, Slάđōm, Sȁnjōm, Tȁnjōm, zmìjōm, príjōm, strújōm, Mújōm, Súljōm; mòjōm, tvòjōm, svòjōm, kòjōm, vȁšōm, nȁšōm.

b) Naporedna upotreba vokala *e* i *o* je u izvedenim glagolima tipa:

prìjateljevati/prìjateljovati, ùčiteljevati/ùčiteljovati, bȉčevati/bȉčovati, mȁčevati/mȁčovati.

106 6. Kod složenica sa spojnim samoglasnikom postojale su tendencije upotrebe samoglasnika *-o-* ne samo iza očvrslih prednjonepčanih suglasnika kao u primjerima: *mišolovka, mišomor* i sl. već i iza današnjih mehkih prednjonepčanih suglasnika, pa čak i iza sonanta *j*:

konjokràdica, bìljojēd, bućòglav, riđòbrad.

Ipak se i ovdje javlja upotreba i sa *o* i sa *e*, dakle, dubletni oblici, od kojih se i jedan i drugi smatraju književnim oblicima. To se odnosi na riječi složene sa *prednji, srednji, zadnji, gornji i donji,* kod kojih se u bosanskome jeziku izvjesna prednost ipak daje oblicima sa *o*, mada su i oni sa *e* u pisanoj tradiciji bosanskoga jezika:

prednjonèpčanī/prednjenèpčanī, srednjòāzījskī/srednjèāzījskī, srednjoèvrōpskī/srednjeèvrōpskī, srednjovjèkōvnī/srednjevjèkōvnī, zadnjonèpčanī/zadnjenèpčanī, gornjodrínskī/gornjedrínskī, gornjovàkufskī/gornjevàkufskī, gornjolùžičkī/gornjelùžičkī, gornjolímskī/gornjelímskī, donjovàkufskī/donjevàkufskī, donjolùžičkī/donjelùžičkī.

Prijevoj vokala

107 Još u indoevropskom i u praslavenskom jeziku došlo je do promjena korijenskih vokala, vjerovatno zbog akcenatskih promjena i promjene kvantiteta (dužine izgovora) samoglasnika. Posljedice takvih promjena postoje i u današnjem jeziku, naročito u izvedenim glagolima, tj. u njihovoj tvorbi.

Tako npr. u riječima *plèsti:plôt*; *tèći:tôk* javljaju se takve promjene kod vokala. Riječi *plesti i plot* kao i riječi *teći* i *tok* među sobom su značenjski srodne, ali su srodne i po svom sastavu, odnosno emitologiji. Osnova *plet-* (npr. *plètēm, plètoh*) i imenica *plot* imaju sve iste glasove, odnosno foneme koji su u istom rasporedu. Razlika je samo u tom što u prvoj riječi između *l* i *t* imamo vokal *e*, a u drugoj riječi vokal *o*. Tako je i sa riječima *teći:tok*, gdje se osnova *tek-* (*tèkoh, tèći<tek-ti)* i imenica *tok* također razlikuju po vokalima *e:o*. Takve razlike mogu se javljati ne samo između dva vokala, već i između tri vokala, npr. *e:o:i* kao u *plèsti:plôt:prèplitati* i sl.

Takve promjene vokala, izvršene u korijenu srodnih riječi, nazivaju se *prijevoj vokala* (*alternacija*, *apofonija*).

108 U današnjem bosanskome književnom jeziku javljaju se sljedeći prijevoji vokala:

a) prijevoj dvaju vokala:

e:o=plèsti:plôt, tèći:tôk;
e:i=plèsti:prèplitati, zàplitati;

e:u=trésti:trûs, mésti:mútiti;
i:o=ìzvirati:ìzvor, bírati:ìzbor, pȉti:pòjiti, bȉti:bôj, lȉti:lôj; ùmirati:ùmor, odùpirati, podùpirati:òtpor;
i:u=sȉpati:ùsūti, pòsipati, pòsūti;
o:a=hrȍm:hrámati, bòsti:ubádati, ponòviti:ponávljati; obnòviti:obnávljati;
a:i=tàći:tȉcati, màći:mȉcati;

b) prijevoj sa tri vokala:

e:o:i=plèsti:plôt:prèplitati; tèći:tôk:ùticati;
e:i:o=razdèrati:ràzdirati:rázdor; tèći:ùticati:tòčiti; rèći:pòricati:sròčiti.

7. U korijenu riječi gdje je nekad u praslavenskom, staroslavenskom i starobosanskome jeziku bio poluglas, u današnjem jeziku nema samoglasnika (*brȁti, ùmrijeti, zvȁti*), dok se u drugim oblicima tih istih riječi i u etimološki srodnim riječima javlja korijenski samoglasnik (*bèrēm, ùmirati, zòvēm*). U takvim slučajevima imamo prijevoj koji vodi porijeklo od poluglasa. U riječima kao *bra-ti<bьra-ti, zva-ti<zъva-ti,* poluglas se nalazi u slabom položaju, jer je bio ispred sloga sa punim vokalom, pa se u njima gubio. U štokavskim govorima poluglas je u jakim položajima davao vokal *a*, a u slabim se gubio. Tako smo imali *dân<dьnь, sȁn<sъnъ, pétak<petьkъ, pȁs<pьsъ.* 109

Zbog gubljenja poluglasa u slabom položaju u našim primjerima glagolske tvorbe došlo je do pojave prijevoja mlađega tipa, koji možemo nazvati starobosanskim prijevojem:

Ø:e=brȁti:bèrēm (bra-:ber-), prȁti:pèrēm (pra-:per-)
Ø:o=zvȁti:zòvēm (zva-:zov-).

8. Prijevoj vokala može biti kvalitativni i kvantitativni. *Kvalitativni prijevoj* je onaj prijevoj gdje imamo promjenu kvaliteta, odnosno vrste samoglasnika u korijenu riječi (korijenskoga samoglasnika), pri čemu se ne mijenja kvantitet (dužina) vokala. Npr.: *dòvesti:dovòditi, bèrēm:ìzbor, pròvesti:provòditi.* 110

9. *Kvantitativni prijevoj* je prijevoj kod kojeg imamo promjenu kvantiteta korijenskog samoglasnika. Npr.: *lèći:lijègati, umòriti:umárati, ìzmisliti:izmíšljati, pròmisliti:promíšljati, zàpjevati:zapijèvati, zàdjenuti:zadijèvati*, gdje imamo prijevoj *e:ije, o:a, i:i, je:ije*. 111

Nepostojano *a*

U bosanskome jeziku uočljivo je javljanje samoglasnika *a* u određenim oblicima riječi i u određenim pozicijama, a da se taj vokal u drugim pozicijama tih istih riječi ne javlja. Ako za primjer toj pojavi uzmemo riječ *lovac*, uočit ćemo na osnovu svih oblika promjene te riječi da se samoglasnik *a* javlja samo u obliku nom. jd. *lovac* i u obliku gen. mn. *lovaca*, i to u poziciji između sonanta *v* i suglasnika *c*: *-vac, -vaca*. U svim ostalim padežnim oblicima to *a* se ne javlja: jd. *lòvac-lòvca-lòvcu-lòvca-lòvcem-lòvcu*; mn. *lòvci--lovácā-lòvcima-lòvce-s lòvcima-o lòvcima.* 112

Porijeklo ovakve pojave vezano je također za prošlost našeg jezika. Ta imenica nekad je glasila *lovьcь*, gdje je bio poluglas u drugom i trećem slogu. Taj poluglas je bio sastavni dio glasovnog sistema našeg jezika. On se već od XI vijeka počeo gubiti na kraju riječi i u otvorenim slogovima. Najprije se u ovoj riječi poluglas gubio na kraju sloga, gdje je bio u slabom položaju *(lovьcь>lovьc)*. Poluglas iz prethodnog sloga gubljenjem poluglasa na kraju riječi jačao je i našao se u tzv. jakoj poziciji, da bi se zatim vokalizirao (XIII-XIV vijek). Tako smo u nom. jd. dobili oblik *lovac*. U zavisnim padežima u starom jeziku je prije gubljenja poluglasa bilo *lovьca-lovьcu*. U takvoj poziciji poluglas se nalazio u slabom položaju, jer je bio ispred sloga sa punim vokalom. On se tada gubio. Na taj način smo dobili i to nepostojano *a*, čija nepostojanost je uvjetovana različitim položajem poluglasa u riječi. "Postojano *a*" vodi porijeklo od poluglasa u jakoj poziciji (koji se vokalizirao), a nepostojano *a* od poluglasa u slabom položaju (koji se gubio). Takvo *a* javlja se i u mnogim drugim imenicama ovoga tipa: *lònac-lònca-lonácā; kólac-kólca-kôlācā; hròpac-hròpca-hrȍpācā* i sl.; i kod njih se to *a* javlja samo u dva padeža: u nom. jd. i gen. mn. U ostalim padežima ga nema, te se se to *a* stoga i naziva *nepostojanim a*.

113 Ovakvo nepostojano *a* u bosanskome jeziku javlja se i u sljedećim oblicima i primjerima:

a) u nom. jd. i gen. mn. mnogih drugih imenica m.r.:

vrábac (nom. jd.)-*vrápca* (gen. jd.)-*vrápci* (nom. mn.)-*vrâbācā* (gen. mn.); *júnac-júnca-júnci-jûnācā; múlac-múlca-múlci-mûlācā; kòbac-kòpca-kòpci-kòbācā; sámac-sámca-sámci-sâmācā; jàmac-jàmca-jàmci-jàmācā; mòmak-mòmka-mȍmci-momákā; ùštipak-ùštipka-ùštipci-ùštipākā; šípak-šípka-šípci-šîpākā; smùtljivac-smùtljīvca-smùtljīvci-smùtljivācā; glúmac-glúmca-glúmci-glûmācā; hátar-hátra-hátri-hâtārā; pápak-pápka-pápci-pâpākā; tvórac-tvórca-tvórci-tvôrācā; òkorak-òkorka-òkorci-òkorākā; múćak-múćka-múćci-mûćākā;*

b) u gen. mn. imenica s.r. i ž.r. sa osnovom na različite grupe suglasnika:

sèdlo (nom. jd.)-*sèdla* (gen.jd.+nom.mn.)-*sèdālā* (gen.mn), *bèdro-bèdra-bèdārā; kȍplje-kȍplja-kȍpāljā; djèvōjka-djèvōjke-djèvojākā; bȉtka-bȉtke-bȉtākā; mȁčka-mȁčke-mȁčākā; dàska-dàske-dàsākā; sèstra-sèstre-sèstárā; tȉkva-tȉkve-tȉkāvā; nȁćve-nȁćvī/nȁćāvā; rȁčve-rȁčvī/rȁčāvā; bljȅčve-bljȅčvī/bljȅčāvā;*

c) u nom. jd. m.r. neodređenoga pridjevskog vida:

dȍbar (:dȍbrī, dȍbrā, dȍbrō), lȁhak (:làhkī, làhkā, làhkō), mȅhak (:mèhkī, mèhkā, mèhkō), malèhan, kȑhak, pȑhak, čȁstan, jȁsan, múdar, gȍrak, jȁdan, čȅmeran, gládan, mȕčan;

d) u nom. jd. nekih zamjenica m.r.:

sȁv (:svȉ), ȉkakav (:ȉkakvi), nȉkakav (:nȉkakvi), tȁkāv, onàkāv, kàkav, kojekàkav, nȅkakav, svȁkakav;

e) u različitim glagolskim oblicima:

rèkao (:rèkla, rèkle, rèkli), dòšao (:dòšla, dòšle, dòšli), stȉgao (:stȉgla, stȉgle, stȉgli), stȅkao, mȍgao, zanèmogao, prȅšao, jèsam (:jèsmo, jèste);

f) u tvorbi glagola složenih sa prefiksima:

izàtkati (:istaći<iz+taći), razàznati (:razjuriti, razljevati), izàgnati (:izgoniti), odàgnati (:odgoditi), razàsūti (:razseliti>raseliti);

gdje se iza prefiksa javlja nepostojano *a* kad se taj prefiks nađe ispred suglasničke grupe (*iz+gnati*), ali se to *a* ne javlja kad je prefiks ispred glagola sa jednim početnim suglasnikom (*iz-goniti*);

g) u nekim prijedlozima uz pojedine oblike:

sa Muhàmedom, sȁ sīnom, sà knjigōm, sa Kur'ánom, sȁ mnōm, sà nama, sà vama, ka grádu, ka tèkiji, ka kìbli, nȉza strānu, nȉzā se, uzà kuću, ȕzā me, krozà šumu, krȍzā me, pȍda mnōm, pȍdā me, prȅda mnōm, prȅdā me, ȍdā me.

U ovakvim slučajevima nepostojano *a* javlja se u prijedlozima uz imenske riječi sa bilo kojom grupom suglasnika (*sȁ mnōm)*, ili bilo kojim strujnim suglasnikom (*sȁ sīnom, sa žènōm, krȍza zīd, krozà šumu)*, ili nekim drugim suglasnikom jednakim sa suglasnikom u prijedlogu ili sličnim njemu (*ka kìbli, ka grádu)*. **114**

Ali će se takvi prijedlozi javljati i bez nepostojanog *a*:

s hȍdžōm, s brȁtom, s bábōm, ùz kuću, s vȁma, ȕz drvo, niz pòtok, nȉz nōs, s tȍbōm, s tefèriča, k môru.

Prijedlozi sa nepostojanim *a* i bez nepostojanoga *a* dosta slobodno se upotrebljavaju, što znači da se često javlja njihova naporedna upotreba:

s tȍbōm/sȁ tobōm, s brȁtom/sà bratom, s kòsōm/sa kòsōm, s nògōm/sa nògōm, s púncem/sa púncem, s àmidžōm/sa àmidžōm, s dȁidžōm/sa dȁidžōm, k lìvadi/ka lìvadi, kròz kuću/ krozà kuću, ùz štalu/uzà štalu, ȕz strānu/ȕza strānu, nȉz strānu/nȉza strānu, s hìlōm/sa hìlōm,

ali će uvijek biti bez nepostojanog *a*:

*nȉz brdo, nȉz nōs, nȉz ulicu, prȅd njega (*ali *prȅdā nj), pred džámijōm, pòd njū, pȍd njega (*ali *pȍdā nj), prèd njū, prèd njīm.*

Od oblika sa nepostojanim *a* kod imenica koje se završavaju na *-ak,* treba razlikovati imenice sa takvim završecima kod kojih nije riječ o nepostojanom *a*, nego o tzv. "postojanom" *a*: **115**

Devètāk (gen. Devetáka, a ne *Devétka), sèdmāk, jùnāk, mùtvak, rȉbnjāk, sȁdžāk, mȅrāk; Bjȅlāk, Pètāk* (prezimena).

Tako će imenice *ȉftār, mùftār, Sèrdār* i sl. također biti bez toga nepostojanog *a*, kako je to npr. u riječima *Ȉbar* (gen. *Ȉbra), tìgar (*gen. *tìgra)*. Tako je i u riječima *ràvnjāk,*

zòrnjāk, gòrnjāk, ili u prezimenima *Zòrlak, Tòrlak* i sl., gdje je genitiv *ravnjáka, zornjáka, gornjáka; Zòrlaka, Tòrlaka.* Npr. u žargonskoj riječi *cvónjak* (*:gen. cvónjka)* ili u riječima *drónjak (:drónjka), gànjak (:gànjka),* javlja se nepostojano *a*. Ali to nepostojano *a* npr. nemamo u gen. žargonizma *cȑnjāk* (gen. *crnjáka*), ili u mikrotoponimu *Brèzjāk* (gen. *Brezjáka*), ili u orijentalizmu *àhmak* (gen. *àhmaka*) itd.

Asimilacija (jednačenje) i disimilacija (razjednačavanje) glasova

116 Glasovi se, kako je već rečeno, u međusobnom dodiru mijenjaju, tj. utječu jedni na druge. To se dešava ili prilagođavanjem izgovora (artikulacije) jednoga glasa prema drugome, ili gubljenjem nekih njegovih sastavnih dijelova artikulacije i to kad se dva ista ili slična glasa nađu jedan do drugoga. Kad se dva *različita* glasa nađu jedan do drugoga, tada u jeziku može doći do jednačenja među njima, tj. da se jedan od njih prilagođava drugome i da prelazi u taj drugi glas. Takva glasovna promjena naziva se *jednačenje* odnosno *asimilacija* glasova. Ona može biti djelimična ili potpuna. To zavisi od toga da li se glas prema drugom glasu izjednačava samo u nekoj osobini, ili se izjednačava potpuno.

Druga pojava mijenjanja glasova ogleda se u tome da se dva ista ili srodna glasa kad se nađu u neposrednom dodiru jedan od drugoga udaljavaju. Oni se razjednačavaju (disimiliraju) kako bi se izbjeglo nagomilavanje istih ili sličnih glasova. Takva promjena naziva se *disimilacija* (*razjednačavanje*). I jedna i druga promjena zahvataju i samoglasnike i suglasnike.

Sa ovim glasovnim promjenama vezane su i neke druge promjene koje im mogu ili prethoditi ili sljediti iza njih (npr. sažimanje samoglasnika, gubljenje suglasnika, uprošćavanje suglasničkih grupa i sl.).

Asimilacija (jednačenje) samoglasnika

117 Asimilacija samoglasnika je potpuno izjednačavanje različitih vokala kad se oni u riječi ili u govornom nizu nađu u neposrednom kontaktu. Tada se jedan od vokala prilagođava drugome, tako da prelazi u taj drugi glas. Takve promjene bile su u prošlosti bosanskoga jezika, a njezine rezultate zatičemo i u današnjem jeziku. Imamo npr. naporednu upotrebu riječi čije se obje forme smatraju pravilnim:

koga/kojega, tvoga/tvojega, moga/mojega, kome/kojemu, tvome/tvojemu, mome/mojemu, dvoga/dvojega.

U svim tim naporednim oblicima, vokalu *o* (u prvim riječima ovih parova) odgovara grupa *-oje-* (u drugim riječima iz ovih parova): *koga/kojega, tvoga/tvojega.* Oblici na drugome mjestu ovih parova po porijeklu su stariji, jer su se iz njih razvili prvi oblici ovih parova. Tako npr. u obliku *kojega* došlo je najprije do gubljenja sonanta *j*, pa se dobio oblik *koega.* Tada su se jedan do drugoga našla dva različita vokala *o* i *e*. Izgovor vokala *e*

prilagodio se izgovoru prethodnog samoglasnika *o*, prelazeći u taj samoglasnik *o*, čime je dobijen oblik *kooga*. Nakon toga dolazi do još jedne (naknadne) glasovne promjene. To je sažimanje (kontrakcija) dvaju vokala *o* (*oo*) u jedno *o*, ali obavezno u dugo *o* (*ō*), zato što su dva kratka *o* dala jedno dugo *o*. Tako se na kraju dobije oblik *koga*. Taj isti proces odvijao se i sa oblikom *tvojega>tvoega>tvooga>tvogô* i sl. Takva asimilacija samoglasnika je i u primjerima:

pȍjās>poas>paas>pâs, zajec>zaec>zeec>zêc, čitaješ>čitaeš>čitaaš>čȉtāš.

Asimilacija samoglasnika može biti *progresivna* i *regresivna*. *Progresivnu asimilaciju* imamo u slučajevima kad se drugi glas u glasovnoj grupi prilagođava prvome, tj. kad drugi glas prelazi u prvi glas: **118**

dvojega>dvoega>dvooga>dvóga; tvojega>tvoega>tvooga>tvóga.

Regresivna asimilacija javlja se kad se prvi glas iz glasovne grupe prilagođava drugome, tj. prvi glas prelazi u taj drugi glas:

pojas>poas>paas>pâs; zajec>zaec>zeec>zêc.

Disimilacija (razjednačavanje) samoglasnika

Disimilacija je glasovna promjena koja nastaje u težnji da se izbjegne nagomilavanje više istih samoglasnika kad se oni nađu u neposrednom dodiru. Takvu pojavu nalazimo npr. u oblicima instr. jd. imenica m.r., gdje će se javljati dva nastavka: *-om* i *-em* iza prednjonepčanih suglasnika, gdje bi se, inače, očekivao samo nastavak *-em*: **119**

a) *Brègočem, Lùpočem, Màlkočem, Pâlošem, sjâjem, krȁjem, nóžem;*

b) *Béčom, krèčom, pèšom, pèškešom, ȁdešom, kèjom, sprèjom, ježom, Grábežom (grábežom), mlȁdežom, gárežom, smrádežom, svŕbežom (svrábežom), pádežom, bódežom.*

U primjeru a) ostao je historijski naslijeđen nastavak *-em* ispred prednjonepčanih suglasnika ili sonanta *j*, dok je u primjeru b) iza istih takvih suglasnika nastavak *-om*. Tu je, u stvari, došlo do procesa razjednačavanja, odnosno disimilacije vokala *e* i *o* u dva susjedna sloga: *Béčem>Béčom, krèčem>krèčom, kèjem>kèjom, kèljem>kèljom*. Drugi vokal *e* izmijenio se u vokal *o*, kako bi se izbjeglo ponavljanje istog vokala *e* u dva susjedna sloga.

Takav isti proces disimilacije samoglasnika događa se i u različitim oblicima zamjenica i pridjeva sa pokretnim samoglasnicima: **120**

môme/mòjemu, tvôme/tvòjemu, lijèpomē; tùđēmu, šȉrēmu, zàdnjēmu,

gdje se u primjeru *môme* javlja krajnje *e* zato što se u slogu ispred pokretnog vokala javlja vokal *o* (tako i *tvôme, lijèpōme*). U drugom primjeru (*mojemu)* pojavljuje se vokal *u* zato što je u prethodnom slogu vokal *e* (kao i u *tvòjemu, tùđēmu, svòjemu, zàdnjēmu*). Tu je riječ o razjednačavanju odnosno disimilaciji, težnji ka izbjegavanju nagomilavanja istih samoglasnika u susjednim slogovima.

Takvo razjednačavanje javlja se također i u rasporedu množinskih sufiksa *-ov-/-ev-* kad se iza mehkih prednjonepčanih suglasnika nalazi infiks *-ev-*: *kràjevi, bròjevi, slòjevi, spòjevi, nòjevi, zmàjevi*, ali će se u drugim riječima javiti oblici sa *-ov-: kèjovi, sprèjovi, pèšovi, vèšovi* zato što se u prethodnom slogu nalazi vokal *e*. Da bi se izbjeglo ponavljanje *e* u narednom slogu [*kejevi, sprejevi, peševi, veševi*], dolazi do razjednačavanja, tako da *e* iz drugoga sloga prelazi u *o* (*kèjovi, sprèjovi, pèšovi, vèšovi*).

Sažimanje (kontrakcija) samoglasnika

121 Kad se dva ista samoglasnika nađu jedan do drugoga, dolazi do glasovne promjene *sažimanja* ili *kontrakcije* tih samoglasnika. To je proces njihovog spajanja, slivanja u jedan vokal, koji u tom slučaju, uglavnom, postaje dug. Tako npr. sažimanje imamo nakon izvršenoga procesa asimilacije samoglasnika:

kojega>koega>kooga>kôga; tvojega>tvoega>tvooga>tvôga; zajec>zaec>zeec>zêc; pojas>poas>paas>pâs.

U tim primjerima *oo > o, ee>e, aa>a.* Sažimanje se ne vrši samo nakon asimilacije samoglasnika. Ono se vrši i u drugim slučajevima (neovisno o asimilaciji) kad se dva ista samoglasnika nađu jedan do drugoga. Takva promjena javlja se u prošlosti bosanskoga jezika nakon promjene sonanta *l* u vokal *o* na kraju sloga, u riječima kao:

sokol>sokoo>sòkō; stol>stoo>stô; sol>soo>sô; vol>voo>vô, gdje imamo sažimanje vokala *oo>o*.

122 U bosanskome književnom jeziku ne dolazi uvijek do sažimanja dvaju susjednih samoglasnika kad se oni nađu jedan do drugoga. Takvo sažimanje ne vrši se u složenicama gdje se prvi dio složenice završava vokalom *o*, a drugi dio počinje tim istim vokalom:

národnooslobòdilačkī, crnòoka, tamnòoka, plavòok, poòdmaći, pòočim, sljepoòčnica.

Takvo sažimanje u književnom jeziku se ne vrši ni u riječima stranoga porijekla:

zoològija, reèksport, deegzistèncija, deevropeizácija, deetatizácija, deemocionalizácija.

Pokretni (fakultativni) vokali

123 U književnom jeziku na kraju nekih riječi mogu se javiti samoglasnici koji ne mijenjaju niti značenje niti gramatičku kategoriju te riječi, a u drugim slučajevima te iste riječi javljaju se bez toga samoglasnika. Takvi samoglasnici nazivaju se *pokretni samoglasnici*, zato što se u istim riječima nekad javljaju, a nekad ne javljaju. U bosanskome književnom jeziku pokretni samoglasnici mogu biti vokali *a, e* i *u*.

Pošto se kao pokretni vokal najčešće javlja samoglasnik *a*, njega treba razlikovati od nepostojanog *a*, kojem je pokretno *a* samo na prvi pogled slično. Nepostojano *a* vodi

porijeklo od poluglasa i nikad se ne javlja na samom kraju riječi. Pokretno *a* obavezno se javlja na kraju riječi i nema nikakve veze sa nekadašnjim poluglasom.

Pokretni samoglasnici u bosanskome jeziku javljaju se u sljedećim kategorijama riječi: 124

a) zavisni padeži u pridjevskoj promjeni: *mládog-mládōga; mládōm-mládōmu-mládōme; mlâdīm-mlâdīma; mèhkōg-mèhkōga; mèhkōm-mèhkōmu-mèhkōme; mèhkīm-mèhkīma;*

b) zavisni padeži u zamjeničkoj promjeni: *tvôg-tvôga; tvôm-tvômu-tvôme; tvòjīm-tvòjīma; njîm-njíme;*

c) prilozi *kȁd-kàdā; sȁd-sàdā; tȁd-tàdā; nȉkad-nìkadā; nȅkad-nèkadā; kàtkad-kàtkadā.*

Pokretni vokali upotrebljavaju se slobodno, pa oblici i sa njima i bez njih pripadaju književnom jeziku. Oni se u tom jeziku javljaju ili ne javljaju vezano za čisto zvukovne, odnosno stilske efekte u riječi. Ipak, u bosanskome jeziku oblici sa pokretnim vokalom najčešće se upotrebljavaju onda kad se jedan do drugoga u spojevima riječi nađu dva eksplozivna suglasnika. Pri tome pokretni vokal ima funkciju razdvajanju tih dvaju eksplozivnih suglasnika. Time se izgovor tih glasovnih spojeva čini manje napregnutim; izbjegavaju se dvije suglasničke eksplozije. Takav izgovor je u primjeru *dobroga druga.* Tu se pokretno *a* u prvoj riječi javlja kako bi razdvojilo dva eksplozivna suglasnika da se oni ne izgovaraju (pa i ne pišu jedan do drugoga) u jednoj sintagmatskoj cjelini. 125

Tako u bosanskome književnom jeziku treba pisati i izgovarati sljedeće primjere sa pokretnim vokalom *a*:

ȁktivnōga bórca, talèntīrānōga pjȅsnīka, ubìjenōga gàngstera, njègovōga dvôjnīka, tvôga bábē, tàdā pòdignēm, kàdā dôđēm, nȉkadā prȉje, bogòmilskōga dôba, nȁšēga prédsjednīka, vȁšēga prìjatelja, dàlekōga grâda, ȉskopānōga blâga, dȁidžinōga kapúta, kompjùterskōga tȅksta, Kùrbānskōga bàjrama.

Promjene suglasnika (i glasnika)

Jednačenje suglasnika

U dodiru jedan s drugim suglasnici se međusobno prilagođavaju, pri čemu dolazi do prelaska jednog suglasnika u drugi. Ove promjene se nazivaju *jednačenja suglasnika.* Postoje dvije vrste jednačenja suglasnika: 1) *jednačenje po zvučnosti*, 2) *jednačenje po mjestu i načinu tvorbe.* 126

Jednačenje suglasnika po zvučnosti

U govornom se nizu često nađu jedan do drugoga dva suglasnika nejednaka po zvučnosti. Tada se u njihovom izgovoru javljaju artikulacione smetnje. Te smetnje se u tradicionalnoj gramatičkoj terminologiji nazivaju otežan ili težak izgovor. 127

Poznato je da suglasnici među sobom čine parove zvučnih i bezvučnih suglasnika. To su suglasnici koji se u govornom aparatu izgovaraju na istom mjestu i na isti način, ali se razlikuju po zvučnosti. Iz već date tabele zvučnih i bezvučnih parova (v. tabelu u t. 19) proizilazi da postoji sedam takvih parova, a da bezvučni suglasnici *f, h* i *c* nemaju svojih zvučnih parnjaka. Glasovi iz prvoga niza (zvučni) izgovaraju se uz treperenje glasnih žica i zato se zovu zvučni suglasnici. Glasovi iz drugoga niza izgovaraju se bez treperenja glasnih žica i zato se zovu bezvučni suglasnici. Ako se jedan do drugoga nađu dva suglasnika nejednaka po zvučnosti, tada se prvi glas prilagođava drugome, što predstavlja progresivnu asimilaciju suglasnika. Ako je prvi glas zvučan, a drugi bezvučan, tada prvi suglasnik (zvučni) prelazi u svoj bezvučni parnjak i tako dobijamo oba bezvučna suglasnika:

rúbac:rubca>rúpca; stúbac:stubca>stúpca; žábac:žabca>žápca; vrábac:vrabca>vrápca; iztjerati>ìstjerati; iztisnuti>ìstisnuti; odkopati>otkòpati; odkovati>otkòvati; odhraniti>othrániti; podkovica>pòtkovica; bjegstvo>bjèkstvo; držka>dȑška; drugčiji>drùkčijī; težka>téška; nizka>nìska.

Ako je prvi glas bezvučni, a drugi zvučni, tada se prvi glas (ovoga puta bezvučni) prilagođava drugome (zvučnom), pa tako dobijamo oba zvučna suglasnika:

ćevapdžinica>ćevàbdžinica; burekdžinica>burègdžinica; topdžija>tòbdžija; oklopdžija>oklòbdžija; vračbina>vrȁdžbina; naručba>nárudžba; binjekdžija>bȉnjegdžija; salepdžija>salèbdžija; svatba>svȁdba; kositba>kòsidba; ženitba>žènidba.

Bezvučni suglasnici *h, f* i *c*, pošto nemaju svojih bezvučnih parova, ostaju neizmijenjeni ispred zvučnih suglasnika:

Vȑhbosna, Vȑhbāšće, Zùhdija, Vèhbija, Nùhbegović, Šȁhbegović.

Kod jednačenja suglasnika po zvučnosti javljaju se sljedeća odstupanja:

a) ako se zvučni suglasnik *d* nađe ispred bezvučnih suglasnika *s* i *š*, on se ne mijenja u svoj bezvučni parnjak (*t*):

gràdskī, ljùdstvo, pòdsjetnīk, òdsjēk, òdsjeći, òdstupnica, odstúpati, pȍdsvijest, prédsjednīk, prédstojnīk, sròdstvo, sùdstvo, odselámiti, ȍdselē, odsèliti; odšétati, òdšlepati, podšíšati, òdštampān, odšaráfiti;

b) u složenicama, radi očuvanja sastavnih dijelova i samoga značenja riječi:

àdhēzija, pȍdtekst, jurisdìkcija, predtùrskī, postdiplómac, Obhòđāš, Podhrànjen, Podhrástovi, Pȍdhūm;

c) u riječima stranoga porijekla:

hàbsburškī, dràgstor, gàngster, Vàšingtōn, Kàringtōn, plȅbs.

128 U bosanskome jeziku do jednačenja po zvučnosti ne dolazi ni u orijentalizmima kod kojih se čuva glasovni lik blizak izvornom iz arapskog ili turskog jezika:

fèsdžija, hȁdžskī, hùtba, tèkbīr, tèštīd.

Bošnjačka imena orijentalnoga porijekla pišu se obično bez jednačenja, dakle, također čuvaju izvorni glasovni lik:

Èdhem, Mìdhat, Subhíja,

a tako i bošnjačka prezimena:

Grabčánović, Dèrvišbegović, Zùbčević.

Ipak, u bosanskome književnom jeziku pravilni su i oblici sa izvršenim jednačenjem suglasnika po zvučnosti u takvim imenima i prezimenima:

Mìthad, Mùgdim, Suphíja, Magbúla; *Grapčánović, Zùpčević.*

Hipokoristici (skraćena imena od milja) od bošnjačkih imena pišu se sa izvršenim jednačenjem po zvučnosti zato što se ti hipokoristici najčešće upotrebljavaju u govoru, gdje se oni izgovaraju samo sa izvršenim jednačenjem:

Sȕtka, Rápka, Sȁtko, Dȕtka.

Kad se suglasnik *đ* nađe ispred nastavka *-stvo*, ne prelazi u svoj bezvučni parnjak *ć*. Tu je u pitanju odstupanje od glasovne promjene jednačenja suglasnika po zvučnosti; jer imamo samo *vođstvo* (u književnom jeziku nikada ne pišemo *voćstvo*).

Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe

Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe glasovna je promjena koja zahva- **129**
ta znatno manji broj glasova od jednačenja suglasnika po zvučnosti. Njezini rezultati ogledaju se kod neuporedivo manjeg broja primjera u bosanskome jeziku. Ovo jednačenje ograničeno je na: a) strujne zubne suglasnike *s* i *z*; b) na strujni zadnjonepčani suglasnik *h* i c) na sonant *n*.

a) Kad se strujni zubni suglasnici *s* i *z* nađu ispred prednjonepčanih suglasnika *dž, đ, č, ć, lj, nj, š* i *ž*, tada se oni mijenjaju u strujne prednjonepčane suglasnike *š* ili *ž*.

aa) Suglasnik *s* mijenja se u *š*:

lisće> lȉšće, trijesće> trȉješće, poscenje> pòšćēnje, čascenje> čàšćēnje, prscenje> pȑšćēnje, mislju> mīšlju, nosnja> nòšnja, prosnja> pròšnja, pasče> pàšče, pisčev> píščev, podnosljiv> podnòšljiv, nesnosljiv> nesnòšljiv, sčepati> ščèpati.

ab) Suglasnik *z* mijenja se u *ž*:

grozđe> grôžđe, paznja> pàžnja, mlaznjak> mlážnjāk, mrznja> mŕžnja, mirazdžija> miràždžija, voznja> vòžnja.

Ako se pri ovakvom jednačenju jedan do drugog nađu dva suglasnika nejednaka **130**
po zvučnosti, tada najprije dolazi do jednačenja (suglasnika) po zvučnosti, pa tek onda do jednačenja po mjestu i načinu tvorbe:

izčupati> isčupati> iščùpati; izčeznuti> isčeznuti> ìščeznuti; izčekivati> isčekiva-ti> iščekívati; obrazčić> obrasčić> òbraščić; razčešljati> rasčešljati> raščèšljati.

Ako se suglasnici *s* ili *z* nađu ispred suglasnika *s* ili *ž*, tada se nakon izvršenog jednačenja po mjestu i načinu tvorbe vrši stapanje, slivanje suglasnika:

izživjeti> ižživjeti> ižívjeti; izšetati> iššetati> išétati; izšaketati> iššaketati> iššake-tati> išakètati.

Postoje dva odstupanja od ovog jednačenja:

aa) Kad se suglasnici *s* i *z* nađu ispred sonanata *lj* i *nj* koji se nalaze na početku drugog dijela složenice:

sljúbiti [a ne *šljubiti*], *razljútiti* [a ne *ražljutiti*, kako se javlja u nekim dijalektima], *izljúbiti* [a ne *ižljubiti*], *iznjíhati* [a ne *ižnjihati*], *uzljúljati* [a ne *užljuljati*].

ab) Kad se suglasnici *s* i *z* nađu ispred *lj* i *nj* koje je nastalo jekavskim jotovanjem:

sljȅme [*šljeme* u dijalektima], *sljèpilo, sljepòća, bjèsnjeti, snjȅžan, ȍzljeda, ìz-njedriti.*

b) Jednačenjem po mjestu i načinu tvorbe suglasnik *h* prelazi u suglasnik *š* ispred afrikatskih suglasnika *č* i *ć*:

Bȉšćanin (od Bìhćanin:Bìhāć), mjȅščić (mjèhčić:mȉjeh), òraščić (òrahčić:òrah), tȑbuščić (tȑbuhčić:tȑbuh).

Suglasnik *h* u grupi *hć* ovim jednačenjem može preći u grupu *šć*, ali može ostati i neizmijenjen:

dȁšćēm (ali i *dȁhćēm*), *dȑšćēm* (*dȑhćēm*).

c) Kad se sonant *n* u izvedenim riječima nađe ispred praskavih suglasnika *b* i *p*, prelazi u sonant *m* Time se on po mjestu tvorbe primiče suglasnicima *b* i *p*, tako da se i sonant i suglasnik izgovaraju na jednome mjestu i na jedan način, dodirom dviju usana:

zelenbać> zelèmbāć, stanbeni> stàmbenī, crnpurast> cȑmpurast, odbranbeni> òdbrāmbenī, prehranbeni> prèhrambenī, činbenik> čȉmbenīk.

Ali u složenicama čiji se prvi dio završava sonantom *n*, a drugi počinje suglasnicima *p* ili *b*, ne dolazi do ovog jednačenja, tj. sonant *n* u pisanju ostaje neizmijenjen (mada se uvijek izgovara sa izvršenom izmjenom *n>m*):

jedànpūt (a ne *jedamput*), *strànputica, crvènpērka, vànbrāčnī, vanblòkovskī.*

Do takvog jednačenja ne dolazi ni u pisanju bošnjačkih prezimena:

Rȉzvānbegović, Hàsanbegović, Šáhinpašić, Sȉnanpašić, Suléjmanpašić, Ȍsmanpašić.

Palatalizacija

Zadnjonepčani suglasnici *k, g* i *h* ispred samoglasnika prednjeg reda *e* i *i* mijenjaju se u suglasnike *č, ž, š*. To je posljedica nekadašnjega glasovnoga zakona u praslavenskom jeziku koji je već odavno prestao važiti, ali se njegovi ostaci javljaju i u današnjem bosanskome jeziku. Ta pojava zove se *palatalizacija* ili *prva palatalizacija* (jer je najstarija po postanku). Zadnjonepčani suglasnici, odnosno velari, po toj promjeni prelaze u prednjonepčane ili palatalne suglasnike, palataliziraju se. Ovom glasovnom promjenom suglasnici su se približili samoglasnicima po mjestu izgovora; velari su se mijenjali u palatale kako bi se po mjestu izgovora približili vokalima prednjega reda *e* ili *i*. **131**

Palatalizacija se vrši u sljedećim oblicima riječi: **132**

a) u vok. jd. imenica m. r.:

jȕnāče (junak-e), vȍjnīče, pûtnīče, námjernīče, poslánīče, pȁtenīče, Bȍže (Bog-e), drûže, vrâže, dȕše (duh-e);

b) u prezentu glagola čija se infitivna osnova završava na *k, g* ili *h*, kad se oni nađu ispred samoglasnika *e*:

pèčēm (pèkū), tèčēm (tèkū), vúčēm (vúkū), túčēm (túkū), strížēm (strígū);

c) u oblicima mn. imenica *oko* i *uho*:

ȍči-òčijū-òčima, ȕši-ùšijū-ùšima;

d) u aoristu nekih glagola:

rèkoh-rȅče, màkoh-mȁče, dìgoh-dȉže, stìgoh-stȉže;

e) u tvorbi nekih imenica:

mòmak-mȍmče-mòmčina; strûk-strúčak; zrâk-zráčak; mrâk-mráčan; vûk-vùčić; drûg-drùžina; rôg-ròžina; stȍg-stòžina; prâh-pràšina; mȉjeh-mjèšina; mùha-mùšica;

f) u tvorbi nekih glagola:

mȕka-mȕčiti, tȑka-tr̀čati, slúga-slúžiti, sûh-súšiti, glûh-glúšiti.

U nekim oblicima zubni suglasnici *c* i *z* na kraju osnove riječi također se ponašaju kao zadnjonepčani suglasnici *k* i *g*, pa se ispred samoglasnika *e* i *i* mijenjaju u prednjonepčane suglasnike *č* i *ž*:

stȁrac-stârče; òtac-ȍče; mjȅsēc-mjȅsēče-mjȅsečina; ljȕbica-ljubičica; ptȉca-ptȉčica; knêz-knêže-knéževina-knèžina; vȉtēz-vȉtēže.

Sve ove promjene vršene su u davnoj prošlosti bosanskoga jezika. Kad su se u kasnijem njegovom razvitku jedni do drugih ponovo našli zadnjonepčani suglasnici *k, g* i *h* i samoglasnici prednjega reda *e* i *i*, glasovni zakon palatalizacije nije više važio i velari su ostajali neizmijenjeni. Tako npr. u našem jeziku imamo: **133**

rûke, mȕke, nȍge, mùhe, bùhe, junàkinja, glòginja, bòginja, Vlàhinja.

To znači da više nije bilo uvjeta za palatalizaciju, a takve glasovne grupe više nisu predstavljale nikakvu poteškoću za izgovor.

Ukoliko se u nekim oblicima riječi ova promjena javi ispred samoglasnika *a*, kao npr.:

grášak (:grȁh), mášak (:mâh), dášak (:dâh), tȑčati (:tȓk);

to znači da je taj samoglasnik *a* novijega porijekla i da je na njegovom mjestu ranije (u vrijeme vršenja palatalizacije) također bio prednjonepčani suglasnik (*e* ili poluglas prednjeg reda *ь*).

U primjerima kao:

jùnāčkī (:jùnāk), mòmačkī (:mòmak), drúštvo (<družstvo:drug), mnȍštvo (<množstvo:mnogo),

gdje se ovakva promjena javlja ispred suglasnika, to također znači da ti glasovi nekada nisu bili na tom mjestu, već da je umjesto njih bio neki od samoglasnika prednjeg reda, koji se izgubio.

134 Nakon prestanka važenja zakona palatalizacije (koja se još zove i prva palatalizacija), u bosanskome jeziku ponovno se mogla uspostaviti veza velar+vokal prednjeg reda. U tim kombinacijama glasova više se nije vršila nikakva promjena.

U današnjem jeziku javljaju se različita odstupanja, gdje se zadnjonepčani suglasnici *k, g* i *h* ne mijenjaju u *č, ž* i *š*, bez obzira na to što se nalaze ispred vokala *e* i *i*:

a) u oblicima pridjeva, zamjenica i brojeva:

jâkī-jâkīm-jâkīh-jâkīma; tolìkī-tolìkīm-tolìkīh-tolìkīma; nȅkī- nȅkīm-nȅkīh-nȅkīma; blâgī-blâgīm-blâgīh-blâgīma; drȕgī-drȕgīm-drȕgīh-drȕgīma; plȁhī-plȁhīm-plȁhīh-plȁhīma; sûhī-sûhīm-sûhīh-sûhīma;

b) u oblicima imenica ispred nastavka *-e*:

junáke, vojníke, dužníke, râdnīke, vjȅsnīke, vjerovjȅsnīke, rûke, slúge, prúge, dúge, nȍge, snàhe, mùhe;

c) u oblicima izvedenih pridjeva ispred nastavka *-in* kad se ti pridjevi tvore od imenica:

bánkīn od *bánka, Rânkīn* od *Rânka, Zînkīn* od *Zînka, Mînkīn* od *Mînka, Sálkīn* od *Sálko, Zájkīn* od *Zájko, Ágīn* od *Ágo, bógīn* od *Bôg, vágīn* od *vága, snàhīn* od *snàha, mùhīn* od *mùha, Záhīn* od *Záha.*

Sibilarizacija (druga palatalizacija, dentalizacija)

135 Glasovna promjena u kojoj se zadnjonepčani suglasnici, odnosno velari *k, g* i *h* ispred vokala *i* mijenjaju u *c, z* i *s* također se vršila u praslavenskom jeziku, ali u kasnijoj

fazi u odnosu na (prvu) palatalizaciju. Ostatke te davne glasovne promjene nalazimo i u današnjem bosanskome jeziku. I ovdje je (kao i u slučaju palatalizacije) riječ o tome da su se suglasnici približili velarima po mjestu izgovora. U slučaju ove druge (mlađe) promjene velari *k*, *g* i *h* mijenjaju se u piskave strujne suglasnike, sibilante *c*, *z* i s. Zbog toga se ona naziva *sibilarizacija* (*dentalizacija*). Ranije se (najčešće) nazivala *druga palatalizacija*, jer je vremenski uslijedila nakon prve palatalizacije. Da bi se razumjelo zbog čega se npr. u jednom slučaju konsonant *k* ispred vokala *i* mijenja u *č* (palatalizacija), a u drugom u *c* (sibilarizacija), treba znati da je u drugom slučaju samoglasnik drukčijega porijekla i da on u vrijeme vršenja (prve) palatalizacije tu nije ni postojao kao vokal *i*; na njegovom mjestu bio je neki drugi samoglasnik.

Sibilarizacija se vrši u sljedećim oblicima: **136**

a) u nom. mn. imenica m. r. sa osnovom na *k*, *g* i *h*:

jùnāk-junáci, rȍđāk-rȍđāci, bùbreg-bùbrezi, bȅg-bȅzi (i bȅgovi), dȕh-dȕsi (i dùhovi), zámah-zámasi, siròmāh-sirȍmási, mȉloduh-mȉlodusi, òrah-òrasi;

b) u dat. i vok. jd. imenica ž. r.:

rúka-rúci, mȕka-mȕci, strȕka-strȕci, mâjka-mâjci, bâjka-bâjci, lúka-lúci, nòga--nòzi, snága-snázi, knjȉga-knjȉzi;

c) u dat., instr. i vok. mn. imenica m. r.:

junácima, rȍđācima, bȅzima, dȕsima, zámasima;

d) u imperativu glagola čija se osnova završava na zadnjonepčani suglasnik:

*pèci (*od glagola *pèći-pèkoh-pèkū), rèci (rèći-rèkoh-rȅknū), tèci (tèći-tèkoh-tèkū), pomòzi (pòmoći-pòmogoh-pòmognū), lȅzi (lèći-lègoh-lȅgnū);*

e) u tvorenju imperefektivnih glagola (glagola nesvršenog vida) od perfektivnih (glagola svršenog vida):

*klȉcati (*od *klíknuti), nȉcati (nȉknuti), dȉzati (dȉći, dȉgoh), ìzdisati (izdàhnuti*).

U današnjem bosanskome jeziku i kad je riječ o sibilarizaciji (kao i u slučaju palatalizacije) postoje odstupanja. Ta odstupanja imaju iste uzroke kakvi postoje i za slučajeve odstupanja od vršenja palatalizacije. Ona su, dakle, historijske i analoške prirode, a njima se dodaju i uzroci izbjegavanja promjene u značenju ili nejasnoće u značenju, do koje bi dolazilo u slučaju da se sibilarizacija vrši. **137**

U današnjem bosanskome književnom jeziku suglasnici *k*, *g* i *h* ne mijenjaju se u *c*, *z*, *s* iako se nalaze ispred samoglasnika *i*:

a) kad se ti zadnjonepčani suglasnici nalaze u sastavu ličnih imena i njihovih hipokoristika, pa i prezimena:

Sêlka-Sêlki, Kíka-Kíki, Díka-Díki, Zíka-Zíki, Jȕka-Jȕki, Lûka-Lûki, Jóka-Jóki, Záha-Záhi, Vȁha-Vȁhi, Mého-Méhi, Šého-Šéhi, Krého-Kréhi;

b) kad se zadnjonepčani suglasnici nađu u grupama *zg, ck, sh, čk, ćk* u imeničkim oblicima:

màzga-màzgi, rȍzga-rȍzgi, kȍcka-kȍcki, pȁcka-pȁcki, rȅcka-rȅcki, pàsha-pàshi, mȁčka-mȁčki, znȁčka-znȁčki, tȁčka-tȁčki, kvȍčka-kvȍčki, prȁćka-prȁćki;

c) kad se zadnjonepčani suglasnik *k* nalazi u grupi *tk* u dvosložnim imenicama:

tȅtka-tȅtki, mȍtka-mȍtki, čȅtka-čȅtki, Mȅtka-Mȅtki;

d) kad se u riječima sa manje slogova zadnjonepčani suglasnici nalaze sami (a ne u suglasničkoj grupi), gdje bi njihova promjena u strujne suglasnike izazvala nejasnoće u značenju:

séka-séki [a ne *seci*], *báka-báki* [a ne *baci*], *klȋka-klȋki* [a ne *klici*], *díka-díki* [a ne *dici*], *prȉka-prȉki* [a ne *prici*], *lóga-lógi* [a ne *lozi*], *mùha-mùhi* [a ne *musi*];

e) u imenicama koje označavaju pripadnost mjestu, narodu, državi i sl., tj. u etnicima:

Sàrajevo-Sàrājki, Bȍsna-Bòsanki, Hèrcegovka-Hèrcegovki, Bùgojanka-Bùgojanki, Tȕzlanka-Tȕzlanki, Slòvēnka-Slòvēnki, Jugoslàvēnka-Jugoslàvēnki, Makèdōnka--Makèdōnki, Ȁlbānka-Ȁlbānki, Amerìkānka-Amerìkānki, Austrìjānka-Austrìjānki;

f) u imenicama koje označavaju osobu ili životinju po boji ili nekoj drugoj osobini:

plȁvka-plȁvki, rùmēnka-rùmēnki, plàmēnka-plàmēnki, òmladīnka-òmladīnki.

138 Postoji, međutim, dvojak način izgovora i pisanja nekih riječi (sa izvršenom sibilarizacijom ili bez sibilarizacije):

a) geografski nazivi tzv. toponimi pišu se i izgovaraju u zavisnosti od toga kako se i u kakvom obliku ti nazivi upotrebljavaju u mjestu ili kraju na koji se odnose, tj. kako ih sami mještani izgovaraju. Tako npr. imamo izgovor sa izvršenom sibilarizacijom:

u Banjalúci (Bânjōj Lúci), na Rijèci, u Vȅloj Lúci, u lúci (čest naziv za livadu, njivu, plodno zemljište), *na Lijèsci* i sl.

Ali se upotrebljavaju i bez izvršene sibilarizacije:

u Kréki, u Bȍki, na Bréki (lokalitet u Sarajevu).

Neki od tih naziva upotrebljavaju se sa sibilarizacijom i bez sibilarizacije:

u Pàlānci (Pàlānki), Pȍžezi (Pȍžegi), Líci (Líki).

Na dva načina izgovaraju se i pišu imenice čija se osnova završava na *tk*:

bȉtki (i bȉci), prȉpovijetki (prȉpovijeci), kȑlētki (kȑlēci), zàgonētki (zàgonēci).

Veliki broj odstupanja može se objasniti činjenicom da se *k, g* i *h* danas s lahkoćom izgovaraju ispred samoglasnika prednjega reda.

Jotovanje

Kada je u prošlosti našeg jezika sonant *j* stajao iza nekoga drugog suglasnika, tada 139
je uvijek dolazilo do nekih glasovnih promjena. Ukoliko su to bili prednjonepčani suglasnici, sonant *j* se u položaju iza njih uvijek gubio. To je zbog toga što su prednjonepčani suglasnici i inače bili umekšani, tj. oni su u sebi već sadržavali elemente sonanta *j*. Ni u današnjem jeziku iz istih razloga sonant *j* ne može stajati iza umekšanih suglasnika, već se on u takvim pozicijama gubi.

Kada se u prošlosti našeg jezika sonant *j* nalazio neposredno iza nenepčanog suglasnika (dakle, tvrdog suglasnika), on je djelovao na taj suglasnik i u spoju sa njim davao neki drugi glas. Takva glasovna promjena u kojoj neki tvrdi nenepčani suglasnik skupa sa sonantom *j* iza sebe daje neki novi prednjonepčani suglasnik, naziva se *jotovanje* (po grčkom nazivu *jota* za glas *j*).

U rezultatu te glasovne promjene sonant *j* u dodiru je sa suglasnicima *d, t, z, s* i 140
sonantima *l* i *n* davao nove suglasnike: *đ, ć, ž, š, lj, nj*. Takva glasovna promjena u današnjem jeziku ogleda se u sljedećim kategorijama riječi:

a) u komparativu pridjeva (dodavanjem nastavka *-ji* na pridjevsku osnovu):

mlâd-mlȁđī (<mlad-ji), tvȑd-tvȑđī (<tvrd-ji), lûd-lȕđī (<lud-ji), slȁdak-slȁđī (<slad-ji), žût-žȕćī (<žut-ji), ljût-ljȕćī (<ljut-ji), krût-krȕćī (<krut-ji), bȓz-bȑžī (<brz-ji), nȉzak-nȉžī (<niz-ji), blȉzak-blȉžī (<bliz-ji), vìsok-vȉšī (<vis-ji), dàlek-dȁljī (<dal-ji), cȓn-cȑnjī (<crn-ji), tȁnak-tȁnjī (<tan-ji);

b) u oblicima prezenta:

glòdati-glȍđēm (<glod-jem), mètati-mȅćēm (<met-jem), mȁzati-mȁžēm (<maz-jem), vézati-vêžēm (<vez-jem), písati-pîšēm (<pis-jem), brȉsati-brȉšēm (<bris-jem), mljȅti-mȅljēm (<mel-jem), žȅti-žȁnjēm (<žan-jem).

c) Ova promjena se vrši kod svih glagola koji u prezentskoj osnovi imaju samoglasnik *i,* a u infitivnoj osnovi *i* ili *e* u sljedećim kategorijama:

ca) u trpnom glagolskom pridjevu:

ròditi-rȍđen (<rod-jen), sagráditi-sàgrāđen (<sagrad-jen), izráditi-ìzrāđen (<izrad-jen), zamláditi-zàmlāđen (<zamlad-jen), mlátiti-mlâćen (<mlat-jen), plátiti-plâćen (<plat-jen), máziti-mâžen (<maz-jen), pȁziti-pȁžen (<paz-jen), nòsiti-nȍšen (<nos-jen), pròsiti-prȍšen (<pros-jen), vòljeti-vȍljen (<vol-jen), bràniti-brânjen (<bran-jen);

cb) u osnovi imperfekta:

gráditi-grăđāh (<grad-jah), bròditi-bròđāh (<brod-jah), mlátiti-mláćāh (<mlati-jah), plátiti-pláćāh (<plat-jah), pȁziti-pȁžāh (<paz-jah), mȁzati-mȁžāh (<maz-jah), vòziti-vòžāh (<voz-jah), nòsiti-nòšāh (<nos-jah), pròsiti-pròšāh (<pros-jah), páliti-páljāh (<pal-jah), zvòniti-zvònjāh (<zvon-jah);

cd) pri tvorbi učestalih glagola:

zagráditi-zagrađívati, premlátiti-premlaćívati, òpaziti-opážati, obnòsiti-obnášati, raspáliti-raspaljívati, ishrániti-ishranjívati;

d) u obliku instr. jd. imenica ž. r. na suglasnik i nastavkom *-ju:*

glâd-glâđu (<glad-ju), smȑt-smȑću (<smrt-ju).

141 U navedenim primjerima jotovanja ova stara glasovna promjena vršila se dosljedno i kod većeg broja suglasnika, a po vremenu vršenja je najstarija. Zato se ova vrsta jotovanja zove *staro jotovanje.* To je jotovanje po kojem se suglasnici *d, t, s* i *z* i sonanti *l* i *n* mijenjaju u suglasnike *đ, ć, š, ž, lj, nj.* Ovakvoj vrsti jotovanja bili su podložni još i strujni suglasnik *c* kao i velarni suglasnici *k, g, h,* koji su se najvećim dijelom mijenjali glasovnim promjenama palatalizacijom i sibilarizacijom:

a) suglasnik *c* ispred sonanta *j* mijenjao se u prednjonepčani afrikat *č,* što se najčešće dešavalo u oblicima prezenta:

klȉcati-klȉčēm (<klic-jem), mȉcati-mȉčēm (<mic-jem), tícati-tȉčēm (<tic-jem);

b) velari *k, g, h* procesom jotovanja davali su također prednjonepčane suglasnike *č, ž, š,* kao što je to bilo i u procesu palatalizacije. To se najčešće dešava:

ba) u oblicima komparativa:

jâk-jȁčī (<jak-ji), blâg-blȁžī (<blag-ji), drâg-drȁžī (<drag-ji), dȕg-dȕžī (<dug-ji), tȉh-tȉšī (<tih-ji).

142 Rekli smo da je u bosanskome razgovornom jeziku i dijalektima raširena pojava svođenja dvaju afrikatskih parova *č, ć, dž, đ* na jedan par *ć* i *đ.* Ukoliko se poznaju pravila palatalizacije i jotovanja, ona donekle mogu pomoći u savladavanju pravilne upotrebe, odnosno razlikovanja *č, ć, dž, đ.* Glas *č* inače je postao glasovnom promjenom palatalizacijom, npr.:

rúka-rȕčica, pèčēm-pèkū, jùnak-jùnāčkī, mòmak-mòmačkī;

ali je nastao i u procesu jotovanja.:

plȁkati-plȁčēm, skákati-skâčēm, jâk-jȁčī.

Suglasnici *ć* i *đ* u ovoj glasovnoj promjeni nastali su jotovanjem zubnih suglasnika *t* i *d.* Zbog toga treba obratiti pažnju na vezu između *t* i *ć* ili *d* i *đ*:

prûće(<prût), grȁđanin(<grâd), krétati(>krêćēm), ali *plȁkati>plȁčēm, skákati>skâčēm, víkati>vîčēm, srȉcati>srȉčēm, mȉcati>mȉčēm.*

143 Posebnu vrstu jotovanja imamo u slučajevima kad se usneni suglasnici *b, p* i sonanti *m* i *v* nađu ispred sonanta *j.* U rezultatu takvog jotovanja usneni suglasnici i sonanti ostaju neizmijenjeni. To nije slučaj sa jotovanjem ostalih nenepčanih suglasnika. Ali se zato sonant *l* u poziciji iza tih usnenih glasova mijenja u sebi srodan sonant *lj*, pa tako:

bj>blj, pj>plj, vj>vlj, mj>mlj.

Tu je, zapravo, riječ o umetanju sonanta *l* između *b, p, m* i *v* i sonanta *j* a onda se to *l* stapa sa *j* u sonant *lj*. Ovakvo umetnuto *l* naziva se i epentetsko *l*.

Epentetska vrsta jotovanja javlja se u sljedećim oblicima nekih kategorija riječi:

a) u obliku komparativa pridjeva sa osnovom na neki od spomenutih glasova:

grûb-grȕbljī (<grub-ji), tûp-tȕpljī (<tup-ji), glûp-glȕpljī(<glup-ji);

b) u obliku prezenta:

zòbati-zȍbljē (<zob-je), kàpati-kȁpljē (<kap-je), hrámati-hrâmljē (<hram-je);

c) u obliku trpnoga pridjeva:

oglòbiti-ògloblјen (<oglob-jen), istòpiti-ìstopljen (<istop-jen), slòmiti-slȍmljen (<slom-jen), naslòviti-nàslovljen (<naslov-jen), ulòviti-ùlovljen (<ulov-jen);

d) u obliku imperfekta:

grȁbiti-grȁbljāh (<grab-jah), tòpiti-tòpljāh (<top-jah), lòmiti-lòmljāh (<lom-jah), slȁviti-slȁvljāh (<slav-jah);

e) u oblicima učestalih glagola:

zakupljívati,odrubljívati, zaglupljívati, udubljívati, mùmljati, dòstavljati;

f) u obliku instr. kod imenica *zôb-zȍblju (<zob-ju), kâp-kâplju (<kap-ju), kȓv-kȓvlju (<krv-ju);*

g) u oblicima zbirnih imenica prema osnovnim imenicama *grȍb, snȍp, gȓm:*

grôblje (<grob-je), snôplje (<snop-je), gȓmlje (<grm-je).

Postoji, međutim, i nešto drukčija vrsta jotovanja u kojoj se jotuju samo suglasnici *d* 144
i *t* i sonanti *l* i *n*, dok iza suglasnika *z* i *s* sonant *j* ostaje neizmijenjen, ne mijenja ni prethodni suglasnik. Takvi primjeri su:

a) u obiku instr. jd. imenica ž. r. na suglasnik sa nastavkom *-ju*:

glâd-glâđu(<glad-ju), smȓt-smȓću (<smrt-ju), sôl-sȍlju (<sol-ju), zȅlēn-zȅlēnju (<zelen-ju);

b) u zbirnim imenicama sa nastavkom *-je:*

grôzd-grôžđe (<grozd-je), prût-prûće (<prut-je), zȅlēn-zȅlje (<zel-je), kȍrijen-kȍrijenje (<korijen-je);

c) u prisvojnih pridjeva sa nastavkom *-ji*:

gòvedo-gòveđī (<goved-ji), tèletina-tèlećī (<telet-ji), bívōl-bívoljī (<bivol-ji), kúna-kûnjī (<kun-ji).

Pri ovakvoj vrsti jotovanja suglasnici *z* i *s* ne mijenjaju se u vezi sa *j*, tako da imamo i u današnjem jeziku oblike:

brêzje (od *brȅza), kȍzjī* (od *kòza), klâsje* (od *klâs), ôsje* (od *ôs*), *pàsjī* (od *pȁs).*

145 U ovakvom jotovanju glasovne skupine sonant *j*+tvrdi suglasnik formirane su mnogo kasnije nego je to bio slučaj sa glasovnim skupinama sonant *j*+ tvrdi suglasnik prije vršenja starog jotovanja. Pošto je ova vrsta jotovanja po vremenu vršenja mlađa, novija, ovo jotovanje se zove *mlađe jotovanje* ili *novo jotovanje.*

Postoji još jedna vrsta jotovanja, koja je po svom postanku najmlađa. To je jotovanje sonanata *l* i *n* koji su se (nakon promjene starog vokala jat u ijekavskom izgovoru) našli ispred sonanta *j* u kratkom slogu i prešli u prednjonepčani suglasnik *lj* ili *nj*:

ljȅto, ljepòta, ljevòruk, sljèpilo, njȅžan, snjȅgovi.

146 Ostali suglasnici koji se nađu ispred *j* nastalo od jata u bosanskome književnom jeziku se ne mijenjaju:

djèvōjka, vȉdjeti, tjȅrati, vjȅra, sjèkira, pjȅsma, mjȅra, ȉzjesti, zjȅnica.

Oni se jotuju samo u dijalektima, pa se takvo jotovanje (koje nije književna osobina bosanskoga jezika) naziva *jekavsko jotovanje* [*đèvōjka, ćȅrati, sèkira, ȉz'esti*].

147 U glagolima tipa *pȕstiti, uvȑstiti* i sl. krajnji suglasnik osnove *(s)* ostaje neizmijenjen, iako je taj suglasnik u prošlosti našeg jezika dolazio u tim oblicima u vezu sa sonantom *j*, npr.: *pȕšten, ùvršten.* I ovdje je dolazilo do procesa jotovanja, ali jotovanja nešto drukčijeg od uobičajenog. U ovim grupama, gdje je sonant *j* dolazio u vezu sa suglasničkim grupama *st* i *zd*, također se vršilo jotovanje, ali su u rezultatu toga jotovanja grupe *št* i *žd.* Grupe *št, žd*, dobijene starim jotovanjem, u savremenom jeziku rijetko su sačuvane. Tu su češći primjeri sa suglasničkim gurpama *šć* i *žđ*, umjesto grupa *št, žd.* Tako npr. pored *pȕšten* imamo i *pȕšćen, puštènica-pušćènica.* Ili pored *ùvršten* imamo i *ùvršćen*, a npr. od glagola *plástiti, mástiti*, imamo trpni pridjev samo sa *šć*; *plȃšćen, mȃšćen.* Takav je slučaj, recimo, i sa glagolom *gòstiti, pòstiti*, gdje imamo samo *gȍšćen* i *pȍšćen* (imamo *nàpošćen*, npr. a ne *nàpošten*).

Prelazak *l* u *o* (vokalizacija)

148 U prošlosti našeg jezika nastala je i glasovna promjena prelaska sonanta *l* u vokal *o* na kraju riječi i na kraju sloga. Krajem XIV vijeka u novoštokavskim govorima bosanskoga jezika sonant *l* koji se našao na kraju riječi ili sloga prelazio je u vokal *o*. To je u stvari glasovni proces *vokalizacije*, tj. pretvaranja sonanta u samoglasnik. On je nastao kao posljedica gubljenja poluglasa (ь) u slabom položaju: *bilь>bil>bȉo, dalь>dal>dȃo, čitalь>čital>čȉtao.*

Nakon gubljenja poluglasa sonant *l* dužio se i time još izrazitije primicao vokalima, da bi prešao u vokal *o*.

149 Takvu promjenu npr. vidimo u imeničkim oblicima *òrao, mȋsao, kòtao*, kod kojih se u drugim padežnim oblicima javlja sonant *l*:

òrla-òrlu-òrlovi; mîsli-míslima; kòtla-kòtlu-kòtlovi i sl. Ili u pridjevima *ćȉo, vȅseo, sàzrio,* kod kojih se u drugim oblicima, također, javlja *l* (*cȉjelī-cȉjelo, vȅselo-vȅselī; sàzreli-sàzrela* i sl.). Ili u glagolskom pridjevu radnom *písao, zvȁo, pȁo,* kod kojeg također imamo druge oblike sa neizmijenjenim *l* (*písala- písali; zvála-zváli; pȁla--pȁli* i sl.). Dakle, u ovim drugim primjerima sonant *l* se pojavljuje dok ga u osnovnom obliku riječi nema (tu se umjesto njega javlja samoglasnik *o*).

Rezultate promjene *l* u *o* na kraju riječi i sloga u savremenom bosanskome jeziku nalazimo sačuvane u sljedećim oblicima i u tvorbi riječi: **150**

a) u obliku jednine m.r. glagolskog pridjeva radnog:

mȍgao, stȉgao, tȑčao, pȅkao, pòšao;

b) u imenicama izvedenim od glagolskog pridjeva radnog pomoću nastavka *-nica* (*-na*):

radiónica (radióna), čitaónica (čitaóna), slušaónica (slušaóna), umivaónica (umivaóna), gostiónica (gostióna), mastiónica (mastióna), čistiónica (čistióna), igraónica (igraóna);

c) u imeničkim oblicima izvedenim sufiksom *-ac* od glagoskog pridjeva radnog (osim u nom. jd. i u gen. mn.):

slùšaoca-slùšaocu (:slùšalac), rukovòdioca-rukovòdiocu (:rukovòdilac), mìslioca--mìsliocu (:mìslilac), stvàraoca-stvàraocu (:stvàralac), spàsioca-spàsiocu (:spàsilac), žèteoca-žèteocu (:žètalac), pràtioca-pràtiocu (:pràtilac), užìvaoca-užìvaocu (:užìvalac), brànioca-bràniocu (:brànilac), poštòvaoca-poštòvaocu(:poštòvalac);

d) u riječima izvedenim sufiksom *-ba:*

diòba (:dijèliti), seòba (:sèliti).

Pošto je glasovna promjena prelaska *l* u *o* kao glasovni zakon kratko trajala, ona u današnjem jeziku nije izvršena dosljedno. To znači da u književnom jeziku ima mnogo riječi u kojima se sonant *l* ne mijenja u *o*, mada se nalazi na kraju riječi ili na kraju sloga. Glasovni zakon promjene *l* u *o* bio je, dakle, kratkog vijeka. **151**

Promjena *l* u *o*, mada za nju postoje svi neophodni glasovni uvjeti, ne vrši se:

a) kod imenica izvedenih nastavkom *-ac* od glagolskog pridjeva radnog gdje imamo drugi vokal u slogu ispred nastavka, odnosno ispred sonanta *l*:

málac-málca (mal-ca), ználac-ználca (znal-ca), prélac-prélca (prel-ca), novosélac-novosélca (novosel-ca), pogorjélac-pogorjélca (pogorjel-ca), nevàljalac-nevàljalca (nevaljal-ca), pȁlac-pȁlca (pal-ca);

a tako je i kad se ispred sonanta *l* na kraju osnove nađe dvosložni ijekavski refleks jata, bez obzira na to što se u drugom slogu refleksa nalazi kratki uzlazni akcent:

bijèlac-bijèlca (bijel-ac), cijèlac-cijèlca (cijel-ca), strijèlac-strijèlca (strijel-ca).

b) u riječima slavenskoga porijekla sa raznolikim akcentom (dugim i kratkim), koje su pod različitim utjecajem sačuvale oblike sa neizmijenjenim *l*:

stâlnī (stâlnā, stâlnō), sîlnī (sîlnā, sîlnō), krîlnī (krîlnā, krîlnō), mòlba, žàlba, mòlbenī, žàlbenī, škòlskī (škòlskā, škòlskō), kôlskī (kôlskā, kôlskō);

c) kod riječi slavenskoga porijekla:

bȉjel, cȉjel, ždrâl, vâl, kâl;

d) kod riječi neslavenskoga porijekla:

genèrāl, màršāl, admìrāl, kànāl, kȍnzul, žùrnāl, fȕdbāl, dùāl, bâl, mètāl, bòkāl, jàrbol, bàrel, pànel;

ili u geografskim nazivima i imenima:

Brìsel, Kròmvel, De Gôl;

e) to je u bosanskome jeziku naročito karakteristično za veliki broj orijentalizama koji se završavaju neizmijenjenim sonantom *l:*

hàmāl, hàlāl, bátil, kátil, čàtal, bàkāl, bàtāl, dèmbel, džùzel, gàsal, gàsul, rèzīl, mȁzgal, tèlāl.

Takav je slučaj i sa velikim brojem bošnjačkih muških imena orijentalnoga porijekla kod kojih se također sonant *l* na kraju riječi (odnosno imena) ne mijenja u *o*: *Ádil, Bìlāl, Fádil, Ćámil, Džèmāl, Hàlīl, Kèmāl, Náil, Smȁil, Fázil, Véjsil, Zéjnil, Ȉgbāl, Šèvāl.*

152 U bosanskome književnom jeziku upotrebljava se i više dvojakih (dubletnih) oblika:

sôl i sô, vôl i vô, stôl i stô, bívōl i bívō, prijèstōl i prijèstō, tȍpal i tȍpao, svijètal i svijètao, cȉjel i cȉo.

Ove naporedne riječi ravnopravno se upotrebljavaju i čine morfonološke dublete u bosanskome književnom jeziku.

153 U razgovornom bosanskome jeziku snažno su prodrle riječi iz administrativnog stila u kojima imamo gramatički još uvijek neopravdanu i neprihvatljivu upotrebu oblika sa prelaskom *l* u *o*. To je slučaj u nom. jd. imenica koje znače vršioca radnje, dužnosti ili nosioca osobine: [*rukovòdioc, nòsioc, vàrioc, brànioc, prègaoc, glèdaoc, oslobòdioc, posjètioc*], kod kojih je vokal *o* mjesto sonanta *l* prešao iz drugih oblika tih riječi ili iz značenjski srodnih riječi, npr. *rukovòdioc*:gen. *rukovòdioca*. Prijelaz *l* u *o* iz zavisnih padeža širi se analogijom na oblik nom. jd. i gen. mn., mada u tim oblicima nema fonetskih uvjeta za prelazak *l* u *o*.

Književni jezik tu još uvijek ne priznaje rezultate analogije, već oblike sa izmijenjenim *l* u *o* smatra odlikom administrativnog, a ne književnojezičkog stila. To znači da su u književnom jeziku prihvatljivi samo oblici:

rukovòdilac, nòsilac, vàrilac, brànilac, prègalac, glèdalac, oslobòdilac, posjètilac.

Disimilacija i gubljenje suglasnika

Disimilacija (razjednačavanje) suglasnika glasovna je promjena koja proizlazi iz 154
težnje da se izbjegne nagomilavanje istih ili sličnih sluglasnika u suglasničkim grupama. Tako npr. ako u promjeni riječi eksplozivni zubni suglasnik *t* dođe u dodir sa zubnim slivenim suglasnicima *c* i *č* (čija se početna faza artikulacije odlikuje eksplozivnim dijelom, znači po tome je srodna suglasniku *t*), tada će se taj suglasnik *t* izgubiti kao suvišni dodatni eksplozivni element. Tako će oblici promjene imenice *otac* glasiti ovako:

òtac<»otat͡s»; «ott͡sa»>otca>òca; «ott͡su»>otcu>òcu; «ott͡še»>otše>ȍče.

Ista pojava dešava se i u tvorbi riječi kada dva jednaka suglasnika dođu u neposredan dodir:

bez-zubni>bezzubni>bèzūbnī, od-dužiti>oddužiti>odúžiti.

Postoje i uprošćavanja suglasničkih grupa uvjetovana težnjom da se olakša izgovor (mada je njih manjih broj). Tako je npr. u oblicima pridjeva *rȁdosna-rȁdosno, žȁlosna-žȁlosno* (od *radostna-radostno* i *žalostna-žalostno*, gdje grupa *stn* daje grupu *sn*). Tako je i u primjerima *pȁkōst:pȁkosna, mȉlōst:mȉlosna, rèvnōst:rèvnosna.*

Gubljenje suglasnika zasnovano na disimilaciji (kojoj katkad može prethoditi i 155
asimilacija) dovodi do uprošćavanja suglasničkih skupova. U vezi s tim postoje i određena pravila u bosanskome književnom jeziku:

1. jedan udvojeni suglasnik, ili dva suglasnika od kojih je prvi nastao jednačenjem, pa je postao isti kao drugi suglasnik, uprošćavaju se, odnosno svode na jedan (jedan od njih se gubi), te se tako izgovara i piše:

bezzakonje>bezákōnje; oddahnuti>odàhnuti; izsjeckati>issjeckati>ìsjeckati; petdeset>peddeset>pedèsēt; russki>rȕskī; bezživotni>bežživotni>bèživotnī; izšarati>isšarati>iššarati>išárati.

U svim ovim primjerima ne javlja se uvijek isti vid disimilacije i gubljenja; npr.: *bez-zakonje* riječ je o gubljenju suvišnog istoga suglasnika (što je vrsta disimilacije). U primjeru *išárati* prvo se javlja asimilacija (*izšarati>isšarati>iššarati*), a onda i gubljenje jednoga od udvojenih suglasnika (*išarati*).

Odstupanja od ovakve promjene javljaju se u dva slučaja:

a) u superlativu pridjeva čiji osnovni oblik ili pozitiv, odnosno komparativ počinje sonantom *j* koji se spaja sa prethodnom superlativnom riječcom *naj:*

nȁjjačī, nȁjjasnijī, nȁjjatornijī, nȁjjeftinijī, nȁjjednostavnijī, nȁjjužnijī;

b) u složenicama da bi se očuvalo značenje sastavnih riječi:

poddijàlekt, preddȑžāvnī, naddijàlekatskī, nuzzàrada.

2. Praskavi zubni suglasnici *t* i *d* kada se nađu ispred afrikata *c, č, ć, dž, đ* koji i 156
sami u sebi imaju elemente zubne artikulacije, gube se, pa tako dobijamo oblike:

izuzéci-izuzécima (<izuzetci, izuzetcima:izuzetak);
počéci-počécima (<početci, početcima:početak)
inàdžija (<inad-džija).

Odstupanja od ovakve promjene su u sljedećim slučajevima:

a) kod vlastitih imena i prisvojnih primjera izvedenih od njih:

Kȁdčić, Kȁdčićev (prema prezimenu *Kȁčić*);

b) u nazivima mjesta:

Pòdbrdac-Pòdbrdca-Pòdbrdcu; Gràdac-Gràdca-Gràdcu;

c) u riječima složenim sa prefiksom koji se završava suglasnikom *d*, tj. suglasnikom *t* nakon izvršenog jednačenja po zvučnosti:

otcijèpiti, potcijèniti, potčìniti, otčèpiti, òtćušnuti;

d) u obliku futura prvog:

nòsit ću, kázat ću, čȉtat ću, rádit ću, ìmat ću, pòzvat ću.

157 3. Praskavi zubni suglasnici gube se i u poziciji ispred skupine *št:*

podštapati se>poštápati se, podštapalica>poštápalica.

Ovi suglasnici gube se i u skupinama kod kojih se ispred njih javljaju frikativni suglasnici *z, s, ž* i *š,* a iza njih suglasnici *b* i *k* i sonanti *l, lj, m, n* i *nj*. To se dešava pri promjeni oblika i pri tvorbi:

lístak (preko *listka, listku*):dobijamo *líska, lísku; žȃlostan* (preko *žalostna, žalostnu*):dobijamo *žȃlosna, žȃlosnu; glùmīšte* (preko *glumištni*):dobijamo *glùmīšnī; tȑžīšte* (preko *tržištni*):dobijamo *tȑžīšnī; râsti* (preko *rastla, rastlo*): dobijamo *râsla-râslo; bȍlēst* (preko *bolestljiv*):dobijamo *bolèšljiv.*

Odstupanja od ove promjene imamo u nekim riječima slavenskoga porijekla, npr.: *popùstljiv, propùstljiv*, zatim kod pridjeva izvedenih od riječi neslavenskoga porijekla pomoću nastavka *-ni: àzbestnī, pròtestnī*, kod imenica neslavenskoga porijekla izvedenih slavenskim nastavkom *-kinja*: *gimnàzistkinja, spórtistkinja, àrtistkinja, antifȁšistkinja, lenjìnistkinja, boljšèvistkinja.*

158 4. Zubni suglasnik *s* gubi se u izgovoru i pisanju kad se nađe iza afrikata kod pridjeva i priloga sa nastavkom *-ski:*

mlàdīćkī<mladić-ski, vìsočkī<visoč-ski (od naziva grada *Visoko),*
sàndžačkī<sandžač-ski, mòmačkī<momač-ski, djèvojačkī<djevojač-ski.

Odstupanja od ove promjene imamo kada se dodaje nastavak *-stvo* kod tvorbe imenica:

pòkućstvo, imúćstvo, preimúćstvo.

5. Suglasnik *s* gubi se iz nastavka za tvorbu *–ski* i *–stvo* i u poziciji iza suglasnika *š i ž:* 159

lúpeškī<lupešski (<lupež-ski), stáleškī<stalešski (<stalež-ski), lúpeštvo<lupešstvo (<lupež-stvo).

6. Suglasnik *s* iz nastavka za tvorbu *-stvo* gubi se i iza afrikate *č*, pri čemu prelazi u frikativni (strujni) suglasnik *š*: 160

djèvojaštvo<djevojačtvo (<djevojač-stvo), junáštvo<junačtvo (<junač-stvo), tùžilaštvo<tužilačtvo (<tužilač-stvo), prègalaštvo<pregalačtvo (<pregalač-stvo), sȁučesnīštvo<saučesničtvo (<saučesnič-stvo), tȍpnīštvo<topničtvo (<topnič-stvo)

Zamjena jata u bosanskome književnom jeziku

Nekada je u bosanskome govornom i pisanom jeziku postojao glas (vokal) jat naslijeđen iz praslavenskog jezika. On se u vremenu između XII i XIV vijeka gubi i zamjenjuje drugim glasovima: ili samoglasnikom *i* ili refleksom *ije* odnosno *je*. Tako i danas u bosanskome jeziku imamo ikavske govore (*cvît, pȉsma*) i ijekavske govore (*cvȉjet, pjȅsma*). U bosanskome književnom jeziku postoji samo ijekavska (jekavska) zamjena starога glasa jat. Ikavska zamjena jata odlikuje pisanu tradiciju bosanskoga jezika i neke njegove zapadnije dijalekte. Ijekavska (jekavska) zamjena prevladala je ne samo u današnjim dijalektima već je postala i jedina u savremenom bosanskome književnom jeziku. 161

Riječi nastale od iste osnove ili pojedini oblici iste riječi na istom mjestu mogu imati različite glasove i glasovne grupe; reflekse *ije, je, e, i,* npr.

cȉjel-cjelìna-cȉo; dȉo-dijèla-djèlīć; crȉjep-crȅpovi-crèpulja; vrijème-vrȅmenom; dònio-dȍnijela; mlijèko-mljèkara; cvȉjet-cvjètovi, bdȉo-bdjèla-bdȉjem.

Sve takve promjene javljaju se na onom mjestu u riječi na kojem je nekada stajao glas jat. Gdje se mogao nalaziti takav glas, to možemo najjasnije uočiti ako usporedimo riječi ikavskog, ekavskog i ijekavskog izgovora, koje (kako smo vidjeli u Uvodu) postoje na različitim dijelovima terena srednjojužnoslavenskoga dijasistema: 162

ikavski	ekavski	ijekavski
díte	*déte*	*dijète*
bílo	*bélo*	*bijèlo*
brîg	*brêg*	*brȉjeg*
sîno	*sêno*	*sȉjeno*
cvît	*cvêt*	*cvȉjet*
lîp	*lêp*	*lȉjep*
vȉtar	*vȅtar*	*vjȅtar*
pȉsma	*pȅsma*	*pjȅsma*
vȉra	*vȅra*	*vjȅra*
dìvōjka	*dèvōjka*	*djèvōjka*

ȕvīk	*ȕvēk*	*ȕvijek*
tȋlo	*têlo*	*tȉjelo*
ríka	*réka*	*rijèka*

163 Zamjena jata u bosanskome književnom jeziku, međutim, nije baš tako jednostavna i u vezi s njom treba naučiti neka osnovna pravila.

Polazi se od prvoga i osnovnog pravila koje važi za najveći broj slučajeva izgovora i pisanja glasa jat, a ono glasi:

a) umjesto jata u dugim slogovima u književnom jeziku je zamjena sa *ije*, odnosno dvosložni izgovor:

lȉjep, bȉjel, vrijèdan, mlijèko, sijèlo, sȉjeno, svȉjet, snȉjeg, cijèlac, bijèlac, crȉjep, rȉječ, zvijèzda, promijèniti, ublijèdio, prȉpovijetka, nȅsvijest, zȁpovijest, ȍbavijest;

b) umjesto jata u kratkim slogovima u književnom jeziku nalazimo zamjenu sa *je:*

vjȅšt, svjȅstan, mjȅsēc, djȅdovina, čȍvjek, mjȅra, sjȅvēr, djȅlo, sávjet, vȉdjeti, pjȅvati, sjèdio, tjȅrati.

To pravilo jednako važi i u oblicima, izvedenicama i složenicama sa nepromijenjenom dužinom sloga:

lȉjek, *lijèka-lijèku-lijèkom-lijèkovi-lijèkovima-lijèčiti-izlijèčiti-zalijèčiti-lȉječnīk--lȉječnica-lȉječen;*

vjȅtar, *vjȅtra-vjȅtru-vjȅtrom-vjȅtrovi-vjȅtrōvā-vjȅtrovima; vjetròvit, vjetromètina, zàvjetrina, ìzvjetriti, pròvjetriti, vjȅtrokāz, vjȅtropīr, vjètrobrān, vjètrōvka, vjètrina, vjètrīć, vjȅtrenīk.*

164 Složenost upotrebe jata u tome je što u našem jeziku često dolazi do duljenja kratkih slogova, s jedne strane, i do kraćenja dugih slogova, s druge strane. Tako se dešava i sa slogovima u kojima je nekada bio jat. I ove promjene, međutim, u većem broju slučajeva također su jednostavne i mogu se predstaviti u nekoliko prostih pravila. Polazište za svako od ovih pravila jeste osnovni oblik riječi. To znači kod imenskih riječi to je nominativ, kod glagolskih to je infinitiv, a kod pridjevskih pozitiv.

Duljenje kratkoga *je*

165 Ukoliko se kratko *je* u osnovi, odnosno u osnovnom obliku riječi dulji, tada u većem broju slučajeva ostaje samo dugo *je*, a u manjem broju slučajeva ono je zamijenjeno dvosložnim *ije*.

1. Dugo *je* javlja se:

a) u gen. mn.:

vjȅra-vjêrā, nèvjera-nȅvjērā, nâmjera-nâmjērā, djȅlo-djêlā, sjȅna-sjênā, mèdvjed--mȅdvjēdā, zdjȅla-zdjêlā;

b) ispred grupe od dva suglasnika od kojih je na prvom mjestu *l, lj, m, n, nj, r, v*:

djȅlo-djélce, ponèdjeljak-ponèdjēljka, òdjeljak-òdjēljka, prímjerak-prímjērka, sjȅna-sjênka, zásjenak-zásjēnka, vjȅra-vjérnōst, smjêr-smjêrna, vȉdjeti-vȉdjēvši, ùspjeti-ùspjēvši, dòspjeti-dòspjēvši, nàsjesti-nàsjēvši;

c) u hipokoristicima i izvedenicama od njih:

djèvōjka:djéva, djévīn, djévac; kòljeno:koljénce, Stjȅpan-Stjépo, Vjèkoslav-Vjéko;

d) u složenicama tipa:

tȍplomjēr, ȕglomjēr, vȍdomjēr, plȉnomjēr;

e) u oblicima nesvršenih glagola i izvedenicama (glagolskim imenicama) u čijoj su osnovi imenice *mjȅra*, *mjȅsto* i glagol *sjȅsti*:

prèmjeriti:premjérati, prèmjēram, premjérānje; zàmjeriti:zamjérati, zàmjērām, zamjérānje, zamjéralo; nàmjestiti:namjéštati, nàmjēštām, namjéštānje; prèmjestiti:premjéštati, prèmjēštām, premjéštānje; prèsjesti:presjédati, prèsjēdām, presjédānje; zàsjesti:zasjédati, zàsjēdām, zasjédānje;

f) u imenicama izvedenim sa *-je*:

vjȅra:krìvovjērje, prȁznovjērje, bèzvjērje, sùjevjērje, lȉcemjēr:lȉcemjērje (licèmjērje); protivùrječiti:protivùrjēčje;

g) u pojedinim riječima:

bdijènje(:bdjȅti), pjêv(:pjȅvati), ȉzvjēšće (:izvještávati), pokoljénje (:kòljeno).

2. U drugim slučajevima umjesto dugoga *je* imamo *ije*, dakle, kratko *je* dulji se u *ije:* **166**

a) u nesvršenim glagolima i glagolskim imenicama koje se tvore od svršenih glagola sufiksom *va(ti)* (osim ako u svršenom glagolu u osnovi nije riječ *mjȅra, mjȅsto i sjȅsti*):

dogòrjeti:dogorijèvati, dogorijèvānje; dòspjeti:dospijèvati, dospijèvānje; nàdjeti:nadijèvati, nadijèvānje; zàdjeti:zadijèvati, zadijèvānje; zàsjeći:zasijècati, zasijècānje; pòdsjeći:podsijècati, podscijècānje; ùspjeti:uspijèvati, uspijèvānje; zapòvjèditi: zapovijèdati, zapovijèdānje; zàstarjeti: zastarijèvati, zastarijèvanje;

b) prema osnovnom *e* i *i* u glagolima *leći, letjeti, liti*, njihovih složenica, kao i složenica sa *-zreti:*

lèći:lijègati, lijègānje; prìleći:prilijègati, prilijègānje; pòdleći:podlijègati, podlijègānje; zàleći:zalijègati, zalijègānje; lètjeti:lijètati, lijètānje; nalètjeti:nalijètati, nalijètānje; zalètjeti se: zalijètati se, zalijètānje; lȉti:lijèvati, lijèvānje; dòliti:dolijèvati, dolijèvānje; zàliti:zalijèvati, zalijèvānje; dòzreti:dozrijèvati, dozrijèvānje; prèzreti:prezrijèvati, prezrijèvānje; nàzreti:nazrijèvāti, nazrijèvānje; sàzreti:sazrijèvati, sazrijèvānje.

Prema glagolu *liti* i njegovim složenicama u bosanskome jeziku upotrebljavaju se i oblici: *lívati;lívānje; nalívati; nalívanje; prolívati, prolívanje; zalívati; zalívanje;* a također i dvojaki oblici imenica izvedenih od ovih glagola (*próljev / próliv, záljev/ záliv).*

c) glagol *sjeći* i njegove složenice u jednim oblicima imaju *je* a u drugima *ije*:

Refleks *je* javlja se u infinitivu (*sjȅći:prèsjeći),* u prvom licu jd. i u prvom, drugom i trećem licu jd. aorista (*sjȅkoh, sjȅkosmo, sjȅkoste, sjȅkošē; prèsjekoh...),* u glagolskom pridjevu radnom (*sjȅkao, sjȅkla:prèsjekao, prèsjekla),* u glagolskom pridjevu trpnom (*sjèčen:prèsječen*), u glagolskom pridjevu prošlom *(sjèkāvši:prèsjekāvši*).

Refleks *ije* javlja se u prezentu (*sijèčem:presijèčem),* u drugom i trećem licu jd. aorista (*sijèče:prèsiječe*), u imperfektu *(sijècijāh),* imperativu (*sijèci:presijèci*) i u glagolskom pridjevu sadašnjem (*sijèkūći*).

Tako je i u glagolima sa *sjȅći* u osnovi ispred kojih idu različiti prefiksi (osim navedenog prefiksa *pre*): *sàsjeći, ìsjeći, nàsjeći, zàsjeći, ùsjeći, òdsjeći, pòdsjeći;*

d) u tvorbi imenica od glagola koji počinju sa *pre-* kod nekih imenica to *pre-* dulji se u *prije*; ali se kod njih javljaju i naporedni oblici sa dugim *pre-* (rijedak je prefiks *pre-* sa kratkoćom: *prȅgrada, prȅpreka, prȅvlaka, prȅsvlaka).*

167 Tako su naporedni oblici sa dvosložnim i jednosložnim prefiksom, odnosno dvosložnom i jednosložnom zamjenom jata u tom prefiksu:

prijèlaz/prélaz, prijèlom/prélom, prijèpis/prépis, prijèklop/préklop, prijèvoz/prévoz, prijèvoj/prévoj, prijènos/prénos, prijèstup/préstup, prijèvod/prévod, prijèglas/préglas.

U nekim oblicima običnija je upotreba sa dugim *e*:

prégib, prégled, prékid, prépad, préplet, prérez, prétres, prézir, prémaz, prélet.

To je zbog toga što se nekada to *pre-* izgovaralo (pa i danas se katkad izgovara) kratko: [*prȅgīb, prȅglēd, prȅkīd, prȅlēt*].

U kolebanju između oblika sa *prije-* i sa *pre-* unaprijed ne treba davati prednost ni jednima ni drugima. Tu se, prije svega, treba oslanjati na vlastiti jezički osjećaj, s tim što u principu i jedni i drugi oblici imaju književnojezičku vrijednost. Dakle, i jedni i drugi su pravilni, što znači da je njihova upotreba u književnom bosanskome jeziku dubletna. To znači da npr. oblik *prékid* (mada nam izgleda običniji sa *pre-* nego sa *prije-*) može ići i sa prefiksom *prije-* (*prijèkid),* a da se ne opterećujemo bojazni kako ćemo odstupiti od norme. U ovakvim slučajevima i norma bosanskoga jezika zasada otvara mogućnosti i za jedne i druge oblike, a samim tim i za njihova značenjska, pa i stilska nijansiranja.

e) Glagoli *bdjȅti, zrȅti* i njihove složenice imaju oblike prezenta sa *ije*:

bdȉjem, bdȉješ...pròbdijem, pròbdiješ..., vrȉjem, vrȉješ..., pròvrijem, pròvriješ..., ali i sa *i*: *bdîm, bdîš..., pròbdīm, pròbdīš,... vrîm, vrîš..., pròvrīm, pròvrīš.*

Glagol *zrȅti* u složenicama sa starim značenjem «*gledati*» (*nàzreti, pròzreti*) u prezentu ima *e: nȁzrēm-nȁzrēš, ȍbazrēm, prȍzrēm*, a *zrȅti* u značenju «*sazrijevati*» ima prezent sa trostrukom zamjenom: *ije, e, i: zrȉjem, zrêm, zrîm*; *sàzrijem, sàzrēm, sàzrīm*;

f) u pojedinim riječima imamo *ije*:

htijènje (htjȅti), mnijènje (mnȉti), pijèvac, pijètao (pjȅvati), odijèlo (òdjeti), sijèlo (sjȅsti), kao i u glagolskim imenicama na *-će* od glagola sa osnovom na *-je-*:

umijèće (ùmjeti), dospijèće (dòspjeti), prispijèće (prìspjeti).

Kraćenje dugoga *ije*

Kada se dugi slog sa *ije* skraćuje, tada se na njegovome mjestu javlja kratko *je*: **168**

1. U svim slogovima koji su ispred akcenta, jer u bosanskome književnom jeziku (kako je već rečeno u poglavlju o akcentu) ispred akcenta ne može se javljati dugi slog. Takvo kraćenje sloga ispred akcenta javlja se u sljedećim slučajevima:

a) u izvedenicama čiji je akcent na sufiksu, a to su:

aa) imenice sa sufiksima: *-ance, -ašce,- ence, -ešce, -ina, -oća, -ota, -urina:*

bȉjel-bjelànce, gnijèzdo-gnjezdàšce, tȉjelo-tjelášce, dijète-djetéšce, cȉjel-cjelìna, bȉjel-bjelìna, slȉjep-sljepòća, lȉjep-ljepòta, cȉjev-cjevùrina, smȉjeh-smjehùrina;

ab) pridjevi sa sufiksima: *-ovit, -unjav:*

lȉjek-ljekòvit, snȉjeg-snjegòvit, stijèna-stjenòvit, brȉjeg-bregòvit, pijèsak-pjeskòvit, mijèšati-mješòvit, blȉjed-bljedùnjav;

b) u imenicama akcentskog tipa *kòvāč-kováča, kòpāč-kopáča, svìrāč-sviráča*, a to su imenice na *-ač, -ar, -aš*:

cjèpāč, mjènjāč, pripovjèdāč, snabdjèvāč; *cvjèćār, mljèkār, ljèkār, svjèćār*; *cjèvāš, zvjèzdāš*;

c) u svim imenicama ženskog roda izvedenim od imenica muškog roda pod b):

cvjećàrica, mljekàrica, snabdjevàčica, svjećàrica, pripovjedàčica, sljepàrija;

d) u dijelu složenice ispred akcenta:

bjèlokosnī, Bjelòpoljac, bjelòuška, sjenòkos, zvjerokràdica, bjelogòrica, cjelovèčērnjī;

e) u svim nesvršenim glagolima na *-ava(ti), -iva(ti)*, izvedenim od svršenih koji imaju *ije*:

obavijèstiti-obavještávati, podspijèšiti-podspješívati, dodijèliti-dodjeljívati, ocijèniti-ocjenjívati, pobijèditi-pobjeđívati, zamijèniti-zamjenjívati, osvijètliti-osvjetljávati, proslijèditi-prosljeđívati.

Svi oblici svršenih glagola imaju *ije*, a oblici nesvršenih *je*, mada se akcent i kod jednih i kod drugih mijenja:

pobijèditi:*pòbijedīm, pòbijedīš...*, aor. *pȍbijedi*; *pobijèdila, pòbijeđen*; ***pobjeđívati***:*pobjèđujem, pobjèđuješ, pobjèđujūći, pobjeđívao.*

Valja znati i da glagolski pridjev trpni svršenih glagola ima zamjenu sa *ije*:

obàviješten, dòdijeljen, òcijenjen, zàmijenjen, òsvijetljen, pòzlijeđen.

f) u ostalim riječima: *tȉjelo:tjelèsa, tjelèsina, tjȅlesnī, tjelèšce, utjelòvitelj; bȉjel:bjelàsati se, objelodániti; bȉjeg:bjegúnci, bjegúnstvo, bjegùnica; dijète:djeténce, dječárac; vȉjek:vjekòvati; lȉjen:ljenčáriti; svijètliti:svjetlùcānje, svjetlùcav.*

169 2. Na mjestu u riječi gdje je slog inače kratak:

a) u imenicama srednjeg roda sa proširenom osnovom:

dijète-djèteta, zvȉjere-zvjȅreta;

b) u oblicima duge množine imenica koje u jednini imaju stabilan akcent:

bȉjeg, bȉjega-bjȅgovi; snȉjeg, snȉjega-snjȅgovi; svȉjet, svȉjeta-svjȅtovi; vȉjek, vȉjeka--vjȅkovi; bȉjes, bȉjesa-bjȅsovi; kȍrijen, kȍrijena-kȍrjenovi; cvȉjet, cvȉjeta-cvjȅtovi.

(Kratka množina kod ovih imenica ima zamjenu sa *ije*: *brȉjezi, snȉjezi, kȍrijeni, bȉjesi*);

c) u komparativu i superlativu svih pridjeva:

bȉjel, bjȅljī, nȁjbjeljī; smijèšan, smjèšnijī, nȁjsmješnijī; lȉjep, ljȅpšī, nȁjljepšī, ljȅpšē, nȁjljepšē; bȉjedan, bjèdnijī, nȁjbjednijī, bjèdnijē, nȁjbjednijē;

d) u složenim pridjevima akcenatskog tipa *tvrdòglav*, bez obzira na to da li je slog sa dugim jatom ispred ili iza akcenta:

bjelòput, ljevòruk, bjelòkos, sjedòkos, bljedòlik, dragòcjen, skupòcjen, dugòvjek;

e) u prvom dijelu složenih imenica kao:

bjèlokōst, cjèvovōd, zvjerokràdica, ali je u drugom slogu u imenicama *ije*: *kȍlosijek, glȁvosijek, kȕkurijek, dȑvosijek;*

f) u izvedenicama koje imaju samo kratki akcent, a to su:

fa) imenice sa sufiksima:

-ara:cvjèćara, mljèkara, zvjèzdara, pjèščara;
-ba:prímjedba, pljènidba,
-čić:korjènčić, mjèščić, vjènčić;
-ić:cvjètić, bjèlić, pjètlić, žljèbić;
-ina:mjèšina, svjètina;
-ište:ljèčilīšte, gnjèzdilīšte, mrjèstilīšte;

-telj: djèlitelj, izvjèstitelj, procjènitelj;
-ulja:cvjètulja, pjèskulja, bjèsnulja;
-uša:bjèluša, cvjètuša;

fb) pridjevi sa sufiksima:

-an(i):pjèščan(ī), zvjèzdan(ī);
-ast:bjȅlkast, ljȅvkast, zvjȅzdast;
-cat:bjèlcat, cjèlcat;
-it:korjènit, rjȅčit, vjȅčit;
-iv:djèljiv, izljȅčiv, nerjȅšiv, iskorjènjiv;
-ljiv:ljèpljiv, primjètljiv, promjènljiv;

g) u gen. mn. nekih višesložnih imenica ženskoga roda na *-ijevka,* sa nepostojanim *a,* pored oblika sa tri uzastopna duga sloga, dolaze i oblici sa dva duga sloga u kojima se prvi slog (odnosno slog sa *ije)* krati u *je*:

dvòcijevka, dvòcijevke-dvòcijevākā/dvòcjevākā (dvòcijevkī); prȉpovijetka, prȉpovijetke-prȉpovijedākā/prȉpovjedākā (prȉpovijetkī).

Kako se vidjelo u primjerima među zagradama, kad u gen. mn. nema nepostojanog *a,* tada se dvosložno *ije* ne krati (*dvòcijevkī, prȉpovijetkī*).

Zamjena jata u dugom ili kratkom slogu (ili sa duljenjem ili kraćenjem) kod imeničkih izvedenica sa sufiksima *-a, -ac, -ak, -anin, -čina, -ica, -ik, -je, -ka, -ko, -le, -nica, -nik, -onja, -stvo* i pridjevskih izvedenica sa sufiksima *-an, -ni, -ov, -ski,* koji imaju različite akcente, nejednaka je, a takvi primjeri navedeni su u poglavlju o tvorbi riječi kod odgovarajućih sufiksa.

f) do kraćenja sloga *ije* dolazi i kod imenica i pridjeva izvedenih od glagola:

svijètliti-svjètlica, svjètlēćī; lijèpiti-ljèpljivōst, ljèpljiv; obavijèstiti-obavješténje; ocijèniti-ȍcjena; zamijèniti-zâmjena; smijèniti-smjȅna; pobijèditi-pȍbjeda; rijèšiti-rješénje, rjȅšiv.

Do skraćivanja *ije* u *je* ne dolazi: **170**

a) u dugoj množini imenica kod kojih je akcent u oblicima jednine nepostojan:

dȉo-dijèla-dijèlovi, brȉjest-brijèsta-brijèstovi, grȉjeh-grijèha-grijèhovi, lȉjek-lijèka-lijèkovi, trȉjem-trijèma-trijèmovi;

b) u zbirnim imenicama izvedenim od imenica sufiksom *je*:

brȉješće(:brȉjest), cvȉjeće(:cvȉjet), trȉješće(:trijèska), lȉješće (:lȉjèska);

c) u imenicama izvedenim od imenica sufiksima *-ak, -ce, -ka*:

cvijètak(:cvȉjet), smijèšak(:smȉjeh), odijèlce(:odijèlo), cȉjevka(:cȉjev);

d) u apstraktnim imenicama izvedenim od pridjeva sufiksom *-ost:*

cȉjelost (:cȉjel/cȉo), lȉjenōst (:lȉjen), vrijèdnōst (:vrijèdan);

e) u prisvojnim pridjevima izvedenim od imenica sufiksima *-ov/-ev, -in:*

pijètlov:pijètao; slijèpčev:slijèpac; ždrijèpčev:ždrijèbac; zvijèzdīn:zvijèzda;

f) u glagolima izvedenim od imenica i pridjeva:

bijèliti, bijèljeti(:bȉjel); lijèčiti:lȉjek; grijèšiti:grȉjeh; snijèžiti:snȉjeg; sijèliti:sijèlo;

I u ovom slučaju rjeđe dolazi do kraćenja korijenskog sloga:

spòrječkati se(:rȉječ), bjèsnjeti(:bijèsan), otjȅšnjati(:tijèsan)

Zamjena jata u suglasničkoj grupi sa sonantom *r*

171 Kada se kratko *je* nađe iza suglasničkih grupa sa dva ili tri suglasnika u kojima je na kraju sonant *r*, tada to kratko *je* u jednim oblicima riječi ostaje, a u drugima se sonant *j* gubi, a ostaje samo vokal *e*.

1. Zamjenu sa *je* imamo uvijek ako suglasnik koji je ispred sonanta *r* pripada prefiksu:

òdriješit-odrješénje; razrjeđívati-razrjeđénje-razrjeđívanje; protìvrječiti-pròtivrječje-pròtivrječnost; razrješávati-razrješénje.

172 2. U kratkim slogovima imamo zamjenu sa *e* mjesto *je* iza suglasničke grupe na čijem kraju je sonant *r*:

brȅgovi(<brjegovi:brȉjeg), crȅpovi(<crjepovi:crȉjep), crèpić (<crjepić:crȉjep), nàpredan (<naprjedan:nàprijed), sredìna (<srjedina:srijèda), trȅzven(<trjezven:trijèzan), ȕsred (<usrjed:srijèda), ždrȅbeta (<ždrjebeta:ždrȅbe), vrȅmena (<vrjemena:vrijème).

Oblici sa *e* izvorna su odlika bošnjačkih ijekavskih narodnih govora, pa su oni odlika i bosanskoga književnog jezika:

brȅza, mrȅža, srȅća, vrȅća;

a književni su i oblici sa *e* van položaja suglasnik+*r*+*je*(<*ě*): *nȅkoliko, nȅkad, nȅšto, rȅpa, rȅzati, slezèna, Slavéni.*

Postoje u bosanskome jeziku i dvojni oblici, sa *je* i sa *e;* od imenice *grȉjeh:*

grȉjeh:grjehòta/grehòta; grjȅška/grȅška, grjȅšnīk/grȅšnīk, pògrješka/pògreška, a takvo dvojstvo javlja se i u nekim pojedinačnim primjerima: *mrjèstilīšte/mrèstilīšte, pomòdrjeti/pomòdreti.*

U djelima bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca ima pojava dosljednijega pisanja *je* (od jata) iza grupe suglasnik+*r* i u mnogim drugim oblicima, npr.:

brjȅgovi, brjegòvit, brježúljak, crjȅpovi, dòzrjeti, drjèmljiv, krjȅštalica, okrjepljívati, pȍvrjeda, sprječávati, strjèlica, trjèzniji, ȕvrjeda, vrjèdnijī, ždrjébac i sl. Sto-

ga se ovakvi oblici u bosanskome jeziku ne mogu smatrati nepravilnim (mada oni još nisu na precizniji način normirani).

Ostala pravila

Kada se glas jat nalazio ispred vokala *o* ili sonanta *j*, i u ijekavskom izgòvoru davao je vokal *i*: **173**

a) *cȉo(:cȉjel), dȉo(:dijèla), dȍnio(:dȍnijela), htȉo(:htjȅla), vȉdio(:vȉdjela), žívio(:žívjela)*, a izuzeci su oblici *sjȅo, òdsjeo, zàsjeo, zrȅo, vrȅo*. Naporedo se upotrebljavaju oblici: *cȉo/cȉjel, òdio/òdjel, prédio/prédjel, rázdio/rázdjel* i sl., a tako i oblici *sjèditi/sjèdjeti, vrijèditi/vrijèdjeti, sjèdila/sjèdjela, vrijèdila/vrijèdjela*;

b) u primjerima: *grȉjati se, sȉjati, smìjati se; bìlješka, bìlježiti, bìlježnīk, zȁbilješka.*

Prema osnovnom glagolu *teći*, glagoli i izvedenice imaju *-tjecati*, a prema *tàći, tàknuti* javlja se *-ticati*:

dòteći-dòtjecati, ìsteći-ìstjecati, pòteći-pòtjecati, prìteći-prìtjecati, pròteći-pròtjecati, stèći-stjȅcati, ùteći-ùtjecati, zàteći-zàtjecati;
ali *dòtaći/dotàknuti-dòticati; ìstaći/istàknuti-ìsticati; nàtaći/natàknuti-nàticati; pòtaći/potàknuti-pòticati; prìtaći/pritàknuti-prìticati; stàći/stàknuti-stȉcati; ùtaći/utàknuti-ùticati; zàtaći/zatàknuti-zàticati.*

Stoga se među sobom po značenju npr. razlikuju imenice:

dòtjecānje(:dòtjecati), ìstjecānje(:ìstjecati), nàtjecānje(:nàtjecati), pòtjecānje(:pòtjecati) od imenica *dòticānje(:dòticati), ìsticānje(:ìsticati), nàticānje(:nàticati), pòticānje(:pòticati).*

Dakle, voda *dòtječē*, a knjiga se *dòtičē;* takmičari se *nàtječū*, a papuče *nàtičū*; čovjek odnekud *pòtječē*, a nešto nas *pòtičē* (na razmišljanje npr.); Miljacka u Bosnu *ùtječē*, a konac se u iglu *ùtičē* itd.

Pojedini glagoli od iste osnove sa *-jeti(je* od jata*)* imaju jedno značenje, a sa *-iti* drugo značenje: **174**

bijèljeti – postajati bijel	*bijèliti* - činiti bijelim
crvénjeti – postajati crven (npr. od stida)	*crvéniti* činiti crvenim (bojiti)
cŕnjeti – postajati crn	*cŕniti* - činiti crnim
opústjeti – postati pust	*opústiti* – učiniti pustim
ožívjeti – postati živ(lji)	*ožíviti* – učiniti živim
òmiljeti – postati mio	*òmiliti* – učiniti milim.

Vlastite imenice (geografski nazivi, imena i prezimena i sl.) kod kojih se također javlja zamjena jata, upotrebljavaju se onako kako se izgovaraju izvorno, dakle, kako ih govore sami mještani ili sami nosioci imena, odnosno prezimena: **175**

Beògrad, Bȉjelo Pȍlje, Bȉjeli Brȉjeg, Bȉjeljina, Bílino Pȍlje, Brȋst, Prijèpolje, Rijèka, Sjènica, Prijèdor, Ȍsijek, Sjȅtlina, Bȉograd nȁ Mōru, Vjȅtrenīk, Bjèlāšnica, Brijèsnica, Stjȅpān Pȍlje, Vínac i sl.; kao i primjeri: *Bélić, Bijèlić, Bílić, Bjȅlāk; Slȉpičević, Slijèpčević, Cvȉtković, Cvȅtković, Cvjȅtković* itd.

176 Pravila zamjene jata svode se na sljedeće:

1. Jat u dugom slogu zamjenjuje se sa *ije,* a u kratkom sa *je* (*mlijèko:pjȅsma).*

2. Kad se kratki slog dulji, većinom postaje dugo *je* (*djȅlo:djêlā*), a rjeđe se zamjenjuje sa *ije* (*ùspjeh:uspijèvati).*

3. Kad se dugi slog *ije* krati, na njegovo mjesto dolazi kratko *je* (*pobijèditi:pobjeđívati*).

4. Iza suglasničke grupe sa sonantom *r* na njezinom kraju kratko *je* ili ostaje (*razrjeđívati*), ili daje vokal *e (sredìna, vrȅmena*).

5. Umjesto kratkog *je* ili dugoga *ije* ispred vokala *o* ili ispred sonanta *j* dolazi vokal *i* (*dȉo, bȉo, cȉo)*, osim u oblicima *sjȅo, òdsjeo, zapòdjeo, vrȅo, zrȅo...*

6. Prema osnovnom glagolu *teći,* glagoli i izvedenice imaju *-tjecati*, a prema *taći* imaju *-ticati.*

7. Neki glagoli od iste osnove sa *-jeti* imaju jedno značenje, a sa *-iti* drugo značenje (*crvéniti:crvénjeti)*

8. Vlastita imena upotrebljavaju se prema izvornom izgovoru kraja iz kojega potječu, a samo se u rijetkim slučajevima od toga odstupa.

177 Razlike u zamjeni jata često su nosioci i razlika u samome značenju riječi (osim slučajeva u t. 174), pa stoga o književnim pravilima te zamjene valja voditi računa:

bȅg (bošnjački, muslimanski plemić)	*bȉjeg* (bježanje)
Séna (žensko ime)	*sjȅna* (sjenka)
sjȅna (sjenka)	*sȉjena* (gen. od *sȉjeno*)
dèva (pustinjska domaća životinja)	*djéva* (djevojka, djevica)
bèsan (nesanica)	*bijèsan* (ljut, razjaren)
sjȅlo (od *sjesti*)	*sijèlo* (večernja sjedjeljka)
svêt (neporočan, uzvišen, bezgrješan)	*svȉjet* (dunjaluk)
trȅska (buka, huka, lom)	*trijèska*(otpadak od otesanog drveta)
mésnī (koji se odnosi na meso)	*mjȅsnī* (koji se odnosi na mjesto)
ljèvāk (ljevoruk čovjek)	*lijèvak* (pribor za lijevanje)
rédak (deminutiv od *red*)	*rijèdak* (koji nije gust, koji nije čest)
sjèdjeti (stanje ili položaj tijela)	*sijèdjeti* (postajati sijed)
zvȉzda (pejorativno za ženu)	*zvijèzda* (nebesko tijelo)
sjèdī (od *sjȅsti*)	*sȉjedī* (stari čovjek)
pijèvac (horoz, pijevac)	*pjévac* (koji pjeva)
razređívati (razvrstavati u redove, u vrste)	*razrjeđívati*(činiti rjeđim, rijetkim)

djȅla (gen. jd., nom. mn. od *djȅlo*)	*dijèla* (gen. jd. od *dio*)
mèden (sladak kao med, drag, umiljat, privlačan)	*mjȅden* (od mjedi, od mesinga)
teléšce (malo tele)	*tjelèšce* (malo tijelo)
vínce (hipokoristik, deminutiv od *víno*)	*vijènce* (ak. od *vijènci*)
záhtjēvā (gen. mn. od *záhtjev*)	*zàhtijevā* (3. l. prez. od *zahtijèvati*)
vrȅo (pridjev i glagol)	*vrȉo* (glagol)
zrȅo (pridjev i glagol)	*zrȉo* (glagol)
lêta (gen. jd. od *lêt*)	*ljȅta* (gen. jd. od *ljȅto*)
òdjelu (dat., lok. od *òdjel*)	*odijèlu* (dat., lok. od *odijèlo*)
kòrēnje (gl. im. od *kòriti, rúžiti, kárati*)	*kòrijenje* (zb. im. od *kȍrijen*).

Za sve ovakve i slične primjere u vidu vježbanja mogu se napisati i naporedne re- **178**
čenice u kojima će se jasno uočavati i u književnom jeziku razlikovati značenja:

Bȅg se dȁo ȕ bijeg. Na dèvi je jȁhala prȅlijepa djéva. Môj bábo nȉkāko ne sjèdī. Môj bábo nȉkāko ne sijèdī itd., itd.

MORFOLOGIJA

PREDMET MORFOLOGIJE

Dio gramatike koji se bavi vrstama, oblicima i tvorbom riječi naziva se **morfologija** /grč. *morphē* – oblik; *logos* – nauka, riječ, govor/. Morfologijom se naziva i sistem oblika jednog jezika. **1**

RIJEČ

Glasovi ***a***, ***e*** i ***o*** u riječima *rad*, *red* i *rod*, glasovi ***r***, ***p***, ***s*** i ***k*** u riječima *rad*, *pad*, *sad* **2**
i *kad*, glasovi ***m*** i ***b*** u riječima *majka* i *bajka*, ***m*** i ***z*** u *mrak* i *zrak*, ***č*** i ***ć*** u *čelo* (dio glave) i *ćelo* (ćelav čovjek), ***dž*** i ***đ*** u *hodža* (imam) i *hođa* (hodanje) itd. imaju samo oznaku – tj. realiziraju se kao zvuk u govoru, a kao slovo (grafem/a/) u pismu – ali nemaju svog značenja, tj. nemaju označeno. Navedene glasove ne možemo smatrati jezičkim znakovima, jer ne predstavljaju spoj oznake i označenog. Oni imaju razlikovnu (distinktivnu) funkciju – osiguravaju razliku među riječima i njihovim značenjima.

Obavijest se u govoru prenosi neprekinutim nizom glasova. Takav niz zove se **govorni lanac**. Poredbom govornih lanaca može se ustanoviti da su oni djeljivi na manje glasovne nizove: **3**

slogakućugradi
slogagradikuću

Oba niza počinju istim manjim odsječkom *sloga*. Tom odsječku pridružuje se sadržaj "*potpun sklad u mišljenju i postupcima dvaju ili više lica*". Glasovni niz *sloga* možemo rastaviti na još manje odsječke, npr.: *s-loga*, *sl-oga*, *slo-ga*, ali nijedan od tih odsječaka ovdje nema nikakva značenja. Besadržajne nizove dobit ćemo i ako drugačije razmjestimo te manje odsječke: **logas*, **ogasl*, **gaslo* i sl. Od istih je glasova i niz *oglas*, ali njegov sadržaj ("*javna obavijest namijenjena većem broju ljudi*") uopće nema veze s obaviješću koju sadrži odsječak *sloga* u nizu *slogakućugradi*.

Uočavamo i to da se ostatak u oba niza sastoji od dvaju dijelova koji su isti po svome glasovnom sastavu, s tim što je različito njihovo mjesto u nizu. Postupkom *permutacije* (slobodno mijenjanje uzajamnog poretka elemenata) možemo mijenjati mjesto samo triju smisaono-formalnih jedinica: *sloga* / *kuću* / *gradi* (*kuću* / *gradi* / *sloga*).

Napomena. Neke riječi u rečenici iz naročitih razloga imaju određeno mjesto – proklitike i enklitike (v. § S 701-719).

U takve stalne glasovne skupove, s posebnim akcenatskim obilježjima, ne mogu se ubacivati drugi glasovni nizovi.

Ovakvi neprekinuti, utvrđeni glasovni nizovi koji imaju svoje značenje i relativnu slobodu premještanja unutar govornog lanca nazivaju se **riječi**. Riječi se u pismu razdvajaju praznim mjestom.

4 **Riječ** je najmanja samostalna jezička jedinica koja ima značenje.

Riječ je osnovna jezička jedinica s *fonološkim* i *morfološkim* jedinstvom. Riječi sa samostalnim značenjem predstavljaju istovremeno i *semantičko* jedinstvo.

Fonološko jedinstvo riječi čine fonemi od kojih je riječ sastavljena (jedan, dva, tri ili više): ***a*** (kao veznik), ***u*** (kao prijedlog), ***ja*** (kao zamjenica), ***nena*** (kao imenica) itd.

Morfološko jedinstvo riječi prepoznaje se na osnovu morfema od kojih su riječi sastavljene.

MORFEM(A)

5 U nizu riječi ***râd, radnja, radni, radnik, raditi, uraditi*** uočavamo da je podudaran jedan jezički znak: ***rad.*** U nizu riječi *radn-**i**, kožn-**i**, oglasn-**i**, putn-**i**, spoln-**i**, zemn-**i*** podudaran je jezički znak ***n-i.*** Vidimo da se mnoge riječi mogu raščlaniti na manje jezičke jedinice koje također imaju svoje značenje, tj. i oznaku i označeno. Naprimjer, stavimo li riječ *raditi* (u kojoj smo već prepoznali jezičku jedinicu *rad*) u suodnos s riječima *gledati* i *listati,* zapazit ćemo da sve tri riječi u ovome nizu objedinjava zajednički element ***ti.*** Nakon izdvajanja jedinica koje imaju i oznaku i označeno (*rad, ti*) zaključujemo da i preostali dio (***i*** u *raditi*) mora biti takva jedinica; jezički znak ***i*** uočavamo i u riječima *graditi, učiti.* Na osnovu tog proizlazi da se riječ *raditi* može raščlaniti na tri minimalna jezička znaka, tj. na tri jedinice od kojih svaka ima i oznaku i označeno: ***rad+i+ti.***

Ti dijelovi riječi s posebnim sadržajem zovu se *morfemi.* Morfemi nisu samostalne jezičke jedinice: oni su dijelovi riječi, tj. oni se udružuju u riječ.

6 **Morfem(a)** je najmanji dio (segment) riječi koji ima svoje značenje (tj. ima i oznaku i označeno) ili gramatičku službu u rečenici.

7 Nizovi obrazovani na osnovu prisustva istoga morfema zovu se **morfemski nizovi**.

U morfemski niz ***râd, radnja, radin, radni, radnik, raditi, uraditi*** ne ulazi, npr., morfem ***rad*** iz riječi ***radost*** jer u svim naprijed navedenim riječima objedinjenim u niz morfemom ***rad*** ta jedinica ima značenje "djelatnost", dok ***rad*** u ***radost*** ima značenje "veseo, sklon". Taj morfem ima istu oznaku kao i morfemi u riječima koje obrazuju *morfemski niz,* ali se sadržaj (označeno) tog morfema ne podudara sa sadržajem morfema u nizu. *U morfemski niz ulaze isključivo riječi u kojima je jedan morfem podudaran i po izrazu i po sadržaju.*

8 Uporedimo li, npr., morfeme ***kuć, ic*** i ***a*** iz riječi *kućica,* uočit ćemo da se oni međusobno razlikuju s obzirom na vrstu značenja koje sadrže. Morfemi *kuć* (sa značenjem "dom;

zgrada za stanovanje") i *ic* (sa značenjem umanjenice) svoj sadržaj dobijaju iz realnog svijeta. Pritom morfem *kuć* izražava osnovno značenje riječi *kućica,* dok ga morfem *ic* samo precizira. Morfem *a* (sa značenjem "nominativ, jednina, ženski rod") dobija sadržaj iz samog jezika – njime se izražava značenje "nominativa jednine ženskog roda" riječi *kućica.*

Morfemi se po značenju dijele na *leksičke* i *gramatičke.*

Leksički morfemi odnose se na stvarnost izvan samog jezika – oni sadržaj dobija- 9
ju iz vanjezičke stvarnosti; kažemo da imaju *leksičko značenje* (kao *kuć* i *ic*).

Osnovni leksički morfem jeste *korijenski.* **Korijenski morfem** nosi osnovno leksičko značenje riječi. Korijen upućuje na porijeklo riječi ili na srodnost u okviru neke porodice riječi.

Ostali leksički morfemi samo modificiraju to temeljno značenje. Služe za izvođenje, tj. deriviranje novih riječi preko korijenskog morfema – stoga se zovu **derivacijski morfemi**. Derivacijskim morfemima izvode se (tvore) nove riječi – pa se zovu i **tvorbeni morfemi**; njima se bavi tvorba riječi.

U riječi *kućica* leksički su morfemi ***kuć*** i ***ic,*** s tim što je osnovno značenje izraženo morfemom ***kuć*** (korijenski), a morfem ***ic*** samo modificira osnovno značenje (derivacijski).

Gramatički morfemi dobijaju značenje iz jezika, odnosno gramatike – zato káže- 10
mo da oni imaju *gramatičko značenje.* U riječi *kućica* gramatički je morfem ***a***.

Gramatički su morfemi po pravilu nastavci. Svi nastavci imaju ulogu da stavljaju riječ u relaciju prema drugim riječima u rečenici. Zato se gramatički morfemi nazivaju i **relacijski morfemi**; služe za tvorbu oblika. Npr., u sintagmi *topla kućica* morfem ***a*** iz riječi *topla* stavlja tu riječ u odnos (relaciju) prema riječi *kućica* – dakle, taj gramatički morfem uspostavlja relaciju s gramatičkim morfemom ***a*** iz riječi *kućica* i s njim dijeli gramatičko značenje (u ovom je slučaju to značenje "nominativ jednine ženskog roda").

Možemo zaključiti da je korijenski morfem nosilac temeljnog leksičkog značenja, a 11
derivacijski dopunskog leksičkog značenja. Korijenski i derivacijski morfemi (zajedno) pokrivaju značenje riječi, tj. nosioci su ukupnog leksičkog značenja. Za razliku od njih, relacijski (gramatički) morfemi nosioci su gramatičkog značenja.

Derivacijski morfemi mogu stajati ispred korijenskog morfema (s njegove lijeve 12
strane) i iza korijenskog morfema (s desne strane).

Prvi se nazivaju *prefiksalnim* (< lat. *praefigere* = predmetnuti). Takvi su, npr., ***po*** u ***posoliti, pre*** u ***pregledati, za*** i ***o*** u ***zaokrenuti.*** Drugi se nazivaju *sufiksalnim* (< lat. *suffigere* = dometnuti). Sufiksi su, npr., ***ic*** u ***kućica, i*** u *posoliti,* ***en*** u *vod**en**i* itd.

Prefiksalne i sufiksalne morfeme nazivamo *afiksalnim* morfemima (< lat. *affigere* = dodati).

Morfem koji stoji između dvaju korijenskih morfema povezujući ih u jednu riječ na- 13
ziva se *interfiks* (npr. *-o-* u *drvosječa, sjeveroistok*). Upotrebom interfiksa nastaju i polusloženice; tada se iza interfiksa stavlja crtica.

14 Morfem koji ima ulogu povezivanja korijenskog i gramatičkog morfema naziva se *infiks* (npr. *-a-* u *pisati*; *-ov-* u *golubovi, -ev-* u *ključevi* – infiksi stoje na granici leksičkog i gramatičkog morfema i služe za tvorbu osnova nekih oblika riječi). Infiksi spadaju u sufikse (npr.: ***i*** u *posoliti*).

15 Morfem ne mora biti eksplicitno naveden; tada govorimo o *nultom morfemu* (obilježavamo ga znakom ***ø***). U sintagmama *kameni grad, domaći rad* morfem ***i*** ima značenje "nominativ ili akuzativ jednine muškog roda", ali prema njemu nije eksplicitno obilježen neki morfem s takvim značenjem. Takav morfem, međutim, postoji; izdvajamo ga na osnovu suodnosa *grad* : *grada*, *rad* : *rada.* U riječima *grada, rada* naveden je gramatički morfem ***a*** koji ima sadržaj "genitiv jednine muškog roda". U riječima *grad, rad* također se podrazumijeva prisustvo takvog morfema; u sintagmama *kameni grad-**ø***, *domaći rad-**ø*** morfem ***i*** stoji u relaciji s nultim morfemom (***ø***) i s njim dijeli gramatičko značenje.

16 Morfem je jezička jedinica *apstraktnoga* karaktera; njegova konkretna govorna realizacija (njegov izraz, tj. pojavni oblik) naziva se **morf**.

17 Morfem se izražava fonemima; znači, ima svoj fonološki oblik. U nekih je morfema taj oblik stalan, dok u drugih varira. Ustvari, isto označeno može imati djelimično različitu oznaku. Različita ostvarenja istog morfema zovu se **alomorfi** ili **morfemske varijante**.

Riječi kao što su, npr., ***raditi*** i ***urađen*** možemo svrstati u morfemski niz jer im je zajednički korijenski morfem (***rad***). Taj se morfem u riječi *urađen* realizira kao ***rađ*** (odnos ***d/đ*** uvjetovan je jotovanjem – dakle historijski). Derivacijski morfem ***nik*** iz osnovnog oblika *pjesnik* može imati djelimično različite oznake ***nič*** i ***nic*** (vokativ *pjesniče*; nominativ množine *pjesnici*). Odnos ***k/č*** posljedica je prve palatalizacije, a ***k/c*** sibilarizacije. Dakle, u riječima ***raditi*** i ***urađen*** alomorfi su ***rad*** i ***rađ***, a u riječima *pjesnik, pjesniče* i *pjesnici* – ***nik, nič*** i ***nic***.

Različitost oznaka alomorfâ uvjetovana je djelovanjem *historijskih* zakona (kao u navedenim primjerima) – ili *pozicijski* (npr., odnos *ž/š* u riječima ***težak, teška*** uvjetovan je jednačenjem suglasnika po zvučnosti: ispred bezvučnog *k* ne može se ostvariti zvučno *ž* – ono prelazi u svoj bezvučni parnjak *š*).

18 **Napomena**. Kada se ovakvim fonološkim varijantama na granici morfema pridruže gramatičke razlike (npr. ***k/č/c*** u alomorfa ***nik, nič*** i ***nic***), govorimo o *morfofonemima*: apstraktna morfofonemska jedinica ***k*** u različitim fonološkim kontekstima ostvaruje se kao ***k***, ***č*** ili ***c*** i tako sudjeluje u formalnom razlikovanju nominativa jednine, vokativa jednine i nominativa množine. Iako su jedinice ***k***, ***č*** i ***c*** iz alomorfa ***nik, nič*** i ***nic*** formalno (materijalno) različite, one su funkcionalno istovjetne. Posmatrane same po sebi, jedinice ***k***, ***č*** i ***c*** zovu se **morfofoni**; posmatrane u odnosu jedna prema drugoj – **alomorfofoni**, a jedinica koja ih objedinjuje (u ovom slučaju ***k***) naziva se **morfofonem(a)**.

19 Od alomorfa treba razlikovati **supletivne morfeme** – jedinice koje imaju posve različite oznake a koje čine oblike iste riječi, npr.: ***čovjek – ljudi, dobar – bolji, zao – gori, ja – mene, mi – nas.***

Korijenska *suplecija* nije tako česta u bosanskom jeziku. Suplecija je karakterističnija u gramatičkim nastavcima. Genitiv jednine, npr., može imati različite nastavke (*čovjeka* / *žene* / *stvari*).

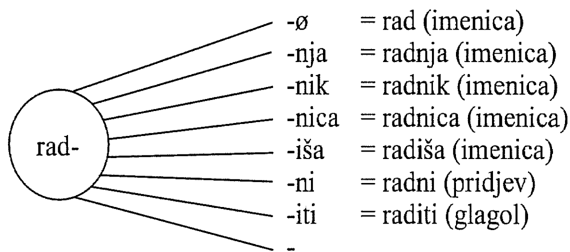
Jedan morfem može imati više različitih sadržaja, odnosno ista oznaka može se upotrijebiti za različita označena. U rečenici *Izišao je iz kuće* morfem ***e*** u riječi *kuće* ima značenje "genitiv jednine ženskog roda", u rečenici *U blizini vidim kuće* morfem ***e*** znači "akuzativ množine ženskog roda", a u rečenici *Naše kuće sada su lijepe i tople* ***e*** ima značenje "nominativ množine ženskog roda". Vidimo da je morfemom ***e*** obilježen različit sadržaj. Ova pojava poznata je pod imenom **homonimija**. Pošto je u pitanju gramatički sadržaj, riječ je o **gramatičkoj homonimiji**. 20

S druge strane, isti sadržaj može se izraziti različitim formama, npr.: u rečenici *Lijepom riječi i gvozdena se vrata otvaraju* morfem ***-i*** u leksemi *riječi* ima značenje "instrumental jednine ženskog roda"; isto značenje, tj. isto označeno, ima i morfem ***-ju*** u leksemi *riječju* u rečenici *Lijepom riječju i gvozdena se vrata otvaraju.* Riječ je o **sinonimiji**. Zato što su u pitanju gramatički morfemi, riječ je o **gramatičkoj sinonimiji**. 21

U sinonimskim odnosima mogu biti i derivacijski morfemi. Tako se isto značenje može obilježiti različitim tvorbenim morfemima: npr., sufiksi ***ač***, ***lac***, ***telj***, ***nik***, ***ar*** u riječima *ora**č**, gleda**lac**, gleda**telj**, uvoz**nik**, kuh**ar*** imaju značenje "vršilac radnje", tj. znače "onaj koji vrši radnju obilježenu korijenskim morfemom". Derivacijski morfemi povezani istim tvorbenim značenjem sačinjavaju **značenjsku skupinu** ili **značenjsko gnijezdo**. Dakle, navedeni morfemi pripadaju značenjskoj skupini "vršilac radnje". U značenjskoj skupini zajednički je element samo označenō, tj. sadržaj tvorbenog morfema. 22

Riječi mogu biti objedinjene u skupinu i zajedničkim korijenskim morfemom (npr., ***râd***, ***rad**nja*, ***rad**ni*, ***rad**nik*, ***rad**iti*). Takve riječi sačinjavaju *tvorbenu porodicu*. U tvorbenoj porodici objedinjavajući korijenski morfem podudaran je i u oznaci i u označenom. 23

Tako, npr., u tvorbenu porodicu koju objedinjava korijen ***rad-*** ulaze različite imenice, pridjevi i glagoli:

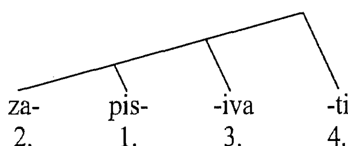

U morfološkoj analizi riječi važan je pojam **morfološke osnove**. *Osnovu riječi* čine leksički morfemi – tj. korijenski morfem i derivacijski morfemi (zajedno); dobijamo je odbijanjem relacijskog morfema. Npr., u riječima *kuć-a* i *kuć-ic-a* relacijski je morfem 24

-a, osnova prve riječi *kuć-,* a druge *kućic-*; u riječima *pis-a-ti* i *za-pis-iva-ti* relacijski je morfem *-ti,* osnova prve riječi *pisa-,* a druge *zapisiva-*.

Znači, **osnova** je dio riječi koji sadrži ukupno leksičko značenje riječi. Korijen je samo dio osnove riječi.

25 Morfološka analiza riječi ide obrnutim smjerom u odnosu na proces građenja te riječi. Npr., u riječi *zapisivati* (građenje te riječi ima smjer: 1 – 2 – 3 – 4; v. niže) najprije odvajamo relacijski morfem *-ti* (morfem br. 4) od osnove *zapisiva-,* pa sufiks *-iva-* (3) od ostalih morfema – *zapis-*, i na kraju prefiks *za-* (2) od ostatka riječi – *pis-* (1). Korijen riječi (ili korijenski morfem) *pis-* ujedno je i posljednji, dalje nedjeljivi dio osnove riječi:

a) leksički morfemi: 1, 2 i 3;
b) korijenski morfem: 1;
c) derivacijski morfemi: 2 i 3;
d) gramatički (relacijski) morfem: 4.

(Odbijanjem posljednjeg sufiksalnog derivacijskog morfema dobijamo *morfološku osnovu* riječi koja se uključuje u proces tvorbe.)

ODNOS MORFEMA I RIJEČI

26 Niža jezička jedinica koju dobijamo raščlanjivanjem više jezičke jedinice zove se **konstituent**, a prva viša jedinica u kojoj se taj konstituent ostvaruje zove se **integrant**.

Morfemi nastaju udruživanjem fonema. Fonemi su, dakle, sastavni dijelovi morfema. Zato kažemo da su fonemi *konstituenti* morfema, a morfemi su *integranti* fonema. Dužina morfema može biti u rasponu od jednog fonema (*a, u*) do više njih (*golub, brijeg, karakter*). Odlučujući kriterij za morfem nije dužina, nego cjelovitost – bitno je da se morfem ne može dijeliti na manje jedinice iste vrste (npr., riječi *a* i *brijeg* podjednako su morfološki nedjeljive).

Riječi se sastoje od jednog ili više morfema:
– *jučer, o, sada* (jedan morfem);
– *mir-ø, kuć-a, žen-a, sel-o* (dva morfema);
– *ne-mir-ø, kuć-n-i, kuć-ic-a, sol-i-ti* (tri morfema);
– *ne-mir-an-ø, po-sol-i-ti* (četiri morfema);
– *mir-o-ljub-iv-ø* (pet morfema);
– *mir-o-ljub-iv-ost-ø, mir-o-ljub-iv-ost-i* (šest morfema) itd.

Morfemi se udružuju u **riječ**; zato kažemo da je riječ *integrant* morfema, a morfemi su njeni *konstituenti.*

Riječ ili **leksem(a)** jeste viša jezička jedinica od morfema – sastavljena je od jednog ili više morfema. Pored **slobodnih**, postoje **vezani morfemi**. Oni se nikada ne javljaju kao posebne riječi. Upotrebljavaju se samo u kombinaciji s drugim morfemima; sudjeluju u tvorbi riječi ili njihovih gramatičkih oblika (npr., u riječi *mir-o-ljub-iv-ost-ø* slobodni je morfem *mir-*, a vezani su *-o-*, *-iv* i *-ost*). Samo se pojedini korijenski morfemi mogu upotrijebiti samostalno; derivacijski i gramatički ne mogu. Neminovno se udružuju s nekim korijenskim morfemom – stoga pripadaju skupini vezanih ili nesamostalnih morfema. **27**

Napomena.

1. Slobodne je morfeme lahko izdvojiti i utvrditi; status morfema garantira im upravo njihova sloboda. Problemi se javljaju kod vezanih morfema, odnosno kod višemorfemskih riječi. Izdvajanje najmanjih jedinica sa značenjem ili gramatičkom funkcijom ne daje uvijek jasne rezultate. Pojavljuju se "morfemi" koji nemaju neko jasno značenje; naprimjer, u riječi *razbiti*. Morfem ***raz*** izgleda nam sasvim uredu (usp.: ***raz**-dv-oj-i-ti,* ***raz**-mrs-i-ti*), ali je njegova veza s ***biti*** nejasna.

2. Ili, u riječima *pod-strek-ø* i *pre-neraz-i-ti* ne možemo jasno utvrditi značenje morfema ***strek*** i ***neraz***. Ovakvi su morfemi rijetki. Javljaju se uglavnom u jednoj riječi; neki ih nazivaju *unikatnim morfemima.*

3. Inventar morfema, prije svega slobodnih, nije stalan zato što morfemi mijenjaju svoje značenje, ulaze u jezik, kao i riječi, ali ga i napuštaju. Isto važi i za vezane morfeme, mada je fleksija manje podložna promjenama. Neki morfemi poslije određenog mirovanja mogu postati vrlo produktivni. Takav je sufiks ***džij-a*** (turskog porijekla) – javlja se u novim riječima: *filmadžija, siledžija* itd.

U naizgled haotičnoj masi jezičkih oblika ipak vladaju utvrđena pravila, odnosno zakonitosti. Razlikuju se tri glavna načina kombiniranja morfema: **28**

1. morfološki proces kombiniranja slobodnih morfema naziva se **kompozicija**; u rezultatu tog procesa dobijaju se **složenice** (*star* + *mali* > *starmali*; *bogu* + *mio* /< *mil*/ > *bogumil*; *mimo* + *hod* > *mimohod*; *dan* + *gubiti* > *dangubiti*);

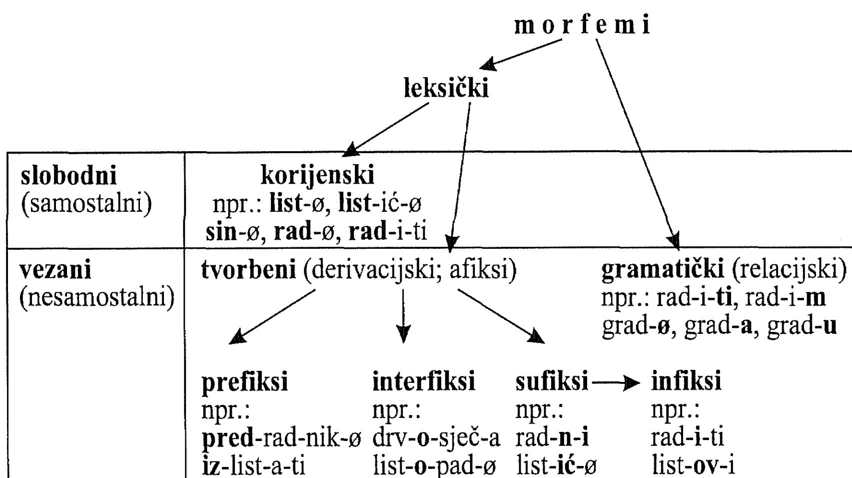
2. kombiniranje slobodnih i vezanih morfema naziva se **derivacija**; njen su rezultat **izvedenice** (*na-* + *učiti* > *naučiti* /napomena: u tradicionalnoj gramatici ovakvi spojevi – prefiks + neka riječ – nazivaju se složenicama/; *star* + *-ac* > *starac*; *star* + *-ost* > *starost*);

3. obrazovanje gramatičkih oblika riječi pomoću vezanih morfema naziva se **fleksija** (*voz* + *-i* > *vozi*; *voz* + *-ov-* + *-i* > *vozovi*; *voz* + *-ov-* + *-e* > *vozove*).

U bosanskom jeziku riječi najčešće imaju između jednog i četiri morfema. Dužina riječi ne utječe na broj morfema. Riječi podjednake dužine mogu sadržavati različit broj morfema (npr.: *karakter-ø*; *ne-vid-ljiv-ø*). **29**

Riječ i morfem podudarne su jedinice kad riječ ima samo jedan morfem. U nekoj rečenici ili većem tekstu obično je više morfema nego riječi, ali je u jeziku kao cjelini obrnuto: pošto mnogi morfemi sudjeluju u građenju velikog broja riječi, u cijelom jeziku ima više riječi nego morfema. Teško je odrediti koliki je broj morfema u nekom jeziku (u jezicima kakav je i naš taj broj mjeri se hiljadama), ali se njihovim kombinacijama dobija znatno veći broj riječi.

30 Morfemi se shematski mogu prikazati ovako:

Uz ovu shemu treba napomenuti da je morfeme kao što su, npr., **-ti** i **-m** u riječima rad-i-**ti**, rad-i-**m** preciznije označiti *gramatičkim relacijskim,* a morfem **-i-** u istim riječima (rad-**i**-ti, rad-**i**-m) – *gramatičkim derivacijskim.*

31 **Napomena**. Morfološka klasifikacija koja polazi od broja i vrste morfema u pojedinim riječima svrstava jezike u četiri osnovna tipa: *izolativni, aglutinativni, flektivni* i *polisintetički.* Izolativni jezici smatraju se *analitičkim,* ostala tri tipa *sintetičkim.* I ova je tipologija jezika uvjetna: pojedini su jezici manje ili više udaljeni od "idealnog" morfološkog tipa i posjeduju svojstva dvaju ili više tipova.

Izolativni su oni jezici u kojima svaka riječ ima samo jedan morfem; dakle, u svakoj je riječi "izolirano" jedno značenje. Ti jezici nemaju ni derivacije ni fleksije, nemaju ni izvedenica ni složenica. Najbliži je "idealnom" izolativnom tipu vijetnamski jezik. Ovom tipu pripada i kineski. U kineskom jeziku iskaz *wo you lai* doslovno znači *ja htjeti doći* (prevodimo, ipak, u duhu našeg jezika: *ja ću doći*).

Aglutinativni jezici odlikuju se "sljepljivanjem" korijenskog morfema i više afiksalnih (bilo prefiksalnih bilo sufiksalnih) morfema u jednu riječ. Dakle, riječi su u jezicima ovog tipa sačinjene od korijena i više afiksa, od kojih svaki ima posebno značenje ili gramatičku funkciju. Takvi su, npr., turski jezik (u kome su ti "priljepci" sufiksi, npr.: *satin + alma + ma + li + ydik > satinalmamaliydik – nismo trebali kupiti*) i svahili (u kome se domeću prefiksi).

Flektivni jezici posjeduju veći broj fleksija, tj. različitih gramatičkih oblika "istih" riječi. Odlikuju se čestim i teško predvidivim sjedinjavanjima različitih morfema, potom mnoštvom

promjena unutar pojedinih oblika (npr., vokalska alternacija) te na granicama morfema i dr. Ti su jezici "umjereno" sintetički. Takav je i bosanski jezik.

Polisintetički se jezici odlikuju vrlo složenom strukturom riječi: u tim su jezicima riječi istodobno i rečenice. Takvi su pojedini jezici američkih Indijanaca; takav je i eskimski jezik. Tako, npr., umjesto tri riječi *tražim jedno selo* u eskimskom će se upotrijebiti jedna *gnaglaslizaks* (riječ ili rečenica, svejedno).

Morfološki tip nekog jezika može se pobliže odrediti pomoću tzv. tipološke skale: na jednoj strani bio bi idealan izolativni jezik, a na drugoj polisintetički. Mjerna jedinica bio bi *indeks sintetičnosti*. Uzme se dovoljno veliki tekstualni uzorak nekog jezika i podijeli se broj morfema s brojem riječi. Ako je, recimo, bilo 1000 morfema, a 500 riječi, tj. ako riječi ispitivanog jezika u prosjeku imaju po dva morfema, onda je indeks sintetičnosti tog jezika 2,00. Indeks sintetičnosti kineskog ili vijetnamskog jezika blizu je 1,00; u engleskom je 1,68; u sanskrtu 2,59; u eskimskom 3,72. Uzima se da je jezik analitičan ukoliko mu je indeks sintetičnosti između 1,00 i 2,22; od 2,23 do 3,00 – sintetičan, a preko 3,00 – polisintetičan.

GRAMATIČKE KATEGORIJE

U vezi s morfemima rečeno je da korijen i afiksi (leksički morfemi) pokrivaju leksičko značenje, a da relacijski (gramatički morfemi, nastavci) imaju gramatičko značenje (v. § M 9-12). Također je rečeno da jedna formalna oznaka može izražavati više gramatičkih značenja (npr., ***a*** u *sèstra* i *grâda* ili ***e*** u *kȕćē* i *kȕće*; nastavak ***a*** u *sestra* i nastavak ***a*** u *grada* pokrivaju tri gramatička značenja: nastavak ***a*** u *sestra* – "nominativ", "jednina", "ženski rod", a nastavak ***a*** u *grada* – "genitiv", "jednina", "muški rod") – radi se o gramatičkoj homonimiji (ili sinkretizmu), odnosno da dvije ili više različitih formalnih oznaka mogu pokrivati jedno gramatičko značenje (npr.: morfem *-a,* morfem *-i* i morfem *-iju* u *prsta, prsti* i *prst**iju***) – radi se o gramatičkoj sinonimiji (ili suspenziji); v. § M 20-21. 32

Gramatičko značenje "nominativ" iz ***sèstra***, gramatičko značenje "genitiv" iz ***grâda*** i *kȕćē* te gramatičko značenje "nominativ ili akuzativ" iz ***kȕće*** ulaze u opće gramatičko značenje "padež". Gramatičko značenje "jednina" iz ***sèstra***, ***grâda*** i ***kȕćē*** te gramatičko značenje "množina" iz ***kȕće*** ulaze u opće gramatičko značenje "broj". Gramatičko značenje "muški rod" iz ***grâda*** te gramatičko značenje "ženski rod" iz ***sèstra***, ***kȕćē*** i ***kȕće*** ulaze u opće gramatičko značenje "rod".

Možemo zaključiti da postoje gramatički razlozi zbog kojih se mijenja oblik riječi; postoji gramatičko značenje i formalna oznaka kojom se ono izražava.

Dvojstvo gramatičkog značenja i formalne oznake kojom se ono izražava naziva se **gramatička kategorija**.

Tipovi gramatičkih kategorija

Iako se gramatičke kategorije međusobno prožimaju i uzajamno uvjetuju, mogu se načelno razvrstati u četiri temeljna tipa: 33

1. *gramatičke kategorije riječi;*
2. *gramatičke kategorije oblika riječi;*
3. *gramatičke kategorije položaja riječi* i
4. *gramatičke kategorije konstrukcija riječi.*

Prva dva tipa gramatičkih kategorija čine *morfološku strukturu jezika* (koju proučava *morfologija),* a druga dva – *sintaksičku strukturu jezika* (koju proučava *sintaksa*). Sva četiri tipa gramatičkih kategorija (i morfološke i sintaksičke kategorije) čine *gramatičku strukturu jezika* (koju proučava *gramatika*; dakle, gramatika je nauka koja proučava gramatičku strukturu jezika; sastavni su joj dijelovi morfologija i sintaksa).

Gramatičke kategorije riječi (vrste riječi)

34 Riječi koje imaju isto opće značenje i ista gramatička svojstva svrstavaju se u niz (vrstu, klasu) riječi. Tako, npr., riječ ***olovka*** ima opće značenje *predmet*, a oznake roda, broja i padeža njene su opće formalne oznake. Predmeti uza se mogu imati *svojstvo* (npr.: ***grafitna*** *olovka*) i mogu biti nosioci *procesa* (npr.: *olovka* ***piše***). Riječi koje objedinjava opće značenje *predmet* (u širem smislu), *predmetnost* – pripadaju *imenicama*; riječi objedinjene općim značenjem *svojstvo* – *pridjevima*, a *proces* (radnja) pripada *glagolima.* Dalje, riječi objedinjene općim značenjem *oznake procesa* (npr.: ***brzo*** *piše*) pripadaju *prilozima...* Tako dolazimo do **vrsta riječi**, odnosno do gramatičkih kategorija riječi (imenica, zamjenica, pridjeva...).

Gramatičke kategorije oblika riječi

35 Svaka se riječ može posmatrati i kao oblik. Tako, npr., riječ *olovka* ima značenje "nominativ" i opću formalnu oznaku ***-a***. Opće formalne oznake za nominativ još su ***-ø***, ***-e/-o*** (u jednini) i ***-e***, ***-i***, ***-a*** (u množini). Riječi se svrstavaju u nizove (razrede, klase) i s obzirom na njihov *oblik*; riječ *olovka* zajedno s drugim oblicima koji imaju isto opće značenje i iste formalne oznake svrstava se u niz riječi s obilježjem "nominativ", odnosno, "padež". Na taj način dolazimo do kategorije padeža; tako možemo doći i do kategorije roda, broja, vremena, lica i dr. Ove gramatičke kategorije nazivaju se **oblicima riječi**.

36 U bosanskom jeziku postoje sljedeće *gramatičke kategorije* kojima su obuhvaćene ove promjene *oblika riječi*:

1. **rod** (genus) – većina promjenljivih riječi svojim oblicima može obilježiti *rod* (muški, ženski ili srednji): *brat-**ø**, sestr-**a**, polj-**e***; *ov-**aj**, ov-**a**, ov-**o***; *pisao-**ø**, pisal-**a**, pisal-**o***;

2. **broj** (numerus) – sve promjenljive riječi svojim oblicima mogu obilježiti jedninu (singular) i množinu (plural): *taj težak zadatak – ti teški zadaci*; *on piše – oni pišu*;

3. **lice** (1. lice – koje govori; 2. lice – kome se govori; 3. lice – o kome se govori) – lične zamjenice i glagoli obilježavaju lice izravno: *ja pišem* (1. lice), *ti pišeš* (2. lice), *on / ona / ono piše* (3. lice) /v. § S 144-148/;

4. **padež** (kazus) – imenske riječi posebnim (padežnim) oblicima obilježavaju odnose među riječima. Padeža ima sedam: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, instrumental i lokativ; svi se oni u načelu razlikuju međusobno – jedino su dativ i lokativ (u jednini), odnosno dativ, instrumental i lokativ (u množini) oblički izjednačeni;

5. **poređenje** (komparacija) – pridjevi (i neki prilozi) posebnim oblicima izražavaju poređenje nejednakih veličina ili osobina;

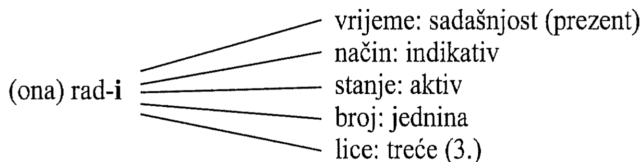
6. **glagolski vid** (aspekt) – njime se kod glagola izražava trajanje glagolske radnje / stanja / zbivanja: *čitati* (glagol nesvršenog vida ili imperfektivni glagol) – *pročitati* (glagol svršenog vida ili perfektivni glagol);

7. **vrijeme** (tempus) – različitim glagolskim oblicima može se izraziti vrijeme vršenja radnje / stanja / zbivanja: *pišem* (sadašnjost), *pisao sam* (prošlost), *pisat ću* (budućnost) /v. § S 149-152/;

8. **način** (modus) – posebnim glagolskim oblicima može se izraziti način na koji se odigrava radnja / stanje / zbivanje: *pišem* (indikativ), *pisao bih* (potencijal), *piši*! (imperativ) /v. § S 153-157/;

9. **stanje** – njime se izražava perspektiva radnje: usmjerenost ka vršiocu radnje (*Pišem knjigu* – aktiv) ili usmjerenost na sam proces radnje (*Knjiga je pisana tri godine* – pasiv).

Promjene u oblicima najčešće se ostvaruju nastavcima koji se dodaju na osnovu **37**
riječi. Jedan nastavak može u sebi sadržavati više obavijesti o gramatičkim kategorijama:

Riječi jednog jezika mogu se podijeliti u vrste na osnovu različitih kriterija. Polaze- **38**
ći najprije od značenja riječi, ali i od njihovih morfoloških osobina te od njihove službe u rečenici, dakle, kombiniranjem semantičkog (značenjskog), morfološkog (obličkog) i sintaksičkog (funkcionalnog) kriterija, gramatičari sve riječi našeg jezika dijele na **deset vrsta**:

1. imenice
2. zamjenice
3. pridjevi
4. brojevi
5. glagoli
6. prilozi
7. prijedlozi
8. veznici
9. riječce
10. uzvici

S obzirom na sadržaj koji odražavaju *sve riječi bosanskog jezika* mogu se podijeliti **39**
najprije na dvije skupine:

a) **prave riječi**, koje imaju logički smisao, i

b) **uzvike**, koji i nisu riječi u pravom smislu, nego su izraz različitih osjećanja ili su oponašanje zvukova u prirodi. Uzvici su na granici između jezičkih jedinica i prirodnih zvukova; upotrebljavaju se samostalno. Raspored glasova u tim riječima i način njihova naglašavanja mogu biti drugačiji negoli u ostalim riječima.

40 **Prave riječi** dijele se, dalje, na dvije grane:

c) **glavne** ili **leksičke (punoznačne – autosemantičke) riječi** – riječi koje znače neki poseban pojam; nosioci su jasno raspoznatljivog leksičkog značenja, i

d) **pomoćne** ili **gramatičke (nepunoznačne – sinsemantičke) riječi** – tj. riječi koje ne znače neki poseban pojam; nosioci su gramatičkog značenja.

41 **Glavne (leksičke) riječi** obuhvaćaju svijet pojmova: jedne od njih imenuju pojmove, a druge upućuju na njih. To su promjenljive (i polupromjenljive) riječi: imaju nekoliko oblika koji stupaju u različite odnose u rečenici. S obzirom na ulogu koju imaju u formiranju rečenice (predstavljaju leksičko jezgro konstituenata svih sintaksičkih jedinica), nazivaju se i **konstituentskim riječima**. (Riječi se po sintaksičkom kriteriju dijele na *punoznačne /konstituentske/* i *nepunoznačne /pomoćne/*. Punoznačne riječi mogu samostalno popunjavati pozicije u rečeničnom ustrojstvu, tj. biti nosioci sintaksičkih funkcija, a nepunoznačne ne mogu. Unutar skupine punoznačnih riječi razlikuju se: *supstantivne /imeničke/*, *verbalne /glagolske/*, *adjektivne /pridjevske/* i *adverbijalne /priložne/*; v. § S 11-22.) *Glavne* se *riječi*, također, dijele nadvoje:

e) **nazivne riječi** – riječi koje služe kao ime pojmu, i

f) **zamjenice** – riječi koje ne služe kao ime pojmu, nego upućuju na neki pojam ili na učesnika u govornom činu; to su, dakle, *upućivačke* (*deiktičke*) *riječi.*

42 **Nazivne riječi** dijele se na:

g) **brojeve** – riječi koje imenuju pojmove brojenja; njima se obilježava tačna, određena količina nečega i "količinska" relacija, i

h) *riječi koje imenuju pojave.*

Riječi koje imenuju pojave dijele se na:

i) **imenice** – riječi koje imenuju samostalne pojave iz vanjezičke stvarnosti, i

j) *riječi koje imenuju nesamostalne pojave.*

Riječi koje imenuju nesamostalne pojave dijele se na:

k) **priloge** – riječi koje najčešće znače prilike i okolnosti (mjesto, vrijeme, način, uzrok) u kojima se vrši glagolska radnja, i

l) *riječi koje znače osobine.*

Riječi koje znače osobine dijele se na:

m) **glagole**, koji znače dinamičke osobine (procese), i

n) **pridjeve**, koji znače statičke osobine (svojstva).

Pomoćne (gramatičke) riječi služe za izricanje prostornog, vremenskog ili kojeg drugog odnosa između onog što znače glavne (leksičke) riječi. To su nepromjenljive riječi – imaju samo jedan oblik. One se dijele, dalje, na: 43

o) *riječi koje znače vezu među pojmovima* (**odnosne** ili **relacijske riječi**), i

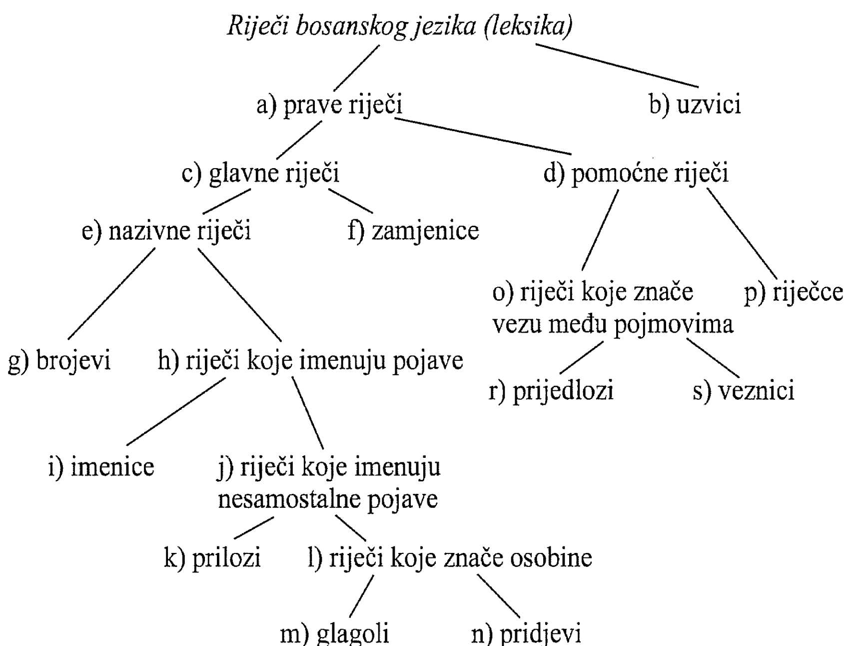
p) **riječce** – riječi koje nemaju svoj sadržaj, nego preoblikuju sadržaj cijelog iskaza ili riječi uz koju stoje (negacija, pitanje, čuđenje).

Riječi koje znače vezu među pojmovima (**odnosne riječi**) obilježavaju različite gramatičke i smisaone odnose među riječima, sintagmama i rečenicama; dijele se na: 44

r) **prijedloge** – riječi koje dolaze vezano uz imeničke riječi; preciziraju padežna značenja imeničkih riječi, i

s) **veznike** – riječi koje dolaze uz razne oblike; povezuju riječi (sintagme i rečenice) i obilježavaju vrstu te veze.

Navedena podjela shematski izgleda ovako: 45

S obzirom na *morfološki kriterij,* tj. na to da li se oblik neke riječi može mijenjati, ili se riječ uvijek javlja u istom obliku, sve riječi bosanskog jezika dijele se u dvije velike grupe: 46

a) *promjenljive riječi* (1. *padežne* ili *deklinacijske* riječi: imenice, zamjenice i brojevi; 2. *poredbene* ili *komparacijske* riječi: pridjevi i neki prilozi, uglavnom izvedeni od pridjeva; 3. *lične* ili *konjugacijske* riječi: glagoli);

b) *nepromjenljive riječi* (većina priloga, prijedlozi, veznici, riječce i uzvici).

Napomena. Pri definiranju nepromjenljivih riječi uzima se u obzir kriterij mogućnosti povezivanja (kombiniranja) određene vrste riječi s drugim riječima (tzv. *distribucioni kriterij*).

47 U vezi s ovom uobičajenom podjelom potrebne su dvije napomene: prvo, kada je riječ o glavnim brojevima, samo *jedan, dva, tri* i *četiri* (kao i brojevi složeni s njima) idu u grupu promjenljivih riječi (ostali su nepromjenljive riječi) i, drugo, u promjenljive riječi dijelom spadaju i prilozi, budući da se neki od njih mogu porediti. S obzirom na to, preciznije je reći da u bosanskom jeziku imamo:

a) **promjenljive riječi** (imenice, zamjenice, pridjevi i glagoli);
b) **polupromjenljive riječi** (brojevi i prilozi);
c) **nepromjenljive riječi** (prijedlozi, veznici, riječce i uzvici).

Napomena. Ova podjela važi u načelu, inače u bosanskom jeziku ima i nepromjenljivih imenica i nepromjenljivih pridjeva (pretežno stranog porijekla: *ledi*; *šećerli, deli, demirli, portabl, fer* itd.).

48 Zakonomjerno mijenjanje oblika jedne riječi naziva se **promjenljivošću riječi** ili **fleksijom**.

U bosanskom jeziku postoje tri vrste promjenljivosti riječi: **deklinacija**, **komparacija** i **konjugacija**. Promjenljive su one vrste riječi koje su u cijelosti podložne nekoj od ovih promjena – koje se ili dekliniraju ili kompariraju ili konjugiraju. Te riječi posjeduju (gramatičke) **paradigme** – različite sisteme oblika kojima se obilježavaju različita gramatička značenja.

49 **Deklinacija** je skup oblika koji iskazuju različite odnose u koje ulaze *imenske riječi* – imenice, zamjenice, pridjevi i promjenljivi brojevi. To znači da ove vrste riječi razlikuju rod, broj i padež: *dvije naše vrijedne učenice, dviju naših vrijednih učenica.*

50 **Komparacijom** ili **poređenjem** naziva se skup oblika koji iskazuju različitu količinu ili mjeru onoga što znače pridjevi (i neki prilozi – uglavnom nastali od pridjeva): *sretno* dijete – *sretnije* dijete – *najsretnije* dijete; igrali su *dobro* – *bolje* – *najbolje.*

51 **Konjugacija** je skup oblika kojima se označava vremenski tok s obzirom na trenutak govorenja; to je promjena oblika glagola. Glagoli imaju naročite oblike za obilježavanje vremena, načina, vida i stanja, kao i za obilježavanje broja i lica; glagolski pridjevi radni i trpni izriču i rod.

52 Zastupljenost gramatičkih kategorija u pojedinih vrsta promjenljivih riječi vidi se i iz ovog pregleda:

a) *deklinacijske riječi*:
1. imenice – rod, broj, padež;
2. zamjenice – rod, broj, padež, lice;

3. brojevi – rod, broj, padež;

b) *komparacijske riječi*: pridjevi – rod, broj, padež, poređenje (komparaciju imaju i pojedini prilozi);

c) *konjugacijske riječi*: glagoli – broj, lice, vid, vrijeme, način, stanje, rod.

Svim promjenljivim riječima zajedničke su svega dvije gramatičke kategorije: rod i broj (i to ne uvijek: glagoli razlikuju rod samo u oblicima pridjeva radnog i trpnog – *on je pisao, ona je pisala, dijete je pisalo*; *pročitan, pročitana, pročitano,* a zamjenice samo u 3. licu jednine i množine – *on, ona, ono*; neodređene zamjenice nemaju množinu).

IMENICE

Leksičko-semantičke osobine

Imenice su riječi kojima se imenuju bića, predmeti i pojave. **53**

Predmetnost je suštinska leksička osobina imenica, npr.: *kȕća* (predmet), *ráditi* → *rádnja* (opredmećeni proces), *lȉjep* → *ljepòta* (opredmećeno svojstvo). Imenicama se imenuje, odnosno naziva (nominira) cjelokupna stvarnost; zato kažemo da imaju *nazivnu funkciju* ili *funkciju imenovanja.*

Imenice među vrstama riječi imaju najširu semantičku bazu. One označavaju čovjeka – njegov unutrašnji i vanjski svijet (*òtac, mâjka*), biljni svijet (*ljìljan, lȉpa*), životinjski svijet (*kȍnj, lȁv*), prirodne pojave (*kȉša, ȍblāk*), geografske pojmove (*môre, ȍtok*), vrste ljudskih aktivnosti, profesije (*ùmjetnōst, ùčitelj*), osobine, svojstva (*dobròta, vještìna*), vrste odjeće i obuće (*odijèlo, pàpuče*), predmete i objekte (*stô, kȕća*), događaje i pojave (*pȍplava, súkob*), aktivnosti, radnje (*čìtānje, žȅtva*) i dr.

S obzirom na to da li označavaju nešto opipljivo, ili nešto neopipljivo, imenice se dijele u dvije velike skupine: **54**

a) **konkretne** (*stvarne* ili *predmetne*) – kad znače bića i predmete, npr.: *mâjka, sîn, kȕća, lȉpa, cvȉjeće, lȉšće* i sl. Konkretne su imenice i nazivi za bića ili stvari koji se zamišljaju kao da postoje ili kao da su nam blizu, npr.: *víla, zvijèzda*;

b) **apstraktne** (*nestvarne* ili *mislene*) – kad znače prirodne i društvene pojave, osobine, osjećanja, stanja, procese, količinu, odnose: *olúja, zòra, sûša, ùmjetnōst, idéja, pójam, plavètnilo, dobròta, mehkòća, brzìna, ljepòta, ùrednōst, zdrâvlje, túga, srȅća, ljútnja, stîd, sȁn, bèrba, šétnja, čìtānje, prȍšlōst, dànašnjica, mnòštvo, šestìna, mâjčīnstvo* i sl.

Napomena. Granica između konkretnih i apstraktnih imenica nije strogo određena jer apstraktne imenice često dobijaju konkretno značenje; tako se imenice kao *plème, národ, dȑžava, pòpis, trȍkūt* i dr. mogu smatrati i konkretnim i apstraktnim.

S obzirom na *značenjski opseg*, imenice se dijele na **vlastite imenice** (ili *osobne*, tj. – *imena*) i **opće imenice**. **55**

1. **Vlastite** ili **osobne** imenice služe kao posebna imena ljudi, životinja, stvari, geografskih jedinica, nebeskih tijela (pišemo ih velikim početnim slovom), npr.: *Amína, Hadžijàhīć*; *Rùmēnka, Šárko* (ime psa); *Alàdža* (ime džamije), *Tȕzlanka* / *Tȕzlānka* (ime robne kuće); *Sàrajevo, Mèka, Bȍsna, Evrópa, Sána, Kȍnjūh*; *Zèmlja, Mjȅsēc, Sȗnce, Màrs.*

2. **Opće** ili **zajedničke** imenice služe za imenovanje skupa bića, predmeta i pojava sa zajedničkim osobinama – ili označavaju bilo kojeg pripadnika istog skupa, klase, razreda (pišemo ih malim početnim slovom), npr.: *čȍvjek, òtac, mȃjka, djȅd, nána, sȋn, sèstra, ȍko, gláva, kȕća, bášča, vȍćka, kàlem, lȉpa, šȕma, kàmēn, brȉjeg, knjȉga, vjȅtar, kȍnj, jȁnje, mȏre, grȃd, čàršija, màhala, sèlo.* Termin *opće imenice* obuhvaća i **nebrojive imenice** (one koje – po pravilu – nemaju množinu); to su:

a) **zbirne** (**kolektivne**) **imenice**, koje označavaju skup istovrsnih bića ili predmeta uzetih zajedno: dakle, ne izdvajaju se pojedini članovi skupa, nego se obuhvaća neodređeni zbir ili prirodna cjelina, npr.: *djèca, mȍmčād, plèmstvo, gospòda, jȁnjād, cvȉjeće, lȋšće, pȇrje, dȓvlje, kàmēnje, bȕrād*;

b) **gradivne imenice**, koje označavaju različite vrste materije (građe, materijala) bez obzira na njenu količinu, npr.: *vòda, snȉjeg, zrȃk, zèmlja, dȓvo, mèrmer, zlȃto, brȁšno, gvȏžđe.*

Gramatičke osobine

56 Imenice se odlikuju gramatičkim kategorijama **roda**, **broja** i **padeža**.

Rod

57 **Rod** je gramatička kategorija koja se ogleda u slaganju imenica s pridjevskim riječima i, često, glagolima.

Svaka imenica (osim malobrojnih izuzetaka) ima određeni rod: **muški**, **ženski** ili **srednji**. S obzirom na to, imenice se dijele na imenice muškog, ženskog i srednjeg roda. Zato kažemo da je rod način klasifikacije imenica.

Rod je donekle u vezi s osobinama čovjeka i životinja:

1. **muškog** su roda imenice koje označavaju bića muškog spola (*čȍvjek, bábo, djȅd, brȁt, djèčāk, Muhàmed, Hàmdija*; *hȍrōz, máčak, gȍlūb*);

2. **ženskog** su roda imenice koje označavaju bića ženskog spola (*žèna, mȃjka, nána, sèstra, djevòjčica, Amína, Ȉfeta*; *kȍkōš, mȁčka, golùbica*);

3. **srednjeg** su roda imenice koje označavaju nedorasla, mlada bića u kojih rod nije bitan ili nemaju uočljivo razvijena obilježja spola (*dijète, čȅdo, jȁnje, pȉle, mȁče*).

Prirodni i gramatički rod

Rod određen prema spolu naziva se **prirodnim rodom**; dakle, imenice koje označavaju bića muškog i ženskog spola imaju prirodni (muški ili ženski) rod. Ove imenice imaju značenje roda – u njih je rod **leksička kategorija**. 58

Sve druge imenice imaju **gramatički rod**: imenice srednjeg roda te one koje znače imena predmeta, pojava, osobina, radnji i dr. Ove imenice nemaju značenje roda, pa svoj rod dobijaju po ugledu na *oblike* imenica koje imaju prirodni rod. Zato se njihov rod određuje: 59

1. *prema nastavku* kojim se završavaju u svom osnovnom obliku (nominativu jednine) – tj., prema tipu promjene ili *paradigmatskom pokazatelju*;

2. *prema načinu slaganja u sintagmi* (na osnovu slaganja s rodom adjektivne /pridjevske/ riječi koja stoji uz imenicu; v. § S 19-20) – tj., prema *kongruencijskom pokazatelju* (za muški rod – *taj*, ženski – *ta* i srednji – *to*; v. § S 45).

Tako je, npr., imenica *grâd* muškog roda kao i imenica *sîn* – jer ima isti nastavak u nominativu jednine i isti tip promjene (*grâd-ø, grâd-a – sîn-ø, sîn-a*), a na to ukazuje i adjektivna riječ koja se s tom imenicom slaže u muškom rodu (*taj grad, taj sin*); imenica *rijèka* ženskog je roda i istog tipa promjene kao i imenica *mâjka* (*ta rijek-a, ta majk-a*); imenica *sèlo* srednjeg je roda i istog tipa promjene kao i imenica *čȅdo* (*to sel-o, to čed-o*). 60

Rod nikad ne treba određivati isključivo na temelju nastavka u Njd. jer isti nastavak mogu imati imenice različitih rodova. Stoga se pri određivanju roda treba služiti i kongruencijskim pokazateljima. Npr.: morfem *-ø* u nominativu jednine mogu imati imenice sva tri roda (*cvȉjet-ø, kôst-ø, tèle-ø*); rod ćemo pouzdano odrediti ukoliko uz ove imenice upotrijebimo riječi koje obavezno prate njihove oznake roda (*taj cvijet, ta kost, to tele*).

Napomena. U svih je drugih vrsta riječi rod čisto *gramatička kategorija*, jer ga dobijaju od imenice na osnovu **kongruencije** (slaganje u gramatičkim oznakama s imenicom); takav je slučaj s pridjevskim zamjenicama, pridjevima, brojevima (koji se ubrajaju u adjektivne riječi; v. § S 19) i glagolima (npr.: *prv-**i** naš-**ø** vrijedn-**i** takmičar-**ø** trčao-**ø** je..., prv-**a** naš-**a** vrijedn-**a** takmičark-**a** trčal-**a** je...*) – ili na osnovu **supstitucije** (zamjena imenice); takav je slučaj s imeničkim zamjenicama (*on-**ø*** /takmičar-**ø**/ *je trčao-**ø**, on-**a*** /takmičark-**a**/ *je trčal-**a***). Otuda svaka imenica po pravilu ima jedan rod, a ostale spomenute vrste riječi potencijalno imaju sva tri roda (npr.: *tàkmičār* – m.r.; *tàkmičārka* – ž.r.; *prvi naš vrijedni... trčao je* – m.r.; *prva naša vrijedna... trčala je* – ž.r.; *prvo naše vrijedno... trčalo je* – s.r.). 61

Mnoge su imenice po oblicima promjene jednog roda, a s obzirom na kongruencijski pokazatelj drugoga; potom, u pojedinih se imenica ne podudaraju gramatički i prirodni rod, a ima i imenica s dva roda (v. § S 50-54, 233-242). Tako su, npr., imenice *àga, Hàmdija* i sl. po oblicima promjene ženskog roda (kao *vòda, žèna*), ali su prirodnog muškog roda – uz njih kongruentna riječ ima oblik muškog roda (*taj aga, taj Hamdija* – kao *taj mladić, taj dječak*). Također se ne podudaraju rod imenice i spol bića koje se njo- 62

me imenuje (morfološki i semantički moment) ni u sljedećim primjerima: imenica (*taj*) *curétak* muškog je roda, a imenuje žensku osobu; imenica (*ta*) *ljùdina* ženskog je roda, a imenuje mušku osobu; imenica (*to*) *mòmče* srednjeg je roda, a imenuje mušku osobu; imenica (*taj*) *rukovòdilac* muškog je roda, a imenuje bića i muškog i ženskog spola. Uz pojedine imenice gramatičkog ženskog roda kongruentna riječ može imati oblik i muškog i ženskog roda (npr.: *taj / ta sánjalica, taj / ta pròpalica*) – njihov prirodni rod zavisi od toga da li imenuju mušku ili žensku osobu, što saznajemo iz konteksta (npr.: *Emir, taj / ta sanjalica...* – m.r.; *Emira, ta sanjalica...* – ž.r.). I imenice srednjeg roda (*to*) *gùnđalo, príčalo, zanovijètalo* i sl. mogu se odnositi na bića muškog i ženskog spola. Naposljetku, postoje dvorodne imenice (npr.: *taj / ta bôl*) s različitim padežnim oblicima (Gjd. *tog bola / te boli*), kao i imenice koje u jednini imaju jedan rod, a u množini drugi (tako su *ȍko, ȕho* u jednini srednjeg roda: *to oko, to uho,* a u množini ženskog: *te oči, te uši*)...

63 Najčešći nastavci u nominativu jednine jesu *-ø*, *-a* i *-e*/*-o*:

1. imenice muškog roda najčešće nemaju nastavka, tj. završavaju na *-ø* ("nulti nastavak" dolazi na osnovu – a ona se, po pravilu, završava na suglasnik: *čȍvjek-ø, djèčāk-ø, gȍlūb-ø*);

2. imenice ženskog roda najčešće imaju nastavak *-a* (*žèn-a, sèstr-a, Amín-a*);

3. imenice srednjeg roda imaju nastavak *-e*/*-o* (*čȅd-o*), ili im je sastavni dio osnove samoglasnik *o*/*e,* što znači da tada imaju nastavak *-ø* (*tèle-ø,* Gjd.: *tèlet-a*).

Međutim, u nominativu jednine imenica muškog i ženskog roda javljaju se i neki drugi nastavci, zato ćemo navesti sve nastavke za sve rodove imenica.

64 1. Imenice *muškog roda* u nominativu jednine imaju:

a) nastavak *-ø*: (*taj*) *Àhmed-ø, Ȁjdīn-ø, Bákir-ø, Dèrviš-ø, Nùsret-ø, djèčāk-ø, háfiz-ø, râdnīk-ø, prȉjatelj-ø, slȉkār-ø, arhìtekt-ø, grâd-ø, àkšam-ø, próstor-ø, ùspjeh-ø, zákon-ø, kompjùter-ø, bicìkl-ø*; *atèljē-ø, bìrō-ø, intèrvjū-ø, tàksī-ø*; ovdje spadaju i imenice čija se osnova završava na *-o* < *-l*: (*taj*) *stol-ø* > *stoo* > *stô-ø*;

u genitivu jednine ove imenice imaju *-a*: (*tog*) *Àhmed-a, Ȁjdīn-a, Bákir-a, Dèrviš-a, Nùsret-a, djecák-a, háfiz-a, râdnīk-a, prȉjatelj-a, slȉkār-a, arhìtekt-a, grâd-a, àkšam-a, próstor-a, ùspjeh-a, zákon-a, kompjùter-a, bicìkl-a, ateljè-a, birò-a, intervjù-a, tàksī-j-a, stòl-a*;

b) nastavak *-a*: imena i prezimena – (*taj*) *Àlij-a, Hàmdij-a, Skȁk-a*; rodbinski nazivi – *àmidž-a, dȁidž-a*; imenice koje označavaju zanimanje ili titulu: (*taj*) *arhìtekt-a, sùdij-a, kàdij-a, àg-a, hàdžij-a*; imenice koje označavaju nosioca neke osobine: (*taj*) *glávonj-a, mladòženj-a,* kao i one koje mogu biti i ž.r.: (*taj / ta*) *bèkrij-a, nèznalic-a, vodònoš-a*;

sve ovakve imenice u Gjd. imaju nastavak *-ē*: (*tog*) *Àlij-ē, Hàmdij-ē, Skȁk-ē, àmidž-ē, dȁidž-ē, arhìtekt-ē, sùdij-ē, kàdij-ē, àg-ē, hàdžij-ē, glávonj-ē, mladòženj-ē, bèkrij-ē, nèznalic-ē, vodònoš-ē*;

c) nastavak *-o*: imena, prezimena, hipokoristici i rodbinski nazivi – (*taj*) *Jàsmīnk-o, Práš-o, Fóč-o, Šljív-o, Méh-o, Núrk-o, zék-o, ádž-o, déd-o, djéd-o, téč-o, brác-o*; imenice

koje označavaju nosioca osobine: (*taj*) *nestášk-o, prljávk-o*; imenice stranog porijekla *ȁut-o, Bornè-o, râdi-o, kȍrz-o* i sl.;

u genitivu jednine imaju samo nastavak *-a*: (*tog*) *Jàsmīnk-a, nestášk-a, prljávk-a, ȁut-a, Bornè-a, râdi-j-a, kȍrz-a*; ili imaju dva nastavka, *-ē* i (rjeđe) *-a*, a onda i dva tipa promjene: (*tog*) *Práš-ē, Fóč-ē, Šljív-ē, Méh-ē, Núrk-ē, zék-ē, ádž-ē, déd-ē, djéd-ē, téč-ē, brác-ē* ili (*tog*) *Práš-a, Fóč-a, Šljív-a, Méh-a, Núrk-a, zék-a, ádž-a, déd-a, djéd-a, téč-a, brác-a*;

d) nastavak *-e*: imena kao *Hȓvoj-e, Pâvl-e*; u genitivu imaju *-a*: *Hȓvoj-a, Pâvl-a*.

Imenice *ženskog roda* u nominativu jednine imaju: **65**

a) nastavak *-a*: (*ta*) *Bȍsn-a, Emín-a, Fatím-a, Fát-a, žèn-a, djèvōjk-a, učitèljic-a, ptȉc-a, bâjk-a, knjȉg-a, slȉk-a, vòd-a, slȍg-a, srȅć-a*;

u genitivu jednine ove imenice imaju nastavak *-ē*: (*te*) *Bȍsn-ē, Emín-ē, Fatím-ē, Fát-ē, žèn-ē, djèvōjk-ē, učitèljic-ē, ptȉc-ē, bâjk-ē, knjȉg-ē, slȉk-ē, vòd-ē, slȍg-ē, srȅć-ē*;

b) nastavak *-ø*: (*ta*) *mlȁdōst-ø, rȁdōst-ø, čâst-ø, rȉječ-ø, môć-ø, žêđ-ø, ljúbav-ø, kȍkōš-ø, vȅčēr-ø*; ovdje spadaju i imenice čija se osnova završava na *-o* < *-l*: (ta) *sol-ø* > *soo* > *sô-ø, misal-ø* > *mîsao-ø*; kao i zbirne imenice (imaju samo jedninu): *čȅljād-ø, jȁnjād-ø, novoròđenčād-ø, bȕrād-ø*;

u genitivu jednine ove imenice imaju nastavak *-i*: (*te*) *mlȁdost-i, rȁdost-i, čâst-i, rȉječ-i, mȍć-i, žêđ-i, ljúbav-i, kȍkoš-i, vȅčer-i, sȍl-i, mîsl-i, čȅljād-i, jȁnjād-i, novoròđenčād-i, bȕrād-i*.

Napomena. Imenice *mȁti* i *kćî* u nominativu jednine imaju supletivne oblike koji završavaju samoglasnikom *i*; u genitivu jednine imenica *mȁti* ima *-ē*: *mȁter-ē* (akuzativ je jednak osnovi: *mȁtēr*), a imenica *kćî* ima *-i*: *kćȅr-i* (akuzativ je jednak osnovi: *kćêr*).

Imenice *srednjeg roda* u nominativu jednine imaju: **66**

a) nastavak *-o*: (*to*) *sèl-o, tȉjel-o, čȕd-o, ȕh-o, ȍk-o, zlât-o, písm-o, jȅzer-o, nȅb-o*;

b) nastavak *-e*: (*to*) *pȍlj-e, môr-e, pròljeć-e, líc-e, kȍplj-e, čȅkānj-e, cvȉjeć-e*;

c) nastavak *-ø*: (*to*) *dijète, pȉle, jȁnje, tèle, ždrȉjebe, ȉme, vrijème, rȁme, pódnē*; ove imenice imaju proširenu osnovu (*djetet-, pilet-, imen-, podnev-*...).

U genitivu jednine sve ove imenice imaju nastavak *-a*: (*tog*) *sèl-a, pȍlj-a, môr-a, djètet-a*.

Napomena. Nastavak *-a* u nominativu jednine ima jedino imenica (*to*) *dôb-a* (Gjd.: *dôba*; nepromijenjen oblik ima često i u ostalim padežima).

Broj

Broj je gramatička kategorija po kojoj se razlikuje jedinka onoga što imenica označava (**jednina**, **singular**) od skupa (**množina**, **plural**). **67**

Tako, npr., prema oblicima jednine *làbūd, nôž, pádež, sùdija, kȕća, mîsao, písmo, plȅme* stoje oblici množine *làbudovi, nóževi, pádeži, sùdije, kȕće, mîsli, písma, plemèna.*

Napomena. U prošlosti je naš jezik poznavao i **dvojinu** (*dual*). Dvojina se čuva u nominativu, akuzativu i vokativu, i to u vezi s brojevima *dva* (dvije), *oba* (obje), *tri* i *četiri*: *dva brata, tri sela, četiri sestre.* Dvojina imenica nema posebnih oblika – redovito je to neki od oblika koji već postoji u deklinaciji imenica (u imenica m. i s.r. dvojina je jednaka genitivu jednine, a u imenica ž.r. – nominativu množine). Kod imenica *ȍko, rúka, slúga* i sl. ostaci duala (*òčijū, rùkū, slùgū*) danas *znače* množinu (genitiv množine).

68 Imenice najčešće imaju različite (ali *pravilne* ili *sistemske*) oblike za dva gramatička broja – jedninu i množinu:

a) jednina:

(taj dobar) *ȕčenīk, môst, hàdžija*;
(ta dobra) *knjȉga, rȁdōst, rȉječ*;
(to dobro) *sèlo, pȍlje, ȉme*;

b) množina:

(ti dobri) *ȕčenīci, mòstovi, hàdžije*;
(te dobre) *knjȉge, rȁdosti, rȉječi*;
(ta dobra) *sèla / sȅla, pòlja / pȍlja, imèna.*

69 Pored pravilnih postoje i *dopunski* oblici: *čȍvjek – ljûdi, brȁt – brȁća, dijète – djèca, tèle – tȅlād, ȍko – ȍči.*

70 Za konkretne imenice općenito vrijedi da imaju i jedninu i množinu, a za nebrojive (zbirne i gradivne) – da nemaju tzv. jediničnu množinu.

Međutim, od ovog pravila ima odstupanja. Prvo, nemaju sve konkretne imenice oblike za oba broja. Drugo, pojedine se apstraktne imenice mogu upotrebljavati i u množini.

Pojedine imenice imaju:

a) samo jedninu (tzv. *singularia tantum*): *Bȍsna, dùhān, šèćer, òmladina, stȍka*; i

b) samo množinu (tzv. *pluralia tantum*): *Karpáti, ćevàpčići* (jelo), *zȁušnjāci* (bolest), *mèkinje, fêrije, grûdi, grȁblje, klijèšta, mȅrdevine* i dr.

71 *Samo jedninu* imaju:

– *vlastite imenice*: *Náil, Bȍsna, Hèrcegovina, Sàrajevo, Plíva.* Ovakvim imenicama označava se pojedinačna, tačno određena osoba ili pojam koji se uzima kao jedini i potpuno individualiziran; dakle, iz značenjskih razloga nemaju gramatičku kategoriju množine. Međutim, oblici množine sasvim su normalni ukoliko se nađu dva ili više pojmova s istim imenom: *Između dva Šȁmca protječe rijeka Sava. – U našem su razredu dvije Ȁzre.* Ponekad se lična imena mogu upotrijebiti u množini za označavanje više lica koja se odlikuju nekom osobinom poznate ličnosti: *Lijepo je slušati priče naših umnih*

Muhàmēdā. Drugo, neke od ovih imenica imaju *samo množinu,* s tim što je ta množina formalna, jer ne znači mnoštvo: *Hàdžīći, Závidovići, Pòtočāri, Dùbrave, Bèrane, Mlīnīšta, Pljèvlja, Ròžaje, Âlpe*;

– *nebrojive imenice*: *zbirne,* jer svojim jedninskim oblikom označavaju neizbrojiv skup bića ili predmeta: *līšće, djèca, jȁnjād, gospòda*; *gradivne imenice,* jer označavaju manju ili veću količinu nedjeljive materije: *vòda, zèmlja, kȁmēn.* Međutim, mnoge gradivne imenice mogu se upotrijebiti i u množini, ali tada one ne znače veću količinu iste materije, nego vrstu materije (*imaju ljekovite vȍde*; *naplatite tri mlijèka, hercegovačka vína*) ili predmete (*kȁmenovi, crȅpovi*), materiju na različitim mjestima i u različito vrijeme.

Napomena. I *apstraktne imenice* imaju samo jedninu – također iz značenjskih razloga: za razliku od predmeta, pojmovi nemaju individualnosti – te ne mogu ni biti brojani. Ipak je i u ovakvih imenica u posebnim uvjetima primjenljiv princip dijeljenja po količini ili kakvoći, te se upotrebljavaju i u množini: *sûše, šétnje, ȁšikovānja, mîsli, idéje...*

Samo množinu imaju: **72**

– imena nekih geografskih jedinica (kao što je već spomenuto: *Hàdžīći, Závidovići* itd.);

– imenice koje označavaju (ili su označavale) predmete sastavljene od dijelova (obično dva), ili se ono što one označavaju nalazi na više mjesta: (te) *màkaze, nȁočāri, gȁće, nȍvine, dêsni, ȍspice, bòginje*; (ta) *njȅdra, pȑsa, léđa, kòla, ústa* (dijelovi vrlo često nisu uočljivi, npr.: te *jȁsle, nȁćve*; ta *vráta*). Kao što se može vidjeti, najčešće se javljaju u ženskom i srednjem rodu, rijetko u muškom, npr.: (ti) *prȍbādi.*

Napomena. Pošto *opće* (zajedničke) *imenice* označavaju predmete i bića s istim osobinama, sasvim je prirodno da imaju oblike za oba gramatička broja. Međutim, jedan broj općih imenica nema pravilne oblike množine – množinski nastavci ne dodaju se na osnovu, već se upotrebljavaju dopunski (supletivni) oblici. **73**

Imenica *čȍvjek* nema množinu od ove osnove, već se kao množinski oblik upotrebljava imenica *ljûdi,* koja opet nema odgovarajući jedninski oblik.

Imenice muškog roda *brȁt, gospòdin, vlastèlīn,* i imenica srednjeg roda *dijète* – uglavnom nemaju pravilne oblike množine, već se u službi množine upotrebljavaju zbirne imenice: *brȁća, gospòda, vlastèla, djèca* (a one oblikom jednine označavaju samo množinu). Dvije od njih, izuzetno rijetko, mogu se sresti i u oblicima pravilne množine, prije svega u jeziku pojedinih pisaca i u narodnom stvaralaštvu. Riječ je o imenicama *vlastèlīn* i *brȁt*: *vlastelini* / *vlasteli* i *brata* (*Imam doma devet milih brâtā*).

Imenice srednjeg roda koje u zavisnim padežima proširuju osnovu (samoglasničku) suglasnikom *t,* osim u oblicima pravilne množine, upotrebljavaju se – i to mnogo češće – i kao zbirne imenice (tj., u oblicima tzv. zbirne množine) s nastavkom *-ad*: *ćèbe – ćèbeta* i *ćèbād, bȕre – bȕreta* i *bȕrād,* kao i druge imenice kad znače neki predmet.

Imenice koje označavaju mladunče nemaju oblike pravilne množine (tj., nemaju *pravu, opću* ili *jediničnu množinu*); za obilježavanje množine upotrebljavaju se, također, zbirne imenice na *-ad*: *pȉlād, tȅlād, mȁčād,* ali i supletivni oblici *pȉlići, tèlići* (*tȅoci*), *mȁčići* – oni prema sebi nemaju oblike jednine.

Zbirne imenice: *tȓnje, grâنje, kàmēnje, cvȉjeće, lȉšće* oblikom jednine označavaju množinu. Neke od njih imaju i pravilnu množinu: *tŕnovi, kȁmenovi, cvjȅtovi, lȉstovi.* Riječ je o općim imenicama koje prema oblicima jednine (*tȓn, kàmēn, cvȉjet, lȋst*) imaju pravilnu množinu i od iste osnove izvedenu zbirnu imenicu.

Množinu nemaju ni imenice koje znače obično mnoštvo, ali ne i množinu jedinki uzetih odvojeno, kao: *rȍdbina, mládež* (omladina), *trúhlež, rája.*

Padež

74 **Padeži** su različiti oblici imenskih riječi kojima se izražavaju različiti odnosi onoga što riječ znači prema ostalim riječima u sintagmi i rečenici.

75 U bosanskom jeziku ima sedam padeža u jednini i sedam u množini; dakle, svaka se imenica može upotrijebiti u četrnaest padežnih oblika. Skup tih međusobno povezanih oblika naziva se **padežna paradigma** ili **promjena (deklinacija)** jedne imenske riječi.

76 Padeži se u nas nazivaju latinskim imenima; prepoznaju se po određenim pitanjima (kao i po nastavku, akcentu te položaju riječi u rečeničnom ustrojstvu) i uobičajeno se navode ovim redoslijedom:

1. **Nominativ** (od *nominare* – imenovati; oznaka *N*): *ko? šta / što?*
2. **Genitiv** (od *genitus* – rođen; oznaka *G*): (od) *koga?* (od) *čega?*
3. **Dativ** (od *dare* – dati; oznaka *D*): *kome? čemu?*
4. **Akuzativ** (od *accusatus* – optuženik; oznaka *A*): *koga? šta / što?*
5. **Vokativ** (od *vocare* – zvati; oznaka *V*): dozivanje (*oj! hej!*)
6. **Instrumental** (od *instrumentum* – sredstvo; oznaka *I*): (s) *kim?* (s) *čim?*
7. **Lokativ** (od *locus* – mjesto; oznaka *L*): (o) *kome?* (o) *čemu?*

77 – **Nominativ** je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava *ko* je vršilac radnje ili *šta* je ono čemu se pripisuje kakvo stanje ili osobina: ***Brȁt i sèstra** vratili su se sretno, pa je **nȁša kȕća** puna radosti.*

– **Genitiv** je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava pripadnost – *od koga / od čega* šta potječe, *od koga / od čega* se nešto udaljava ili otkida: *To je kuća **nȁšeg kòmšijē**.*

– **Dativ** je oblik imenskih riječi kojim se označava *kome / čemu* se nešto namjenjuje ili usmjerava: *Kupila je cvijeće **svòjōj kòmšīnici** i otišla **njênōj kȕći**.*

– **Akuzativ** je oblik imenskih riječi koji označava *koga / šta* obuhvaća glagolska radnja, tj. ko je ili što je predmet glagolske radnje: *Obišli su **Baščȁršiju** i **Ilìdžu**.*

– **Vokativ** je oblik imenskih riječi kojim se zove, doziva, skreće pažnja, obraća: ***Èmīre**, dođi i napiši zadaću!*

– **Instrumental** je oblik imenskih riječi kojim se označava *čime* se vrši radnja glagola (sredstvo, oruđe), *s kim / s čim* je ko / što u zajednici ili srodstvu: ***Sa svòjīm sînom** okopavao je ujesen **lòpatōm** lijehu iza kuće.*

– **Lokativ** je oblik imenskih riječi kojim se označava *o kome / o čemu* se govori, ili *gdje* se što obavlja ili nalazi, boravi, miruje: *Govorili su **o prȍčitānōj knjīzi** i odmarali se **u hladòvini**.*

S obzirom na odnos prema ostalim riječima u rečenici padeži mogu biti a) **nezavisni** (ili *upravni*) i b) **zavisni** (ili *pravi*; *kosi*). **78**

a) Dva se padeža zbog svoje samostalnosti nazivaju **nezavisnim**; to su *nominativ* i *vokativ*. Mogu stajati i samostalno, nezavisno od drugih riječi u rečenici, ali i bez rečenice (u *nominativu* samo naziv, ime, natpis, etiketa – oblik nominativa može zastupati i rečenicu /v. § S 219/; *vokativ* služi za dozivanje, a dozivati se neko ili nešto može i bez rečenice). Oni služe za imenovanje bića, predmeta i pojava – *nominativ* u pripovijedanju i opisivanju (npr.: *brȁt, sèstra, kȕća, mlȁdōst*), a *vokativ* u izravnom obraćanju (*brȁte, sȅstro, kȕćo, mlȁdosti*). *Nominativ* se uvijek javlja bez prijedloga; *vokativ* i nije uopće dio rečenice – zato se u pisanju redovito odvaja zarezima.

b) Ostali su padeži **zavisni**. Zovu se još i *pravi* padeži, jer se upravo tim oblicima imenskih riječi pokazuje veza onoga što znači njihova osnova s ostalim riječima u rečenici. Mogu biti bez prijedloga (osim lokativa), i tad se obično zovu *padežnim izrazima*, ali se češće javljaju s prijedlozima, obrazujući *prijedložno-padežne izraze*.

Padeži se često međusobno formalno razlikuju padežnim nastavkom ili akcentom. **79**
Pošto su redovno oblički izjednačeni dativ i lokativ (u jednini), odnosno, dativ, instrumental i lokativ u množini, a često i genitiv i akuzativ te nominativ i akuzativ i nominativ i vokativ, sami nastavci i akcenti nisu dovoljni za prepoznavanje padeža; stoga padeže moramo posmatrati u rečeničnom kontekstu. Tako ćemo, npr., znati da je *djèvōjkama* dativ u *govorio djevojkama,* instrumental u *govorio s djevojkama,* a lokativ u *govorio o djevojkama.* Pojava istog oblika u različitim padežnim značenjima naziva se **sinkretizam** (formalno izjednačavanje dvaju ili više padežnih oblika i njihovo spajanje u jedan oblik).

Podjela imenica prema vrstama promjene

Gramatičke kategorije *roda, broja* i *padeža* imaju posebna gramatička značenja, **80**
ali svaka od njih nema i posebni izraz. Sve ove kategorije obilježene su jednim nastavkom, tj. **gramatičkim morfemom**. Gramatički morfem imenske riječi predstavlja jedinstvo gramatičkog značenja roda, broja i padeža. Tako, naprimjer, u riječi *brȁt-ø* nastavak *-ø* kazuje da je riječ o jednini muškog roda i o nominativu; u riječi *mâjk-a* nastavak *-a* objedinjava značenja: "ženski rod, jednina, nominativ"; ista su značenja objedinjena i u

morfemu *-a* u riječi *kȕć-a*. Pošto se za *padež* može reći da predstavlja osnovno značenje gramatičkog morfema imenske riječi, taj se gramatički morfem naziva *padežnim nastavkom*.

81 U morfologiji se imenice razvrstavaju i opisuju s obzirom na njihovo značenje (o čemu je bilo riječi), ali i *prema osobinama njihove promjene* (**deklinacije**). Očigledno je da, npr., imenice *brȁt-ø* (Gjd. *brȁt-a*), *mâjk-a* (Gjd. *mâjk-ē*) i *ljúbav-ø* (Gjd. *ljúbav-i*) nemaju isti sistem padežnih nastavaka, tj. nemaju istu paradigmu.

82 Imajući u vidu *sisteme padežnih nastavaka* ili *tipove paradigmi,* sve imenice bosanskog jezika dijelimo na *tri vrste.* U genitivu jednine imenice dobijaju ili nastavak *-a,* ili nastavak *-e,* ili nastavak *-i*; prema nastavku u genitivu jednine te se vrste zovu: 1. ***vrsta a***, 2. ***vrsta e*** i 3. ***vrsta i.***

83 **A-vrsti** (*prvoj*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik (nominativ jednine) završava na *-ø, -o* ili *-e* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-a.*

E-vrsti (*drugoj*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik završava na *-a* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-e.*

I-vrsti (*trećoj*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik završava na *-ø* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-i.*

84 Nastavci se dodaju na **osnovu**, koja se dobije kad se u genitivu jednine odbije **nastavak.** (Dakle, **osnovu riječi** dobijamo odbijanjem **relacijskog morfema.**)

85 1. Imenice *a-vrste* imaju dvojake nastavke – jedni su za *muški,* a drugi za *srednji* rod:

a) nastavci za muški rod:

	Jednina	Množina
N	-ø, -o/-e	-i
G	-a	-ā, -ī, -ijū
D	-u	-ima
A	=N/ =G	-e
V	-e/-u, =N	-i
I	-om/-em	-ima
L	-u	-ima

b) nastavci za srednji rod:

	Jednina	Množina
N	-o/-e	-a
G	-a	-ā
D	-u	-ima
A	-o/-e	-a
V	-o/-e	-a
I	-om/-em	-ima
L	-u	-ima

86 2. Imenice *e-vrste* imaju ovakav sistem padežnih nastavaka:

	Jednina	Množina
N	-a, -o, -e	-e
G	-ē	-ā, -ū, -ī
D	-i	-ama
A	-u	-e
V	-e, -o, -a	-e
I	-ōm	-ama
L	-i	-ama

3. Imenice *i-vrste* imaju ove padežne nastavke: 87

	Jednina	Množina
N	-ø	-i
G	-i	-ī, -ijū
D	-i	-ima
A	-ø	-i
V	-i	-i
I	-i, -ju	-ima
L	-i	-ima

Alternacije padežnih nastavaka i osnova

Iz gornjih tabela vidi se da u pojedinim padežima imamo alternativne nastavke. **Alternacije nastavaka** najčešće zavise od suglasnika na kraju osnove, ali mogu biti uvjetovane i kategorijom *živo* : *neživo* (subgenus). 88

Katkad i osnove mijenjaju svoj oblik. **Alternacije osnova** ogledaju se ili kao glasovne promjene u osnovi imenica (najčešće u dodiru osnove i nastavaka *-e* i *-i*, npr.: *ȕčenīk-ø* : *ȕčenīč-e, ȕčenīc-i*; razlozi za alternaciju osnove mogu biti i ispadanje *nepostojanog a*, promjena *l* > *o* na kraju sloga i na kraju riječi te proširivanje / skraćivanje osnova u množini, npr.: *réd-a-k-ø* : *rétk-a*; *čȉtalac-ø* : *čȉtaoc-a*; *drûg-ø* : *drȕg-ov-i*; *tìranin-ø* : *tìran-i*) ili kao prozodijske (promjene akcenta ili dužine na pojedinim slogovima te promjene mjesta akcenta, npr.: *stȁrac-ø* : *stârc-a* / *stȁrc-a, kòpāč-ø* : *kopáč-a*).

Promjena imenica po vrstama

Promjena imenica *a*-vrste

A-vrsta (ili *prva vrsta*) obuhvaća imenice na *-ø, -o* i *-e* u Njd., a to su: *a*) gotovo sve imenice muškog roda, i *b*) sve imenice srednjeg roda. Sve ove imenice, s malim odstupanjima, imaju isti tip padežnih nastavaka (Gjd. *-a*, Djd. *-u*...). 89

Promjena imenica muškog roda

Imenice muškog roda dijele se u dvije skupine: 90

– imenice koje u Njd. imaju *-ø*, i

– imenice koje u Njd. imaju nastavak *-o*/*-e*.

Imenice muškog roda s nastavkom -ø

Najveći broj imenica muškog roda nema nastavka u Njd. (odnosno imaju nastavak *-ø*). Jedne od njih označavaju nešto živo (npr.: *ȕčenīk, čȍvjek, brȁt, drûg, pjèvāč, mlàdīć, sùltān, Ibráhim, Dìzdār, Sokólović, jèlen, kȍnj*), a druge nešto neživo (npr.: *òrmār, ìzvor, prózor, krâj, brôd, grâd, kàlem, kìtāb, ramàzān, zîd, zûb, žȉvot*). 91

92 Obrazac promjene imenica koje označavaju nešto *živo*:

	Jednina	Množina
N	jèlen-ø	jèlen-i
G	jèlen-a	jèlēn-ā
D	jèlen-u	jèlen-ima
A	jèlen-a	jèlen-e
V	jèlen-e	jèlen-i
I	jèlen-om	jèlen-ima
L	jèlen-u	jèlen-ima

93 Obrazac promjene imenica koje označavaju nešto *neživo*:

	Jednina	Množina
N	prózor-ø	prózor-i
G	prózor-a	prózōr-ā
D	prózor-u	prózor-ima
A	prózor-ø	prózor-e
V	prózor-e	prózor-i
I	prózor-om	prózor-ima
L	prózor-u	prózor-ima

94 Obrazac promjene imenica s proširenom osnovom (umetak -*ov*-):

	Jednina	Množina
N	grâd-ø	grȁd-ov-i
G	grâd-a	grȁd-ōv-ā
D	grâd-u	grȁd-ov-ima
A	grâd-ø	grȁd-ov-e
V	grâd-e	grȁd-ov-i
I	grâd-om	grȁd-ov-ima
L	grád-u	grȁd-ov-ima

95 Obrazac promjene imenica s proširenom osnovom (umetak -*ev*-):

	Jednina	Množina
N	pânj-ø	pánj-ev-i
G	pánj-a	pánj-ēv-ā
D	pánj-u	pánj-ev-ima
A	pânj-ø	pánj-ev-e
V	pânj-u	pánj-ev-i
I	pánj-em	pánj-ev-ima
L	pánj-u	pánj-ev-ima

Napomena. Imenice stranog porijekla te vlastita imena čija se osnova završava na *i, e, o* i *u* (*hȍbi, pônī, tàksī, žȉrī, Rûmī, Suhrawàrdī, Hevấī, Vêrdi, Bȍbī*; *bìfē, kùpē, renòmē, sìžē, žèlē, Dânte, Hàjne* /*Heine*/; *bìrō, mètrō, nìvō, sàkō*; *intèrvjū, Nȅhru, Pèrū*) također imaju -*ø* u Njd. (i u Vjd.). Dekliniraju se kao i ostale imenice m.r. bez nastavka u Njd. (*aglutinacija*), tj. cijeloj se riječi dodaju nastavci (*kùpē-ø, kupè-a, kupè-u...*), s tim što imenice sa završnim *i* (a tako i one koje završavaju na *y*, npr., *Henry*) između osnove i nastavka dobijaju -*j*- (fuzija) pod utjecajem pravila našeg jezika da se sve imenske osnove završavaju na suglasnik (a radi izbjegavanja *zijeva*): *hȍbi*, Gjd. *hȍbi-j-a*, Djd. *hȍbi-j-u..., Alighieri, Alighierija, Alighieriju..., Arebi, Arebija, Arebiju..., Rumi, Rumija, Rumiju..., Henry, Henryja, Henryju...* 96

Napomene uz pojedine padeže

Nominativ jednine

Malobrojna skupina imenica m.r. čija se osnova završava na -*l* ima vokaliziranu osnovu u Njd. kao rezultat prelaska -*l* u *o*: *ânđeo, òrao, pȅpeo, prédio, smîsao* i dr. Takve imenice imaju promjenu kao i ostale imenice m.r. s -*ø* nastavkom i osnovom na suglasnik: *ânđeo, ânđel-a, ânđel-u...* Ponašaju se, dakle, kao i imenice u kojih ne dolazi do alternacije *l/o* u Njd. (*òdjel, mòrāl – òdjel-a, morál-a, òdjel-u, morál-u...*). 97

Obrazac promjene imenica s vokaliziranom osnovom (s alternacijom *l/o*): 98

	Jednina	Množina
N	ânđeo-ø	ânđel-i
G	ânđel-a	ânđēl-ā
D	ânđel-u	ânđel-ima
A	ânđel-a	ânđel-e
V	ânđel-e	ânđel-i
I	ânđel-om	ânđel-ima
L	ânđel-u	ânđel-ima

Neke imenice stranog porijekla u ovom padežnom obliku mogu imati proširenu osnovu, ali se javljaju i bez proširene osnove: *àkcenat* i *àkcent, òbjekat* i *òbjekt,* ali samo *kòncept, kòncert* itd.

Akuzativ jednine

1. Za imenice m.r. s nastavkom -*ø* vrijedi općenito pravilo o jednakosti Gjd. i Ajd. (ako označavaju nešto živo) ili Njd. i Ajd. (ako označavaju nešto neživo): *Slušam* ***ùčenīka*** *kako govori. – Slušam* ***ìzvor*** *kako žubori.* 99

To važi i onda kada biće (više) nije živo: *Vojnici su s tugom podigli* ***mrtvàca*** *s trave.*

2. Imenice koje označavaju biljke ili skupove živih bića (npr.: *òrah, ljìljan, bádem, hrâst*; *národ, čȍpōr, ȍdrēd, skȕp*) ponašaju se kao imenice za neživo.

3. Imenice koje označavaju i nešto živo i nešto neživo (npr.: *člân, glâsnīk*) u Ajd. imaju oblik prema značenju: *Pročitali su sporni **člân** zakona. – Upoznali su vrijednog **člâna** grupe.*

Vokativ jednine

100 U Vjd. alterniraju nastavci *-e* i *-u*.

1. Imenice čija se osnova završava nenepčanim suglasnikom u Vjd. imaju nastavak *-e*: *brȁte, Ismáile, gȍlūbe, grâde.*

2. Imenice čija se osnova završava prednjonepčanim suglasnikom (*č, ć, dž, đ, j, lj, nj, š, ž*) imaju nastavak *-u*: *ȍrāču, mlȁdīću, kòledžu, smûđu, krȁju, prȉjatelju, pânju, šȉšmišu, pûžu.*

101 Nastavak *-u* mogu imati i neke imenice koje se u Njd. završavaju suglasnikom *-h*: *grȁhu, strâhu,* kao i neke imenice na *-ak* (s nepostojanim *a*): *mȍzak – mȍzgu, trȍšak – trȍšku, vȍsak – vȍsku, máčak – mâčku, pátak – pâtku* (dvije posljednje imaju i isti N i V), ali imenica *tétak* ima N=V. Nastavak *-e* uvjetovao bi u ovih imenica, bar prividno, semantičke promjene (usp.: *mȁče, pȁče...*).

3. Dvojake nastavke (*-e / -u*) imaju imenice čija se osnova završava sonantom *r* ukoliko su ispred *r* samoglasnici *a, e* i *i,* tako da su sinonimni oblici: *pȅkāre* i *pȅkāru, gȕštere* i *gȕšteru, pàstīre* i *pàstīru.* Međutim, pojedine imenice imaju samo nastavak *-e*: *cȁre, Ámire, Kádire.* Ukoliko su ispred *r* samoglasnici *o* i *u,* nastavak je *-e*: *mâjstore, ìzvore, kȍstūre.*

102 4. *Alternacije osnova.* U imenica čija se osnova završava suglasnicima *k, g, h, c* i *z* ispred vokativnog nastavka *-e* imamo palataliziranu osnovu i alternaciju: *c, k* > *č* (*mjȅsēče, čȍvječe*), *g, z* > *ž* (*drûže, knȇže*), *h* > *š* (*dȕše, siròmaše*).

Izuzetak su pojedina imena, prezimena te etnici čija se osnova završava na konsonant koji podliježe palatalizaciji. Takva imena imaju:

a) nastavak *-ø*, tj. vokativ im je jednak nominativu: *Tárik, Ȉshāk, Prȕščāk, Stȍvrāg, Fejzùlāh, Báruh, Frìdrih, Vrábac, Zêc*;

b) nastavak *-u*: *Ȁllāhu, Ȁbdulāhu, Ȅnglēzu, Kȉnēzu.*

Instrumental jednine

103 Za Ijd. osobena je alternacija vokala *o* i *e* u nastavku, pa je taj nastavak ili *-om* ili *-em.*

1. Imenice čija se osnova završava nenepčanim suglasnikom imaju nastavak *-om*: *čȍvjekom, ȕčenīkom, drûgom, jèlenom, grâdom, zûbom.*

Imenice čija se osnova završava na *z* i *s* također imaju *-om*: *háfizom, vȉtēzom, mlâzom, òbrazom, vȍzom*; *pȍjāsom, nȍsom, kôsom.*

2. Imenice čija se osnova završava nepčanim suglasnikom imaju nastavak *-em*: *mûžem, mladíćem, vozáčem, mȁčem, nóžem, kȁišem, koláčem, čȁjem.*

Napomena. U našem jeziku još uvijek nisu dosljedno sprovedena navedena pravila. Otuda se mogu sresti i drugačiji nastavci od očekivanih: *jȕrīšom, gȕlāšom* (pored *gȕlāšem*), *čȁušom, bȍgāljom, spanáćom*; *mrȁzem* (pored *mrȁzom*) itd.

3. Ukoliko ispred završnih nepčanih suglasnika stoji *e*, nastavak će u riječi s jednosložnom osnovom (rjeđe s dvosložnom) biti *-om*: *Prènjom, Béčom, jêžom, krèčom, vèšom, pádežom*. Do razjednačavanja (disimilacije) samoglasnika ne dolazi u imenica tvorenih sufiksom *-telj*, pa je: *prȉjateljem, ròditeljem, Stvòriteljem, gòniteljem, ùčiteljem*.

Imenice čija se osnova završava na *c* također imaju *-em*: *òcem, strícem, bórcem, glúmcem, žápcem*. Izuzetak su riječi u kojima je nastavak *-om* nametnut djelovanjem disimilacije (npr.: *zêcom*) te riječi stranog porijekla: *prȉncom, vìcom*.

4. Dvojake nastavke imaju imenica *put* (*pútom* / *pútem*) kao i neke imenice s osnovom na sonant *r* te grupe *št* i *žd*.

a) Imenice na *-ār* imaju oba nastavka: *gospodárom / gospodárem, pěkārom / pěkārem, nȍvinārom / nȍvinārem, zubárom / zubárem*. Iza sufiksa *-(a)r*, tj. ukoliko je ispred *r* nepostojano *a*, dolazi samo nastavak *-om*: *mètrom, svèkrom*. Ostale imenice također imaju samo *-om*: *dârom, žârom, zbȍrom, zbîrom, sâborom, pêndžerom, pròfesorom, kȍstūrom*.

b) Imenice čija se osnova završava na grupe *št* i *žd* mogu imati oba nastavka: *pláštom / pláštem, príštom / príštem, dȁždom / dȁždem, dȕždom / dȕždem*.

Nominativ množine

U Nmn. nastavak je *-i*. **104**

Alternacije osnova. Nastavak *-i* ne dolazi svakad neposredno na osnovu; između osnove i nastavka mnoge jednosložne i dvosložne imenice dobijaju **umetak** (*infiks*) *-ov-* / *-ev-* (ovisno o palatalnosti prethodnog suglasnika: *-ov-* načelno dolazi iza nenepčanih, a *-ev-* iza nepčanih suglasnika). (Tako je, po pravilu, i u drugim padežima množine.) Dodavanjem sloga *-ov-* / *-ev-* dobija se **duga množina** (Nmn. *grȁdovi, múževi*: Njd. *grâd, mûž*).

Nasuprot ovome, imamo i **skraćivanje osnova** iz jednine (Nmn. *grȁđāni*: Njd. *grȁđanin*).

Napomena. Imenica *brȁt* nema množine, nego umjesto nje služe oblici zbirne imenice *brȁća* (koja je formalno imenica ž.r. u jednini; Gjd. *brȁćē*).

Imenica *čȍvjek* u množini ima dopunski oblik *ljûdi*.

1. **Duga množina**. Većina jednosložnih i dio dvosložnih imenica m.r. s nastavkom *-i* u Nmn. mogu imati *kratku* (*-i*) i *dugu* (*-ov-i* /*-ev-i*) množinu. **105**

S obzirom na prisustvo / odsustvo umetka *-ov-* / *-ev-*, u našem jeziku postoje tri skupine imenica:

a) imenice koje imaju samo dugu množinu (u stilski neobilježenu izrazu);

b) imenice koje imaju samo kratku množinu;

c) imenice koje imaju dvostruke oblike, tj. i dugu i kratku množinu.

106 a) Samo **dugu množinu** imaju:

– s umetkom *-ov-*: *bân – bánovi, dȍm – dòmovi, drûg – drȕgovi, grâd – grȁdovi, kîp – kípovi, kôs – kósovi, lôm – lòmovi, lópov – lópovi, lôz – lózovi, plâst – plástovi, rêd – rȅdovi, sîn – sȉnovi, stân – stȁnovi, šûm – šúmovi, tîp – típovi, ûm – úmovi* (jednosložne imenice); *pójam – pójmovi, sájam – sájmovi, tȉgar – tȉgrovi, trȍšak – trȍškovi, zájam – zájmovi* (i ovo su imenice s jednosložnom osnovom – nakon ispadanja nepostojanog *a*); *cvȉjet – cvjȅtovi, svȉjet – svjȅtovi, vȉjek – vjȅkovi* (dvosložne imenice) itd.;

– s umetkom *-ev-*: *bȉč – bìčevi, brôj – bròjevi, jêž – jéževi, krâj – krȁjevi, mûž – múževi, pânj – pánjevi, strîc – stríčevi, zêc – zȅčevi, vȉc – vìcevi, zmȁj – zmàjevi*; *rážanj – rážnjevi* itd.

Napomena. Pojedine imenice iz ove skupine u kojih se osnova završava na *s, z* i *r* mogu imati i *-ev-* i *-ov-*: *nôs – nȍsevi / nȍsovi, knêz – knȅževi / knȅzovi, mrȁz – mrȁzevi / mrȁzovi, čȉr – čȉrevi / čȉrovi, sȉr – sȉrevi / sȉrovi* itd. Drugo, neke od ovih imenica imaju i kratku množinu (npr.: *drûzi, tȉgri, krȁji, mûži*); međutim, takvi su oblici stilski obilježeni.

107 b) Samo **kratku množinu** imaju:

– manji broj jednosložnih imenica: *brâvi, cȓvi, čâri, đáci, gȍsti, kònji, mrâvi, nêrvi, pȓsti, psȉ, ptȉći, tkáči*; *âri, jârdi*; *Čȅsi, Gȓci, Škȍti* itd.;

– dvosložne imenice kao: *bádemi, čuvári, dókazi, jèzici, lópovi, motóri, prózori, sávjeti, tùristi, zákoni* itd., te dvosložne imenice s nepostojanim *a*: *cŕnci, čámci, članci, glúmci, lônci / lȍnci, písci, stârci, žívci* itd.

108 c) Mnoge imenice imaju i dugu i kratku množinu: *krȁkovi / krâci, vȕkovi / vûci, gȍlubovi / gȍlūbi, òrlovi / òrli, mȉševi / mȉši, lȉšajevi / lȉšāji, pátkovi / páci, pȁukovi / pȁūci, pȁunovi / pȁuni, vjȅtrovi / vjȅtri, vȉtlovi / vȉtli, kàblovi / kàbli, pijètlovi / pijètli* itd. Moguća su miješanja u paradigmi ovisno o značenju: *ȁkt – ȁkti* (spisi) : *ȁkt – ȁktovi* (slikarsko djelo); *čîn – čîni* (djela) : *čîn – čȉnovi* (dijelovi dramskog teksta; stupnjevi vojne hijerarhije).

109 2. **Skraćivanje osnova**. Imenice koje u jednini imaju *-in* (kao sastavni dio osnove) oblike množine grade dodavanjem nastavaka na okrnjenu osnovu, koja se dobija odbacivanjem sufiksa *-in*: *Bùgarin – Bùgari, Norvéžanin – Norvéžāni, Trâvničanin – Trâvničāni, Banjalúčanin – Banjalúčāni, čȍbanin – čȍbani, òtočanin – òtočāni, pàganin – pàgani.* Sufiks *-in* ne gubi se u množini imenica *domàćin* i *tȕđin*: *domàćini, tȕđini.*

Imenica *Tùrčin* ima Nmn. *Tȕrci / Tûrci* (dakle, palatalizirana je osnova *Turk-*).

Imenica *gospòdin* ima samo jedninu; ulogu množine preuzima zbirna imenica *gospòda* (a to je formalno imenica ž.r. u jednini); od imenice *vlastèlīn*, pored oblika pravilne možine (*vlastelíni*), upotrebljava se u značenju množine i zbirna imenica *vlastèla.*

Genitiv množine

Alternacije nastavaka. U množini imenica m.r. *a*-vrste jedino Gmn. ima alternaciju nastavaka. Pored nastavka *-ā*, koji je i najčešći, pojedine imenice imaju nastavke *-ī* i *-ijū*. **110**

Nastavak *-ī* imaju imenica *ljûdi – ljúdī* te još nekoliko imenica: *âr – árī, pâr – párī* (za ono što je u paru – npr., *čarape*), *mjȅsēc – mjesécī, hvât – hvátī; cȓv – cŕvī, mrâv – mrávī, zûb – zúbī, vât – vátī, vȍlt – vȍltī* (pored: *cŕvā, mrávā, zúbā, vátā, vóltā*).

Nastavak *-ijū* (ostatak stare dvojine) imaju samo imenice *pȓst, gȍst, nȍkat*: *pȑstijū* (pored: *pŕstā, pȑstī*), *gòstijū* (uz rjeđe: *gòstī*), *nòktijū* (pored: *nokátā, nòktī*).

Alternacije osnova. 1. U Gmn. uvijek je dug posljednji slog osnove: *prózor – prózōrā*. 2. Imenice koje u Njd. imaju nepostojano *a* između dvaju krajnjih suglasnika osnove, npr.: *zadátak*, nepostojano *a* imaju još i u Gmn.: *zàdātākā*; tako i neke imenice stranog porijekla sa suglasničkom skupinom na kraju osnove, u kojoj je drugi suglasnik *t*: *asìstent – asìstenātā, dòcent – dòcenātā, stùdent – stùdenātā* (ali: *rèmont – rèmōntā, dìstrikt – dìstrīktā*). **111**

Izuzetno, nepostojano *a* u Gmn. javlja se i u imenica s drugačijom suglasničkom skupinom, npr.: *ȍbelisk – ȍbelisākā.*

Ostale se suglasničke skupine ne razbijaju samoglasnikom *a* u Gmn.: *ìndeks – ȉndēksā, rèfleks – rȅflēksā, smàragd – smȁrāgdā.* Ipak, ima imenica koje se upotrebljavaju s nepostojanim *a* i bez nepostojanog *a*, npr.: *bicìkl* (i: *bicìklo*, s.r.) – *bicìkālā* / *bicíklā.*

3. Imenice koje se u Njd. završavaju na *-lac* (npr.: *glèdalac, mòlilac, nòsilac*) u svim ostalim padežima imaju vokaliziranu osnovu, izuzevši Gmn.: *glèdalācā, mòlilācā, nòsilācā.*

Obrazac promjene imenica s osnovom na *-lac*: **112**

	Jednina	Množina
N	čìtalac-ø	čìtaoc-i
G	čìtaoc-a	čìtalāc-ā
D	čìtaoc-u	čìtaoc-ima
A	čìtaoc-a	čìtaoc-e
V	čìtaoč-e	čìtaoc-i
I	čìtaoc-em	čìtaoc-ima
L	čìtaoc-u	čìtaoc-ima

Imenice muškog roda s nastavkom -o i -e u nominativu jednine

Nevelika skupina imenica muškog roda u nominativu jednine ima nastavak *-o* i *-e*. Uglavnom su to riječi stranog porijekla, imena, prezimena i imena odmila. **113**

Imenice s nastavkom *-o*

114 Za imenice s nastavkom *-o* u Njd. zajedničko je da imaju vokativ jednak nominativu te da u Ijd. imaju nastavak *-om*. U imenica koje označavaju nešto neživo jednaki su Njd. i Ajd., a u onih koje označavaju nešto živo jednaki su Gjd. i Ajd.

Imenice koje znače nešto neživo u množini su muškog roda (takva je samo imenica *àuto* – Nmn.: ti *àuti*), ili srednjeg (*dìnamo, gȅto, kȍrzo, tȍrzo, tȁngo, tȅmpo, vàterpōlo* – Nmn.: ta *dìnama, gȅta, kȍrza, tȍrza, tȁnga, tȅmpa, vàterpōla*), a neke od njih ili muškog ili srednjeg (*kônto* – Nmn. *kônti* / *kônta, tòrnādo* – Nmn. *tòrnādi* / *tòrnāda*). Imenice koje znače nešto živo (npr.: *djȅčko, dugòuško, raščupánko, nestáško*) u množini su muškog roda (Nmn.: ti *djȅčki, raščupánci*) i u Gmn. ne dobijaju nepostojano *a* između dvaju suglasnika na kraju osnove (*raščupánkā, nestáškā*). Vlastita imena (npr.: *Jàsmīnko, Jàsēnko, Snjȅško, Zlȁtko, Dànilo, Sirbúbalo, Sòfoklo, Kârlo, Kàiro, Kȍngo, Makòndo, Maròko*) obično se ne upotrebljavaju u množini; ukoliko se upotrijebe, imaju nastavke kao imenice m.r. na *-ø* (*Sirbúbal-i, Sirbúbāl-ā* /prezime/ – kao *jèlen-i, jèlēn-ā*). Imenice koje završavaju na *-io* (npr.: *râdio, ȅmbrio, Mârio, Tòkio*) u zavisnim padežima dobijaju međusamoglasničko *j* (*râdija, Tòkija, râdiju, Tòkiju*...).

115 Obrazac promjene imenica m.r. s nastavkom *-o*:

	Jednina	Množina
N	raščupánk-o àut-o râdi-o	raščupánc-i àut-i râdij-i
G	raščupánk-a àut-a râdij-a	raščupánk-ā ȁūt-ā râdīj-ā
D	raščupánk-u àut-u râdij-u	raščupánc-ima àut-ima râdij-ima
A	raščupánk-a àut-o râdi-o	raščupánk-e àut-e râdij-e
V	raščupánk-o àut-o râdi-o	raščupánc-i àut-i râdij-i
I	raščupánk-om àut-om râdij-em / râdi-om	raščupánc-ima àut-ima râdij-ima
L	raščupánk-u àut-u râdij-u	raščupánc-ima àut-ima râdij-ima

Imenice odmila (*hipokoristici*), prezimena i imena s dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (npr.: *médo, zéko, ćóso, ádžo, stríko, dájo, bábo, bráco, bríco, bŕko, Hózo, Kréso, Lúlo, Péco, Ágo, Áljo, Cigo, Éro, Háso, Húso, Íbro, Mújo, Péro, Édo, Súljo, Zúko*) mogu imati promjenu po *a*-vrsti (*bábo, bába, bábu..., Mújo, Múja, Múju...*), ali je u bosanskom jeziku češća promjena po *e*-vrsti (*bábo, bábē, bábi..., Mújo, Mújē, Múji...* – kao: *žèna, žènē, žèni...*). 116

Imenice s nastavkom *-e*

Vlastita imena s nastavkom *-e* u Njd. (npr.: *Hònōrije, Hòrācije, Hȑvoje, Jȗlije, Đȏrđe, Pȃvle*) isti oblik imaju i u vokativu, a u instrumentalu imaju nastavak *-em*. 117

Obrazac promjene imena s nastavkom *-e*: N *Hȑvoje,* G *Hȑvoja,* D *Hȑvoju,* A *Hȑvoja,* V *Hȑvoje,* I *Hȑvojem,* L *Hȑvoju.*

Dvosložni hipokoristici s nastavkom *-e* i dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (npr.: *Ánte, Júre, Ráde, Hŕle, Súle*) imaju dva obrasca promjene (kao i hipokoristici s nastavkom *-o*): rjeđe se dekliniraju po *a*-vrsti (N *Ánte,* G *Ánta,* D *Ántu...*), a češće po *e*-vrsti (N *Hŕle,* G *Hŕlē,* D *Hŕli...*). 118

Napomena. Imenice muškog (prirodnog) roda koje se u Njd. završavaju na *-a* (npr.: *àga, kàdija, Àlija, Hàmdija, Kaìmija*) imaju obrazac promjene imenica *e*-vrste (*àga, àgē...,* kao *žèna, žènē...*; v. § M 133). 119

Imena i prezimena muških i ženskih osoba dekliniraju se različito. Ako je u pitanju muška osoba, mijenjaju se i ime i prezime (*Muhsin Rizvić, Muhsina Rizvića, Muhsinu Rizviću...*; *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku...*); ako je riječ o ženskoj osobi, mijenja se samo ime (*Suada Dilberović, Suade Dilberović, Suadi Dilberović...*); izuzetno se uz ime ženske osobe može deklinirati i prezime ako se završava na *-a,* a koje se inače mijenja po *e*-vrsti (*Lejla Maglajlija, Lejle Maglajlije, Lejli Maglajliji...*; *Hasnija Muratagić-Tuna, Hasnije Muratagić-Tune, Hasniji Muratagić-Tuni...*).

Promjena imenica srednjeg roda

Imenice srednjeg roda u nominativu jednine završavaju se na *-o* i *-e,* izuzev imenice *dȏba.* (Završno *-o* uvijek je nastavak.) Za ove imenice vrijedi opće pravilo o jednakosti nominativa, akuzativa i vokativa u jednini i množini. Pored toga, u jednini su jednaki dativ i lokativ, a u množini dativ, instrumental i lokativ. 120

S obzirom na to da li imaju isti ili različit broj slogova u osnovi svih padeža, sve imenice srednjeg roda dijelimo na dva razreda: 121

1) **jednakosložne imenice** (npr.: *sèl-o, sèl-a*; *pȍlj-e, pȍlj-a*);
2) **nejednakosložne imenice** (npr.: *úže-ø, úže-t-a*; *rȁme-ø, rȁme-n-a*).

Imenice jednakosložne osnove

122 Alternaciju nastavaka imamo samo u Ijd.: nastavak *-om* imaju imenice koje u Njd. završavaju na *-o,* a nastavak *-em* imenice koje imaju *-e* u Njd.

Obrazac promjene imenica srednjeg roda jednakosložne osnove:

123 a) Imenice koje u Njd. završavaju na *-o*:

	Jednina	Množina
N	sèl-o	sȅl-a
G	sèl-a	sél-ā / sêl-ā
D	sèl-u	sȅl-ima
A	sèl-o	sȅl-a
V	sèl-o	sȅl-a
I	sèl-om	sȅl-ima
L	sèl-u	sȅl-ima

124 b) Imenice koje u Njd. završavaju na *-e*:

	Jednina	Množina
N	pȍlj-e	pȍlj-a
G	pȍlj-a	pólj-ā / pôlj-ā
D	pȍlj-u	pȍlj-ima
A	pȍlj-e	pȍlj-a
V	pȍlj-e	pȍlj-a
I	pȍlj-em	pȍlj-ima
L	pȍlj-u	pȍlj-ima

125 Kao *pȍlje* mijenjaju se zbirne i glagolske imenice: *bȋlje, bìsērje, cvȉjeće, grânje, lȉšće, prûće*; *kúpānje, pjȅvānje...,* a kao *sèlo* mijenjaju se: *jȁto, jèlo, pèro, stȁdo / stâdo, kíno, jȕgo.*

126 Imenice u kojih se osnova završava na dva ili više suglasnika razbijaju tu skupinu u Gmn. nepostojanim *a*, tj. imaju proširenu osnovu: *jȕtro – jȕtārā, jèdro – jedárā, rèbro – rebárā, stáblo – stâbālā*; izuzetak su imenice čija se osnova završava skupinama *st, št, šć, zd, žđ* te onim u kojima je *j* zadnji glas: *mjȅsto – mjêstā, ògnjīšte – ògnjīštā, ráskŕšće – ráskŕšćā, gnijèzdo – gnijèzdā, gvôžđe – gvôžđā, prȁskozōrje – prȁskozōrjā,* ali: *herójstvo – hèrōjstāvā, junáštvo – jùnāštāvā, drúštvo – drûštāvā.*

Imenice *ȍko* i *ȕho* u množini imaju izmijenjene osnove i promjenu po *i*-vrsti (NAVmn.: *ȍči, ȕši*); u Gmn. imaju oblike nekadašnje dvojine: *òčijū, ùšijū.*

Imenice nejednakosložne (proširene) osnove

127 Jedan broj imenica srednjeg roda u zavisnim padežima (osim u akuzativu i vokativu jednine) ima proširenu osnovu; zavisni padeži mogu u odnosu na nominativ jednine

biti prošireni suglasnicima *t, n, v* i *s,* otud se u nejednakosložnih imenica može govoriti i o umecima (infiksima) *-et-, -en-, -ev-* i *-es-*.

a) Imenice s umetkom *-t-*; obrazac promjene: 128

	Jednina	Množina
N	dùgme-ø	dugmè-t-a
G	dùgme-t-a	dugmé-t-ā
D	dùgme-t-u	dugmè-t-ima
A	dùgme-ø	dugmè-t-a
V	dùgme-ø	dugmè-t-a
I	dùgme-t-om	dugmè-t-ima
L	dùgme-t-u	dugmè-t-ima

Imenice s umetkom *-t-* najčešće označavaju nešto živo (i to mladunčad: *čeljáde, dijète, dòjēnče, jȁnje, jȁre, júne, kljúse, mȁče, ùnuče, štène* itd.), ali označavaju i stvari (*bùre* / *bȕre, ćȅbe, dùgme, úže, tȁne, tùce* itd.).

Imenice koje označavaju mladunčad nemaju množine s umetkom *-t-*; sa značenjem množine upotrebljavaju se zbirne imenice ž.r. na *-ād* (imaju promjenu po *i*-vrsti) ili množinski oblici na *-ići* (mijenjaju se po *a*-vrsti): *mȁče – mȁčād* ili *mȁčići* (:Njd. *mȁčić*), *ùnuče – ùnučād* ili *ùnučići* (: Njd. *ùnučić*).

Napomena. 129

1. Imenica *dijète* (gen. *djèteta,* dat. *djètetu...*) prema sebi u značenju množine ima samo zbirnu imenicu *djèca* (formalno je to imenica ž.r. i mijenja se kao imenica *e*-vrste u jednini: te *djècē,* toj *djȅci...* – kao *žènē, žȅni...*).

2. Imenica *jáje* u jednini može imati umetak *-et-* (*jáj-et-a, jáj-et-u...*), a u množini ga nema (*jáj-a, jáj-ā, jáj-ima...*).

3. Imenica *dȑvo* može značiti: a) građu, ogrjev; tad ima oblike jednakosložnih imenica koje se u Njd. završavaju nastavkom *-o* (kao *sèl-o, sèl-a...*: Gjd. *dȑva,* NAVmn. *dr̀va,* Gmn. *dŕvā...*); i b) živo drvo (stablo); tad i u jednini i u množini ima umetak *-et-* (Gjd. *dȑv-et-a,* NAVmn. *drv-èt-a,* Gmn. *drv-ét-ā...*).

b) Imenice s umecima *-n-* i *-v-*; obrazac promjene: 130

	Jednina		Množina	
N	ȉme-ø,	pódnē-ø	imè-n-a	pódne-v-a / pódne-v-i
G	ȉme-n-a	pódne-v-a	imé-n-ā	pódnē-v-ā
D	ȉme-n-u	pódne-v-u	imè-n-ima	pódne-v-ima
A	ȉme-ø	pódnē-ø	imè-n-a	pódne-v-a / pódne-v-e
V	ȉme-ø	pódnē-ø	imè-n-a	pódne-v-a / pódne-v-i
I	ȉme-n-om	pódne-v-om	imè-n-ima	pódne-v-ima
L	ȉme-n-u	pódne-v-u	imè-n-ima	pódne-v-ima

Kao imenica *ȉme* mijenjaju se imenice: *brȅme, plȅme, rȁme, tjȅme, sjȅme, vȉme, vrijème* i sl., a kao imenica *pódnē* mijenjaju se imenice: *dopódnē, prijepódnē, popódnē, poslijepódnē.*

131 c) Imenice *nȅbo, čȕdo* i *tȉjelo* u jednini imaju neproširenu osnovu, a u množini i neproširenu (*nȅb-a,...*) i proširenu (*neb-ès-a, neb-és-ā..., čud-ès-a, čud-és-ā..., tjel-ès-a, tjel-és-ā...*; ovi oblici imaju stilsku vrijednost).

Napomena.

1. Posljednji slog osnove u Gmn. svih imenica srednjeg roda uvijek je dug: *sèlo – sélā / sêlā, pȍlje – póljā / pôljā, ȉme – iménā, herójstvo – hèrōjstāvā.*

2. Imenica *dôba* jedina je imenica srednjeg roda sa završetkom *-a.* U svim padežima jednine i množine može se upotrebljavati bez promjene; ukoliko se mijenja, u Ijd. ima oblik *dôbom,* u DLjd. *dôbu,* a u DILmn. *dōbima.*

Promjena imenica *e*-vrste

132 Po ***e*-vrsti** (ili *drugoj vrsti*) mijenjaju se imenice koje se u Njd. završavaju na *-a, -e* i *-o* a koje u Gjd. imaju nastavak *-ē.*

133 *E-vrsta* obuhvaća:

a) imenice ženskog roda sa završetkom *-a, -e* i *-o* u Njd. (*žèna, djèvōjka, gȍspođica, džámija, Emína, Kadíra, Hàsanaginica, Šeherzáda, Fáta, Ájka*; *Kadíre* – imena ovog tipa, koja su zadržala izvorni oblik na *-e,* česta su u zapadnom dijelu Bosanske krajine; *Ájko* – hipokoristici ovog tipa uobičajeni su u Cazinskoj krajini te u dolinama Rame i Bile);

b) imenice ženskog roda koje imaju samo množinu (*hlȁče, nȍvine*);

c) sve imenice (uglavnom) muškog roda sa završetkom *-a* u Njd. (/taj/ *gázija, hȍdža, sùdija, kujùndžija, zanàtlija, Akšámija, Bašèskija, Skȁka, Hàmdija, Ȁlaga, Mȉrza, Ȉbrica*; /taj, ta/ *sánjalica, slúga, budàla, pìjanica, lútalica, ùdvorica, ùlizica*);

d) pojedine zbirne imenice (*brȁća, djèca, dječùrlija, gospòda*);

e) dvosložne hipokoristike i prezimena s nastavkom *-o* i *-e* u Njd. i s dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (*médo, ádžo, bábo, bráco, róđo, Péco, Zvŕko, Mújo, Péro, Édo, Súljo, Zúko*; *Ále, Júre, Ráde, Súle*), koji mogu imati promjenu i po *a*-vrsti (*bábo, bába, bábu..., Mújo, Múja, Múju...*), ali je u bosanskom jeziku češća promjena po *e*-vrsti (*bábo, bábē, bábi..., Mújo, Mújē, Múji...* – kao: *žèna, žènē, žèni...*);

f) imenicu *mȁti.*

134 Obrazac promjene imenica *e*-vrste; ženski rod:

	Jednina	Množina
N	žèn-a	žèn-e
G	žèn-ē	žén-ā
D	žèn-i	žèn-ama
A	žèn-u	žèn-e
V	žȅn-o	žèn-e
I	žèn-ōm	žèn-ama
L	žèn-i	žèn-ama

Muški rod: 135

	Jednina	Množina
N	zanàtlij-a	zanàtlij-e
G	zanàtlij-ē	zanàtlīj-ā
D	zanàtlij-i	zanàtlij-ama
A	zanàtlij-u	zanàtlij-e
V	zanàtlij-o/-a	zanàtlij-e
I	zanàtlij-ōm	zanàtlij-ama
L	zanàtlij-i	zanàtlij-ama

Alternacije nastavaka imamo u Vjd. i Gmn., a alternacije osnova u DLjd. i Gmn.

Vokativ jednine

U Vjd. javlja se najčešće nastavak *-o*; ovaj oblik tvori se još nastavcima *-a* i *-e*. 136

1. Nastavak *-o* imaju:

a) većina općih, zbirnih i gradivnih imenica na *-a* i *-o* u Njd.: *žȅno, mâjko, sȅstro, djèvōjko, dûšo, pjȅsmo, ptȉco, harmòniko, nâdo, glâvo, knjȉgo, slûgo, ljùdino*; *mâco*; *bâbo, brâco, zêko*; *brȁćo, djecȕrlijo, gȍspodo*; *zȅmljo*;

b) dvosložni hipokoristici ženskih i muških imena te prezimena sa završetkom *-a* i *-o* i s dugouzlaznim akcentom u Njd. (*Dúda, Káda, Fáta, Zláta, Ájka*; *Mújo, Péco* itd.): *Dûdo, Kâdo, Fâto, Zlâto, Âjko*; *Mûjo, Pêco*;

c) pojedina imena geografskih jedinica i nebeskih tijela s nastavkom *-a* u nominativu (*Bȍsna, Hèrcegovina, Sèmbērija, Drína, Evrópa, Zèmlja* i dr.): *Bȍsno, Hèrcegovino, Sèmbērijo, Drîno, Evrópo, Zȅmljo* i dr.

2. Nastavak *-a* (tj., vokativ jednak nominativu) imaju:

a) najveći broj višesložnih (ali i dvosložnih) osobnih imena ženskog i muškog roda te prezimena: *Ajdína, Àmela, Azemína, Fazíleta, Maìda, Mèjrema, Mirsáda, Aìda, Samìja, Vahìda, Ȁlma, Ȁzra, Jȁsna, Sȕtka, Hȁna*; *Hàmdija, Mehmedàlija, Nijázija, Zìhnija, Zùhdija*; *Džȁka, Maglàjlija, Skȁka*; ali i: *Lêjla / Lȅjla / Lêjlo*;

b) brojne opće imenice koje znače rodbinske i druge društvene odnose: *àga, bȁba, mȁma, strȋna, tȁta, tètka, gȁzda, kòmšija, hàrambaša* (s pogrdnim značenjem neke od njih imaju *-o*: *Plašiš se, **strȋno** jedna! – Lahko ti je sa njom, **hàrambašo**!*).

3. Nastavak *-e* imaju:

a) višesložne imenice na *-ica*: *golùbice, gòspođice, kolègice, mȁmice, nástavnice, profesòrice, sèstrice, zvjèzdice*; tako i: *Amínice, Hȁnice*. Imenice na *-ica* koje mogu značiti i mušku i žensku osobu imaju *-o* ili *-e*: *vȁralico / vȁralice, ìzdajico / ìzdajice, kȕkavico / kȕkavice*);

b) imena koja u nominativu imaju *-e*: *Aíše, Kadíre, Hatídže, Âne*; *Sûle, Ânte, Râde.*

Genitiv množine

137 U Gmn. najčešći je nastavak *-ā*; pojedine imenice imaju *-ī*, a samo tri mogu imati i *-ū*, nastavak nekadašnje dvojine: *rùkū, nògū, slúgū* – i to naporedo s oblicima na *-ā*: *rúkā, nógā, slúgā.*

1. Nastavak *-ā* imaju:

a) sve imenice čija se osnova završava jednim suglasnikom: *golùbīcā, vódā, žénā, ćevàbdžījā*;

b) imenice čija se osnova završava suglasničkom skupinom koja se u Gmn. rastavlja nepostojanim *a*: *djèvōjka – djèvojākā, vȉšnja – vȉšānjā, óvca / òvca – ovácā, sèstra – sestárā, zèmlja – zemáljā*;

c) imenice čija se osnova završava suglasničkim skupinama *st, zd, št, šć, šč, žd* – a koje se nikad ne rastavljaju: *lásta – lástā, gȁzda – gâzdā, pȍšta – pôštā, gȍšća – gôšćā, bȍšča – bôščā, nȕžda – nûždā.*

2. Nastavak *-ī* dolazi samo kad se suglasnička skupina ne rastavlja (često naporedo sa *-ā*): *cȇrga / cȅrga – cȇrgī / cȅrgī, čéžnja – čéžnjī, kònzērva – kònzērvī, lòpta – lòptī, mâjka – mâjkī, Zèničanka / Zèničānka – Zèničānkī.*

138 Ova načelna pravila nisu se potpuno stabilizirala.

3. Mnoge imenice imaju dva, a neke i tri oblika u Gmn.:

a) s nastavkom *-ā* (i s nepostojanim *a*), te s nastavkom *-ī*: *bȕkva – bȕkāvā / bȕkvī, gȕska – gȕsākā / gȕskī, òlōvka – òlovākā / òlōvkī, pȁtka – pȁtākā / pȁtkī, prímjedba – prímjedābā / prímjedbī, tȁčka – tȁčākā / tȁčkī, vȁtra – vȁtārā / vȁtrī*; Gmn. imenice *brèskva* glasi: *brèsākā* (gubi se *v*) / *brèskvī*;

b) s nastavkom *-ā* (i bez nepostojanog *a*), te s nastavkom *-ī*: *nèprāvda – nèprāvdā / nèprāvdī, smétnja – smétnjā / smétnjī*;

c) s nastavkom *-ā* bez nepostojanog *a*, s *-ā* i s nepostojanim *-a*, te s nastavkom *-ī*: *klêtva – klêtāvā / klêtvā / klêtvī, nárudžba – nárudžābā / nárūdžbā / nárudžbī, òptužba – òptužābā / ȍptūžbā / òptužbī* i dr.

Alternacije osnova

1. Mnoge imenice s osnovom na *k, g* i *h* u dativu i lokativu jednine imaju sibilariziranu osnovu. Do *sibilarizacije*, tj. smjene velarnih suglasnika dentalnim, dolazi ispred nastavka *-i*, pa umjesto *k* iz osnovnog oblika javlja se *c*, umjesto *g – z*, a umjesto *h – s*: *lúka – lúci, knjȉga – knjȉzi, svȑha – svȑsi.* **139**

Ova alternacija nije dosljedna: neke je imenice uopće nemaju, a u drugih se pojavljuju i izmijenjena i neizmijenjena osnova.

Sibilariziranu osnovu nema više skupina imenica: **140**

a) vlastita ženska i muška imena: *Melìka – Melìki, Nȕraga – Nȕragi, Nasìha – Nasìhi*; tako i imena životinja: *Rùmēnka – Rùmēnki, Pírga – Pírgi*;

b) prezimena: *Džȁka – Džȁki, Skȁka – Skȁki, Špágo – Špági, Džího – Džíhi, Spáho – Spáhi*;

c) dvosložni hipokoristici ženskog i muškog roda: *kóka – kóki, séka – séki, Zúko – Zúki, drúga – drúgi, Báha – Báhi*;

d) ženski etnici: *Bòsanka / Bòsānka – Bòsanki / Bòsānki, Hèrcegovka / Hèrcegōvka – Hèrcegovki / Hèrcegōvki, Crnògōrka – Crnògōrki, Mòstarka / Mòstārka – Mòstarki / Mòstārki, Sàrājka – Sàrājki, Prijèdorčānka – Prijèdorčānki, Afrìkānka – Afrìkānki*; tako i nazivi za žensku osobu izvedeni sufiksom *-ka*: *Fàzlīćki, Hȍdžićki* (označavaju suprugu onoga s prezimenom u osnovi), *bȑđānki, daròdāvki, grȁđānki / grȁđanki, ilègālki, inžìnjērki, nòvinārki, frízērki, srednjòškōlki* (uz izuzetke: *pjèvāljci* itd.); nasuprot imenicama drugačijeg značenja: *Bòsānka* (tvornica; robna kuća) – *Bòsānci*; *bòsānka* (vrsta šljive) – *bòsānci* i dr.;

e) mnoga geografska imena: *Mèka – Mèki, Kréka – Kréki, Bréka – Bréki, Pȍžega – Pȍžegi, Vȍlga – Vȍlgi, Lijèha – Lijèhi*; ali: *Àfrici, Amèrici, Àljasci, Bânjōj Lúci, Kòrzici, Rijèci, Sùtjesci* itd.;

f) brojne riječi, uglavnom dvosložne i stranog porijekla, najčešće sa suglasnikom *g* na kraju osnove: *cìka – cìki, klȉka – klȉki, šmînka / šmȉnka – šmînki / šmȉnki, àga – àgi, âlga – âlgi, bìtānga – bìtāngi, ìntriga – ìntrigi, čêrga – čêrgi, dróga – drógi, jóga – jógi, líga – lígi, koléga – kolégi, kȕga – kȕgi, špága – špági, šȕga – šȕgi, čòha – čòhi, psȉha – psȉhi*; *bârci, kâvzi* itd.;

g) mnoge riječi čija se osnova završava suglasničkom skupinom *ck, tk, zg, sh, čk* i sl. – da ne bi došlo do prevelike promjene osnove a time i do promjene značenja riječi: *tètka – tètki, kȍcka – kȍcki, lȕtka – lȕtki, pȁtka – pȁtki, màzga – màzgi, pȁsha – pȁshi, ìgrāčka – ìgrāčki.*

Napomena. Pojedine opće imenice iz ovih grupa upotrebljavaju se sa sibiliziranom osnovom i bez sibilarizirane osnove: *plàvōjci / plàvōjki*; *slúzi / slúgi*; tako i neka geografska imena: *Bȍci / Bȍki, Líki / Líci* i dr. **141**

142 2. Alternacija osnove u Gmn. u vezi je s nepostojanim *a* u posljednjem slogu osnove, koje je redovno dugo: *tȁčka – tȁčākā / tȁčkī*; ukoliko se ne umeće nepostojano *a*, posljednji slog osnove postaje dug ako slijedi nastavak *-a*: *màzga – mázgā / màzgī.*

143 **Napomena**. Imenica *mȁti* također se mijenja po *e*-vrsti, ali predstavlja izuzetak s obzirom na supletivni oblik u nominativu i vokativu jednine (akuzativ je jednak osnovi):

	Jednina	Množina
N	mȁt-i	mȁter-e
G	mȁter-ē	mȁtēr-ā
D	mȁter-i	mȁter-ama
A	mȁtēr-ø	mȁter-e
V	mȁt-i	mȁter-e
I	mȁter-ōm	mȁter-ama
L	mȁter-i	mȁter-ama

Promjena imenica *i*-vrste

144 Po ***i*-vrsti** (ili *trećoj vrsti*) mijenjaju se imenice ženskog roda koje se u Njd. završavaju na suglasnik (tj., imaju nastavak *-ø*); u Gjd. one imaju nastavak *-i*. Ova vrsta obuhvaća i imenice ž.r. koje u Njd. imaju na kraju *o* < *l* i imenicu *kćî.* U ovu vrstu idu i zbirne imenice na *-ād* te, u množini, imenice *ȍko* i *ȕho* (*ȍči, ȕši*).

145 Obrazac promjene imenica *i*-vrste:

	Jednina	Množina
N	rȉječ-ø	rȉječ-i
G	rȉječ-i	rijèč-ī
D	rȉječ-i	rijèč-ima
A	rȉječ-ø	rȉječ-i
V	rȉječ-ø	rȉječ-i
I	rȉječ-i / rȉječ-ju	rijèč-ima
L	rijèč-i	rijèč-ima

Kako većina padeža u imenica ove promjene ima iste nastavke, samo je iz konteksta moguće utvrditi o kom je padežu riječ. Alternacije nastavaka imamo u Ijd. (*-i*, *-ju*) i Gmn. (*-ī*, *-ijū*), a alternaciju osnove u Ijd.

Napomena.

1. Imenice *bôl* i *glâd* mogu biti i muškog i ženskog roda (taj / ta *bôl, glâd,* Gjd.: *bôla / bôli, glâda / glâdi*).

2. Jezička norma preporučuje lik *vȅčēr,* kao imenicu ženskog roda na suglasnik (dobra *vȅčēr*).

Instrumental jednine

1. Ijd. ovih imenica ima dva nastavka: *-i* i *-ju*, s tim što se *-ju* zbog različitih posljedica jotovanja javlja u dvjema morfemskim varijantama (alomorfi): *-ju* i *-u*: *stvâri, kȑvi, nȍći*; *stvârju, kȑvlju, nȍću*. **146**

Ako se imenica u instrumentalu upotrebljava bez kongruentne riječi i bez prijedloga, običniji je nastavak *-ju* ili *-u*: *Ophrvana je žȁlošću*. Oba se nastavka ravnopravno upotrebljavaju kad je uz imenicu prijedlog ili kongruentna riječ: *S neskrivenom rȁdosti / rȁdošću pratio je njene pokrete.*

2. Nastavak *-i* mogu imati sve imenice ove deklinacije; ovo načelno vrijedi i za *-ju*/*-u*, ali je taj lik instrumentala u brojnih imenica rijedak i stilski obilježen.

Nastavak *-ju* praktično nemaju mnoge imenice u kojih se osnova završava na: *d* (*ćûd, hrîd*), *n* (*bȍjāzan, jȅsēn, nȅmān*), *t* (*bît, čȅtvr̄t, vlât*), *ž* (*sȑž, trúhlež*) te zbirne imenice na *-ād* (*jȁnjād, tȅlād*). Njega često imaju brojne apstraktne imenice na *-ost* (*lȕdōst – lȕdošću, pȁkōst – pȁkošću, ȕmjetnōst – ȕmjetnošću*), kao i imenice koje u Njd. imaju vokaliziranu osnovu (s osnovom na *l*: *mîsao – mîšlju*), ali su i jedne i druge obične i s nastavkom *-i*.

3. Pored alternacija padežnog nastavka Ijd. odlikuje se i *alternacijom osnove*, koju uvjetuje jotovanje, tj. *j* iz nastavka *-ju*. Nastavak *-ju* javlja se neizmijenjen iza krajnjih suglasnika *č, ž, š, z, s, r*: *rȉječju, lȁžju, stvârju*. Alomorf *-u* i jotiranu osnovu s alternacijom *b*/*blj*, *p*/*plj*, *m*/*mlj*, *v*/*vlj* imaju imenice u kojih se osnova završava na usnene suglasnike (*b, p, m, v*): *zȍblju, kâplju, kȑvlju*; alomorf *-u* i jotiranu osnovu s alternacijom *d*/*đ*, *t*/*ć*, *l*/*lj*, *n*/*nj* imaju imenice s osnovom na zubne suglasnike (*d, t, l, n*): *glâđu, smȑću, sȍlju*; u jotiranoj osnovi pojedine riječi imaju i alternaciju *s*/*š*, *z*/*ž*: *mâst* + *-ju* > *mastju* > *masću* > *mâšću*. Alomorf *-u* imaju imenice s osnovom na *ć, đ, lj*: *pȍmoću, čâđu, obítelju.*

Genitiv množine

U Gmn. pored nastavka *-ī* pojedine imenice mogu imati i nastavak *-ijū*: *kôst, kȍkōš, ûš – kòstijū, kokòšijū, ùšijū*; tako i imenice *grûdi, pȑsi, plȅći* (*pluralia tantum*): *grúdijū, pr̀sijū, plèćijū* (imenice *pȑsi* i *plȅći* običnije su kao *pluralia tantum* srednjeg roda: *pȑsa / pr̀sa, plȅća / plèća*). U imenica *ȍko* i *ȕho* (u množini pripadaju *i*-vrsti) običniji je Gmn. s nastavkom *-ijū* negoli s *-ī*: *òčijū, ùšijū.* **147**

Napomena. Imenica *kćî* u Njd. ima supletivni oblik; njena je promjena: **148**

	Jednina	Množina
N	kć-î	kćȅr-i
G	kćȅr-i	kćèr-ī
D	kćȅr-i	kćèr-ima
A	kćêr-ø	kćȅr-i
V	kćȅr-i	kćȅr-i
I	kćȅr-i	kćèr-ima
L	kćȅr-i	kćèr-ima

149 **Napomena**. Imenice nastale poimeničenjem prisvojnog pridjeva (*Cèrskā, Bàvārskā, Ènglēskā, Hr̀vātskā, Tùrskā* i sl.) mijenjaju se kao pridjevi ženskog roda (N=V; G ima -*ē*; DL s nastavkom -*ōj*; I ima -*ōm*).

150 Morfološko-akcenatski tipovi imenica

A-vrsta

Imenice muškog roda

1.	Jednina	Množina
N	sîn	sȉn**ovi**
G	sîn**a**	sȉn**ōvā** / sinóv**ā**
D	sîn**u**	sȉn**ovima** / sinò**vima**
A	sîn**a**	sȉn**ove**
V	sîn**e**	sȉn**ovi**
I	sîn**om**	sȉn**ovima** / sinò**vima**
L	sîn**u**	sȉn**ovima** / sinò**vima**

2.	Jednina	Množina
N	mrâv	mrâv**i**
G	mrâv**a**	mráv**ā**
D	mrâv**u**	mráv**ima**
A	mrâv**a**	mrâv**e**
V	mrâv**e**	mrâv**i**
I	mrâv**om**	mráv**ima**
L	mrâv**u**	mráv**ima**

3.	Jednina	Množina
N	pȑst	pȑst**i**
G	pȑst**a**	pr̀st**ijū** / pr̀st**ī** / pȓst**ā**
D	pȑst**u**	pȑst**ima**
A	pȑst	pȑst**e**
V	pȑst**e**	pȑst**i**
I	pȑst**om**	pȑst**ima**
L	pr̀st**u** / pȑst**u**	pȑst**ima**

4.	Jednina	Množina
N	prîšt	príšt**evi** / príšt**i**
G	prîšt**a**	príšt**ēvā** / príšt**ā**
D	prîšt**u**	príšt**evima** / príšt**ima**
A	prîšt	príšt**eve** / príšt**e**
V	prîšt**u**	príšt**evi** / príšt**i**
I	prîšt**om** / prîšt**em**	príšt**evima** / príšt**ima**
L	príšt**u** / prîšt**u**	príšt**evima** / príšt**ima**

5.	Jednina	Množina
N	sȉr	sìr**evi**
G	sȉr**a**	sìr**ēvā**
D	sȉr**u**	sìr**evima**
A	sȉr	sìr**eve**
V	sȉr**e** / sȉr**u**	sìr**evi**
I	sȉr**om**	sìr**evima**
L	sȉr**u**	sìr**evima**

6.	Jednina	Množina
N	kȍnj	kònj**i**
G	kònj**a**	kónj**ā**
D	kònj**u**	kònj**ima**
A	kònj**a**	kònj**e**
V	kònj**u**	kònj**i**
I	kònj**em**	kònj**ima**
L	kònj**u**	kònj**ima**

7.	Jednina	Množina
N	vûk	vȕk**ovi** / vûc**i**
G	vûk**a**	vȕk**ōvā**
D	vûk**u**	vȕk**ovima** / vûc**ima**
A	vûk**a**	vȕk**ove**
V	vûč**e**	vȕk**ovi** / vûc**i**
I	vûk**om**	vȕk**ovima** / vûc**ima**
L	vûk**u**	vȕk**ovima** / vûc**ima**

8.	Jednina	Množina
N	znâk	znȁk**ovi** / znâc**i**
G	znâk**a**	znȁk**ōvā** / znâk**ā**
D	znâk**u**	znȁk**ovima** / znâc**ima**
A	znâk	znȁk**ove** / znâk**e**
V	znâč**e**	znȁk**ovi** / znâc**i**
I	znâk**om**	znȁk**ovima** / znâc**ima**
L	znák**u**	znȁk**ovima** / znâc**ima**

9.	Jednina	Množina
N	zêc	zȅč**evi**
G	zêc**a**	zȅč**ēvā**
D	zêc**u**	zȅč**evima**
A	zêc**a**	zȅč**eve**
V	zêč**e**	zȅč**evi**
I	zêc**om**	zȅč**evima**
L	zêc**u** / zéc**u**	zȅč**evima**

10.	Jednina	Množina
N	zûb	zûb**i**
G	zûb**a**	zúb**ā**
D	zûb**u**	zùb**ima**
A	zûb	zûb**e**
V	zûb**e**	zûb**i**
I	zûb**om**	zùb**ima**
L	zúb**u**	zùb**ima**

11.	Jednina	Množina
N	pâr	pȁr**ovi**
G	pâr**a**	pȁr**ōvā** / pár**ī**
D	pâr**u**	pȁr**ovima**
A	pâr	pȁr**ove**
V	pâr**u**	pȁr**ovi**
I	pâr**om**	pȁr**ovima**
L	pár**u**	pȁr**ovima**

12.	Jednina	Množina
N	cȓv	cȓv**i**
G	cȓv**a**	cŕv**ā**
D	cȓv**u**	cr̀v**ima** / cŕv**ima**
A	cȓv**a**	cȓv**e**
V	cȓv**e**	cȓv**i**
I	cȓv**om**	cr̀v**ima** / cŕv**ima**
L	cȓv**u**	cr̀v**ima** / cŕv**ima**

13.	Jednina	Množina
N	gȍst	gȍst**i**
G	gȍst**a**	gòst**ijū** / gôst**ā** / gòst**ī**
D	gȍst**u**	gȍst**ima**
A	gȍst**a**	gȍst**e**
V	gȍst**e**	gȍst**i**
I	gȍst**om**	gȍst**ima**
L	gòst**u**	gȍst**ima**

14.	Jednina	Množina
N	pût	pút**evi** / pút**ovi** / pút**i**
G	pút**a**	pút**ēvā** / pút**ōvā** / pút**ā**
D	pút**u**	pút**evima** / pút**ovima** / pút**ima**
A	pût	pút**eve** / pút**ove** / pút**e**
V	pût**e**	pút**evi** / pút**ovi** / pút**i**
I	pút**em** / pút**om**	pút**evima** / pút**ovima** / pút**ima**
L	pút**u**	pút**evima** / pút**ovima** / pút**ima**

15.	Jednina	Množina
N	krâlj	králj**evi**
G	králj**a**	králj**ēvā**
D	králj**u**	králj**evima**
A	králj**a**	králj**eve**
V	krâlj**u**	králj**evi**
I	králj**em**	králj**evima**
L	králj**u**	králj**evima**

16.	Jednina	Množina
N	brȁt	- - -
G	brȁt**a**	- - -
D	brȁt**u**	- - -
A	brȁt**a**	- - -
V	brȁt**e**	- - -
I	brȁt**om**	- - -
L	brȁt**u**	- - -

17.	Jednina	Množina
N	pȁs	ps**ȉ**
G	ps**ȁ**	pás**ā**
D	ps**ȕ**	ps**ȉma**
A	ps**ȁ**	ps**ȅ**
V	ps**ȕ** / ps**ȅ**	ps**ȉ**
I	ps**ȍm**	ps**ȉma**
L	ps**ȕ**	ps**ȉma**

18.	Jednina	Množina
N	sȁn	sn**ȍvi** / sn**ȉ**
G	sn**ȁ**	sn**ôvā**
D	sn**ȕ**	sn**ȍvima** / sn**ȉma**
A	sȁn	sn**ȍve** / sn**ȅ**
V	sn**ȕ** / sn**ȅ**	sn**ȍvi** / sn**ȉ**
I	sn**ȍm**	sn**ȍvima** / sn**ȉma**
L	sn**ȕ**	sn**ȍvima** / sn**ȉma**

19.	Jednina	Množina
N	nȍkat	nȍkt**i**
G	nȍkt**a**	nokátā / nòktī / nòkt**ijū**
D	nȍkt**u**	nòkt**ima**
A	nȍkat	nȍkt**e**
V	nȍkt**e**	nȍkt**i**
I	nȍkt**om**	nòkt**ima**
L	nȍkt**u**	nòkt**ima**

20.	Jednina	Množina
N	làžac	làšc**i**
G	làšc**a**	lȁžācā
D	làšc**u**	làšc**ima**
A	làšc**a**	làšc**e**
V	lȁšč**e**	làšc**i**
I	làšc**em**	làšc**ima**
L	làšc**u**	làšc**ima**

21.	Jednina	Množina
N	súdac	súc**i**
G	súc**a**	sûdācā
D	súc**u**	súc**ima**
A	súc**a**	súc**e**
V	sûč**e**	súc**i**
I	súc**em**	súc**ima**
L	súc**u**	súc**ima**

22.	Jednina	Množina
N	stȁrac	stȁrc**i** / stârc**i**
G	stȁrc**a** / stârc**a**	stȁrācā
D	stȁrc**u** / stârc**u**	stȁrc**ima** / stârc**ima**
A	stȁrc**a** / stârc**a**	stȁrc**e** / stârc**e**
V	stȁrč**e** / stârč**e**	stȁrc**i** / stârc**i**
I	stȁrc**em** / stârc**em**	stȁrc**ima** / stârc**ima**
L	stȁrc**u** / stârc**u**	stȁrc**ima** / stârc**ima**

23.	Jednina	Množina
N	gȍlūb	gȍlub**ovi**
G	gȍlūb**a**	gȍlub**ōvā** / golub**óvā**
D	gȍlūb**u**	gȍlub**ovima** / golub**òvima**
A	gȍlūb**a**	gȍlub**ove**
V	gȍlūb**e**	gȍlub**ovi**
I	gȍlūb**om**	gȍlub**ovima** / golub**òvima**
L	gȍlūb**u**	gȍlub**ovima** / golub**òvima**

24.	Jednina	Množina
N	bùbreg	bùbrez**i**
G	bùbreg**a**	bȕbrēgā
D	bùbreg**u**	bùbrez**ima**
A	bùbreg	bùbreg**e**
V	bùbrež**e**	bùbrez**i**
I	bùbreg**om**	bùbrez**ima**
L	bùbreg**u**	bùbrez**ima**

25.	Jednina	Množina
N	máčak	máčc**i**
G	máčk**a**	mâčākā
D	máčk**u**	máčc**ima**
A	máčk**a**	máčk**e**
V	mâčk**u**	máčc**i**
I	máčk**om**	máčc**ima**
L	máčk**u**	máčc**ima**

26.	Jednina	Množina
N	čȍvjek	ljûd**i**
G	čȍvjek**a**	ljúdī
D	čȍvjek**u**	ljúd**ima**
A	čȍvjek**a**	ljûd**e**
V	čȍvječ**e**	ljûd**i**
I	čȍvjek**om**	ljúd**ima**
L	čȍvjek**u**	ljúd**ima**

27.	Jednina	Množina
N	pûtnīk	pûtnīc**i**
G	pûtnīk**a**	pûtnīk**ā**
D	pûtnīk**u**	pûtnīc**ima**
A	pûtnīk**a**	pûtnīk**e**
V	pûtnīč**e**	pûtnīc**i**
I	pûtnīk**om**	pûtnīc**ima**
L	pûtnīk**u**	pûtnīc**ima**

28.	Jednina	Množina
N	tȑbuh	tȑbus**i**
G	tȑbuh**a**	tȑbūh**ā**
D	tȑbuh**u**	tȑbus**ima**
A	tȑbuh	tȑbuh**e**
V	tȑbuš**e**	tȑbus**i**
I	tȑbuh**om**	tȑbus**ima**
L	tȑbuh**u**	tȑbus**ima**

29.	Jednina	Množina
N	stùdent	stùdent**i**
G	stùdent**a**	stùdenāt**ā**
D	stùdent**u**	stùdent**ima**
A	stùdent**a**	stùdent**e**
V	stùdent**e**	stùdent**i**
I	stùdent**om**	stùdent**ima**
L	stùdent**u**	stùdent**ima**

30.	Jednina	Množina
N	stȍlār	stȍlār**i**
G	stȍlār**a**	stȍlār**ā**
D	stȍlār**u**	stȍlār**ima**
A	stȍlār**a**	stȍlār**e**
V	stȍlār**e** / stȍlār**u**	stȍlār**i**
I	stȍlār**om**	stȍlār**ima**
L	stȍlār**u**	stȍlār**ima**

31.	Jednina	Množina
N	kȁmēn	kȁmen**ovi** / kȁmen**i**
G	kȁmen**a**	kȁmen**ōvā** / kamen**óvā** / kȁmēn**ā**
D	kȁmen**u**	kȁmen**ovima** / kȁmen**ima**
A	kȁmēn	kȁmen**ove** / kȁmen**e**
V	kȁmen**e** / kȁmen**u**	kȁmen**ovi** / kȁmen**i**
I	kȁmen**om**	kȁmen**ovima** / kȁmen**ima**
L	kȁmen**u** / kamèn**u**	kȁmen**ovima** / kȁmen**ima**

32.	Jednina	Množina
N	život / žȉvot	živòt**i**
G	živòt**a**	živót**ā**
D	živòt**u**	živòt**ima**
A	život / žȉvot	živòt**e**
V	žȉvot**e**	živòt**i**
I	živòt**om**	živòt**ima**
L	živòt**u**	živòt**ima**

33.	Jednina	Množina
N	tàksī	tàksij**i**
G	tàksij**a**	tȁksīj**ā**
D	tàksij**u**	tàksij**ima**
A	tàksī	tàksij**e**
V	tàksī	tàksij**i**
I	tàksij**em**	tàksij**ima**
L	tàksij**u**	tàksij**ima**

34.	Jednina	Množina
N	mètrō	metrò**i**
G	metrò**a**	metrò**ā**
D	metrò**u**	metrò**ima**
A	mètrō	metrò**e**
V	mètrō	metrò**i**
I	metrò**om**	metrò**ima**
L	metrò**u**	metrò**ima**

35.	Jednina	Množina
N	bìfē	bifè**i**
G	bifè**a**	bifè**ā**
D	bifè**u**	bifè**ima**
A	bìfē	bifè**e**
V	bìfē	bifè**i**
I	bifè**om**	bifè**ima**
L	bifè**u**	bifè**ima**

36.	Jednina	Množina
N	lòvac	lòvc**i** / lóvc**i**
G	lòvc**a** / lóvc**a**	lovác**ā** / lȍvāc**ā**
D	lòvc**u** / lóvc**u**	lòvc**ima** / lóvc**ima**
A	lòvc**a** / lóvc**a**	lòvc**e** / lóvc**e**
V	lȍvč**e** / lȏvč**e**	lòvc**i** / lóvc**i**
I	lòvc**em** / lóvc**em**	lòvc**ima** / lóvc**ima**
L	lòvc**u** / lóvc**u**	lòvc**ima** / lóvc**ima**

37.	Jednina	Množina
N	pȁlac	pȁlc**i** / pȃlc**i**
G	pȁlc**a** / pȃlc**a**	pȁlāc**ā**
D	pȁlc**u** / pȃlc**u**	pȁlc**ima** / pȃlc**ima**
A	pȁlac	pȁlc**e** / pȃlc**e**
V	pȁlč**e** / pȃlč**e**	pȁlc**i** / pȃlc**i**
I	pȁlc**em** / pȃlc**em**	pȁlc**ima** / pȃlc**ima**
L	pȁlc**u** / pȃlc**u**	pȁlc**ima** / pȃlc**ima**

38.	Jednina	Množina
N	vrábac	vrápc**i**
G	vrápc**a**	vrȃbāc**ā**
D	vrápc**u**	vrápc**ima**
A	vrápc**a**	vrápc**e**
V	vrȃpč**e**	vrápc**i**
I	vrápc**em**	vrápc**ima**
L	vrápc**u**	vrápc**ima**

39.	Jednina	Množina
N	mjȅsēc	mjȅsēc**i**
G	mjȅsēc**a**	mjeséc**ī**
D	mjȅsēc**u**	mjeséc**ima**
A	mjȅsēc	mjȅsēc**e**
V	mjȅsēč**e**	mjȅsēc**i**
I	mjȅsēc**om**	mjeséc**ima**
L	mjȅsēc**u** / mjeséc**u**	mjeséc**ima**

40.	Jednina	Množina
N	pljûsak	pljûs**ci** / pljúsk**ovi**
G	pljûsk**a**	pljûsāk**ā** / pljúsk**ōvā**
D	pljûsk**u**	pljûs**cima** / pljúsk**ovima**
A	pljûsak	pljûs**ke** / pljúsk**ove**
V	pljûsk**u**	pljûs**ci** / pljúsk**ovi**
I	pljûsk**om**	pljûs**cima** / pljúsk**ovima**
L	pljûsk**u** / pljúsk**u**	pljûs**cima** / pljúsk**ovima**

41.	Jednina	Množina
N	mȍzak	mòzg**ovi** / mȍzg**ovi**
G	mȍzg**a**	mòzg**ōvā** / mȍzg**ōvā**
D	mȍzg**u**	mòzg**ovima** / mȍzg**ovima**
A	mȍzak	mòzg**ove** / mȍzg**ove**
V	mȍzg**u**	mòzg**ovi** / mȍzg**ovi**
I	mȍzg**om**	mòzg**ovima** / mȍzg**ovima**
L	mȍzg**u** / mòzg**u**	mòzg**ovima** / mȍzg**ovima**

42.	Jednina	Množina
N	vjȅtar	vjètr**ovi** / vjȅtr**ovi** / vjȅtr**i**
G	vjȅtr**a**	vjètr**ōvā** / vjȅtr**ōvā**
D	vjȅtr**u**	vjètr**ovima** / vjȅtr**ovima**
A	vjȅtar	vjètr**ove** / vjȅtr**ove**
V	vjȅtr**e**	vjètr**ovi** / vjȅtr**ovi**
I	vjȅtr**om**	vjètr**ovima** / vjȅtr**ovima**
L	vjȅtr**u**	vjètr**ovima** / vjȅtr**ovima**

43.	Jednina	Množina
N	Tùrčin	Tȕr**ci** / Tûr**ci**
G	Tùrčin**a**	Tȕrāk**ā**
D	Tùrčin**u**	Tȕr**cima** / Tûr**cima**
A	Tùrčin**a**	Tȕr**ke** / Tûr**ke**
V	Tùrčin**e**	Tȕr**ci** / Tûr**ci**
I	Tùrčin**om**	Tȕr**cima** / Tûr**cima**
L	Tùrčin**u**	Tȕr**cima** / Tûr**cima**

44.	Jednina	Množina
N	dȉo	dijèl**ovi**
G	dijèl**a**	dijèl**ōvā**
D	dijèl**u**	dijèl**ovima**
A	dȉo	dijèl**ove**
V	dȉjel**e** / dȉjel**u**	dijèl**ovi**
I	dijèl**om**	dijèl**ovima**
L	dijèl**u**	dijèl**ovima**

45.	Jednina	Množina
N	pòsao	pòsl**ovi**
G	pòsl**a**	pòsl**ōvā** / pȍsl**ōvā**
D	pòsl**u**	pòsl**ovima**
A	pòsao	pòsl**ove**
V	pȍsl**e** / pȍsl**u**	pòsl**ovi**
I	pòsl**om**	pòsl**ovima**
L	pòsl**u**	pòsl**ovima**

46.	Jednina	Množina
N	brežúljak	brežúlj**ci**
G	brežúljk**a**	brèžūlj**ākā**
D	brežúljk**u**	brežúlj**cima**
A	brežúljak	brežúljk**e**
V	brȅžūlj**če**	brežúlj**ci**
I	brežúljk**om**	brežúlj**cima**
L	brežúljk**u**	brežúlj**cima**

47.	Jednina	Množina
N	prȉjatelj	prȉjatelj**i**
G	prȉjatelj**a**	prȉjatēlj**ā** / prijatélj**ā**
D	prȉjatelj**u**	prȉjatelj**ima** / prjatèlj**ima**
A	prȉjatelj**a**	prȉjatelj**e**
V	prȉjatelj**u**	prȉjatelj**i**
I	prȉjatelj**om**	prȉjatelj**ima** / prjatèlj**ima**
L	prȉjatelj**u**	prȉjatelj**ima** / prjatèlj**ima**

48.	Jednina	Množina
N	zadátak	zadác**i**
G	zadátk**a**	zàdāt**ākā**
D	zadátk**u**	zadác**ima**
A	zadátak	zadátk**e**
V	zadátk**u**	zadác**i**
I	zadátk**om**	zadác**ima**
L	zadátk**u**	zadác**ima**

49.	Jednina	Množina
N	záselak	záseo**ci** / zásēl**ci**
G	záseok**a** / zásēlk**a**	zásel**ākā**
D	záseok**u** / zásēlk**u**	záseo**cima** / zásēl**cima**
A	záselak	záseok**e** / zásēlk**e**
V	záseo**če** / zásēl**če**	záseo**ci** / zásēl**ci**
I	záseok**om** / zásēlk**om**	záseo**cima** / zásēl**cima**
L	záseok**u** / zásēlk**u**	záseo**cima** / zásēl**cima**

50.	Jednina	Množina
N	pògodak	pògo**ci**
G	pògotk**a**	pògod**ākā**
D	pògotk**u**	pògo**cima**
A	pògodak	pògotk**e**
V	pȍgo**če**	pògo**ci**
I	pògotk**om**	pògo**cima**
L	pògotk**u**	pògo**cima**

51.	Jednina	Množina
N	zȁvičāj	zȁvičāj**i**
G	zȁvičāj**a**	zȁvičāj**ā**
D	zȁvičāj**u**	zȁvičāj**ima**
A	zȁvičāj	zȁvičāj**e**
V	zȁvičāj**u**	zȁvičāj**i**
I	zȁvičāj**em**	zȁvičāj**ima**
L	zȁvičāj**u**	zȁvičāj**ima**

52.	Jednina	Množina
N	krästavac	krästavc**i**
G	krästavc**a**	krästavāc**ā**
D	krästavc**u**	krästavc**ima**
A	krästavac	krästavc**e**
V	krästavč**e**	krästavc**i**
I	krästavc**em**	krästavc**ima**
L	krästavc**u**	krästavc**ima**

53.	Jednina	Množina
N	grầđanin	grầđan**i** / grầđān**i**
G	grầđanin**a**	grầđān**ā**
D	grầđanin**u**	grầđan**ima**
A	grầđanin**a**	grầđan**e**
V	grầđanin**e**	grầđan**i**
I	grầđanin**om**	grầđan**ima**
L	grầđanin**u**	grầđan**ima**

54.	Jednina	Množina
N	gospòdār	gospodár**i**
G	gospodár**a**	gospodár**ā**
D	gospodár**u**	gospodár**ima**
A	gospodár**a**	gospodár**e**
V	gồspodār**u** / gồspodār**e**	gospodár**i**
I	gospodár**om** / gospodár**em**	gospodár**ima**
L	gospodár**u**	gospodár**ima**

55.	Jednina	Množina
N	pijètao	pijètl**ovi** / pijètl**i**
G	pijètl**a**	pijètl**ōvā** / pijètl**ā**
D	pijètl**u**	pijètl**ovima** / pijètl**ima**
A	pijètl**a**	pijètl**ove** / pijètl**e**
V	pȉjetl**e**	pijètl**ovi** / pijètl**i**
I	pijètl**om**	pijètl**ovima** / pijètl**ima**
L	pijètl**u**	pijètl**ovima** / pijètl**ima**

56.	Jednina	Množina
N	nȅpravednīk	nȅpravednīc**i**
G	nȅpravednīk**a**	nȅpravednīk**ā**
D	nȅpravednīk**u**	nȅpravednīc**ima**
A	nȅpravednīk**a**	nȅpravednīk**e**
V	nȅpravednīč**e**	nȅpravednīc**i**
I	nȅpravednīk**om**	nȅpravednīc**ima**
L	nȅpravednīk**u**	nȅpravednīc**ima**

57.	Jednina	Množina
N	Hèrcegovac	Hèrcegovc**i** / Hèrcegōvc**i**
G	Hèrcegovc**a** / Hèrcegōvc**a**	Hèrcegovāc**ā**
D	Hèrcegovc**u** / Hèrcegōvc**u**	Hèrcegovc**ima** / Hèrcegōvc**ima**
A	Hèrcegovc**a** / Hèrcegōvc**a**	Hèrcegovc**e** / Hèrcegōvc**e**
V	Hèrcegovč**e** / Hèrcegōvč**e**	Hèrcegovc**i** / Hèrcegōvc**i**
I	Hèrcegovc**em** / Hèrcegōvc**em**	Hèrcegovc**ima** / Hèrcegōvc**ima**
L	Hèrcegovc**u** / Hèrcegōvc**u**	Hèrcegovc**ima** / Hèrcegōvc**ima**

58.	Jednina	Množina
N	rukovòdilac	rukovòdioci
G	rukovòdioca	rukovòdilācā
D	rukovòdiocu	rukovòdiocima
A	rukovòdioca	rukovòdioce
V	rukovòdioče	rukovòdioci
I	rukovòdiocem	rukovòdiocima
L	rukovòdiocu	rukovòdiocima

Imenice srednjeg roda

59.	Jednina	Množina
N	mjȅsto	mjȅsta
G	mjȅsta	mjȇstā / mjéstā
D	mjȅstu	mjȅstima / mjèstima
A	mjȅsto	mjȅsta
V	mjȅsto	mjȅsta
I	mjȅstom	mjȅstima / mjèstima
L	mjȅstu	mjȅstima / mjèstima

60.	Jednina	Množina
N	jȕtro	jȕtra
G	jȕtra	jȕtārā
D	jȕtru	jȕtrima
A	jȕtro	jȕtra
V	jȕtro	jȕtra
I	jȕtrom	jȕtrima
L	jȕtru	jȕtrima

61.	Jednina	Množina
N	mȏre	mȏra
G	mȏra	mȏrā
D	mȏru	mȏrima
A	mȏre	mȏra
V	mȏre	mȏra
I	mȏrem	mȏrima
L	mȏru	mȏrima

62.	Jednina	Množina
N	sȗnce	sȗnca
G	sȗnca	sȗncā / sȕnācā
D	sȗncu	sȗncima
A	sȗnce	sȗnca
V	sȗnce	sȗnca
I	sȗncem	sȗncima
L	sȗncu	sȗncima

63.	Jednina	Množina
N	sȓce	sȓca
G	sȓca	sȓcā / sȓdācā
D	sȓcu	sȓcima
A	sȓce	sȓca
V	sȓce	sȓca
I	sȓcem	sȓcima
L	sȓcu	sȓcima

64.	Jednina	Množina
N	ȗšće	ȗšća
G	ȗšća	ȗšćā
D	ȗšću	ȗšćima
A	ȗšće	ȗšća
V	ȗšće	ȗšća
I	ȗšćem	ȗšćima
L	ȗšću	ȗšćima

65.	Jednina	Množina
N	jȁnj**e**	- - -
G	jȁnj**eta**	- - -
D	jȁnj**etu**	- - -
A	jȁnj**e**	- - -
V	jȁnj**e**	- - -
I	jȁnj**etom**	- - -
L	jȁnj**etu**	- - -

66.	Jednina	Množina
N	jáj**e**	jáj**a**
G	jáj**eta** / jáj**a**	jáj**ā**
D	jáj**etu** / jáj**u**	jáj**ima**
A	jáj**e**	jáj**a**
V	jáj**e**	jáj**a**
I	jáj**etom** / jáj**em**	jáj**ima**
L	jáj**etu** / jáj**u**	jáj**ima**

67.	Jednina	Množina
N	pèr**o**	pèr**a**
G	pèr**a**	pér**ā**
D	pèr**u**	pèr**ima**
A	pèr**o**	pèr**a**
V	pèr**o**	pèr**a**
I	pèr**om**	pèr**ima**
L	pèr**u**	pèr**ima**

68.	Jednina	Množina
N	tèl**e**	- - -
G	tèl**eta**	- - -
D	tèl**etu**	- - -
A	tèl**e**	- - -
V	tèl**e**	- - -
I	tèl**etom**	- - -
L	tèl**etu**	- - -

69.	Jednina	Množina
N	čȕd**o**	čȕd**a** / čud**èsa**
G	čȕd**a**	čȗd**ā** / čud**ésā**
D	čȕd**u**	čȕd**ima** / čud**èsima**
A	čȕd**o**	čȕd**a** / čud**èsa**
V	čȕd**o**	čȕd**a** / čud**èsa**
I	čȕd**om**	čȕd**ima** / čud**èsima**
L	čȕd**u**	čȕd**ima** / čud**èsima**

70.	Jednina	Množina
N	dȑv**o** (stablo)	drv**èta**
G	dȑv**eta**	drv**étā**
D	dȑv**etu**	drv**ètima**
A	dȑv**o**	drv**èta**
V	dȑv**o**	drv**èta**
I	dȑv**etom**	drv**ètima**
L	dȑv**etu**	drv**ètima**

71.	Jednina	Množina
N	dȑv**o** (ogrjev)	dȑv**a**
G	dȑv**a**	dŕv**ā**
D	dȑv**u**	dȑv**ima**
A	dȑv**o**	dȑv**a**
V	dȑv**o**	dȑv**a**
I	dȑv**om**	dȑv**ima**
L	dȑv**u**	dȑv**ima**

72.	Jednina	Množina
N	stábl**o**	stábl**a**
G	stábl**a**	stȃb**ālā**
D	stábl**u**	stábl**ima**
A	stábl**o**	stábl**a**
V	stábl**o**	stábl**a**
I	stábl**om**	stábl**ima**
L	stábl**u**	stábl**ima**

73.	Jednina	Množina
N	kríl**o**	kríl**a**
G	kríl**a**	kríl**ā**
D	kríl**u**	kríl**ima**
A	kríl**o**	kríl**a**
V	kríl**o**	kríl**a**
I	kríl**om**	kríl**ima**
L	kríl**u**	kríl**ima**

74.	Jednina	Množina
N	kȍplj**e**	kȍplj**a**
G	kȍplj**a**	kȍpālj**ā**
D	kȍplj**u**	kȍplj**ima**
A	kȍplj**e**	kȍplj**a**
V	kȍplj**e**	kȍplj**a**
I	kȍplj**em**	kȍplj**ima**
L	kȍplj**u**	kȍplj**ima**

75.	Jednina	Množina
N	ȕh**o**	ȕš**i** (*i*-vrsta)
G	ȕh**a**	ùš**ijū**
D	ȕh**u**	ùš**ima**
A	ȕh**o**	ȕš**i**
V	ȕh**o**	ȕš**i**
I	ȕh**om**	ùš**ima**
L	ȕh**u**	ùš**ima**

76.	Jednina	Množina
N	- - -	léđ**a**
G	- - -	léđ**ā**
D	- - -	léđ**ima**
A	- - -	léđ**a**
V	- - -	léđ**a**
I	- - -	léđ**ima**
L	- - -	léđ**ima**

77.	Jednina	Množina
N	ùnuče	- - -
G	ùnučet**a**	- - -
D	ùnučet**u**	- - -
A	ùnuče	- - -
V	ùnuče	- - -
I	ùnučet**om**	- - -
L	ùnučet**u**	- - -

78.	Jednina	Množina
N	žumánc**e** / žumànc**e**	žumánc**a**
G	žumánc**eta** / žumànc**eta** / žumánc**a**	žùmānāc**ā**
D	žumánc**etu** / žumànc**etu** / žumánc**u**	žumánc**ima**
A	žumánc**e** / žumànc**e**	žumánc**a**
V	žumánc**e** / žumànc**e**	žumánc**a**
I	žumánc**etom** / žumànc**etom** / žumánc**em**	žumánc**ima**
L	žumánc**etu** / žumànc**etu** / žumánc**u**	žumánc**ima**

79.	Jednina	Množina
N	gnijèzd**o**	gnijèzd**a**
G	gnijèzd**a**	gnijèzd**ā**
D	gnijèzd**u**	gnijèzd**ima**
A	gnijèzd**o**	gnijèzd**a**
V	gnijèzd**o**	gnijèzd**a**
I	gnijèzd**om**	gnijèzd**ima**
L	gnijèzd**u**	gnijèzd**ima**

80.	Jednina	Množina
N	vrijèm**e**	vrem**èna**
G	vrȅm**ena**	vrem**énā**
D	vrȅm**enu**	vrem**ènima**
A	vrijèm**e**	vrem**èna**
V	vrijèm**e**	vrem**èna**
I	vrȅm**enom**	vrem**ènima**
L	vrȅm**enu**	vrem**ènima**

81.	Jednina	Množina
N	heróјstv**o**	herójstv**a**
G	herójstv**a**	hèrōjstāv**ā**
D	herójstv**u**	herójstv**ima**
A	herójstv**o**	herójstv**a**
V	herójstv**o**	herójstv**a**
I	herójstv**om**	herójstv**ima**
L	herójstv**u**	herójstv**ima**

82.	Jednina	Množina
N	násēlj**e**	násēlj**a**
G	násēlj**a**	násēlj**ā**
D	násēlj**u**	násēlj**ima**
A	násēlj**e**	násēlj**a**
V	násēlj**e**	násēlj**a**
I	násēlj**em**	násēlj**ima**
L	násēlj**u**	násēlj**ima**

83.	Jednina	Množina
N	vesélj**e**	vesélj**a**
G	vesélj**a**	vesélj**ā**
D	vesélj**u**	vesélj**ima**
A	vesélj**e**	vesélj**a**
V	vesélj**e**	vesélj**a**
I	vesélj**em**	vesélj**ima**
L	vesélj**u**	vesélj**ima**

84.	Jednina	Množina
N	prézim**e** / prèzim**e**	prezim**èna**
G	prézim**ena** / prèzim**ena**	prezim**énā**
D	prézim**enu** / prèzim**enu**	prezim**ènima**
A	prézim**e** / prèzim**e**	prezim**èna**
V	prézim**e** / prèzim**e**	prezim**èna**
I	prézim**enom** / prèzim**enom**	prezim**ènima**
L	prézim**enu** / prèzim**enu**	prezim**ènima**

85.	Jednina	Množina
N	gòdīšt**e**	gòdīšt**a**
G	gòdīšt**a**	gòdīšt**ā**
D	gòdīšt**u**	gòdīšt**ima**
A	gòdīšt**e**	gòdīšt**a**
V	gòdīšt**e**	gòdīšt**a**
I	gòdīšt**em**	gòdīšt**ima**
L	gòdīšt**u**	gòdīšt**ima**

86.	Jednina	Množina
N	- - -	klijèšt**a**
G	- - -	klijèšt**ā**
D	- - -	klijèšt**ima**
A	- - -	klijèšt**a**
V	- - -	klijèšt**a**
I	- - -	klijèšt**ima**
L	- - -	klijèšt**ima**

87.	Jednina	Množina
N	finál**e**	finál**a**
G	finál**a**	finál**ā**
D	finál**u**	finál**ima**
A	finál**e**	finál**a**
V	finál**e**	finál**a**
I	finál**om**	finál**ima**
L	finál**u**	finál**ima**

88.	Jednina	Množina
N	ùčēnj**e**	ùčēnj**a**
G	ùčēnj**a**	ùčēnj**ā**
D	ùčēnj**u**	ùčēnj**ima**
A	ùčēnj**e**	ùčēnj**a**
V	ùčēnj**e**	ùčēnj**a**
I	ùčēnj**em**	ùčēnj**ima**
L	ùčēnj**u**	ùčēnj**ima**

89.	Jednina	Množina
N	zelènil**o**	zelènil**a**
G	zelènil**a**	zelènīl**ā**
D	zelènil**u**	zelènil**ima**
A	zelènil**o**	zelènil**a**
V	zelènil**o**	zelènil**a**
I	zelènil**om**	zelènil**ima**
L	zelènil**u**	zelènil**ima**

90.	Jednina	Množina
N	ìgralīšt**e**	ìgralīšt**a**
G	ìgralīšt**a**	ìgralīšt**ā**
D	ìgralīšt**u**	ìgralīšt**ima**
A	ìgralīšt**e**	ìgralīšt**a**
V	ìgralīšt**e**	ìgralīšt**a**
I	ìgralīšt**em**	ìgralīšt**ima**
L	ìgralīšt**u**	ìgralīšt**ima**

91.	Jednina	Množina
N	čovječànstv**o**	čovječànstv**a**
G	čovječànstv**a**	čovječànstāv**ā**
D	čovječànstv**u**	čovječànstv**ima**
A	čovječànstv**o**	čovječànstv**a**
V	čovječànstv**o**	čovječànstv**a**
I	čovječànstv**om**	čovječànstv**ima**
L	čovječànstv**u**	čovječànstv**ima**

E-vrsta
Imenice ženskog roda

92.	Jednina	Množina
N	knjȉg**a**	knjȉg**e**
G	knjȉg**ē**	knjīg**ā**
D	knjȉz**i**	knjȉg**ama**
A	knjȉg**u**	knjȉg**e**
V	knjȉg**o**	knjȉg**e**
I	knjȉg**ōm**	knjȉg**ama**
L	knjȉz**i**	knjȉg**ama**

93.	Jednina	Množina
N	hàlk**a**	hàlk**e**
G	hàlk**ē**	hàlk**ī** / hálk**ā**
D	hàlk**i** / hàlc**i**	hàlk**ama**
A	hàlk**u**	hàlk**e**
V	hàlk**o**	hàlk**e**
I	hàlk**ōm**	hàlk**ama**
L	hàlk**i** / hàlc**i**	hàlk**ama**

94.	Jednina	Množina
N	ìgra / ȉgra	ìgre / ȉgre
G	ìgrē / ȉgrē	igárā / ìgrī / ȉgrī
D	ìgri / ȉgri	ìgrama / ȉgrama
A	ìgru / ȉgru	ìgre / ȉgre
V	ȉgro	ìgre / ȉgre
I	ìgrōm / ȉgrōm	ìgrama / ȉgrama
L	ìgri / ȉgri	ìgrama / ȉgrama

95.	Jednina	Množina
N	nòga	nȍge
G	nògē	nògū / nógā
D	nȍzi	nògama
A	nȍgu	nȍge
V	nȍgo	nȍge
I	nògōm	nògama
L	nòzi	nògama

96.	Jednina	Množina
N	slúga	slúge / slûge
G	slúgē	slúgā / slúgū
D	slúgi / slúzi	slúgama
A	slúgu	slúge / slûge
V	slûgo	slúge / slûge
I	slúgōm	slúgama
L	slúgi / slúzi	slúgama

97.	Jednina	Množina
N	bȁšča / bášča	bȁšče / bášče
G	bȁščē / báščē	bȁščī / báščī / báščā
D	bȁšči / bášči	bȁščama / báščama
A	bȁšču / bášču	bȁšče / bášče
V	bȁščo / bâščo	bȁšče / bášče
I	bȁščōm / báščōm	bȁščama / báščama
L	bȁšči / bášči	bȁščama / báščama

98.	Jednina	Množina
N	sèstra	sèstre
G	sèstrē	sestárā
D	sèstri	sèstrama
A	sèstru	sèstre
V	sȅstro	sèstre
I	sèstrōm	sèstrama
L	sèstri	sèstrama

99.	Jednina	Množina
N	strîna	strîne
G	strînē	strînā
D	strîni	strînama
A	strînu	strîne
V	strîna / strîno (pejor.)	strîne
I	strînōm	strînama
L	strîni	strînama

100.	Jednina	Množina
N	tâjna	tâjne
G	tâjnē	tâjnī / tâjnā
D	tâjni	tâjnama
A	tâjnu	tâjne
V	tâjno	tâjne
I	tâjnōm	tâjnama
L	tâjni	tâjnama

101.	Jednina	Množina
N	mâjka	mâjke
G	mâjkē	mâjkī
D	mâjci	mâjkama
A	mâjku	mâjke
V	mâjko	mâjke
I	mâjkōm	mâjkama
L	mâjci	mâjkama

102.	Jednina	Množina
N	Mèk**a**	(Mèk**e**)
G	Mèk**ē**	(Mék**ā**)
D	Mèk**i**	(Mèk**ama**)
A	Mèk**u**	(Mèk**e**)
V	Mèk**o**	(Mèk**e**)
I	Mèk**ōm**	(Mèk**ama**)
L	Mèk**i**	(Mèk**ama**)

103.	Jednina	Množina
N	sék**a**	sék**e**
G	sék**ē**	sék**ā**
D	sék**i**	sék**ama**
A	sék**u**	sék**e**
V	sêk**o**	sék**e**
I	sék**ōm**	sék**ama**
L	sék**i**	sék**ama**

104.	Jednina	Množina
N	bîljk**a**	bîljk**e**
G	bîljk**ē**	bîljāk**ā** / bîljk**ī**
D	bîljc**i**	bîljk**ama**
A	bîljk**u**	bîljk**e**
V	bîljk**o**	bîljk**e**
I	bîljk**ōm**	bîljk**ama**
L	bîljc**i**	bîljk**ama**

105.	Jednina	Množina
N	krüšk**a**	krüšk**e**
G	krüšk**ē**	krüšāk**ā**
D	krüšc**i** / krüšk**i**	krüšk**ama**
A	krüšk**u**	krüšk**e**
V	krüšk**o**	krüšk**e**
I	krüšk**ōm**	krüšk**ama**
L	krüšc**i** / krüšk**i**	krüšk**ama**

106.	Jednina	Množina
N	köck**a**	köck**e**
G	köck**ē**	köck**ī** / köcāk**ā**
D	köck**i**	köck**ama**
A	köck**u**	köck**e**
V	köck**o**	köck**e**
I	köck**ōm**	köck**ama**
L	köck**i**	köck**ama**

107.	Jednina	Množina
N	bȉtk**a**	bȉtk**e**
G	bȉtk**ē**	bȉtāk**ā** / bȉtk**ī**
D	bȉc**i** / bȉtk**i**	bȉtk**ama**
A	bȉtk**u**	bȉtk**e**
V	bȉtk**o**	bȉtk**e**
I	bȉtk**ōm**	bȉtk**ama**
L	bȉc**i** / bȉtk**i**	bȉtk**ama**

108.	Jednina	Množina
N	smökv**a**	smökv**e**
G	smökv**ē**	smökāv**ā** / smökv**ī**
D	smökv**i**	smökv**ama**
A	smökv**u**	smökv**e**
V	smökv**o**	smökv**e**
I	smökv**ōm**	smökv**ama**
L	smökv**i**	smökv**ama**

109.	Jednina	Množina
N	Amín**a**	(Amín**e**)
G	Amín**ē**	(Amín**ā**)
D	Amín**i**	(Amín**ama**)
A	Amín**u**	(Amín**e**)
V	Amín**a**	(Amín**e**)
I	Amín**ōm**	(Amín**ama**)
L	Amín**i**	(Amín**ama**)

110.	Jednina	Množina
N	rijèk**a**	rijèk**e**
G	rijèkē	rijèkā
D	rijèc**i**	rijèk**ama**
A	rijèk**u**	rijèk**e**
V	rȉjek**o**	rijèk**e**
I	rijèk**ōm**	rijèk**ama**
L	rijèc**i**	rijèk**ama**

111.	Jednina	Množina
N	zvijèzda	zvijèzd**e**
G	zvijèzdē	zvijèzdā
D	zvijèzd**i**	zvijèzd**ama**
A	zvijèzd**u**	zvijèzd**e**
V	zvȉjezd**o**	zvijèzd**e**
I	zvijèzd**ōm**	zvijèzd**ama**
L	zvijèzd**i**	zvijèzd**ama**

112.	Jednina	Množina
N	kadíf**a**	kadíf**e**
G	kadífē	kadífā
D	kadíf**i**	kadíf**ama**
A	kadíf**u**	kadíf**e**
V	kadíf**a**	kadíf**e**
I	kadíf**ōm**	kadíf**ama**
L	kadíf**i**	kadíf**ama**

113.	Jednina	Množina
N	ravnìc**a**	ravnìc**e**
G	ravnìcē	ravnícā
D	ravnìc**i**	ravnìc**ama**
A	ravnìc**u**	ravnìc**e**
V	ravnìc**o**	ravnìc**e**
I	ravnìc**ōm**	ravnìc**ama**
L	ravnìc**i**	ravnìc**ama**

114.	Jednina	Množina
N	apoték**a**	apoték**e**
G	apotékē	apotékā
D	apotéc**i**	apoték**ama**
A	apoték**u**	apoték**e**
V	apoték**o**	apoték**e**
I	apoték**ōm**	apoték**ama**
L	apotéc**i**	apoték**ama**

115.	Jednina	Množina
N	jäbuk**a**	jäbuk**e**
G	jäbukē	jäbūkā
D	jäbuc**i**	jäbuk**ama**
A	jäbuk**u**	jäbuk**e**
V	jäbuk**o**	jäbuk**e**
I	jäbuk**ōm**	jäbuk**ama**
L	jäbuc**i**	jäbuk**ama**

116.	Jednina	Množina
N	ljepòt**a**	ljepòt**e**
G	ljepòtē	ljepótā
D	ljepòt**i**	ljepòt**ama**
A	ljepòt**u** / ljëpot**u**	ljepòt**e**
V	ljëpot**o** / ljepòt**o**	ljepòt**e**
I	ljepòt**ōm**	ljepòt**ama**
L	ljepòt**i**	ljepòt**ama**

117.	Jednina	Množina
N	djèvōjk**a**	djèvōjk**e**
G	djèvōjkē	djèvojākā
D	djèvōjc**i**	djèvōjk**ama**
A	djèvōjk**u**	djèvōjk**e**
V	djèvōjk**o**	djèvōjk**e**
I	djèvōjk**ōm**	djèvōjk**ama**
L	djèvōjc**i**	djèvōjk**ama**

118.	Jednina	Množina
N	bìlješk**a**	bìlješk**e**
G	bìlješk**ē**	bìlježākā / bìlješkī
D	bìlješc**i**	bìlješk**ama**
A	bìlješk**u**	bìlješk**e**
V	bìlješk**o**	bìlješk**e**
I	bìlješk**ōm**	bìlješk**ama**
L	bìlješc**i**	bìlješk**ama**

119.	Jednina	Množina
N	prílik**a**	prílik**e**
G	prílik**ē**	prílīk**ā**
D	prílic**i**	prílik**ama**
A	prílik**u**	prílik**e**
V	prílik**o**	prílik**e**
I	prílik**ōm**	prílik**ama**
L	prílic**i**	prílik**ama**

120.	Jednina	Množina
N	Bòsank**a** / Bòsānk**a**	Bòsank**e** / Bòsānk**e**
G	Bòsank**ē** / Bòsānk**ē**	Bòsank**ī** / Bòsānk**ī**
D	Bòsank**i** / Bòsānk**i**	Bòsank**ama** / Bòsānk**ama**
A	Bòsank**u** / Bòsānk**u**	Bòsank**e** / Bòsānk**e**
V	Bòsank**o** / Bòsānk**o**	Bòsank**e** / Bòsānk**e**
I	Bòsank**ōm** / Bòsānk**ōm**	Bòsank**ama** / Bòsānk**ama**
L	Bòsank**i** / Bòsānk**i**	Bòsank**ama** / Bòsānk**ama**

121.	Jednina	Množina
N	mjȅsečin**a**	mjȅsečin**e**
G	mjȅsečin**ē**	mjȅsečīn**ā**
D	mjȅsečin**i**	mjȅsečin**ama**
A	mjȅsečin**u**	mjȅsečin**e**
V	mjȅsečin**o**	mjȅsečin**e**
I	mjȅsečin**ōm**	mjȅsečin**ama**
L	mjȅsečin**i**	mjȅsečin**ama**

122.	Jednina	Množina
N	gìmnāzij**a**	gìmnāzij**e**
G	gìmnāzij**ē**	gìmnāzīj**ā**
D	gìmnāzij**i**	gìmnāzij**ama**
A	gìmnāzij**u**	gìmnāzij**e**
V	gìmnāzij**o**	gìmnāzij**e**
I	gìmnāzij**ōm**	gìmnāzij**ama**
L	gìmnāzij**i**	gìmnāzij**ama**

123.	Jednina	Množina
N	učitèljic**a**	učitèljic**e**
G	učitèljic**ē**	učitèljīc**ā**
D	učitèljic**i**	učitèljic**ama**
A	učitèljic**u**	učitèljic**e**
V	učitèljic**e**	učitèljic**e**
I	učitèljic**ōm**	učitèljic**ama**
L	učitèljic**i**	učitèljic**ama**

124.	Jednina	Množina
N	vȁralic**a**	vȁralic**e**
G	vȁralic**ē**	vȁralīc**ā**
D	vȁralic**i**	vȁralic**ama**
A	vȁralic**u**	vȁralic**e**
V	vȁralic**o**	vȁralic**e**
I	vȁralic**ōm**	vȁralic**ama**
L	vȁralic**i**	vȁralic**ama**

125.	Jednina	Množina
N	prȉpovijetk**a**	prȉpovijetk**e**
G	prȉpovijetk**ē**	prȉpovijed**ākā** / prȉpovjed**ākā** / prȉpovijetk**ī**
D	prȉpovijetk**i** / prȉpovijec**i**	prȉpovijetk**ama**
A	prȉpovijetk**u**	prȉpovijetk**e**
V	prȉpovijetk**o**	prȉpovijetk**e**
I	prȉpovijetk**ōm**	prȉpovijetk**ama**
L	prȉpovijetk**i** / prȉpovijec**i**	prȉpovijetk**ama**

126.	Jednina	Množina
N	zápisničārk**a**	zápisničārk**e**
G	zápisničārk**ē**	zápisničārk**ī**
D	zápisničārk**i**	zápisničārk**ama**
A	zápisničārk**u**	zápisničārk**e**
V	zápisničārk**o**	zápisničārk**e**
I	zápisničārk**ōm**	zápisničārk**ama**
L	zápisničārk**i**	zápisničārk**ama**

127.	Jednina	Množina
N	Gràdišćānk**a** / Gràdišćank**a**	Gràdišćānk**e** / Gràdišćank**e**
G	Gràdišćānk**ē** / Gràdišćank**ē**	Gràdišćānk**ī** / Gràdišćank**ī**
D	Gràdišćānk**i** / Gràdišćank**i**	Gràdišćānk**ama** / Gràdišćank**ama**
A	Gràdišćānk**u** / Gràdišćank**u**	Gràdišćānk**e** / Gràdišćank**e**
V	Gràdišćānk**o** / Gràdišćank**o**	Gràdišćānk**e** / Gràdišćank**e**
I	Gràdišćānk**ōm** / Gràdišćank**ōm**	Gràdišćānk**ama** / Gràdišćank**ama**
L	Gràdišćānk**i** / Gràdišćank**i**	Gràdišćānk**ama** / Gràdišćank**ama**

128.	Jednina	Množina
N	brȁć**a**	- - -
G	brȁć**ē**	- - -
D	brȁć**i**	- - -
A	brȁć**u**	- - -
V	brȁć**o**	- - -
I	brȁć**ōm**	- - -
L	brȁć**i**	- - -

Imenice muškog roda

129.	Jednina	Množina
N	àg**a**	àg**e**
G	àg**ē**	ág**ā**
D	àg**i**	àg**ama**
A	àg**u**	àg**e**
V	àg**a**	àg**e**
I	àg**ōm**	àg**ama**
L	àg**i**	àg**ama**

130.	Jednina	Množina
N	báb**o**	báb**e**
G	báb**ē** / báb**a**	báb**ā**
D	báb**i** / báb**u**	báb**ama**
A	báb**u** / báb**a**	báb**e**
V	bâb**o**	báb**e**
I	báb**ōm** / báb**om**	báb**ama**
L	báb**i** / báb**u**	báb**ama**

131.	Jednina	Množina
N	Méh**o**	(Méh**e**)
G	Méh**ē** / Méh**a**	(Méh**ā**)
D	Méh**i** / Méh**u**	(Méh**ama**)
A	Méh**u** / Méh**a**	(Méh**e**)
V	Mêh**o**	(Méh**e**)
I	Méh**ōm** / Méh**om**	(Méh**ama**)
L	Méh**i** / Méh**u**	(Méh**ama**)

132.	Jednina	Množina
N	hàdžij**a**	hàdžij**e**
G	hàdžij**ē**	hȁdžīj**ā**
D	hàdžij**i**	hàdžij**ama**
A	hàdžij**u**	hàdžij**e**
V	hàdžij**a**	hàdžij**e**
I	hàdžij**ōm**	hàdžij**ama**
L	hàdžij**i**	hàdžij**ama**

133.	Jednina	Množina
N	kolég**a**	kolég**e**
G	kolég**ē**	kolég**ā**
D	kolég**i**	kolég**ama**
A	kolég**u**	kolég**e**
V	kolég**a**	kolég**e**
I	kolég**ōm**	kolég**ama**
L	kolég**i**	kolég**ama**

I-vrsta

134.	Jednina	Množina
N	nȏć	nȍći
G	nȍći	nòćī
D	nȍći	nòć**ima**
A	nȏć	nȍći
V	nȍći	nȍći
I	nȍći / nȍću	nòć**ima**
L	nòći	nòć**ima**

135.	Jednina	Množina
N	lȉčnōst	lȉčnosti
G	lȉčnosti	lȉčnostī
D	lȉčnosti	lȉčnost**ima**
A	lȉčnōst	lȉčnosti
V	lȉčnosti	lȉčnosti
I	lȉčnosti / lȉčnošću	lȉčnost**ima**
L	lȉčnosti	lȉčnost**ima**

136.	Jednina	Množina
N	rädōst	rädosti
G	rädosti	rädostī / radòstī
D	rädosti	rädost**ima** / radòst**ima**
A	rädōst	rädosti
V	rädosti	rädosti
I	rädosti / rädoš**ću**	rädost**ima** / radòst**ima**
L	rädosti / radòsti	rädost**ima** / radòst**ima**

137.	Jednina	Množina
N	kökōš	kökoši
G	kökoši	kokòšī / kokòš**ijū**
D	kökoši	kökoš**ima** / kokòš**ima**
A	kökōš	kökoši
V	kökoši	kökoši
I	kökoši / kökoš**ju**	kökoš**ima** / kokòš**ima**
L	kökoši	kökoš**ima** / kokòš**ima**

138.	Jednina	Množina
N	körīst	körīsti
G	körīsti	körīstī
D	körīsti	körīst**ima**
A	körīst	körīsti
V	körīsti	körīsti
I	körīsti / körīš**ću**	körīst**ima**
L	körīsti	körīst**ima**

139.	Jednina	Množina
N	pämēt	pämēti
G	pämēti	pämētī / pamétī
D	pämēti	pämēt**ima** / pamét**ima**
A	pämēt	pämēti
V	pämēt	pämēti
I	pämēti / pämē**ću**	pämēt**ima** / pamét**ima**
L	pämēti / paméti	pämēt**ima** / pamét**ima**

140.	Jednina	Množina
N	ȍko (s.r.)	ȍči
G		òčijū
D		òčima
A		ȍči
V		ȍči
I		òčima
L		òčima

141.	Jednina	Množina
N	mîsao	mîsli
G	mîsli	míslī
D	mîsli	míslima
A	mîsao	mîsli
V	mîsli	mîsli
I	mîsli / mîšlju	míslima
L	mísli	míslima

142.	Jednina	Množina
N	bȍjāzan	bȍjāzni
G	bȍjāzni	bȍjāznī
D	bȍjāzni	bȍjāznima
A	bȍjāzan	bȍjāzni
V	bȍjāzni	bȍjāzni
I	bȍjāzni	bȍjāznima
L	bȍjāzni	bȍjāznima

143.	Jednina	Množina
N	ȕčenōst	ȕčenosti
G	ȕčenosti	ȕčenostī
D	ȕčenosti	ȕčenostima
A	ȕčenōst	ȕčenosti
V	ȕčenosti	ȕčenosti
I	ȕčenosti / ȕčenošću	ȕčenostima
L	ȕčenosti	ȕčenostima

144.	Jednina	Množina
N	sȉročād	sȉročādi
G	sȉročādi	sȉročādī
D	sȉročādi	sȉročādima
A	sȉročād	sȉročādi
V	sȉročādi	sȉročādi
I	sȉročādi	sȉročādima
L	sȉročādi	sȉročādima

145.	Jednina	Množina
N	zȁpovijed	zȁpovijedi
G	zȁpovijedi	zȁpovijedī / zapovijèdī
D	zȁpovijedi	zȁpovijedima / zapovijèdima
A	zȁpovijed	zȁpovijedi
V	zȁpovijedi	zȁpovijedi
I	zȁpovijedi / zȁpovijeđu	zȁpovijedima / zapovijèdima
L	zȁpovijedi / zapovijèdi	zȁpovijedima / zapovijèdima

146.	Jednina	Množina
N	nëotesānōst	nëotesānosti
G	nëotesānosti	nëotesānostī
D	nëotesānosti	nëotesānostima
A	nëotesānōst	nëotesānosti
V	nëotesānosti	nëotesānosti
I	nëotesānosti / nëotesānošću	nëotesānostima
L	nëotesānosti	nëotesānostima

Pridjevi

Leksičke osobine

151 **Pridjevi** su nesamostalne riječi koje stoje uz imenice i imenički upotrijebljene riječi i određuju ih po kakvu svojstvu, bilo da označavaju kvalitet, bilo da im pripisuju kakvu osobinu, bilo da izriču njihovo porijeklo ili pripadnost, građu od koje su sazdane, vrijeme kojem pripadaju itd.

152 S obzirom na značenje, pridjevi se dijele na dvije skupine:

1. **opisni (kvalitativni)** – označavaju *svojstvo*, osobinu ili kvalitet predmeta i pojava: *zèlen* (list), *plâv* (čuperak), *pàmetan* (dječak), *ljût* (korijen), *srètan* (početak), *zrȅo* (plod); posebnu podskupinu čine *procesualni* pridjevi, kojima se iskazuje kakva radnja, proces, kao stalna osobina a izvedeni su od glagolskih pridjeva ili glagolskih priloga: *pùtujūćī* (cirkus), *bîvšī* (predsjednik); i

2. **odnosni (relacijski)** – označavaju *odnos* prema imenicama; uspostavljaju relaciju prema predmetima i pojavama označenim osnovom pridjeva i imenice uz koju stoje. Među njima se razlikuje više značenjskih podskupina. Navest ćemo četiri:

a) **prisvojni (posesivni)** – označavaju lice ili predmet kome pripada ono što obilježava imenica uz koju stoje: *òčev* / *ȍčev* (sahat), *bràtov* (sin), *žènīn* (miris), *Amìlīn* (babo), *Hàsanov* (brat), *kùćnī* (ljubimac);

b) **gradivni (materijalni)** – označavaju materijal, građu od koje je sačinjeno ono što obilježava imenica uz koju stoje: *bètōnskī* (zid), *gvȍzden* (obruč), *ljèskov* (prut), *dȑven* (stalak), *papìrnat* (novac), *zlátan* (prsten);

c) **vremenski (temporalni)** – označavaju vrijeme na koje se odnosi ono što obilježava imenica uz koju stoje: *dànašnjī* (susret), *jučèrašnjī* (razgovor), *jȕtrošnjī* (nesporazum), *nòćnī* (život), *prȅđašnjī* (poznanik), *večèrašnjī* (gost);

d) **mjesni (lokalni)** – označavaju mjesto ili prostor na kome se nalazi ono što obilježava imenica uz koju stoje: *òvdašnjī* / *ȍvdašnjī* (čovjek), *tàmošnjī* (nered), *ȍbalskī* (radnik), *srȅdnjī* (prst), *lȉjevī* (džep).

Gramatičke osobine

Gramatička su obilježja pridjeva: **vid, rod, broj, padež** i **komparacija**. 153

Pridjevski vid

Ono što označava imenica može biti nepoznato ili poznato učesnicima u komunikacijskom činu. Ta neodređenost, odnosno određenost imeničkog pojma ne iskazuje se oblicima imenice, ali se iskazuje oblicima pridjeva: **neodređenim**, odnosno **određenim** pridjevskim **vidom** (*vìsok djèčāk, visòka djevòjčica, visòko dijète*: *vìsokī djèčāk, vìsokā djevòjčica, vìsokō dijète*). 154

Na određenost u muškom rodu upućuje morfem *-ī* (*vìsok-ø* : *vìsok-ī*; formalna razlika samo je u jednini muškog i srednjeg roda: *strȍg,* Gjd. *strȍga – strȍgī,* Gjd. *strȍgōg*; *strȍgo,* Gjd. *strȍga – strȍgō,* Gjd. *strȍgōg*); inače je prozodijsko obilježje neodređenog vida pretežno *kratak,* a određenog vida – redovno *dug* nastavak (*strȍg-a* : *strȍg-ā*; *strȍg-o* : *strȍg-ō*). Neodređeni i određeni vid razlikuju se često i po vrsti akcenta (*žúta* : *žûtā*) ili po njegovu mjestu (*visòka* : *vìsokā*; *visòko* : *vìsokō*).

Neodređenim oblikom pridjeva iskazuje se opće svojstvo; zato se stavlja ispred imenice da bi se označila njezina općost, neodređenost, nepoznatost: *Ifetu čeka lahak zadatak* (saznajemo *kakav* je zadatak). Neodređeni oblik pridjeva iskazuje opće svojstvo i u imenskom predikatu (v. § S 195); zato se obavezno tamo i koristi: *Ifetin je zadatak lahak.* Također se s tim svojstvom koristi neodređeni oblik pridjeva kad se iskazuje kakav kvalitet (genitivom jednine): *djevojka vedra lica,* ali i: *djevojka vedrog*(*a*) *lica.* 155

Određeni oblik pridjeva stavlja se ispred imenice da bi se označila njezina pojedinačnost, određenost, poznatost: *Obukla je plavi kaput* (tada je *plavi kaput* u opreci s *crvenim kaputom,* npr.; saznajemo *koji* je kaput). 156

1. Samo u *određenom* vidu stoje pridjevi:

a) kad je uz imenicu pokazna zamjenica: *ȍvāj vrȉjednī ȕčenīk, ȍnō ùmiljatō jȁnje, tâ lȉjepā djevòjčica*;

b) kad su dio naziva (termina): *bȉjelī bôr, brʺzī vôz, cʺrnī pȍjās, cʹrvenī vjȅtar, dèbelō crijèvo, râdnī dân, rânī sàbah, rȅdōvnī stùdent, vìsokī nápon, slȉjepā ȕlica, ùskō gʺrlo*;

c) kad su dio vlastitog imena: *Glûhā Bùkovica, Nȍvī Pàzār, Nȍvī Šȅher, Nȍvī svȉjet, Cʺrnā Gòra, Cʺrnī vʺrh*; *Vȅlikī mèdvjed, Mâlā kȍla*; *Suléjman Veličànstvenī, Kârlo Vȅlikī.*

Svi pridjevi ne znaju za vidsku razliku. Oblike oba vida načelno imaju *opisni* i *gradivni* pridjevi (*plâv – plâvī kàpūt*; *svìlen – svìlenī pȍjās, zlátan – zlâtnī pʺrstēn*). 157

Samo *određene* oblike imaju (i to je uvjetovano njihovim oblikom):

a) procesualni pridjevi: *ìdūćī, bùdūćī, sljèdēćī, šìvāćī, vòdēćī*;

b) prisvojni pridjevi na *-ijī*: *čovjèčijī, kòzijī, mȁčijī, pȁsijī* i dr., potom svi pridjevi na *-skī, -čkī, -škī, -njī, -nī, -kī*: *jàrānskī, čàršījskī, gràdskī, prózorskī; vòjnīčkī; skìjāškī; ùnutrašnjī; dȑžāvnī, prȉobālnī, národnī, bôjnī, glàvnī, râdnī, tȑbušnī, stȍčnī; jârkī, žârkī;*

c) svi vremenski pridjevi: *dnêvnī, dànašnjī, jùtārnjī, ljètnī, mjȅsečnī, nòćnī, srednjovjèkōvnī;*

d) svi mjesni pridjevi: *dèsnī, górnjī / gôrnjī, dónjī / dônjī, jûžnī* i dr.

Napomena.

1.Također su svi oblici komparativa i superlativa isključivo u određenom obliku: *bȑžī, nȁjbržī / nâjbržī.*

158 2. Samo *neodređeni vid* (u nominativu i akuzativu jednine) imaju prisvojni pridjevi koji obilježavaju pripadanje licima, a to su pridjevi na *-ov/-ev*, *-ljev*: *drûgov, sînov, òčev, brȁtovljev, Mȅhmedov, Mujezínovićev* i *-in*: *àmidžīn, bábīn, svȅkrvīn, žènīn, Ȁzrīn.*

Obilježje roda, broja i padeža

159 Pridjevi se kao nesamostalne riječi upravljaju prema imenicama u rodu, broju i padežu (v. § S 45).

Kad su, npr., uz imenice muškog roda, i pridjevi su tog roda: *šàren šèšīr*; s imenicama ženskog i srednjeg roda i pridjevi dobijaju oblike ženskog i srednjeg roda. Kad je imenica u množini, i pridjev je u množini: *šarèni šešíri*; uz jedninski oblik imenice i pridjev stoji u jednini. Tako i padežne oblike pridjev dobija na osnovu kongruencije s imenicom koju prati: imenica u nominativu obavezno zahtijeva i oblik pridjeva u nominativu (*rânī sàbah*); isto je i u genitivu (*rânōg sàbaha*) i ostalim padežima.

Pridjevi imaju *posebne* oblike za sva tri roda, za oba broja i za padeže.

Komparacija pridjeva

160 Kao gramatička kategorija kojom su obilježeni upravo pridjevi (i neki prilozi), *komparacija* (poređenje, stepenovanje, stupnjevanje) obuhvaća jezička sredstva za iskazivanje različitog stepena pojavljivanja osobine u dvaju ili više pojmova. Komparacija podrazumijeva osobinu nekog pojma i mogućnost njenog pojavljivanja u nejednakoj mjeri (*bȓz – bȑžī – nâjbržī djèčāk*).

Poređenje omogućuje ili onemogućuje značenje pridjeva.

Tako, npr., opisni pridjev *ùredan* (*ùredan zadátak*) preoblikom možemo razviti u konstrukciju s istim značenjem: *koji se odlikuje urednošću*. Urednost je osobina koja se može stepenovati, a onda i iskazati drugim oblicima istog pridjeva: *ùredan – urèdnijī – nâjurednijī.*

Međutim, prisvojni pridjevi, npr. *brȁtov, djȅdov* i sl., nisu podatni poređenju: *brȁtov zadátak* (možemo razviti ovako: *koji pripada bratu*), *djȅdov štâp* (= *koji pripada djedu*). Nešto pripada – ili ne pripada – samo bratu, odnosno, samo djedu, pa otpada mogućnost stepenovanja te pripadnosti.

Mogućnost stepenovanja strana je i gradivnim, vremenskim i mjesnim pridjevima, npr.: *zlátan přstēn* (prsten ne može u različitoj mjeri imati to svojstvo), *dànašnjī súsret, dónjī zûbi.*

Zaključujemo da se mogu porediti *samo opisni* pridjevi (i to ne svi, npr.: *svȁtovskī ȍbičāji*) jer se njima iskazuje *svojstvo*, osobina. Ograničenja upotrebe komparativa i superlativa nalaze se u značenju pridjeva: npr., teško je naći kontekst u kome bi imao smisla komparativ od (glagolskog) pridjeva *prèsāđen.* (Ograničenje nije gramatičke naravi – takav se komparativ može tvoriti: *presađènijī.*)

. Pridjevi koji znače apsolutno nemanje nečega ne mogu se porediti; takvi su: *bôs, ćȍrav, mr̀tav, mȕtav, nâg* – osim u prenesenom značenju (*Alma je nâjmrtvijā od svih djevojaka u kolu*).

Također se mogu porediti metaforički upotrijebljeni odnosni gradivni pridjevi, ali tada mijenjaju svoje značenje – ne označavaju materiju, već osobinu; dakle, postaju opisni: *zlátna – zlàtnijā – nâjzlatnijā / najzlàtnijā djèca.* Komparaciju poznaju i pridjevi kao *ljùdskī – ljùdskijī – nâjljudskijī / najljùdskijī,* ali je i u ovakvim slučajevima izražena osobina, a ne pripadnost.

Napomena.

1. Pojedini odnosni mjesni pridjevi javljaju se samo u obliku komparativa a znače pozitiv: *dônjī / dónjī, gôrnjī / górnjī, srȅdnjī, kràjnjī* i sl.

Međutim, pridjevi *dônjī* i *gôrnjī* imaju i oblike superlativa, što je uvjetovano kontekstom (*Daj mi cipele iz nâjdōnjē i nâjgōrnjē police*).

2. Pridjev *zȁdnjī* (i kada se uzima u odnosu prema *prȅdnjī,* odnosno u značenju *pòsljednjī od više njih ispred*) ipak ne bi trebalo upotrebljavati u obliku superlativa – superlativno značenje sadrži se u osnovnom pridjevu.

Sistem komparacije grade tri oblika: **pozitiv**, **komparativ** (lat. *comparare = upo-* 161
rediti) i **superlativ** (lat. *superlatus = pretjeran*).

Pozitivom se izriče *osobina* imeničkog pojma; to je *osnovni oblik pridjeva*: *br̂z* (npr. *djèčāk, zêc*). Njime se izražava opće značenje osobine u bilo kojem stepenu; dakle, on ne saopćava variranje neke osobine, zato kažemo da i nije stepen komparacije, tj. da je *nulti stepen.*

Komparativom se izriče da se neko ili nešto odlikuje nekom *osobinom* u *jačem stepenu* od drugih: (*dječak*) *bȑžī* (*od zeca*). On je *prvi stepen komparacije* jer se njime saopćava o većoj zastupljenosti neke osobine u jednom od dvaju imeničkih pojmova koji se *porede* (kompariraju).

Superlativom se izriče da se neko ili nešto odlikuje nekom *osobinom* u *najjačem stepenu* među bićima ili predmetima koje poredimo a koji posjeduju istu osobinu u nejednakoj mjeri: (*dječak*) *nâjbržī* (*od svih*); on je *drugi stepen komparacije.*

162 Komparacija pridjeva omogućava *precizno* i *sažeto* saopćavanje o zastupljenosti neke osobine među bićima ili predmetima; umjesto da se opisno kaže, npr.: *Sámir nȉje tàkō hrábar kao Hàmza,* može se kraće i jednostavnije reći: *Sámir je hràbrijī òd Hamzē.* Umjesto da kažemo: *Hàmza je hrábar, Sámir je hràbrijī òd Hamzē, a Mȉrza je hràbrijī i òd Hamzē i od Sámira* – možemo sažeto reći: *Hàmza je hrábar, Sámir je hràbrijī, a Mȉrza je nȃjhrabrijī.*

163 *Komparativ* se tvori pomoću sufiksa *-šī, -jī,* i *-ijī,* koji se dodaju na osnovu pozitiva:

a) sufiksom *-šī* komparativ grade svega tri pridjeva: *làhak – làkšī, lȉjep – ljȅpšī, mȅhak – mȅkšī;*

b) sufiksom *-jī* komparativ po pravilu grade jednosložni pridjevi s dugosilaznim akcentom te neki s kratkosilaznim: *blȃg – blàžī, cȓn – cȑnjī, dȕg – dȕžī, gȗst – gȕšćī, tȉh – tȉšī, tvȓd – tvȑđī, žȋv – žȉvljī.* Kao što se iz navedenih primjera vidi, fonem *j* iz sufiksa *-ji* uvjetuje jotovanje završnog suglasnika osnove; također se fonem *j* gubi u komparativu pridjeva *kȓnj, rȋđ, vrȗć* (*kȑnjī, rȉđī, vrȕćī*);

c) sufiksom *-ijī* komparativ najčešće grade ostali jednosložni, kao i dvosložni i višesložni pridjevi: *čȉst – čìstijī, prȍst – pròstijī, stȃr – stàrijī, strȍg – stròžijī, slȃn – slànijī, bȉstar – bìstrijī, túžan – tùžnijī, žédan – žèdnijī, ljepùškast – ljepuškàstijī, ȍštroūman – oštroùmnijī.*

164 Pojedini dvosložni pridjevi (na *-ek, -ok, -ak, -el*) komparativ grade od okrnjene osnove pozitiva i nastavka *-jī: dàlek – dȁljī, dùbok – dȕbljī, gŕdan – gȑđī, plítak / plȉtak – plȉćī, tànak – tȁnjī, téžak – tȅžī, vìsok – vȉšī, žèstok – žȅšćī, dèbeo – dȅbljī.*

Nekoliko pridjeva imaju nesistemske (supletivne) oblike komparativa: *dȍbar – bȍljī, malèhan / màlehan / màlen – mȁnjī, vèlik – vȅćī, zȁo – gȍrī.* Prema pozitivu *dȕg* stoje komparativi *dȕljī* i *dȕžī;* prema *krȅpak – krèpkijī; bijèsan – bjèsnijī / bjȅšnjī; lȉjen – ljènijī / ljȅnjī; nȉjem – njèmijī / njȅmljī.*

165 *Superlativ* se tvori prefiksom *naj-*, koji se dodaje na oblik komparativa: *nȃjblažī / nȁjblažī, nȃjjačī / nȁjjačī, nȃjoštrijī / nȁjoštrijī, nȃjmilostìvijī / nȁjmilostivijī / najmilostìvijī, nȃjoštroumnijī / nȁjoštroumnijī / najoštroùmnijī.*

166 **Napomena.**

1. Oblici superlativa mogu zadržati dva akcenta – dugosilazni ili kratkosilazni akcent na prefiksu, kao i akcenat komparativa: *nȃjoštroùmnijī / nȁjoštroùmnijī.* Sufiksi *-šī, -jī* i *-ijī* (i u komparativu i u superlativu) redovno imaju dužinu poslije akcenta.

2. Ako pridjev počinje suglasnikom *j,* u superlativu ostaju oba *j*: *nȃjjàsnijī, nȃjjùžnijī.*

3. I komparativ i superlativ mijenjaju se po rodu, broju i padežu.

4. Postoje i druga sredstva za iskazivanje poređenja.

Tako, npr., prefiksi *o-, po-, pre-* u kombinaciji s pozitivom daju značenje komparativa ili superlativa: *debeo – odebeo, podebeo, predebeo* (u ovakvim slučajevima i nemamo relacije dvaju pojmova).

Opisna (*analitička*) *komparacija* vrši se pomoću priloga *manje – najmanje, više – najviše*: *pȍznāt – mȁnje pȍznāt – nȃjmanje pȍznāt.*

I pojedine priloške riječi ukazuju na intenzitet osobine: *dovoljno poznat, više nego dobar, suviše mehak, sve bogatiji, jedva vidljiv; vrlo, mnogo, strašno, ludo, gadno dosadan, papreno skup; glup kao noć; zdrav zdravcat; superinteligentan...*

5. Čest je *apsolutni komparativ,* koji se upotrebljava bez poređenja a označava da neki pojam posjeduje određenu osobinu u manjoj ili većoj mjeri od prosječne, npr.: *niži razredi, stariji gospodin* (ni tu nema relacije dvaju pojmova).

Deklinacija pridjeva

Neodređeni i određeni pridjevski vid ne razlikuju se samo u nominativu jednine **167**
nego i u drugim padežima. Na taj način nastaju dva paralelna niza padežnih oblika, *dvije* promjene – *imenička* i *pridjevska* (ili *pridjevsko-zamjenička*). Pridjevi *neodređenog* vida mijenjaju se po *imeničkoj* promjeni: pridjevi muškog i srednjeg roda imaju oblike slične oblicima *a*-vrste, a pridjevi ženskog roda imaju sistem relacijskih morfema sličan onome u *e*-vrste. Pridjevi *određenog* vida imaju posebnu, *pridjevsku* deklinaciju.

Tabelarni pregled nastavaka

Neodređeni vid: **168**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	-ø	-o/-e	-a	-i	-a	-e
G	-a	-a	-ē	-īh	-īh	-īh
D	-u	-u	-ōj	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)
A	= N ili G	-o/-e	-u	-e	-a	-e
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	-īm	-īm	-ōm	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)
L	-u	-u	-ōj	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)

Određeni vid: **169**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	-ī/-ø	-ō/-ē	-ā	-ī	-ā	-ē
G	-ōg(a)/-ēg(a)	-ōg(a)/-ēg(a)	-ē	-īh	-īh	-īh
D	-ōm(e)/-ēm	-ōm(e)/-ēm	-ōj	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)
A	= N ili G	-ō/-ē	-ū	-ē	-ā	-ē
V	-ī	-ō/-ē	-ā	-ī	-ā	-ē
I	-īm	-īm	-ōm	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)
L	-ōm(e)/-ēm	-ōm(e)/-ēm	-ōj	-īm(a)	-īm(a)	-īm(a)

Napomena. U DLjd. muškog i srednjeg roda namjesto pokretnog *e* može se pojaviti pokretno *u*.

2. Obrazac promjene pridjeva *neodređenog vida*

170 a) Uzorak s osnovom na *nenepčani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	mlâd-ø	mlád-o	mlád-a	mlád-i	mlád-a	mlád-e
G	mlád-a	mlád-a	mlád-ē	mlád-īh	mlád-īh	mlád-īh
D	mlád-u	mlád-u	mlád-ōj	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)
A	mlâd-ø/ mlád-a	mlád-o	mlád-u	mlád-e	mlád-a	mlád-e
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	mlád-īm	mlád-īm	mlád-ōm	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)
L	mlád-u	mlád-u	mlád-ōj	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)	mlád-īm(a)

171 b) Uzorak s osnovom na *nepčani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vrûć-ø	vrúć-e	vrúć-a	vrúć-i	vrúć-a	vrúć-e
G	vrúć-a	vrúć-a	vrúć-ē	vrúć-īh	vrúć-īh	vrúć-īh
D	vrúć-u	vrúć-u	vrúć-ōj	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)
A	vrûć-ø/ vrúć-a	vrúć-e	vrúć-u	vrúć-e	vrúć-a	vrúć-e
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	vrúć-īm	vrúć-īm	vrúć-ōm	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)
L	vrúć-u	vrúć-u	vrúć-ōj	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)	vrúć-īm(a)

3. Obrazac promjene pridjeva *određenog vida*

172 a) Uzorak s osnovom na *nenepčani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	mlâd-ī	mlâd-ō	mlâd-ā	mlâd-ī	mlâd-ā	mlâd-ē
G	mlâd-ōg(a)	mlâd-ōg(a)	mlâd-ē	mlâd-īh	mlâd-īh	mlâd-īh
D	mlâd-ōm(e)	mlâd-ōm(e)	mlâd-ōj	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)
A	mlâd-ī/ mlâd-ōg(a)	mlâd-ō	mlâd-ū	mlâd-ē	mlâd-ā	mlâd-ē
V	mlâd-ī	mlâd-ō	mlâd-ā	mlâd-ī	mlâd-ā	mlâd-ē
I	mlâd-īm	mlâd-īm	mlâd-ōm	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)
L	mlâd-ōm(e)	mlâd-ōm(e)	mlâd-ōj	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)	mlâd-īm(a)

173 b) Uzorak s osnovom na *nepčani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vrûć-ī	vrûć-ē	vrûć-ā	vrûć-ī	vrûć-ā	vrûć-ē
G	vrûć-ēg(a)	vrûć-ēg(a)	vrûć-ē	vrûć-īh	vrûć-īh	vrûć-īh
D	vrûć-ēm	vrûć-ēm	vrûć-ōj	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)
A	vrûć-ī/ vrûć-ēg(a)	vrûć-ē	vrûć-ū	vrûć-ē	vrûć-ā	vrûć-ē
V	vrûć-ī	vrûć-ē	vrûć-ā	vrûć-ī	vrûć-ā	vrûć-ē
I	vrûć-īm	vrûć-īm	vrûć-ōm	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)
L	vrûć-ēm	vrûć-ēm	vrûć-ōj	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)	vrûć-īm(a)

4. Napomene o paradigmama

Općenito vrijedi da *pridjevsku* promjenu imaju pridjevi koji su u osnovnom obliku **174** (nominativ jednine) samo *određenog vida* (*plànīnskī* zrak, *plànīnskōg* zraka, *plànīnskōm* zraku...). Međutim, obje promjene imaju pridjevi koji su u osnovnom obliku samo *neodređenog vida* (*òčev* savjet, *òčeva* / *òčevōg* savjeta, *òčevu* / *òčevōm* savjetu...), s tim što bi u biranom izrazu valjalo upotrebljavati oblike imeničke promjene.

a) Muški rod

Jednina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida u nomi- **175** nativu (*-ø* : *-ī*), genitivu (*-a* : *-ōg*/*a*/), dativu (*-u* : *-ōm*/*e*/), akuzativu (*-ø*/*-a* : *-ī*/*-ōg*/*a*/) i lokativu (*-u* : *-ōm*/*e*/).

Akuzativ ima dva oblika: kad imenica na koju se pridjev odnosi označava nešto neživo, jednak je nominativu: *Vidim plâv cvijet* (neodr. vid) / *Vidim plâvī cvijet* (odr. vid); kad imenica na koju se pridjev odnosi označava nešto živo, jednak je genitivu: *Vidim pláva dječaka* (neodr. vid) / *Vidim plâvōg(a) dječaka* (odr. vid).

U instrumentalu i jedan i drugi vid imaju nastavak pridjevske promjene (*-īm*), ali se često razlikuju u akcentu.

Množina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida samo u akcentu te dužini nastavka u nominativu (*-i* : *-ī*) i akuzativu (*-e* : *-ē*). Dakle, među tim oblicima nema segmentalne razlike.

b) Srednji rod

Jednina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida u nomi- **176** nativu (*-o* : *-ō*), genitivu (*-a* : *-ōg*/*a*/), dativu (*-u* : *-ōm*/*e*/), akuzativu (*-o* : *-ō*) i lokativu (*-u* : *-ōm*/*e*/).

U instrumentalu i jedan i drugi vid imaju isti nastavak (*-īm*), međutim, često se razlikuju u akcentu.

Množina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida samo u akcentu te dužini nastavka u nominativu i akuzativu (*-a* : *-ā*).

c) Ženski rod

177 Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida po dužini nastavka u Njd. (*-a*: *-ā*) i Ajd. (*-u* : *-ū*), kao i u NAmn. (*-e* : *-ē*); pored toga, među njima postoji razlika u akcentu.

Napomena. Vokativ ima samo određeni vid pridjeva: *Mlâdī junače! – Drâgō dijete! – Drâgā djevojko!* Pridjevi u neodređenom vidu po pravilu nemaju vokativa; ako se i upotrijebi (obično u narodnim pjesmama), jednak je nominativu: *Mlâd junače!*

5. Alternacije nastavaka

178 Iza nenepčanih suglasnika u Gjd. dolazi *-ōg*(*a*), u DLjd. *-ōm*(*e*); iza nepčanih suglasnika u Gjd. dolazi *-ēg*(*a*), a u DLjd. *-ēm*.

179 **Pokretni vokali** (**a**, **e** i **u**) nisu obavezni, ali se često dodaju padežnim nastavcima, osobito u pisanom jeziku; obilježje su stila.

Produžene nastavke imamo:

a) s pokretnim *a*: u GAjd. (*-ōga*/*-ēga*) pridjeva muškog i srednjeg roda (pridjevske deklinacije), potom u DILmn. (*-īma*) pridjeva sva tri roda (oba tipa deklinacije);

b) s pokretnim *-e* ili (rjeđe) *-u*: u DLjd. (*-ōme, -ōmu*) pridjeva muškog i srednjeg roda (pridjevske deklinacije).

Produženi nastavci obično se upotrebljavaju:

a) ako imenica počinje istim ili sličnim suglasnikom: *mlâdōga gȍlūba, mlâdōga kònja*;

b) ako se želi naročito istaknuti jedan od atributa uz imenicu (najčešće prvi): *rjȅčnīk bòsanskōga stàndardnōg jèzika.*

Produženi nastavci obavezni su kad pridjev u rečenici dolazi samostalno i preuzima ulogu imenice: *Rèci tô mlâdōme, Sȉt glâdnōme nè vjerujē, Vrȉjednīma će ȉ Bōg pòmoći* (ako slijedi imenica, u DILmn. upotrebljava se samo kraći nastavak: *vrȉjednīm mȍmcima, vrȉjednīm djèvōjkama*).

180 6. Nepostojano *a* i promjena *l* > *o* na kraju sloga uvjetuju alternacije osnove (*mȅhak – mèhka – mèhko, táman – támna – támno, mȍdar – mòdra – mòdro*; *tȍpao – tòpla – tòplo, vȅseo – vȅsela – vȅselo*). Jednačenje suglasnika po zvučnosti izazvano je ispadanjem nepostojanog *a* (*gȉbak – gìpka, mȑzak – mȑska, slȁdak – slàtka*). Suglasnička skupina *stn* na kraju osnove (nastala nakon ispadanja nepostojanog *a*) uprošćava se ispadanjem suglasnika *t* (*rȁdostan – rȁdosna, rȁdosno*).

Zamjenice (upućenice)

Leksičke osobine

Zamjenice ili **upućenice** jesu riječi kojima se upućuje na lica, predmete, (njihove) osobine, kao i na neke okolnosti kojima se lica i predmeti određuju. **181**

Napomena. Termin *zamjenice* potječe od antičkih gramatičara. Zamjenice su tumačene kao riječi koje zamjenjuju druge riječi. Termin pokazuje kako je nauka nekada tumačila ove riječi. Savremena nauka odbacila je ovakvo tumačenje, zato bi valjalo odbaciti i termin. Zbog duboke ukorijenjenosti u školskoj praksi on se, međutim, još koristi.

Zamjenice (upućenice) nemaju svoje leksičko (stvarno) značenje kao što imaju **182** imenice, pridjevi ili glagoli. Njihovo je značenje ipak gramatičko kategorijalno (apstraktno). Budući da konkretno značenje dobijaju tek u kontekstu (ono se određuje na temelju poznavanja govorne situacije) – ovo su *situacijske riječi*. Npr., u rečenici *Jâ govorim* riječju *jâ* upućuje se na lice koje govori i obilježava sebe kao vršioca radnje. U rečenici *Ȍvāj je momak vrlo pametan, ȍn je jučer mudro govorio o Rumijevoj "Mesneviji"* riječju *ȍvāj* upućuje se na momka koji je najbliži govornom licu, a riječju *ôn* iskazuje se odnos između govornog lica i lica koje ne sudjeluje u govoru. Dakle, zamjenicama se izriču različiti odnosi među govornim licima i različita znanja govornika o licima i stvarima o kojima se govori. Ono što je u području *jâ* (dakle, u području prvog lica – s obzirom na gledište govornika), to označavaju zamjenice *ȍvō, ȍvāj / òvāj, ovàkav, mȏj* i sl.; ono što je u području *tî* (drugog lica) – to označavaju zamjenice *tô, tâj, tàkav, tvȏj* i sl.; ono što je u području *ȍn / ôn, òna, òno* (trećeg lica) – to označavaju zamjenice *ȍnō, ȍnāj / ònāj, onàkav, njègov, njêzīn / njézīn* i sl.

Zamjenice se upotrebljavaju: **183**

1. kad je riječ o sudionicima u govornom činu (npr.: *Tî čitaj, jâ ću slušati*);

2. kad nije potrebno imenovati neku stvar ili biće jer je to poznato iz konteksta (*Amra je s bratom otišla u prodavnicu. Sȅbi je kupila čokoladu, a njȅmu sladoled.*);

3. kad se ne zna koju bi imenicu ili pridjev trebalo upotrijebiti (*Nȅko je pred vratima*).

Zamjenice se dijele: a) po *funkciji* i b) po *značenju*.

Po *funkciji* se razlikuju **imeničke** i **pridjevske zamjenice**. **184**

Imeničke zamjenice u rečenici se ponašaju kao imenice (tj. u rečenici zauzimaju mjesta svojstvena imenicama; v. § S 15, 222), a pridjevske upućuju na osobinu predmeta, imaju atributsku funkciju (kao i pridjevi, tj. u rečenici zauzimaju mjesta svojstvena pridjevima), bliže određuju imenicu po nekoj njenoj osobini (pripadanju, kvantitativnosti i sl.), i primaju gramatička svojstva imenica (rod, broj i padež; v. § S 19, 342).

Imeničke zamjenice po *značenju*, tj. prema tome kako njima obilježavamo sadržaj, dijele se na: **185**

a) **lične**: zamjenice 1. i 2. lica (*lične zamjenice sagovornikā*), zamjenice 3. lica (*lične zamjenice nesagovornikā*), zamjenica za svako lice (*povratna zamjenica sèbe, se*);

b) **nelične**: *upitne, odnosne* (*relativne*), *opće* (*svàko, svàšta*). Od upitnih i odnosnih zamjenica *kö* i *štä* / *štö* mogu se tvoriti *odrične* i *neodređene.*

186 **Pridjevske zamjenice** po *značenju* se dijele na:

a) *zamjenice s obilježjem lica: prisvojne* (ili *posesivne*), *pokazne* (ili *demonstrativne*), *opisne* i *količinske*;

b) *zamjenice bez obilježja lica,* koje se upotrebljavaju kao *upitne, odnosne, neodređene, odrične* i *opće.*

Imeničke zamjenice

187 1. **Lične zamjenice** za 1. i 2. lice označavaju odnos sudionika u razgovoru: zamjenica 1. lica (*jâ, mî*) upućuje na govornika, a zamjenica 2. lica (*tî, vî*) na sagovornika. Zamjenice trećeg lica (*ȍn* / *ôn, òna, òno*; *òni, òne, òna*) upućuju na lica koja ne sudjeluju u razgovoru ili na nešto što može biti tema razgovora i sl., na šta se unazad upućuje (v. § S 147).

Zamjenice 1, 2. i 3. lica objedinjava zamjenica *sèbe, se.* Zamjenica za sva lica upotrebljava se kada se ne želi ponoviti riječ u službi subjekta.

188 2. **Nelične zamjenice** upućuju na lica ili stvari bilo kao vršioce radnji ili kao objekte i sl. Zato se zamjenica *kȍ* naziva i *upitnom* (ili *upitno-odnosnom*) *zamjenicom za lica,* a zamjenica *štȁ* / *štȍ* *upitnom* (*upitno-odnosnom*) *zamjenicom za stvari.*

Zamjenice *kȍ* i *štȁ* prije svega su *upitne* (*štȁ* /*štȍ* – rjeđe/ u bosanskom jeziku ima upitno, a *štȍ* relativno značenje): zamjenicom *kȍ* pita se za lice, a zamjenicom *štȁ* / *štȍ* za sve ostalo: *Kȍ me najviše voli? – Štȁ da mu podarim za to?*).

Zamjenice *kȍ* i *štȍ* upotrebljavaju se i kao *odnosne* (relativne): u strukturu složene rečenice uvode odnosne (relativne) zavisne klauze (v. § S 576): *Kȍ rano rani, dvije sreće grabi. – Ono što se dogodilo nije nas iznenadilo.*

Međutim, one se mogu upotrijebiti i u funkciji *neodređenih* zamjenica (*Ako me kȍ štȁ za Medihu pita, neću mu reći.* || *Ako me nȅko nȅšto za Medihu pita, neću mu reći.*).

Zamjenica *štȍ* upotrebljava se umjesto zamjenice *kȍjī* / *kòjī, kȍjā* / *kòjā, kȍjē* / *kòjē,* a kako nema roda i množine, to se upotrebljava u ovom petrificiranom obliku. Prestaje biti promjenljivom riječi, gubi službu zamjenice, postaje veznik (*Diplomirao je onaj momak što smo ga upoznali prošle zime na Bjelašnici. – Oženio se djevojkom što ga je u svemu bodrila i pomagala mu.* V. § S 579-580).

U značenju količinskog priloga *kȍliko* upotrebljavaju se oblici *šta* i *što*: *Uh, šta vas je! – Uh, što vas je okupila nana! – Jao, što ste pokisli!*

189 **Napomena.** Od imeničkih neličnih zamjenica (*kȍ, štȁ* / *štȍ*) mogu se tvoriti *odrične* (*nȉko, nȉšta* / *nȉšto*: *Nȉko više ne pita za nju. – Nema nȉšta za njih.*) i *neodređene* zamje-

nice (*nȅko, nȅšta / nȅšto* te *ȉko, ȉšta / ȉšto, kògod, štògod* i dr.: *Ako nȅko pita za nju, reci da je otputovala. – Naći će se nȅšto i za njih. – Hoće li joj ȉko kazati istinu? – Bolje ȉšta nego ništa. – Ako me kògod o tome upita, reći ću ono što znam. – Donesi štògod uz kahvu!*).

Nelične su i *opće* zamjenice *svȁko* i *svȁšta / svȁšto*: *Svȁko mora voditi računa o svom ponašanju. – Svȁšta sam donio djeci iz Mostara.*

Pridjevske zamjenice

Pridjevskim zamjenicama upućuje se na sadržaje koji stoje u tijesnoj vezi sa sadržajima koje iskazuju imenice. **190**

1. *Pridjevske zamjenice s obilježjem lica* dijele se na sljedeće značenjske vrste: **191**

-a) **prisvojne**: prema *jâ – môj, tî – tvôj, ȍn / òno – njègov, òna – njên / njêzīn / njézīn, mî – nȁš, vî – vȁš*; prema *òni, òne, òna – njȉhov*; prema *sèbe / se – svôj* itd. – kazuju kojem licu što pripada (prvom, drugom, trećem ili svakom licu) ili u kakvu je odnosu s njim ono o čemu se govori;

b) **pokazne** (*ȍvāj / òvāj, ȍvā / òvā, ȍvō / òvō, ȍvī / òvī, ȍvē / òvē, ȍvā / òvā*; *tâj, tâ, tô, tî, tê, tâ*; *ȍnāj / ònāj, ȍnā / ònā, ȍnō / ònō, ȍnī / ònī, ȍnē / ònē, ȍnā / ònā*) – upućuju na nešto kazujući u blizini kojega se lica nalazi ono što znači riječ uz koju stoje: u blizini 1. lica – *òvāj*, u blizini 2. lica – *tâj*, u blizini 3. lica – *ònāj*;

c) **opisne** (*ovàkav, ovàkva, ovàkvo, ovàkvi, ovàkve, ovàkva*; *tàkav, tàkva, tàkvo, tàkvi, tàkve, tàkva*; *onàkav, onàkva, onàkvo, onàkvi, onàkve, onàkva*; *svàkakav...*) – upućuju na osobinu određujući po kakvoći pojam uz čije ime stoje;

d) **količinske** (*ovòlik, ovòlika, ovòliko, ovòliki, ovòlike, ovòlika*; *tȍlik / tòlik, tȍlika / tòlika, tȍliko / tòliko, tȍliki / tòliki, tȍlike / tòlike, tȍlika / tòlika*; *onòlik, onòlika, onòliko, onòliki, onòlike, onòlika*; *svȅkolik...*) – upućuju na osobinu određujući po količini pojam uz čije ime stoje.

Napomena. **192**

1. Prisvojna zamjenica svakog lica *svôj, svòja, svòje* označava pripadanje subjektu rečenice (*Pojeo je svòju čorbu*), ali može imati i pridjevsko značenje *vlastiti, rođeni, samostalan, slobodan, svojeglav* (*Svòja domovina svakome je najljepša. – Svòju su majku iznevjerili. – Kad završim fakultet, postat ću svôj čovjek. – Babo je vazda bio svôj.*) i ovdje je formalno pripadanje subjektu. Upotrebljava se i u funkciji priloga *oko* (*Ima svòjīh četrdeset godina, ali joj ne bih dao toliko*). Ne valja upotrebljavati zamjenice *moj, tvoj, naš, vaš* namjesto *svoj*, a u 3. licu to dovodi i do značenjske razlike.

2. Opisne i količinske zamjenice načinjene su prema pokaznim zamjenicama (*ovàkav, ovòlik* – prema *òvāj* itd.); one ne upućuju na lice ili predmet, nego na osobinu, i tako po nečemu određuju pojmove uz čija imena stoje – zato se, kao prijelazne forme, nazivaju i (*pokaznim*) *zamjeničkim pridjevima.* U zamjeničke pridjeve idu i pridjevi *sâm* i

ìstī, koji služe za pojačavanje zamjenica i imenica. Riječi *sâm* i *ìstī* mogu se upotrijebiti zamjenički i pridjevski. Kao zamjenice služe za isticanje, označavaju lice koje samostalno, bez miješanja ili pomoći drugih sudjeluje u radnji (lično): *Šta bi ti sâm rekao da te pitaju? – Šuti, ništa ne pričaj, makar ìstī komšija bio tu.* Kao pridjev *sâm* znači *usamljen, bez ikoga drugoga* (*Živio je sâm na kraju čaršije*), odnosno *čist, bez primjesa* (*Ovo je sâmō zlato*); kao pridjev *ìstī* znači *jednak, vrlo sličan* (*Sinovi su ìstōg stasa i ìstōg lika*).

193 2. *Pridjevske zamjenice bez obilježja lica* upotrebljavaju se kao:

a) **upitne** (*kȍjī / kòjī, čȉjī / čìjī, kàkav, kȍlik / kòlik*); dolaze u upitnim rečenicama, npr.: *Kȍjīm ćeš putem otići? – Čȉjā je ono djevojka? – Kàkvi ste to ljudi? – Kȍlika ti je plaća?*

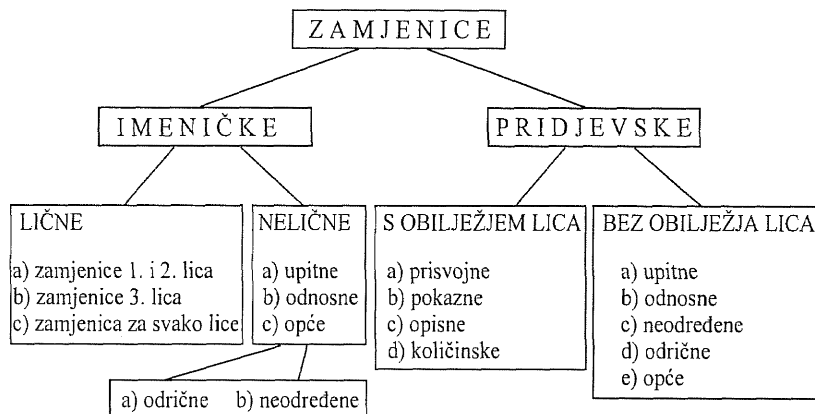
b) **odnosne** (*kȍjī / kòjī, čȉjī / čìjī, kàkav, kȍlik / kòlik* – dakle, oblikom su iste kao upitne); njima se ne pita, nego se uvodi odnosna zavisna klauza (imaju funkciju veznika; v. § S 576-578), npr.: *– Zalivala je ruže kȍjē smo proljetos presadili. – Došli su oni kȍjē smo i očekivali. – Pred kućom su plakale žene čȉjē su muževe i djecu odveli neki nepoznati ljudi. – Dobili smo učitelja kàkvōg smo i željeli. – U Norveškoj su dobili stan kȍliki su imali i u Srebrenici.*

c) **neodređene** (tvore se od upitnih i odnosnih pridjevskih zamjenica prefiksima *ne-, i-, po-, koje-, sva-, gdje-, što-* i dr. te sufiksom *-god*; svaki od tih dijelova pored neodređenosti unosi i neko svoje značenje, tj. modificira značenje osnovne zamjenice); upućuju na neodređene pojmove, npr.: *Ako ȉkakav prijedlog imaš, reci* (prefiks *i-* daje dopusno značenje);

d) **odrične** – *nȉkojī, nȉčijī, nȉkakav* i dr.; njima se označava odricanje – upravo prefiks *ni-* daje značenje potpune negacije, npr.: *Niste nȉkakvi jarani*;

e) **opće** – *svȁkakav, svȁčijī* i dr.; njima se upućuje na više pojmova ili jedan od njih – prefiks *sva-* daje značenje općosti, sveobuhvatnosti, npr.: *Ne budite svȁčijē sluge.*

194 Shematski pregled podjele zamjenica:

Gramatičke osobine

Zamjenice imaju **rod**, **broj** i **padež** – tj. sva gramatička značenja koja su poznata i imenicama. **195**

Lične zamjenice 1. i 2. lica imaju oba broja i po jedan oblik za sva tri roda; rod govornika, odnosno sagovornika vidi se iz konteksta. Lična zamjenica trećeg lica ima oba broja i različite oblike za sva tri roda. Lična zamjenica za svako lice ne razlikuje rodove, a neutralna je i prema broju – ista promjena upotrebljava se za sva lica i oba broja. Zamjenice *kȍ* i *štȁ / štȍ* imaju iste oblike (a to su oblici jednine – i to *kȍ* muškog, a *štȁ / štȍ* srednjeg roda) za oba broja i za sve rodove. I ostale imeničke zamjenice tvorene od zamjenica *kȍ, štȁ / štȍ* različitim prefiksima i sufiksima (odrične, neodređene) ponašaju se kao *kȍ, štȁ / štȍ*.

Pridjevske zamjenice stoje uz imenice sva tri roda i oba broja; od imenice uz koju stoje dobijaju oblike muškog, ženskog i srednjeg roda jednine i množine.

Deklinacija zamjenica

Imeničke zamjenice imaju posebnu promjenu, a pridjevske se mijenjaju slično pridjevima. **196**

Imeničke zamjenice

Promjena ličnih zamjenica

Lične zamjenice karakterizira supletivizam u promjeni oblika, tj. imaju različite osnove nominativa i ostalih padeža (*jâ – mȅne, tî – tȅbe, mî – nâs* i sl.); zamjenica za svako lice nema oblika za nominativ. Zamjenice 1. i 2. lica imaju različite riječi za jedninu (*jâ, tî*) i množinu (*mî, vî*). **197**

U genitivu, dativu i akuzativu oba broja lične zamjenice 1, 2. i 3. lica imaju *naglašene* (duže) i *nenaglašene* (*enklitičke*) oblike; dvojake oblike u GDAjd. ima i zamjenica za svako lice. Enklitike (ili *naslonjenice*) nikad ne stoje samostalno; uvijek se izgovaraju zajedno s prethodnom naglašenom riječi, kao jedna izgovorna cjelina.

a) *Zamjenice prvog* i *drugog lica* i *zamjenica za svako lice*

Ove zamjenice imaju posebne oblike, koji su svojstveni samo njima: **198**

	Jednina			Množina		
	zamjenica 1. lica	*zamjenica 2. lica*	*za svako lice*	*zamjenica 1. lica*	*zamjenica 2. lica*	*za svako lice*
N	jâ	tî	- - -	mî	vî	- - -
G	mȅn-e, me	tȅb-e, te	sȅb-e, se	nâ-s, nas	vâ-s, vas	sȅb-e
D	mȅn-i, mi	tȅb-i, ti	sȅb-i, (si)	nȁ-ma, nam	vȁ-ma, vam	sȅb-i
A	mȅn-e, me	tȅb-e, te	sȅb-e, se	nâ-s, nas	vâ-s, vas	sȅb-e
V	- - -	tî	- - -	- - -	vî	- - -
I	mn-ôm/ mn-óme	tȍb-ōm	sȍb-ōm	nȁ-ma	vȁ-ma	sȍb-ōm
L	mȅn-i	tȅb-i	sȅb-i	nȁ-ma	vȁ-ma	sȅb-i

Napomena. U GDALjd. moguć je i kratkouzlazni akcenat: *mène, mèni*; *tèbe, tèbi*; *sèbe, sèbi.* Također je u GAjd. moguće upotrijebiti akcenatske likove *mènē, tèbē, sèbē.*

b) *Zamjenice trećeg lica*

199 Zamjenica trećeg lica ima sistem nastavaka sličan nastavcima većine pridjevskih zamjenica:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	ȍn / ôn	òno	òna	òni	òna	òne
G	nj-ȅga, ga	nj-ȅga, ga	nj-ê, je	nj-îh, ih	nj-îh, ih	nj-îh, ih
D	nj-ȅmu, mu	nj-ȅmu, mu	nj-ôj, joj	nj-ȉma, im	nj-ȉma, im	nj-ȉma, im
A	nj-ȅga, ga, nj	nj-ȅga, ga, nj	nj-û, je, ju	nj-îh, ih	nj-îh, ih	nj-îh, ih
V	---	---	---	---	---	---
I	nj-îm/ nj-íme	nj-îm/ nj-íme	nj-ôm/ nj-óme	nj-ȉma	nj-ȉma	nj-ȉma
L	nj-ȅm/ nj-ȅmu	nj-ȅm/ nj-ȅmu	nj-ôj	nj-ȉma	nj-ȉma	nj-ȉma

Napomena. U GDALjd. muškog i srednjeg roda moguć je i kratkouzlazni akcent: *njègā / njèga, njèmu.*

Promjena neličnih zamjenica

200 Nelične zamjenice (*kȍ, štȁ / štȍ*), kao i od njih tvorene *odrične* (*nȉko, nȉšta / nȉšto*) i *neodređene* zamjenice (*nȅko, nȅšta / nȅšto*) imaju promjenu kao pridjevske zamjenice. Po kriteriju živo / neživo zamjenica *kȍ* (za lica) ima A = G, a zamjenica *štȁ / štȍ* (za stvari) ima A = N:

N	kȍ	štȁ, štȍ
G	k-ȍg, k-òga	č-ȅg, č-èga
D	k-ȍm, k-òme, k-òmu	č-ȅm, č-èmu
A	k-ȍg, k-òga	štȁ, štȍ
V	---	---
I	k-îm, k-íme	č-îm, č-íme
L	k-ȍm, k-òme	č-ȅm, č-èmu

Pridjevske zamjenice

201 Pridjevske zamjenice imaju *zamjeničku* i *pridjevsku promjenu.* Ta dva sistema nastavaka razlikuju se jedino u dužini vokala u nastavku genitiva, dativa i instrumentala jednine muškog i srednjeg roda: u *zamjeničkoj* promjeni taj je vokal *kratak*: *òvog*(*a*), *òvom*(*e*/*u*) – a u *pridjevskoj dug*: *nèkōg*(*a*), *nèkōm*(*e*/*u*). Zamjeničku (pronominalnu) promjenu imaju: *ȍvāj / òvāj, tâj, ȍnāj / ònāj, sȁv, svȁ, svȅ* i sl., a pridjevsku: *nèkī, svàkī, ovolìkī* i sl. zamjenice.

1. *Zamjenička promjena* **202**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	ȍv-āj	ȍv-ō	ȍv-ā	ȍv-ī	ȍv-ā	ȍv-ē
G	ȍv-og(a)	ȍv-og(a)	ȍv-ē	ȍv-īh	ȍv-īh	ȍv-īh
D	ȍv-om(e)	ȍv-om(e)	ȍv-ōj	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)
A	=N ili G	ȍv-ō	ȍv-ū	ȍv-ē	ȍv-ā	ȍv-ē
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	ȍv-īm	ȍv-īm	ȍv-ōm	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)
L	ȍv-om(e)	ȍv-om(e)	ȍv-ōj	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)	ȍv-īm(a)

2. *Pridjevska promjena* **203**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	nȅk-ī	nȅk-ō	nȅk-ā	nȅk-ī	nȅk-ā	nȅk-ē
G	nȅk-ōg(a)	nȅk-ōg(a)	nȅk-ē	nȅk-īh	nȅk-īh	nȅk-īh
D	nȅk-ōm(e)	nȅk-ōm(e)	nȅk-ōj	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)
A	=N ili G	nȅk-ō	nȅk-ū	nȅk-ē	nȅk-ā	nȅk-ē
V	nȅk-ī	nȅk-ō	nȅk-ā	nȅk-ī	nȅk-ā	nȅk-ē
I	nȅk-īm	nȅk-īm	nȅk-ōm	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)
L	nȅk-ōm(e)	nȅk-ōm(e)	nȅk-ōj	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)	nȅk-īm(a)

3. Pojedine se zamjenice mijenjaju i po zamjeničkoj i po pridjevskoj promjeni. **204**
Takve su *môj, tvôj, nȁš, vȁš, kȍjī / kòjī, čȉjī / čìjī, nȉčijī* i dr. Evo obrasca njihove promjene:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vȁš-ø	vȁš-e	vȁš-a	vȁš-i	vȁš-a	vȁš-e
G	vȁš-eg(a)/ vȁš-ēg(a)	vȁš-eg(a)/ vȁš-ēg(a)	vȁš-ē	vȁš-īh	vȁš-īh	vȁš-īh
D	vȁš-em/ vȁš-ēm	vȁš-em/ vȁš-ēm	vȁš-ōj	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)
A	=N ili G	vȁš-e	vȁš-u	vȁš-e	vȁš-a	vȁš-e
V	vȁš-ø	vȁš-e	vȁš-a	vȁš-i	vȁš-a	vȁš-e
I	vȁš-īm	vȁš-īm	vȁš-ōm	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)
L	vȁš-em/ vȁš-ēm	vȁš-em/ vȁš-ēm	vȁš-ōj	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)	vȁš-īm(a)

4. Zamjenice s osnovom na *j* (*kȍjī / kòjī, môj, tvôj, svôj*), izuzevši zamjenicu *čȉjī / čìjī*, imaju u GDLjd. m. i s.r. trojake oblike – *nesažete* zamjeničke i pridjevske te *sažete*. Sažeti oblici dobijeni su poslije ispadanja *j* između *o* i *e* (slijedila je asimilacija pa sažimanje vokala: *kȍjega* > *koega* > *kooga* > *kôga*). Evo obrasca njihove promjene: **205**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	kȍj-ī	kȍj-ē	kȍj-ā	kȍj-ī	kȍj-ā	kȍj-ē
G	kȍj-eg(a), kȍj-ēg(a), kôg(a)	kȍj-eg(a), kȍj-ēg(a), kôg(a)	kȍj-ē	kȍj-īh	kȍj-īh	kȍj-īh
D	kȍj-em, kȍj-ēm, kôm(e)	kȍj-em, kȍj-ēm, kôm(e)	kȍj-ōj	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)
A	=N ili G	kȍj-ē	kȍj-ū	kȍj-ē	kȍj-ā	kȍj-ē
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	kȍj-īm	kȍj-īm	kȍj-ōm	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)
L	kȍj-em, kȍj-ēm, kôm(e)	kȍj-em, kȍj-ēm, kôm(e)	kȍj-ōj	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)	kȍj-īm(a)

206 5. Zamjenice *njègov, njên / njēzīn / njézīn, njȉhov, ovàkav, tàkav, kàkav, nȉkakav* i sl. u jednini muškog i srednjeg roda imaju tri sistema nastavaka – imenički, zamjenički i pridjevski:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	kàkav-ø	kàkv-o	kàkv-a	kàkv-i	kàkv-a	kàkv-e
G	kàkv-a, kàkv-og(a), kàkv-ōg(a)		kàkv-ē	kàkv-īh		
D	kàkv-u, kàkv-om(e), kàkv-ōm(e)		kàkv-ōj	kàkv-īm(a)		
A	= N ili G (m.r.); =N (s.r.)		kàkv-u	kàkv-e	kàkv-a	kàkv-e
V	- - -		- - -	- - -		
I	kàkv-īm		kàkv-ōm	kàkv-īm(a)		
L	kàkv-u, kàkv-om(e), kàkv-ōm(e)		kàkv-ōj	kàkv-īm(a)		

Napomena. U nastavcima GDLjd. muškog i srednjeg roda u zavisnosti od završnog suglasnika osnove alterniraju *o* i *e*: zamjenice s osnovom na neki nepčani suglasnik (i zamjenica *sȁv*) imaju *-ega, -em*: *nȁš-ega / nȁš-ēga, nȁš-em / nȁš-ēm* i sl., a ostale su s nastavcima *-oga, -om(e/u)*: *svȁk-oga / svȁk-ōga, svȁkome / svȁk-ōme* itd.

Brojevi

Značenje

207 **Brojevi** su nesamostalne, odredbene riječi koje tačno kazuju koliko ima onoga što znači riječ uz koju stoje ili koji je po redu pojam označen riječju uz koju stoje.

208 Po tome se dijele na **glavne** (ili *kardinalne*; kad znače prvo) i na **redne** (ili *ordinalne*; kad znače drugo). Naprimjer: *jèdan* dječak, *dvȉje* djevojčice, *pêt* momaka: *pȑvī* razred, *drȕgā* nagrada, *pêtā* kuća. Kad se broje mlada bića ili bića različitog roda, i općenito kad

se navodi količina, umjesto glavnih upotrebljavaju se **zbirni** brojevi, kao: *dvȍje* djece, *trȍje* janjadi, nas *čȅtvero,* ovo *sȅdmero, dȅvetero* jaja.

Brojevi su zatvorena grupa riječi, u kojoj nema promjena: ne proširuje se, nema novih jedinica.

Oblici

Glavni brojevi

209 **Glavni brojevi** označavaju određenu količinu jedinki.

210 Glavni brojevi *jèdan, dvâ, trî* i *čètiri* (i brojevi složeni s njima) imaju promjenu. U promjenljive riječi idu još *stȍtina, tȉsuća, hȉljada, milìōn, milìjārda, bilìōn* (ovo su brojevi samo po značenju, a po ostalim su osobinama imenice i imaju oblike kao imenice ženskog ili muškog roda, npr.: *stȍtina – stȍtinē..., milìōn – milióna...*); ostali su glavni brojevi nepromjenljivi.

211 a) Broj *jèdan* ima pridjevsko-zamjeničku promjenu i oblike za sva tri roda i oba broja.

Jednina:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	jèdan-ø	jèdn-o	jèdn-a
G	jèdn-ōg(a)	jèdn-ōg(a)	jèdn-ē
D	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōj
A	= N ili G	jèdn-o	jèdn-u
V	jèdan-ø	jèdn-o	jèdn-a
I	jèdn-īm	jèdn-īm	jèdn-ōm
L	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōj

Množina:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	jèdn-i	jèdn-a	jèdn-e
G	jèdn-īh	jèdn-īh	jèdn-īh
D	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)
A	jèdn-e	jèdn-a	jèdn-e
V	jèdn-i	jèdn-a	jèdn-e
I	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)
L	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)	jèdn-īm(a)

Napomena. U dativu i lokativu jednine muškog i srednjeg roda umjesto pokretnog *e* može se upotrijebiti i pokretni vokal *u*.

Broj *jèdan* ima oblike množine uz imenice koje imaju samo množinu a označavaju jedan pojam (*pluralia tantum*) te uz one koje u množini znače neku cjelinu ili skup ljudi: *jèdni* nogari, *jèdni* opanci, *jèdni* prosioci; *jèdna* vrata; *jèdne* ljestve, *jèdne* rukavice.

Kao broj *jèdan* mijenjaju se i svi brojevi složeni s *jedan*: s *dvádesēt i jèdnīm* drugom, nakon *dvádesēt i jèdnē* godine.

212 b) Broj *dvâ* u ovom se obliku upotrebljava za muški i srednji rod, a uz imenice ženskog roda stoji oblik *dvȉje*:

	Muški i srednji rod	Ženski rod
N	dv-â	dv-ȉje
G	dv-àjū / dv-ájū	dv-íjū
D	dv-àma / dv-áma	dv-jèma
A	dv-â	dv-ȉje
V	dv-â	dv-ȉje
I	dv-àma / dv-áma	dv-jèma
L	dv-àma / dv-áma	dv-jèma

Iste nastavke ima i broj *ȍba* (ž.r. *ȍbje*).

213 c) Brojevi *trî* i *čètiri* imaju iste oblike za sva tri roda:

N	tr-î	čètir-i
G	tr-íjū	četir-íjū
D	tr-ìma	četir-ìma
A	tr-î	čètir-i
V	tr-î	čètir-i
I	tr-ìma	četir-ìma
L	tr-ìma	četir-ìma

214 **Napomena.** Brojevi *dvâ* / *dvȉje, ȍba* / *ȍbje, trî* i *čètiri,* iako imaju padežne oblike, sve češće se upotrebljavaju kao nepromjenljivi. Oblik tzv. okamenjenog akuzativa brojeva *dva, oba, tri* i *četiri,* pogotovo iza prijedloga, uzima se često umjesto odgovarajućeg padeža: između *dvâ* grada (umjesto: između *dvájū* gradova), iz *ȍbje* ruke (umjesto: iz *obíjū* ruku), s *trî* sestre (umjesto: s *trìma* sestrama), običaji ta *čètiri* sela (umjesto: tih *četiríjū* sela). Upotreba tzv. okamenjenog akuzativa češća je uz brojeve složene s *dva, tri* i *četiri*: bio je u *četrdèsēt ȉ dvije* zemlje (umjesto: u *četrdèsēt i dvjèma* zemljama). Kada nema prijedloga, prednost se daje odgovarajućim padežnim oblicima (v. § S 19, 138).

215 S obzirom na sastav, glavni su brojevi *jednočlani* i *višečlani*. Jednočlani se brojevi dijele na *osnovne* (*jèdan, dvâ, trî, čètiri, pêt, šêst..., dȅset, stô* ili *stȍtina, tȉsuća* ili *hȉljada, milìōn* ili *milìjūn, milìjārda, bilìōn* ili *bilìjūn* itd.) i *izvedene* (*jedànaest, dvánaest, trínaest, četȑnaest..., devètnaest, dvádesēt, trídesēt, četrdèsēt, pedèsēt, šezdèsēt..., devedè-*

sēt). I jednočlane i višečlane mogu biti stotice od *dvjèsta* do *dèvetstō*: *dvjèsta* / *dvjèsto* i *dvȉje stȍtine, trȉsta* / *trȉsto* i *trī stȍtine, čètiristō* i *čètiri stȍtine, pêtstō* i *pêt stȍtīnā, šêststō* i *šêst stȍtīnā..., dèvetstō* i *dèvet stȍtīnā*. Ostali su glavni brojevi višečlani; nastaju slaganjem jednočlanih brojeva. Pritom se od osnovnog broja uzima akuzativni oblik – ukoliko ga ima. Mogu se redati jedan za drugim (*trídesēt čètiri, trȉsta devètnaest, trī stȍtine dvádesēt šêst, tȉsuću šêststō devedèsēt dèvet*), ili se ispred posljednjeg člana stavlja veznik *i* (*četrdèsēt ȉ pēt, tȉsuću dvjèsta i četȑnaest, dvȉje tȉsuće pêt stȍtīnā pedèsēt ȉ dvā*).

Redni brojevi

Redni brojevi određuju koji je po redu pojam (predmet ili biće) označen imenicom uz koju stoje. **216**

Redni brojevi od 5 do 99 tvore se nastavkom -*ī* od osnove glavnih brojeva: *pêtī, šêstī, dvádesēt pêtī, sedamdèsēt šêstī*. Brojevi *pȑvī* / *pŕvī, drȕgī, trȅćī* i *čètvr̄tī* / *čètvrtī* načinjeni su od drugačijih osnova. U brojeva *sȅdam* i *ȍsam* ispada nepostojano *a*: *sêdmī, ôsmī*. Od *stȍtinu* i *stô* redni je broj *stôtī*, od *tȉsuću* – *tȉsūćī*, od *hȉljadu* – *hȉljaditī* / *hȉljadītī*, od *milìōn* – *milìonitī* / *milìōnītī*. **217**

U višečlanim rednim brojevima samo posljednji član ima oblik rednog broja – ostali su glavni brojevi: *dvádesēt pêtī, stô dvádesēt sêdmī, pêtstō sedamdèsēt šêstī*. Ispred posljednjeg člana može stajati veznik *i* (kao i u glavnih brojeva): *dvádesēt i pêtī, stô dvádesēt i sêdmī*.

Redni se brojevi mijenjaju po promjeni pridjeva određenog vida; imaju oblike za sva tri roda i oba broja: *čètvr̄tī* (sin), *čètvr̄tā* (jabuka), *čètvr̄tō* (dijete), *čètvr̄tōg/a/* (sina), *pȑvī* (izlasci), *pȑvīh* (izlazaka). Evo obrasca njihove promjene: **218**

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	drȕg-ī	drȕg-ō	drȕg-ā	drȕg-ī	drȕg-ā	drȕg-ē
G	drȕg-ōg(a)	drȕg-ōg(a)	drȕg-ē	drȕg-īh	drȕg-īh	drȕg-īh
D	drȕg-ōm(e)	drȕg-ōm(e)	drȕg-ōj	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)
A	= N ili G	drȕg-ō	drȕg-ū	drȕg-ē	drȕg-ā	drȕg-ē
V	drȕg-ī	drȕg-ō	drȕg-ā	drȕg-ī	drȕg-ā	drȕg-ē
I	drȕg-īm	drȕg-īm	drȕg-ōm	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)
L	drȕg-ōm(e)	drȕg-ōm(e)	drȕg-ōj	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)	drȕg-īm(a)

Napomena. U DLjd. muškog i srednjeg roda namjesto pokretnog *e* može se pojaviti pokretno *u*.

Zbirni brojevi

Zbirni brojevi kazuju koliko ima čega, predmeta ili osoba, u zbiru ili cjelini, označavaju određeni broj mladunčadi, osoba i životinja, ili bića različitog roda. **219**

220 Zbirni brojevi imaju padežne oblike slične zamjeničkim, ali se – izuzevši genitiv, dativ i lokativ (od *dvóga,* njima *dvóma,* o *četveróme*) – koriste rijetko. Umjesto ostalih zavisnih padeža, osobito ako su to padeži s prijedlozima, najčešće se uzima oblik tzv. okamenjenog akuzativa (Živi s *čȅtvero* maloljetne djece).

221 Ukoliko se mijenjaju, zbirni brojevi imaju sljedeću promjenu:

N	dvȍj-e
G	dvô-g, dvó-ga, dvòj-eg(a)
D	dvô-m, dvó-ma, dvó-me, dvòj-em
A	dvȍj-e
V	dvȍj-e
I	dvó-ma
L	dvô-m, dvó-ma, dvó-me, dvòj-em

N	čȅtver-o
G	četver-óga, četvér-ga
D	četver-óma, četvér-ma, četver-óme
A	čȅtver-o
V	čȅtver-o
I	četvér-ma, četver-óma
L	četver-óma, četvér-ma, četver-óme

Napomena. U dativu i lokativu pored *dvóme, dvòjem, četveróme* mogu se upotrijebiti i oblici *dvómu, dvòjemu, četverómu.*

Kao *dvȍje* mijenjaju se i *ȍboje* i *trȍje.*

222 Zbirni se brojevi tvore od osnove glavnog broja sufiksima *-oje* i *-ero.*

U višečlanih je zbirnih brojeva samo posljednji član u obliku zbirnog broja – ostali su glavni brojevi: *dvjȅsta šezdèsēt čȅtvero.*

223 Veze prijedloga i broja (*pȍ dvā, pȍ trī, po čètiri*) nazivaju se **dijelnim** (*distributivnim*) brojevima. Oni kazuju koliko je jedinki ili skupova uzeto prilikom raspoređivanja nečega (*pȍ dvā* oraha, *po čètiri* momka).

Brojni pridjevi

224 U množini su zbirni brojevi riječi s pridjevskom službom a sa značenjem glavnog broja. To su **brojni pridjevi**; upotrebljavaju se uz imenice koje nemaju jednine (*dvòja / dvȍja* vrata) te uz imenice koje znače parove istih ili sličnih primjeraka (*čȅtveri* opanci). Tvore se sufiksima *-oj-* i *-er-* (*dv-oj-, ob-oj-, tr-oj-; četv-er-, pet-er-* ...). Imaju sva tri roda i oblike kao pridjevske zamjenice:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	dvòj-i	dvòj-a	dvòj-e
G	dvòj-īh	dvòj-īh	dvòj-īh
D	dvòj-īm(a)	dvòj-īm(a)	dvòj-īm(a)
A	dvòj-e	dvòj-a	dvòj-e
V	-	-	-
I	dvòj-īm(a)	dvòj-im(a)	dvòj-īm(a)
L	dvòj-īm(a)	dvòj-īm(a)	dvòj-īm(a)

Brojne imenice

Umjesto glavnih brojeva od 2 do 99 (izuzevši one nastale slaganjem s brojem *jèdan*: *dvádesēt jèdan, trídesēt jèdan*...) za označavanje tačnog broja muškaraca mogu se upotrijebiti zbirne imenice izvedene od osnove zbirnog broja sufiksom *-ica*: *obòjica, dvòjica, tròjica, četvèrica, petèrica, desetèrica, dvadesetšestèrica, devedesetsedmèrica.* Ovo su **brojne imenice**; one imaju samo jedninu i mijenjaju se kao imenice *a*-vrste. 225

Imenice koje izriču ono što se broji dolaze uz brojne imenice u genitivu množine: *dvòjica igráčā, tròjicē drȕgōvā, četvèrici dječákā.* Uz nominativ brojnih imenica lične zamjenice dolaze u obliku genitiva množine (*nâs dvòjica*); uz ostale su padežne oblike odgovarajući oblici zamjenica (*nàma dvòjici, s nàma dvòjicōm*).

Brojne imenice tvorene nastavkom *-ak* od osnove brojeva *dȅset, pètnaest, dvádesēt, trídesēt* te viših desetica znače približnu količinu (bliske su prilozima). One najčešće ostaju nepromijenjene, a imenice uz njih dolaze u genitivu množine: *desétak kuća, tridesétak učenika*; *stotínjak stranica* (brojna imenica prema *stô, stȍtinu* glasi *stotínjak*).

U brojne imenice spadaju i *nazivi razlomaka* na *-ina, -nina, -inka.* Njima se označava na koliko se dijelova dijeli jedno cijelo. Sve su one imenice ženskog roda; uz brojnik 1 stoje u nominativu jednine, uz brojnike 2, 3 i 4 – u nominativu množine, a uz brojnik 5 i veće – u genitivu množine: jedna *polòvina,* jedna *trèćina,* dvije *trèćine,* četiri *desètine,* pet *dvadesètīnā*; jedna *stòtnina,* dvije *stòtnine,* šest *stòtnīnā*; jedna *četvȑtīnka,* dvije *òsmīnke,* tri *stòtīnke,* šest *četvȑtīnkī.*

Napomena. 226

1. Brojevi se – kao i pridjevi – mogu *preobraziti* u imenice (v. § T 401): *Pȑvīma je ukazana velika počast. – Neka iziđe svaki trȅćī.*

Također se brojevi upotrebljavaju sa službom pridjeva: *Jèdni učenici otišli su u školu, a drȕgī su još uvijek na igralištu. – Jèdna ih je majka rodila, ali nisu jèdnē sreće.* (U ovakvim primjerima brojevi mijenjaju svoje osnovno značenje: ovo *jèdni* /učenici/ ima značenje pridjevske neodređene zamjenice *neki*; *drȕgī* /učenici/ ima značenje pridjeva *ostali*; *jèdna* /majka/ znači što i pridjev *ista*; *jèdnē* /sreće/ znači što i pridjev: *jednake* /sreće/.)

227 2. Multiplikativni brojevi (*jèdnōm, dvápūt*) odgovaraju na pitanje *koliko puta?* i zapravo su **brojni prilozi**; redni brojevi uz koje stoji riječ *put* također imaju službu priloga: *pȑvī pût, drȕgī pût* (odgovaraju na pitanje *koji put?*).

3. Značenje ponavljanja nije prisutno u izrazu *po prvi put,* ali se zbog česte upotrebe može dopustiti (nastalo je prema izrazima *po drugi put, po treći put*). Pogrešno je, međutim, ovaj izraz upotrebljavati u obliku *po prvi puta* (s *-a* koje je preneseno iz izraza *dva puta*). Isto važi i za izraze *po drugi put, po treći put...*

Glagoli

Leksičke osobine

228 **Glagoli** su riječi kojima se imenuju *radnje, stanja* ili *zbivanja.*

229 I. Glagoli *radnje* uglavnom označavaju svjesno djelovanje (*hódati, kòsiti, písati, pjȅvati, zídati, sagráditi*), dok glagoli *zbivanja* izražavaju događanje uzrokovano prirodnim silama (i koje nije uvjetovano našom voljom: *nàrāsti, òstarjeti, naobláčiti se, trȕhnuti, vèdriti se, vȅhnuti*). Ovi glagoli iskazuju *procese* (*procesualni*), kao što su: *písati, tȑčati,* ili *postojanje* (*egzistencijalni*), kao što su: *pojáviti se, ȕčiteljevati.* I jedni i drugi označavaju razvoj radnje, stoga se nazivaju **razvojnim** (*evolutivnim*) *glagolima.* Razlikuju se tri značenjske vrste ovih glagola:

1. **motivni** (ili *kurzivni, glagoli kretanja*) – kazuju da neko ili nešto mijenja mjesto: *dònijeti, dotȑčati, gòniti, hódati, izvláčiti, lètjeti, potònuti, prenòsiti, unòsiti*;

2. **transformativni** – opisuju vidljive promjene: *cijèpati, gòrjeti, pèći, ràzbiti, zídati, òčistiti, òrati, uzòrati*;

3. **kreativni** – kazuju nastanak nečega: *pòstati, napísati, nȉknuti, odsvírati, sagráditi, stvòriti.*

230 II. Sadržaj radnje iskazuje se samostalno ili u vezi s vremenskim tokom. *Način* vršenja glagolske radnje u odnosu na vremenski tok iskazuju različite značenjske skupine glagola:

1. **ingresivni** – izražavaju početnu radnju (*províriti, póći / pôći, pòlaziti, polètjeti, progovòriti, uzdȑhtati, zàpjevati*);

2. **kompletivni** – pokazuju završnu radnju (*dòpiti, dopísati, dòpjevati, dòpuniti, dográditi, doráditi, dozídati*);

3. **finitivni** – kazuju potpunu radnju (*izračȕnati, òstarjeti, požútjeti, pročȉtati, víknuti, sagráditi*);

4. **kumulativni** – iskazuju radnju koja se obavlja dio po dio (*nàbrati, nakupòvati, naslágati, natȑpati*);

5. **distributivni** – kazuju radnju koju vrši više subjekata ili radnju koja se vrši na više objekata (*poispremjéštati, poiskákati, poistrésati, poskídati, poubíjati*);

6. **limitativni** – izriču ograničenu radnju (*poìgrati se, popríčati, pòpjevati, pòplakati, prìbrati se*).

III. Prema *količini* glagolske radnje razlikuju se: 231

1. **deminutivni glagoli** – izriču radnju koja se vrši pomalo, sitno, u pokretima, lagahno, u manjoj mjeri od uobičajene, prosječne radnje (*pjevùckati, ljubàkati se, kȕckati, vozìkati se*);

2. **augmentativni glagoli** – izriču radnju koja je veća nego obično (*prèpiti se, presòliti*);

3. **majorativni glagoli** – izražavaju radnju veću, bolju od neke druge (*nàdigrati, nadigrávati, nadjàčati, nadmúdriti, nadvíkati, nadvikívati*);

4. **intenzivni glagoli** – pokazuju pojačanu radnju (*razbjèžati se, razbȑbljati se, ràspjevati se, ùzburkati se, zàmisliti se*);

5. **sativni glagoli** – izriču radnju koja je dovoljna vršiocu (*nàgledati se, nàjesti se, nàmučiti se, nàpjevati se, naspávati se*).

IV. *Stanje* i *proces* neodvojive su pojave: procesi su uvjetovani djelovanjem prirodnih sila ili našom voljom; stanje je proces u kojem se neko ili nešto nalazi a u kojem se ništa ne radi niti se zbiva. Glagoli mogu izražavati različite *nijanse* u promjenama *stanja*; proces se može shvatiti kao promjena stanja. Tako se razlikuju sljedeće značenjske vrste glagola: 232

1. **stativni glagoli** (glagoli *stanja, neutralni*) – kazuju stanje (*crvènjeti se, lèžati, sjèdjeti, glèdati, miròvati, dísati, stanòvati, htjȅti, mórati, ìmati, némati, šútjeti*);

2. **faktitivni glagoli** (*uzročni*) – iskazuju radnju koja uzrokuje ono što se izriče srodnim glagolom stanja (*crvèniti, pocrvèniti, lèći / lȅći, lijègati, sjȅdati, sjȅsti*).

Napomena. Glagoli *unutrašnjih procesa* (koji se odvijaju bez vršiočeve volje) nazivaju se **medijalnim glagolima**. Takvi mogu biti i glagoli zbivanja i glagoli stanja: *bijèljeti se, blijèdjeti, hláditi se, obasjávati, ponòsiti se, proširiti se, rȃsti, sánjati, stídjeti se, vȅhnuti, vòljeti, žèljeti* i dr. 233

Gramatičke osobine

Glagoli se odlikuju gramatičkim kategorijama **vida** (*aspekta*), **prijelaznosti** (*tranzitivnosti*) i **stanja** (*dijateze*). Vid i prijelaznost jesu leksičko-gramatička svojstva. Pored toga, gramatičke su osobine glagola **lice**, **vrijeme** i **način**, **rod** i **broj**. 234

Glagolskim promjenama izriče se: *lice* (ko vrši radnju, ko sudjeluje u procesu, ko se nalazi u stanju); *vrijeme* (kad se vrši radnja, proces, zbivanje) ili *način* (kako se vrši

radnja, proces, stanje); *rod* (je li vršilac radnje muškog, ženskog ili srednjeg roda); *broj* (koliko vršilaca vrši radnju, koliko osoba sudjeluje u procesu, koliko se osoba nalazi u stanju).

Glagoli se mijenjaju po *licima, vremenima* i *načinima*, a – kao i imenske riječi – imaju i gramatičku kategoriju *roda* i *broja*.

Promjena glagola (po licu, vremenu ili načinu) naziva se **konjugacijom**.

Glagolski vid (aspekt)

235 Sadržaj glagolske radnje vezan je za vremenski tok. Trajanje radnje, stanja ili zbivanja može biti vremenski ograničeno (shvaćeno kao trenutak, svršenost) i neograničeno (shvaćeno kao proces, nesvršenost). Trajanje glagolske radnje u bosanskom jeziku izražava se *glagolskim vidom*, npr.: *stȁti – stȁjati / stàjati, sagráditi – gráditi*. Glagoli su po *vidu* dvojaki: jedni iskazuju izvršenost radnje – to su **glagoli svršenog (*perfektivnog*) vida** (*stȁti, sagráditi, cíknuti, màknuti, nàmignuti, pȁsti, púhnuti* i dr.); drugi iskazuju radnju neograničenog trajanja – to su **glagoli nesvršenog (*imperfektivnog*) vida** (*stȁjati, gráditi, cvjètati, govòriti, hódati, lètjeti, rȃsti* i dr.). *Svršena* je ona radnja koja se ne može dijeliti na faze, na ono što ima početak, završetak ili nešto "između". *Nesvršena* radnja može se dijeliti na faze; podrazumijevaju se "početak", "produžetak" i "završetak" trajanja, procesa. Moguće je, dakle: *početi / prekinuti / nastaviti pisati*, ali nije moguće: *početi / prekinuti / nastaviti napisati*. Svršena radnja ostvaruje se u prošlosti i budućnosti (*Jučer **je napisao** pjesmu. – Sutra **će napisati** pjesmu.*), a nesvršena u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (*Jučer **je pisao** pjesmu. – Sada **piše** pjesmu. – Sutra **će pisati** pjesmu.*).

236 **Glagolski vid** (*aspekt*) obilježava vremensku ograničenost ili neograničenost radnje, stanja ili zbivanja. Glagoli po *vidu* mogu biti **svršeni** (*perfektivni*) i **nesvršeni** (*imperfektivni*).

237 1. U **svršenih** (*perfektivnih*) **glagola** sadržaj je vremenski *ograničen* (označavaju konkretan, pojedinačan čin, tj. radnju, stanje ili zbivanje kao završen proces: *dàhnuti, dréknuti, ìzbrisati, kȕcnuti, máhnuti, nàmignuti, pògledati, pročȉtati, púhnuti*). Svršeni glagoli mogu obilježavati:

a) vremenski *potpuno* ograničen sadržaj – radnju koja se cijela izvrši u jednom trenutku: *dȁti, sjȅsti, máhnuti* i sl. – to su **trenutni** (*trenutnosvršeni*);

b) *djelimično* vremensko ograničenje – s tim što jedni obilježavaju svršeni *početak* glagolske radnje ili sl.: *potrážiti, progovòriti, zàpjevati, zàplakati, zazvòniti* i dr. – to su **početnosvršeni**; drugi *kraj* glagolske radnje ili sl.: *dotr̀čati, izgòrjeti, nàpiti se, pòpiti, pročȉtati* i dr. – to su **završnosvršeni**; treći svršeni trenutak kao i duže ili kraće vršenje radnje, stanja ili zbivanja: *pòplakati, posvírati, zȁigrati se* i dr. – to su **neodređenosvršeni glagoli**.

238 2. **Nesvršeni** (*imperfektivni*) **glagoli** označavaju radnju *neograničenog* trajanja (ukazuju na trajanje radnje, stanja ili zbivanja, tj. na radnju ili proces u razvoju: *brȉsati,*

čìtati, glèdati, gráditi, máhati, písati, pȉti i dr.). Nesvršeni glagoli dijele se na dvije skupine, na dva vidska lika:

a) **trajni** (*durativni*), koji označavaju (duže ili kraće) *neprekidno* vršenje radnje, npr.: *ìmati, glèdati, hódati, jèsti, mijèsiti, šȉti*;

b) **učestali** (*iterativni*), koji označavaju radnju s *prijekidima*, više puta ponovljenu u vremenskim razmacima, npr.: *cȕpkati, donòsiti, kȕckati, namigívati, napòminjati, odmahívati*.

3. Manji broj bosanskih glagola nije vidski obilježen u osnovi, već se vidski raspoznaje u rečenici. Dakle, pojedini se glagoli, zavisno od konteksta, mogu pojaviti ili u svršenom ili u nesvršenom vidu (npr.: *čȕti* – *Čȕo sam da si išla u Rogaticu* /svršeni/; – *Da li si dobro čȕo dok je profesor govorio* /nesvršeni/; takvi su i: *ȉmenovati, rúčati, sánjati, sávjetovati, vèčerati, telefonírati, vȉdjeti* i dr.). Upravo se na osnovu konteksta i određuje u kom je vidu *dvovidni* (*dvoaspektni*) glagol upotrijebljen, tj. da li označava svršenu ili nesvršenu radnju. Na glagolski vid mogu ukazivati i pojedina leksička sredstva (*često, redovno, uvijek, više puta* i dr.). **239**

Napomena. Glagoli se mogu tvoriti od glagola, i to kako svršeni od nesvršenih (npr.: *šàpnuti* < *šàptati*) tako i nesvršeni od svršenih (npr.: *zàstajati* < *zàstati*). Tvorba svršenih glagola od nesvršenih naziva se **perfektizacijom**, a tvorba nesvršenih glagola od svršenih – **imperfektizacijom**. Ta promjena vida glagola ima nekoliko morfoloških znakova: *napísati* – od *písati* (prefiks); *dočekívati* – od *dòčekati* (sufiks); *skákati* – od *skòčiti* (prijevoj vokala); *poglédati* – od *pògledati* (naglasak); *rèći* / *rèći* – *govòriti* (različite, supletivne riječi). Tako se dva glagola najčešće pojavljuju kao *vidski par* ("svršeni – nesvršeni", "perfektivni – imperfektivni": *napísati* – *písati* i dr.). **240**

Prijelaznost (tranzitivnost)

Glagoli su nesamostalne riječi; njima se nekome ili nečemu za određeno vrijeme pripisuje radnja, stanje ili zbivanje. Za realiziranje radnje obilježene glagolom nekada je potreban predmet (objekt); svojstvo izravne prijelaznosti imaju glagoli s bližim objektom – to su **prijelazni** (*tranzitivni*) *glagoli* (npr.: *čìtati* /*knjȉgu*/). Svim ostalim glagolima označava se radnja koja se ne vrši ni na kakvom predmetu (objektu) – to su **neprijelazni** (*intranzitivni*) *glagoli* (npr.: *šétati*). Dakle, samim svojim značenjem, čak i izvan rečenice, glagoli postavljaju zahtjev za objektom vršenja radnje (tj., nose u sebi **rekciju**; v. § S 58-66) – ili takav zahtjev ne postavljaju. Zato kažemo da se glagoli razlikuju po **prijelaznosti radnje** (odnosno po **objektu radnje**) – prema tome zahtijevaju li – ili ne – upotrebu **bližeg objekta** (ta dopuna može se izreći ili samo podrazumijevati). **241**

Prijelazni glagoli čine cjelinu s imeničkom riječi koja je u rečenici bliži objekt – u akuzativu bez prijedloga (*dàti* /*rūku*/, *pròdati* /*àuto*/, *nàpasti* /*pròtīvnīka*/, *napísati* /*písmo*/) ili, rjeđe, u obliku genitiva bez prijedloga (*kúpiti* /*jàbūkā*/, *pȉti* /*vòdē*/, *nè vidjeti* /*žènē*/); v. § S 260-264. **242**

243 **Neprijelazni glagoli** ne zahtijevaju navođenje bližeg objekta; njihova radnja *ne prelazi* na objekt (*bolòvati, ìći, ìzlaziti, plìvati, prohódati, lètjeti, šétati, ùpasti, zvòniti*). Raspoznaju se po tome što se ne slažu s neodređenim imeničkim zamjenicama u akuzativu *nekog/a/, nešto* (za razliku od prijelaznih glagola: *pòsjetiti* /nekoga/, *gráditi* /nešto/).

244 Neprijelazni su i **povratni** (*refleksivni*) **glagoli** – njihova radnja prelazi na objekt, ali je u njih objekt jednak subjektu; radnja se, dakle, *vraća* na subjekt (ovi su glagoli morfološki obilježeni: uza se imaju povratnu zamjenicu *se*, koja se uvijek može zamijeniti punim oblikom *sebe*): *čúvati se, hváliti se, umívati se, ìspraviti se, nàpiti se, sprémiti se.*

Povratnim su glagolima oblikom slični glagoli: *hr̀vati se, ìgrati se* / *ȉgrati se, pòtūći se, tàkmičiti se* i sl., u kojih radnju vrše najmanje dva subjekta (ili više njih) jedan na drugom, te glagoli koji označavaju različita stanja, raspoloženja, procese u prirodi i sl.: *bȓnuti se, čȕditi se, ljútiti se, smìjati se, vèdriti se.* Uz njih se riječ *se* ne može zamijeniti oblikom *sebe*, jer to i nije povratna zamjenica, nego povratna riječca.

Napomena. U nekim se gramatikama razlikuju *pravi prijelazni* od *nepravih prijelaznih glagola*. Pravim prijelaznim glagolima nazivaju se oni s objektom u besprijedložnom akuzativu, a nepravim – svi ostali koji uvode objekt u kojem drugom padežnom obliku. Također, u nekim se gramatikama svi glagoli koji uza se imaju riječ *se* nazivaju *povratnim*.

Glagolsko stanje (dijateza)

245 Odnos subjekta iskaza (bića, odnosno stvari) i radnje, stanja ili zbivanja izriče se **glagolskim stanjem**.

Glagolom je moguće izraziti usmjerenost ili ka subjektu iskaza ili na sam proces radnje. Taj odnos može biti trojak:

1. rečenični subjekt svojom voljom vrši radnju, on je *agens* (*Ajša* ***čȉtā***. – *Doktorica* ***je prègledala*** *dječaka.* – *Babo* ***će òtīći*** *na džumu.*); ovo je **radno**, **aktivno stanje** (*aktiv*);

2. rečenični subjekt trpi radnju: neko drugi na njemu je vrši, obuhvaćen je radnjom kao objekt, on je *pacijens* (*Lektira* ***se čȉtā*** *sa zadovoljstvom.* – *Dječak* ***je prègledān***. – *Džamije* ***ćē bȉti pòdignūte*** *iznova.*); ovo je **trpno**, **pasivno stanje** (*pasiv*);

3. stanje označeno glagolom dešava se bez voljne aktivnosti subjekta (*Ujesen lišće* ***vȅhnē***. – *Dedo* ***je òstario***. – ***Dȍći će*** *ljepše stoljeće.*); ovo je **medijalno stanje** (*medij*).

Glagolsko lice

246 To je kategorija kojom se izriče odnos između subjekta iskaza i učesnika u govornom činu te onoga o čemu se govori (v. § S 144-148). U zavisnosti od toga da li se radnja, stanje ili zbivanje pripisuje: a) govorniku, b) sagovorniku, ili c) nekom (nečem) trećem – glagolski oblici (obično) imaju različite završetke. Lice se saopćava **ličnim nastavcima**

(npr., u oblicima *čìtā-m, čìtā-š, čìtā-ø* oznake su lica lični nastavci *-m, -š, -ø*), koji se uključuju u sistem ličnih glagolskih oblika. Njihovo gramatičko značenje istovjetno je sa tim značenjem u ličnih zamjenica (ličnim zamjenicama dodatno se obilježava lice pri naglašavanju ili sl.).

Razlikujemo **prvo**, **drugo** i **treće lice**. *Prvo lice* predstavlja govornika ili skupinu kojoj on pripada, *drugo lice* – sagovornika ili skupinu kojoj on pripada, a *treće lice* – osobu o kojoj se govori ili osobe o kojima se govori ili pak ono o čemu se govori. **247**

Glagolsko vrijeme (tempus)

Temeljna je odlika glagola radnja čiji se sadržaj ostvaruje u vezi s vremenskim *tokom*, a on, vidjeli smo, može biti ograničen i neograničen. Pored tog *unutrašnjeg vremenskog toka*, koji se ostvaruje u dubinskoj strukturi jezika, postoji i *glagolsko vrijeme* – a to je *vanjski vremenski odnos* glagolskog sadržaja, koji se određuje prema orijentacionoj tački, a ta je tačka trenutak govora (v. § S 149-152); ona je posebna za svaki govorni čin. **248**

U odnosu na tačku odmjeravanja, tj. trenutak govora, glagolski se sadržaj može ostvarivati u **sadašnjem**, **prošlom** i **budućem vremenu**: **249**

– **sadašnje vrijeme** ispoljava se kao *istovremenost* glagolskog sadržaja s trenutkom govora (npr.: *Samìja* ***zàlīvā*** *cvijeće. – Mubína* ***pîšē*** *zadaću.*);

– **prošlo vrijeme** jest ono koje *prethodi* trenutku govora (npr.: ***Razgovárali su*** *kratko, a* ***rèkli*** *mnogo. – Lamìja* ***je naùčila*** *pjesmu napamet.*);

– **buduće** je **vrijeme** ono koje dolazi *poslije* trenutka govora (npr.: ***Dôći ću*** *ti u proljeće. – Sèlma* ***će studírati*** *u Sarajevu.*).

Glagolski sadržaj može se ostvariti i kao *opća* konstatacija, koja je *izvanvremenska*, vrijedi za svako vrijeme (npr.: *Znanje je bolje od imetka: znanje* ***čûvā*** *tebe, a ti* ***môrāš čúvati*** *imetak. – Dobar čovjek iz dobre riznice* ***ìznosī*** *dobro.*). **250**

Dakle, *glagolska vremena* u cijelosti mogu izraziti vremenske razlike *prošlosti, sadašnjosti* i *budućnosti.* Zato kažemo da se glagoli mijenjaju po **vremenima**. **251**

Glagolski način (modus)

Glagolskim se načinom obilježava odnos glagolskog sadržaja prema stvarnosti, a taj se odnos naziva **modalnost**. Tako se glagolski sadržaj može ostvarivati u nekom vremenu – i tada za njeg kažemo da je *realan* (*stvaran*), a može biti samo zamišljen, pretpostavljen i sl. – i tada za njeg kažemo da je *irealan* (*nestvaran*). Realna modalnost izriče se **izjavnim načinom** (*indikativom*; npr.: ***Čìtām*** *knjigu. –* ***Čìtao sam*** *knjigu. –* ***Čìtat ću*** *knjigu.*), a irealna – **mogućim načinom** (*kondicionalom*; *Ti* ***bi čìtala*** *knjigu*), **željnim načinom** (*optativom*; ***Žívio!***) i **zahtjevnim** ili **zapovjednim načinom** (*imperativom*; ***Čìtāj*** *knjigu!*). (O kategoriji načina v. i § S 153-157.) **252**

Gramatički rod i broj

253 **Gramatički rod** kod *glagola* ograničen je na *glagolske pridjeve – radni* (*čìtao-ø, čìtal-a, čìtal-o, čìtal-i, čìtal-e, čìtal-a*) i *trpni* (*čȉtān-ø, čȉtān-a, čȉtān-o, čȉtān-i, čȉtān-e, čȉtān-a*).

254 Većina glagolskih oblika odlikuje se **gramatičkim brojem – jedninom** i **množinom** (/ja/ *čìtām* – /mi/ *čìtāmo*; *čìtao sam – čìtali smo*; *čìtat ću – čìtat ćemo*...). Samo infinitiv i glagolski prilozi (sadašnji i prošli) nemaju gramatičke osobine lica, roda i broja – stoga imaju samo jedan oblik (*čìtati, čìtajūći, /pro/čìtāvši*; *gráditi, grádēći, grádīvši*).

Glagolski oblici

Podjela glagolskih oblika

255 U rečenici se glagoli javljaju u različitim *oblicima,* u zavisnosti od službe koju u njoj imaju. Glagolski oblici razlikuju se s obzirom na to da li se njima izražava kategorija **vremena** ili kategorija **načina (modusa)**: **glagolska vremena** (sistem ličnih indikativnih oblika od sedam paradigmi) iskazuju odnos između trenutka govora i glagolske radnje (to je trovrsni odnos), tj. obilježavaju vrijeme vršenja radnje, a **glagolski načini** (*modusi*; ima ih tri – odnosno dva, jer se *potencijal I* i *II* mogu smatrati jednim načinom) – *stav* govornika prema sadržini iskaza. U sistem glagolskih oblika ulaze još *glagolski pridjevi* i *glagolski prilozi* te *infinitiv.*

256 1. **Glagolska vremena**. Glagolska radnja smještena je u **sadašnjost**, **prošlost** i **budućnost**; tako razlikujemo **glagolske oblike** za iskazivanje:

a) **sadašnjosti** (**prezent** – sadašnje vrijeme);

b) **prošlosti** (**aorist** – prošlo svršeno vrijeme; **imperfekt** – prošlo nesvršeno vrijeme; **perfekt** – opće prošlo vrijeme; **pluskvamperfekt** – davno prošlo vrijeme);

c) **budućnosti** (**futur I** – buduće vrijeme; **futur II** – predbuduće vrijeme).

257 2. **Glagolski načini** (ili *modusi*). **Imperativ** (*zapovjedni način*) i **potencijal** morfološka su modalna sredstva, tj. glagolski oblici specijalizirani za izražavanje ličnog stava govornog lica prema sadržini iskaza.

258 3. **Glagolski pridjevi (radni** i **trpni)** imaju oblike za sva tri roda i oba broja (kao što je to slučaj i s pridjevima); pomoću **glagolskog pridjeva radnog** grade se svi složeni glagolski oblici aktivnog stanja (izuzevši futur I), a **glagolski pridjev trpni** služi za tvorbu složenih oblika pasivnog stanja. Tako glagolski pridjevi svoju trorodnost unose u složene glagolske oblike.

259 4. **Glagolski prilozi (sadašnji** i **prošli)** morfološki su potpuno uprošćeni – znaju samo za jedan, nepromjenljiv oblik.

260 Glagolske oblike prema tipu *tvorbe* dijelimo na:

a) **proste** (*sintetičke*) – sastoje se od jedne riječi; u jednom obliku udruženo je i leksičko i gramatičko značenje; tvore se gramatičkim promjenama samog glagola, dodavanjem nastavaka za oblike (nastavaka za lice, vrijeme ili način) na infinitivnu ili prezentsku osnovu (*infinitiv, prezent, aorist, imperfekt, imperativ, glagolski pridjev radni, glagolski pridjev trpni, glagolski prilog sadašnji* i *glagolski prilog prošli*);

b) **složene** – od dviju ili više riječi; tvore se opisno, objedinjavanjem dvaju ili više oblika u jednu morfološku cjelinu (**aktivni**: *perfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II, potencijal I, potencijal II*; potom *svi* **pasivni** glagolski oblici). Složeni oblici tvore se od infinitnih oblika glagola koji se mijenjaju i **pomoćnih glagola** (*jèsam, htjȅti* i *bȉti* / *bívati*); pomoćni glagol nosi gramatičko značenje, a glavni glagol – leksičko i dio gramatičkog značenja.

Glagolske oblike moguće je podijeliti i na osnovu prisutnosti, odnosno odsutnosti *lica* uz glagole; tako razlikujemo: **261**

a) **lične** (*finitne*) – to su svi vremenski glagolski oblici (*prezent, aorist, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II*), potom *imperativ, potencijal I* i *potencijal II;* u ovim oblicima vidi se koje lice – prvo, drugo ili treće – vrši glagolsku radnju, odnosno o kom se licu nešto saopćava (o ulozi ličnih glagolskih oblika u rečenici v. § S 158-159 i S 181);

b) **nelične** (*infinitne*) – to su: *infinitiv, glagolski pridjevi* (*radni* i *trpni*) i *glagolski prilozi* (*sadašnji* i *prošli*); u ovim oblicima nema oznake lica, ne vidi se na koje se gramatičko lice odnosi glagolska radnja.

Glagolske osnove

Glagoli, kao i ostale promjenljive riječi, u svojim oblicima imaju dva dijela – **262** *nepromjenljivi* (**osnovu**) i *promjenljivi* (**nastavak**; nastavci mogu biti sastavljeni od dviju vrsta morfema: prvo su **flektivni**, **relacijski morfemi**; označavaju lice i broj, npr.: *-m* u *pȉšē-m*; potom rod i broj, npr.: *-a, -o, -i* u *písal-a, písal-o, písal-i*; ili rod, broj i padež, npr. *-ōj, -ōm* u *pîsān-ōj, pîsān-ōm*; drugo su **sufiksi**, koji mogu doći ispred flektivnih morfema, npr. *-l-* u *písa-l-a*; označavaju glagolski oblik).

Za razliku od ostalih promjenljivih riječi, glagoli imaju dvije, često nejednake os- **263** nove: **infinitivnu** i **prezentsku**. Ime su dobile prema glagolskim oblicima u kojima ih redovito nalazimo. Za tvorbu prostih glagolskih oblika uzima se jedna od njih, rijetko obje:

a) od *infinitivne* se *osnove* grade: infinitiv, aorist, glagolski pridjev radni i glagolski prilog prošli;

b) a od *prezentske*: prezent, imperativ i glagolski prilog sadašnji;

c) od *infinitivne* i *prezentske osnove* grade se: imperfekt i glagolski pridjev trpni.

1. **Infinitivna osnova** većine glagola dobija se odbacivanjem infinitivnog nastavka **264** *-ti,* ali se najjasnije razaznaje u *prvom* licu *jednine aorista* (zato se zove i **infinitivno-aoristnom osnovom**); dobija se odbijanjem nastavka *-h* ili *-oh*:

1. lice jd. aorista	Infinitivna osnova +	nastavak =	Infinitiv
čìtah < *čita-* + *-h*	*čita-*	*-ti*	*čìtati*
skòčih < *skoči-* + *-h*	*skoči-*	*-ti*	*skòčiti*
trésoh < *tres-* + *-oh*	*tres-*	*-ti*	*trésti*
ìsjekoh < *isjek-* + *-oh*	*isjek-*	*-ti*	*ìsjeći*
pòmogoh < *pomog-* + *-oh*	*pomog-*	*-ti*	*pòmoći*

265 2. **Prezentska osnova** pouzdano se dobija od *trećeg* lica *množine prezenta* pošto se odbije nastavak *-ū, -ē* ili *-jū*:

3. l. mn. prezenta; 1, 2. i 3. l. jd.	Prezentska osnova	Infinitiv
vêžū < *vež-* + *-u*; *vêž-ēm, vêž-ēš, vêž-ē*	*vež-*	*véza-ti*
pȉjū < *pij-* + *-u*; *pȉj-ēm, pȉj-ēš, pȉj-ē*	*pij-*	*pȉ-ti*
trâžē < *traž-* + *-e*; *trâž-īm, trâž-īš, trâž-ī*	*traž-*	*tráži-ti*
râdē < *rad-* + *-e*; *râd-īm, râd-īš, râd-ī*	*rad-*	*rádi-ti*
pjȅvajū < *pjeva-* + *-ju*; *pjȅvā-m, pjȅvā-š, pjȅvā-ø*	*pjeva-*	*pjȅva-ti*

266 **Napomena.**

1. Osnove mogu imati više **alternanti** (npr.: glagol *tûći* ima prezentsku osnovu *tuk-*, kao i alternante *tuč-* u prezentu /*tučem*/, imperfektu /*tučah*/ i glagolskom pridjevu trpnom /*tučen*/, te *tuc-* u imperfektu /*tucijah*/ i imperativu /*tuci*/).

2. Jednake su infinitivna i prezentska osnova u glagola tipa *pjȅvati*; najčešće su jednake i u glagola koji se u infinitivu završavaju na *-ći* ili *-ti*.

3. U glagolâ tipa *bàjram-ova-ti, vȍj-eva-ti, zapis-íva-ti* morfi *-ova-, -eva-, -iva-* iz infinitivne osnove u prezentskoj se osnovi zamjenjuju morfom *-uj-*: *bàjram-uj-ēm, vȍj-uj-ēm, zapìs-uj-ēm* (izuzeci su *uspijèvati*: *ùspijēvām, užívati*: *ùžīvām* i dr.).

Vrste promjene

267 Glagole je moguće klasificirati ne samo prema značenjskim nego i prema čisto morfološkim kriterijima: prema završetku infinitivne osnove, prema završetku prezentske osnove, ili dovodeći u suodnos završetak infinitivne i prezentske osnove.

Glagolske riječi (kao i imenske) imaju više obličkih sistema (paradigmi); na osnovu *sistema nastavaka* moguće je uočiti **vrste promjene** glagola.

268 Za podjelu ćemo uzeti *prezent* i *infinitiv*. Najprije ćemo, imajući u vidu oblike prezenta, sve glagole bosanskog jezika podijeliti na **tri vrste**.

U *prezentu* glagoli dobijaju trojake nastavke:

1. *-m, -š, -ø*; *-mo, -te, -jū*; npr.: *pjȅvā-m, pjȅvā-š, pjȅvā-ø*; *pjȅvā-mo, pjȅvā-te, pjȅva-jū*;

2. *-ēm, -ēš, -ē; -ēmo, -ēte, -ū*; npr.: *pȋš-ēm, pȋš-ēš, pȋš-ē; pȋš-ēmo, pȋš-ēte, pȋš-ū*;

3. *-īm, -īš, -ī; -īmo, -īte, -ē*; npr.: *bjèž-īm, bjèž-īš, bjèž-ī; bjèž-īmo, bjèž-īte, bjèž-ē.*

1. U glagolâ tipa *pjȅvati,* s prezentskim nastavcima *-m, -š, -ø; -mo, -te, -jū* (*bàcati, čȅkati, glȅdati, ìmati, ispíjati, studírati* i dr.), i infinitivna i prezentska osnova završavaju se vokalom **a** (*pjeva-, baca-, čeka-* ...), a te se osnove onda podudaraju s oblikom 3. lica jednine prezenta. Prema tom krajnjem vokalu osnove **prvu vrstu** glagola zovemo *vrsta a.* 269

2. U glagolâ tipa *písati,* s prezentskim nastavcima *-ēm, -ēš, -ē; -ēmo, -ēte, -ū* (*trésti / trêsti, òrati, brȉnuti, čȕti, smjȅti, kòvati* i dr.), u nastavcima 1, 2. i 3. lica jednine te 1. i 2. lica množine prezenta imamo vokal **e**. Prema tom vokalu koji obilježava većinu nastavaka u prezentu **drugu vrstu** glagola zovemo *vrsta e.* S obzirom na odnos infinitivne i prezentske osnove, druga glagolska vrsta ima *pet razreda.* 270

3. U glagolâ tipa *bjèžati,* s prezentskim nastavcima *-īm, -īš, -ī; -īmo, -īte, -ē* (*kòsiti, vȉdjeti, dȑžati, brániti, nòsiti, govòriti, vòljeti* i dr.), u nastavcima 1, 2. i 3. lica jednine te 1. i 2. lica množine prezenta imamo vokal **i**. Prema vokalu kojim je obilježena većina nastavaka u prezentu **treću vrstu** glagola zovemo *vrsta i.* Treća glagolska vrsta ima *dva razreda.* 271

Napomena. Ovdje su glagoli podijeljeni na tri vrste prema dominantnoj zajedničkoj osobini završetka osnova ili prema dominantnom vokalu u prezentskim nastavcima.

Tabelarni pregled podjele glagola na *vrste promjene* i *razrede*: 272

Vrste i *razredi*	Infinitiv (minus nastavak)	1. l. jd. aor. (minus nastavak)	*Infinitivna osnova*	3. l. mn. prez. (minus nastavak)	*Prezentska osnova*
I.	*pjȅva-ti*	*pjȅva-h*	*pjeva-*	*pjȅva-jū*	*pjeva-*
II. 1.	*trés-ti*	*trés-oh*	*tres-*	*trés-ū*	*tres-*
II. 2.	*písa-ti, òra-ti*	*písa-h, òra-h*	*pisa-, ora-*	*pȋš-ū, ȍr-ū*	*piš-, or-*
II. 3.	*brȉnu-ti*	*brȉnu-h*	*brinu-*	*brȉn-ū*	*brin-*
II. 4.	*čȕ-ti, smjȅ-ti*	*čȕ-h, smjȅ-h*	*ču-, smje-*	*čȕj-ū, smȉj-ū*	*čuj-, smij-*
II. 5.	*kòva-ti*	*kòva-h*	*kova-*	*kȕj-ū*	*kuj-*
III. 1.	*kòsi-ti, vȉdje-ti*	*kòsi-h, vȉdje-h*	*kosi-, vidje-*	*kȍs-ē, vȉd-ē*	*kos-, vid-*
III. 2.	*bjèža-ti*	*bjèža-h*	*bježa-*	*bjèž-ē*	*bjež-*

Napomena. U **četvrtoj** su **vrsti** glagoli *nepravilne promjene*: pomoćni glagoli *jèsam, bȉti* i *htjȅti,* te glagoli kao *ìći – ȉdēm, slȁti – šȁljēm, zvȁti – zòvēm* i dr. 273

Pregled oblika po vrstama

Prva vrsta

Po **prvoj vrsti** mijenjaju se glagoli kao *pjȅvati* – s infinitivnom i prezentskom osnovom na *a* (*pjeva-*) i s prezentskim nastavcima *-m, -š, -ø; -mo, -te, -jū.* 274

Obrazac promjene I glagolske vrste:

Infinitiv **pjȅvati**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	pjȅvām	pjȅvāš	pjȅvā	pjȅvāmo	pjȅvāte	pjȅvajū
Imperativ	- - -	pjȅvāj	(neka pjȅvā)	pjȅvājmo	pjȅvājte	(neka pjȅvajū)
Aorist	pjȅvah	pjȅva	pjȅva	pjȅvasmo	pjȅvaste	pjȅvašē
Imperfekt	pjȅvāh	pjȅvāše	pjȅvāše	pjȅvāsmo	pjȅvāste	pjȅvāhū

Glagolski prilog sadašnji	pjȅvajūći
Glagolski prilog prošli	pjȅvāvši/ pjȅvāv
Glagolski pridjev radni	pjȅvao, pjȅvala, pjȅvalo; pjȅvali, pjȅvale, pjȅvala
Glagolski pridjev trpni	pjȅvān, pjȅvāna, pjȅvāno; pjȅvāni, pjȅvāne, pjȅvāni

Druga vrsta

275 Po **drugoj vrsti** mijenjaju se glagoli s prezentskim nastavcima *-ēm, -ēš, -ē; -ēmo, -ēte, -ū*. Ova glagolska vrsta ima *pet razreda*:

a) u *prvom* su glagoli kao *trésti* / *trêsti* – s infinitivnom i prezentskom osnovom na suglasnik (*tres-*);

b) u *drugom* su glagoli kao *písati, òrati*, čija se infinitivna osnova završava vokalom *a*, a prezentska suglasnikom (*pisa-, ora-*: *piš-, or-*);

c) u *trećem* su glagoli kao *brȉnuti*, čija se infinitivna osnova završava vokalom *u*, a prezentska suglasnikom (*brinu-*: *brin-*);

d) u *četvrtom* su glagoli kao *čȕti, pȉti, ùmjeti, smjȅti* – s infinitivnom osnovom na *u, i* ili *je*, a s prezentskom osnovom na suglasnik *j* (*ču-, pi-, umje-, smje-*: *čuj-, pij-, umij-, smij-*);

e) u *petom* su glagoli kao *kòvati, dȁrovati* / *daròvati, vȍjevati, kazívati, kljùvati* – s infinitivnom osnovom na *a* i morfima *-ova-, -eva-, -iva-, -uva-*, a s prezentskom osnovom na suglasnik *j* (*kova-*: *kuj-*).

276 a) Obrazac promjene 1. razreda II glagolske vrste:

Infinitiv **trésti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	trésēm	trésēš	trésē	trésēmo	trésēte	trésū
Imperativ	- - -	trési	(neka trésē)	trésimo	trésite	(neka trésū)
Aorist	trésoh	trêse	trêse	trésosmo	trésoste	trésošē
Imperfekt	trésijāh/ trésāh	trésijāše/ trésāše	trésijāše/ trésāše	trésijāsmo/ trésāsmo	trésijāste/ trésāste	trésijāhū/ trésāhū

Glagolski prilog sadašnji	trésūći
Glagolski prilog prošli	trésāvši/ trésāv
Glagolski pridjev radni	trêsao, trésla, tréslo; trésli, trésle, trésla
Glagolski pridjev trpni	trésen, trésena, tréseno; tréseni, trésene, trésena

b) Obrazac promjene 2. razreda II glagolske vrste: 277

Infinitiv **písati, òrati**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	pîšēm ȍrēm	pîšēš ȍrēš	pîšē ȍrē	pîšēmo ȍrēmo	pîšēte ȍrēte	pîšū ȍrū
Imperativ	- - - - - -	píši òri	(neka pîšē) (neka ȍrē)	píšimo òrimo	píšite òrite	(neka pîšū) (neka ȍrū)
Aorist	písah òrah	písa ȍrā	písa ȍrā	písasmo òrasmo	písaste òraste	písašē òrašē
Imperfekt	pîsāh ȍrāh	pîsāše ȍrāše	pîsāše ȍrāše	pîsāsmo ȍrāsmo	pîsāste ȍrāste	pîsāhū ȍrāhū

Glagolski prilog sadašnji	píšūći ȍrūći / òrūći
Glagolski prilog prošli	písāvši/ písāv ȍrāvši/ ȍrāv
Glagolski pridjev radni	písao písala, písalo; písali, písale, písala ȍrao, ȍrāla, ȍrālo; ȍrāli, ȍrāle, ȍrāla
Glagolski pridjev trpni	pîsān, pîsāna, pîsāno; pîsāni, pîsāne, pîsāna ȍrān, ȍrāna, ȍrāno; ȍrāni, ȍrāne, ȍrāna

c) Obrazac promjene 3. razreda II glagolske vrste: 278

Infinitiv **brȉnuti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	brȉnēm	brȉnēš	brȉnē	brȉnēmo	brȉnēte	brȉnū
Imperativ	- - -	brȉni	(neka brȉnē)	brȉnimo	brȉnite	(neka brȉnū)
Aorist	brȉnuh	brȉnu	brȉnu	brȉnusmo	brȉnuste	brȉnušē
Imperfekt	brȉnjāh	brȉnjāše	brȉnjāše	brȉnjāsmo	brȉnjāste	brȉnjāhū

Glagolski prilog sadašnji	brȉnūći
Glagolski prilog prošli	brȉnūvši/ brȉnūv
Glagolski pridjev radni	brȉnuo, brȉnula, brȉnulo; brȉnuli, brȉnule, brȉnula
Glagolski pridjev trpni	(zà)brinūt, (zà)brinūta, (zà)brinūto; (zà)brinūti, (zà)brinūte, (zà)brinūta

d) Obrazac promjene 4. razreda II glagolske vrste: 279

Infinitiv **čȕti, smjȅti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	čȕjēm smȉjēm	čȕjēš smȉjēš	čȕjē smȉjē	čȕjēmo smȉjēmo	čȕjēte smȉjēte	čȕjū smȉjū
Imperativ	- - - - - -	čȗj smȋj	(neka čȕjē) (neka smȉjē)	čȗjmo smȋjmo	čȗjte smȋjte	(neka čȕjū) (neka smȉjū)
Aorist	čȕh smjȅ(do)h	čȕ smjȅ(de)	čȕ smjȅ(de)	čȕsmo smjȅ(do)smo	čȕste smjȅ(do)ste	čȕšē smjȅ(do)šē
Imperfekt	čȕjāh smȉjāh	čȕjāše smȉjāše	čȕjāše smȉjāše	čȕjāsmo smȉjāsmo	čȕjāste smȉjāste	čȕjāhū smȉjāhū

Glagolski prilog sadašnji	čȕjūći smȉjūći
Glagolski prilog prošli	čȗvši/ čȗv smjȇvši/ smjȇv
Glagolski pridjev radni	čȕo, čȕla, čȕlo; čȕli, čȕle, čȕla smȉo, smjȅla, smjȅlo; smjȅli, smjȅle, smjȅla
Glagolski pridjev trpni	čȕven, čuvèna, čuvèno; čuvèni, čuvène, čuvèna - - -

280 e) Obrazac promjene 5. razreda II glagolske vrste:

Infinitiv **kòvati**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	kȕjēm	kȕjēš	kȕjē	kȕjēmo	kȕjēte	kȕjū
Imperativ	- - -	kȗj	(neka kȕjē)	kȗjmo	kȗjte	(neka kȕjū)
Aorist	kòvah	kȍvā	kȍvā	kòvasmo	kòvaste	kòvašē
Imperfekt	kȍvāh	kȍvāše	kȍvāše	kȍvāsmo	kȍvāste	kȍvāhū

Glagolski prilog sadašnji	kȕjūći
Glagolski prilog prošli	kòvāvši/ kòvāv
Glagolski pridjev radni	kòvao, kòvala, kòvalo; kòvali, kòvale, kòvala
Glagolski pridjev trpni	kȍvān, kȍvāna, kȍvāno; kȍvāni, kȍvāne, kȍvāna

Treća vrsta

281 Po **trećoj vrsti** mijenjaju se glagoli s prezentskim nastavcima *-īm, -īš, -ī; -īmo, -īte, -ē*. Ova glagolska vrsta ima *dva razreda*:

a) u *prvom* su glagoli kao *kòsiti, vȉdjeti* – s infinitivnom osnovom na *i* ili *e,* a s prezentskom osnovom na suglasnik (*kosi-, vidje-*: *kos-, vid-*);

b) u *drugom* su glagoli kao *dȑžati* – s infinitivnom osnovom na *a,* a s prezentskom osnovom na suglasnik (*drža-*: *drž-*).

282 Obrazac promjene 1. razreda III glagolske vrste:

Infinitiv **kòsiti, vȉdjeti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	kȍsīm vȉdīm	kȍsīš vȉdīš	kȍsī vȉdī	kȍsīmo vȉdīmo	kȍsīte vȉdīte	kȍsē vȉdē
Imperativ	- - - - - -	kòsi vȉdi	(neka kȍsī) (neka vȉdī)	kòsimo vȉdimo	kòsite vȉdite	(neka kȍsē) (neka vȉdē)
Aorist	kòsih vȉdjeh	kȍsi vȉdje	kȍsi vȉdje	kòsismo vȉdjesmo	kòsiste vȉdjeste	kòsišē vȉdješē
Imperfekt	kȍšāh vȉđāh	kȍšāše vȉđāše	kȍšāše vȉđāše	kȍšāsmo vȉđāsmo	kȍšāste vȉđāste	kȍšāhū vȉđāhū

Glagolski prilog sadašnji	kȍsēći vȉdēći
Glagolski prilog prošli	kòsīvši/ kòsīv vȉdjēvši/ vȉdjēv
Glagolski pridjev radni	kòsio, kòsila, kòsilo; kòsili, kòsile, kòsila vȉdio, vȉdjela, vȉdjelo; vȉdjeli, vȉdjele, vȉdjela
Glagolski pridjev trpni	kȍšen, kȍšena, kȍšeno; kȍšeni, kȍšene, kȍšena vȉđen, vȉđena, vȉđeno; vȉđeni, vȉđene, vȉđeni

Obrazac promjene 2. razreda III glagolske vrste: 283

Infinitiv **dȑžati**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	dȑžīm	dȑžīš	dȑžī	dȑžīmo	dȑžīte	dȑžē
Imperativ	- - -	dȑži	(neka dȑžī)	dȑžimo	dȑžite	(neka dȑžē)
Aorist	dȑžah	dȑža	dȑža	dȑžasmo	dȑžaste	dȑžašē
Imperfekt	dȑžāh	dȑžāše	dȑžāše	dȑžāsmo	dȑžāste	dȑžāhū

Glagolski prilog sadašnji	dȑžēći
Glagolski prilog prošli	dȑžāvši / dȑžāv
Glagolski pridjev radni	dȑžao, dȑžala, dȑžalo; dȑžali, dȑžale, dȑžala (i: dȑžāla, dȑžālo...)
Glagolski pridjev trpni	dȉžān, dȉžāna, dȉžāno; dȉžāni, dȉžāne, dȉžāna

Četvrta vrsta

284 Po **četvrtoj vrsti** mijenjaju se *nepravilni glagoli,* tj. glagoli koji svoje oblike tvore od supletivnih osnova ili im se samo pojedini oblici razlikuju od oblika s pravilnom promjenom. Takvi su:

a) pomoćni glagoli *jèsam, bȉti* i *htjȅti*;

b) ostali glagoli s drugačijim odnosom infinitivne i prezentske osnove (kao *ìći – ȉdēm, slȁti – šȁljēm* i dr.).

Promjena pomoćnih glagola

285 U bosanskom su jeziku **pomoćni glagoli**: *jèsam, bȉti/ bívati* i *htjȅti.* Zovu se tako jer se pomoću njih grade složeni glagolski oblici (perfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II, potencijal I, potencijal II). Imaju posebne oblike promjene. Za ove je glagole karakteristično da imaju i **naglašene** (*pune*) i **nenaglašene** (*kraće, enklitičke*) **oblike**.

286 Pomoćni glagol *jèsam* ima samo naglašene i nenaglašene oblike *prezenta*:

	Naglašeni oblici		Nenaglašeni oblici	
	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	jèsam	jèsmo	sam	smo
2. lice	jèsi	jèste	si	ste
3. lice	jȇst(e)	jèsu	je	su

Napomena.

1. Svi su ovi oblici nesvršenog vida i služe kao *dopunski* oblici prezenta za sadašnjost glagola *bȉti* – zato se glagol *jèsam* može posmatrati i kao imperfektivni prezent glagola *bȉti*.

2. Nenaglašeni oblici nikad ne stoje sami ili na početku rečenice. Jedino se kraći oblik za 3. lice jednine upotrebljava i kao naglašena riječ (u pitanjima kao *Jȅ li ona došla?*).

287 Odrični oblici prezenta ovog glagola također su nepravilni; odrična riječca *ne* spaja se s glagolom i daje oblike:

	Jednina	Množina
1. lice	nísam	nísmo
2. lice	nísi	níste
3. lice	nȉje	nísu

Napomena. U standardnom bosanskom jeziku stilski su obilježeni oblici *nijèsam, nijèsi, nijèsmo, nijèste, nijèsu.*

288 Pomoćni glagol *bȉti* ima sve oblike osim glagolskog pridjeva trpnog (a njega nema jer je neprijelazan):

Infinitiv **bȉti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	bȕdēm	bȕdēš	bȕdē	bȕdēmo	bȕdēte	bȕdū
Imperativ	- - -	bȕdi	(neka bȕdē)	bȕdimo	bȕdite	(neka bȕdū)
Aorist	bȉh/ bjȅh	bȋ/ bjȅ	bȋ/ bjȅ	bȉsmo/ bjȅsmo	bȉste/ bjȅste	bȉšē/ bjȅšē
Imperfekt	bȉjāh/ bjȅh	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše	bȉjāsmo/ bijásmo/ bjȅsmo	bȉjāste/ bijáste/ bjȅste	bȉjāhū/ bijáhū/ bjȅhū

Glagolski prilog sadašnji	bȕdūći
Glagolski prilog prošli	bȋvši
Glagolski pridjev radni	bȉo, bíla, bílo; bíli, bíle, bíla
Glagolski pridjev trpni	- - -

Napomena. Glagol *bȉti* pored naglašenih ima i nenaglašene oblike aorista: (ja) *bih*, (ti) *bi*, (on, ona, ono) *bi*; (mi) *bismo*, (vi) *biste*, (oni, one, ona) *bi*. Ovi oblici služe isključi-

vo za tvorbu potencijala. Oblici prezenta služe sa tvorbu futura II; oblici perfekta i imperfekta za tvorbu pluskvamperfekta; odgovarajući oblici upotrebljavaju se i za tvorbu pasiva.

Odrični oblici ovog glagola grade se pravilno (pomoću odrične riječce *ne* ispred potvrdnog oblika: *nè budēm, nè budimo, nè bih* itd.).

Pomoćni glagol *htjȅti* također ima sve oblike osim glagolskog pridjeva trpnog; u prezentu ima dvojake naglašene oblike – nesvršene (od osnove *hot-*) i svršene (od osnove *htjed-*): **289**

Infinitiv **htjȅti**	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	hòću; htjȅdnēm	hȍćeš; htjȅdnēš	hȍće; htjȅdnē	hȍćemo; htjȅdnēmo	hȍćete; htjȅdnēte	hòćē; htjȅdnū
Imperativ	- - -	htjȅdni	(neka htjȅdnē)	htjȅdnimo	htjȅdnite	(neka htjȅdnū)
Aorist	htjȅdoh/ htjȅh	htjȅde/ htjȅ	htjȅde/ htjȅ	htjȅdosmo/ htjȅsmo	htjȅdoste/ htjȅste	htjȅdošē/ htjȅšē
Imperfekt	htȉjāh/ hòtijāh/ hȍćāh	htȉjāše/ hòtijāše/ hȍćāše	htȉjāše/ hòtijāše/ hȍćāše	htȉjāsmo/ hòtijāsmo/ hȍćāsmo	htȉjāste/ hòtijāste/ hȍćāste	htȉjāhū/ hòtijāhū/ hȍćāhū

Glagolski prilog sadašnji	htȉjūći/ hòtēći
Glagolski prilog prošli	htjȇvši
Glagolski pridjev radni	htȉo, htjȅla, htjȅlo; htjȅli, htjȅle, htjȅla
Glagolski pridjev trpni	- - -

Napomena. Glagol *htjȅti* pored naglašenih nesvršenih oblika prezenta ima i nenaglašene: (ja) *ću*, (ti) *ćeš*, (on, ona, ono) *će*; (mi) *ćemo*, (vi) *ćete*, (oni, one, ona) *ćē*. Ovi oblici služe za tvorbu futura I.

Odrični oblici prezenta ovog glagola također su nepravilni (1. l. jd. završava vokalom *u* umjesto suglasnikom *m*; u 3. l. mn. umjesto očekivanog nastavka *-ū* imamo *-ē*). Sa glagolom se spaja odrična riječca *ne* i daje oblike: **290**

	Jednina	Množina
1. lice	néću	nȇćemo
2. lice	nȇćeš	nȇćete
3. lice	nȇće	néćē

Napomena. Ne spaja se odrična riječca *ne* s potvrdnim svršenim oblicima prezenta (*nè htjednēm, nè htjednēš, nè htjednē* itd.).

Ostali glagoli nepravilne promjene

Pojedini glagoli djelimično su nepravilni jer se neki njihovi oblici razlikuju od oblika pravilnog građenja. **291**

Glagol ìći (jednake su mu infinitivna i prezentska osnova: *id-*; verbalni je korijen *i*-ći) i svi glagoli od njeg izvedeni pomoću prefiksa (*dôći, nâći, òtīći, prȉjeći* i dr.) imaju nepravilnu promjenu:

– prezent: *ȉdēm, ȉdēš, ȉdē, ȉdēmo, ȉdēte, ȉdū; dôđēm, nâđēm, ȍdēm / òtīđēm / òtīdēm, prȉjeđēm...*;
– imperativ: *ìdi, ìdimo, ìdite; dóđi, náđi, otíđi / otídi, prijèđi...*;
– aorist: *ìdoh, ìde, ìde, ìdosmo, ìdoste, ìdošē; dóđoh, náđoh, òdoh / otíđoh / otídoh, prijèđoh...*;
– imperfekt: *ȉđāh, ȉđāše, ȉđāše, ȉđāsmo, ȉđāste, ȉđāhū*;
– glagolski prilog sadašnji: *ȉdūći*;
– glagolski prilog prošli: *ìšāvši / ìšāv*;
– glagolski pridjev radni: *ìšao, ìšla, ìšlo...*

Ovi glagoli nemaju glagolski pridjev trpni.

Glagol *ìzīći / ìzāći* ima prezent: *ìzīđēm / ìzāđēm*; imperativ: *izíđi / izáđi*; aorist: 1. l. jd. *izíđoh*, 2. l. jd. *ȉzīđe... / izáđoh, ȉzāđe...*; nema imperfekt; nema glagolski prilog sadašnji; glagolski prilog prošli: *ìzišāvši / ìzišāv; ìzašāvši / ìzašāv*; glagolski pridjev radni: *ìzišao, ìzišla, ìzišlo... / ìzašao, ìzašla, ìzašlo...*; nema glagolski pridjev trpni.

Glagol *mòći* (pored glagola *htjȅti*) u 1. licu jednine prezenta završava se vokalom *u* – za razliku od svih ostalih glagola, koji se u tom obliku završavaju suglasnikom *m*.

Glagol *dȁti* pored oblika pravilne promjene: *dâm, dâš, ...dàjū / dȁjū* i dr. ima i: *dádem, dádeš, ...dádū* te: *dȁdnēm, dȁdnēš, ... dȁdnū*.

Glagol *ìmati* nepravilan je u odričnim oblicima prezenta: *nêmām, nêmāš, nêmā, nêmāmo, nêmāte, némajū* (odrična riječca *ne* spaja se s potvrdnim oblikom koji gubi početni vokal *i*; ali i: *ne ìmati*).

Glagoli *ìmati* i *znȁti* osim pravilnih oblika (*ìmām, znâm; ìmah, znȁh...*) imaju i oblike nepravilne promjene (*imádem, znádem; ìmadoh, znȁdoh...*).

Djelimično su nepravilni i neki drugi glagoli, npr.: *brȁti – bèrēm, klȁti – kȍljēm, mljȅti – mȅljēm, slȁti – šȁljēm* (zato što u osnovama imaju različite leksičke morfeme: *bra- / ber-* itd.); *klêti – kùnēm, pòčēti – pȍčnēm, pòpēti – pȍpnēm* (zato što imaju okrnjenu infinitivnu osnovu).

Značenje i tvorba glagolskih oblika

Infinitiv

292 **Infinitiv** je osnovni oblik glagola, tj. oblik u kome se glagol navodi u rječnicima. U vremensko-načinskom pogledu infinitiv nije određen; njime se izriče samo pojam radnje (ili stanja ili zbivanja), npr.: *Zdravo je* ***plivati****. – Ne želim vas više* ***slušati****.* (O ulozi infinitiva u rečenici v. § S 18, S 187-190 i S 597-599.)

1. Infinitiv se uvijek tvori od infinitivne osnove i obličkog nastavka *-ti*. Međutim, infinitiv jednih glagola završava se morfemom *-ti* (*hóda-ti, grádi-ti, vìdje-ti, br̀nu-ti, trés-ti* / *trȇs-ti* itd.), a drugih – morfemom *-ći* (*vȗ-ći, strì-ći, vȓ-ći* itd.). 293

2. Glagoli čija se infinitivno-aoristna osnova završava zadnjonepčanim suglasnikom (*vuk-oh, strig-oh, vrh-oh* i dr.) imaju zamjenu *t/ć* (pritom izostaju velari: *k/ø*, *g/ø*, *h/ø*), te im je infinitivni završetak *-ći*: *vȗći, strìći, vȓći* (*vuk* + *ti* > *vukti* > *vući*). 294

Prezent

Osnovna je uloga prezenta obilježavanje sadašnjosti. To znači da se glagolom u obliku prezenta označava radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se vremenski podudara s trenutkom u kojem se o toj radnji govori, npr.: ***Plovimo** prema Neumu.* Ovakav prezent imaju samo glagoli nesvršenog vida. 295

Prezentom se, također, može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Jučer **saznam** tu vijest*;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti u budućnosti, tj. poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Sutra **odlazimo** na Igman*;

c) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Nikad **ne čitam** novine.*

Prezent kojim se obilježava prošlost zove se **historijskim**, prezent kojim se obilježava budućnost – **futurskim**, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – **svevremenskim prezentom**. Historijski i futurski prezent uglavnom se susreću u pripovijedanju, te se još zovu i **pripovjedačkim prezentom**. S druge strane, svevremenski je prezent čest u poslovicama (usp.: *Klin **se** klinom **izbija***), i tada se naziva **poslovičnim (gnomskim) prezentom**.

Prezent se tvori od prezentske osnove i trojakih nastavaka: 296

	Jednina	Množina
1. lice	-m; -ēm; -īm	-mo; -ēmo; -īmo
2. lice	-š; -ēš, -īš	-te; -ēte; -īte
3. lice	-ø; -ē; -ī	-jū; -ū; -ē

Primjer: prezent glagolâ *čìtati, putòvati* i *nòsiti*: 297

	Jednina	Množina	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	čìtā-m	čìtā-mo	pùtuj-ēm	pùtuj-ēmo	nȍs-īm	nȍs-īmo
2. lice	čìtā-š	čìtā-te	pùtuj-ēš	pùtuj-ēte	nȍs-īš	nȍs-īte
3. lice	čìtā-ø	čìta-jū	pùtuj-ē	pùtuj-ū	nȍs-ī	nȍs-ē

298 **Napomena.**

1. Glagoli *moći* i *htjeti* u 1. l. jednine imaju oblike *mogu* i *hoću.*

2. Glagoli koji u infinitivu imaju završetak *-ći,* a prezentska im se osnova završava na *k, g, h* (npr.: *vûći – vúk-ū, strȉći – strig-ū, vȓći / vrȉjeći – vŕh-ū*), u svim oblicima (izuzevši 3. l. mn.) ispred *e* imaju zamjenu velarnog suglasnika palatalnim: *vúč-ēm, vúč-ēš, vúč-ē, vúč-ēmo, vúč-ēte; stríž-ēm, stríž-ēš, stríž-ē, stríž-ēmo, stríž-ēte; vŕš-ēm, vŕš-ēš, vŕš-ē, vŕš-ēmo, vŕš-ēte.*

3. Suglasnici iz infinitivne osnove u oblicima prezenta mijenjaju se (jotovanjem) na ovaj način: *k* > *č* (*plȁkati – plȁčēm*); *g* > *ž* (*làgati – lȁžēm*); *h* > *š* (*máhati – mâšēm*); *t* > *ć* (*mètati – mȅćēm*); *d* > *đ* (*glòdati – glȍđēm*); *s* > *š* (*písati – pîšēm*); *z* > *ž* (*kázati – kâžēm*); *p* > *plj* (*kȁpati – kȁpljēm*) itd. Ova promjena obuhvaća sve oblike prezenta, pa i 3. l. množine: *plȁčū, lȁžū...* Pojedini glagoli imaju dvojake prezentske oblike: *dòzīvām / dòzīvljēm, ùzimām / ùzimljēm, sȉsām / sȉšēm, šêtām / šêćēm...*

4. Prezentski oblici odlikuju se nenaglašenom dužinom na završnim vokalima osnove te u nastavcima: *ā* (*glèdām, glèdāš, glèdā, glèdāmo, glèdāte*; izuzetak je jedino *jèsam*); *ī* (redovno: *vȉdīm, vȉdīš, vȉdī, vȉdīmo, vȉdīte*); kao i u 3. licu množine (redovno: *glèdajū, brȉnū, vȉdē*). Vokal *e* također je redovno dug iza silaznih akcenata (*pîšēm, pîšēš, pîšē, pîšēmo, pîšēte; brȉnēm, brȉnēš, brȉnē, brȉnēmo, brȉnēte*; izuzeci su samo *hȍćeš, hȍće*...i *mȍžeš, mȍže*...), dok je dužina neobavezna iza uzlaznih akcenata (naporedni su oblici *hŕvēm, hŕvēš, hŕvē, hŕvēmo, hŕvēte* i *hŕvem, hŕveš, hŕve, hŕvemo, hŕvete; vúčēm, vúčēš, vúčē, vúčēmo, vúčēte* i *vúčem, vúčeš, vúče, vúčemo, vúčete* i sl.).

Aorist

299 Osnovna je uloga aorista obilježavanje doživljene radnje (ili stanja ili zbivanja) koja je ograničeno trajala u prošlosti, npr.: ***Padoh*** *naglavačke.* Oblik aorista u načelu imaju glagoli svršenog vida, ali je njegova upotreba u savremenom bosanskom jeziku stilski obilježena. Od glagola nesvršenog vida uglavnom se namjesto aorista upotrebljava oblik perfekta, npr.: ***Dolazíše*** *ovdje svaki dan.* > ***Dolazili su*** *ovdje svaki dan.*

Aoristom se još može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti u budućnosti, tj. poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Dajte nam vode,* ***skapasmo*** *od žeđi!*;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: ***Nesta*** *blaga,* ***nesta*** *prijatelja.*

Aorist kojim se obilježava budućnost zove se **futurskim**, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – **svevremenskim** ili **poslovičnim** (**gnomskim**) **aoristom**, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

300 Aorist se tvori od infinitivne osnove i nastavaka:

	Jednina	Množina
1. lice	-h; -oh	-smo; -osmo
2. lice	-ø; -e	-ste; -oste
3. lice	-ø; -e	-šē; -ošē

Glagolima s osnovom na samoglasnik dodaju se nastavci *-h, -ø, -ø*; *-smo, -ste, šē*; a glagolima s osnovom na suglasnik nastavci *-oh, -e, -e*; *-osmo, -oste, -ošē.*

Primjer: aorist glagolâ *čȉtati* i *pȁsti*: 301

	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	čìta-h	čìta-smo	pȁd-oh	pȁd-osmo
2. lice	čȉtā-ø	čìta-ste	pȁd-e	pȁd-oste
3. lice	čȉtā-ø	čìta-šē	pȁd-e	pȁd-ošē

Napomena. U 2. i 3. licu jednine suglasnici *k, g, h* ispred *e* (po prvoj palatalizaciji) podliježu smjeni velar / palatal, npr.: *rèkoh – rȅče, lègoh – lȅže, vŕhoh – vȑše.*

Imperfekt

Imperfektom se obilježava doživljena radnja (ili stanje ili zbivanje) koja je neograničeno trajala u prošlosti, npr.: *Proljeća* ***dolažahu*** *kasno.* Oblik imperfekta imaju glagoli nesvršenog vida, ali je njegova upotreba u savremenom bosanskom jeziku izrazito stilski obilježena, te se, u stilski neobilježenu izrazu, namjesto njega upotrebljava oblik perfekta, npr.: *Proljeća* ***su dolazila*** *kasno.* 302

Imperfekt se tvori samo od nesvršenih glagola, od infinitivne ili prezentske osnove, trojakim nastavcima. 303

a) Od infinitivne osnove imperfekt tvore svi glagoli u kojih se ta osnova završava samoglasnikom *a.* To su svi glagoli prve vrste (npr.: *pjȅva-ti*), potom glagoli drugog i petog razreda druge vrste (*písa-ti, òra-ti*; *kòva-ti*) te glagoli drugog razreda treće vrste (*bjèža-ti*).

Ovi glagoli imperfekt tvore nastavcima:

	Jednina	Množina
1. lice	-āh	-āsmo
2. lice	-āše	-āste
3. lice	-āše	-āhū

Primjer: imperfekt glagola *čȉtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	čȉt-āh	čȉt-āsmo
2. lice	čȉt-āše	čȉt-āste
3. lice	čȉt-āše	čȉt-āhū

Napomena. Vokal *a* iz osnove i vokal *a* iz nastavka sažimanjem daju dugo *a* (*ā*).

304 b) Od prezentske osnove imperfekt tvore svi drugi glagoli, a nastavci su dvojaki:

	Jednina	Množina
1. lice	-(j)āh; -ijāh	-(j)āsmo; -ijāsmo
2. lice	-(j)āše; -ijāše	-(j)āste; -ijāste
3. lice	-(j)āše; -ijāše	-(j)āhū; -ijāhū

Prvi tip nastavaka dodaje se na prezentsku osnovu glagola u kojih se infinitivna osnova završava bilo kojim samoglasnikom osim *a* – a to su glagoli trećeg i četvrtog razreda druge vrste te prvog razreda treće vrste (*čȕti, tònuti, ljúbiti, kòsiti, nòsiti, ùmjeti* itd.), a drugi na prezentsku osnovu glagola s infinitivnom osnovom na suglasnik (*trésti* / *trêsti, sjȅći, pȅći, vȗći* / *vúći* itd.). Pojedini glagoli tvore imperfekt na dva načina (npr.: *bȉjāh* i *bjȅh, trésāh* i *trésijāh*).

Primjer: imperfekt glagola *nòsiti* i *vȗći*:

	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	nȍšāh	nȍšāsmo	vúc-ijāh	vúc-ijāsmo
2. lice	nȍšāše	nȍšāste	vúc-ijāše	vúc-ijāste
3. lice	nȍšāše	nȍšāhū	vúc-ijāše	vúc-ijāhū

Napomena.

1. Suglasnici *k, g, h* ispred *i* podliježu smjeni velar / dental (*vuk-* + *-ijah* > *vúcijāh*), a ispred *a* – velar / palatal (*vuk-* + *-ah* > *vúčāh*).

2. Završni suglasnici osnove u vezi sa *j* iz nastavka podliježu jotovanju (*brin-jah* > *brȉnjāh, sjed-jah* > *sjȅđāh, misl-jah* > *mȉšljāh*).

3. U svim je licima imperfekta naglasak isti.

Perfekt

305 Perfektom se obilježava glagolska radnja (ili stanje ili zbivanje) koja pripada prošlosti, koja se, dakle, izvršila prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: ***Plovili smo*** *prema Neumu.* U sistemu glagolskih oblika kojima se obilježava prošlost (tj. preteritalnih glagolskih oblika) perfekt je značenjski i stilski neobilježen.

306 Perfekt se tvori od nenaglašenih (enklitičkih) prezentskih oblika glagola *jèsam* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: perfekt glagola *čìtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	čìtao sam/ ja sam čìtao čìtala sam/ ja sam čìtala	čìtali smo/ mi smo čìtali čìtale smo/ mi smo čìtale čìtala smo/ mi smo čìtala
2. lice	čìtao si/ ti si čìtao čìtala si/ ti si čìtala čìtalo si/ ti si čìtalo	čìtali ste/ vi ste čìtali čìtale ste/ vi ste čìtale čìtala ste/ vi ste čìtala
3. lice	čìtao je/ on je čìtao čìtala je/ ona je čìtala čìtalo je/ ono je čìtalo	čìtali su/ oni su čìtali čìtale su/ one su čìtale čìtala su/ ona su čìtala

Napomena. Pomoćni glagol u odričnom i upitnom obliku uvijek je naglašen: *nísam čìtao, nísi čìtao, nísmo čìtali..., jèsam li čìtao, jèste li čìtali...* Moguće je i: *jèsam čìtao, jèsi čìtao...*

Pluskvamperfekt

Pluskvamperfektom se izriče radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti prije, za vrijeme ili poslije neke druge radnje, npr.: *Prije nego što smo počeli s poslom, **bili smo unajmili** radnike. – Kad sam slušao vijesti, **bio sam se** jako **naljutio**. – Kad ostadoh sam, sve **bijaše nestalo**.* U ovoj svojoj ulozi pluskvamperfekt se u savremenom bosanskom jeziku sve rjeđe upotrebljava, a zamjenjuje se perfektom. 307

Pluskvamperfektom se, također, može označiti da je učinak ili rezultat neke radnje (ili stanja ili zbivanja) u prošlosti u međuvremenu potrven, npr.: ***Bila sam izgubila** tu knjigu (ali sam je u međuvremenu pronašla).* U ovoj svojoj ulozi pluskvamperfekt nije obilježen.

Pluskvamperfekt se tvori od imperfekta ili perfekta pomoćnog glagola *biti* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja. 308

Primjer: pluskvamperfekt glagola *čìtati*:

a) od imperfekta pomoćnog glagola *biti*:

	Jednina	Množina
1. lice	bȉjāh/ bjȅh čìtao (čìtala)	bȉjāsmo/ bijásmo/ bjȅsmo čìtali (čìtale)
2. lice	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše čìtao (čìtala, čìtalo)	bȉjāste/ bijáste/ bjȅste čìtali (čìtale, čìtala)
3. lice	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše čìtao (čìtala, čìtalo)	bȉjāhū/ bijáhū/ bjȅhū čìtali (čìtale, čìtala)

b) od perfekta pomoćnog glagola *biti*:

	Jednina	Množina
1. l.	bȉo sam čìtao, bíla sam čìtala	bíli smo čìtali, bíle smo čìtale
2. l.	bȉo si čìtao, bíla si čìtala, bílo si čìtalo	bíli ste čìtali, bíle ste čìtale, bíla ste čìtala
3. l.	bȉo je čìtao, bíla je čìtala, bílo je čìtalo	bíli su čìtali, bíle su čìtale, bíla su čìtala

Futur prvi

309 Osnovna je uloga futura I obilježavanje budućnosti. To znači da se njime označava radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Sutra **ću posjetiti** roditelje.*

Futurom se još može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Upitah ga je li se umorio. – Nisam – **reći će** on*;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Čestit čovjek nikad **neće prevariti** drugoga.*

Futur I kojim se obilježava prošlost zove se **historijskim** ili **pripovjedačkim**, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – **svevremenskim** ili **poslovičnim (gnomskim) futurom**, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

310 Futur I tvori se od nenaglašenih (enklitičkih) prezentskih oblika pomoćnog glagola *htjeti* i *infinitiva* glagola koji se mijenja.

Primjer: futur I glagola *čìtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	(ja) ću čìtati/ čìtat ću	(mi) ćemo čìtati/ čìtat ćemo
2. lice	(ti) ćeš čìtati/ čìtat ćeš	(vi) ćete čìtati/ čìtat ćete
3. lice	(on/ona/ono) će čìtati/ čìtat će	(oni/one/ona) ćē čìtati/ čìtat će

Napomena. Infinitiv na *-ti* ispred oblika pomoćnoga glagola u govoru gubi svoj nastavak *-ti* a provodi se i jednačenje suglasnika prema mjestu tvorbe; međutim, u pismu se ispušta samo krajnje *-i* (govori se: *čìtaću, plèšću,* a piše se: *čìtat ću, plèst ću*).

311 Futur I glagola na *-ći uvijek* se piše odvojeno i ne ispušta se krajnje *i*:

	Jednina	Množina
1. lice	(ja) ću ìći/ ìći ću	(mi) ćemo ìći/ ìći ćemo
2. lice	(ti) ćeš ìći/ ìći ćeš	(vi) ćete ìći/ ìći ćete
3. lice	(on/ona/ono) će ìći/ ìći će	(oni/one/ona) ćē ìći/ ìći ćē

Napomena. Upotreba naglašenih i nenaglašenih oblika ista je kao i u perfektu.

Futur drugi (egzaktni)

Futurom II obilježava se zavisna budućnost: njime se izriče neostvarena radnja (ili stanje ili zbivanje) za koju se pretpostavlja da će se desiti u budućnosti prije, za vrijeme ili poslije neke druge radnje, npr.: *Kad **bude završio** posao, popričat ćemo s njim. – Dok **budemo čitali** roman, zapisivat ćemo imena junaka. – Javit ću vam se prije nego što **budem krenuo** dalje.* 312

Futur II tvori se od svršenog prezenta glagola *biti* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja. Upotrebljava se od nesvršenih i (rjeđe) od svršenih glagola. 313

Primjer: futur II glagola *čìtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	bȕdēm čìtao (čìtala)	bȕdēmo čìtali (čìtale)
2. lice	bȕdēš čìtao (čìtala, čìtalo)	bȕdēte čìtali (čìtale, čìtala)
3. lice	bȕdē čìtao (čìtala, čìtalo)	bȕdū čìtali (čìtale, čìtala)

Imperativ

Imperativom se – kad je upotrijebljen u svome osnovnom značenju – izriče zapovijed, npr.: ***Pomozi** čovjeku u nevolji!* 314

Imperativom se, također, može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *On tada **otiđi** kući i tamo **ne nađi** nikoga*;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: ***Daj** mahnitome štap u ruke pa **sjedi** i **plači**.*

Imperativ kojim se obilježava prošlost zove se **historijskim** ili **pripovjedačkim**, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – **svevremenskim** ili **poslovičnim (gnomskim) imperativom**, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

Imperativ se tvori od prezentske osnove i trojakih nastavaka; posebne oblike ima samo za 2. lice jednine, kao i za 1. i 2. lice množine: 315

	Jednina	Množina
1. lice	- - -	-jmo; -mo; -imo
2. lice	-j; -ø; -i	-jte; -te; -ite
3. lice	- - -	- - -

Nastavcima *-j, -jmo, -jte* gradi se imperativ od glagola s prezentskom osnovom na samoglasnik; nastavcima *-ø, -mo, -te* – od glagola s prezentskom osnovom na sonant *j*, a od glagola s prezentskom osnovom na suglasnik – nastavcima *-i, -imo, -ite.*

Primjer: imperativ glagolâ *čìtati, putòvati* i *nòsiti*:

	Jednina	Množina	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	- - -	čìtā-jmo	- - -	pùtūj-mo	- - -	nòs-imo
2. lice	čìtā-j	čìtā-jte	pùtūj-ø	pùtūj-te	nòs-i	nòs-ite
3. lice	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -

Napomena. Za izricanje zapovijedi 3. licu služi konstrukcija *neka* + prezent (*neka čìtā, neka čìtajū*).

Potencijal prvi

316 Osnovna je uloga potencijala I izricanje mogućnosti ili želje, npr.: *Kuća **bi** tada **odletjela** u zrak. – **Popio bih** malo vode.*

Potencijalom I još se može obilježiti radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se u prošlosti ponavljala, npr.: *Otac **bi** me petkom **vodio** u džamiju.* Ovakav se potencijal zove **iterativnim** ili **pripovjedačkim**, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju.

317 Potencijal I tvori se od nenaglašenog aoristnog oblika pomoćnog glagola *biti* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: potencijal I glagola *čìtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	čitao/ čitala bih	čìtali/ čìtale
2. lice	čìtao/ čìtala/ čìtalo bi	čìtali/ čìtale/ čìtala biste
3. lice	čìtao/ čìtala/ čìtalo bi	čìtali/ čìtale/ čìtala bi

Potencijal drugi

318 Potencijalom II izriče se mogućnost, npr.: *Da bijaste došli na vrijeme, **bili biste** ih **upoznali**.*

319 Potencijal II tvori se od potencijala prvog pomoćnog glagola *biti* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: potencijal II glagola *čìtati*:

	Jednina	Množina
1. lice	bȉo bih čìtao bíla bih čìtala	bíli bismo čìtali bíle bismo čìtale
2. lice	bȉo bi čìtao bíla bi čìtala bílo bi čìtalo	bíli biste čìtali bíle biste čìtale bíla biste čìtala
3. lice	bȉo bi čìtao bíla bi čìtala bílo bi čìtalo	bíli bi čìtali bíle bi čìtale bíla bi čìtala

Glagolski pridjev radni

Glagolski pridjev radni tvori se od infinitivne osnove i nastavaka *-o*/*-ao* (od *-l* i *-al*), *-la, -lo* (u jednini) i *-li, -le, -la* (u množini). 320

Ako se infinitivna osnova završava samoglasnikom, nastavak je za muški rod u jednini *-o,* a ako se završava suglasnikom, nastavak je *-ao.*

Primjer: radni pridjev glagolâ *govòriti* i *rȅći*:

	Muški rod	Ženski rod	Srednji rod
Jednina	govòri-o, rȅk-ao	govòri-la, rèk-la	govòri-lo, rèk-lo
Množina	govòri-li, rèk-li	govòri-le, rèk-le	govòri-la, rèk-la

Napomena. Glagoli u kojih se infinitivna osnova završava suglasnicima *t* ili *d* (npr.: *plȅsti* / *plèsti, jȅsti, mȅsti* / *mèsti, sjȅsti*) gube te suglasnike ispred nastavaka za glagolski pridjev radni: *plȅo – plèla – plèlo...* (: plet-); *jȅo – jȅla – jȅlo...* (: jed-); *mȅo – mèla – mèlo...* (: met-); *sjȅo – sjȅla – sjȅlo...* (sjed-); *bô – bȍla* / *bòla – bȍlo* / *bòlo...* (: bod-).

Glagolski pridjev trpni

Glagolski pridjev trpni tvori se ili od infinitivne ili od prezentske osnove (a ima glagola koji ovaj oblik tvore od obiju osnova) nastavcima: 321

a) *-n, -na, -no*; *-ni, -ne, -na*;
b) *-en, -ena, -eno*; *-eni, -ene, -ena*;
c) *-jen, -jena, -jeno*; *-jeni, -jene, -jena*;
d) *-ven, -vena, -veno*; *-veni, -vene, -vena*;
e) *-t, -ta, -to*; *-ti, -te, -ta.*

Trpni pridjevi mijenjaju se kao i drugi pridjevi.

1. Od *infinitivne* osnove trpni pridjev tvore svi glagoli u kojih se ta osnova završava: 322

a) samoglasnikom *a*:

– pomoću nastavka *-n* (*dȁ-ti – dâ-n, brȁ-ti – brâ-n*; *dȁrovati* / *daròva-ti – dȁrovā-n, pjȅva-ti – pjȅvān, písa-ti – pîsā-n, òra-ti – ȍrā-n, kòva-ti – kȍvā-n, kȕpovati* / *kupòva-ti – kȕpovā-n, dr̀ža-ti – dȑžā-n, nadúha-ti – nàdūhā-n, dobíja-ti – dòbījā-n, dobíva-ti – dòbīvā-n* itd.);

– pomoću nastavka *-t* (*dȁ-ti – dâ-t, brȁ-ti – brâ-t*; *upòzna-ti – ȕpoznā-t*);

b) samoglasnikom *u*:

– pomoću nastavka *-t* (*kȕcnu-ti – kȕcnū-t, nàsū-ti – nȁsū-t, nàdu-ti – nȁdū-t, skȉnu-ti – skȉnū-t, zàbrinu-ti – zàbrinū-t, uprégnu-ti – ùprēgnū-t*);

– pomoću nastavka *-ven* (*čȕ-ti – čù-ven, ìzu-ti – izù-ven*);

te pojedini glagoli u kojih se infinitivna osnova završava:

a) samoglasnikom *e*:

– pomoću nastavka *-t* (*nàčē-ti – nȁčē-t, pròklē-ti – prȍklē-t, dònije-ti – dȍnije-t* /uz: *donèsen*/, *ùzē-ti – ȕzē-t, sàžē-ti – sȁžē-t*);

– pomoću nastavka *-ven* (*mljè-ti – mljè-ven, pòžnje-ti – požnjè-ven*);

b) samoglasnikom *i*:

– pomoću nastavka *-jen* (*bȉ-ti – bì-jen, dòbi-ti – dobì-jen, pȉ-ti – pì-jen, pòpi-ti – popì-jen*);

– pomoću nastavka *-ven* (*krȉ-ti – krȉ-ven, dòbi-ti – dobì-ven, lȉ-ti – lì-ven, šȉ-ti – šì-ven*);

c) sonantom *r*:

– pomoću nastavka *-ven* (*tȑ-ti – tȑ-ven* /uz: *tȓt*/, *zàtr-ti – zatȑ-ven* /uz: *zȁtȓt*/).

Primjer: trpni pridjev glagolâ *čȉtati, brȁti, zànijeti, mljèti* i *pòpiti*:

	Jednina	Množina
Muški rod	čȉtā-n, brȃ-n / brȃ-t, zȁnije-t, mljè-ven, popì-jen	čȉtā-ni, brȃ-ni / brȃ-ti, zȁnije-ti, mlje-vèni, popi-jèni
Ženski rod	čȉtā-na, brȃ-na / brȃ-ta, zȁnije-ta, mlje-vèna, popi-jèna	čȉtā-ne, brȃ-ne / brȃ-te, zȁnije-te, mlje-vène, popi-jène
Srednji rod	čȉtā-no, brȃ-no / brȃ-to, zȁnije-to, mlje-vèno, popi-jèno	čȉtā-na, brȃ-na / brȃ-ta, zȁnije-ta, mlje-vèna, popi-jèna

323 2. Od *prezentske* osnove trpni pridjev tvore glagoli:

– pomoću nastavka *-en* (uglavnom oni s infinitivnom osnovom na *-/s/ti* i *-ći*: *dòvesti, dovèd-ū – dovèd-en*; *dònijeti, donès-ū – donès-en* /uz: *dȍnijet*/; *trésti, trés-ū – trés-en*; *plèsti, plèt-ū – plèt-en, zàgristi, zagríz-ū – zagrìzen* /drugo je pridjev *zagrížen*, u značenju "zadrt, pretjerano zloban"/); s alternacijom *k/č, g/ž, h/š* (*pèći / pȅći, pèk-ū – pèč-en*; *žȅći, žèg-ū – žèž-en*; *vŕći / vrȉjeći, vŕh-ū – vŕš-en*);

– pomoću nastavka *-jen* (s jotovanjem završnog suglasnika osnove u glagola koji u 1. licu prezenta imaju nastavak *-īm*: *vȉdjeti, vȉd-ē – vȉđen*; *shvȁtiti, shvȁt-ē – shvȁćen*; *vòljeti, vȍl-ē – vȍljen*; *gòniti, gȍn-ē – gȍnjen*; *nòsiti, nȍs-ē – nȍšen*; *máziti, mȃz-ē – mȃžen*; *zagùbiti, zàgub-ē – zàgubljen*; *kúpiti, kȗp-ē – kȗpljen*; *prelòmiti, prèlom-ē – prèlomljen*; *pròslaviti, pròslav-ē – pròslavljen*).

Primjer: trpni pridjev glagolâ *zànijeti, rȅći, ùhvatiti, ljúbiti*:

	Jednina	Množina
Muški rod	zanès-en, rèč-en, ùhvaćen, ljȗbljen	zanes-èni, reč-èni, ùhvaćeni, ljȗbljeni
Ženski rod	zanes-èna, reč-èna, ùhvaćena, ljȗbljena	zanes-ène, reč-ène, ùhvaćene, ljȗbljene
Srednji rod	zanes-èno, reč-èno, ùhvaćeno, ljȗbljeno	zanes-èna, reč-èna, ùhvaćena, ljȗbljena

Glagolski prilog sadašnji

Glagolskim prilogom sadašnjim obilježava se radnja (ili stanje ili zbivanje) koja je istovremena s nekom drugom radnjom (ili stanjem ili zbivanjem) izrečenom ličnim glagolskim oblikom, bilo da je ta radnja (ili stanje ili zbivanje) u sadašnjosti (*Zarađujem za život* ***prodajući*** *novine*), bilo da je u prošlosti (*Zarađivao sam za život* ***prodajući*** *novine*), bilo da je u budućnosti (*Zarađivat ću za život* ***prodajući*** *novine*). U obliku glagolskog priloga sadašnjeg uglavnom stoje glagoli nesvršenog vida. (O ulozi glagolskog priloga sadašnjeg u rečenici v. § S 18 i S 600-604.) **324**

Glagolski prilog sadašnji tvori se tako da se obliku 3. lica množine prezenta doda nastavak *-ći*: **325**

1. glagoli prve vrste – infinitiv: *pjȅvati, glȅdati, pítati, podešávati, uvjerávati*; 3. lice množine prezenta: *pjȅvajū, glȅdajū, pítajū, podešávajū, uvjerávajū*; glagolski prilog sadašnji: *pjȅvajūći, glȅdajūći, pítajūći, podešávajūći, uvjerávajūći*;

2. glagoli druge vrste – infinitiv: *trésti / trêsti, písati, òrati, bȑnuti, čȕti, smjȅti, kòvati, kahvènisati*; 3. lice množine prezenta: *trésū, pîšū, ȍrū, bȑnū, čȕjū, smȉjū, kȕjū, kahvènišū*; glagolski prilog sadašnji: *trésūći, píšūći, òrūći / ȍrūći, bȑnūći, čȕjūći, smȉjūći, kȕjūći, kahvènišūći*;

3. glagoli treće vrste – infinitiv: *kòsiti, vȉdjeti, bjèžati, gòvoriti, nòsiti, ljúbiti*; 3. lice množine prezenta: *kȍsē, vȉdē, bjèžē, gòvorē, nȍsē, ljûbē*; glagolski prilog sadašnji: *kòsēći, vȉdēći, bjèžēći, gòvorēći, nòsēći / nȍsēći, ljúbēći.*

Glagolski prilog prošli

Glagolskim prilogom prošlim obilježava se radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se izvršila prije neke druge radnje izrečene ličnim glagolskim oblikom (***Uspavavši*** *djecu, i sama je legla*), ili se vrši istovremeno s njom (*Isprriječio se na vratima* ***zabranivši*** *nam da uđemo*), ili poslije nje (*Zavalio se u stolici* ***podigavši*** *noge na sto*). U obliku glagolskog priloga prošlog uglavnom stoje glagoli svršenog vida. (O ulozi glagolskog priloga prošlog u rečenici v. § S 600-604.) **326**

Glagolski prilog prošli tvori se od infinitivne osnove i nastavaka: **327**

1. *-vši* i *-v* (ukoliko se osnova završava samoglasnikom): *pògledā-vši / pògledā-v, ùstā-vši / ùstā-v, polètjē-vši / polètjē-v, izgovòrī-vši / izgovòrī-v, ugásī-vši / ugásī-v, krénū-vši / krénū-v*;

2. *-āvši* i *-āv* (ukoliko se osnova završava suglasnikom): *ìspek-āvši / ìspek-āv, mòg-āvši / mòg-āv* (i *mȍg-āvši/ mȍg-āv*), *pòš-āvši / pòš-āv, rèk-āvši / rèk-āv, stȉg-āvši / stȉg-āv.*

Napomena. Oblici na *-v/-av* upotrebljavaju se rjeđe (osim: *ȉzuzēv, pȍčēv* i sl.).

Pasiv (trpno stanje)

328 Oblike *pasiva* (*trpnog stanja*) imaju samo prijelazni (tranzitivni) glagoli. Pasivnim konstrukcijama označava se da subjekt rečenice nije vršilac glagolske radnje: gramatički subjekt obuhvaćen je radnjom kao objekt.

Oblici pasiva tvore se na dva načina:

1. povratnom riječcom *se* uz aktivni oblik glagola koji se mijenja;

2. oblicima pomoćnih glagola *jèsam* ili *bȉti*/ *bívati* složenim s glagolskim pridjevom trpnim.

1. Obrazac tvorbe pasiva od povratne riječce *se* nude sljedeći primjeri:

a) prezent: *Ta knjiga čȉtā se sa zanimanjem*;

b) aorist: *Ta knjiga čȉta se sa zanimanjem*;

c) imperfekt: *Ta knjiga čȉtāše se sa zanimanjem*;

d) perfekt: *Ta knjiga čȉtala se sa zanimanjem*;

e) pluskvamperfekt: *Ta knjiga bíla se čȉtala sa zanimanjem* / *Ta knjiga bȉjāše se čȉtala...*;

f) futur I: *Knjiga će se čȉtati sa zanimanjem*;

g) futur II: *Ako se knjiga bȕdē čȉtala sa zanimanjem, ...*;

h) potencijal I: *Knjiga bi se čȉtala sa zanimanjem*;

i) potencijal II: *Knjiga bi se bíla čȉtala sa zanimanjem*;

j) imperativ: *Knjigo, otvòri se!*

2. U obrascu tvorbe pasiva od pomoćnih glagola *jèsam* ili *bȉti* / *bívati* i glagolskog pridjeva trpnog dati su glagoli *hváliti* (nesvršenog vida) i *pohváliti* (svršenog vida):

329 *Pasivni infinitiv*

bȉti/ bívati hvâljen, hvâljena, hvâljeno, hvâljeni, hvâljene, hvâljena
bȉti/ bívati pòhvāljen, pòhvāljena, pòhvāljeno, pòhvāljeni, pòhvāljene, pòhvāljena

Pasivni prezent 330

Jednina	Prezent pomoćnog glagola *jèsam* ili *bívati*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	sam/ jèsam, bîvām	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	si/ jèsi, bîvāš	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	je/ jȅst, bîvā	hvâljen, pòhvāljen		
ona	je/ jȅst, bîvā		hvâljena, pòhvāljena	
ono	je/ jȅst, bîvā			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Prezent pomoćnog glagola *jèsam* ili *bívati*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	smo/ jèsmo, bîvāmo	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	ste/ jèste, bîvāte	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	su/ jèsu, bívajū	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	su/ jèsu, bívajū		hvâljene, pòhvāljene	
ona	su/ jèsu, bívajū			hvâljena, pòhvāljena

Pasivni aorist 331

Jednina	Aorist pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉh/ bjȅh	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bī/ bjȅ	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bī/ bjȅ	hvâljen, pòhvāljen		
ona	bī/ bjȅ		hvâljena, pòhvāljena	
ono	bī/ bjȅ			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Aorist pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȉsmo/ bjȅsmo	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȉste/ bjȅste	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	bȉšē/ bjȅšē	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	bȉšē/ bjȅšē		hvâljene, pòhvāljene	
ona	bȉšē/ bjȅšē			hvâljena, pòhvāljena

332 ***Pasivni imperfekt***

Jednina	Imperfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉjāh/ bjȅh	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše	hvâljen, pòhvāljen		
ona	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše		hvâljena, pòhvāljena	
ono	bȉjāše/ bijáše/ bjȅše			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Imperfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȉjāsmo/ bijásmo/ bjȅsmo	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȉjāste/ bijáste/ bjȅste	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	bȉjāhū/ bijáhū/ bjȅhū	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	bȉjāhū/ bijáhū/ bjȅhū		hvâljene, pòhvāljene	
ona	bȉjāhū/ bijáhū/ bjȅhū			hvâljena, pòhvāljena

Pasivni perfekt 333

Jednina	Perfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉo (bíla) sam/ sam bȉo (bíla)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉo (bíla, bílo) si/ si bȉo (bíla, bílo)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉo je/ je bȉo	hvâljen, pòhvāljen		
ona	bíla je/ je bíla		hvâljena, pòhvāljena	
ono	bílo je/ je bílo			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Perfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bíli (bíle) smo/ smo bíli (bíle)	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bíli (bíle, bíla) ste/ ste bíli (bíle, bíla)	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	bíli su/ su bíli	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	bíle su/ su bíle		hvâljene, pòhvāljene	
ona	bíla su/ su bíla			hvâljena, pòhvāljena

Pasivni pluskvamperfekt 334

Jednina	Pluskvamperfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉjāh bȉo (bíla)/ bjȅh bȉo (bíla)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉjāše bȉo (bíla, bílo)/ bijáše bȉo (bíla, bílo)/ bjȅše bȉo (bíla, bílo)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉjāše bȉo/ bijáše bȉo/ bjȅše bȉo	hvâljen, pòhvāljen		
ona	bȉjāše bíla/ bijáše bíla/ bjȅše bíla		hvâljena, pòhvāljena	
ono	bȉjāše bílo/ bijáše bílo/ bjȅše bílo			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Pluskvamperfekt pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȉjāsmo bíli (bíle)/ bijásmo bíli (bíle)/ bjȅsmo bíli (bíle)	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȉjāste bíli (bíle, bíla)/ bijáste bíli (bíle, bíla)/ bjȅste bíli (bíle, bíla)	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	hvȃljena, pòhvāljena
3. l. oni	bȉjāhū bíli/ bijáhū bíli/ bjȅhū bíli	hvȃljeni, pòhvāljeni		
one	bȉjāhū bíle/ bijáhū bíle/ bjȅhū bíle		hvȃljene, pòhvāljene	
ona	bȉjāhū bíla/ bijáhū bíla/ bjȅhū bíla			hvȃljena, pòhvāljena

335 *Pasivni futur prvi*

Jednina	Futur I pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉt ću/ ću bȉti	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉt ćeš/ ćeš bȉti	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	hvȃljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉt će/ će bȉti	hvȃljen, pòhvāljen		
ona	bȉt će/ će bȉti		hvȃljena, pòhvāljena	
ono	bȉt će/ će bȉti			hvȃljeno, pòhvāljeno

Množina	Futur I pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȉt ćemo/ ćemo bȉti	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȉt ćete/ ćete bȉti	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	hvȃljena, pòhvāljena
3. l. oni	bȉt ćē/ ćē bȉti	hvȃljeni, pòhvāljeni		
one	bȉt ćē/ ćē bȉti		hvȃljene, pòhvāljene	
ona	bȉt ćē/ ćē bȉti			hvȃljena, pòhvāljena

Pasivni futur drugi 336

Jednina	Futur II ili prezent pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȕdēm bȉo (bíla)/ bȕdēm	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȕdēš bȉo (bíla, bílo)/ bȕdēš	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	hvȃljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȕdē bȉo/ bȕdē	hvȃljen, pòhvāljen		
ona	bȕdē bíla/ bȕdē		hvȃljena, pòhvāljena	
ono	bȕdē bílo/ bȕdē			hvȃljeno, pòhvāljeno

Množina	Futur II ili prezent pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȕdēmo bíli (bíle)/ bȕdēmo	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȕdēte bíli (bíle, bíla)/ bȕdēte	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	hvȃljena, pòhvāljena
3. l. oni	bȕdū bíli/ bȕdū	hvȃljeni, pòhvāljeni		
one	bȕdū bíle/ bȕdū		hvȃljene, pòhvāljene	
ona	bȕdū bíla/ bȕdū			hvȃljena, pòhvāljena

Pasivni imperativ 337

Jednina	Imperativ pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	- - -			
2. l. ti	bȕdi	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	hvȃljeno, pòhvāljeno
3. l. on	(neka bȕdē)	hvȃljen, pòhvāljen		
ona	(neka bȕdē)		hvȃljena, pòhvāljena	
ono	(neka bȕdē)			hvȃljeno, pòhvāljeno

Množina	Imperativ pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bȕdimo	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bȕdite	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	(neka bȕdū)	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	(neka bȕdū)		hvâljene, pòhvāljene	
ona	(neka bȕdū)			hvâljena, pòhvāljena

338 *Pasivni potencijal prvi*

Jednina	Potencijal I pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉo (bíla) bih/ bih bȉo (bíla)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉo (bíla, bílo) bi/ bi bȉo (bíla, bílo)	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉo bi/ bi bȉo	hvâljen, pòhvāljen		
ona	bíla bi/ bi bíla		hvâljena, pòhvāljena	
ono	bílo bi/ bi bílo			hvâljeno, pòhvāljeno

Množina	Potencijal I pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bíli (bíle) bismo/ bismo bíli (bíle)	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bíli (bíle, bíla) biste/ biste bíli (bíle, bíla)	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena
3. l. oni	bíli bi/ bi bíli	hvâljeni, pòhvāljeni		
one	bíle bi/ bi bíle		hvâljene, pòhvāljene	
ona	bíla bi/ bi bíla			hvâljena, pòhvāljena

Pasivni potencijal drugi 339

Jednina	Potencijal II pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. ja	bȉo (bíla) bih bȉo (bíla)	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	
2. l. ti	bȉo (bíla, bílo) bi bȉo (bíla, bílo)	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	hvȃljeno, pòhvāljeno
3. l. on	bȉo bi bȉo	hvȃljen, pòhvāljen		
ona	bíla bi bíla		hvȃljena, pòhvāljena	
ono	bílo bi bílo			hvȃljeno, pòhvāljeno

Množina	Potencijal II pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bíli (bíle) bismo bíli (bíle)	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	
2. l. vi	bíli (bíle, bíla) biste bíli (bíle, bíla)	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	hvȃljena, pòhvāljena
3. l. oni	bíli bi bíli	hvȃljeni, pòhvāljeni		
one	bíle bi bíle		hvȃljene, pòhvāljene	
ona	bíla bi bíla			hvȃljena, pòhvāljena

Pasivni glagolski prilog sadašnji 340

	Gagolski prilog sadašnji pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
Jednina	bùdūći	hvȃljen, pòhvāljen	hvȃljena, pòhvāljena	hvȃljeno, pòhvāljeno
Množina	bùdūći	hvȃljeni, pòhvāljeni	hvȃljene, pòhvāljene	hvȃljena, pòhvāljena

341 *Pasivni glagolski prilog prošli*

	Gagolski prilog prošli pomoćnog glagola *bȉti*	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
Jednina	bîvši	hvâljen, pòhvāljen	hvâljena, pòhvāljena	hvâljeno, pòhvāljeno
Množina	bîvši	hvâljeni, pòhvāljeni	hvâljene, pòhvāljene	hvâljena, pòhvāljena

342 **Tabelarni pregled tvorbe složenih glagolskih oblika**

Aktivni oblici	tvore se *glagolskim pridjevom radnim* +:
Perfekt	nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola *biti*
Pluskvamperfekt	imperfekt ili perfekt pomoćnog glagola *biti*
Futur II	svršeni oblik prezenta pomoćnog glagola *biti*
Potencijal I	aorist pomoćnog glagola *biti*
Potencijal II	potencijal I pomoćnog glagola *biti*
• Futur I	tvori se *infinitivom* + nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola *htjeti*
Pasivni oblici	tvore se *glagolskim pridjevom trpnim* +:
Pasivni infinitiv	infinitiv pomoćnog glagola *biti/ bivati*
Pasivni prezent	prezent pomoćnog glagola *jesam* ili *bivati*
Pasivni aorist	aorist pomoćnog glagola *biti*
Pasivni imperfekt	imperfekt pomoćnog glagola *biti*
Pasivni perfekt	perfekt pomoćnog glagola *biti*
Pasivni pluskvamperfekt	pluskvamperfekt pomoćnog glagola *biti*
Pasivni futur I	futur I pomoćnog glagola *biti*
Pasivni futur II	futur II ili prezent pomoćnog glagola *biti*
Pasivni imperativ	imperativ pomoćnog glagola *biti*
Pasivni potencijal I	potencijal I pomoćnog glagola *biti*
Pasivni potencijal II	potencijal II pomoćnog glagola *biti*
Pasivni glagolski prilog sadašnji	glagolski prilog sadašnji pomoćnog glagola *biti*
Pasivni glagolski prilog prošli	glagolski prilog prošli pomoćnog glagola *biti*

Shematski prikaz glagolskih oblika 343

Glagolski oblici		
Prosti	**Složeni**	
Aktivni	**Aktivni**	**Pasivni**
• Infinitiv • Prezent • Aorist • Imperfekt • Imperativ • Glagolski prilog sadašnji • Glagolski prilog prošli • Glagolski pridjev radni • Glagolski pridjev trpni	• Perfekt • Pluskvamperfekt • Futur I • Futur II • Potencijal I • Potencijal II	• Infinitiv • Prezent • Aorist • Imperfekt • Perfekt • Pluskvamperfekt • Futur I • Futur II • Imperativ • Potencijal I • Potencijal II • Glagolski prilog sadašnji • Glagolski prilog prošli

Prilozi

Prilozi su nesamostalne i nepromjenljive riječi koje se prilažu drugim riječima (najčešće glagolima, zatim pridjevima, imenicama, zamjenicama i samim prilozima) da ih bliže odrede. 344

Samo su neki od njih promjenljivi – imaju oblike komparacije.

Po značenju se prilozi dijele na dvije grupe: **atributivni** (označavaju osobine, svojstva, način vršenja radnje, intenzitet...) i **adverbijalni** (označavaju mjesto, vrijeme, uzrok, cilj, namjeru i sl.).

1. Prilozi najpotpunije određuju *glagole* iskazujući razliku u *mjestu, vremenu* i *načinu*. Naprimjer: *Oni žive* ***dalèko*** (mjesto); ***Dànas*** *ćemo posjetiti bolesnu drugaricu* (vrijeme); *Bilo nam je* ***têško*** (način). 345

Prilozi koji stoje uz glagole mogu određivati još *uzrok* (***Námjerno*** *je plakala*) i *količinu* (***Mnȍgo*** *tuguje*).

U rečenici imaju službu *adverbijalne odredbe* (za mjesto, vrijeme, način...; v. § S 21, 297).

a) **Mjesni** su prilozi: *blízu, dalèko, dȍlje, dònēkle, dótle, gȍre, gdjȅ* (znači: *na kojem mjestu*), *ȍdāvde, ȍdāvle, óvdje, óndje, ȍvamo, ȍnamo, kùdā* (znači: *kojim pravcem*), *kȁmo* (znači: *u koje mjesto*), *nȁprijed, nȁtrāg, ȉkamo, nȅkamo, nȉkamo, pȍdaljē, pònegdje, pozádi, sprȉjeda, strȃga, tû, vàni* itd.;

b) **vremenski**: *dànas / dànās, jùčēr, sȕtra / sjȕtra, ȕvečēr, ȍbdān, nàobdān, ȉstom, kȁd / kàdā, sȁd / sàdā, tȁd / tàdā, ȉkad / ȉkadā, prȉje, ȍdāvna / ȍdāvno, ȍdiskona / odìsko-*

na, ȍdmāh, ȍdmalehna / odmalèhna, ȍdmaloprije, pȍslije, prȅkjučēr, prȅksutra, pròljetōs, mȁločas, nȅkad / nȅkadā, nȉkad / nȉkadā, lâni, prȅklāni i dr.;

c) **načinski**: *br̄zo, spȍro, kȁko, kojekàko, ovàkō, tàkō, nȅkāko, nȉkāko, četverònoškē, hȑđavo, hvalìsavo, lȁgāhno, làhko, lȉjepo, ìzvrsno, krȉomicē, nȁglās, nȉčicē, rȗžno, slȕčājno, pòtajicē, neòpazicē, svȁkojāko, ljȕdski, nȁglavačkē / naglavàčkē, nȅmilicē / nèmilicē, naprȅskok / naprèskok, nȁuznāk, pȍtrbuškē / potrbùškē, strmòglavcē / strmoglàvcē, svejèdno, têško*;

d) **uzročni**: *hȍtimicē, hȍtimično, zȁšto, zàtō, stȍga / stògā, námjerno*;

e) **količinski**: *dȍsta, djȅlimično / djèlomično, jȍš, mȁlo, mnȍgo, òdveć / ȍdveć, ovolìkō, onolìkō, prȅmalo, prȅmnogo, prȅviše / prȅvišē* itd.

346 2. Uz *pridjeve* i *priloge* prilozi izriču *stupanj osobine* koja se označava pridjevom ili prilogom (*Bili su* ***dȍvōljno*** *snažni. – Ostao je* ***nȅkāko*** *neveseo. – Ponašala se* ***sàsvīm*** *poslovno. – Doći ću* ***vȑlo*** *rado.*).

347 3. Uz *imenice* i imeničke *zamjenice* prilozi izriču *količinu* onoga što znači imenica ili zamjenica (*Ostalo je još* ***nȅkoliko*** *knjiga. – Imala je* ***pȕno*** *volje. –* ***Mnȍgo*** *njih nije došlo.*).

348 Osobinu promjenljivih riječi – **komparaciju** (v. § M 160) mogu imati prilozi za način i količinu te neki od onih za mjesto i vrijeme; najčešće su to prilozi koji imaju isti oblik kao pridjevi srednjeg roda (od pridjeva se često razlikuju po akcentu). Takvi prilozi imaju trojake oblike, tj. pored oblika pozitiva, imaju još i oblike komparativa i superlativa: *Amira je stigla* ***brzo****. – Amina je stigla* ***brže*** *negoli Amira, a Ajdina je stigla* ***najbrže****. – Jučer smo bili* ***blizu*** *cilju. – Danas smo* ***bliže****, a sutra ćemo biti* ***najbliže*** *cilju. – Spavao je* ***kratko****, ali je ona spavala* ***kraće****.*

349 Prilozi *dòbro* i *zlȍ* (kao i pridjevi *dobar* i *zao,* s kojima su u tvorbenoj vezi) imaju nepravilno poređenje: *dobro – bolje – najbolje*; *zlo – gore – najgore.* Prilog *blizu* ima komparativ *bliže* i superlativ *najbliže*; prilog *malo* komparativ *manje* i superlativ *najmanje.* Prilozi *dosta, puno* i *mnogo* imaju zajednički (supletivni) komparativ *više* i superlativ *najviše*:

dosta
puno — *više* — *najviše*
mnogo

350 Pojedini prilozi komparativno značenje mogu izraziti u kombinaciji s drugim riječima (riječcama i samim prilozima), tj. u *priloškoj frazi*: *Svira* ***vrlo lijepo****. – Otišao je* ***previše daleko****.*

351 Prilozi nastaju od punoznačnih riječi i njihovih sintagmi, zatim od drugih priloga te sraščivanjem veza prijedloga s nepromjenljivim riječima. S gledišta našeg jezičkog osjećanja, pojedini prilozi nisu nastali od drugih riječi (npr.: *blizu, svuda, jučer, lani*); to su

pravi prilozi. Njihovo se značenje danas ne može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi. **Nepravi** su prilozi oni koji su postali od drugih vrsta riječi. Nema nikakve gramatičke, tj. funkcionalne razlike između pravih i nepravih priloga.

Nepravi su prilozi nastali: 352

a) od *imenica*: *dànas, jesènas, jȕtrōs, sȉnōć, nȍću, dȍlje, kȕći, pútem, nȅtrāgom, tȓkom*; tako su i *složeni prilozi* nastali od *prijedloga* i *imenice*: *dògodinē, dȍvečēr, ȉzjutra* / *ìzjutra, nȁčas, naìzmak, nȁpamēt, napréskok, nȁvečēr, ȍbnōć, prȅkodān, ȕjutro, zȁuvijek*;

b) od *pridjeva*: *bȓzo, dòbro, nâglo, prȅdaleko, blízu, kàsnijē, zanìmljivo, bràtski* / *brȁtski, prijatèljski* (ovo je živ proces: od pridjeva najčešće nastaju prilozi za način i količinu; imaju oblik pridjeva srednjeg roda ili oblike pridjeva na *-ski*, s tim što je u priloga *-i* kratko, a u pridjeva određenog vida – dugo); tako i oni nastali od *prijedloga* i *pridjeva*: *ȉskōsa, ȉstiha, nȁčisto, nȁdaleko, nȁhēro, nȁširoko, pòmalo, ȕdesno*;

c) od *zamjenica*: *svôjski, óvdje, tolìkō, óndje, onàkō, kȁmo, kolìkō, nȅgdje, svȁkudā*; tako i oni od *prijedloga* i *zamjenice*: *pòsve, sàsvīm, pòtom, stȍga* / *stòga, zȁšto, zàtō*;

d) od *brojeva*: *jèdnōm, dvápūt, jednòstruko*; *pȓvō, drȕgō, drȕgdje, drùkčijē*;

e) od *glagola*: *ležèćkē* / *lèžēćkē, lȅtimicē, nȅhoticē, šûtkē, žmîrkē*;

f) od *priloga*: *djȅlomicē, krȁdomicē, nȁtraškē, nȁopačkē* / *naopàčkē* – od *dijèlom, krâdom, nȁtrāg, nȁopāko*; tako i oni od *prijedloga* i *priloga*: *ȍdostrāga, nȁdesno, nȁdolje, prȅkjučēr, pȍprijeko, dòtamo, nȁdaljē, ùmalo.*

Napomena. Vrlo je živ proces prerastanja prijedložno-padežnih izraza, tj. priložnih izraza, u prave priloge: *u stranu* > *ȕstrānu, niz brdo* > *nȉzbrdo*. Do srašćivanja ne dolazi ako u sintagmi sastavljenoj od prijedloga i koje druge riječi (imenice, priloga) svaki član još čuva svoje posebno značenje: *oko podne, od miline, na proljeće, preko volje, od pamtivijeka, u ljeto, za noćas, za zimus, uza stranu, do danas, od večeras, od jutros.* 353

Prilozi mogu nastati od dvaju priloga suprotnog ili suodnosnog značenja; takvi se prilozi pišu kao polusloženice: *dànas-sȕtra, gȍre-dȍlje, nȁvrāt-nȁnōs, zdȅsna-slȉjeva.* 354

Kao prilozi mogu biti upotrijebljeni prijedlozi *do, po* (*Ne osta ništa **do** uspomena. – Dodavao je crijep **po** crijep.*). S obzirom na službu u rečenici (isticanje drugih riječi), prilozima su srodne riječce *bar, baš, čak, tek, već* te veznici *i, pa, te, ni* (zato se ovakve riječi i zovu *prilozima za isticanje*): *Pobijedio je **baš** on* (a ne neko drugi).

Prijedlozi

Prijedlozi su nepromjenljive riječi koje stoje ispred pojedinih padežnih oblika samostalnih riječi i služe za označavanje i bliže određivanje njihovih različitih odnosa prema drugim riječima u rečenici. Oni nemaju samostalno leksičko značenje. 355

Najprije je to *prostorni* odnos – odnos po mjestu (*U avliji raste lipa. – **Pred** kućom igraju se djeca.*); *vremenski* (*Odmarat ćemo se **poslije** raspusta. – Rođena je **u** proljeće.*);

odnos *uzroka* (*Nije otišao na put* ***zbog*** *magle*); *cilja* ili *namjere* (*Svratila je* ***po*** *svoju knjigu. – Došla je u Tuzlu* ***radi*** *liječenja.*); *namjene* (*Pokupovala je darove* ***za*** *djecu*); *načina* (*Govorio je* ***kroz*** *nos*); *poređenja* (*Ljepša je* ***od*** *svoje majke*); *društva* (*Prošetala je* ***sa*** *sestrom*) itd.

356 Prijedlozi preciziraju značenja padežnih oblika. Npr., genitiv s vremenskim značenjem precizira se raznim prijedlozima: *Viđali su se* ***prije*** *raspusta* (orijentaciono vremensko značenje; v. § S 306-308); – *Viđali su se* ***preko*** *raspusta* (lokaciono vremensko značenje).

357 Prijedlozi su dobili ime po tome što se predlažu, tj. stavljaju ispred riječi s kojom su u vezi. Jedino prijedlozi *nasuprot, radi, unatoč, uprkos* / *usprkos* mogu stajati iza samostalnih riječi (*Otišli su na more* ***radi*** *odmora. – Otišli su na more odmora* ***radi***. – ***Nasuprot*** *nama vihorio se bajrak. – Nama* ***nasuprot*** *vihorio se bajrak.*). Prijedlozi uza se mogu imati imenicu, zamjenicu, pridjev i (rijetko) prilog: *do* proljeća; *kod* tebe, *na* arapskom; *od* jutros.

358 Neki se prijedlozi slažu uvijek s jednim padežom, a neki s dva ili tri padeža. S nominativom i vokativom ne dolazi nijedan prijedlog jer su to samostalni padeži koji ne znače odnose.

359 S jednim padežom slažu se sljedeći prijedlozi:

1. s genitivom: *bez, blizu, čelo, do, duž, ispred, ispod, iz, iza, između, iznad, izvan, kod, kraj, nadno, nakon, nakraj, nasred, navrh, niže, od, oko, osim, podno, pokraj, ponad, poput, posred, pozadi, pored, poslije, poviše, povrh, preko, prije, protiv, put, radi, sred, udno, ukraj, uoči, usred, uvrh, uzduž, van, više, vrh, zaradi, zbog...*;

2. s dativom: *k/a/, nadomak, nasuprot, unatoč, uprkos, usprkos*;

3. s akuzativom: *kroz/a/, niz/a/, uz/a/*;

4. s lokativom: *pri*.

Napomena. U jeziku ima primjera u kojima neki od navedenih prijedloga stoji i uz neki drugi padežni oblik. Međutim, takva se upotreba smatra dijalekatskom: *Stigli smo* ***nadomak*** *Sarajeva* (treba: ***nadomak*** *Sarajevu*); ***Uprkos*** *ljubomore on se lijepo ponaša* (treba: ***uprkos*** *ljubomori*).

360 S dva padeža slažu se prijedlozi:

1. *mimo* – s genitivom i akuzativom, bez razlike u značenju: *Prošli su* ***mimo*** *škole. – Prošli su* ***mimo*** *školu*;

2. *s(a)* – s genitivom (kad označava potjecanje, odvajanje, uzrok; odgovara na pitanje *odakle, zbog čega*: *Cigla je pala* ***s*** *kuće. – Stradala je* ***sa*** *svoje naivnosti.*) i s instrumentalom (kad označava društvo, način, vrijeme; odgovara na pitanje *s kim, s čim, kada*: ***S*** *njim je ugodno razgovarati. –* ***S*** *dolaskom večeri bivala je sjetnija.*);

3. *među, nad, pod, pred* – s akuzativom (kad se označava odredište, cilj kretanja; odgovaraju na pitanje *kamo*: *Sjeo je* ***među*** *prijatelje. – Nadnijela se* ***nad*** *njeg. – Stigao je*

***pod** selo. – Stavio je **pred** nas voće.*) i s instrumentalom (kad se označava orijentacija; odgovaraju na pitanje *gdje, kuda*: *Kretao se **među** prijateljima. – Magla je **nad** poljem. – Igrali su se **pod** kućom. – Susreli su se **pred** školom*; v. § S 307-308);

4. *na, o, po* – s akuzativom (kad se označava cilj kretanja, ili kakve druge aktivnosti; odgovaraju na pitanje *kamo*: *Popeli su se **na** čardak. – Udario je rukom **o** hastal. – Otišao je **po** vodu.*) i s lokativom (kad se označava mjesto radnje, kretanje po mjestu; odgovaraju na pitanje *gdje, kuda*: *Sjedi **na** čardaku. – Visi **o** klinu. – Gazili su **po** vodi.*);

5. *prema* – s dativom (kad se označava smjer kretanja, upravljenost cilju: *Otrča **prema** prozoru*) i s lokativom (kad se označava mjesto /lokaciju/ gdje se neko / nešto nalazi: *Ona sjedi **prema** prozoru*; v. § S 312).

S tri padeža slažu se prijedlozi: **361**

1. *u* – s genitivom (kad znači pripadanje; v. § S 358): *U nesretna terzije i igla se krivi*), s akuzativom (kad označava mjesto kao cilj kretanja, tj. kad odgovara na pitanje *kamo*: *Idemo **u** bašču*) i s lokativom (kad označava mjesto radnje kao lokaciju; odgovara na pitanje *gdje*: *Odmaramo se **u** bašči*; v. § S 304);

2. *za* – s genitivom (kad odgovara na pitanje *kada*: ***Za** života govori se svašta*), s akuzativom (na pitanje *kamo*: *Sklonili su se **za** ogradu*) i s instrumentalom (na pitanje *gdje, kuda, kada*: *Čekala je **za** uglom. – **Za** slanom rukom ovce pristaju. – Prigovorila mu je to **za** ručkom.*).

Prijedlozi *do, osim, mjesto / umjesto, za* mogu stajati pred skupom prijedloga i **362**
imenice; tad svoje značenje dodaju značenju prijedložno-padežnog izraza, ali drugi prijedlog određuje padež: *Stigli su **do pred** kuću. – Ispeli su se **do navrh** planine. – Produžili su sami **umjesto s** nama. – Ostavili su to **za uoči** Bajrama.*

Uz istu imenicu mogu se upotrijebiti složeni prijedlozi suprotnog značenja pove- **363**
zani veznikom *i* – ukoliko prijedlozi dolaze uz isti padež: *Djeca se igraju **ispod i iznad** puta. – Prošetali su **ispred** i **iza** vinograda. – Razgovarali su **prije** i **poslije** predstave.*

Ovo se može izreći i tako da iza svakog prijedloga dođe imenica (*Razgovarali su **prije** predstave i **poslije** predstave*) i, češće, da se umjesto imenice poslije drugog prijedloga upotrijebi isti padež lične zamjenice (*Razgovarali su **prije** predstave i **poslije** nje*).

Tako se vežu i ostali skupovi dvaju različitih prijedloga i iste imenice: *Igrali su se **pred** kućom i **za** kućom* (ili: ***za** njom*).

Ukoliko prijedlozi ne dolaze uz isti padež, otpada mogućnost njihova povezivanja: *Igrali su se **ispred** kuće i **pod** kućom* (ne i: **Igrali su se **ispred** i **pod** kućom*).

Radi lakšeg izgovora, pojedini prijedlozi koji završavaju na suglasnik mogu na **364**
kraju dobiti pokretno *a*: pred riječima koje počinju istim ili sličnim suglasnikom; pred riječima koje počinju skupom s takvim suglasnikom; ukoliko iza prijedloga slijedi samo jedan glas; ukoliko iza prijedloga slijedi nepromjenljiva riječ ili riječ koja je upotrijebljena kao nepromjenljiva.

Tako prijedlozi *kroz, niz, s* i *uz* dobijaju pokretno *a* pred riječima koje počinju sa *z, s, ž, š*: *kroza* šumu, *niza* stranu, *sa* ženama, *uza* zimu; *sa* školom, *sa* psom.

Prijedlog *k* dobija *a* pred riječima koje počinju sa *k, g* ili *h* te pred riječima u kojih su *k, g* ili *h* na drugome mjestu, a na prvome nije koji od samoglasnika: *Uputio se **ka** kući. – Odvezli su se **ka** granici. – Naputiše se **ka** hramu. – Uputio se **ka** skakaonici. – Potrčaše **ka** zgarištu.* (Običnije je bez prijedloga: *Uputio se kući. – Potrčaše zgarištu. – Naputiše se hramu.*)

Prijedlozi *kroz, nad, niz, pod, pred, s, uz* redovno imaju *a* ispred enklitika *me, te, se, nj* (također i ispred *mnôm*): *kroza* se, *nada* te, *niza* me, *preda* nj, *sa* mnom.

365 S obzirom na postanak, prijedloge dijelimo na **prave** i **neprave**.

1. **Pravi** su prijedlozi one riječi koje služe samo kao prijedlozi i čije se značenje danas ne može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi, npr.: *do, iz, k/a/, kod, na, nad, nakon, niz, o, od, osim, po, pod, pred, radi, s, u, uz, za.*

2. **Nepravi** su oni prijedlozi čije se značenje može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi. Oni mogu biti **izvedeni** i **složeni**.

a) **Izvedeni** prijedlozi nastaju okamenjivanjem nekog oblika imenice: *čelo, dno, duž, kraj, mjesto, put, vrh* (od akuzativa); *pomoću, povodom, putem, silom* (od instrumentala). Ovdje spadaju i prijedlozi nastali od priloga; to su riječi koje se uz glagole upotrebljavaju kao prilozi (npr.: *Primakla se **blizu***), a uz imenice kao prijedlozi: *blizu* (npr.: *Stanuje **blizu** škole*), *mimo, niže, pored, poslije, prije, širom, uprkos, van, više.*

b) **Složeni** prijedlozi nastaju sraščivanjem dvaju prijedloga ili prijedloga i imenice: *ispod, ispred, iza, između, iznad, nadohvat, nakraj, naokolo, nasuprot, navrh, pokraj, poput, posred, potkraj, poviše, povrh, udno, uoči, uzduž.*

366 U ulozi prijedloga javljaju se i mnogi **prijedložni izrazi** koje sadrže dva ili tri člana: prvi je član prijedlog koji upravlja imenicom kao drugim dijelom; treći dio, ukoliko ga izraz ima, također je prijedlog od koga zavisi padež sljedeće samostalne riječi: ***po imenu*** *Derviš* (nominativ), ***po cijenu*** *tužbe* (genitiv), ***sa stajališta*** *pravde* (genitiv), ***u doba*** *bana Kulina* (genitiv); ***u zavisnosti od*** *raspoloženja* (genitiv), ***bez obzira na*** *uspjeh* (akuzativ), ***u vezi sa*** *dogovorom* (instrumental).

Imenica se s prijedlogom veže u onom padežu koji značenjem odgovara značenju prijedloga. Veza prijedloga s imenicom zove se **prijedložno-padežni izraz**.

Veznici

367 Veznici su nepromjenljive riječi kojima se povezuju riječi u rečenici i klauze u složenoj rečenici.

368 S gledišta tvorbe veznici mogu biti **pravi** i **nepravi**.

1. **Pravi** su **veznici** riječi koje su samo veznici. Oni su ili **jednostavni** (*a, ako, ali, da, dok, i, ili, jer, makar, nego, pa*) ili **složeni** (*iako, mada, premda*).

2. **Nepravi** su **veznici** riječi nekih drugih vrsta: a) upitno-odnosne zamjenice (*ko, šta, što, koji, čiji, kolik, kakav*) i njihovi oblici; b) zamjenički prilozi (*gdje, kad/a/, kako, kud/a/, kamo, odakle, otkad, pošto, zašto*); c) riječce (*neka*).

Funkciju veznika imaju i neki skupovi sastavljeni od riječca, priloga, priložnih izraza i veznika: *a da, ako i, a kamoli, budući da, istom što, tek što, kao da, kao što, ma kako, ma koliko, pa makar, umjesto da, osim ako, samo da, zato što, pored toga što, osim toga što, zbog toga što, s obzirom na to da.* **369**

S obzirom na značenje i službu, veznici su: **370**

a) **sastavni** – *i, pa, te, ni, niti* (v. § S 432): *Slušam pjesmu **i** srce mi bije jako. – Nisu u pohod dolazile naglo **niti** su se kretale živo*;

b) **rastavni** – *ili* (v. § S 457): *Je li ono madež u obrvama one koju voliš **ili** je to petlja u luku*;

c) **suprotni** – *a, ali, nego, no, već* (v. § S 446): *Razgovarali su kratko, **a** rekli su mnogo*;

d) **poredbeni** i **načinski** – *kako, kao da, kao kad, kao što, nego što* (v. § S 517, 522, 528): *Ljudi su se zgledali, **kao da** ništa ne razumiju od svega*;

e) **vremenski** – *čim, dok, istom što, kad/a/, kako, pošto, prije nego što, prije no što, prije nego, prije negoli, nakon što, tek što, otkad/a/, otkako* (v. § S 500-514): *Bilo joj je dvadeset **kad** smo se rastali*;

f) **namjerni** – *da, eda / e da, kako, li* (v. § S 552): *Oči su mi svezali **da** ne vidim kud prolazim*;

g) **uzročni** – *jer, budući da, kako, pošto, što, zato što, usljed toga što, zbog toga što, zahvaljujući tome što...* (v. § S 533-540): *Bilježim to i šutim, **jer** svikao sam na čuda*;

h) **pogodbeni** – *ako, da, kad, ukoliko* (v. § S 558-562): *Teško vama **ako** njegova bude zadnja*;

i) **posljedični** – *da, tako da* (v. § S 543-549): *Drugi su se trkali čaršijom **da** se zemlja tresla*;

j) **dopusni** – *iako, mada, makar, premda, ako i, ma* (v. § S 565-570): *A opet je u meni radost, **iako** je druga obala daleko*;

k) **izrični** – *da, kako, gdje* (v. § S 485): *Čuo sam **da** je nedavno došao u kasabu iz Carigrada.*

Nezavisni su veznici: sastavni, rastavni i suprotni; oni povezuju i riječi u rečenici i sintagme i klauze u složenoj rečenici (*Harun **i** Lejla otišli su na Igman. – Velike želje **i*** **371**

male mogućnosti... – Harun je ustao rano ***i*** *spremio se za izlet.*). Ostali su **zavisni** i povezuju samo zavisne klauze s njihovim osnovnim klauzama u složenim rečenicama (*Harun je rekao* ***da*** *želi otići na Igman*).

Pojedini veznici služe i kao sredstvo za isticanje; takvi su *a, i, te, pa, ni*: *Stigla je* ***i*** *ona. –* ***Pa*** *gdje si ti?*

Riječce

372 **Riječce** (*čestice, partikule*) čine posebnu vrstu riječi kojima se iskazuje stav govornika prema onome o čemu govori. Služe za oblikovanje ili preoblikovanje iskaza, za davanje drugačijeg značenja dijelovima rečenice te za isticanje pojedinih riječi.

373 Sa stajališta morfologije, one su uglavnom prilozi ili veznici, ali nisu odredbe drugih riječi niti sredstva veze među riječima i rečenicama, nisu samo rečenični dijelovi, već više od toga: one su jezički znaci koji se odnose na cijelu rečenicu ili na dio rečenice, rjeđe na jednu riječ; one u iskaz unose emotivnu obojenost i dr.

Tako je, npr., riječ *sigurno* riječca u iskazu: *On i noću,* ***sigurno****, vozi* (govornik iznosi osobni stav, uvjeren je da osoba o kojoj se govori – vozi i noću, a ne samo danju), a prilog za način u iskazu: *On i noću sigurno vozi* (odgovara na pitanje *kako*? – *Sigurno*).

374 Postoje riječce sa *samostalnom* upotrebom i riječce s *nesamostalnom* upotrebom.

1. *Riječce sa samostalnom upotrebom* mogu biti: **potvrdne** (*da*), **odrične** (*ne*) i **imperativne** (*hajde* i dr.).

2. *Riječce s nesamostalnom upotrebom* mogu biti: **modalne** (*dakako, možda, sigurno, svakako, valjda, vjerovatno, zaista* i dr.), **upitne** (*da li, je li, li, zar*), **zaključne** (*dakle*), **isključne** (*jedino, samo* itd.) i **pokazne** (*gle, eno, eto, evo*).

375 Riječcama se:

a) poriču neke tvrdnje; tome služi riječca *ne*: ***Ne*** *vidi se meni od njegove svijeće. – Star boluje, mlad mu* ***ne*** *vjeruje*;

b) pita je li tvrdnja istinita; tome služe riječce *li*: *Hoće* ***li*** *doći večeras?* (neutralno pitanje) i *zar*: ***Zar*** *nisu već stigli?* (kad se sumnja u istinitost nečega);

c) pojačava tvrdnja ili poricanje; tome služe riječce *da, dabome, dakako, svakako, jest*; *ne, nikako*: ***Da****, to je bilo jučer. – Ko zna govoriti,* ***svakako****, zna i misliti*;

d) upućuje na nešto; za pokazivanje služe riječce *evo, eto, eno*: ***Evo*** *ih, dolaze. –* ***Eto*** *vidite, sa njim nema šale*;

e) ističe suprotnost; tome služe riječce *međutim* i *pak*: *Dobio je prvu nagradu.* ***Međutim****, nije bio zadovoljan. – Pročitala je "Tvrđavu"; to,* ***pak****, ne mora biti dovoljno za odličnu ocjenu*;

f) ističe ono što znači riječ uz koju riječca dolazi; tome služe riječce *bar, baš, čak, i, jedva, još, ni, niti, opet, samo, tek, već*: *Ako **baš** želiš znati, o svemu smo tome razgovarali. – Nail i njegov komšija Ferid susreli su se **čak** na Novom Zelandu*;

g) izriče ravnodušnost, dopuštenje; za to služe riječce *bilo, god, ma, makar*: *Što **god** čujete, zadržite za sebe. – Ljeti bi odlazili na planinu **makar** naobdan*;

h) izriče lični stav o onome o čemu se govori ili dojam o tome; za to služe *modalne* riječce *doista, gotovo, istina, jamačno, možda, naravno, nekako, neminovno, potpuno, sasvim, sigurno, skoro, vjerovatno, zaista* i dr.: ***Jamačno**, svi su oduševljeni tom knjigom. – Oni će se, **vjerovatno**, obradovati našem prijedlogu.*

Poštapalice (*ovaj, onaj, kaže, vele)* također su vrsta riječca; upotrebljavaju se bez **376**
veze sa svojim osnovnim značenjem, uglavnom kad se želi dobiti vremena da se pronađe potrebna riječ te da se zadrži pažnja slušalaca, npr.: *O tome je djelu, **onaj**, pisalo nekoliko, **onaj**, književnih kritičara.* Sličnu ulogu imaju i modalni izrazi i cijele rečenice (*van sumnje, tako rekavši, općenito govoreći, razumije se, kao što znate, nema nikakva spora* i sl.).

Uzvici

Uzvici su riječi kojima se obilježavaju emocionalna stanja govornika, glasovni **377**
sadržaj zvukova iz prirode, a služe i kao podsticajni znaci, uglavnom za tjeranje i mamljenje životinja.

Otuda se oni mogu podijeliti u tri skupine: **eksklamacije** (*ekspresivni znaci*), **onomatopeje** i **interjekcije** (*podsticajni znaci*).

1. **Eksklamacijama** se izražavaju vrlo raznovrsna duševna stanja i dojmovi (radost, **378**
žalost, strah, bol, iznenađenje itd.). Stvaraju se spontano, ali se neki od njih vezuju za određeno značenje i postaju prepoznatljivi gotovo svim pripadnicima jednog jezika. Za izražavanje bola, žalosti, straha, iznenađenja itd. ustalili su se uzvici: *ah, uh, oj, jaoj, avaj* i dr. Ipak, češći je slučaj da se istim uzvikom izražavaju različita osjećanja – npr., *ah* može značiti radost, bol, protest, slaganje (obavijest o tome šta izražava dobija se na osnovu prilika u kojima se nalazi onaj koji je upotrijebio neki uzvik).

2. **Onomatopeje** kao: *av-av, buć, bum, ćap, fiju, hop, pljus, kvrc, mljac, tres* i dr. **379**
služe za podražavanje glasova u prirodi. Od njih se tvore prave riječi; npr., od uzvika *pljus* – glagol *pljusnuti,* imenica *pljusak*; od uzvika *tres* – glagol *tresnuti,* imenica *tresak.*

3. **Interjekcije** (*podsticajni znaci*) služe za obraćanje životinjama, dozivanje i tje- **380**
ranje, npr.: *mac, šic, pis, iš, curik, điha-điha, hojs, marš* itd.

Katkada se ovi uzvici upotrebljavaju u vrlo nekulturnom (primitivnom) obraćanju ljudima.

Uzvici se mogu sastojati od zvukova koji ne odgovaraju glasovima datog jezika **381**
(npr., uzvik za sumnju ima uobičajen pismeni oblik *hm*; to nije skupina glasova *h* + *m,* već

jedinstven zvuk, ali se ne upotrebljava kao fonem). U svakoj se jezičkoj zajednici pojedini uzvici ustaljuju i vežu za određena značenja; međutim, neki od njih nemaju ustaljena lika te se pišu različito (npr., za smijeh: *ha-ha-ha, hi-hi-hi, ho-ho-ho*). Za uzvike ne vrijede akcenatska pravila kao za ostale riječi (*ȍho, ohȍ*).

TVORBA RIJEČI

382 **Tvorba riječi** označava, prvo, nastajanje novih riječi od jedne ili više riječi i, drugo, dio gramatike koji proučava tvorbenu strukturu postojećih riječi i određuje pravila za građenje novih riječi.

383 Polazna riječ u tvorbenom procesu zove se **osnovna riječ**, a **tvorenica** je riječ koja nastaje tvorbom. Tako su, npr., *àmidža, vòda* i *vôd* osnovne, a *àmidžić* i *vȍdovōd* tvorenice. Tvorenice *àmidžić* i *vȍdovōd* postaju osnovne riječi za nove tvorenice *àmidžićev* i *vȍdovōdnī.*

Tvorenica se glasovno (u izrazu) i značenjski (sadržajno) dijelom podudara s osnovnom riječju, pa kažemo da je između njih uspostavljena *tvorbena veza.* Takva veza vidljiva je, npr., između riječi *vòda* i *vòden* te između *vòditi* i *vôd.* Međutim, nema tvorbene veze između riječi koje su podudarne samo glasovno ili samo značenjski (*vòden* i *vôd*; *àmidža* i *strîc*).

384 Između riječi u tvorbenoj vezi vlada odnos *motivacije*: izraz i sadržaj osnovne riječi sudjeluju u ostvarivanju izraza i sadržaja tvorenice; zato kažemo da u tvorbenom procesu osnovna riječ motivira tvorenicu, a da je tvorenica motivirana tvorbenom riječju. Tako su, npr., **motivirane riječi** *bȉjedan, vòden, profesòrica*; motiviraju ih imenice *bijèda, vòda, pròfesor,* s kojima su u tvorbenoj vezi. Motivirane riječi zovu se još i **tvorbene riječi**. Pored njih postoje i **nemotivirane (netvorene) riječi**, koje se ne mogu dovesti u tvorbenu vezu s bilo kojom drugom riječi, npr.: *jȁblān, kȁmēn, ȕlica.* Netvorene su i sve **jednostavne, nedjeljive riječi**, tj. riječi u kojima se (sa stajališta savremenog jezika) ne može odvojiti nijedan tvorbeni dio: *rúka, ròmān, sȕtra, žèna.* Tvorbeno nedjeljive riječi mogu se, međutim, analizirati morfemski (npr., riječ *žèna* ima korijenski morfem *žen* i oblički morfem *a*).

385 Da bismo ustanovili jesu li neke riječi u međusobnoj tvorbenoj vezi, poslužit ćemo se **semantičkom analizom (preobličavanjem)** – rastavljanjem sadržaja tvorenice na dijelove, npr.:

kućérak → mala i neugledna kuća
kućèrina → velika i ružna kuća
kućèvlāsnīk → onaj koji je vlasnik kuće
kućèvlāsnica → žena koja je vlasnica kuće
kȕćica → mala kuća
kȕćiti se → nabavljati što je potrebno za život u kući

Uočavamo da je svaka od analiziranih riječi motivirana riječju *kȕća* i da su sve u značenjskoj i tvorbenoj vezi s njom.

Nizovi riječi nastalih na isti način čine **tvorbeni uzorak**. Nove riječi dobijamo prema utvrđenim tvorbenim uzorcima: *bȑz – brzìna, cȑn – crnìna, svjȅž – svježìna.* Da bi neki niz riječi pripadao istom tvorbenom uzorku, osnovne riječi moraju biti iz iste morfološke vrste, a i tvorbeno sredstvo mora biti isto. Tako našem tvorbenom uzorku pripadaju i riječi *bȉjel – bjelìna,* ali ne i riječi *dô – dolìna, pêt – petìna.* **386**

Niz glasova zajedničkih osnovnoj riječi i tvorenici naziva se **tvorbena osnova**. **Morfološka osnova** polazne riječi (npr.: *kȕć-ē, rádi-ti, râd-ē*; u imenica dobija se odbacivanjem nastavka u genitivu jednine /u imenica koje imaju samo množinu – odbacivanjem nastavka za množinu: *úst-a, jȁsl-e*/, u glagola odbacivanjem infinitivnog ili prezentskog nastavka) jednaka je tvorbenoj osnovi tvorenice: *kȕć-nī, kȕć-ica*; *ràdi-līšte, râd-nīk.* Pošto u tvorbi sudjeluju razne vrste riječi, možemo govoriti o morfološki različitim tvorbenim osnovama (imenička, pridjevska, glagolska i dr.). Pojedine tvorbene osnove dolaze samo u složenicama (npr.: *auto-, foto-, video-*; *-bus, -manija – ȁutooprema, fototéka, videotéka*; *mȉnibus, narkomànija*); to su *vezane osnove* (*vezani leksički morfemi*). Složenice imaju dvije tvorbene osnove. **387**

Već je spomenuto (v. § M 23) da se skupina riječi objedinjena značenjskom vezom i istim nizom glasova – **korijenom (korijenskim morfemom)** naziva **tvorbena porodica**, npr.: ***râd, rádnja, râdnī, râdnīk, ráditi.*** **388**

Sve tvorenice (tvorbeno jasne riječi) mogu se rastaviti na tvorbene dijelove. Pri **tvorbenoj analizi** rastavljamo izraz tvorenice na dijelove: *zelèn-ilo, prè-sretan, dȍ-život-an* (u semantičkoj analizi činimo to s njezinim sadržajem), tj. otkrivamo *tvorbeni šav* (granicu između tvorbenih jedinica) i upoznajemo se s tvorbenom strukturom riječi kao i s tvorbenim načinima. Tvorbeni šav redovito se poklapa s granicom morfema, ali svaka morfemska granica nije ujedno i tvorbeni šav. Riječ može imati više morfemskih granica (npr. tri: *kroj-ač-ic-a*), a tvorbenih je šavova koliko i tvorbenih granica (u riječi *krojàčica* samo je jedna morfemska granica istodobno i tvorbena granica: *krojač-ica*). Proizlazi da tvorbena analiza tek djelimično otkriva morfemsku strukturu riječi. Tvorbena analiza obrnut je proces u odnosu na tvorbu riječi: u tvorbi se ide od tvorbenih jedinica ka tvorenici (npr.: *Maglaj + -lija = Maglàjlija*), a u analizi od tvorenice ka tvorbenim jedinicama (npr.: *Maglàjlija = Maglaj + -lija*). **389**

Pored osnovnog leksičkog morfema (korijena), koji nosi temeljno leksičko značenje riječi i upućuje na njeno porijeklo te na njenu srodnost s ostalim članicama iste porodice riječi, tvorbene riječi sadrže i leksičke morfeme koji modificiraju to značenjsko jezgro riječi. Pošto služe za deriviranje (izvođenje) novih riječi, zovu se **derivacijski (tvorbeni) morfemi**. **390**

Već je rečeno (v. § M 12-13) da se tvorbeni morfem koji dolazi na početku tvorenice zove **prefiks** (npr. *pro-* u *prȍčelav*); onaj koji dolazi na kraju tvorenice (s desne stra-

ne osnove) – **sufiks** ili *tvorbeni nastavak* (npr. *-ōst* u *ćȅlavōst*), a morfem koji stoji između dviju osnova – **interfiks** ili *spojnik* (npr. *-o-* u *romanopísac*).

391 S obzirom na tvorbena sredstva kojima se izražava tvorbeno značenje tvorenice razlikuje se nekoliko tvorbenih načina: **prefiksalna**, **sufiksalna**, **prefiksalno-sufiksalna tvorba**, **slaganje**, **srastanje** i dr.

Prefiksalna tvorba

392 U *prefiksalnoj tvorbi* tvorbeno značenje nove riječi izražava se *prefiksom*. Prefiks modificira leksičko značenje osnovne riječi, ali i osnovna riječ i izvedenica ostaju u istoj morfološkoj vrsti riječi (imenice: *djȅd – pràdjed*; pridjevi *ćȅlav – prȍćelav*; glagoli: *čìtati – pročìtati*; prilozi: *spȍro – prȅsporo*).

Prefiksi su porijeklom uglavnom prijedlozi; mnogi su stranog porijekla (*a-*, *anti-*, *super-*, *ultra-*: *asimètrija, antifašìzam, supermàrkēt, ȕltrazvūk*).

Sufiksalna tvorba

393 U *sufiksalnoj tvorbi* tvorbeno značenje tvorenice izražava se *sufiksom*. Za razliku od relacijskog morfema (nastavka za oblik), koji mijenja oblik iste riječi (npr.: *ćȅlav, ćȅlav-a, ćȅlav-u*...), sufiksom (tvorbenim nastavkom) od jedne riječi dobija se nova (*ćȅlav-ōst, ćȅlav-ac, ćeláv-ko*). Sufiksi sami po sebi nemaju nikakva određenog sadržaja: pošto su *vezani morfemi*, tek u vezi s osnovom postaju nosioci tvorbenog značenja riječi. Sufiksi mogu biti *imenički* (*-āk, -čić, -ica*: *vjèštāk, prozòrčić, golùbica*), *pridjevski* (*-av, -īn, -skī*: *pjȅgav, bábīn, škȍlskī*), *glagolski* (*-a/ti/, -ava/ti/, -ira/ti/*: *bàcati, obećávati, lakírati*) i *priložni* (*-ačkē, -icē, -kē*: *glavàčkē, prímjericē, lȅžēćkē*). Novonastala riječ posredstvom sufiksa prelazi iz vrste riječi kojoj je pripadala osnova ishodišne riječi u neku drugu, npr. u vrstu imenica, pridjeva, glagola i priloga. Tako je, npr., tvorenica *škȍlskī* pridjev (imenska tvorbena osnova *škol-* i pridjevski sufiks *-skī* daju novu riječ, koja pripada vrsti pridjeva), a tvorenica *glavàčkē* – prilog (imenska tvorbena osnova *glav-* s priloškim sufiksom gradi novu riječ, koja ide u vrstu priloga).

394 Sufiksalna tvorba najplodniji je tvorbeni način: najviše novih riječi u bosanskom jeziku nastaje od osnove i sufiksa (u tvorbi riječi sudjeluje blizu 800 sufiksa, od čega je oko 500 imeničkih, oko 150 pridjevskih, pedesetak glagolskih i dvadesetak priloških; prefiksa je desetak puta manje negoli sufiksa). Međutim, ne sudjeluju svi sufiksi podjednako u tvorbi novih riječi: jedni su *vrlo plodni*, tj. *produktivni* (*-čić, -ić, -ka*: *sìnčić, brȁtić, nȍvinārka*), drugi *slabo plodni* (*-urda, -cat, -čiti*: *glàvūrda, nòvcat, cìgānčiti*), a treći *neplodni*, tj. *neproduktivni* (*-āv, -išav, -onjav*: *rùkāv, golišav, suhònjav*).

Prefiksalno-sufiksalna tvorba

U *prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi* tvorbeno značenje tvorenice istodobno se izražava i prefiksom i sufiksom. Prefiksalno-sufiksalne tvorenice najčešće su u tvorbenoj vezi s prijedložno-padežnim izrazom (*pòdlaktica* → *dio ruke* ***od lakta*** *do šake* /tj. *ispod lakta*/, *nàrukvica* / *nárukvica* → *nakit koji se nosi* ***na ruci*** *iznad šake*, *pòimencē* → ***po imenu*** *spomenuti koga* i sl.). 395

Svaka riječ koja sadrži prefiks i sufiks ne mora biti prefiksalno-sufiksalna tvorenica: ukoliko je ishodišna riječ u tvorbi prefiksalna tvorenica (npr.: *nȅpismen*), dobit ćemo sufiksalnu tvorenicu (*nȅpismenōst*).

Slaganje

Slaganje je tvorbeni način kojim od dviju riječi nastaje jedna – **složenica**. Između dvaju dijelova složenice obično se nalazi *interfiks* (*spojnik*; najčešće je to *o*: *basn-o-pisac, brod-ò-vlāsnīk, crn-ò-oka, dug-ò-kos, dug-ò-nog, istočn-o-bòsanskī, konj-ò-kradica, nòg-o-mēt, pet-o-gòdišnjica, rȉb-o-lōv, zub-ò-bolja*), ali ima složenica i bez interfiksa (*nulti interfiks, spojnik nula, -ø-*: *Bȍsnafilm, dùhānkesa, fotoapàrāt, ràspikuća*). 396

Pritom je važna motivacija, tj. jesu li to dva "ravnopravna" pojma ili jedan jedinstven, ili pak zavisna sintagma:

a) o **čistom slaganju** ili složenici koja nije tvorena sufiksalnom tvorbom riječ je ukoliko složenicu čine dva "ravnopravna" pojma, npr. *književni* + *jezički* > *knjȉževno-jèzičkī*.

Ako je u drugom dijelu složenice imenica kao samostalna riječ, npr. *vodoinstalàtēr*, riječ je o imeničkoj složenici; ako je pridjev, npr. *glȕhonijem* – o pridjevskoj; ako je prilog, npr. *kàtkad* – riječ je o složenom prilogu;

b) **složeno-sufiksalna tvorba** jest ona u kojoj se uz interfiks upotrebljava još i sufiks. *Sufiksalna* je *složenica*, npr., pridjev *knjȉževnojezičkī*, koji je nastao od zavisne sintagme *književni jezik*.

Sufiksalne složenice, također, mogu biti imeničke (npr. *debelokóžac*), pridjevske (*srȅdnjoškolskī*), priloške (*dȁnonoćno*) itd.

Polusloženice su nepotpune složenice; obje riječi čuvaju svoj naglasak i povezane su crticom, a prvi je član nepromjenljiv (*bàjram-nàmāz, bòsansko-tùrskī, čȅtvero-pȅtero, tȁmo-âmo*). 397

Srastanje

Srastanje je takva tvorba pri kojoj barem dvije osnovne riječi – zadržavajući u cijelosti svoju morfološku strukturu – srastaju u jednu; tako nastala riječ zove se **sraslica**: 398

(*dân gùbiti* > *dàngubiti, kâlcīj karbònāt* > *kâlcījkarbònāt, kȕćē vlâsnica* > *kućèvlāsnica, tàkō zvânī* > *takòzvānī, od mȁlehna* > *ȍdmalehna, na vȑh* > *nàvrh*).

399 **Napomena**. Ukoliko je tvorenica u tvorbenoj vezi s *jednom riječju*, zove se **izvedenica**, a takav način tvorbe **izvođenje (derivacija)**. Izvedenice su, dakle, riječi tvorene prefiksalnom, sufiksalnom i prefiksalno-sufiksalnom tvorbom. (Kao prefiksi pojavljuju se neki prijedlozi i riječce, ali u tvorenici nemaju ono značenje koje imaju u samostalnoj upotrebi /usp. prijedlog *o* i riječ *ȍnizak*; prijedlog *na* i riječ *nȁglūh*/, te nema razloga izdvajati ih od izvedenica i tretirati ih složenicama.) Nova riječ nastaje tako što se tvorbenoj osnovi jedne riječi dodaje prefiks ili sufiks (odnosno, i prefiks i sufiks), tj., morfem koji sam po sebi nije riječ ni njezina osnova. *Složenice* – i one nastale čistim slaganjem i one nastale složeno-sufiksalnom tvorbom (kao i *polusloženice*) – u tvorbenoj su vezi s *dvjema riječima*, a ovakav način tvorbe zove se **slaganje (kompozicija)**. Dakle, dva su osnovna *tvorbena načina – izvođenje* i *slaganje*.

400 **Složene skraćenice** (*abrevijature* ili *akronimi*) tvore se od više riječi tako što se od svake riječi uzima ili početno slovo ili početni slog, odnosno glasovna skupina (na taj način skraćuju se višečlani nazivi). Postoje, dakle, dva osnovna i jedan mješoviti uzorak tvorbe:

a) *uzorak početnih slova* – skraćenice tvorene na ovaj način čitaju se ili kao glasovna cjelina, onako kako su napisane (*ANUBiH*, gen. *ANUBiH-a* [ȁnubih] – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; *MUP* / *Mup*, *MUP-a* / *Mupa* [mȕp] – Ministarstvo unutrašnjih poslova) – to su *glasovne složene skraćenice*; ili po imenima slova od kojih se sastoje (*PTT*, gen. *PTT-a* [pētētē] – Pošta, telegraf i telefon; *SAD*, gen. *SAD-a* [ȅsādē] – Sjedinjene Američke Države) – to su *slovne složene skraćenice*;

b) *slogovni uzorak*, npr.: *Na*(*rodni*) *ma*(*gacin*) – *NAMA* / *Nȁma*, gen. *NAMA-e* / *Nȁmē*;

c) *mješoviti uzorak*, npr.: *Fa*(*brika*) *mo*(*tora*) *S*(*arajevo*) – *FAMOS* / *Fȁmos*, gen. *FAMOS-a* / *Fȁmosa*.

Složene skraćenice imaju gramatički rod (ovaj *PTT*, ova *NAMA*); neke od njih imaju promjenu po padežima (*PTT*, *PTT-a*, *PTT-u*...) i mogu sudjelovati u tvorbi (*Fȁmos*, *Fȁmosov*...).

401 Poseban je tvorbeni način **kategorijalna preobrazba** (*konverzija* ili *transpozicija*). *Preobrazba* je prelazak jedne vrste riječi u drugu vrstu, pri čemu se mijenjaju gramatička obilježja osnovne riječi, ali nema promjene njenog glasovnog sastava: novodobijena riječ uzima gramatička obilježja one vrste riječi u koju stupa (v. § S 43).

Preobrazba dobija ime po vrsti riječi u koju se osnovna riječ preobražava; tako je:

a) **poimeničenje** (*supstantivizacija*) – preobrazba riječi u imenicu (*Udala se vrlo mláda* /pridjev/ → *Naša mlâdā bila je sjetna* /imenica/. Na ovaj način nastala su imena mnogih zemalja i pokrajina: *Hȑvātskā, Tùrskā, Švèdskā*; *Kòruškā*...; potom imena mjesta: *Cèrskā, Srȅdnjē, Hȕtovo, Vìsokō*...; nadimci: *Bȑzī, Stârī, Žûtī*... te opće imenice *dòbro, zlȍ* i dr.). Imenice nastale od pridjeva imaju dva tipa promjene: imensku (npr.: *blâgo, dòbro, zlȍ*) i pridjevsku (npr.: *Hȑvātskā, Tùrskā* itd.).

b) **popridjevljenje** (*adjektivizacija*) – preobrazba riječi u pridjev (*Kuća je izgòrjela* /glagolski pridjev radni/ → *Izgòrjelā kuća* /pridjev/; – *Ovi su ćilimi tkâni u Bosni* /glagolski pridjev trpni/ → *Sviđaju mi se bosanski tkânī ćilimi više od onih iz Isfahana* /pridjev/; – *Lútajūći gradom...* /glagolski prilog sadašnji/ → *Lútajūćī cirkus...* /pridjev/);

c) **popriloženje** (*adverbijalizacija*) – preobrazba riječi u prilog (*Bili su iznenađeni lijepim jȕtrom* /imenica/ → *Otišli su jȕtrom* /prilog/);

d) **povezničenje** (*konjunkcionalizacija*) – preobrazba riječi u veznik (*A gdje si dangubio?* /prilog/ → *Ne idi gdje te ne pozivaju* /veznik/);

e) **poprijedloženje** (*prepozicionalizacija*) – preobrazba riječi u prijedlog (*Udala se u daleko mjȅsto* /imenica/ → *Došla je mjesto brata* /prijedlog/).

Napomena. Pri tvorbi riječi dolazi do različitih *glasovnih promjena*; tako, npr., u *burègdžija* (< *burek* + *-džija*) imamo jednačenje suglasnika po zvučnosti; u *dànašnjī* (< *danas* + *-njī*) – jednačenje po mjestu tvorbe; u *raščùpati* (< *rasčupati* < *raz-* + *čupati*) – i jednačenje po zvučnosti i jednačenje po mjestu tvorbe; u *vȑbāskī* (< *Vrbas* + *-skī*) – gubljenje suglasnika; u *bȅšūman* (< *beššuman* < *besšuman* < *bez-* + *šuman*) – najprije jednačenje po zvučnosti, potom po mjestu tvorbe, a onda gubljenje suglasnika; u *cvȉjeće* (< *cvijet* + *-je*) – jotovanje; u *drùžina* (< *drug* + *-ina*) – prvu palatalizaciju. Stoga je ponekad teško uočiti sastavne dijelove tvorbenih riječi. 402

PREFIKSALNA TVORBA

Prefiksalna tvorba imenica 403

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Negiranje, suprotnost	a- anti- de- dis- i- kontra- ne- protiv-/ protu-	asimetrija, ateizam anticiklon, antitijelo degradacija, destimulacija disharmonija, disproporcija imortalitet kontranapad, kontrarevolucija nebriga, neistina, nečovjek protivotrov / protuotrov, protivudar / protuudar
Imenice koje odriču istinitost značenju osnovne imenice	kvazi- nadri- nazovi- pseudo-	kvazipjesnik, kvaziumjetnik nadrihodža, nadrimajstor nazovibrat, nazoviposao pseudocivilizacija, pseudodemokracija
Imenice koje znače položaj, mjesto koje neko/ nešto zauzima	kontra- među- nad- pod- pred-	kontraadmiral, kontrabas međučin, međujelo, međustanica nadnaslov; natporučnik, natkonobar podgrupa, podnaslov; potpredsjednik predgovor, predradnik; pretkomora

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Imenice sa značenjem *sporedni, drugi*	nuz-	nuzzanimanje; nusproizvod
Imenice sa značenjem *ponovno, obratno*	re-	reakcija, revitalizacija
Imenice s potrvenim stvarnim značenjem osnovne imenice	po-	pomajka
Stupanj srodstva	pra- prapra- šukun-	pradjed, pramajka, praunuk prapradjed, prapraunuk šukundjed, šukununuk
Početnost, prvobitnost	pra-	pračovjek, pradomovina, prajezik
Imenice s djelimičnim, nepotpunim značenjem osnovne imenice	polu-	polubrat, poluistina, poluotok
Socijativnost	ko- sa-/su- su-	koautor, kopilot sapatnik / supatnik, saradnik / suradnik sugrađanin, suvlasnik
Uvećanje	ekstra- super- ultra- vele-	ekstrakvalitet, ekstrazarada superzvijezda, supersila ultradesnica, ultrakolonijalizam velegrad, veleslalom

404 Prefiksalna tvorba pridjeva

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Negacija i suprotnost	a- dis- i- in- ne-	asocijalan, atipičan disharmoničan, disproporcionalan iracionalan, irelevantan indirektan, indiskretan neizreciv, neorganski, nesretan, neveseo
Samo prividno prisutno svojstvo	kvazi- nadri- nazovi- para- pseudo-	kvazidječiji, kvaziznanstven nadriduhovit, nadrivještački nazovimudar, nazoviuredan paranormalan pseudoklasičan, pseudosocijalan
Nepotpuno svojstvo	polu-	poludivlji, polunag, polupismen
Pridjevske umanjenice	na- o- po- pri- pro- su-	nagluh, natruho omalehan, osrednji podugačak, postariji, povelik priglup, priprost proćelav, prohladan, prosijed sulud
Pridjevske uvećanice	hiper- nad- pre- super- ultra- vele- visoko-	hipermoderan, hiperosjetljiv nadljudski, nadnaravan prelijep, prekrasan, pretežak superbrz, superjak ultracrven, ultraljubičast velecijenjen, velečasni visokokaloričan, visokokvalificiran

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Količina	bi-	bipolaran
	mono-	monofazni
	multi-	multinacionalan, multilateralan
	poli-	polifunkcionalan
Pridjevi sa značenjem *za*	pro-	proislamski, prozapadni
Pridjevi sa značenjem *protiv*	anti-	antireligiozan
Mjesto	sub-	subpolarni; suptropski
	trans-	transkontinentalan, transsibirski
Vrijeme	novo-	novootvoren, novorođen

Prefiksalna tvorba glagola

Prefiksalna tvorba najplodniji je tvorbeni način u glagola: od većine glagola **prefiksacijom** se mogu tvoriti novi glagoli. Prefiksacijom redovito nastaju svršeni glagoli; **perfektizacija** imperfektivnih glagola najčešće se i vrši pomoću prefiksa (*govòriti – progovòriti, sjȅći – prèsjeći*). 405

Značenja	Prefiksi	Primjeri
Završna svršenost	do-	doletjeti
	iz-	izići; iseliti
	mimo-	mimoići
	na-	naići
	nad-	nadletjeti
	ob-	obići
	od-	odletjeti
	pre-	preletjeti
	pri-	prikovati
	pro-	proletjeti
	s-	sići
	za-	zaletjeti
Završna svršenost; rezultat	do-	dočekati
	iz-	izliječiti; iščetkati
	o-	očistiti
	po-	pomiriti
	pri-	pripitomiti
	raz-	razmekšati; rashladiti; raščistiti
	sa-	sagraditi
	u-	ugasiti
	za-	zašećeriti
Završna svršenost; suprotnost, nepovoljnost	na-	nasjesti
	pre-	previdjeti
	raz-	razbacati; raseliti
	uz-	uzmaći
	za-	zalutati, zabrojiti (se)

Završna svršenost; obuhvaćanje	o- ob- pre- za-	ograditi obletjeti; opkoliti prekriti zagraditi
Završna svršenost; augmentativnost; majorativnost	nad- pre-	nadrasti, nadvikati presoliti, prestići
Završna svršenost; deminutivnost	po- pri- pro-	popričati prileći prošetati
Završna svršenost; predviđanje	pred- pro-	predvidjeti proreći
Završna svršenost; zauzeti mjesto, staviti u položaj	na- nad- pod- pri- za-	nabosti (se), nalijepiti nadviti (se) podmetnuti prilijepiti zalijepiti, zasjesti
Završna svršenost; pravac, kretanje	do- iz- od- pre- pri- pro- raz- s- u- uz- za-	dovesti izvesti odvesti prevesti privesti provesti razbacati sletjeti uvesti uzdići zavesti
Završna svršenost; zajednica	pri- o-	prikupiti (se) okupiti (se)
Početna svršenost, inkoativnost	na- po- pro- uz- za-	nagristi poletjeti propjevati uzletjeti zapjevati
Početna svršenost; učestalost, distributivnost	iz- po- na-	izbuditi porazbijati navozati se
Početna svršenost; intenzivnost	raz- uz- za-	razigrati (se) uzbuditi (se) zamisliti (se)
Zajednica; durativnost	s- sa- su-	sjediniti se sastati se sudjelovati
Dobiti svojstvo	za-	zamomčiti se
Ponavljanje radnje s drugim rezultatom	pre- re-	prekrojiti reorganizirati
Poništenje radnje; odgovor na radnju	de- dis- od- raz-	demobilizirati diskvalificirati odgovoriti, odučiti razjediniti, razvjenčati

Prefiksalna tvorba priloga 406

Prefiksi	Primjeri
ne-	sretno → nesretno, moguće → nemoguće, veselo → neveselo
o-	lahko → olahko, srednje → osrednje
polu-	glasno → poluglasno, ozbiljno → poluozbiljno
pre-	daleko → predaleko, lijepo → prelijepo
prek(o)-	jučer → prekjučer / prekojučer, sutra → preksutra / prekosutra
pro-	hladno → prohladno
u-	desno → udesno, lijevo → ulijevo

SUFIKSALNA TVORBA

Sufiksalna tvorba imenica 407

Značenjske skupine	Sufiksi	Primjeri
Imenice za muške osobe: vršilac radnje	-(a)c -āč -ār -āš -džija -īč -īk -ist -l(a)c -nīk -telj	glumac, kosac igrač, jahač, orač čuvar, kuhar harmonikaš, rukometaš buregdžija, kazandžija, nišandžija vodič carinik biciklist čitalac, mislilac, varilac izvoznik, potpisnik, radnik učitelj, upravitelj, voditelj
Imenice za muške osobe: nosilac osobine	-(a)c -ajlija -āk -an -āš -džija -īk -onja	pijanac, šaljivac brkajlija, dugajlija čudak, prostak, veseljak glupan, ljepotan aferaš, bogataš galamdžija, hvaldžija, šaldžija dužnik, mučenik, sretnik glavonja, nosonja, žderonja
Imenice za muške osobe: pripadnik; sljedbenik	-(a)c -āš -ist	omladinac; preporodovac, veležovac logoraš, menzaš idealist, marksist
Imenice za muške osobe: titula; zvanje	-a	kadija, sudija
Imenice za muške osobe: rodbinski odnos; porijeklo	-ić	amidžić, bratić; kraljević

Imenice za ženske osobe	-a -ača -ica -ičina/ -ična -ićna/ -išna -inica -inja -ka -kinja -ulja -uša	supruga glupača, udavača kuharica bratičina / bratična, sestričina / sestrična daidžićna / daidžišna amidžinica, daidžinica junakinja, pjesnikinja, vršnjakinja bolničarka, intelektualka sluškinja, strankinja; ropkinja mahnitulja klepetuša, mahaluša, plavuša
Imenice za muške i ženske osobe	-a -arija -čina -ica -ina -lica -lo -nica	budala ništarija drugarčina izdajica junačina varalica mazalo, piskaralo skitnica
Etnici: etnička ili geografska pripadnost	-(a)c -āk -an(a)c -anin -čanin -ica -inja -ka -kinja -lija -njāk	Iranac, Bosanac; Hercegovac Livnjak, Tuzlak; Bošnjak Afrikanac, Amerikanac Ključanin; Evropljanin Prijedorčanin; Bratunčanin Mađarica, Njemica Bošnjakinja, Čehinja, Turkinja Bosanka, Slavenka Arnautkinja, Romkinja Gračanlija, Maglajlija, Sarajlija istočnjak, zapadnjak
Imenice za životinje	-a -(a)c -an -onja -ov -ica -ka -lica -ulja -uša	gara, graha, šara sivac, vranac gušan, riđan rogonja, šaronja bjelov, garov, šarov grabljivica, lavica, otrovnica crvenka, rumenka nosilica, radilica rogulja, šarulja kreketuša, riđuša
Imenice za biljke	-(a)c -ača -ara -ica -ika -ulja	križanac, sijanac cvjetača, petrovača jajara mladica, sadnica ljutika, mlječika vlasulja

Imenice za stvari	-(a)c	poklopac
	-āč	mjenjač, pokrivač, zatvarač
	-āča	brezovača, kuhača
	-āj	ležaj
	-(a)k	uložak
	-alo	gudalo, zubalo
	-āljka	hvataljka, zviždaljka
	-āš	paprikaš
	-etina	bravetina, smetina
	-ica	dopisnica
	-īk	branik, zvonik
	-īljka	cjediljka
	-ina	govedina; janjetina
	-īvo	pletivo
	-ka	slamka
	-lica	čačkalica, preslica
	-lo	mjerilo, vozilo
Zbirne imenice	-ād	burad, junad
	-je	biserje, klasje
	-stvo/	slušateljstvo; svećenstvo;
	-tvo	radništvo, vojništvo
Mjesne imenice	-āk	mravinjak, zvjerinjak
	-ana	ciglana, solana, šećerana
	-ara	koksara, vunara, željezara; knjižara
	-hana	abdesthana, divanhana, musafirhana
	-īk	borik, šljivik, višnjik
	-inja	kuhinja
	-īšte	bojište, kupusište, sajmište
	-līšte	gradilište, igralište, odmaralište
	-nica	brijačnica, slastičarnica
	-onica	čekaonica, praonica, topionica
Apstraktne imenice	-ilo	ludilo, rumenilo, zelenilo
	-ina	brzina, svježina, šupljina
	-īšte	gledište, motrište
	-oća	gluhoća, lahkoća, mehkoća
	-ōst	grubost, nježnost, razboritost
	-ota	dobrota, ljepota, strahota
	-otinja	bosotinja, golotinja
	-stvo/	prijateljstvo, novinarstvo;
	-tvo	sektaštvo, zelenaštvo
	-ština/	lukavština, prljavština;
	-tina	bezobraština, budalaština,
		siromaština
Radne imenice	-ø	izvoz, otkup, prijenos, upis
	-a	dopuna, ocjena, pretplata
	-ačina	hvatačina, otimačina
	-āj	jecaj, uzdisaj; ispraćaj, izvještaj
	-(a)k	boravak, napredak, početak
	-ancija	govorancija, tolerancija

Radne imenice	-anija	petljanija
	-arija	gluparija, koještarija
	-ava	pucnjava, tutnjava, zvonjava
	-ba	borba, naredba, tvorba; primjedba
	-će	otkriće, dospijeće
	-ēnje	dojenje, sjedenje; zaprepaštenje
	-ež	drijemež, grabež, krpež
	-idba	plovidba, vršidba, ženidba
	-ja	izdaja, prodaja, udaja
	-nja	čežnja, gradnja, patnja, šutnja
	-njava	jurnjava, pucnjava, tučnjava
	-nje	ležanje, oranje, sazrijevanje, sjedenje
Ostale značenjske skupine:		
a) sredstvo kojim se vrši radnja	-āčka/	ljuljačka /
	-āška	ljuljaška
	-āljka	klizaljka, štipaljka
b) plaćanja, porezi i takse	-arina	cestarina, poštarina, školarina
	-ina	najamnina, upisnina, zakupnina
c) dio cjeline	-ina	trećina, desetina, tridesetina
	-nina	stotnina, milijardnina
d) govori, narječja	-ica	ijekavica, ikavica, štokavica
	-ština	ijekavština, ikavština, štokavština
Imenice s obilježenim značenjem: deminutivi	-(a)k	cvijetak, listak; smiješak
	-ance	društvance, okance
	-ašce	gnjezdašce, mjestašce, sunašce
	-ca	krvca, riječca, stvarca, kćerca
	-ce	jezerce, zvonce; rebarce
	-čić	balkončić, prozorčić; golupčić; oraščić
	-čica	cjevčica, grančica, stvarčica
	-elj(a)k	brdeljak, puteljak
	-ence	burence, djetence, pilence
	-ešce	djetešce, janješce, tjelešce
	-ica	glavica, klupica, svjećica; majčica
	-ič(a)k	kamičak, plamičak
	-ić	crvić, cvjetić, prstić; trbušić
	-ulj(a)k	brežuljak, čovječuljak, momčuljak
Imenice s obilježenim značenjem: augmentativi	-čina	lažovčina, šamarčina; lupeščina
	-erina	kućerina
	-eskara	ljudeskara
	-ešina	glavešina
	-etina	jametina, ribetina, torbetina
	-ina	svjetina, repina; junačina, trbušina
	-ura	djevojčura
	-urda	glavurda; nožurda
	-urina	kosurina, travurina; knjižurina
	-uskara	babuskara
	-ušina	orlušina
	-uština	baruština

Imenice s obilježenim značenjem: hipokoristici (imenice odmila)	-a -co -e -o -ica -ja -jo -ka -ko -le -šo	Fata, Zlata brico Fate, Sule medo, Meho Azrica, Ibrica, Mehica lija vujo seka, travka; Đulka, Rapka, Satka pospanko; Feko, Jasminko, Zlatko brale dješo

Sufiksalna tvorba pridjeva 408

Značenjske skupine	Sufiksi	Primjeri
Opisni pridjevi s općim opisnim značenjem	-āl(a)n -an -en -ēv(a)n -ič(a)n -nat -ōv(a)n	fizikalan, kontinentalan mirisan, suvišan leden, meden duševan, kućevan ekonomičan, realističan lisnat, travnat duhovan, mirovan
Opisni pridjevi koji znače sličnost	-ast	budalast, loptast, narandžast, trbušast
Opisni pridjevi koji znače *imati što* u obilju	-at -av -evit -iv -ljiv -ovit	plećat, krilat dlakav, pjegav krševit, žuljevit milostiv, pljesniv brižljiv; crvljiv brdovit, šumovit
Opisni pridjevi koji znače mogućnost, sklonost	-(a)k -iv -ljiv	gibak, pitak izbrojiv, rješiv brbljiv, šutljiv
Pridjevi koji znače svojstvo vezano uz glagolsku radnju ili odnos prema radnji	-av -āćī	drhtav, krivudav; brijaći, kupaći, pisaći, šivaći
Pojačani pridjevi	-cat	cjelcat, novcat, puncat
Pridjevske umanjenice	-ač(a)k -ah(a)n -aš(a)n -eh(a)n -eš(a)n -ičast -kast -uljast -unjav -uškast	punačak, slabačak bljeđahan, lagahan, mlađahan, živahan punašan, slabašan malehan malešan bjeličast, plavičast crnkast, svilenkast duguljast bljedunjav, slabunjav debeljuškast, ljepuškast

Vremenski i mjesni pridjevi	-ašnjī -njī -šnjī	jučerašnji, skorašnji subotnji, večernji nekadašnji, sutrašnji
Prisvojni pridjevi	-ačkī -anī -enī -evljev -ēvnī -evskī -ičkī -ijī -īn -inskī -injī -jī/-ī -ljev -ov -ovljev -ōvnī -ovskī -nī -skī/-kī	žepački grožđani, zvjezdani kazneni, zdravstveni muževljev književni kneževski, kraljevski realistički, turistički koziji, čovječiji sestrin, Azrin majčinski, sestrinski pčelinji, zvjerinji labuđi, pileći, riblji Čehovljev, Turgenjevljev begov, bratov, brezov, Dervišov bratovljev, sinovljev glasovni, mirovni, zvukovni begovski, djedovski državni, govorni, padežni bajramski, gradski, školski; junački

Sufiksalna tvorba glagola

Tvorba glagola od glagola (s razlikom u vidu)

409 a) *Imperfektizacija* pomoću sufiksa

Perfektivni glagol	Sufiksi	Imperfektivni glagol
pasti (pad-oh) pomoći (pomog-oh) dići (dig-oh) odsjeći (odsjek-oh)	-ø- : -a-	padati (pad-a-h) pomagati (pomag-a-h) dizati (diz-a-h) odsijecati (odsijec-a-h)
baciti (bac-i-h) ispovjediti (ispovjed-i-h) sjetiti (sjet-i-h) skočiti (skoč-i-h)	-i- : -a-	bacati (bac-a-h) ispovijedati (ispovijed-a-h) sjećati (sjeć-a-h) skakati (skak-a-h)
predvidjeti (predvid-je-h)	-je- : -a-	predviđati (predviđ-a-h)
obećati (obeć-a-h)	-a- : -ava-	obećavati (obeć-ava-h)
odobriti (odobr-i-h) spasiti (spas-i-h)	-i- : -ava-	odobravati (odobr-ava-h) spašavati (spaš-ava-h)
sjesti (sjed-oh)	-ø- : -i-	sjediti (sjed-i-h)

Perfektivni glagol	Sufiksi	Imperfektivni glagol
kazati (kaz-a-h) noćiti (noć-i-h) posjetiti (posjet-i-h) darovati (dar-ova-h)	-a- : -iva- -i- : -iva- -ova- : -iva-	kazivati (kaz-iva-h) noćivati (noć-iva-h) posjećivati (posjeć-iva-h) darivati (dar-iva-h)
dobiti (dobi-h) ispiti (ispi-h)	-ø- : -ja-	dobijati (dobi-ja-h) ispijati (ispi-ja-h)
kupiti (kup-i-h)	-i- : -ova-	kupovati (kup-ova-h)
dobiti (dobi-h)	-ø- : -va-	dobivati (dobi-va-h)
sagorjeti (sagor-je-h)	-je- : -ije-va-	sagorijevati (sagor-ije-va-h)

b) *Perfektizacija* pomoću sufiksa 410

Perfektizacija imperfektivnih glagola vrši se pomoću prefiksa (najčešće), ali i pomoću sufiksa (rijetko). Svršeni glagoli tvore se od nesvršenih sufiksom *-nu-*; nesvršeni imaju sufiks *-a-*: *kȕcati – kȕc-nu-ti, lúpati – lȕp-nu-ti, víkati – vík-nu-ti* itd.

Tvorba glagola od glagola (bez razlike u vidu)

411 Sufiksalnom tvorbom od osnovnih nesvršenih i dvovidnih glagola mogu nastati novi nesvršeni glagoli. Tako, npr., sufiksima *-iva(ti)*, *-ava(ti)* nastaju *učestali glagoli* (*iterativizacija*): *iskákati* > *iskakívati, nòćiti* > *noćívati*; *rúčati* > *ručávati.*

Sufiksalnom tvorbom bez razlike u vidu nastaju i *deminutivni* i *pejorativni glagoli.*

a) Tvorba *deminutivnih* glagola 412

Sufiksi	Primjeri
-aka(ti)	ljubakati, tužakati (se), vozakati (se)
-ika(ti)	vozikati (se)
-jaka(ti)	moljakati (se), seljakati (se)
-kara(ti)	trčkarati
-ka(ti)	bockati, govorkati, grickati, kaskati, pipkati, smješkati (se)
-keta(ti)	pucketati, šušketati
-kiva(ti)	osluškivati, prisluškivati, zadirkivati, zapitkivati
-nu(ti)	cjepnuti, dremnuti
-uca(ti)	kašljucati, svjetlucati
-ucka(ti)	dremuckati, pijuckati, pjevuckati, raduckati, sviruckati
-ulji(ti)	pjevuljiti, smjehuljiti (se)
-uši(ti)	pjenušiti (se), pjevušiti
-uška(ti)	ljuljuškati (se), valjuškati
-uta(ti)	skakutati, šaputati, škriputati

b) Tvorba *pejorativnih* glagola 413

Pejorativni glagoli tvore se sufiksima *-ara*(*ti*), *ata*(*ti*), *-eta*(*ti*), *-isa*(*ti*), *-kara*(*ti*), *-usa*(*ti*): *mlatàrati, vucàrati* (*se*); *klimàtati, lomàtati*; *lupètati*; *hvalìsati* (*se*); *piskàrati*; *drmùsati* (*se*).

414 Tvorba glagola od imenica

Značenje	Imenica	Sufiks	Glagol
Radnja, stanje, zbivanje u vezi sa značenjem imenice u osnovi	cvijet, hrđa, komad jež, ribar muzika rezerva apel bol, vid bol, glad, put	-a- -i- -ira- -ira-/-isa- -ira-/-ova- -je- -ova-	cvjetati, hrđati, komadati ježiti se, ribariti muzicirati rezervirati / rezervisati apelirati / apelovati boljeti, vidjeti bolovati, gladovati, putovati
Dobiti, dobijati ili dati, davati osobinu	čelik Slaven stepen	-i- -ira-/-ova- -ova-	čeličiti (se) slavenizirati (se) / slavenizovati (se) stepenovati
Biti, postajati ono što kazuje imenica	ban, gazda car	-ova-/ (-eva)	banovati, gazdovati carevati / carovati
Provoditi vrijeme	noć, zima pauza dan, ljeto	-i- -ira- -ova-	noćiti, zimiti pauzirati danovati, ljetovati
Biti sredstvo radnje	lopta, šiba, veslo kajmak, šećer, zlato lak ruka	-a- -i- -ira-/-ova- -ova-	loptati, šibati, veslati kajmačiti, šećeriti, zlatiti lakirati / lakovati rukovati se
Biti objekt radnje	užina, večera sir	-a- -i-	užinati, večerati siriti

415 Tvorba glagola od pridjeva

Značenje	Pridjev	Sufiks	Glagol
Dobijati osobinu koju kazuje pridjev u osnovi	mehak, težak bijel, crven, star, žut	-a- -je-	mekšati, težati bijeljeti, crvenjeti, starjeti, žutjeti
Dati, davati osobinu	bijel, crven, kiseo	-i-	bijeliti, crveniti, kiseliti
Pokazivati osobinu; ponašati se tako	div(a)lj lud	-a- -ova-	divljati ludovati
Živjeti tako	sirot	-ova-	sirotovati

416 Tvorba glagola od ostalih vrsta riječi

Glagoli se rjeđe tvore od ostalih vrsta riječi:

a) *zamjenice* su u osnovi glagola *tíkati* (sufiks *-a-*); *nȉštiti, svòjiti, usvòjiti* (sufiks *-i-*);

b) *brojevi* su u osnovi glagola *devètati* (sufiks *-a-*); *devétiti se, dvòjiti, odvòjiti* (sufiks *-i-*); *dèsetkovati* (sufiks *-kova-*);

c) *prilozi* su u osnovi glagola *protíviti se* (sufiks *-i-*); *ȍpetovati, nȁpredovati, nȁzadovati* (sufiks *-ova-*);

d) *uzvici* su u osnovi glagola *bléjati, kȕcati, múkati* (sufiks *-a-*; ovakvi glagoli označavaju ponavljanje ili oponašanje zvukova); *lȕpkati, prȁskati, šȕškati* (sufiks *-ka-*, koji unosi i značenje umanjivanja; ovakvi glagoli označavaju ponavljanje trenutnih radnji); *cíknuti, kȕcnuti, sŕknuti* (sufiks *-nu-*; ovo su trenutno-svršeni glagoli, označavaju jednokratne radnje).

Sufiksalna tvorba priloga

Prilozi se tvore različitim sufiksima od imenica, pridjeva, brojeva, glagolskih pridjeva i od drugih priloga. **417**

Sufiksi	Primjeri
-áčkē	glava → glavačke
-(a)k	deset → desetak, pedeset → pedesetak
-cē	doslovno → doslovce, uzastopno → uzastopce
-icē	časom → časomice, kradom → kradomice; primjer → primjerice
-imicē	hrpa → hrpimice, mjesto → mjestimice
-kē/-ki	ležeći → ležećke, sjedeći → sjedećke / sjedećki
-o/-e	lijep → lijepo, sretan → sretno; vruć → vruće; prvi → prvo; treći → treće

PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA

Prefiksalno-sufiksalna tvorba nije plodna kao prefiksalna i sufiksalna. Tom tvorbom nastaju imenice, pridjevi, glagoli i prilozi. **418**

1. U prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi *imenica* sudjeluje nekoliko prefiksa (*bez-, do-, na-, nad-, niz-, o-, po-, pod-, pri-, uz-*) te različiti sufiksi (*-/a/c, -/a/k, -ār, -āš, -bina, -ica, -ina, -nīk, -vica* i dr.): *bèznāđe, bèzvjerac, bèsposličār, bezèmljāš, dòvratak, nàprstak, nàrukvica / nárukvica, nàušnica, nàtkoljenica, nȉzbrdica, ȍvratnīk, pomòdār, pòsmrče, povjetárac, pòpudbina, pòpr̄sje, pòdlaktica, prìglavak, ùzglāvlje* itd. **419**

2. U prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi *pridjeva* sudjeluje više prefiksa (*bez-, do-, ispod-, iza-, izvan-, među-, nad-, niz-, po-, pod-, poslije-, pred-, preko-, pri-, prije-, protiv- / protu-, unutar-, uz-, van-, za-* i dr.), a najčešći su sufiksi *-(a)n, -nī, -skī, -ø*: *bȅzglāsan, bȅskrājan, bèzimen, bȅzosjećājan, dòušnī, ispodbjèlāšničkī, ispotprósječnī, izakùlisnī, izvanškòlskī, međudȑžāvnī, međugràdskī, nádgrobnī, nadzemàljskī, nȉzvodnī, pòmorskī, pòdvelēškī, pȍslijeratnī, prȅdškolskī, prekoòkeānskī, prìgradskī, prȉjeratnī, protìvrječan / protùrječan, ùnutarmuslimānskī, ùzvodnī, vànsudskī, zágrobnī* itd. **420**

421 3. U prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi *glagola* sudjeluju prefiksi *o-, ob-, po-, pod-, pre-, u-* i sufiksi *-a(ti), -i(ti), -je(ti), -nu(ti)*: *ògluhnuti, opamétiti, onemòćati, obnážiti, obznániti, pogospòditi se, poseljáčiti, podbòčiti* (*se*), *podbráditi, podrépiti* (*se*), *preináčiti* (*se*), *upropástiti, upozòriti, ustòličiti* itd. S dva prefiksa (*o-* i *bez-*) složeni su glagoli *obezgláviti, obezvrijèditi, obèščastiti, obèštetiti* i sl. Prefiksom *o-* načinjeno je i nekoliko glagola od negiranih pridjeva: *onemogúćiti, oneraspolòžiti* (*se*) i dr.

422 4. U prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi *priloga* sudjeluju različiti prijedložno-padežni izrazi (prijedlog + imenica; u tvorbenom procesu prijedlog postaje prefiks, npr.: : *na glávi* + *-cē* → *naglàvcē*) i sufiksi *-cē, -icē, -kē, -uškē*: *postràncē*; *nȉzbrdicē*, *ȕstopicē*, *ȕzbrdicē*; *pȍbočkē, pȍtrbuškē*; *pȍleđuškē* itd.

SLAGANJE

Imeničke složenice

423 Imeničke složenice mogu biti *nesufiksalne* (u drugom dijelu imaju *samostalnu imenicu*, npr. *rȉbo**lōv***, ili sadrže *vezani leksički morfem*, npr. ***foto****apàrāt, akcento****lògija****, disko****téka***; ovdje je riječ o *čistom slaganju*) i *sufiksalne* (drugi je dio složenice s nultim ili kojim drugim sufiksom, npr. *vjȅtr-o-brān-**ø**, posl-o-dáv-**ac***; riječ je o *složeno-sufiksalnoj tvorbi*).

Nesufiksalne složenice

424 Nesufiksalne složenice obuhvaćaju dva *tvorbena tipa* (tj., dva niza riječi tvorenih na isti način, pomoću istog tvorbenog sredstva):

a) tvorbeni tip s interfiksom (spojnikom) *-o-* (npr. *roman-o-písac*);

b) tvorbeni tip bez interfiksa (tj., s interfiksom *-ø-* ili s nultim spojnikom: *dùhān-ø-kesa – dùhānkesa, foto-ø-apàrāt – fotoapàrāt*).

Prvi dio složenice konkretizira značenje drugog, temeljnog dijela, određuje ga (npr. u *fotoapàrāt* ili u *radioapàrāt* prvi dio kazuje *kakav* aparat; u *cestográdnja, mostográdnja* – kazuje *kakva* gradnja).

425 *Složenice s interfiksom -o-* u prvom dijelu mogu imati:

a) *imeničku* osnovu (*basnopísac, bratoubístvo, kitolóvac, rȉbolōv, strahopoštovánje, tunelográdnja, vodokòtlić*);

b) *pridjevsku* osnovu (*niskográdnja, novográdnja, visokográdnja*);

c) *brojnu* osnovu (*prvobórac, prvomùčenīk*);

d) *zamjeničku* osnovu (*samoòdbrana, samopouzdánje, samouništávānje*).

426 Najčešće je imenička osnova u prvom dijelu složenica s interfiksom *-o-* i s *vezanim leksičkim morfemom* u drugom dijelu. U prvom dijelu tih složenica rijetke su domaće

osnove, a vezani morfemi u drugom dijelu uglavnom potječu iz latinskog ili grčkog jezika (najčešći su: *-bus, -drom, -fīl, -fob, -fòbija, -gràfija, -gram, -lògija, -mān, -skop, -téka*):

– *šinòbus* (motorni voz, "autobus na šinama");
– *raketòdrom* (uzletište za rakete);
– *filmòfil* (onaj koji voli film, kino);
– *filmòfob* (onaj koji mrzi film, kino);
– *germanofòbija* (mržnja prema Germanima);
– *okeanogràfija* (nauka o poznavanju mora);
– *rendgenògram* (snimak rendgenskog nalaza);
– *morfològija* (nauka o oblicima);
– *germanòmān* (pretjerani ljubitelj Germana);
– *magnetòskop* (naprava za snimanje i reprodukciju televizijskog programa na magnetnoj traci);
– *filmotéka* (zbirka filmova).

Složenice s interfiksom -ø- mogu imati: **427**

a) leksem u drugom dijelu (*dùhānkesa, rȍđendān*);

b) vezani leksički morfem u drugom dijelu (*Zènicatrans*);

c) vezani leksički morfem u prvom dijelu (taj je morfem na *o*: *aerolínija, autoindùstrija, dȉskoklūb, elektroindùstrija, fizioteràpija, fotoapàrāt, hemodijalíza, hidroizolácija, mikroorganìzam, narkoteràpija, pirotèhnika, psihoanalíza, radioprijènos, sociolingvìstika, videozápis*);

d) vezani leksički morfem u oba dijela (*diskotéka, aeròdrom*).

Sufiksalne složenice

Imenice složeno-sufiksalne tvorbe mogu imati nulti sufiks (*-ø*) ili koji drugi (*-/a/c, -āč, -āš, -ica, -ka, -stvo*). Dvije se osnove povezuju interfiksom *-o-* ili *-ø-*. U prvom je dijelu najčešće imenička, a u drugom glagolska osnova: *biljòžder, čovjekoljúbac, gostoprímstvo, ljudòžder, nògomēt, kamenòlom, kȉšobrān, konjòkradica, poslodávac, ugljenòkop*; ali se susreću i druge osnove: *četveròsjed, dàlekovōd, srednjoškólac* itd. **428**

Pridjevske složenice

Nesufiksalne složenice

Pridjevi nastali čistim slaganjem imaju interfiks *-o-* i samostalan pridjev u drugom (odnosno, završnom) dijelu. Dijele se u dvije skupine: **429**

a) češći su oni u kojih dijelovi zadržavaju akcenatsku samostalnost; mogu biti motivirani većim brojem pridjeva, a između dijelova tako složenih pridjeva piše se crtica (*cȓn* i *bȉjel* → *cȓno-bȉjel*; *knjìžēvnī* i *jèzičkī* → *knjìžēvno-jèzičkī, bòsanskī* i *tùrskī* → *bòsansko-tùrskī, bòsanskī, ènglēskī* i *njèmačkī* → *bòsansko-èngēsko-njèmačkī*);

b) rjeđi su oni koji imaju zajednički naglasak i pišu se bez crtice (*glȕhonijem, samònikao*).

Sufiksalne složenice

430 Sufiksalne pridjevske složenice u tvorbenoj su vezi s dvočlanim i značenjski nedjeljivim pojmom (*ìstočnā Bȍsna → istočnobòsanskī, knjìževnī jèzik → književnojèzičkī, srȅdnjā škôla → srȅdnjoškolskī*) ili s dvjema riječima u odnosu sintaksičke zavisnosti (*dȕgīh nògū → dugònog, kràtkōg vȉjeka → kratkòvjek, plávē kòsē → plavòkos*).

Tako složeni pridjevi mogu imati:

a) nulti sufiks (-ø); u prvom dijelu imaju pridjevsku, a u drugom najčešće imeničku osnovu (npr.: *dugòvjek, crnòkos*); ili

b) koji drugi sufiks (*-/a/n, -iv, njī, -skī* i dr.); u prvom dijelu imaju imeničku, pridjevsku, prilošku, brojnu ili zamjeničku, a u drugom dijelu glagolsku ili imeničku osnovu (npr.: *dugòvječan, pravdoljùbiv, četverogòdišnjī, ovogòdišnjī, višegòdišnjī, nȍvogradskī*).

Priloške složenice

431 *Priloške složenice* nisu česte (nesufiksalne su, npr.: *gdjègdje, kàtkada*, a sufiksalne *četverònoškē, dȁnonoćno, strànputicē*); češće su *priloške sraslice* (*dògodinē, ȍdoka, odmalèhna / ȍdmalehna, nȁdesetero, trípūt, zaùhār*...).

TVORBENE ODLIKE OSTALIH VRSTA RIJEČI

432 Pojedine zamjenice, brojevi, prijedlozi, veznici i riječce također nastaju izvođenjem ili slaganjem.

Zamjenice se mogu tvoriti od prijedloga, veznika, riječca i samih zamjenica u drugom dijelu: *ȉko, ȉšta, ȉkakav, nȉko, nȉšta, nȉkakav, pòkojī, pònekī, kògod, štògod* i dr.

Brojevi kao *dvádesēt, trídesēt, osamdèsēt, dvjèsta, trȉsta, ȍsamstō* i dr. tvore se slaganjem brojeva (*dvâ* + *dèset* > *dvádesēt*). Slaganjem su nastali i brojevi *jedànaest, dvánaest, ...devètnaest.*

Prijedlozi kao *ispod, iznad* nastali su slaganjem dvaju prijedoga (*iz* + *nad* > *ȉznad*); sraščivanjem prijedloga i imenice nastali su složeni prijedlozi *povȓh, uvrh, nakraj, potkraj* i dr. (*po* + *vrh* > *povrh*).

Veznici također mogu nastati slaganjem dvaju veznika ili veznika i riječce *li*: *iako, akoli, kadli, kamoli* itd.

Riječce kao *možda, valjda* u prvom dijelu imaju glagolsku osnovu (*može da, valja da*), a u drugom potvrdnu riječcu *da*; srastanjem prijedloga *do* i genitivnog oblika *dúšē* nastala je riječca *doduše.*

SINTAKSA

POJAM I PREDMET SINTAKSE

Naziv **sintaksa** potječe od grčke riječi *sýntaksis* ("slaganje, uređivanje": *sýn* = sa, zajedno; *taksis* = red, raspored) i označava dio gramatike koji izučava sintaksičko ustrojstvo jezika, tj. sveukupnost funkcija sintaksičkih jedinica, međusobnih odnosa i veza među njima. 1

Najmanja je sintaksička jedinica **riječ**. Nizanjem riječi nastaju veće sintaksičke jedinice – **sintagma**, **rečenica** i **vezani tekst**. Bilo kakvo nizanje riječi kao najmanjih sintaksičkih jedinica, međutim, ne dovodi nužno do oblikovanja većih sintaksičkih jedinica, isto kao što bilo koji niz fonema nije nužno morfema, niti je bilo koji niz morfema nužno leksema. Riječi se u jeziku nižu i izgrađuju veće sintaksičke jedinice po strogo utvrđenim pravilima. Zadatak je sintakse da istraži principe i pravila po kojima se riječi slažu u nizove što ih sintaksa raspoznaje kao jedinice svoje analize. Područje je sintakse, dakle, s jedne strane omeđeno riječju, a s druge vezanim tekstom. Sintaksu, pritom, zanima i strukturni i značenjski plan jedinica kojima se bavi. 2

Središnje mjesto u sintaksi zauzima rečenica. Ona je osnovna sintaksička jedinica. Rečenicama govornik sugovorniku prenosi potpunu (zaokruženu) obavijest, npr.: 3

(1) *Ibrahim čita knjigu.*

Uočljivi relativno samostalni dijelovi cjelovite obavijesti u ovoj su rečenici predstavljeni riječima: *Ibrahim*, *čitati* i *knjiga*. Riječi se u rečenicu uvršćuju po određenim pravilima u kojima dolaze do izražaja njihovi međusobni odnosi. Tako je u ovoj rečenici riječ *čita* u izravnoj vezi s riječima *Ibrahim* i *knjigu* (usp.: *Ibrahim čita*; *čita knjigu*). U isto vrijeme, ne postoji izravna veza između riječi *Ibrahim* i *knjigu*; veza je među njima posredna i uspostavlja se tek preko riječi *čita*.

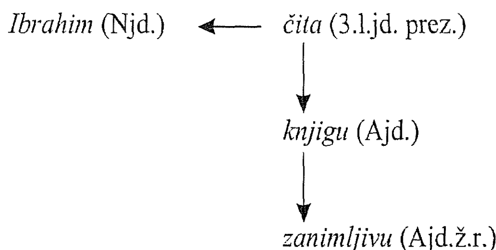
Želeći proizvesti navedenu rečenicu, govornik – sukladno zahtjevima konkretnoga govornog čina i karakteru obavijesti koju želi prenijeti – bira glagol *čitati* u obliku 3. lica jednine prezenta (*čita*), kako bi označio proces o kojem želi izvijestiti. Izbor ličnoga glagolskog oblika nužan je da bi se ova rečenica uopće mogla ustrojiti. Usto, za prijenos potpune obavijesti nužno je još kazati KO čita i ŠTA čita. Stoga, kad je izabran oblik *čita*, on zahtijeva da se imenica *Ibrahim* ostvari u gramatičkom obliku nominativa jednine (*Ibrahim*), a imenica *knjiga* u gramatičkom obliku akuzativa jednine (*knjigu*). Tako dolazi do uobličenja govornicima bosanskoga jezika prihvatljive rečenice: *Ibrahim čita knjigu*, a ne jedinice koju oni ne bi mogli prepoznati kao rečenicu: **Ibrahima čita knjigom*; **Ibrahimu čita knjizi* i sl. 4

Ovako dobivena rečenica može se proširiti još kojim članom, npr.: 5

(2) *Ibrahim čita zanimljivu knjigu.*

U ovoj je rečenici sada pridjev *zanimljivu* u izravnoj vezi s imenicom *knjigu*, koja mu predodređuje gramatički oblik i bez koje on ne bi mogao biti uvršten u rečenicu, a preko nje onda i s glagolom *čita*, koji – kako smo vidjeli – sa svoje strane predodređuje gramatički oblik imenici *knjigu*. Između pridjeva i imenice tako se uspostavlja tijesna smisaona i funkcionalna veza, te oni zajedno čine sintaksičku jedinicu višeg reda – sintagmu.

Opisani odnosi shematski bi se mogli predstaviti na sljedeći način:

6 Odnosi među riječima u ovoj rečenici ukazuju najmanje na dvoje: prvo, za ustrojstvo rečenice nisu sve njene jedinice podjednako važne; drugo, pojedine riječi u rečenici otvaraju mjesto drugim riječima i određuju im gramatički oblik. Sintaksa nastoji istražiti karakter ovakvih i sličnih odnosa među užim i širim jedinicama unutar rečenice i otkriti pravila po kojima se one kombiniraju.

7 Pa ipak, sintaksički opis rečenice ne iscrpljuje se samo u tome. Sintaksu također zanima kakav se komunikacijski cilj želi postići upotrebom rečenice (da li se, npr., njome prenosi obavijest /*Ibrahim čita knjigu*/, ili se traži obavijest /*Da li Ibrahim čita knjigu?*/, ili se pak izriče zapovijed /*Neka Ibrahim čita knjigu!*/ i sl.), da li se rečenični sadržaj ostvaruje (*Ibrahim čita knjigu*) ili se ne ostvaruje (*Ibrahim ne čita knjigu*), te u kakvim se odnosima prema stvarnosti nalazi taj sadržaj (je li on stvaran /*Ibrahim čita knjigu*/, ili nestvaran /*Ibrahim bi čitao knjigu*/; ako je stvaran, ostvaruje li se u vrijeme kad se o njemu govori /*Ibrahim čita knjigu*/, ili prije /*Ibrahim je čitao knjigu*/, ili poslije tog vremena /*Ibrahim će čitati knjigu*/).

8 Osim toga, mnoge se rečenice ne mogu razumjeti bez razmatranja njihove veze s drugim rečenicama s kojima su izravno povezane u tekstu. Takva je i sljedeća rečenica.

(3) *On voli čitati.*

U ovoj rečenici nemoguće je odgonetnuti na šta se odnosi lična zamjenica *on* ako se ne uzme u obzir rečenica koja prethodi navedenoj: *Ibrahim čita knjigu. On voli čitati.*

9 Sintaksa se, dakle, bavi trima tipovima sintaksičkih jedinica: sintagmama, rečenicama i vezanim tekstom. Katkad se ovako određena sintaksa naziva **sintaksom u širem smislu**, unutar koje se onda, kao njene poddiscipline, razlikuju **sintagmatika** (bavi se sintagmama), **sintaksa u užem smislu** (bavi se rečenicama) i **sintaksa vezanog teksta** (bavi se vezanim tekstom).

SINTAKSIČKE JEDINICE

Riječ

10 Riječ je minimalna jedinica sintaksičke analize. To znači da se u sintaksi riječ smatra sintaksičkom jedinicom čiji nijedan dio nije sintaksička jedinica. Zato se kaže da je riječ donja granica sintakse.

11 Uzimajući u obzir sposobnost riječi da popune pozicije unutar rečeničnog ustrojstva, sve se riječi mogu podijeliti na **punoznačne** (**autosemantične**) i **nepunoznačne** (**sinsemantične**). One riječi koje samostalno mogu popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva nazivaju se punoznačnim, a one koje to ne mogu nazivaju se nepunoznačnim. Ova je podjela izuzetno važna jer omogućuje da se razlikuju riječi koje same mogu biti *rečenični konstituenti* od onih koje to ne mogu biti. Stoga se punoznačne riječi zovu i **konstituentskim riječima**, a nepunoznačne **pomoćnim**.

Punoznačne riječi

12 Punoznačne riječi čine *otvoreni skup jedinica*. Takav se skup odlikuje općenitim svojstvima: doživljava relativno brze promjene u broju elemenata i raspolaže brojnim mogućnostima zamjene elemenata. Sve jedinice ovog skupa nosioci su leksičkog značenja.

13 U punoznačne riječi ubrajaju se: **imenice**, **glagoli**, **pridjevi**, **brojevi**, **zamjenice** i **prilozi**. Riječi koje pripadaju ovim kategorijama mogu same popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva, bilo da se radi o *samostalnim* (*osnovnim*) *rečeničnim članovima* (predikat, subjekt, objekt i adverbijalna odredba) ili *nesamostalnim* (*dodatnim*) *rečeničnim članovima* (atribut i apozicija).

14 Vrsta sintaksičke pozicije u rečeničnom ustrojstvu, na jednoj, i morfološka vrsta riječi, na drugoj strani, ne stoje, međutim, u jednosmjernom odnosu. To znači da pojedine vrste riječi nisu predodređene da popunjavaju pojedine sintaksičke pozicije u rečenici. Ne postoji, dakle, nužno odnos: pojedina morfološka vrsta riječi → pojedina sintaksička funkcija. Pa ipak, neke su riječi zahvaljujući svojim leksičkim i gramatičkim svojstvima pogodne da popune pojedine pozicije unutar rečeničnog ustrojstva (lični glagolski oblik, npr., poziciju predikata, imenica poziciju subjekta ili objekta, pridjev poziciju atributa i sl.). Tako se na osnovi sličnosti svojih sintaksičkih svojstava sve punoznačne riječi mogu svrstati u četiri sintaksičke kategorije riječi:

a) SUPSTANTIVNE ili imeničke (oznaka: S)
b) VERBALNE ili glagolske (oznaka: V)
c) ADJEKTIVNE ili pridjevske (oznaka: A)
d) ADVERBIJALNE ili priložne (oznaka: ADV)

Riječi koje pripadaju pojedinoj od ovih kategorija odlikuju se sličnošću svojih gramatičkih osobina te svojih osnovnih (primarnih) i dodatnih (sekundarnih) funkcija u reče-

nici. Razlika između osnovnih i dodatnih funkcija sintaksičkih kategorija riječi temelji se na relativnoj učestalosti s kojom one popunjavaju pojedine pozicije unutar rečeničnog ustrojstva.

15 U **supstantivnu** kategoriju riječi spadaju imenice, imeničke zamjenice (v. § M 184-185 i 187-189) i brojevi koji se dekliniraju slično imenicama (brojne imenice te zbirni brojevi kad se dekliniraju; v. § M 210, 225 i 219-221). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava pozicije:

a) subjekta:

Mati *nije dugo oklijevala.* (EMZ)
Svako *je sam na rubu noći....* (BAP)
Obje *su šutke pošle prema peći.* (JMS)

b) objekta:

Valjalo bi kakav ***kafez*** *načiniti.* (EČL)
Zatekao sam ***ih*** *u razgovoru.* (MSD)
Oboje *su ih ukopali na Alifakovcu.* (NST)

16 Dodatna je sintaksička funkcija supstantivne kategorije riječi da popunjava pozicije:

a) atributa:

U hladu ***palminjaka*** *drijemaju carski evnusi.* (HHK)

b) apozicije:

Onaj Ramiz, ***student****, svašta govori u džamiji.* (MST)

c) adverbijalnih odredbi:

Sokakom *je letjela prašina...* (ZDP)

d) leksičkog jezgra imenskog predikata:

Tabut je ***samar****, a mi smo* ***jahači****.* (DŽLD)

Usto, supstantivne riječi mogu biti i dopuna pridjevima:

Svjestan sam ***dogovora*** *i tvoja riječ jeste riječ opuštanja.* (NIU)

te prilozima:

Teško ***tebi****, teško* ***tebi****, i opet teško* ***tebi****!* (MSD)

17 **Verbalnu** kategoriju riječi čine glagoli. Po svojim gramatičkim i funkcionalnim svojstvima razlikuju se lični (finitni) glagolski oblici (*verbum finitum*; oznaka: VF) od neličnih (infinitnih) glagolskih oblika (*verbum infinitum*; oznaka: VIF; v. § M 216).

Lični glagolski oblici (prosti i složeni) unutar rečeničnog ustrojstva popunjavaju poziciju predikata. To je ujedno i osnovna sintaksička funkcija verbalne kategorije riječi:

Kada li starost ***prepoznaju*** *životinje?* (BAP)
Medna roso, gdje ***si zimovala?*** (SSM)
Zemlja ***je*** *smrtnim sjemenom* ***posijana...*** (MDK)

Nelični glagolski oblici u rečenici mogu imati različite funkcije: **18**

a) subjekta:

Zabavno je ***putovati.*** (razg.)

b) dopune glagolima:

Na Istoku se spomenik ne može uvijek ***vidjeti*** *cio.* (ZDŽP)

c) dopune pridjevima:

Bili smo spremni ***ići*** *do kraja.* (razg.)

d) adverbijalne odredbe:

Umorih se ruže ***trgajući,*** */ dan izgubih dragog* ***čekajući.*** (SSM)

U **adjektivnu** kategoriju riječi spadaju pridjevi (uključujući i kategorijalno preobražene glagolske pridjeve i glagolske priloge; v. § S 43), pridjevske zamjenice (v. § M 184, 186 i 190-193) i brojevi koji se dekliniraju slično pridjevskim zamjenicama (redni brojevi, brojni pridjevi, glavni broj *jedan* te brojevi od *dva* do *četiri*, kad se dekliniraju, i brojevi složeni s njima; v. § M 216, 224 i 210-215). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava poziciju atributa: **19**

Tu mladu i dragu *ženu pamtio je i* ***grešnom*** *mišlju*
i ***blagorodnom*** *zahvalnošću.* (DSH)
Na ***Malikovom*** *licu zapažam* ***neobičnu*** *mijenu.* (NIU)
Zavaljen na terasi hotela pio sam ***četvrtu*** *šolju* ***zelenog mirisavog*** *čaja...* (ZDŽP)

Osim toga adjektivne riječi mogu biti i leksičko jezgro imenskog predikata: **20**

I soba je ***prazna.*** (ASS)

U **adverbijalnu** kategoriju riječi spadaju prilozi i nepromjenjivi brojevi (kao i promjenjivi brojevi kad izgube svojstvo promjene). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava poziciju adverbijalnih odredbi: **21**

Otuda *je dolazio miris somuna i pržene jetre...* (AID)
Mlado sunce se ***nenadano*** *iskrade od nas.* (MDK)
Jednom *je bila duša – nije bilo tijela.* (DŽLD)
Sjedio je ***nepojmljivo*** *miran...* (MSD)

Osim toga adverbijalne riječi mogu popuniti pozicije: **22**

a) leksičkog jezgra imenskog predikata:

Lijevo *su bugarske pogranične karaule...* (ZDŽP)

b) atributa:

Bio je to posljednji ostatak navike ***izvana****, posljednja preostala riječ.* (MSD)

a u sklopu *vezanih sintagmi* (v. § S 72-74) i pozicije:

e) subjekta:

Pet igrača *ostalo je u zaleđu.* (razg.)

g) objekta:

Usuđujem se preporučiti ***nekoliko istina*** *neophodnih našoj stvari.* (DSU)

Nepunoznačne riječi

23 Nepunoznačne riječi čine *zatvoreni skup jedinica*. Takav se skup odlikuje općenitim svojstvima: doživljava relativno spore promjene u broju elemenata i raspolaže malim mogućnostima zamjene elemenata. Jedinice ovog skupa u manjoj su ili većoj mjeri gramatikalizirane, što znači da imaju naglašeno gramatičke funkcije.

24 U nepunoznačne riječi ubrajaju se: **prijedlozi, veznici, uzvici** i **riječce**. Riječi koje pripadaju ovim kategorijama ne mogu same popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva.

25 Među nepunoznačnim riječima jednu skupinu čine one koje se zajedno s punoznačnim riječima mogu javiti u poziciji nekog od rečeničnih članova. Uloga je takvih riječi da preciziraju gramatička značenja, i one su u većem stupnju gramatikalizirane. Stoga njima najbolje pristaje ime *pomoćne riječi*. Tu se ubrajaju **prijedlozi, veznici** i jedan dio **riječca**. O tome svjedoče sljedeći primjeri:

Arapska pjesma rodila se ***u pustinji****.* (ZDŽP)
Sinan ***nije htio da pliva****.* (ETK)
Krčma zjapi ***kao pećina*** *i vonja* ***kao*** *znojan* ***naprsnjak****.* (HHG)

26 Ovoj skupini treba pridodati još i **kopulativne** (sponske), **modalne** te **fazne glagole**, koji također ne mogu samostalno popuniti nijednu od pozicija u rečeničnom ustrojstvu, ali se redovito javljaju u sklopu minimalnih sintaksičkih jedinica. Oni čine poseban tip nepunoznačnih riječi:

Glas dječiji ***bio je prozebao i nevoljan****.* (ZDP)
Mogao sam *ga* ***utješiti*** *jednom riječju.* (HBT)
Poslije nekoliko dana putovanja, Ilmihar ***je počeo primjećivati*** *da se stvari oko njega smanjuju.* (IHT)

27 Drugu skupinu nepunoznačnih riječi čine **uzvici, oblici vokativa** i dio **riječca** (one koje se katkad smatraju posebnom vrstom riječi i imenuju kao *modalne riječi* ili *rečenični prilozi*; v. § M 374-375). Ove se riječi odlikuju velikim stupnjem samostalnosti u odnosu na rečenično ustrojstvo i po pravilu ne popunjavaju pozicije rečeničnih članova. Njihova je uloga da označe komunikacijska svojstva rečenice, obilježe njenu modalnost i sl.

Primjeri koji svjedoče da i ovakve riječi mogu popuniti neku od pozicija u rečeničnom ustrojstvu ili su izrazito rijetki:

Vidio sam ***mu-mu***. (razg.)

ili nisu karakteristika savremenog jezika:

Sam ne pije ***Arnaut-Osmane***... (PMH)

Sintaksema

28 Punoznačne riječi kao i veze nepunoznačnih i punoznačnih riječi koje mogu popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva – jesu minimalne jedinice sintaksičke analize i mogu se nazvati **sintakseme**. Kada sintaksemu čini samo jedna punoznačna riječ, riječ je o *sintetičkoj sintaksemi*, a kada je čini punoznačna riječ kojoj je pridodata nepunoznačna, riječ je o *analitičkoj sintaksemi*. Ulančavanjem sintaksema nastaju sintaksičke jedinice višeg reda – sintaksičke konstrukcije: sintagme i rečenice.

Sintagma

29 Sintagma je unutarrečenična sintaksička konstrukcija bez svojstva predikativnosti, koja nastaje udruživanjem sintaksema (*lijepa pjesma*, *voziti auto*, *razgovarati s prijateljima*). Minimalna sintagma sastoji se od dviju sintaksema.

30 Sintagme se uobličuju udruživanjem sintaksema na osnovi odnosa podređenosti. U minimalnoj sintagmi postoje dva člana, od kojih jedan gramatički podređuje sebi drugi. Nadređeni član sintagme naziva se **upravnim** ili **glavnim članom** (a katkad i *jezgrom sintagme*), dok se podređeni član naziva **zavisnim** ili **sporednim članom**. Među sintaksemama u sintagmi uspostavljaju se, dakle, odnosi zavisnosti.

U sintagme se, po tradiciji, ubrajaju i nepredikativne veze sintaksema koje se temelje na odnosima nezavisnosti. Takve su sintakseme, međutim, objedinjene samo istom funkcijom, tj. popunjavaju istu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva, i često se nazivaju istorodnim (jednorodnim) rečeničnim članovima, npr.: ***Omer i Ramiz*** *vole nogomet*. – *Kupio je* ***hlače i kaput***. – *Odgovorili smo* ***kratko i jasno***. – *Svidjelo im se* ***bijelo i crveno*** *cvijeće*. – *Stariji* ***vojnici i policajci*** *ostali su u selu*. – ***Iskusni ljudi i stare knjige*** *jednako su zanimljivi*... Kao što se iz navedenih primjera vidi, u odnosima nezavisnosti mogu se naći samostalne sintakseme, upravni članovi sintagmi, zavisni članovi sintagmi te cijele sintagme.

31 Sintagma nije komunikacijska jedinica; njome se ne prenosi cjelovita obavijest. Za razliku od rečenice ona nema takvih gramatičkih obilježja kao što su predikativnost (tj. modalno-vremensko značenje) i intonacijska uobličenost (zaokruženost).

32 Sintaksička konstrukcija koja se sastoji od subjekta i predikata ne može se imenovati sintagmom. Između subjekta i predikata uspostavljaju se odnosi predikativnosti, koji nisu karakteristični za sintagmu, nego za rečenicu (v. § S 143-157).

33 Kao i ostale sintaksičke jedinice i sintagma ima značenje. Pod značenjem sintagme podrazumijeva se značenjski odnos među njenim članovima. To može biti odredbeni (*tamna noć, moj komšija*), objekatski (*preplivati rijeku, pobjeći od neprijatelja*), okolnosni (*pažljivo slušati, živjeti na selu*) i dr.

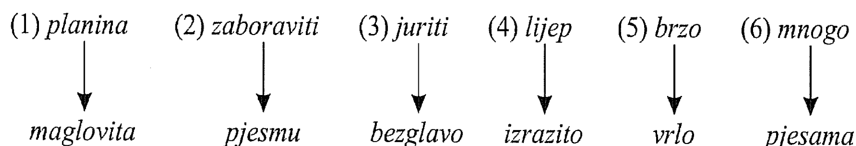
34 Ako je upravni član sintagme gramatički promjenjiva sintaksema, sistem njegove promjene određuje sistem promjene cijele sintagme, npr.: *snježna padina, snježne padine, snježnoj padini...*; *radovati se susretu, radujem se susretu, radovao sam se susretu, radovat ću se susretu...* Ukupnost gramatičkih oblika sintagme naziva se **paradigmom sintagme**. Ako je upravni član sintagme gramatički nepromjenjiva sintaksema, ne može se, naravno, mijenjati ni sintagma (*prilično daleko, dvanaest mjeseci*).

35 U strukturi rečenice sintagma se može javiti u svome nepotpunom obliku, npr.: *Njegov se auto pokvario, pa smo otputovali* ***mojim*** (tj. *mojim autom*). – ***Jedan*** *od lovaca izgubio se u šumi* (tj. *jedan lovac*).

Udruživanje sintaksema u sintagme

36 Udruživanje sintaksema u sintagme temelji se na sintaksičkoj kategoriji **valentnosti**. Sintaksička valentnost može se odrediti kao sposobnost jedne sintakseme da uza se veže drugu sintaksemu. Tako određena valentnost naziva se *aktivnom valentnošću*. Za razliku od aktivne, *pasivna* je *valentnost* svojstvo jedne sintakseme da bude vezana uz drugu sintaksemu.

37 Sposobnost upravnog člana sintagme da uza se veže zavisni član izvire iz njegovih leksičko-gramatičkih svojstava. Ta je sposobnost predodređena pripadnošću sintakseme pojedinoj vrsti riječi. Tako se, npr., u sintagmi *maglovita planina* sposobnost vezivanja zavisnog člana (*maglovita*) temelji na pripadnosti upravnog člana (*planina*) imenicama; u sintagmama *zaboraviti pjesmu* i *juriti bezglavo* – na pripadnosti upravnog člana glagolima; u sintagmi *izrazito lijep* – na pripadnosti upravnog člana pridjevima; u sintagmama *vrlo brzo* (*otputovati*) i *mnogo pjesama* – na pripadnosti upravnog člana prilozima. Ovi se odnosi mogu predstaviti sljedećim dijagramima (tzv. stablima zavisnosti):

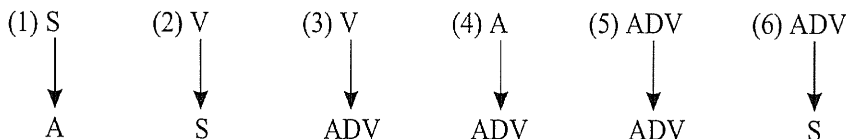

38 Sintakseme koje se ubrajaju u istu sintaksičku kategoriju riječi (supstantivne, verbalne, adjektivne i adverbijalne) posjeduju izrazito slične sposobnosti aktivne i pasivne sintaksičke valentnosti. O tome, npr., svjedoči strukturna naporednost sljedećih sintagmi:

maglovita planina – njihova planina, jedna planina, treća planina, nepoznat neko, ova trojica;

zaboraviti pjesmu – zaboraviti nekoga, zaboraviti oboje;
izrazito lijep – uvjerljivo prvi, nesumnjivo jedan;
mnogo pjesama – petnaest pjesama.

Stoga bi se, imajući na umu pripadnost upravnog i zavisnog člana pojedinim sintaksičkim kategorijama riječi, unutarsintagmatski odnosi predstavljeni datim dijagramima mogli svesti na sljedeće binarne skupine:

(S = supstantivne, V = verbalne, A = adjektivne, ADV = adverbijalne)

U ovim binarnim skupinama odražavaju se kategorijalna svojstva sintaksema iz kojih je vidljiva njihova aktivna i pasivna valentnost: 39

– supstantivne sintakseme aktivno su valentne prema adjektivnim, a pasivno prema verbalnim i adverbijalnim sintaksemama;
– verbalne sintakseme aktivno su valentne prema supstantivnim i adverbijalnim sintaksemama;
– adjektivne sintakseme aktivno su valentne prema adverbijalnim, a pasivno prema supstantivnim sintaksemama;
– adverbijalne sintakseme aktivno su valentne prema adverbijalnim i supstantivnim, a pasivno prema verbalnim, adjektivnim i adverbijalnim sintaksemama.

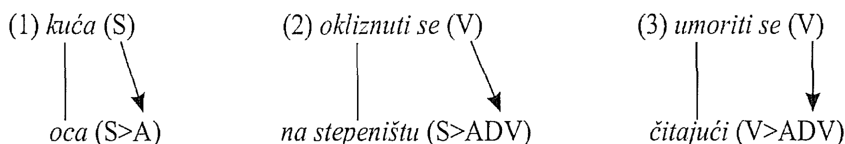
Na ovaj način mogu se strukturno opisati sve minimalne sintagme u bosanskome jeziku nastale po modelu bilo kojeg od ustanovljenih šest obrazaca.

Preobrazba sintaksema u sintagmama

Funkcionalna preobrazba

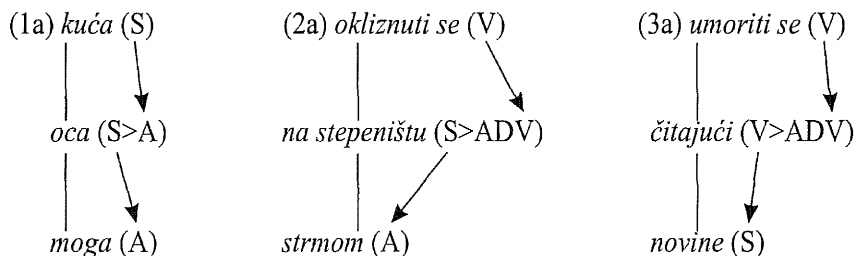
Za uobličenje i širenje sintagme od posebnog je značaja funkcionalna preobrazba sintaksema. Kad jedna kategorija sintaksema preuzme sintaksičku funkciju druge kategorije sintaksema, a pritom zadrži sva svoja leksička i gramatička svojstva, za nju kažemo da je funkcionalno preobražena. 40

Funkcionalnom preobrazbom mogu biti obuhvaćene samo sintakseme u ulozi zavisnih članova sintagmi. Funkcionalno preobražena sintaksema popunjava poziciju unutar rečeničnog ustrojstva nesvojstvenu kategoriji riječi kojoj ona pripada. Proces funkcionalne preobrazbe uočljiv je iz sljedećih primjera: *kuća oca, okliznuti se na stepeništu, umoriti se čitajući*: 41

Sintakseme *oca* i *na stepeništu* pripadaju supstantivnoj kategoriji riječi, ali su u sintagmama (1) i (2) preuzele funkcije svojstvene (1) adjektivnoj i (2) adverbijalnoj kategoriji i tako se funkcionalno preobrazile. Također, sintaksema *čitajući* pripada verbalnoj kategoriji riječi, ali je u sintagmi (3) preuzela funkciju svojstvenu adverbijalnoj kategoriji i tako se funkcionalno preobrazila. Zavisni član u sintagmi (1) vrši adjektivnu sintaksičku funkciju, a zavisni članovi u sintagmama (2) i (3) adverbijalnu sintaksičku funkciju. Tako se oni funkcionalno izjednačavaju sa sintaksemama kojima su to osnovne sintaksičke funkcije.

42 Rezultat funkcionalne preobrazbe ne vrijedi kada zavisni član uza se veže svoj zavisni član, tj. kada u okviru šire sintagme postane upravni član minimalne sintagme. U to se možemo uvjeriti ako navedene sintagme proširimo na sljedeći način: *kuća moga oca, okliznuti se na strmom stepeništu, umoriti se čitajući novine*:

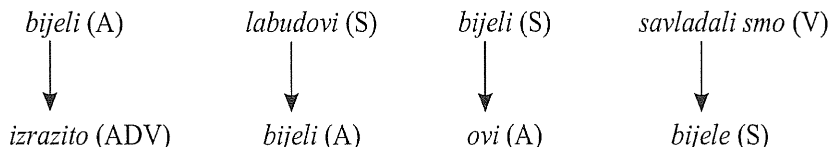

Sintakseme u proširenim sintagmama *oca* (1a), *na stepeništu* (2a) i *čitajući* (3a) uza se su vezale zavisne članove *moga* (1a), *strmom* (2a) i *novine* (3a) u skladu sa svojim kategorijalnim, a ne funkcionalnim svojstvima, i to sintakseme *oca* i *na stepeništu* kao supstantivne, a sintaksema *čitajući* kao verbalna.

Kategorijalna preobrazba

43 Od funkcionalne preobrazbe valja razlikovati kategorijalnu preobrazbu sintaksema. Kategorijalno preobražena sintaksema mijenja svoja leksička i gramatička svojstva i gramatički se ponaša potpuno isto kao sintakseme koje primarno pripadaju kategoriji u koju je ta sintaksema preobražena. Tako, npr., u rečenici *Oni su bili bijeli* pridjev *bijeli* pripada adjektivnim sintaksemama. On se odlikuje kategorijalnim, a ne samo funkcionalnim svojstvima adjektivnih sintaksema, što se vidi na osnovi njegovih mogućnosti aktivne (*Oni su bili **izrazito bijeli***) i pasivne valentnosti (*Oni su bili **bijeli labudovi***). Međutim, u rečenici *Bijeli su pobijedili* pridjev *bijeli* kategorijalno je preobražen u imenicu; on je, dakle, poprimio kategorijalna svojstva supstantivnih sintaksema (postao je supstantivna

sintaksema). To je također vidljivo po njegovim svojstvima aktivne (***Ovi** su **bijeli** pobijedili*) i pasivne valentnosti (*S teškom mukom **savladali smo bijele***). Sintagme s kategorijalno preobraženim članovima u navedenim primjerima predstavljaju se ovako:

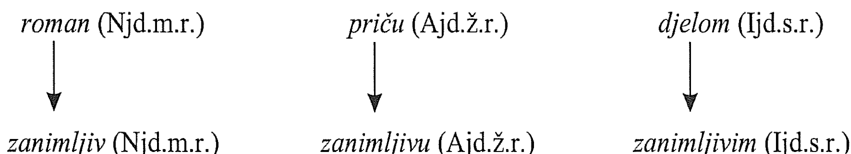
Rezultat kategorijalne preobrazbe vidljiv je i u sljedećim primjerima: ***Raspojasana** razdraganost / Uz jagodice prstiju ide* (BAP) – *U premetači, na **oteklim** mišicama, uz suze / travarima odnesoše ga rumena.* (DŽLD). U prvom je primjeru adjektiviran glagolski pridjev trpni, a u drugom glagolski pridjev radni.

Tipovi veze među članovima sintagme

Sintagma se ustrojava na temelju veze podređenosti pri čemu jedan član gramatič- 44
ki zavisi od drugoga. Sva raznolikost ovih veza može se svesti na tri tipa: slaganje, upravljanje i pridruživanje.

Slaganje (kongruencija)

Slaganjem se naziva takva veza među članovima sintagme u kojoj zavisni član pra- 45
ti gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana: *zanimljiv roman, zanimljivu priču, zanimljivim djelom*... Kakvi se odnosi gramatičke zavisnosti uspostavljaju među članovima navedenih sintagmi, jasno se vidi iz sljedećih dijagrama:

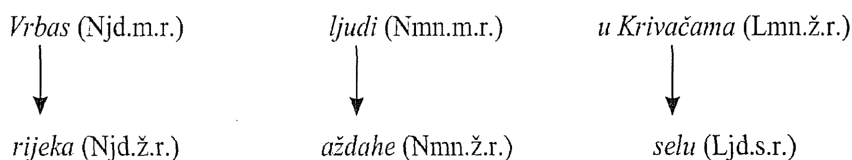
Uobičajeno je da se ovakve sintagme nazivaju **odredbenim** jer se u njima zavis- 46
nim članom izriče kakvo svojstvo upravnog člana.

Upravni je član u odredbenim sintagmama najčešće imenica, a rjeđe brojna imeni- 47
ca ili imenička zamjenica. Stoga one spadaju u supstantivne sintagme (v. § S 84).

Polazeći od vrste sintaksema kojoj pripada zavisni član, mogu se izdvojiti dva tipa 48
odredbenih sintagmi. U prvom tipu zavisni član može biti neka od adjektivnih sintaksema (pridjev, pridjevska zamjenica, redni broj ili broj koji se deklinira slično pridjevskim zamjenicama), dakle takva kod koje se gramatička svojstva roda, broja i padeža ne javljaju samostalno, npr.: *sunčani* dani, *njegovo* rame, *osmi* mjesec, *jedna* suza... U drugom tipu od-

redbenih sintagmi zavisni je član funkcionalno preobražena imenica: *rijeka* Neretva, *ban* Kulin, *brat* Muamer; kamen *temeljac*, priča *uspavanka*...

49 Razlikuju se **potpuno i nepotpuno slaganje**. Pri potpunom slaganju zavisni se član sintagme podudara s upravnim članom i u rodu i u broju i u padežu. Potpuno je slaganje karakteristično za odredbene sintagme s adjektivnim zavisnim članom u cjelini. Pri nepotpunom slaganju podudarnost se javlja samo u broju i padežu: *rijeka Vrbas*, *ljudi aždahe*..., ili samo u padežu: *u selu Krivačama*... Odnosi gramatičke zavisnosti među članovima ovih sintagmi izgledaju ovako:

Odredbene sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, dakle, mogu biti obilježene i potpunim i nepotpunim slaganjem.

50 Osim rečenog, valja još spomenuti i neke osobenosti koje se tiču slaganja. Kod odredbenih sintagmi s adjektivnim zavisnim članom te su osobenosti određene leksičkim i gramatičkim značenjem upravnih članova.

51 1. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog ženskog roda koje označavaju osobe muškog spola (*gazda, muftija, hadžija, sluga, starješina, vojvoda, buregdžija, komšija...; Alija, Mustafa, Husnija, Zuhdija...*) – zavisni članovi u jednini imaju gramatički oblik muškog roda (i takvo se slaganje zove *slaganjem po smislu* /semantička kongruencija/), a u množini gramatički oblik ženskog roda (i takvo se slaganje zove *slaganjem po obliku* /gramatička kongruencija/): *seoski gazda, njihov sluga, prvi komšija* (Njd.); *seoske gazde, njihove sluge, prve komšije* (Nmn.). Zavisni članovi u ovakvim sintagmama mogu i u množini imati gramatički oblik muškog roda, tj. s upravnim se članom mogu slagati po smislu, ali je takvo njihovo slaganje u bosanskome jeziku rijetko: *seoski gazde, njihovi sluge, prvi komšije.*

52 2. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog ženskog roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola (*pijanica, budala, tvrdica, udvorica, mušterija, kukavica, varalica, uhoda...*) – zavisni članovi u jednini imaju ili gramatički oblik muškog roda (slaganje po smislu) ili gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku), a u množini gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku) i – izrazito rijetko – gramatički oblik muškog roda (slaganje po smislu), ako upravni član označava mušku osobu; a ako upravni član označava žensku osobu, zavisni član i u jednini i u množini ima gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku):

a) kada znače mušku osobu: *taj / ta pijanica, neki / neka varalica, ovdašnji / ovdašnja mušterija* (Njd.); *te / (ti) pijanice, neke / (neki) varalice, ovdašnje / (ovdašnji) mušterije* (Nmn.);

b) kada znače žensku osobu: *ta pijanica, neka varalica, ovdašnja mušterija* (Njd.); *te pijanice, neke varalice, ovdašnje mušterije* (Nmn.).

3. Kada su upravni članovi zbirne imenice koje se upotrebljavaju kao oblici zbirne množine odgovarajućih imenica koje nemaju tzv. jediničnu množinu (*dijete – djeca, brat – braća...; pile – pilad, unuče – unučad...*) – zavisni članovi imaju oblike jednine ženskog roda (slažu se, dakle, s upravnim članovima po obliku): *moja djeca, ona pilad, prva unučad...* 53

4. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog srednjeg roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola (*zanovijetalo, piskaralo, blebetalo, čeketalo, gunđalo...*), zavisni članovi imaju oblike srednjeg roda (slaganje po obliku): *dosadno zanovijetalo, to piskaralo* (Njd.); *dosadna zanovijetala, ta piskarala* (Nmn.)... 54

Kada ovakve imenice znače mušku osobu, postoji mogućnost slaganja po smislu, ali samo u jednini: *taj gunđalo.*

Odredbene sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, sa svoje strane, također pokazuju neke osobenosti u slaganju. Te se osobenosti prije svega tiču padežnog oblika zavisnih članova. 55

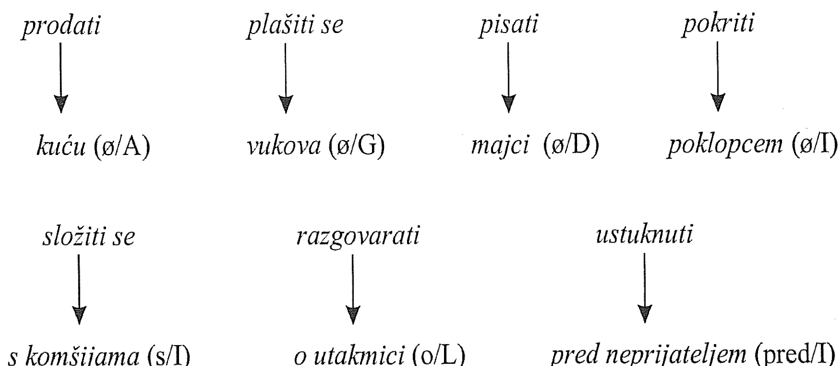
1. Zavisni član može zadržati oblik nominativa, tj. ne podudadarati se u obliku padeža sa svojim upravnim članom (i tada se za upravni član veže crticom): *tetka Munira, tetke Munire / tetka-Munire; sultan Mehmed, sultana Mehmeda / sultan-Mehmeda; majstor Ćamil, majstora Ćamila / majstor-Ćamila...* U ovakvim sintagmama zavisni su članovi uglavnom počasni naslovi, oznake zanimanja, srodstva i sl. 56

2. Zavisni član redovito ostaje u nominativu (i pritom se za upravni član ne veže crticom): *roman Bihorci* (*romana Bihorci, romanu Bihorci...*), *pjesma Dažd, poglavlje Krava, list Preporod; gostionica Panorama, kino Obala, hotel Bristol...* U ovakvim sintagmama zavisni su članovi uglavnom nazivi knjiga, poglavlja, pjesama, listova, ustanova i sl., i često stoje među navodnicima. 57

Uz pojedine upravne članove zavisni članovi u nekim od ovakvih sintagmi (osobito oni ženskoga roda) zadržavaju mogućnost promjene: *hotel Evropa, hotela Evropa / hotela Evrope, hotelu Evropa / hotelu Evropi.*

Upravljanje (rekcija)

Upravljanjem se naziva takva veza među članovima sintagme u kojoj upravni član zahtijeva da se zavisni član pojavi u određenom gramatičkom obliku: prodati *kuću*, plašiti se *vukova*, pisati *majci*, pokriti *poklopcem*; složiti se *s komšijama*, razgovarati *o utakmici*, ustuknuti *pred neprijateljem...* Narav gramatičkih odnosa među članovima navedenih sintagmi vidljiva je iz sljedećih dijagrama: 58

59 Posebno razvijen sistem upravljanja posjeduju glagoli. Stoga je tipično da oni popunjavaju poziciju upravnog člana u sintagmama ove vrste. Zavisni je član neka od supstantivnih sintaksema (najčešće imenica) u obliku zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga (usp. navedene primjere).

60 Svojstvo upravljanja, međutim, mogu imati i imenice, i to ne samo one koje su nastale od glagola (*prodaja kuće, strah od vukova, pismo majci, pokrivanje poklopcem, sloga s komšijama, razgovor o utakmici*) nego i one koje ne stoje ni u kakvoj vezi s glagolima: *predsjednik stranke, ime oca...* Ovo svojstvo također mogu imati pridjevi (*pun snage, dostojan prijezira, sklon piću, prijemčiv za razgovor, raspoložen za suradnju...*), prilozi (*nedaleko od rijeke, visoko iznad krova...*), brojevi (*dvojica drugova, troje djece, prvi u streljaštvu...*).

61 Pojavljivanje zavisnog člana sintagme u određenom padežnom obliku s prijedlogom ili bez prijedloga može biti određeno ili leksičko-gramatičkim značenjem upravnog člana ili pak smislom cijelog iskaza. U ovisnosti o tome razlikuju se **jako** i **slabo upravljanje**.

62 Pri jakom upravljanju zavisni se član pojavljuje u strogo određenom padežnom ili prijedložno-padežnom obliku. To znači da se on ne može ostvariti u nekom drugom gramatičkom obliku, a da se značenje sintagme bitno ne promijeni (usp.: *kupiti* ***kuću*** : *kupiti /što/* ***za kuću****, kupiti /što/* ***pred kućom****, kupiti /što/* ***usred kuće*** i sl.).

63 Jako upravljanje susrećemo prije svega kod glagola. Tako, npr., svi prijelazni (tranzitivni) glagoli zahtijevaju da se zavisni član kojim upravljaju pojavi u obliku besprijedložnog akuzativa (ø/A): *objesiti kaput, pročitati pripovijetku, posjetiti prijatelje...* Sposobnost jakog upravljanja, međutim, posjeduju i mnogi neprijelazni (intranzitivni) glagoli: *kloniti se zla* (ø/G), *baviti se sportom* (ø/I); *odviknuti se od šetnje* (od/G), *temeljiti se na istini* (na/L)...

64 Neki se glagoli kao upravni članovi sintagme mogu naći u odnosu jakog upravljanja prema više zavisnih članova. Takvi su, npr., glagoli koji znače davanje (*dati, darovati, poslati, uručiti...*) i saopćavanje (*reći, kazati, pričati, javiti...*). Oni zahtijevaju dvije do-

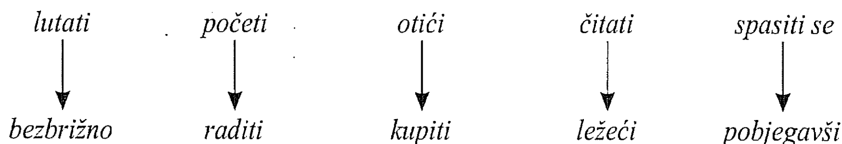
pune – jednu u besprijedložnom akuzativu (ø/A), a drugu u besprijedložnom dativu (ø/D): *dati odjeću prosjaku, darovati cvijeće majci; ispričati događaj posjetiocima, kazati istinu sudiji...*

Imenice nastale od glagola koji imaju sposobnost jakog upravljanja zadržavaju tu 65
sposobnost, ali gramatički oblik zavisnog člana u supstantivnoj sintagmi ne mora ostati isti: *baviti se sportom – bavljenje sportom; kupiti kuću – kupovina kuće.* Imenice koje ne stoje u tvorbenoj vezi s glagolima znatno se rjeđe mogu naći u odnosu jakog upravljanja prema zavisnom članu sintagme: *pravo na odmor, znak rukom...*

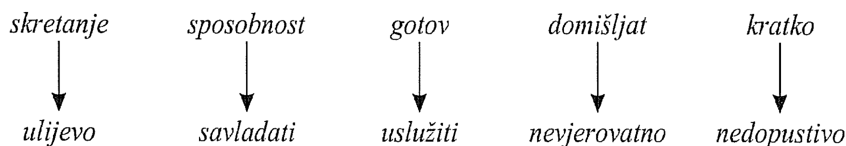
Pri slabom upravljanju padežni ili prijedložno-padežni oblik zavisnog člana sintag- 66
me određuje se više pripadnošću upravnoga člana određenoj vrsti riječi i njegovim leksičkim značenjem, a manje njegovim gramatičkim svojstvima. Stoga, kad god govornik iz reda mogućih gramatičkih oblika zavisnog člana, od kojih nijedan nije obavezan, može izabrati onaj koji mu se čini pogodnijim da njime iskaže općeniti smisao iskaza, kažemo da je u pitanju slabo upravljanje: *ići poljanom* (*kroz poljanu, preko poljane...*), *doputovati prije blagdana* (*pred blagdan, uoči blagdana...*), *stradati zbog nepažnje* (*u nepažnji, uslijed nepažnje...*).

Pridruživanje

Pridruživanje je takva veza među članovima sintagme u kojoj se zavisnost jednog 67
člana od drugoga ne izražava gramatičkim oblikom zavisnog člana, već njegovom gramatičkom funkcijom. Na taj se način upravnim članovima sintagmi kao zavisni članovi pridružuju nepromjenjive vrste riječi i nepromjenjivi oblici riječi: prilozi, infinitiv, glagolski prilog prošli i glagolski prilog sadašnji: *lutati bezbrižno, početi raditi, otići kupiti, čitati ležeći, spasiti se pobjegavši...*

Upravni su članovi u ovakvim sintagmama najčešće glagoli, ali to mogu biti i ime- 68
nice (*bijeg ovamo, pjesma udvoje, skretanje ulijevo; sposobnost savladati /teškoće/...*), pridjevi (*gotov uslužiti, spreman obmanuti; nevjerovatno domišljat, iznimno hrabar...*) te prilozi (*nedopustivo kratko /ostati/, izuzetno zanimljivo /govoriti/, poprilično nespretno /rukovati/...*). Odnosi zavisnosti izgledaju ovako:

69 Prilozi se pridružuju glagolima, ali se mogu pridružiti i imenicama, pridjevima te drugim prilozima. Infinitiv se također pridružuje glagolima, ali se može pridružiti i pridjevima te imenicama. Glagolski prilozi pridružuju se glagolima.

Vrste sintagmi po stupnju povezanosti članova

70 U ovisnosti o tome koliko je čvrsta gramatičko-semantička veza između članova sintagme razlikuju se **slobodne** i **vezane sintagme**.

71 U slobodnim sintagmama članovi zadržavaju svoje samostalno leksičko značenje i slobodno se gramatički vežu jedan s drugim; oba člana samostalno popunjavaju neku od pozicija unutar rečeničnog ustrojstva. Tako se, npr., u rečenici: *Priroda čovjeku nudi ljepotu* javljaju slobodne sintagme: *nudi čovjeku* i *nudi ljepotu*. U tim sintagmama svaki član popunjava jednu od pozicija u rečeničnom ustrojstvu: *nudi* – poziciju predikata, *čovjeku* – poziciju daljeg objekta, *ljepotu* – poziciju bližeg objekta.

72 U vezanim sintagmama, naprotiv, postoji čvrsta leksičkosemantička i gramatička povezanost među članovima; stoga oni zajedno (a ne samostalno) popunjavaju pozicije u rečeničnom ustrojstvu. U njima je upravni član značenjski oslabljen (nepotpun), te je za potpuno razotkrivanje njegova sadržaja nužno ostvariti zavisni član. Takav je slučaj u rečenici: *Napisao je mnogo pripovjedaka*, u kojoj se javlja vezana sintagma *mnogo pripovjedaka*. U toj sintagmi oba člana zajedno popunjavaju jednu poziciju u rečeničnom ustrojstvu – poziciju bližeg objekta.

73 Postoji više tipova vezanih sintagmi, a najčešće su:

a) one u kojima je upravni član količinski prilog ili nepromjenjivi broj, a zavisni član supstantivna sintaksema u obliku besprijedložnoga genitiva u funkciji dijelne (partitivne) dopune: *malo učenika, dosta mlijeka, mnogo njih; šest cvjetova, dvadeset dana...*;

b) one u kojima je upravni član broj *jedan* ili zamjenica, a zavisni član supstantivna sintaksema u obliku genitiva s prijedlogom *od* ili *između*, ili u obliku instrumentala s prijedlogom *među*: *jedan od igrača, jedan između ljudi; ovi među nama, koja od sestara...*;

c) one u kojima je upravni član kopulativni glagol, a zavisni član neka punoznačna riječ: *biti direktor, biti brz, biti sedmi, biti daleko, biti na selu...*;

d) one u kojima je upravni član modalni ili fazni glagol, a zavisni član infinitiv (ili konstrukcija *da + prezent*): *moći prepoznati, umjeti govoriti; početi plesati, nastaviti pisati...*;

e) one u kojima je upravni član neki od semantički nepotpunih glagola (*postati, zvati se, prozvati, smatrati, imenovati, proglasiti* i sl.), a zavisni član neka supstantivna ili adjektivna sintaksema u obliku nominativa, instrumentala ili akuzativa s prijedlogom *za*: *postati prvak / prvakom, zvati se prijatelj / prijateljem, smatrati poštenim / za poštena, proglasiti vladarom / za vladara...*;

f) one u kojima je upravni član semantički nepotpun glagol, a zavisni član glagolska imenica u obliku besprijedložnog akuzativa: *obaviti pregled, voditi pregovore, izvršiti pritisak...*

U vezane sintagme mogu se uključiti i frazeološki izrazi: *pokusati čorbu, vidjeti sve zvijezde, biti ni na nebu ni na zemlji, baciti pola u vodu, igrati otvorenih karata...* Oni obično izražavaju jedno značenje koje je blisko značenju sintaksema i funkcioniraju kao jedan rečenični član. **74**

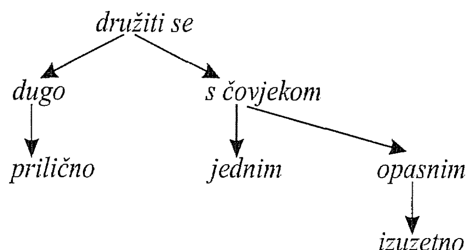
Vrste sintagmi po sastavu

Po sastavu sintagme mogu biti **proste** i **složene**. **75**

Proste sintagme sastoje se od dva člana. Razlikuju se besprijedložne (*ugledati sunce, dojaviti policiji, raspravljati žučno; plavi štit, njezina komšinica, jedan susret; vrlo dobar, vrijedan pažnje; izrazito često, malo strpljenja...*) od prijedložnih sintagmi (*stajati pred kućom, šetati s ocem, ležati zbog bolesti; naselje u dolini, lijek protiv kašlja; plav od tinte; daleko od grada...*). **76**

U proste sintagme ubrajaju se i one u kojima je upravni član glagol u složenom glagolskom obliku: *platio je račun, provest ćemo se lijepo, ostao bih na ulici...* Također su proste i sintagme u kojima je jedan od članova frazeološki izraz (*iznenada učiniti korak naprijed, dugo se potucati od nemila do nedraga...*) ili cijela vezana sintagma (*vidjeti mnogo ljudi, usuditi se kazati istinu, ostati čvrstim do kraja, voditi mučne pregovore...*). **77**

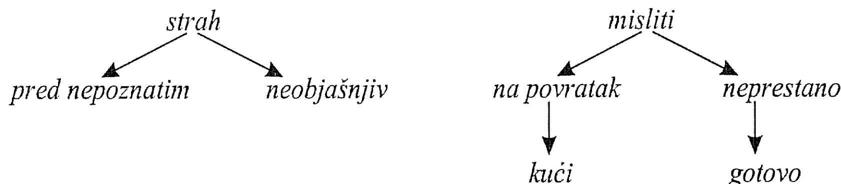
Složene sintagme obrazuju se na osnovi prostih sintagmi i predstavljaju različite kombinacije prostih sintagmi ili sintaksema i prostih sintagmi. Širenje sintagmi omogućeno je kategorijalnim svojstvima sintaksema. Prostoj se sintagmi tako, u skladu sa sposobnostima sintaksičke valentnosti njezinih članova, mogu dodavati sintakseme, a preko njih i sintagme. U složenoj sintagmi jedna sintaksema može biti u isto vrijeme član dviju prostih sintagmi, i to u jednoj zavisni, a u drugoj upravni član, npr.: *družiti se s čovjekom – družiti se dugo – prilično dugo – jednim čovjekom – opasnim čovjekom – izuzetno opasnim.* Proces širenja sintagme vidi se iz sljedećeg stabla: **78**

Pri širenju sintagme mogu se kombinirati različite vrste veze među članovima: upravljanje, slaganje i pridruživanje: *sposobnost upravljanja – sposobnost upravljanja lju-* **79**

dima; zaravan pored rijeke – velika zaravan pored rijeke; dolazak ljudi – dolazak ljudi noću...

80 Složene sintagme uglavnom se lahko raščlanjuju na komponenete od kojih su nastale: *neobjašnjiv strah pred nepoznatim: neobjašnjiv strah – strah pred nepoznatim; gotovo neprestano misliti na povratak kući: gotovo neprestano – neprestano misliti – misliti na povratak – povratak kući.* Shematski to izgleda ovako:

81 Posebne su vrste složene sintagme koje se obrazuju oko jedne sintakseme. Upravni član u takvim sintagmama zahtijeva da mu kao zavisni član bude pridodata sintagma, a ne sintaksema, npr.: *mladić crne kose, otputovati prošle noći.* Shematski se to može predstaviti ovako:

82 Zavisni član proste sintagme koja se pridodaje sintaksemi u funkciji upravnog člana složene sintagme (u navedenim su primjerima to atributi *crne* i *prošle*) zove se **obaveznom odredbom** (determinatorom). Obavezna se odredba ne može izostaviti jer bez nje sintagma komunikacijski nije upotrebljiva (usp.: **mladić kose* i **otputovati noći*).

Vrste sintagmi po upravnom članu

83 U ovisnosti o tome kojoj sintaksičkoj kategoriji riječi pripada upravni član proste sintagme razlikuju se supstantivne (imeničke), verbalne (glagolske), adjektivne (pridjevske) i adverbijalne (priložne) sintagme.

Supstantivne (imeničke) sintagme

84 U supstantivne sintagme ubrajaju se sve one u kojima je upravni član supstantivna sintaksema. Supstantivne sintakseme aktivno su valentne prema adjektivnim sintaksemama, što znači da se sve proste supstantivne sintagme mogu svesti na strukturni obrazac:

Zavisni član u prostoj supstantivnoj sintagmi ima, dakle, adjektivnu sintaksičku funkciju (funkciju atributa – v. § S 340).

Razlikuju se one supstantivne sintagme u kojima je zavisni član adjektivna sintaksema od onih u kojima zavisni član ne pripada adjektivnim sintaksemama, ali je u njih funkcionalno preobražen, tj. funkcionira kao adjektivna sintaksema. Supstantivne sintagme u kojima je zavisni član adjektivna sintaksema mogu se nazvati **kongruentnim supstantivnim sintagmama**, jer u njima zavisni član prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana. S druge strane, supstantivne sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražen u adjektivne sintakseme mogu se nazvati **nekongruentnim supstantivnim sintagmama**, jer u njima zavisni član ne prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana. **85**

Kongruentne supstantivne sintagme

Među kongruentnim supstantivnim sintagmama najčešće su one u kojima je upravni član imenica, ali se susreću i one u kojima je upravni član imenička zamjenica te one u kojima je upravni član broj. Zavisni član uvijek je dodatak supstantivnoj sintaksemi u ulozi upravnog člana i u neobilježenu izrazu u načelu stoji ispred upravnog člana (u prepoziciji; v. § S 682-686). **86**

Imeničke sintagme

Sve imenice u bosanskome jeziku mogu biti upravni član kongruentne supstantivne sintagme. U neobilježenu izrazu zavisni član stoji ispred upravnog člana, a u njegovoj ulozi mogu se naći sve vrste adjektivnih sintaksema, i to: **87**

a) pridjevi: *plavo nebo, nesebična pomoć, pošten čovjek, šumoviti predjeli, rodna polja, putujući muzičari...*;

b) pridjevske zamjenice: *ovaj glumac, njena sjeta, neko selo, kojekakvi cvjetovi, svakakve kafane, kakva sjećanja...*;

c) redni brojevi: *sedmi odlazak, treća haljina, peto dijete, drugi zubi, prve muke, deseta sjedala...*;

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *jedan stup, dva ogledala (dvaju ogledala, dvama ogledalima...), oba kraja (obaju krajeva, obama krajevima...), tri rijeke (triju rijeka, trima rijekama...), četiri strane (četiriju strana, četirima stranama...), petera vrata (peterih vrata, peterim vratima...)...*

Zamjeničke sintagme

88 Sve imeničke zamjenice ne dolaze jednako često u poziciji upravnog člana kongruentne supstantivne sintagme. U toj se ulozi češće javljaju lične zamjenice te zamjenice *ko* i *što* / *šta* (i druge, složene zamjenice izvedene od njih), a sasvim rijetko povratna zamjenica *sebe* (uglavnom uz zamjenički pridjev *sam*: *samu sebe, sa samim sobom* i sl.). Zavisni članovi po pravilu stoje iza upravnih članova (u postpoziciji), a obrnut je raspored (inverzija) najčešće emocionalno obojen (usp.: *ja jadna – jadna ja*). I u ovim sintagmama zavisni članovi mogu biti sve adjektivne sintakseme:

a) pridjevi: *ona sirota, vi pametni, kogod hrabar, neko bližnji, štošta zanimljivo, nešto lijepo, niko blizak...*;

b) pridjevske zamjenice: *ja ovakav, mi ovoliki, oni sami, sebe samog, niko naš, nešto moje, taj neko...*;

c) redni brojevi: *on deseti, nešto prvo, neko treći...*;

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *nešto dvoje* (dvostruko)...

Iz navedenih primjera vidi se da uz zamjenicu *ko* i druge složene zamjenice izvedene od nje (*neko, svako, kogod...*) kongruentne riječi imaju oblik muškog roda, a uz zamjenicu *što* / *šta* i druge složene zamjenice izvedene od nje (*nešto, svašta, štogod...*) – oblik srednjeg roda.

Brojne sintagme

89 Upravni su članovi u ovim sintagmama brojevi koji se smatraju supstantivnim sintaksemama (v. § S 15). Zavisni se član u neobilježenu izrazu javlja ispred upravnog člana, a u njegovoj ulozi mogu se naći sve vrste adjektivnih sintaksema, i to:

a) pridjevi: *sljedeća stotina, osrednje dvoje, odsutno sedmero, plašljiva dvojica, mala petina...*;

b) pridjevske zamjenice: *ovaj milion, takvo četvero, ona trojica, nekakva šestina...*;

c) redni brojevi: *treća milijarda, drugo dvoje, prva dvojica, četvrta petina...*;

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *jedna milijarda, dvije trećine* (*dviju trećina, dvjema trećinama...*).

Nekongruentne supstantivne sintagme

90 Među nekongruentnim supstantivnim sintagmama također su najčešće one u kojima je upravni član imenica, ali nisu rijetke ni one u kojima je upravni član imenička zamjenica te one u kojima je upravni član broj. Zavisni član može biti dopuna ili dodatak supstantivnoj sintaksemi u poziciji upravnog člana. On se u neobilježenu izrazu u načelu javlja iza upravnog člana (v. § S 687).

Imeničke sintagme

Upravni je član u sintagmama ove vrste konkretna ili apstraktna imenica. Apstraktne imenice u toj ulozi uglavnom su izvedene od glagola i pridjeva. **91**

S obzirom na to kojoj sintaksičkoj kategoriji riječi pripada funkcionalno preobražena sintaksema u ulozi zavisnog člana, razlikuje se nekoliko vrsta imeničkih nekongruentnih sintagmi: sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, sintagme s funkcionalno preobraženim glagolom i sintagme s funkcionalno preobraženim prilogom. **92**

Funkcionalno preobražena imenica u ulozi zavisnog člana imeničke nekongruentne sintagme može imati oblik bilo kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika bесprijedložnog akuzativa. Tako se ona može javiti u obliku: **93**

– genitiva: *pjevanje ptica, prodaja robe, sposobnost snalaženja, plavetnilo neba; odustajanje od kupovine, izlazak iz tamnice, zastoj usred grada; findžan kahve, kesa zlatnika, djevojka crvene kose, ruke rudara; drvo pored rijeke, oči navrh čela*;

– dativa: *prijetnja komšijama, pomoć putnicima, posjeta rođaku; jurnjava prema gradu, pogled k nebu; lijek bolesti; put prema Igmanu*;

– akuzativa: *nasrtaj na građane, sumnja u poštenje, molba za pomilovanje, prolazak kroz dolinu, putovanje u Aziju; kuća na kat*;

– instrumentala: *mahanje zastavicom, udarac rukom, trčanje padinom; sastanak s igračima, strah pred nepoznatim; trgovac duhanom, strijelac kopljem; majka s djetetom, cvijet pod prozorom, znak među plećima*;

– lokativa: *rasprava o plaćama, smijeh na ulici, zastajkivanje po hodnicima, buka u kanalu; suza u oku, rupa na ogrtaču, šuma pri moru.*

Funkcionalno preobražena imenica često ima i oblik konstrukcije s veznikom *kao*: *mir kao u grobu, mraz kao usred zime, radost kao za Bajram.* **94**

Umjesto imenice u ovakvim se sintagmama u ulozi zavisnog člana može upotrijebiti i koja druga funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema, npr.: *odustajanje od nečega, prijetnja nama, molba za sebe, sastanak s dvojicom, rasprava o peterome.* **95**

U sintagmama u kojima je zavisni član funkcionalno preobraženi glagol upravni je član redovito apstraktna imenica izvedena od glagola i pridjeva. Funkcionalno preobraženi glagol ima oblik infinitiva koji je, najčešće, još proširen i zavisnim članom: *umijeće prikriti* (*istinu*), *smjelost pronaći* (*krivce*), *vještina izbjeći* (*opasnost*), *sposobnost riješiti* (*probleme*), *moć upravljati* (*ljudima*), *strah letjeti* (*avionom*). Umjesto ovih mogu se upotrijebiti istoznačne sintagme u kojima je zavisni član odgovarajuća glagolska imenica u obliku genitiva: *umijeće prikrivanja* (*istine*), *smjelost pronalaženja* (*krivaca*), *vještina izbjegavanja* (*opasnosti*), *sposobnost rješavanja* (*problema*), *moć upravljanja* (*ljudima*), *strah od leta* (*avionom*). **96**

Funkcionalno preobraženi prilog u ulozi zavisnog člana imeničke nekongruentne sintagme dolazi jednako i uz konkretne i uz apstraktne imenice: *ljudi ovdje, zgrada pre-* **97**

koputa, utakmica jučer, hladnoća zimi. Njegov položaj neposredno iza upravnog člana često je u rečenici jedini pokazatelj da on pripada imeničkoj, a ne nekoj drugoj sintagmi: *Utakmica jučer* (= jučerašnja utakmica) *nije bila zanimljiva* : *Jučer utakmica nije bila zanimljiva*; *Jučer nije bila zanimljiva utakmica*; *Utakmica nije bila zanimljiva jučer*. Samo u prvoj rečenici prilog *jučer* pripada supstantivnoj sintagmi.

Zamjeničke sintagme

98 Upravni je član u sintagmama ove vrste imenička zamjenica. Zavisni član može biti funkcionalno preobražena imenica te funkcionalno preobraženi prilog.

99 Funkcionalno preobražena imenica u ulozi zavisnog člana zamjeničke nekongruentne sintagme uglavnom ima oblik zavisnog padeža s prijedlogom. Ona se najčešće javlja u obliku:

– genitiva: *ti iz Višegrada, neko bez stida, nešto podno rebara*;
– instrumentala: *vi s čamcima, ti pod mostom, svako s puškom*;
– lokativa: *kogod na selu, niko u razredu, nešto po lišću*.

100 Funkcionalno preobražena imenica može imati i oblik konstrukcije s veznikom *kao*: *on kao sportist, mi kao radnici, neko kao babo*, a umjesto imenice može doći i koja druga supstantivna sintaksema: *ti bez ičega, svako od vas, neko s dvojicom* i sl.

101 Zamjeničke nekongruentne sintagme u kojima funkcionalno preobražena imenica ima oblik zavisnog padeža bez prijedloga svode se na sintagme tipa: *mi slobodnih nazora, neko širokih shvatanja, kogod lijepa glasa*. U ovakvim sintagmama zavisni član dolazi u obliku genitiva uz koji je obavezna odredba (v. § S 81-82 i S 348-350).

102 U posebnu podvrstu spadaju zamjeničke nekongruentne sintagme s funkcionalno preobraženim prilogom u ulozi zavisnog člana: *mi ovdje, oni tamo, bilo ko drugdje* i sl. Položaj priloga neposredno iza zamjenice i ovdje je često pokazatelj da on pripada zamjeničkoj, a ne nekoj drugoj sintagmi.

Brojne sintagme

103 Upravni su članovi u ovim sintagmama zbirni brojevi i brojne imenice. Zavisni član može biti funkcionalno preobražena imenica ili lična zamjenica.

104 Ako je zavisni član imenica, ona uvijek ima oblik besprijedložnoga genitiva i u neobilježenu izrazu stoji iza upravnog člana: *troje djece* (*troga djece, trome djece...*), *četvero janjadi* (*četveroga janjadi, četverome janjadi...*), *peterica vojnika, polovina imetka, sedmina zarade, stotina učenika, milion stanovnika*.

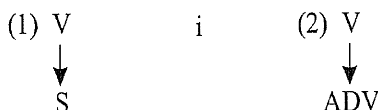
105 Ako je zavisni član lična zamjenica, ona uz upravni član u obliku nominativa i vokativa stoji u obliku besprijedložnoga genitiva množine: *nas dvoje, vas četvero*; *njih trojica, vas sedmerica*, a u ostalim padežima ima odgovarajući oblik množine: *nas dvoga,*

nama dvome..., vas četveroga, vama četveromu...; njima trojici, njih trojicu, s njima trojicom..., vama sedmerici, vas sedmericu, s vama sedmericom... U neobilježenu izrazu zavisni član stoji ispred upravnog člana.

U savremenom se bosanskom jeziku zbirni brojevi rijetko dekliniraju, a osobito kada stoje uz prijedloge. Tada i funkcionalno preobražena lična zamjenica u ulozi zavisnog člana sintagme u svim padežima zadržava oblik besprijedložnoga genitiva: *od vas dvoje, za vas dvoje, s vas dvoje, o vas dvoje*. Također, brojevi koji su po obliku imenice (*stotina, hiljada, tisuća, milion, milijarda...*) često se upotrebljavaju u obliku tzv. skamenjenog akuzativa: *od stotinu učenika, za stotinu učenika, sa stotinu učenika, o stotinu učenika*. Kad izgube svojstvo promjene, ovakve sintagme prestaju biti supstantivne i postaju adverbijalne (v. § S 138). **106**

Verbalne (glagolske) sintagme

Sve sintagme u kojih je upravni član glagol u ličnom ili neličnom glagolskom obliku ubrajaju se u verbalne sintagme. Glagoli su aktivno valentni prema supstantivnim i adverbijalnim sintaksemama, pa se proste verbalne sintagme mogu svesti na dva strukturna obrasca: **107**

Zavisni član u prostoj verbalnoj sintagmi ima ili funkciju rekcijske dopune (objekta) ili funkciju neke adverbijalne (okolnosne) odredbe. Stoga se sve verbalne sintagme mogu podijeliti u dvije skupine: **objekatske sintagme** (obrazac 1) i **adverbijalnoodredbene sintagme** (obrazac 2). Unutar objekatskih sintagmi razlikuju se sintagme s bližim (izravnim) objektom od sintagmi s daljim (neizravnim) objektom, a unutar adverbijalnoodredbenih – one u kojima je zavisni član adverbijalna sintaksema od onih u kojima je zavisni član funkcionalno preobražen u adverbijalne sintakseme. **108**

Objekatske sintagme

Upravni su članovi u objekatskim sintagmama glagoli koji imaju svojstvo jakog upravljanja (rekcije – v. § S 58-66). U neobilježenu izrazu zavisni se supstantivni član sintagme javlja iza upravnog člana (v. § S 678-679). Njegov gramatički oblik određen je rekcijom glagola. **109**

U posebnu se skupinu izdvajaju objekatske sintagme s prijelaznim glagolima u kojima zavisni član ima oblik besprijedložnog akuzativa: *pročitati pjesmu, pokloniti cvijeće, zavrnuti česmu, smisliti dosjetku, izbjeći nezgodu, slomiti štap, pokriti kuću...*, ili – u posebnim slučajevima (v. § S 262-264) – oblik besprijedložnoga genitiva: *kupiti mlijeka, popiti vode*; *ne pronaći izlaza, ne vidjeti puta...* To su **sintagme s bližim objektom**. **110**

111 Sve ostale objekatske sintagme jesu **sintagme s daljim objektom**. Zavisni supstantivni član u ovim sintagmama može, ovisno o rekciji upravnoga glagola, imati oblik svih zavisnih padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika besprijedložnog akuzativa i, uz prijelazne glagole, oblika besprijedložnoga genitiva. (U obliku lokativa zavisni je član uvijek s prijedlogom.) Tako se on može pojaviti u obliku:

– genitiva: *držati se dogovora, dokopati se novca, sjetiti se događaja, čuvati se iznenađenja, stidjeti se učitelja, naslušati se priča; odviknuti se od putovanja, zazirati od neznalica, bježati od neprilika, odustati od školovanja...*;

– dativa: *dati sestri, ispričati poznaniku, pisati djevojci, pomoći siromahu, vjerovati protivniku, pripadati porodici, lagati bratu, dosaditi prijatelju, moliti se Bogu, narugati se novinarima, pridružiti se vojsci; ohladnjeti prema djeci, odnositi se prema roditeljima...*;

– akuzativa: *povjerovati u obmanu, zaljubiti se u balerinu, misliti na greške, navaliti na protivnika, pozivati se na zakon, naići na prepreke, zanimati se za književnost, založiti se za osuđenika, brinuti se za rodbinu...*;

– instrumentala: *udariti rukom, trepnuti okom, upravljati imanjem, baviti se ribolovom, zadovoljiti se uspjehom, ponositi se djecom, oduševiti se zelenilom, oženiti se udovicom; povesti se za novotarijama, žudjeti za uspjehom, suosjećati sa siročadi, sresti se s bolesnikom...*;

– lokativa: *pričati o ljetovanju, razmišljati o šahu, uživati u planinarenju, sudjelovati u pobuni, uspjeti u poslovima, ogledati se u trčanju, temeljiti se na pravu...*

112 U funkciji zavisnog člana u objekatskim sintagmama mogu se pojaviti i ostale supstantivne sintakseme, npr.: *prevariti nju, upropastiti koga, savladati dvojicu; pobjeći od njih, pomoći sebi, misliti na nekoga, zadovoljiti se čime, razmišljati o trome...*

Adverbijalnoodredbene sintagme

113 Upravni član u adverbijalnoodredbenim sintagmama mogu biti svi glagoli. Zavisni član – kako je već rečeno – može biti adverbijalna ili koja druga funkcionalnom preobrazbom adverbijalizirana sintaksema. Tako se razlikuju dva tipa adverbijalnoodredbenih sintagmi: one u kojima je zavisni član prilog (ili priložni izraz) i one u kojima je zavisni član funkcionalno preobraženi glagol ili supstantivna sintaksema (najčešće imenica).

114 Prilozi u funkciji zavisnog člana pridružuju se glagolima kao upravnim članovima adverbijalnoodredbenih sintagmi. U neobilježenu izrazu prilozi izvedeni od pridjeva stoje ispred glagola: *brzo završiti, dugo ostati, jasno opisati, nespretno hodati, čvrsto držati...* Prilozi koji nisu izvedeni od glagola, a izriču kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježeno glagolom, također stoje ispred glagola: *jednom uzdahnuti, triput ponoviti, djelomice zapamtiti...*, ali mogu stajati i iza njih: *okrenuti naopačke, naučiti napamet, voziti se unazad*. Ostali prilozi obično stoje iza glagola: *boraviti ovdje, proširiti se svuda, pješačiti uz-*

brdo, doći zdesna, skrenuti ulijevo, zastajati ovdje-ondje; odmarati se ljeti, sresti se večeras, otputovati ujutro; piti stojećke, čitati ležećke... (v. § S 680-681).

Sintagmama u kojima je zavisni član prilog slične su adverbijalnoodredbene sintagme s funkcionalno preobraženim glagolom. Funkciju zavisnog člana u njima vrše glagolski prilozi, npr.: *ukočiti se stojeći, umoriti se vozeći, otići pjevajući; smiriti se zaspavši, progovoriti uzdahnuvši, uvehnuti usamivši se...* **115**

U adverbijalnoodredbenim sintagmama s funkcionalno preobraženom supstantivnom sintaksemom između upravnoga i zavisnog člana ostvaruje se odnos slabog upravljanja. Zavisni član stoji iza upravnog člana (v. § S 680-681) a može se pojaviti u obliku bilo kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, i to: **116**

– genitiva: *oženiti se ove godine, umrijeti te jeseni; zaspati prije večeri, veseliti se nakon pobjede, motati se oko kuće, pasti s krova, ići ispred vojske, proći pokraj sela, sjesti nasred sobe, povući se zbog straha, umrijeti od tuge, uspjeti iz inada, putovati radi provoda, plivati poput ribe...*;

– dativa: *primaknuti se bunkeru; odletjeti k nebu, uputiti se prema brdima, uspjeti usprkos teškoćama...*;

– akuzativa: *stajati neko vrijeme, raditi svaki dan; ustati u ponoć, otputovati u Afriku, pasti na pod, probijati se kroz šikaru, popeti se uza zid, mrmljati niz bradu...*;

– instrumentala: *tumarati močvarom, plakati danima, odmarati se petkom; zapjevati pred kućom, njihati se nad glavom...*;

– lokativa: *izgubiti se u gradu, zastati na vratima, raširiti se po zemlji, smjestiti se pri obali...*

Uz zavisne članove u obliku besprijedložnoga genitiva i besprijedložnog akuzativa koji znače vrijeme stoji obavezna odredba (usp.: *oženiti se ove godine, umrijeti te jeseni, stajati neko vrijeme, raditi svaki dan*). U obliku besprijedložnog akuzativa obavezna se odredba katkad može izostaviti: *odmoriti se časak.* **117**

Zavisni član u adverbijalnoodredbenim sintagmama često ima i oblik konstrukcije s veznikom *kao*: *plakati kao dijete, letjeti kao ptica, živjeti kao car, mumljati kao medvjed, ponašati se kao životinja...* **118**

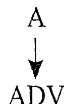
Adjektivne (pridjevske) sintagme

Adjektivne sintagme jesu one u kojima je upravni član adjektivna sintaksema. U ulozi upravnog člana u ovim se sintagmama najčešće javljaju opisni pridjevi, znatno rjeđe redni brojevi, a izuzetno rijetko ostale adjektivne sintakseme. **119**

Ovisno o tome kakva je funkcija sintakseme koja popunjava poziciju zavisnog člana adjektivne se sintagme mogu podijeliti u dvije vrste: adverbijalnoodredbene sintagme i dopunske sintagme. **120**

Adverbijalnoodredbene sintagme

121 Od svih adjektivnih sintagmi najčešće su adverbijalnoodredbene sintagme. Zavisni član u njima uvijek ima funkciju neke adverbijalne odredbe. Njihov je strukturni obrazac:

122 Unutar ove skupine adjektivnih sintagmi razlikuju se dva tipa. U prvom tipu zavisni se član javlja ispred upravnog člana a njegovu poziciju popunjavaju prilozi (najčešće izvedeni od pridjeva) koji znače kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježeno pridjevom, npr.: *neobično lijep, izrazito mlad, jako uspješan, nesumnjivo koristan, pretjerano ljubazan, osobito skrušen, lahko razumljiv, potpuno jednostavan, krajnje nejasan, pomalo dosadan, poprilično umoran, vrlo težak, veoma naprasit...*

123 U drugi tip spadaju adjektivne adverbijalnoodredbene sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema (većinom imenica) u nekom od zavisnih padeža (najčešće s prijedlogom). U neobilježenu izrazu zavisni član stoji iza upravnog člana a može značiti mjesto, vrijeme, uzrok, dopuštanje i sl., npr.: *blijed u licu, tanak u pasu, nesiguran tokom igre, nijem od rođenja, miran uoči ispita, nervozan nakon svađe, tužan zbog poraza, natekao od udaraca, nemaran iz obijesti, radostan usprkos bolesti, jednostavan do besmisla...* U ovaj se tip ubrajaju i sintagme u kojih je upravni član redni broj: *prvi po spisku, treći s kraja, četvrti od sredine...*

124 Posebno mjesto zauzimaju adjektivne sintagme u kojima zavisni član ima oblik genitiva s prijedlogom *poput* ili konstrukcije s veznikom *kao*: *bogat poput kralja / kao kralj, snažan poput diva / kao div, tamna poput nje / kao ona...* Ovim se sintagmama izriče poređenje po jednakosti. Upravni je član u njima pridjev u obliku pozitiva, a zavisni član ima funkciju poredbeno-načinske odredbe.

125 Drukčije su od njih sintagme kojima se izriče poređenje po nejednakosti. U njima je upravni pridjev u obliku komparativa, a zavisni supstantivni član u obliku genitiva s prijedlogom *od* ili konstrukcije s veznikom *nego*: *bogatiji od kralja / nego kralj, snažniji od diva / nego div, tamnija od nje / nego ona...* U ovakvim je sintagmama zavisni član obavezna poredbena dopuna.

Dopunske sintagme

126 Adjektivne dopunske sintagme obuhvataju sintagme u kojima zavisni član ima funkciju dopune pridjevu u poziciji upravnog člana. U ovoj se skupini, pored sintagmi s poredbenom dopunom (o kojima je upravo bilo riječi), izdvajaju sintagme s rekcijskom dopunom te sintagme s dopunskim infinitivom.

U adjektivnim sintagmama s rekcijskom dopunom poziciju upravnog člana popunjavaju pridjevi koji imaju svojstvo jakog upravljanja (rekcije – v. § S 58-66). Oni su po značenju slični glagolima, te u rečenici često imaju funkciju predikativnih riječi. Ulogu zavisnog člana na sebe preuzimaju supstantivne sintakseme s funkcijom rekcijske dopune. U neobilježenu izrazu zavisni član stoji iza upravnog člana. Strukturni je obrazac ovih sintagmi: **127**

Gramatički oblik zavisnog člana određen je rekcijom pridjeva. Tako on uz različite pridjeve može imati oblik:

– genitiva: *pun snage, dostojan pažnje, vrijedan hvale, željan putovanja; različit od nas...*;

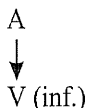
– dativa: *poslušan roditeljima, dostupan vlastima, koristan bolesniku, sklon tuči, sličan bratu, popustljiv prema ženama, ljubazan prema nama...*;

– akuzativa: *uvjeren u pobjedu, ponosan na oca, naviknut na neimaštinu, raspoložen za saradnju, sposoban za rad, zainteresiran za nas...*;

– instrumentala: *zadovoljan učinkom, bogat iskustvom, obuzet tugom, oduševljen vama; saglasan sa zahtjevima...*;

– lokativa: *umjeren u piću, nezasit u zahtjevima...*

Adjektivnim sintagmama s rekcijskom dopunom slične su adjektivne sintagme s dopunskim infinitivom, npr.: *spreman poginuti, gotov ustuknuti, kadar pobijediti, odlučan istrajati...* Njihov je strukturni obrazac: **128**

U sintagmama ove vrste upravni su članovi pridjevi u ulozi predikativnih riječi koji funkcioniraju slično značenjski nepotpunim glagolima (usp.: *On može pobijediti – On je kadar pobijediti*; v. § S 213).

Adverbijalne (priložne) sintagme

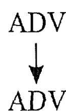
Sve sintagme u kojima je upravni član adverbijalna sintaksema ubrajaju se u adverbijalne. U ulozi upravnog člana u ovim se sintagmama najčešće javljaju prilozi. **129**

Ovisno o tome kakva je funkcija sintakseme koja popunjava poziciju zavisnog člana i adverbijalne se sintagme, slično adjektivnim, mogu podijeliti u dvije vrste: **adverbi-** **130**

jalnoodredbene sintagme i **dopunske sintagme**. Unutar dopunskih sintagmi posebno mjesto zauzimaju **kvantifikativne sintagme**, u kojima, pored priloga, upravni članovi mogu biti i nepromjenjivi brojevi.

Adverbijalnoodredbene sintagme

131 Prilozi u ulozi upravnog člana adverbijalnoodredbenih sintagmi pokazuju slična sintaksička svojstva kao i pridjevi u istoj ulozi. Ta se sličnost ogleda u njihovoj zajedničkoj sposobnosti da uza se vežu adverbijalnoodredbene zavisne članove, tj. na njihovom kategorijalnom svojstvu aktivne valentnosti prema adverbijalnim sintaksemama. Strukturni je obrazac ovih sintagmi:

132 I ovdje se razlikuju dva tipa adverbijalnoodredbenih sintagmi. U prvom su tipu i upravni i zavisni član prilozi (najčešće izvedeni od pridjeva). Zavisni član stoji ispred upravnog člana i izriče kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježeno upravnim prilogom, npr.: *gotovo potpuno (zaboraviti), jako pametno (postupati), dovoljno snažno (povući), pomalo naivno (vjerovati), prilično slabo (igrati), osobito lijepo (pisati), izuzetno ozbiljno (zaprijetiti), krajnje drsko (nastupati), previše bučno (razgovarati), dosta nespretno (hodati), vraški mudro (riješiti), vrlo jednostavno (napraviti), veoma uspješno (nastupiti)...*

133 U drugi tip spadaju sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema (većinom imenica) u nekom od zavisnih padeža (najčešće s prijedlogom), npr.: *visoko iznad krovova, daleko od puta, duboko u grlu, desno od rijeke, negdje u šumi, ubrzo poslije napada, odmah nakon rođenja, nekad u djetinjstvu, razočarano zbog neuspjeha, uspješno usprkos teškoćama...* Zavisni član stoji iza upravnog člana a može značiti mjesto, vrijeme, uzrok, dopuštanje i sl.

134 Također su naporedne s adjektivnim i adverbijalne sintagme s poredbeno-načinskom odredbom: *(nestati) brzo poput munje / kao munja, (spavati) mirno poput djeteta / kao dijete, (pjevati) lijepo poput njega / kao on...*, te one s poredbenom dopunom: *(nestati) brže od munje / nego munja, (spavati) mirnije od djeteta / nego dijete, (pjevati) ljepše od njega / nego on...*

Dopunske sintagme

135 U adverbijalne dopunske sintagme spadaju sve one u kojima zavisni član ima funkciju dopune prilogu u poziciji upravnog člana. Pored sintagmi s rekcijskom dopunom u ovu se skupinu ubrajaju i kvantifikativne sintagme. Obrazac je i jednih i drugih:

ali se one po svojoj sintaksičko-semantičkoj strukturi znatno razlikuju.

Manji broj priloga odlikuje se svojstvom jakog upravljanja (rekcije – v. § S 58-66). 136
Kada se oni nađu u ulozi upravnog člana sintagme, nastaju adverbijalne sintagme s rekcijskom dopunom. Zavisni je član u ovakvim sintagmama supstantivna sintaksema, a njegov oblik određen je rekcijom priloga: (*misliti*) *različito od vršnjaka*, (*ponašati se*) *slično životinji*, (*raditi*) *saglasno s roditeljima*... Posebno su česte ovakve sintagme u kojima prilog popunjava poziciju leksičkog jezgra imenskog predikata, a dopuna mu je u besprijedložnom dativu, npr.: *lahko (je) učenicima, dobro (je) njima, dosadno mu (je)*...

Kvantifikativne sintagme

Sve su adverbijalne kvantifikativne sintagme vezane (v. § S 72-74). Poziciju up- 137
ravnog člana u njima popunjavaju količinski prilozi i nepromjenjivi brojevi. U ulozi zavisnog člana javljaju se supstantivne sintakseme u obliku besprijedložnoga genitiva množine kao dijelna (partitivna) dopuna. Zavisni član stoji iza upravnog člana: *malo strpljenja, mnogo novca, previše godina, nekoliko zadataka, onoliko njih; sedam dana, trinaest koševa, dvadeset pet djevojčica, šeststo šezdeset stranica*...

U adverbijalne kvantifikativne sintagme ubrajaju se i one u kojima je upravni član 138
promjenjivi broj kad izgubi svojstvo promjene: *od dvije košulje, s tri rečenice, o četiri druga; od stotinu ljudi, s tisuću vojnika; bez troje djece, o četvero janjadi*...

Uz glavne brojeve *dva*, *tri* i *četiri* u muškom i srednjem rodu zavisni član stoji u obliku genitiva jednine, a u ženskom rodu u obliku nominativa množine; uz glavne brojeve koji su po obliku imenice (*stotina*, *milion* i dr.) zavisni je član u obliku genitiva množine, a uz zbirne brojeve zbirne imenice kao zavisni članovi sintagmi stoje u obliku genitiva.

Rečenica

Rečenica je osnovna jedinica kojom se bavi sintaksa. U bogatoj tradiciji proučava- 139
nja jezika rečenica je dugo bila jedinim predmetom zanimanja sintaksičara. Pa ipak, ni do danas nije ponuđena jednoznačna i sveobuhvatna definicija rečenice. Tome je osnovni razlog neslaganje oko toga treba li rečenicu smatrati samo govornom ili pak i jezičkom jedinicom. Savremena lingvistika, međutim, u svome proučavanju nastoji jasno odvojiti *jezik* kao apstraktni sistem znakova od *govora* kao njegova ostvarenja. Tako je, kad je o rečenici riječ, postalo važno odrediti što pripada govoru, a što jeziku. Stoga se rečenica počela promatrati na dva temeljna polja: obavijesnom (komunikacijskom) i gramatičkom (strukturnom).

Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica

140 U govoru se rečenica upotrebljava da se njome prenese zaokružena obavijest. Takav je slučaj s rečenicama u sljedećem odlomku:

Dječak me povede stepeništem u prizemlje. Ušli smo u dosta osvijetljenu, gotovo evropski namještenu sobu. U uglu, na mermernom stočiću, bila je Kemalova slika. Taj je student zaista ostavio dubok trag u ovoj kući. (DŽAD)

Svaka od navedenih rečenica sadrži po jednu obavijest. Narav je ovih obavijesti takva da možemo nedvosmisleno razabrati njihov sadržaj. Stoga ih zovemo zaokruženim obavijestima. Pa ipak, sve te pojedinačne obavijesti, usprkos svojoj zaokruženosti, stoje u odnosima međusobne značenjske zavisnosti – one su udružene u jednu širu, cjelovitu obavijest koju nosi tekst u cjelini, i to tako da svaka pojedinačna obavijest biva dopunjena širom obaviješću, tj. kontekstom. To znači da nijedna od ovih rečenica izlučena iz konteksta ne nosi potpunu obavijest. Tako je, npr., za potpuno razumijevanje sadržaja druge rečenice nužno uzeti u obzir sadržaj rečenice koja joj prethodi, jer samo tada postaje jasno ko je ušao u sobu (*ušli smo*, tj. *ja i dječak*). Isto je tako za potpuno razumijevanje sadržaja četvrte rečenice nužno uzeti u obzir najprije sadržaj treće rečenice (*taj student*, tj. *Kemal*), dok se sintagma *u ovoj kući* može razumjeti tek na osnovi šireg konteksta. Slično je i s ostalim rečenicama iz ovog teksta.

141 Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica uvijek je uklopljena u kontekst, te stoga za nju kažemo da je kontekstualno uključena. Takva se rečenica iskorištava u konkretnom govornom činu da se njome sugovorniku prenese zaokružena obavijest. U govoru ostvarena rečenica zove se **iskaz**. Iskazi su, dakle, najmanje govorne jedinice kojima se kao dijelovima širih govornih jedinica prenosi potpuna (cjelovita) obavijest.

142 Iskazi mogu biti strukturno nepotpuni, ali obavijesno potpuni. Iz njih se često izostavlja sve što se može razabrati iz konteksta (bilo jezičkog bilo nejezičkog). Tako je u sljedećem primjeru:

Uđe Leko.
– Hoćemo li jednu? Daj, Vido!
Vida donese karte, ja zapalih lulu i igra otpoče.
– U pola litre.
– U pola. Pik! (HHG)

Rečenica kao gramatička jedinica

Predikativnost

143 Najbitnije gramatičko svojstvo rečenice jest *predikativnost*; ona gramatički konstituira rečenicu, što znači da bez nje nema rečenice. Predikativnost je općenita gramatička kategorija kojom se određuje rečenični sadržaj s obzirom na gramatičke oznake *lica*, *vremena* i *načina* (*modusa*). Predikativnost je, dakle, jedinstvo ovih triju sintaksičkih kategorija.

Kategorijom lica označava se odnos koji se uspostavlja između govornika, sugovornika i onoga o kome se ili onog o čemu se govori. 144

Prvo lice označava govornika ili skupinu kojoj on pripada: 145

U bašču ovoga svijeta uđoh, nikakva dobra ne / vidjeh. (BE) – *Ovako ćemo ostati na brijegu i na okupu.* (NIU)

Drugo lice označava sugovornika ili skupinu kojoj on pripada: 146

Doći ćeš jednog dana na čelu oklopnika sa sjevera... (MDK) – *Biste li se mogli sjetiti tih stihova...?* (ASS)

Treće lice označava onoga o kome se ili one o kojima se govori (isključujući govornika i sugovornika), ili pak ono o čemu se govori: 147

Pogađao ga je tim riječima pravo u živac. (ĆSM) – *Oaze u Sahari leže kao čiode zabodene u šafranasto platno pijeska.* (ZDŽP)

Kategorija lica u rečenici može biti neobilježena, npr.: 148

Planinom se nije putovalo. (ĆSM) – *Strah me je.* (DŽAD)

Ovakve se rečenične strukture nazivaju bezličnim (v. § S 395-407).

Kategorija vremena kojom se odlikuje rečenica tiče se vremenskog plana rečeničnog sadržaja. Takvo se vrijeme naziva **sintaksičkim vremenom**. Tačka je određenja sintaksičkog vremena trenutak govora. U odnosu na tu tačku ono što se rečenicom saopćava može biti u sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu. 149

U sadašnjem je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se poklapa s trenutkom govora: 150

Sjajni mjesec polagahno / po plavom se nebu šeće.... (SBP)
– *Grlica zatvara oči i sva strepi podatno.* (HHG)

U prošlom je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se odnosi na vrijeme prije trenutka govora: 151

Prevalila je polovica ramazana. (EMZ) – *Iz crnog neba izletje ptica.* (MKS)

U budućem je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se odnosi na vrijeme poslije trenutka govora: 152

Dovest ćemo ubicu... (NIU) – *Ono, onu vukodolinu neće ni spominjati.* (JMS)

Kategorija načina (modusa) ukazuje na to u kakvoj se vezi sa stvarnošću nalazi rečenični sadržaj. Ovako određena modalnost naziva se **objektivnom modalnošću**. Objektivna modalnost predstavlja rečenični sadržaj ili kao stvaran (realan) ili kao nestvaran (nerealan). Tako se razlikuju **realna modalnost** i **irealna modalnost**. 153

154 Sadržaju rečenica s realnom modalnošću svojstven je odnos prema određenom vremenskom planu – prema sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu. Takve se rečenice, dakle, odlikuju vremenskom određenošću, npr.: *Dijete mirno spava. – Dijete je mirno spavalo. – Dijete će mirno spavati.* Sve rečenice s realnom modalnošću obilježene su **izjavnim načinom (indikativom)**.

155 Sadržaju rečenica s irealnom modalnošću nije svojstvena vremenska određenost. U ovakvim se rečenicama vremenski plan precizira kontekstom. One mogu imati različita značenja:

– značenje mogućnosti: *O, on bi zato sada išao u rat. On bi otimao bakar od žena zato! On bi ih tukao kao krave.* (HKP) – *Od vlage i čamotinje sami bi sebi rezali vratove.* (DSU) – *I tamo bi te našli.* (MST)

– značenje želje: *Ah moj dragi, moje milovanje, / ubilo te moje uzdisanje...* (SSM) – *De, sinko, Bog ti dao!* (EČL) – *Rado bih, doktore, još ćaskala s vama...* (DŽAD) – *Oh samo da mi nisi brat!* (SKP)

– značenje zahtjevnosti: *Žutalju, prodaj mu jednu šibicu državnog monopola.* (AID) – *Ne prijeti mi svojom smrću!* (EČL) – *Nek mu priđe Šimšir.* (ĆSM)

156 Rečenice s irealnom modalnošću obilježene su, dakle, nekim od irealnih načina: **mogućim načinom (kondicionalom), željnim načinom (optativom) ili zahtjevnim načinom (imperativom)**.

157 S objektivnom modalnošću rečenice može se kombinirati **subjektivna modalnost**. Njome se izriče stav govornika prema onome o čemu se u rečenici govori – uvjerenost ili neuvjerenost, slaganje ili neslaganje, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo, radost, žaljenje, ravnodušnost i sl.:

> ***Zaista**, momci su pronašli dvoje kosti...* (MSD) – *Jer, **uistinu**, ono što je glavno – manjka.* (NST) – *On je, **očito**, dobrim dijelom uronjen u podnu nišu, pa mu proviruje samo gornji dio...* (IKT) – *Vojničina, dao je kćer Ibrahimbegu, **čudno**, čovjeku potpuno protivne prirode, golubu u ljudskom obliku, sa mirazom.* (SKP) – ***Srećom**, nisu me vidjeli.* (razg.) – *Sutradan smo, **nažalost**, morali otputovati.* (razg.)

Subjektivna modalnost u tijesnoj je vezi s ekspresivnom i emocionalnom obojenošću rečeničnog sadržaja.

Izražavanje predikativnosti

158 Kao općenita gramatička kategorija predikativnost ima svoja sredstva izražavanja: morfološka, leksička i sintaksička. Osnovno morfološko sredstvo izražavanja predikativnosti jesu glagoli u nekom od ličnih glagolskih oblika. Lični je glagolski oblik zahvaljujući svojim gramatičkim osobinama najpogodniji da se njime obilježi predikativnost. Stoga je on ključno obilježje rečenice.

Ličnim glagolskim oblicima u izjavnom načinu (indikativu) izražava se realna modalnost u sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu (*Ptica pjeva. – Ptica je pjevala. – Ptica će pjevati*). Nerijetko, međutim, obilježeno sintaksičko vrijeme u rečenici nije u skladu s vremenskom sferom kojoj primarno pripada upotrijebljeni lični glagolski oblik (v. § M 295, 299, 309, 314 i 316). U tom slučaju sintaksičko vrijeme u rečenici preciziraju leksička sredstva koja imaju vremensko značenje (najčešće prilozi i prijedložno-padežne konstrukcije) ili pak širi kontekst. Tako je u sljedećim primjerima obilježena: 159

– sadašnjost: ***Bit će ih do četiri stotine**, pa su zaredale kao da još uvijek putuju ovim povojem sve gore do iznad grada.* (EMZ) – *A zašto – **ako ćete dozvoliti** – htjedoste se tako rano ženiti?* (HBM) – *Ko će to sada znati?* (razg.)

– prošlost: *Pred zalazak sunca sjedam u šarene čeze i odlazim u veliki park na kraju grada.* (ZDŽP) – *Udarim ti ga ja onda ovako, sječimice iza vrata.* (MKS) – *A on se osmjehnu, nekako čudnovato se osmjehnu **pa će reći**...* (NST) – *A Ibrahim to jedva dočeka, pa će kazati...* (IKT)

– budućnost: *Poslije podne idem kod Belme.* (IHT) – *Sutra idu u čika Lazino selo.* (JMS) – *Vraća se za dan, dva.* (MSD) – *Oblizuj se ti kao mačak oko džigerice! **Tu ne zabode šape**.* (HHG) – *Dobro staza i bogaza čuvaj, / **a ja odoh** suhogranoj jeli.* (PMH) – *"Govori, bolan, **pogin'o si**", kaže on...* (ZDP)

Raznovrsne nijanse objektivne modalnosti mogu se u rečenicama izraziti i modalnim glagolima (*moći, htjeti, željeti, morati, smjeti...*): 160

Ovo se ne može više podnijeti! (EČL) – *Hoću da budem što prisnija / U svom kratkom ljudskom vijeku.* (BAP) – *Ne smijemo imati više prozora nego što ima nas vojnika...* (AID)

pridjevima kakvi su: *spreman, gotov, sposoban, dužan* i sl.:

Bila je gotova da vikne – ta, ulazi već jednom! (DSU) – *Za slobodu smo spremni i poginuti.* (razg.) – *Dužni smo pomoći bližnjem.* (razg.)

te prilozima s modalnim značenjem: *možda, moguće, nemoguće, nužno* i sl.:

I na kraju Možda ja to samo snijem / Kako smijem kako smijem... (MDK) – *A možda ću nastojati da ne zaboravim.* (MST) – *Ovo pitanje nužno traži odgovor.* (razg.)

Gramatička paradigma rečenice

Kao ključno gramatičko obilježje rečenice, predikativnost se ispoljava – kako smo vidjeli – u vidu gramatičkih značenja lica, vremena i načina. Raznolikost gramatičkih značenja postiže se promjenama formalnog ustrojstva rečenice. Te se promjene mogu nazvati *oblicima rečenice*. Ukupnost oblika rečenice čini **gramatičku paradigmu rečenice**. 161

Tako bi, npr., rečenica: *Dijete spava* – imala paradigmu: *Dijete je spavalo. – Dijete će spavati. – Dijete bi spavalo. – Kad bi samo dijete spavalo! – Neka dijete spava...*

Ciljna usmjerenost rečenice

162 U procesu sporazumijevanja rečenica se može upotrijebiti ili da se njome prenese obavijest ili da se zatraži obavijest ili da se sugovornik potakne na nešto. S obzirom na to, dakle, kakav se komunikacijski cilj želi postići upotrebom rečenice, razlikuju se **izjavne**, **upitne** i **poticajne rečenice**.

Izjavne rečenice

163 Izjavnim se rečenicama prenosi obavijest. One sadrže saopćenje o kakvu događaju, činjenici ili pojavi iz stvarnosti, bilo da se nešto tvrdi bilo da se nešto niječe:

Ostaviše majku u teškoj žalosti. (BE) – *Na Ruzveltovom grobu nikad nisam bio.* (ZDŽP) – *Bila je ta zima snjegovita.* (ĆSM)

164 Izjavnim je rečenicama svojstvena izjavna intonacija (rečenična melodija), koja se odlikuje padom na kraju rečenice. U pismu se iza izjavnih rečenica stavlja tačka.

Upitne rečenice

165 Upitnim se rečenicama postavlja pitanje. Po svome općem značenju one se mogu podijeliti u tri vrste: *prave upitne, upitno-poticajne* i *upitno-retoričke.*

166 Prave upitne rečenice upotrebljavaju se kada se želi što doznati. Njima se postavlja pitanje koje zahtijeva odgovor:

Kad će biti suđenje? (DŽKI) – *Šta je to rat, Mariću?* (HKP) – *Hoćeš li moći voziti?* (ETK)

167 Upitno-poticajnim rečenicama sugovornik se postavljanjem pitanja potiče na nešto (usp.: *Zašto stojite?* = *Ne stojte!*). Stoga ovakvo pitanje nužno ne zahtijeva odgovor:

Što se ti, gnjido, praviš Kraljević Marko? (AID) – *Zašto ne svratiš do mene?* (MST) – *Šta knjavaš tu!* (IHT)

Na kraju upitno-poticajne rečenice ne mora stajati upitnik.

168 Upitno-retoričke rečenice sadržavaju pitanje koje ne zahtijeva odgovor, niti se odgovor očekuje. Ovakvim se pitanjem, zapravo, nešto tvrdi ili niječe, a jednoznačan odgovor proizlazi iz samog pitanja. Ako je pitanje u gramatički potvrdnom obliku, odgovor je niječan, i obrnuto. Na kraju upitno-retoričke rečenice upitnik također nije obavezan:

Zar bih mogao da ga skrivam poslije ovakve uvrede? (NIU) – *A ko te je silio da goniš konje u oluju.* (AMH) – *Nije li čovjek smrtan?* (razg.)

Sve su upitne rečenice obilježene uzlaznom upitnom intonacijom, zahvaljujući kojoj i rečenice koje po svome obliku nisu upitne mogu postati upitne. Na kraju takvih rečenica stavlja se upitnik: 169

Kriv sam? Prav sam? Odmetnik sam, bundžija, bjegunac? (HBT) – *Vi ste njegov sekretar?* (DŽAD)

Većina upitnih rečenica, pored osobene intonacije kao obilježja upitnosti, sadrži i koju upitnu riječ: upitnu zamjenicu ili zamjenički pridjev (*ko, šta / što, koji, čiji; kakav, kolik*...), upitni zamjenički prilog (*gdje, kuda, kamo, kada, zašto, kako, koliko*...) ili upitnu riječcu (*zar, li*). 170

Poticajne rečenice

Poticajnim se rečenicama sugovornik potiče na kakvu radnju, postupak i sl. Taj se poticaj najčešće prepoznaje kao zapovijed, zahtjev, poziv, molba, upozorenje, dopuštenje... Poticajne rečenice ne označavaju radnje ili pojave kao realnost, nego kao ono što se zahtijeva, na što se poziva, za što se moli i sl. Poticanje se najčešće obilježava imperativom: 171

Povedi i mene u grad... (NST) – *Ne budalesaj, dušo.* (EČL)

ali ono može biti obilježeno i na druge načine:

Da ti vidim modrice, Grozdano! (HHG) – *Da to više nikad nisi uradio!* (razg.) – *Slušati!* (razg.)

Iza poticajnih rečenica može stajati tačka ili uskličnik.

Usklične rečenice

Usklične se rečenice odlikuju emocionalno-ekspresivnom obojenošću. Takvu obojenost rečenica dobiva onda kad govornik želi iskazati svoje osjećanje (ushićenje, radost, iznenađenost, uzbuđenost, ogorčenje, gnjev, strah i sl.). Emocionalno obojene mogu biti i izjavne i upitne i poticajne rečenice, što znači da se sve one mogu ostvariti kao usklične. Usklične su rečenice obilježene uskličnom intonacijom, koja se odlikuje pojačanom silinom. Na kraju usklične rečenice stavlja se uskličnik. Ako se istodobno želi naglasiti i pitanje, uskličnik se kombinira s upitnikom: 172

Uđoh u Sevilju! (ZDŽP) – *Ubit će me!* (AID) – *Znaš li da se ovdje kolje! Kolje!* (JMS) – *Kakav si ti junak bio! Bože veliki, kakav junak!* (MSD) – *Zar si dotle stigao, jadni moj opanče?!* (AMH) – *Zar me još ima...?!* (NIU) – *Pusti me kući!* (DSP) – *Ne budi pomagač i zaleđe nevjernicima!* (MSD)

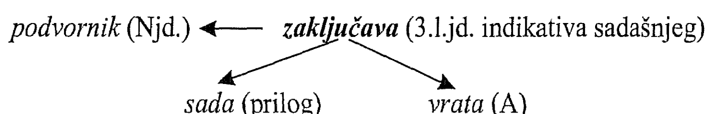
Uskličnost rečenica pojačavaju uzvici (*hej, o, oj, joj, ah, oh, uh, jao, fuj* i sl.): 173

Hej, vraže, sotono! (AMH) – *O, kakva bi to bila divota!* (MKS)

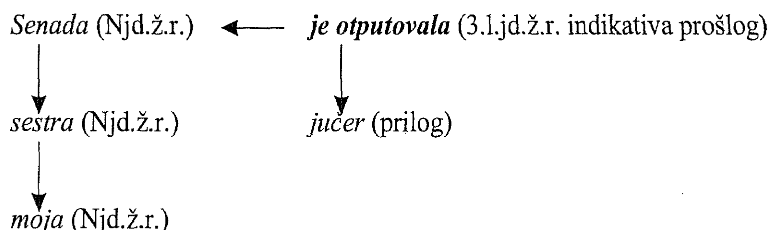
Gramatičko ustrojstvo rečenice

174 Na samom početku bilo je riječi o tome da su riječi u rečenici povezane po pravilima nizanja i slaganja (v. § S 2-6). Pravilima nizanja utvrđuje se redoslijed pojavljivanja riječi u rečenici, dok se pravilima slaganja uređuju gramatički odnosi među njima. Ovi se odnosi prepoznaju kao odnosi gramatičke zavisnosti: jedna riječ – kad je izabrana u nekom od svojih morfoloških oblika – uvjetuje ili omogućuje da se druga riječ u određenom morfološkom obliku uvrsti na određeno mjesto u rečenici. Ukupnost ovih odnosa može se nazvati **gramatičkim ustrojstvom rečenice**.

175 Osnovno gramatičko ustrojstvo rečenice u bosanskom jeziku čine **predikat** (oznaka: P), **subjekt** (oznaka: S), **objekt** (oznaka: O) i **adverbijalna odredba** (oznaka: AO). To su **samostalni rečenični članovi**. Oni se u rečenicu uvršćuju izravno, te stoga predstavljaju neposredne sastavnice (konstituente) rečeničnog modela (v. § S 177-179), npr.: *Podvornik sada zaključava vrata* (S + AO + P + O). Shematski to izgleda ovako:

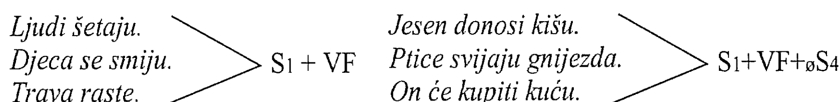
176 Pored samostalnih postoje i **nesamostalni rečenični članovi**. Oni ne spadaju u osnovno gramatičko ustrojstvo rečenice. Nesamostalni su rečenični članovi **atribut** (oznaka: A) i **apozicija** (oznaka: AP). Oni se u rečenicu uvršćuju posredno (preko kojeg supstantivnog rečeničnog člana), npr.: *Moja sestra Senada jučer je otputovala* (A + AP + S + AO + P):

Rečenični model

177 Svaka rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica nastaje po utvrđenom strukturnom obrascu. Taj se obrazac može nazvati **rečeničnim modelom**. Rečenični je model, tako, matrica po kojoj se uobličuju konkretne rečenice.

178 Do rečeničnog se modela dolazi apstrahiranjem velikog broja gramatički sličnih, a obavijesno različitih rečenica, npr.:

(S_1 = supstantivna riječ u nominativu, VF = glagol u ličnom gl. obliku, øS_4 = supstantivna riječ u besprijedložnom akuzativu)

Rečenični je model, dakle, niz simbola koji upućuju na to koje pozicije unutar rečeničnog ustrojstva valja popuniti kako bi se ostvarila konkretna rečenica.

Simboli od kojih se rečenični model sastoji nazivaju se njegovim *konstituentima*. Oni 179
mogu biti *obavezni* i *neobavezni*. Obavezni su oni konstituenti rečeničnog modela koje je nužno uvesti da bi se rečenicom prenijela zaokružena (potpuna) obavijest. Neobavezni su oni konstituenti kojima se obavijest samo proširuje. (Oni se obično stavljaju u zagradu.)

Samostalni rečenični članovi

Predikat

Predikat je jedini rečenični član koji sam sebi otvara mjesto u rečenici. Preko nje- 180
ga, izravno ili neizravno, u rečenicu se uvršćuju svi ostali rečenični članovi. To znači da predikat nije zavisan niti od jednog drugog rečeničnog člana, dok su svi ostali rečenični članovi, posredno ili neposredno, zavisni od predikata.

Predikat je neposredni nosilac predikativnosti, te stoga čini gramatičko jezgro re- 181
čenice: po njegovom gramatičkom značenju može se doznati gramatičko značenje najvećeg broja ostalih rečeničnih članova. Nosilac je gramatičkog značenja predikata glagol u ličnom glagolskom obliku. Stoga je lični glagolski oblik nužni konstituent predikata.

Predikat se odlikuje i leksičkim značenjem. Leksičko značenje predikata može bi- 182
ti obilježeno glagolskom ili neglagolskom leksemom. U ovisnosti o tome svi se predikati mogu podijeliti na **glagolske predikate** i **neglagolske predikate**. Uobičajeno je da se neglagolski predikati nazivaju **imenskim**.

Po svojoj strukturi glagolski predikati mogu biti **prosti** i **složeni**. Prosti glagolski 183
predikati sastoje se od jedne punoznačne glagolske leksemе, koja je nosilac i gramatičkog i leksičkog značenja predikata. Složeni glagolski predikati sastavljeni su od dviju glagolskih leksema – jedne nepunoznačne, koja nosi gramatičko, i jedne punoznačne, koja nosi leksičko značenje predikata.

Svi su imenski predikati složeni. Njihova složenost ogleda se u spoju glagolske 184
lekseme s neglagolskom. Glagolskom leksemom izriče se poglavito gramatičko, a neglagolskom leksičko značenje predikata.

Glagolski predikat

Prosti glagolski predikat

185 Svaki predikat koji je iskazan jednom punoznačnom glagolskom leksemom u prostom ili složenom ličnom glagolskom obliku jest prosti glagolski predikat. Ako je predikat izrečen prostim glagolskim oblikom, u tom je obliku ujedinjeno i njegovo gramatičko i njegovo leksičko značenje, npr.:

> ***Gledam*** *u nebo, iznad Venecije.* (ASS) – *Voz odmah* ***krenu****.* (SKP) – ***Hajdemo*** *u stijene.* (HHG) – ***Ne čudim*** *se mraku ni oblaku...* (SSM)

186 Ukoliko je predikat izrečen složenim glagolskim oblikom, pomoćni glagol nosi gramatičko, a osnovni glagol leksičko značenje, npr.:

> ***Služio je*** *vjerno Tvrtka.* (DSU) – *To* ***bi*** *u drugim okolnostima sigurno* ***učinila****.* (JMS) – *Država* ***će platiti****.* (AID) – ***Neću zaboraviti*** *skupu pouku.* (MST)

Složeni glagolski predikat

187 Složeni je glagolski predikat dvodijelna sintaksička konstrukcija koja nastaje udruživanjem nepunoznačnog (značenjski nepotpunog) glagola u *ličnom glagolskom obliku* i punoznačnoga glagola u obliku *infinitiva*. U toj je konstrukciji lični glagolski oblik nosilac gramatičkog značenja, dok je punoznačni glagol leksička dopuna.

> Složeni glagolski predikat može se ubrojiti u skupinu usložnjenih glagolskih predikata (v. § S 210-215), ali je uobičajeno da se on u školskim gramatikama izdvaja kao poseban tip predikata.

188 Nepunoznačni glagoli u sastavu složenoga glagolskog predikata pripadaju dvjema leksičkosemantičkim skupinama glagola – *modalnim* i *faznim glagolima*. Tako se svi složeni glagolski predikati mogu svesti na strukturni obrazac:

modalni / fazni glagol + punoznačni glagol

189 Modalni glagoli izražavaju različite nijanse modalnosti: mogućnost, htijenje, želju, nužnost, potrebu, namjeru i sl., a najčešći su: *moći, htjeti, morati, željeti, smjeti, trebati, umjeti, znati, uspjeti, namjeravati, nastojati, pokušati, usuditi se...*

> *Ni ta zemlja ispod njega* ***ne može*** *ga* ***raspoznati****...* (MKS) – ***Htio bih*** *mu* ***pomoći****.* (HBT) – *Prije noći* ***moram se vratiti*** *u Jerihon.* (ZDŽP) – ***Želio je provući se*** *kroz Bosnu do mora.* (DSU) – ***Ne smijemo zaboraviti*** *da i Hasan ima veza.* (MSD) – *Računam da ćeš mi ti kazati ako* ***bih trebao znati****.* (DŽKI) – *Čuli smo dakle riječi što nam* ***umiju*** */ Nešto novo* ***reći*** (MDK) – ***Ne znam govoriti*** *njezinim riječima.* (HBM) – *I* ***usuđuješ se moliti*** *milost za onog buntovnika...* (DŽKI) – ***Pokušao sam*** *Halila* ***dozvati*** *još jednom...* (DŽAD)

Fazni glagoli obilježavaju različite faze procesa označenog punoznačnim glagolom, a najčešći su: *početi, stati, nastaviti, produžiti, prestati, prekinuti...* 190

*Zato **smo počeli trljati** oči.* (HKP) – *Nekoliko trenutaka privikavao sam oči dok **nisam počeo raspoznavati** prilike.* (DŽAD) – *Lina polagahno otvori ormar i **stane se oblačiti** šutke.* (HBM) – ***Stadoše umirati** djeca...* (IKT) – *Kasim **je prestao pjevati**.* (DSP) – *Kad je vidjela u šta sam se zagledao, **prestala je plakati** i stala kraj mene...* (IHT)

Dopunski punoznačni glagol u sastavu složenoga glagolskog predikata može imati i oblik prezenta. Tada se on s modalnim / faznim glagolom povezuje veznikom *da* i gramatički se slaže sa subjektom, npr.: 191

***Ne mogu** više **da podnesem** tog čovjeka.* (SKP) – *Žena **nije uspjela da izgori**.* (ZDŽP) – ***Počeli su da** me se **tiču**...* (MSD) – *A žena njegova, u Novom Pazaru, **nije prestala da sanja** snove...* (ĆSM)

U bosanskom je jeziku uobičajena upotreba dopunskoga predikativnoga glagola u obliku infinitiva. 192

Imenski predikat

Kada se leksičko značenje predikata izriče neglagolskom leksemom, nastaje sintaksička konstrukcija koju zovemo imenskim predikatom. Imenski je predikat složena sintaksička kategorija koja u sebe uključuje najmanje dvije potkategorije: **kopulativni predikat** i **semikopulativni predikat**. Zajedničko je obilježje obaju tipova imenskog predikata prisustvo neglagolske lekseme koja se naziva *leksičkim jezgrom*. 193

Kopulativni predikat

Kopulativni se predikat sastoji od kopulativnog (sponskog) glagola *biti* u ličnom glagolskom obliku i leksičkog jezgra. Njegov je, dakle, strukturni obrazac: 194

kopulativni glagol "biti" + leksičko jezgro

Kopulativni glagol *biti* nema nikakvog leksičkog značenja; njegova se funkcija svodi na obilježavanje predikativnosti.

Leksičko značenje kopulativnog predikata izriče se leksičkim jezgrom. Kopulativnim se predikatom subjekt identificira ili mu se pripisuje kakva osobina. U ulozi leksičkog jezgra najčešće se javljaju: 195

– imenice: *Tabut **je samar**, a mi **smo jahači**.* (DŽLD) – *Smrt **je preseljenje** iz kuće u kuću.* (MSD) – *Ruke **su** tvoje plavi **dozivi** zore* (MDK)

– imeničke zamjenice: *Ne znam ni **ko si** ni **šta si**...* (HBT) – *...i vi **ste** moje **Ja**...* (AMH) – *On **nije bilo ko**.* (razg.)

– pridjevi: *Na obalama* ***smo****, uvijek, suviše* ***mudri****?* (HHK) – *A on će opet* ***biti siromašan****.* (NST) – *Njezina* ***je*** *duša* ***bila prazna*** *kao neispisana hartija...* (AMH)

– pridjevske zamjenice: ***Takav*** *im* ***je*** *Crni vezir...* (MKS) – *Jahić* ***je moj****!* (AID) – *Ja* ***sam taj****.* (razg.)

– redni brojevi: *Ja* ***nisam treći*** *koji je ovamo stigao iz Evrope...* (ZDŽP)

Poziciju leksičkog jezgra kopulativnog predikata također mogu popuniti:

– prilozi: *Za sporazum* ***je bilo prekasno****.* (AMH) – *Na ulicama* ***je bilo živo****.* (HBM)

– glavni brojevi: *Obale* ***su dvije****.* (razg.)

196 Supstantivne (imeničke) i adjektivne (pridjevske) riječi u ulozi leksičkog jezgra kopulativnog predikata stoje u obliku nominativa. Imenica u toj ulozi može imati i oblik instrumentala koji je uvijek zamjenjiv nominativom. Oblik instrumentala sasvim je uobičajen uz kopulativni glagol u prošlom vremenu, npr.:

> *U to doba* ***bjeh junakom****...* (BE) – *Ova značajka njegova karaktera* ***bila je*** *glavnim* ***uzrokom*** *da su se ljudi od njega odvrnuli...* (AMH) – *Dok* ***je*** *još* ***bio dječakom****, svatko je na njega vikao...* (AMH)

ali je uz kopulu u sadašnjem i budućem vremenu izrazito stilski obilježen.

197 Na koncu, u ulozi leksičkog jezgra kopulativnog predikata može se naći kongruentna supstantivna sintagma u obliku besprijedložnoga genitiva kao i prijedložno-padežni izraz kojim se opisno izražava kakva osobina koja se pripisuje subjektu:

> ***Bila je dobre volje****, kao što nije nikada.* (HBM) – *Kuća* ***je bila bez poda****...* (AMH) – *Ljudi* ***su bez nade****.* (razg.) – *Vaša* ***je*** *mržnja* ***iz straha****.* (AMH) – ***U snazi sam*** *još.* (SKP)

198 U toj se ulozi također može naći i konstrukcija s veznikom kao:

> ***Neka bude kao*** *i* ***ja****, pa me se ne treba bojati.* (AMH)

te konstrukcija s ličnim glagolskim oblikom:

> *Ajan okusi sa izvora,* ***bio je kakvog ga znam****...* (NIU)

199 U kopulativne se predikate često ubrajaju i oni u kojih glagol *biti* nije samo nosilac gramatičkog nego i dijela leksičkog značenja predikata. U takvim konstrukcijama glagol *biti* znači "postojati", "nalaziti se", "boraviti" i sl., te ga je stoga moguće zamijeniti ovim glagolima, npr.: *Odgovor* ***je*** *u knjizi.* > *Odgovor* ***postoji*** *u knjizi.* – *Knjiga* ***je*** *na stolu.* > *Knjiga* ***se nalazi*** *na stolu.* – *Oni* ***su*** *u Americi.* > *Oni* ***borave*** *u Americi...*

Leksičko se jezgro u ovakvim konstrukcijama pridružuje glagolu *biti* kao dopuna kojom se subjekt određuje s obzirom na neku okolnost u kojoj se nalazi. Stoga se u ulozi leksičkog jezgra uglavnom javljaju prilozi:

> ***Lijevo je*** *tamna borova šuma.* (HKP) – *Kula* ***je blizu****...* (NST)

ili prijedložno-padežni izrazi s adverbijalnim značenjem (najčešće mjesnim):

> ***Pored puta bile su** policijske karaule.* (ZDŽP) – ***Bili smo** već **na Medresetima**...* (ŠSI) – *Juče **sam bio u Kamengradu**.* (HHG) – *Moja svjetlost **je u nadi**.* (MDK)

Semikopulativni predikat

Semikopulativni predikat sastoji se od semikopulativnog (polusponskog) glagola u ličnom glagolskom obliku i leksičkog jezgra. Strukturni mu je obrazac: **200**

semikopulativni glagol + leksičko jezgro

Semikopulativni glagoli funkcionalno su slični kopulativnom glagolu *biti*, ali se od njega razlikuju po tome što, uz gramatičko, imaju i leksičko značenje. Njihovo je leksičko značenje, međutim, nepotpuno (označavaju samo tip pripisivanja sadržaja – imenovanje, nazivanje, proglašavanje i sl.), te im je stoga nužno pridružiti leksičko jezgro kao dopunu kojom će se obilježiti temeljno leksičko značenje predikata (tj. šta se pripisuje). **201**

Semikopulativni glagoli mogu biti neprijelazni (*postati, ostati, izgledati...*) i prijelazni (*smatrati, imenovati, proglasiti...*). I uz jedne i uz druge poziciju leksičkog jezgra popunjavaju supstantivne ili adjektivne riječi. Neprijelaznim semikopulativnim glagolima leksički se sadržaj predikata pripisuje subjektu, a prijelaznim objektu. **202**

Uz neprijelazne semikopulativne glagole: *postati, ostati, ispasti, izgledati, osjećati se, praviti se, činiti se, zvati se, prozvati se, nazvati se...* leksičko jezgro dolazi u obliku nominativa ili instrumentala: **203**

> *Sve **je** sada **postalo košmar**...* (JMS) – *Oni **su** već **postali nestrpljivi**.* (HKP) – *Trnine opet **ostaše puste**.* (EMZ) – *Iako mlađi, Džimšir **je** od brata **izgledao stariji**...* (ĆSM) – *I ocu uvijek ja **ispadnem kriv**.* (SKP) – *I sve mu **se činilo drugačije** negoli prije.* (AMH) – *Nijedna mi **ne izgleda** dovoljno **čvrsta**.* (NIU)

> *Majstorski je bacao koplje, a u njegovoj ruci **je** sablja **postajala zmijom**.* (MKS) – *I jednoga dana **postali su** opet stari **gospodarom** situacije...* (HBM) – *Ta **je** misao **postajala** gdjekada **jasnijom**...* (HBM) – ***Bila je ostala** rano **udovicom**.* (ĆSM) – *Ali se ipak **osjeća nesigurnim**...* (NST) – ***Osjeća se izigranim, prevarenim, zaboravljenim**.* (DŽAD) – *To joj (je) godilo, pa **se je pravila** još **čudnijom** nego što je bila.* (HBM) – *Ona mnogo toga zna, ali **se čini nevještom**.* (DŽAD)

Uz neke od ovih glagola leksičko jezgro može imati i oblik konstrukcije s veznikom *kao*:

> *Na njegovim prsima je ovo hrišćansko znamenje **izgledalo kao šmajser**.* (ZDŽP)

204 Uz prijelazne semikopulativne glagole: *zvati, nazvati, prozvati, imenovati, smatrati, držati, označiti, proglasiti, prikazati, učiniti...* leksičko jezgro dolazi u obliku instrumentala:

> *Ime joj je Mara, a svi **je zovu Grlicom**.* (HHG) – ***Zvali su** one što imaju **pametnim**, a one što nemaju – **budalastim**.* (HBT) – *Ostaviti samo toliko snage da vjeđe ne padnu po onom što **nazivam** svojom omeđenom **samoćom**.* (IHT) – *Tukli su ga, policija ga bičevala, **nazivala** ga **mangupom, barabom, konjokradicom, razbojnikom**.* (AMH) – *Cio svijet ga **(je) proglasio nesnosnim** i **opasnim** za ljudsko društvo...* (AMH) – *A vi **ste** tu mržnju **proglasili ljubavlju**.* (AMH) – *Neki **su** je **držali ljepoticom**...* (HBM) – *A kad Ibrahim reče: "Gospodaru moj, **učini** ovaj grad **sigurnim**, a mene i sinove moje od štovanja kumira Ti udalji!"* (KPK)

Uz neke od ovih glagola leksičko jezgro može imati i oblik akuzativa s prijedlogom *za*:

> ***Smatrali su** ga **za ludaka**.* (razg.)

ili konstrukcije s veznikom *kao*:

> ***Prikazali su** to **kao uspjeh**.* (razg.)

Širenje predikata

205 U bosanskome jeziku vrlo je živ proces širenja predikata. Ovaj proces označava uključivanje novih strukturnih komponenata u sastav predikata, a ostvaruje se na dva načina – **dekompozicijom** i **usložnjavanjem**.

Dekompozicija

206 Dekompozicijom se naziva razlaganje punoznačne glagolske lekseme na značenjski nepotpun glagol i glagolsku imenicu izvedenu od glagolske lekseme koja se razlaže, npr.: *razmjenjivati > vršiti razmjenu; ubiti > počiniti ubistvo; promijeniti > izvršiti promjenu*. Temeljno leksičko i gramatičko značenje predikata pritom se ne mijenja.

U dekomponiranoj predikatskoj strukturi nepunoznačni glagol u ličnom glagolskom obliku semantički je sveden tek na označavanje procesa; on je nosilac predikativnosti, dok je glagolska imenica u obliku akuzativa (a u pasivnoj konstrukciji u obliku nominativa) nosilac leksičkog značenja predikata. Predikati koji su nastali po strukturnom obrascu:

nepunoznačni glagol + glagolska imenica

zovu se **dekomponiranim predikatima**.

207 Od značenjski nepotpunih glagola u sastavu dekomponiranih predikata najčešće dolaze: *vršiti, izvršiti, obaviti, imati, držati, dati, voditi, pružiti, izraziti, činiti, učiniti, počiniti...*:

Ustajao je s ostalim dervišima da na nogama ***obavlja zikr.*** (EČL) – *U našem* ***se*** *gradu* ***obavlja regrutacija.*** (HKP) – ***Neću držati propovijed...*** (MSD) – ***Držao sam predavanja*** *na mnogim univerzitetima Evrope, Azije i Amerike.* (DŽAD) – *I prije i poslije njega* ***vođeni su*** *mnogi besmisleni* ***ratovi.*** (ZDŽP) – *Namjera mi je bila da svratim kod muselima... i da* ***povedem razgovor*** *o bratu, kao usput.* (MSD) – *Mahmut* ***je izrazio mišljenje*** *da će me oni ostaviti s Ramizom...* (MST) – *Na nju* ***je učinio*** *izvanredan* ***utisak.*** (HBM) – ***Pružila*** *mi* ***je utjehu.*** (razg.)

Uobičajeno je da se dekomponiranim predikatom naziva razloženi prosti glagolski predikat. Dekompozicija, međutim, zahvaća i punoznačne glagolske lekseme u sastavu složenoga glagolskog predikata, npr.: **208**

Mogao bi povesti parnicu. (MSD) – *Na ovom mjestu* ***možete obaviti namaz*** *– govorio je.* (IKT) – *Starost i jeste prokletstvo što* ***umije postavljati pitanja*** *ne nudeći odgovore.* (DSH)

Dekomponiranim se predikatima smatraju i oni kojima se ne može uspostaviti istovrijedna glagolska leksema, npr.: *počiniti zločin, izvršiti odmazdu, obaviti transakciju...* **209**

Usložnjavanje

Usložnjavanjem se naziva uključivanje jednog ili više novih članova u sastav predikata. Temeljno leksičko značenje predikata pritom se ne mijenja, ali se unose dodatne crte u njegovo gramatičko značenje. Po tome se usložnjavanje razlikuje od dekompozicije. **210**

Usložnjavanje jednako zahvaća i glagolske i imenske predikate, i to one njihove komponente koje izriču gramatičko značenje, koje su, dakle, nosioci predikativnosti. Predikati nastali kao rezultat procesa usložnjavanja nazivaju se **usložnjenim predikatima**. Kod svih usložnjenih predikata gramatičko i leksičko značenje izriču se odvojeno. **211**

Usložnjeni glagolski predikat

Usložnjavanjem prostoga glagolskog predikata nastaje poseban tip predikata – složeni glagolski predikat (v. § S 187-192), koji se može dalje usložnjavati na dva osnovna načina: **212**

1. *modalni / fazni glagol + modalni / fazni glagol + punoznačni glagol*

Složenom se glagolskom predikatu može dodati jedan ili više modalnih ili faznih glagola. U tom se slučaju samo prvi modalni / fazni glagol javlja u ličnom glagolskom obliku, a ostali modalni / fazni glagoli, kao i punoznačni glagol, stoje u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom *da* (najčešće kombinirano), npr.: *nastaviti plesati – pokušati nastaviti plesati; namjeravati doći – prestati namjeravati doći...*:

Smjeli smo početi raditi. (razg.) – ***Nije mogao prestati željeti da uspije.*** (razg.)

Rezultat je ovog vida usložnjavanja glagolskog predikata unošenje novih komponenata modalnosti u gramatičko značenje predikata.

213 2. *modalna perifrastična konstrukcija + punoznačni glagol*

Namjesto modalnoga ili faznoga glagola u sastavu složenoga glagolskog predikata može doći modalna perifrastična (opisna) konstrukcija koja se sastoji od kopule u ličnom glagolskom obliku i pridjeva ili prijedložno-padežnog izraza kao dopune, npr.: *moći pobijediti – biti sposoban / biti kadar / biti u stanju / biti u mogućnosti pobijediti; morati raditi – biti dužan / biti obavezan raditi...* Na taj se način precizira posebni tip obilježenog modalnog značenja, npr.:

Nisam** ja **dužna trpjeti** tvoje pasjaštine...* (AMH) – ***Spremni smo**, dakle, duša i ja, **trošiti** / vrijeme i papir, govorom nesputanim...* (ASS) – *Nikad **nisam bio kadar zaklati** kokoš, a nekamoli insansko biće.* (AID) – *Ja **sam u stanju** i **krivu Drinu ispraviti**, kamoli tebe.* (AID) – ***Bio je gotov poginuti. (razg.) – ***Željna sam** i **vidjeti** te...* (EČL) – ***Nevješt sam da predočim** šta mi se javi.* (NIU)

214 Namjesto kopulativnoga glagola u modalnoj perifrastičnoj konstrukciji može doći i koji drugi značenjski oslabljen glagol (najčešće glagol *imati*), npr.:

Imao sam moć da dokučim** nečiju misao...* (DŽAD) – ***Nisam imao snage da čekam. (MSD)

215 Spomenuta dva tipa usložnjavanja mogu se i kombinirati, npr.:

Nije bio u stanju odlučiti da nastavi raditi. (razg.)

Usložnjeni imenski predikat

216 Usložnjeni imenski predikat obrazuje se, kao i usložnjeni glagolski predikat, na dva osnovna načina. Temeljnoj imenskoj predikatskoj konstrukciji (kopulativni / semikopulativni glagol + leksičko jezgro) može se dodati:

1. modalni / fazni glagol (ili više njih), tj.:

modalni / fazni glagol + kopulativni glagol "biti" / semikopulativni glagol + leksičko jezgro

2. modalna perifrastična konstrukcija koja se sastoji od kopulativnoga glagola i pridjeva ili prijedložno-padežnog izraza, tj.:

modalna perifrastična konstrukcija + kopulativni glagol "biti" / semikopulativni glagol + leksičko jezgro

217 U ovakvim je konstrukcijama samo prvi glagol – bilo da je modalni ili fazni bilo da je kopulativni – u ličnom glagolskom obliku, dok su ostali glagoli u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom *da*. Uobičajeno je upotrijebiti prezent s veznikom *da* onda kad se temeljnoj imenskoj predikatskoj konstrukciji dodaju dva ili više modalnih / faznih glagola.

U gramatičko značenje usložnjenih imenskih predikata nastalih po prvom modelu unose se dodatne komponente modalnosti, npr.:

> ***Volim biti mrtva.*** (AMH) – ***Umiju biti kraljice*** *i* ***sluškinje.*** (DSU) – *Kako* ***bih*** *ja* ***mogao biti Rustem?*** (DŽKI) – *Biti udovica* ***ne mora biti teško.*** (DSH) – ***Ne bih želio biti*** *krivo* ***shvaćen.*** (IHT) – *On* ***nije*** *nikad* ***želio biti*** *nekim* ***vladarem*** *ljudi...* (EČL) – *Ona* ***mora ostati ista.*** (IHT) – *Bursa je sačuvala ljupkost i kad* ***je prestala biti prijestonica.*** (ZDŽP) – *Onda* ***se počela osjećati*** *sve* ***težom*** *i* ***razdraženijom.*** (HBM)

dok se kod onih nastalih po drugom modelu posebno precizira tip obilježene modalnosti, npr.:

> ***Odlučni su biti otvoreni.*** (razg.) – *Ja* ***sam u stanju biti ledolomac*** *na svome putu.* (AID) – ***Nismo spremni proglasiti*** *to* ***neuspjehom.*** (razg.)

I u jednom i u drugom slučaju temeljno leksičko značenje predikata ostaje nepromijenjeno.

Ispuštanje predikata

Predikat u rečenici može biti i izostavljen. Načelno, izostavljanje predikata moguće je u kontekstu iz kojega se sasvim jasno može razabrati o kojoj se predikatskoj sintaksemi radi, npr.: **218**

> *Kud svi Turci, tu i mali Mujo.* (posl.) – *Mi o vuku, a vuk na vrata.* (posl.)

Ispuštanje predikata u velikom je broju primjera uvjetovano stilskim razlozima, jer rečenica bez predikata nosi veću stilsku vrijednost. Tako je, npr., u tzv. nominativnim rečenicama: **219**

> *Četvrtak.* (HKP) – *Mahmurluk starih kapetana.* (ZDŽP)

te rečenicama s pojačanom uskličnom intonacijom:

> *Eto vojske!* (razg.) – *Evo pobjednika!* (razg.)

Najčešće se, međutim, predikat ispušta u dijalozima, u kojima se i inače izostavlja sve što se iz konteksta može razabrati: **220**

> – *Crno ili bijelo?*
> – *Bijelo.*
> – *Litru?*
> – *Pola.*
> – *Sodu?*
> – *Jok!* (AID)

Subjekt

221 Subjekt je supstantivna riječ u nominativu koja se s predikatom redovito slaže u licu i broju. U rečenično ustrojstvo subjekt se uvršćuje po predikatu. Predikatom se određuju gramatička svojstva subjekta, te se stoga kaže da subjekt gramatički zavisi od predikata.

Izuzetno, u usmenom narodnom pjesništvu, subjekt može imati i oblik vokativa, npr.: *Govori joj **Mujagin Halile**...* (PMH)

222 Subjekt je nominativni centar rečenice; njime se označava predmet o kojem se u rečenici govori. Budući da su supstantivne riječi pogodne da obilježe značenje predmetnosti, tipično je da upravo one budu subjekt. Tako se u toj ulozi najčešće javljaju:

– imenice: *A **čovjek** nikad nije suviše ponosan.* (MSD) – ***Pamćenje** vara.* (AID) – *Blaženo neka je moje **doba** kasnog dječaštva.* (ASS)

– imeničke zamjenice: *A **ja** sam njegova ljubavnica stara* (BAP) – ***Šta** je to?* (DŽKI) – *U ovom gradu od gladi **niko** izdahnuo / nije.* (ASS)

– brojne imenice i zbirni brojevi: ***Obojica** su već prošli jedan rat.* (JMS) – ***Četverica** su odustala.* (razg.) – *Dok Bošnjak odgoji jedno, umre mu **osmero**.* (DSP)

Također često poziciju subjekta popunjavaju supstantivizirane (poimeničene) riječi, prije svih:

– pridjevi: ***Revnosni** boluju bolest carstva kome služe.* (DSP) – *Mudar je bio **Visoki**...* (DSP) – ***Mladi** ne vjeruju starima.* (razg.)

– pridjevske zamjenice: ***Sve** je zapravo muzika sama.* (ASS) – ***Ono** je bilo slučajno, afektivno, a **ovo** namjerno, planski.* (AID) – ***Ovaj** je blijed, nikakav.* (AID)

– redni brojevi: *Jednoga blago u krilo mami, / **drugi** za čašču i slavom gori, / **treći** u skrajnjoj nevolji čami, / **četvrti** silnog Amora dvori.* (SBP) – *Oni **prvi** zategnuli nazad...* (DSP)

223 Adjektivne riječi u ulozi subjekta često zastupaju cijele sintagme u kojima su oni zavisni članovi. Kongruentna supstantivna sintagma – u kontekstima u kojima je njen upravni član zališan (suvišan) – svodi se na svoj zavisni član (tzv. supstantivat), koji funkcionalno i značenjski predstavlja cijelu sintagmu; usp.: *Ovaj* (< *ovaj čovjek* ili sl.) *je blijed, nikakav*; *Prvi* (< *prvi zarobljenik* ili sl.) *je progovorio*. Koja je ishodišna sintagma reducirana, može se doznati iz konteksta.

224 Subjekt u rečenici također mogu biti vezane sintagme (v. § S 72-74), i to one u kojima je upravni član promjenjiva riječ:

***Jedan od učenika** nije bio na izletu.* (razg.) – ***Neki među njima** odustali su od putovanja.* (razg.)

ali i one u kojima je upravni član nepromjenjiva riječ:

***Šest ljudi** je mrtvo.* (DŽKI) – *U ovome đulistanu / noćilo je **mnogo ptica**.* (SBP)

Poziciju subjekta mogu popuniti i druge nepromjenjive riječi. U toj se ulozi često javlja infinitiv: 225

Pa ipak je divno ***pripiti se*** *uza te i svojom kožom* ***udisati*** *mirise tvoje.* (DŽKI) – *Ne valja, sine,* ***biti u zavadi*** *sa svojim životom.* (AID)

a u posebnim slučajevima i ostale nepromjenjive riječi, npr.:

Zbog *je prijedlog.* (razg.) – ***Uh*** *je uzvik.* (razg.) – ***Zapisujući*** *je glagolski prilog sadašnji.* (razg.)

Ispuštanje subjekta

Subjekt je u 1. i 2. licu najčešće zališan (suvišan), te se stoga može ispustiti, npr.: 226

Volim crnu vranu u svojoj ruci nego goluba u državnoj! (AID) – *Ni traga o sebi ostaviti nećeš.* (ASS) – *Ljudi smo, zaboravit ćemo to.* (AID) – ***Isti ste,*** *samo se ti bojiš.* (MST)

Ispušteni subjekt u 1. i 2. licu redovito se može jednoznačno odrediti na osnovi predikata. Stoga se on naziva **sadržanim** ili **skrivenim subjektom**. Tako je, npr., jasno da je u prvoj navedenoj rečenici subjekt *ja*, u drugoj *ti*, u trećoj *mi*, a u četvrtoj *vi*.

Subjekt se i u 1. i 2. licu izriče ukoliko se želi posebno istaknuti, npr.: 227

Ja *pođoh.* (HHG) – ***Ti*** *si mudrac, odgonetaj!* (MKS) – ***Mi*** *imamo jako istančane sluhove.* (HKP) – ***Vi*** *me vrijeđate!* (razg.)

Subjekt u 3. licu može se izostaviti samo onda kad je iz konteksta potpuno jasno koja je leksema u ulozi subjekta, tj. kad je zališan, npr.: 228

Osjetih pokraj sebe oca. Savija cigaru. (SKP)

Da je subjekt u rečenici *Savija cigaru* imenica *otac*, vidi se iz rečenice koja joj prethodi. Budući da se ne može jednoznačno odrediti na osnovi predikata, ispušteni subjekt u 3. licu zove se **izostavljenim subjektom.**

Rečenice bez subjekta

Neke su rečenice gramatički tako ustrojene da ne omogućuju uvođenje subjekta. U njima, dakle, predikat ne otvara mjesto subjektu. Takve su, npr., rečenice: 229

U našem domu, o ocu se ne govori, nikad. (ASS) – *Nije bilo kraja njihovom razgovoru.* (MSDC) – *Nije mu ružno...* (SKP) – *Strah me je.* (DŽAD)

(O rečenicama bez subjekta v. šire § S 395-407.)

Slaganje subjekta s predikatom

230 Kako je već rečeno, subjekt se s predikatom gramatički slaže u licu i broju. Ako je predikatski glagol u 1. i 2. licu jednine ili množine, subjekti su lične zamjenice za 1. i 2. lice jednine ili množine. Uz predikatski glagol u 3. licu jednine ili množine mogu doći lične zamjenice za 3. lice jednine ili množine ili koja druga riječ u ulozi subjekta u jednini ili množini.

231 Ako je predikatski glagol (kopulativni, semikopulativni, modalni, fazni ili punoznačni) u složenom glagolskom obliku s pomoćnim glagolom *biti*, ili se u sastavu kopulativnog predikata javlja neka adjektivna riječ, tada se subjekt s predikatom obavezno slaže i u rodu, npr.:

> *Prvi je u klopku upao Zulfikar, naš vođa.* (HBT) – *Tako je govorila vračara Domulja...* (HHG) – *Hipici su me podozrivo gledali.* (ZDŽP) – *Djeca su veoma zdušno lupala u kapke, u tepsije, u tendžere i kotlove.* (HKP) – *Doskora je cijela dolina Spreče bila u rukama pljevaljskog muftije.* (EMZ) – *Ta lica – ženska su.* (SKP)

232 Pored općenitih pravila o slaganju subjekta s predikatom, valja spomenuti i neka posebna pravila koja se odnose na slaganje subjekta s predikatom u rodu i broju. Ovim se pravilima uređuju odnosi između pojedinih tipova leksema (ili sintagmi) u ulozi subjekta, s jedne, i predikata, s druge strane, utemeljeni na slaganju po obliku (gramatičkoj kongruenciji) ili po smislu (semantičkoj kongruenciji).

233 1. Riječi gramatičkog ženskog roda koje označavaju osobe muškog spola: *gazda, kolega, muftija, hadžija, komšija, sluga, vojvoda, harambaša* i dr. u jednini se u ulozi subjekta slažu s predikatom muškog (*Komšija je zaspao*), a u množini češće s predikatom ženskog (*Komšije su zaspale*), a rjeđe s predikatom muškog roda (*Komšije su zaspali*).

234 2. Kada se riječi gramatičkog ženskog roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola: *mušterija, kukavica, udvorica, pijanica, budala, varalica, tvrdica, uhoda, skitnica* i dr. – jave u ulozi subjekta, one se različito slažu s predikatom ovisno o tome da li označavaju muškarca (muškarce) ili ženu (žene).

a) Kada označavaju muškarce, u jednini se slažu i s predikatom muškog i s predikatom ženskog roda (*Skitnica je zaspao / Skitnica je zaspala*), a u množini uglavnom s predikatom ženskog roda (*Skitnice su zaspale*), rjeđe s predikatom muškog roda (*Skitnice su zaspali*).

b) Kada označavaju žene, slažu se i u jednini i u množini samo s predikatom ženskog roda, npr.: *Skitnica je zaspala. – Skitnice su zaspale.*

235 3. Kada se riječi gramatičkog srednjeg roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola: *piskaralo, njuškalo, tumaralo, trčkaralo, zanovijetalo, blebetalo, čeketalo, gunđalo, oklijevalo* i dr. – jave u ulozi subjekta, one se također različito slažu s predikatom ovisno o tome da li označavaju muškarca (muškarce) ili ženu (žene).

a) Kada označavaju muškarce, u jednini se s predikatom slažu i kao imenice muškog (*Njuškalo je zaspao*) i kao imenice srednjeg roda (*Njuškalo je zaspalo*), a u množini samo kao imenice srednjeg roda (*Njuškala su zaspala*).

b) Kada označavaju žene, s predikatom se i u jednini i u množini slažu samo kao imenice srednjeg roda, npr.: *Njuškalo je zaspalo. – Njuškala su zaspala.*

4. Zbirne imenice: *djeca, braća, gospoda, vlastela* u ulozi subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini, npr.: *Djeca su zaspala.* **236**

5. Zbirne imenice: *perje, lišće, granje, trnje, pruće* i sl. u ulozi subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Lišće je opalo.* **237**

6. Zbirne imenice: *čeljad, momčad, pilad, jarad, štenad, paščad, magarad* i sl. u ulozi subjekta slažu se s predikatom kao imenice ženskog roda u jednini (*Čeljad je zaspala*) ili kao imenice srednjeg roda u množini (*Čeljad su zaspala*). **238**

7. Brojne imenice tvorene sufiksom *-ica* (*dvojica, trojica, četverica...*) u ulozi subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini (*Dvojica su zaspala*) ili kao imenice muškog roda u množini (*Dvojica su zaspali*). **239**

8. Zbirni brojevi tvoreni sufiksima *-oje* (*dvoje, oboje, troje...*) i *-ero* (*petero, šestero, sedmero...*) u ulozi subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Dvoje je zaspalo.* **240**

9. Kada se vezane sintagme sastavljene od promjenjivih glavnih brojeva *dva, oba, tri* i *četiri* (te brojeva složenih s njima) i imenica muškog i srednjeg roda *a-vrste* – nađu u ulozi subjekta, slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini, npr.: *Dva su prijatelja zaspala. – Dva su sela zaspala.* Imenice muškog roda mogu se u ovakvim sintagmama s predikatom slagati i po svome rodu u množini, npr.: *Dva su prijatelja zaspali.* **241**

10. Kada se vezane sintagme sastavljene od nepromjenjivih glavnih brojeva (*pet, šest, sedam...*) ili količinskih priloga (*mnogo, malo, nekoliko* i dr.) i imenica muškog, ženskog ili srednjeg roda – nađu u ulozi subjekta, slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Pet je dječaka / djevojčica / sela zaspalo. – Nekoliko je dječaka / djevojčica / sela zaspalo.* Isto se odnosi i na sintagme u kojima je upravni član oblik tzv. skamenjenog akuzativa promjenjivih glavnih brojeva (oblikom imenica – *stotinu, hiljadu, tisuću, milion, milijardu...*), npr.: *Stotinu je dječaka / djevojčica / sela zaspalo.* **242**

Niz rečenica s različitim subjektima a podudarnim ostalim članovima može se ostvariti kao jedna rečenica s više subjekata. U tom se slučaju primjenjuju posebna pravila slaganja: **243**

1. Subjekti muškog i srednjeg roda u jednini slažu se s predikatom muškog roda u množini, npr.: *Otac i sin nisu zaspali. – Mače i janje nisu zaspali.* **244**

2. Subjekti ženskog roda u jednini slažu se s predikatom ženskog roda u množini, npr.: *Majka i kćerka nisu zaspale.* **245**

246 3. Subjekti različitog roda u jednini slažu se s predikatom muškog roda u množini, npr.: *Otac i kćerka nisu zaspali. – Otac i dijete nisu zaspali. – Majka i dijete nisu zaspali.*

247 4. Subjekti istog roda u množini slažu se s predikatom tog roda u množini, npr.: *Očevi i sinovi nisu zaspali. – Majke i kćerke nisu zaspale. – Sela i polja odjednom su oživjela.*

248 5. Subjekti različitog roda u množini slažu se s predikatom muškog roda u množini (*Šumarci, livade i polja odjednom su oživjeli*) ili s predikatom onog roda kojega je najbliži subjekt, npr.: *Odjednom su oživjeli šumarci, livade i polja. – Odjednom su oživjele livade, šumarci i polja. – Odjednom su oživjela polja, livade i šumarci.*

Objekt

249 Objekt je supstantivni (imenički) rečenični član u zavisnom padežu s prijedlogom ili bez prijedloga kojem u rečenici otvara mjesto glagol (ili, rjeđe, kakva druga neglagolska predikatska riječ) sa svojstvom jakog upravljanja (rekcije – v. § S 58-66).

250 Objekt u rečenici mogu biti sve supstantivne (*Prodali su* ***auto****. – Nismo* ***je*** *vidjeli od jučer. – Savladao si* ***dvojicu****.*) ili supstantivizirane sintakseme (*Odgajali smo* ***maloga****. – Zaustavili su* ***trećega****.*) te vezane sintagme (*Vidio sam* ***mnogo ljudi****. – Prepoznali su* ***jednog od nas****.*).

251 Rekcijom glagola utvrđuje se gramatički oblik objekta. Taj se njegov oblik ne može mijenjati, a da se smisao rečenice bitno ne promijeni, npr.:

Nastavnik je ispitao ***učenike****.*
Nastavnik (ga) je ispitao ***pred učenicima****.*
Nastavnik je ispitao (glasine) ***o učenicima****.*

252 U kojem će se obliku ostvariti objekt, ovisi o izboru glagolske lekseme, a ne o tome u kojem je obliku ona izabrana. Stoga supstantivna jedinica ostaje biti objekt u zadanome gramatičkom obliku uz različite oblike istoga glagola, npr.:

Nastavnik je ispitao (ispituje / će ispitati / bi ispitao...) ***učenike****.*
Zastidio se (zastidjet će se / zastidio bi se...) ***majke****.*

pa i u preoblikovanoj rečenici u kojoj se taj glagol ostvaruje u neličnom obliku, tj. kad izgubi funkciju predikata, npr.:

Nastavnik je dužan ispitati ***učenike****.*
Ispitavši ***učenike****, nastavnik je otišao.*

Nije se želio zastidjeti ***majke****.*
Zastidjevši se ***majke****, šutio je.*

253 Objekt se u rečenicu uvodi po leksičko-gramatičkim svojstvima glagola kao dopuna njihovu značenju. Zato je on najčešće neizostavni rečenični član. Njegovim ispuštanjem rečenica komunikacijski ne bi bila potpuna, npr.:

Seljaci prodaju stoku.	**Seljaci prodaju.*
Prihvatili smo se posla.	**Prihvatili smo se.*
Ljudi nisu bili svjesni opasnosti.	**Ljudi nisu bili svjesni.*

Kako je već rečeno, objektu u rečenici otvaraju mjesto glagoli sa svojstvom jakog upravljanja. Ostali glagoli ne otvaraju mjesto objektu, npr.: *Djeca su se igrala. – Oni su šetali. – Stražar je zaspao.* **254**

Glagoli koji uvode objekt u obliku besprijedložnog akuzativa zovu se *prijelaznim* (*tranzitivnim*) *glagolima*, a taj njihov objekt – **bližim** ili **izravnim objektom**. **255**

Glagoli koji ne mogu uvesti objekt u obliku besprijedložnog akuzativa, nego ga uvode u obliku kojeg drugog zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga zovu se *neprijelaznim* (*intranzitivnim*) *glagolima*, a njihovi objekti – **daljim** ili **neizravnim objektima**. **256**

Neprijelazni su također i svi glagoli koji se ne odlikuju svojstvom jakog upravljanja (rekcije), tj. oni koji uopće ne otvaraju mjesto objektu.

Bliži i dalji objekt međusobno se razlikuju i po stupnju obaveznosti navođenja. Bliži se objekt, zato što je sastavni dio glagolom označenog procesa, odlikuje višim stupnjem obaveznosti. On se, u načelu, može izostaviti jedino ukoliko je potpuno predvidiv (*Oni jedu /hranu/*) ili je s obzirom na obavijesno ustrojstvo rečenice suvišan (*Jesi li popravio auto? – Popravio sam.*). **257**

Izostavljanjem objekta glagolu se može pridodati kvalifikativno značenje, npr.: *On piše* (tj. *On je pisac*). **258**

Uz pojedine prijelazne glagole mogu stajati i dva bliža objekta (*Učim **ga arebicu***) te bliži i dalji objekt zajedno (*Uručio sam **mu poziv***). Isto tako pojedini neprijelazni glagoli mogu otvoriti mjesto dvama daljim objektima (*Zaprijetili su **mu izgnanstvom***). **259**

Bliži (izravni) objekt

Bližem objektu u rečenici otvaraju mjesto samo prijelazni glagoli. Prijelazni su glagoli značenjski izrazito raznoliki (kreativni – *izgraditi, sagraditi, napraviti, napisati...*; transformativni – *očistiti, poravnati, zagrijati, zakrpiti...*; perceptivni /opažajni/ – *osjetiti, vidjeti, ugledati, čuti...*; posesivni /glagoli posjedovanja/ – *imati, posjedovati* i dr.), ali im je svima zajedničko to što im je radnja izravno vezana za objekt, što znači da im radnja ili obuhvaća objekt ili je izravno usmjerena k njemu. To se vidi iz sljedećih primjera: **260**

*Zanemario je **rodbinu** i **prijatelje**...* (DŽKI) – *Proučio je **fatihu** i zamrzio svoju desnu **ruku**.* (MKS) – *Danas ću obilaziti jermenske **crkve** u Isfahanu.* (ZDŽP) – ***Noge** nisam osjećao nikako.* (HKP) – *U drugoj prilici sjeo bih i pisao **zapis**...* (ĆSM) – *Poiskah **štit** dobri da štiti me* (MDK) – *Čijoj majci mora **srce** grize?* (DŽLD) – *Pomilova **me**, i uzdahnu.* (SKP) – *Ja **ništa** ne znam.* (MSD) – *Zar i on ima **kuću**?* (HHG) – *Niko te nije zvao da **nas** ometaš.* (AID) – *Preduhitrio sam **vas**.* (NIU) – *Muka **me** hvata.* (MST) – *Uhva-*

tite prvu ***šestericu****!* (razg.) – *Te noći svi su došli samo da čuju tih* ***nekoliko rečenica****...* (ZDŽP)

261 Bližem objektu mjesto u rečenici otvaraju i neke riječi slične glagolima, kakve su *briga, strah, stid, sram*..., u konstrukciji s kopulativnim glagolom (tzv. oglagoljeni izrazi), npr.:

Briga ***mene*** *kako će me shvatiti.* (MST) – *I nije* ***ga*** *stid moje soli i hljeba.* (AMH) – ***Mene*** *je strah od tvog pogleda.* (HHG) – *Sram* ***te*** *bilo, Grozdano!* (HHG)

262 Pored oblika akuzativa, bliži objekt može imati i oblik besprijedložnoga genitiva. Razlikuju se dva takva slučaja – tzv. **slavenski genitiv** i **dijelni (partitivni) genitiv**. I jedan i drugi mogu se zamijeniti oblikom besprijedložnog akuzativa, i to slavenski genitiv bez promjene, a dijelni genitiv s promjenom značenja.

263 **Slavenski genitiv** može se upotrijebiti samo u niječnoj rečenici, npr.:

Ne vidim ni ***gudala*** *ni* ***gusala****...* (SKP) – *I on nema* ***odgovora****.* (ZDP) – *Visoko, kleto, gornje stoborje, / nigdje ti* ***drage*** *vidjet' ne mogu!* (SSM) – *Trčao je a nije osjećao* ***umora****.* (NST) – *Nikuda sad ne možeš, ja sam mrtav i ne ćutim više tvojih* ***muka****, nego ti se bezobrazno smijem u lice.* (AMH)

Zato što je rjeđi u upotrebi, slavenski je genitiv u odnosu na uobičajeni oblik akuzativa najčešće stilski obilježen.

264 Kad je bliži objekt nebrojiva imenica (kakva tvar i sl.) ili ona koja se obično ne broji i kad glagolska radnja zahvaća samo jedan dio ili neodređenu količinu onoga što ona znači, tada ona stoji u obliku genitiva koji nazivamo **dijelnim (partitivnim) genitivom**, npr.:

Daj mi ***luči*** *da ponovo potpalim...* (JMS) – *Stavi* ***duhana****, da zaustaviš krv.* (MSD) – *Zađe on, tako, svakog pazara pijacom, od seljaka do seljaka pa, ovdje* ***sira****, ovdje* ***kajmaka****, ovdje* ***masla****, sve tako na prstu zahvati...* (ZDP) – *... žalile su tada samo Musu – što kod takve majke neće* ***hljeba*** *jesti.* (ĆSM) – *E vidiš ti* ***sreće****!* (MST)

Upotreba akuzativa u ovakvim bi primjerima značila da je glagolskom radnjom u cjelini obuhvaćen imenicom označeni sadržaj (usp.: *Daj mi luč da ponovo potpalim*).

Dalji (neizravni) objekt

265 Daljem objektu u rečenici otvaraju mjesto neprijelazni glagoli, neke neglagolske predikatske riječi sa svojstvom jakog upravljanja (rekcije) te neki prijelazni glagoli. Dalji objekt nikad nije izravno povezan sa sadržajem riječi po kojima se uvršćuje u rečenicu, što znači da se ne može smatrati sastavnim dijelom tog sadržaja.

266 Uz **neprijelazne glagole** objekt može, ovisno o rekciji glagola, imati oblik svih zavisnih padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika besprijedložnog akuzativa. U obliku lokativa objekt je uvijek s prijedlogom, a u obliku dativa uglavnom bez prijedloga.

Objekt u obliku **besprijedložnoga genitiva** uvode glagoli s riječcom *se* – *prihvatiti se, latiti se, dočepati se, dojmiti se, sjetiti se, kloniti se, okaniti se, osloboditi se, odreći se, plašiti se, bojati se, stidjeti se, zaželjeti se, najesti se, napiti se, nagledati se, naslušati se* i dr., te glagoli *trebati, imati, ostati, nestati* kad se upotrijebe bezlično: **267**

> *Prihvati se* ***tespiha****.* (JMS) – *Sjećam se jedne* ***odaje****...* (IHT) – ***Čega*** *se prisjeća cvijeće dok umire u vazi, na reveru?* (HHK) – *I sve* ***me*** *čiste klonile se žene...* (MĆO) – *Plašio se* ***nečega****, bojao se* ***društva*** *koje mu je nekad najmilije bilo.* (HBM) – *I neka se ona* ***ničega*** *ne boji.* (AMH) – *Zasramiše se* ***starca****.* (AMH) – *Za tolike godine službovanja nagledao se i nasjekao bezbrojnih* ***glava****...* (MKS) – *Ah, da se dohvatiti druge* ***obale****...* (DSP) – *Nesta* ***blaga****, nesta* ***prijatelja****.* (posl.)

Objekt u obliku **genitiva s prijedlogom *od*** stoji uz manji broj glagola, npr.: *odučiti se, odviknuti se, uzdržati se, odustati, strahovati, bježati, zazirati, zavisiti, odudarati...*: **268**

> *I on (je) iz bojazni odustao* ***od mliva*** *pa udario u druge krađe.* (NST) – *A strahuju i* ***od sjekira****.* (DSU)

Objekt u obliku **besprijedložnog dativa** uvode glagoli s riječcom *se* – *radovati se, veseliti se, zahvaliti se, diviti se, čuditi se, obratiti se, javiti se, moliti se, udvarati se, umiljavati se, rugati se, osvetiti se, pokoriti se, prilagoditi se, povjeriti se, žaliti se, protiviti se, suprotstaviti se, oduprijeti se, sviđati se, dopadati se* i sl., te drugi neprijelazni glagoli koji mogu značiti korist ili štetu (*koristiti, pomoći, štetiti, škoditi, nauditi, smetati, lagati...*), odbojnost ili naklonost (*dosaditi, dodijati, dojaditi, omrznuti, omiliti...*), pripadanje (*pripasti, pripadati...*) i dr.: **269**

> ***Čemu*** *se to raduje duša?* (ASS) – *Momak se neshvatljivo brzo prilagođavao i* ***poslu*** *i* ***gospodaru****.* (DSU) – *Treći* ***im*** *se pridruži sa Ćosine glavice...* (HHG) – *Šta mi to opet ne dade da krenem za njim i da* ***mu*** *se javim?* (SKP) – *Mi služimo* ***Bogu****...* (SBP) – *Ovaj* ***mi*** *može samo smetati...* (DŽKI) – *A Bog će* ***ti*** *oprostiti, kćeri moja!* (EMZ) – *Slomljena joj volja, posao* ***joj*** *dodija i ona se nasloni jedan čas na prozor, da pogleda svijet.* (NST) – *Ni život ni smrt ne pripada* ***meni****...* (MDK)

Uz mali broj glagola objekt može stajati u obliku **dativa s prijedlogom *prema***. Takvi su, npr., glagoli *ohladnjeti, odnositi se, ophoditi se, ponijeti se*: **270**

> *... i na Ovom Svijetu se* ***prema njima*** *s dobročinstvom ophodi...* (KPK) – ***Prema nama*** *se odnose nemarno.* (razg.)

Dalji objekt u obliku **akuzativa** najčešće dolazi s prijedlozima ***u, na*** i *za*. **271**

Glagoli: *petljati se, pačati se, miješati se, zaljubiti se, razumjeti se, uživjeti se, uvjeriti se, vjerovati, sumnjati...* uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *u*: **272**

> *Ja se ne razumijem* ***u slikarstvo****.* (SKP) – *Vjerovao je* ***u pjesmu, u svijet, u sebe****.* (DŽAD) – *Da se ti nisi zaljubio* ***u nju****?* (ŠSI) – *Serdar-Avdaga uvijek*

*sumnja **u zločin**, i često ima pravo.* (MST) – *Neću da se miješam **u familiju**.* (AID)

273 Glagoli: *navići se, naići, naletjeti, nasrnuti, ličiti, misliti, paziti*... uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *na*:

*Navikavala se **na mene**?* (MST) – *Opet naiđoh **na** staro **oružje**...* (ZDŽP) – *Ona sada i ne misli **na mene**.* (HHG) – *Što ne paziš **na platno**?* (HHG)

274 Glagoli: *zalagati se, zauzimati se, opredijeliti se, zanimati se, interesirati se, udati se*... uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *za*:

*... ali mnogi hipici napustili su Katmandu... pa se polahko opredijeliše **za** stari dobri **Kabul**...* (ZDŽP) – *Zalažemo se **za promjene**.* (razg.) – *Udala se **za Hercegovca**.* (razg.)

275 Objekt u obliku **besprijedložnog instrumentala** uvode glagoli s riječcom *se* – *služiti se, koristiti se, baviti se, zanimati se, igrati se, oduševiti se, zadovoljiti se, ponositi se, dičiti se, proslaviti se, hvaliti se, oženiti se, zakleti se, odlikovati se, mazati se, napuniti se, natopiti se* i dr., te drugi neprijelazni glagoli koji mogu značiti vladanje čime (*vladati, ovladati, zavladati, upravljati, gospodariti, rukovati, rukovoditi, baratati*...), micanje čime (*mahnuti, mahati, maknuti, micati, trzati, vrtjeti, cupkati, trepnuti, zakrenuti*...) i dr.:

*Tamo se počeo baviti **lovom**.* (HBM) – *Istanbul se ponosio svojom **Kapali-čaršijom**.* (ZDŽP) – *Ni kraljevi se ne bi mogli podičiti takvim **imetkom**...* (AMH) – *Oženio se **siroticom**.* (razg.) – *Zemlja se natopila **kišom**.* (razg.) – *Čovjek je sapeo zemlju, gospodari **njom**!* (NST) – *Mirnim tim **Sarajem**... upravljao je tada valija.* (EČL) – ***Kraljevstvom** kraljuje kralj.* (ZDŽP) – *On odmahuje u znak pozdrava **desnicom**...* (EČL) – *Trepnuo je onim malim **očicama**...* (MKS) – *On zakrenu **glavom** nekoliko puta.* (NST)

276 Manji broj glagola otvara mjesto objektu u obliku **instrumentala s prijedlozima**. Tako, npr., glagoli *sresti se, miješati se, suosjećati, surađivati*... uvode objekt u instrumentalu s prijedlogom ***s(a)***:

*Njen se miris miješao **sa mirisom** kruške...* (IHT) – *Sreli smo se **s prijateljima**.* (razg.) – *Nije želio surađivati **s nama**.* (razg.)

a glagoli *žudjeti, čeznuti, povesti se, žaliti*... – s prijedlogom *za*:

*U ranoj je mladosti i sami Hidr žudio **za besmrtnošću**.* (IKT) – ***Ni za kim** nisam osobito žudio...* (NIU) – *Tko zna zašto su tužni ti naši pejsaži i **za čim** čeznu njihove tajne nevidljive duše.* (AMH) – *Ne povodi se **za neznalicama**!* (razg.)

277 Objekt u obliku **lokativa** najčešće dolazi s prijedlozima ***o, u*** i ***na***.

278 Glagoli: *govoriti, razgovarati, pričati, pripovijedati, kazivati, pisati, raspravljati, razmišljati, misliti, maštati, sanjati, sanjariti; ovisiti*... uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *o*:

Razmišljam ***o*** *tim svjetlosnim* ***prevarama****...* (SKP) – *Ja nisam ni sanjao* ***o bjekstvu****.* (HKP) – *Sisao sam njenu srž, gledao modro nebo i maštao* ***o svemu*** *i* ***svačemu****.* (DŽAD) – ***O vama*** *će se puno pisati.* (DŽAD) – *Mnogo ovisi* ***o tome*** *koliko su ljudi željni istine...* (DŽAD)

Glagoli: *sudjelovati, učestvovati, uživati, pretjerati, uspjeti, ustrajati, oskudijevati, ogledati se...* uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *u*: **279**

Sprva bi ponešto sudjelovala s njima ***u raspravi****...* (NST) – *Uživala sam* ***u*** *njenom* ***osjećanju*** *poniženosti i prevarenosti.* (JMS) – *Oskudijevali su* ***u hrani*** *i* ***odjeći****.* (razg.)

Glagoli: *zasnivati se, temeljiti se, iskaliti se, insistirati...* uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *na*: **280**

Taj sukob Alijin podsjetio (je) Muharemaginicu na minule događaje, pa (je) lutala u mislima: šta se sve iskalilo ***na njima*** *za ovo nekoliko dana!* (EMZ) – *Ta okolnost ne pogoduje dobru budući da ono insistira* ***na razlici, na demistifikaciji*** *zla,* ***na*** *njegovom trajnom* ***razobličenju****.* (DŽAD)

Neki neprijelazni glagoli (*prijetiti, zaprijetiti, mahati, naškoditi, nauditi...*) otvaraju mjesto objektu u dativu i instrumentalu bez prijedloga: **281**

Mahnula ***mi*** *je* ***rukom****.* (razg.) – *Prijetili su* ***im zatvorom****.* (razg.)

Uz **neglagolske predikatske riječi sa svojstvom jakog upravljanja** (**rekcije**) dalji objekt može, ovisno o njihovoj rekciji, imati oblik svih zavisnih padeža (izuzev oblika besprijedložnog akuzativa), ali najčešće stoji u obliku genitiva, dativa i instrumentala bez prijedloga. **282**

Pridjevi: *pun, sit, žedan, gladan, željan, vrijedan, dostojan, svjestan...* uvode objekt u obliku **besprijedložnoga genitiva**: **283**

Sit sam ***života****...* (HHG) – *Prostor je pun* ***ljudi*** *i* ***snova****.* (ZDP) – *Oboje smo mladi i gladni* ***života****.* (DSP) – *Nisi ni dostojan* ***toga****.* (AID) – *Svjestan sam* ***dogovora*** *i tvoja riječ jeste riječ opuštanja.* (NIU)

Pridjevi: *sklon, sličan, ravan, vičan, vjeran, odan, poslušan, dostupan, dužan, koristan, blizak, srodan...* te prilozi: *slično, lahko, teško, dobro, loše, drago, dosadno...* uvode objekt u obliku **besprijedložnog dativa**: **284**

Čovjek je sklon ***opipljivom*** *i* ***vidljivom****...* (IKT) – *Rječica je slična* ***meni****...* (MSD) – *Samo smrt* ***mu*** *je ravna, možda jača.* (DŽAD) – *Bio je čovjek odan* ***Bogu*** *i vičan* ***poslu****...* (razg.) – *Drago* ***mi*** *je što si mi sve ovo rekao.* (MST) – *Teško* ***tebi****, teško* ***tebi****, i opet teško* ***tebi****!* (MSD)

Pridjevi: *zadovoljan, rodan, oskudan, bogat, siromašan, krcat, nabijen, obilat, bremenit, obuzet, oduševljen...* uvode objekt u obliku **besprijedložnog instrumentala**: **285**

Razmišljao sam i o tome i vi ćete biti zadovoljni ovom ***kaznom****...* (MKS) – *O blaženi siromašni* ***duhom****!* (AMH) – *Cio (je) Koravac nabijen* ***narodom****...* (HHG) – *Svi su bili oduševljeni njenim lijepim* ***izgledom*** *i* ***trudnoćom****.* (JMS) – *Bosna je bogata* ***šumom****.* (razg.)

286 Rekcijski pridjevi (i od njih izvedeni prilozi) rjeđe uvode objekt u obliku kojeg zavisnog padeža s prijedlogom. Tako, npr., uz pridjeve *različit, drukčiji / drugačiji* (i odgovarajuće priloge – *različito, drukčije / drugačije*) objekt stoji u obliku **genitiva** s prijedlogom ***od*** (*Bila je različita* ***od ostalih***); uz pridjeve *ljubazan, popustljiv* – u obliku **dativa** s prijedlogom ***prema*** (*Bio je popustljiv* ***prema meni***); uz pridjeve *uvjeren, siguran* – u obliku **akuzativa** s prijedlogom ***u*** (*Bili su uvjereni* ***u pobjedu***); uz pridjeve *ponosan, naviknut* – u obliku **akuzativa** s prijedlogom ***na*** (*Nije bila naviknuta* ***na neimaštinu***); uz pridjeve *raspoložen, sposoban, zainteresiran* – u obliku **akuzativa** s prijedlogom ***za*** (*Nisam raspoložena* ***za razgovor***); uz pridjev *saglasan* (i odgovarajući prilog *saglasno*) – u obliku **instrumentala** s prijedlogom ***s(a)*** (*Saglasni smo* ***s*** *vašim* ***mišljenjem***); uz pridjeve *umjeren, nezasit* – u obliku **lokativa** s prijedlogom ***u*** (*Bila je umjerena* ***u piću***).

287 Neki **prijelazni glagoli**, pored bližeg objekta, otvaraju mjesto i daljem objektu u obliku genitiva, dativa i instrumentala bez prijedloga.

288 Manji broj prijelaznih glagola otvara mjesto daljem objektu u obliku **besprijedložnoga genitiva**. Takvi su glagoli: *lišiti, osloboditi, riješiti, sačuvati, poštedjeti...*:

Znao je i to da mu olakšanje dolazi otuda što ga ovakav ishod oslobađa svih onih nepotrebnih ***obaveza*** *koje je sebi htio naturiti na vrat.* (DŽKI) – *Poštedio nas je* ***lutanja****.* (razg.)

289 Glagoli koji znače davanje (*dati, predati, uručiti, poslati, darovati, pokloniti, pružiti, ponuditi, dodati, dijeliti, posuditi, pozajmiti, prodati, kupiti, odnijeti, donijeti...*) i saopćavanje (*reći, kazati, ispričati, saopćiti, javiti, navijestiti, napisati, pročitati...*) te neki drugi (*oprostiti, predbaciti, prigovoriti, zamjeriti, spočitati* i sl.) uvode dalji objekt u obliku **besprijedložnog dativa**:

Ja ***mu*** *ponudih mjesto...* (ŠSI) – *On prodaje mome* ***ocu*** *raznu robu...* (HKP) – *Pa, navijesti* ***njemu*** *kaznu bolnu.* (KPK) – *Pročitala* ***mi*** *je svoju pjesmu.* (razg.) – *Nikad* ***nikome*** *ovako nešto ne bih mogao oprostiti.* (SKP)

290 Glagoli: *nuditi, ponuditi, častiti, počastiti, služiti, poslužiti, opskrbiti, snabdjeti, obdariti, oženiti* i sl., te glagoli: *obradovati, iznenaditi, nadvisiti, nadmašiti, ukrasiti...* uvode dalji objekt u obliku **besprijedložnog instrumentala**:

Nude nas ***čajem****.* (IKT) – *Zaustavio se tek u osamljenom samostanu na padini, gdje ga je dočekao dugo traženi Franjo Gašpar i pomogao mu da siđe s konja, a zatim ga ponudio* ***vinom****,* ***kruhom*** *i trapiskim* ***sirom****...* (IHT) – *...počastio nas je* ***šerbetom*** *i crnom* ***kahvom****...* (ZDŽP) – *Iznenadila me je svojom* ***oštroumnošću****.* (razg.) – *Oženio je sina* ***udovicom****.* (razg.)

Neki prijelazni glagoli otvaraju mjesto daljem objektu u zavisnom padežu s prijedlogom. Tako, npr., glagol *udati* uvodi objekt u obliku **akuzativa s prijedlogom** ***za***: 291

Udali su je ***za stranca.*** (razg.)

Uz pojedine prijelazne glagole uz koje je bliži objekt manje obavezan mogu se pojaviti i dva dalja objekta. Takvi su, npr., glagoli saopćavanja (*pričati, pripovijedati, kazivati* i sl.): 292

Pričalo bi ***mu*** *sunce preko svojih toplih zraka* ***o nježnosti*** *hurija u džennetu...* (EČL)

Adverbijalna odredba

Adverbijalna je odredba neobavezni (fakultativni) rečenični član kojemu mjesto u rečenici otvara predikat. Ona se u rečenicu uvodi po rečeničnom sadržaju, a ne po leksičko-gramatičkim svojstvima sintaksema u poziciji predikata. Njome se rečenični sadržaj dodatno određuje, i to s obzirom na različite okolnosti pod kojima se vrši radnja ili traje stanje obilježeno predikatom. 293

Adverbijalna se odredba po svojoj poziciji u rečeničnom ustrojstvu bitno razlikuje od objekta, pa i onda kad između njih postoji oblička podudarnost, npr.: 294

Susreo se ***s prijateljima.***
Otišao je ***s prijateljima.***

U prvoj je rečenici predikatski glagol sa svojstvom jakog upravljanja *susresti se* dopunjen daljim objektom u obliku instrumentala s prijedlogom *s*(*a*) (*s prijateljima*). Bez ove dopune rečenicom se ne bi prenijela potpuna obavijest (usp.: **Susreo se*). U drugoj je rečenici radnja predikatskoga glagola bez svojstva jakog upravljanja *otići* dodatno određena s obzirom na oznaku društva. Ta se oznaka ovdje ostvarila u obliku instrumentala s prijedlogom *s*(*a*) (*s prijateljima*), ali se mogla ostvariti i u kojem drugom obliku (npr. *u pratnji prijatelja, u društvu prijatelja*). U svakom slučaju rečenica bi i bez ove odredbe bila obavijesno potpuna (usp.: *Otišao je*). Dakle, prijedložno-padežni izraz *s drugovima* na različite je načine uvršten u ove dvije rečenice: u prvu po leksičko-gramatičkim svojstvima predikatskoga glagola (kao obavezna dopuna), a u drugu po rečeničnom sadržaju (kao slobodna odredba).

Slično objektu, adverbijalna odredba također zadržava svoju poziciju i u preobličenoj rečenici, npr.: *Došao je* ***ovamo.*** – *Došavši* ***ovamo,*** *ostao je bez posla.*

Adverbijalna se odredba odlikuje izrazitom značenjskom raznolikošću. Njome se najčešće obilježava **mjesto** i **vrijeme**, te **način**, **uzrok** i **namjera**, ali nisu rijetka ni druga značenja. 295

Adverbijalna odredba može biti izrečena prilozima te funkcionalno preobraženim (adverbijaliziranim) supstantivnim sintaksemama u obliku kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga (tj. prijedložno-padežnim i padežnim izrazima). 296

U ulozi adverbijalne odredbe također mogu biti infinitiv, glagolski prilozi te predikatski apozitiv kao kondenzatori klauza u složenim rečenicama (v. § S 592-614).

297 Zahvaljujući svome značenju prilozi su najpogodniji da se njima izrekne adverbijalna odredba. U toj se ulozi ponajprije javljaju prilozi sa značenjem mjesta (*gore, dolje, ovdje*...), vremena (*jučer, danas, tada*...), uzroka (*zato, stoga, zašto*...), načina (*napamet, brzo, tako*...) i količine (*mnogo, malo, toliko*...). Kao deiktičko-supstitutivne (upućivačko--zamjenjivačke) riječi zamjenički prilozi zauzimaju posebno mjesto (v. § S 652-654).

Kao prilozi sintaksički se ponašaju i popriloženi prijedložno-padežni izrazi deiktičke (upućivačke) naravi kakvi su: mjesni – *na ovom mjestu, na tom mjestu*...; vremenski – *u to vrijeme, u ono vrijeme*...; načinski – *na ovaj način, na taj način*...; uzročni – *zbog toga, u vezi s tim, s obzirom na to*...; namjerni – *radi toga* i dr. Njih je najbolje zvati *priložnim izrazima.*

298 Poziciju adverbijalne odredbe češće popunjavaju prijedložno-padežni, a rjeđe padežni izrazi. Razlikuju se *kontekstualno uvjetovani* od *kontekstualno neuvjetovanih prijedložno-padežnih izraza.* U prvima se tip adverbijalnog značenja precizira upotrebom jednoznačnih prijedloga (npr.: *čelo* /mjesni/, *nakon* /vremenski/, *zbog* /uzročni/, *radi* /namjerni/, *u/s/prkos* /dopusni/...), dok se u drugima adverbijalno značenje temelji na leksičkosemantičkom suodnosu upravnoga i zavisnog člana adverbijalnoodredbene sintagme.

299 Kontekstualno uvjetovani prijedložno-padežni izrazi nastaju kao rezultat prijenosa (metaforizacije) značenja prijedloga. Za ovaj su proces najkarakterističniji prijedlozi koji primarno označavaju prostor (*od, iz, do, uz, nad, za, pred, iza, ispred, iznad, preko, kroz, niz, u, na, po*...). U različitim kontekstima prostorni prijedlozi dobivaju različita značenja: vremensko (*mucati od rođenja, odmarati se preko ljeta, doći u petak*...), uzročno (*proplakati od žalosti, čitati iz radoznalosti, stradati u poplavi*...), načinsko (*smijati se kroz suze, raditi preko ruke, pogledati ispod oka*...), namjerno (*otići po dijete, doći na iftar*...) i dr.

Prostorni se prijedlozi smatraju najstarijim. O tome svjedoči i činjenica da se oni široko upotrebljavaju za obilježavanje neprostornih značenja, dok se, s druge strane, nijedan neprostorni prijedlog ne upotrebljava za označavanje prostora. Prijedlozi koji označavaju prostor i vrijeme ubrajaju se u skupinu tzv. dimenzionalnih, a ostali prijedlozi u skupinu nedimenzionalnih prijedloga.

Adverbijalna odredba mjesta

300 Adverbijalnom odredbom mjesta obilježava se prostor za koji se veže radnja ili stanje obilježeno predikatom, a izriče se prilozima te padežnim i prijedložno-padežnim izrazima.

301 U ulozi adverbijalne odredbe mjesta javljaju se prilozi zamjeničkog i nezamjeničkog tipa:

Blagi su ***ovdje*** *prvom mrazu ručak.* (DSU) – *Zašto si upao* ***ovamo*** *i o čemu melješ?* (DŽKI) – ***Tu*** *stanuje smrt.* (EČL) – ***Negdje*** *vrisnu dijete i neka baba zaleleka pa zagrca.* (HHG) – *Krenuo sam* ***nekamo.*** (SKP) – ***Svuda*** *se*

radi, ***svuda*** *se sprema...* (HBM) – *A* ***gore****, uz čirak, Meho istresao dukate i broji...* (MKS) – ***Dolje*** *pod nama, duboko u kotlini, spavalo je selo.* (HHG) – *Prođoh malo* ***ulijevo****...* (DSP)

Mjesni zamjenički prilozi vrlo često popunjavaju poziciju adverbijalne odredbe. Njima se traži obavijest o prostoru (*gdje, kuda, kamo, odakle, otkuda, dokle*) ili se upućuje: **302**

a) na prostor koji se određuje prema sudionicima u govornom činu – *ovdje, ovuda, ovamo, odavde, odovuda, dovde* (u blizini govornika); *tu, tuda, tamo, odatle, otuda, dotle* (u blizini sugovornika); *ondje, onuda, onamo, odande, odonuda, donde* (podalje i od govornika i od sugovornika);

b) na neodređeni prostor (*negdje, nigdje, igdje, svagdje, svuda; nekuda, nikuda, ikuda, svukuda; nekamo, nikamo, ikamo; niodakle, niotkuda, nidokle...*).

S obzirom na obilježavanje pojedinih tipova mjesnog značenja, zamjenički prilozi nisu u dovoljnoj mjeri značenjski izdiferencirana sredstva.

U bosanskom jeziku (napose u razgovornom stilu) vrlo često dolazi do preplitanja upotrebe mjesnih zamjeničkih priloga *gdje, kuda* i *kamo* i od njih izvedenih priloga (*negdje, nekuda, nekamo...*). Prilogom *gdje* označava se smještenost na označenom prostoru (*Gdje je parkiralište? – Na obali.*), prilogom *kuda* savladavanje označenog prostora (*Kuda ste prošli? – Kroz poljanu.*), a prilogom *kamo* – cilj (*Kamo ste se uputili? – U Zenicu.*). U biranome izrazu valja paziti na te razlike.

Padežni i prijedložno-padežni izrazi u ulozi adverbijalne odredbe mjesta najbolje odražavaju svu raznolikost mjesnog značenja. S obzirom na karakter odnosa koji se uspostavlja između radnje ili stanja koje se prostorno određuje i supstantivne riječi u obliku zavisnog padeža kojom se označava prostor, tj. lokalizatora, mogu se izdvojiti četiri najšira tipa mjesnog značenja – *lokaciono, orijentaciono, ablativno* i *ciljno* ili *direktivno*. Za lokaciono i orijentaciono značenje važna je razlika između *statičnosti* (mirovanja ili kakva drugog stanja) i *dinamičnosti* (kretanja ili kakve druge akcije), dok je za ciljno značenje važna obavijest o tome da li se dostiže označeni cilj. **303**

Lokaciono značenje podrazumijeva da obilježena radnja zahvaća lokalizator, bilo da je smještena u njegovim granicama, bilo da ga na neki način savladava. Lokaciono se značenje najčešće obilježava: **304**

– genitivom s prijedlozima: *sred, nasred, usred, posred, navrh, uvrh, povrh, nadno, udno, podno, nakraj, ukraj, preko*:

Abal se probudio ***usred*** *neurednog* ***ateljea****.* (IHT) – *Sjeti se! – piše* ***navrh vriježa****.* (DŽLD) – *Sjedi* ***uvrh sećije****.* (SKP) – *Mati preleti* ***preko avlije****.* (SKP)

– akuzativom s prijedlozima *kroz, niz* i *uz*:

Protitravaju mi ***kroz sjećanje*** *kairske džamije.* (SKP) – *Lahku noć, Ivanka, lahku noć govorim ja i penjem se* ***uza stranu****.* (HHG) – ***Niz lice*** *vodene kliske kanjone dube.* (HHK)

– besprijedložnim instrumentalom:

Jedan je dječak išao ***gradom***... (DŽAD) – ***Dolinom*** *se širio miris borovine.* (razg.)

– lokativom s prijedlozima *u, na* i *po*:

Sreli su se ***u Hotči***. (DSU) – *Ledični su bili* ***na*** *najudaljenijim* ***stanicama***. (JMS) – *Ratovalo se* ***po bazarima, po mahalama, po sokacima*** *i* ***po kućama***. (ZDŽP)

305 Besprijedložnim se instrumentalom obilježava kretanje na širem prostoru (usp.: *Šetam ulicama*, ali ne: **Sjedim ulicama.* – **Šetam stolom.*), bez obavijesti o pravcu kretanja, dok se akuzativom s prijedlozima *kroz*, *niz* i *uz* označava tip pravca kretanja, i to prijedlogom *kroz* osnovni pravac, prijedlogom *niz* smjer odozgo nadolje, a prijedlogom *uz* smjer odozdo nagore.

306 Kada obilježena radnja ne zahvaća lokalizator, već se prostor na kome se ona vrši određuje u odnosu na lokalizator kao orijentir, takav se odnos prepoznaje kao značenje orijentacije. Ovaj se tip mjesnog značenja obilježava isključivo prijedložno-padežnim izrazima, a najčešće:

– genitivom s prijedlozima: *ispred, iza, iznad, ispod, između, pored, ponad, poviše, niže, pozadi, pokraj, kraj, do, kod, oko, okolo, čelo, blizu, naspram, izvan*:

Jednog jutra su ga zatekli ***ispod stabla***... (IHT) – *Idem* ***pokraj groblja*** *najtišim tapom i uzvijerenih očiju*... (SKP) – *Priđoh na prstima dušeku i bešumno kleknuh* ***pored nje***. (SKP) – *Zamišljen čovjek drži u ruci razvaljenu cipelu i gleda nekud* ***poviše nje***. (ZDP) – *Uđe Kemal i stade* ***naspram brata***. (NIU) – *Abdurahman je vitlao* ***oko sebe*** *i tukao sve odreda.* (NIU)

– akuzativom s prijedlozima: *uz, pred, za, nad, pod, među*:

Uz cestu, *čobanice s pletivom ustaju pred nama na noge.* (SKP) – *Lice je bio sakrio* ***među ruke***... (EČL) – *Poslije ode da natrga šušnja, i mi sjedosmo* ***pred kolibu***. (HHG)

– instrumentalom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod, među*:

Sjedim sam u vinogradu ***pred kolibom***. (HHG) – *Mnogo ih je* ***nada mnom*** *i još nije prošla noć.* (NIU) – *Uzalud je* ***za njim*** *skakutao hrapav glas kožarskog majstora*... (EČL)

– lokativom s prijedlogom *pri*:

Pri moru *je raslo nisko žbunje.* (razg.)

307 Instrumentalom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod* i *među* uglavnom se pretpostavlja statičnost (*Sjedio je pred kućom.* – **Prošao je pred kućom.*), dok se genitivom s odgo-

varajućim složenim prijedlozima: *ispred, iza, iznad, ispod* i *između* jednako pretpostavlja-ju i statičnost i dinamičnost (*Sjedio je ispred kuće. – Prošao je ispred kuće.*).

Genitivom s prijedlogom *između* obilježava se orijentacija u odnosu na dva lokalizatora (*Drveće je zasađeno između kuće i škole*), a instrumentalom s prijedlogom *među* – u odnosu na više od dva lokalizatora (*Drveće je zasađeno među kućama*).

Akuzativom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod i među* pretpostavlja se dinamičnost – kretanje ili kakva druga akcija koja se okončava na prostoru određenom u odnosu na lokalizator, te on stoga ima orijentaciono-ciljno značenje. **308**

Ablativno mjesno značenje podrazumijeva udaljavanje ili potjecanje od lokalizatora. Obilježava se genitivom s prijedlozima *od, iz* i *s*(*a*): **309**

Ti poznaješ samo one putove / Što prolaze / ***Od srca / I / Oka*** (MDK) – ***Iz*** *pješčanog* ***mora*** *rastu granitne stijene arabljanskih bregova.* (ZDŽP) – *Kumim Te Bogom, Veliki Bože, / skloni* ***sa svijeta*** *životinje!* (ASS)

Padežnim i prijedložno-padežnim izrazima s ciljnim ili direktivnim značenjem obilježava se cilj prema kome je usmjerena radnja. Razlikuje se *granična direktivnost* od *negranične direktivnosti*. Granična se direktivnost odnosi na dostizanje cilja, a najčešće se obilježava: **310**

– genitivom s prijedlogom *do*:

Doveo me ***do česme***... (MST)

– akuzativom s prijedlozima *u* i *na*:

Zamandalih vrata i uđoh ***u kuću***. (SKP) – *Danima vrebam / da zamuknu granate / prikunjaju snajperi / pa da odem* ***na Grlića-brdo*** (ASS)

Prijedlog *do* može se kombinirati s prijedlozima *u, na, pred, za, pod, nad, među* uz akuzativ (*Išao je sa mnom do na brijeg. – Dopratio me je do pred vrata.*). **311**

Negranična direktivnost znači opću usmjerenost ka cilju, a obilježava se: **312**

– genitivom s prijedlogom *put*:

Žena se opet dizala ***put mene***. (JMS)

– dativom bez prijedloga i s prijedlozima *k*(*a*) i *prema*:

Put se primicao ***stijeni***. (ZDŽP) – *Drvosječe i kosci hitaju* ***ka haremu***. (DSU) – *Krenuli su na kraju* ***prema brdima i šumi***. (JMS)

Adverbijalna odredba vremena

Adverbijalnom odredbom vremena označava se vrijeme za koje se veže radnja ili stanje obilježeno predikatom, a izriče se prilozima te padežnim i prijedložno-padežnim konstrukcijama. **313**

314 U bosanskom jeziku osobito je razvijen sistem vremenskih priloga, tako da oni vrlo često stoje u službi adverbijalne odredbe vremena. Njima se iznosi obavijest o vremenu ili se upućuje na već određeno vrijeme:

Nikad me nisu krivo pogledali, ni ružnu riječ rekli. (MST) – ***Ponekad** su se takvi razgovori vodili i gore u kolibi.* (ĆSM) – ***Tad** kamen uzeh ja.* (SKP) – ***Onda** je došlo proljeće kao vrisak.* (ZDP) – ***Sada** nemam nikoga osim sebe i tebe, Bože moj, i tuge svoje.* (MSD) – ***Doskora** je cijela dolina Spreče bila u rukama pljevaljskog muftije.* (EMZ) – ***Sinoć** si vikao.* (HHG) – ***Jutros** se jedan vrutak probudi u meni* (MDK) – ***Danas** nema više Huseina, ni tolikih hiljada pobunjenika...* (DSU) – *Idemo **sutra** u selo.* (SKP) – *Ovu je jadikovku pjevušila ona još **ljetos**...* (HHG)

315 Adverbijalna odredba vremena može biti padežni izraz. U toj se ulozi javljaju imenice koje označavaju vrijeme, i to u obliku:

– genitiva: *Ali **te noći** više nije zaspao.* (EČL) – ***Jednog jutra** su ga zatekli ispod stabla...* (IHT) – ***Druge godine** bilo je opet sijelo kod Nefe.* (NST)

– akuzativa: ***Tu noć** došli smo iza jacije u Vitez kod Teskeredžića i noćili.* (HBM) – ***Taj dan** je mislila samo na to da će oni odahnuti...* (JMS) – ***Svaku večer** sjedim na stijeni i gledam u dolinu* (HHG)

– instrumentala: *Čekali su nas **danima** po raskršćima...* (HBT) – ***Noćima** nisam mogla oka sklopiti.* (DŽKI) – ***Petkom** ne radim.* (razg.)

316 Uz oblike genitiva i akuzativa uvijek stoji obavezna odredba (determinator), bilo kao atribut, bilo kao apozicija. U načelu, vremenski je besprijedložni genitiv zamjenjiv besprijedložnim akuzativom ukoliko uz njega stoji atribut (*Plakala je svake noći / svaku noć*), a nije ukoliko uz njega stoji apozicija (*Umro je mjeseca marta*).

317 U obliku besprijedložnog instrumentala uglavnom dolaze dani u sedmici ili imenice s vremenskim značenjem u množini (i tada označavaju da radnja ili stanje izrazito dugo traju).

318 Adverbijalna odredba vremena može biti izrečena i prijedložno-padežnim izrazima. Uz prijedloge s primarno vremenskim značenjem (*nakon, uoči, prije, poslije...*) veći broj uglavnom prostornih prijedloga uz lekseme vremenskog tipa dobiva vremensko značenje (usp.: *usred dana, preko ljeta, oko ponoći, s proljeća, od zore, do sabaha; u podne, na Bajram, pred akšam, pod jesen, uz ramazan; u noći, po mraku...*). Tako susrećemo prijedložno-padežne izraze s vremenskim značenjem u obliku:

– genitiva: ***Poslije jela** oprao sam ruke nad leđenom...* (ĆSM) – *Jutros je, **usred ljeta**, snijeg pao, težak / i mokar.* (ASS) – *Zaorio se urlik što su ga još **za vojnikovanja** morali naučiti.* (MKS) – *Nije li on davno nestao i sada se pojavio, ili je ovdje oduvijek, **od mezozoika, neolita**?* (DŽAD) – *Već **do večeri** niče logorište na livadi naspram dvora u Bobovcu.* (DSU) – *Odmarat ćemo se **preko ljeta**.* (razg.)

– dativa: ***Prema svanuću*** *kiša je jače padala.* (razg.)

– akuzativa: *Budna i zabrinuta majka ga je* ***u sabah*** *dočekala.* (ZDP) – ***Za četiri nedjelje****, koliko su došljaci bili u njegovom hambaru, on ih je samo dva puta obišao.* (MKS) – *Pa zar ti ne znaš šta će biti* ***na carsku noć****?* (AMH) – *Ponekad se tako šarenio samo* ***uz svadbe****...* (ĆSM) – ***Pred zoru*** *se pojavi jedan starac...* (IHT)

– instrumentala: ***S*** *prvim* ***mrakom*** *zatvarane su vratnice.* (DSU)

– lokativa: ***U ratu*** *je sve to majstorski udešeno...* (HKP) – *Nad majčinom glavom, zarivenom* ***na rastanku*** *u tvoje grudi, stajao si bez i trunka onog osjećanja koje je* ***pri*** *tvom* ***povratku*** *vidjelo u njenom razdjeljku trag nekog podmuklog sječiva...* (SKP) – ***Po večeri*** *iskupiše se gosti, a Ile uđe u krčmu.* (HHG) – *Tumarali su* ***po mraku.*** (razg.) – *Vratit ću ti dug* ***o Bajramu****.* (razg.)

Budući da se vrijeme može smatrati apstraktnom lokacijom, i unutar padežnih i prijedložno-padežnih izraza s vremenskim značenjem mogu se razlikovati slični semantički tipovi kao kod mjesnog značenja (npr.: *svakog dana, svaki dan, danima, usred dana, preko dana, petkom, u petak...* – lokaciono vremensko značenje; *prije zore, oko zore, pred zoru, uoči ramazana, poslije ramazana, nakon ramazana...* – orijentaciono vremensko značenje; *od jutra, iz djetinjstva...* – ablativno vremensko značenje; *o Bajramu, na Jurjevdan* – ciljno vremensko značenje). 319

Adverbijalna odredba načina

Adverbijalnom odredbom načina obilježava se kakva okolnost koja utječe na kvalitet radnje ili stanja označenog predikatom. 320

Adverbijalna odredba načina izriče se prilozima i priložnim izrazima: 321

> ***Tako*** *ja njih, majčine sinove, gnječim.* (DSP) – *Donijela mu je* ***nekako*** *smrt u rukama, u ćasi.* (JMS) – *U Asimovoj kahvi ni jedan glas ne zvuči* ***vedro****.* (ZDP) – *Goveđi papci* ***ubrzano*** *zvone.* (HKP) – *Ne poznajem tvoje memle, nit u slike tvoje / srljam* ***suglavice****...* (HHK) – ***Na taj*** *se* ***način*** *ne može uspjeti.* (razg.)

Adverbijalna odredba načina može biti padežni izraz u obliku: 322

– genitiva: *Gledala me* ***razrogačenih očiju****.* (DŽAD)

– instrumentala: *O drugim svojim borbama, / sa drugim silnim šejtanskim / tvorbama – strastima i porocima, / što kroza me teku* ***potocima*** *– / da džabe ne trošim riječi!* (ASS) – *Konj je stajao prividno miran, i odjednom se okrenuo uokrug,* ***strelovitom kretnjom****...* (MSD)

Uz padežni izraz u obliku genitiva redovito, a uz onaj u obliku instrumentala vrlo često, stoji obavezna odredba (determinator). 323

U ulozi adverbijalne odredbe načina mogu se javiti i prijedložno-padežni izrazi (uglavnom s primarno mjesnim prijedlozima) u obliku: 324

– genitiva: *Posječen je iznenada* ***s leđa***. (DSU) – *Ivanka siđe s trešnje, pogleda me* ***ispod oka*** *i poravna haljinu.* (HHG) – *Razgovaramo* ***ispod glasa***. (HHG) – *Ono što je godinama čavilo i propadalo po rafovima i ćepencima, prošlo je odjednom, razgrabljeno i dato* ***podno ruke***, *kao za ilač.* (HBT) – *Nije se mogao sjetiti od čega je toliko umoran... ali je osjećao kako je na njega nalegao takav tegoban umor da bi* ***iz glasa*** *plakao kad bi za to imao dovoljno snage...* (DŽKI) – *Ušla je tiho,* ***bez šuma***. (MSD) – *Pogledala me je* ***preko ramena***. (razg.)

– akuzativa: *Nikuda sad ne možeš, ja sam mrtav i ne ćutim više tvojih muka, nego ti se bezobrazno smijem* ***u lice***. (AMH) – *Znaš i sam da su mi svu očevinu* ***na bubanj*** *razdijelili...* (MKS) – ***Kroz smijeh*** *je kazala...* (ETK) – *Promrmljao je nešto* ***niz bradu***. (razg.)

– instrumentala: *Nije ni Sinan* ***s travom*** *rastao, pa da kravi bude zalogajem.* (AMH)

– lokativa: *Župčani su došli* ***u gomili***... (MST) – *Je li on uplašio Kemala da pobjegne, je li on* ***na kocki*** *uništio Selima...?* (DŽAD)

325 S načinskim se značenjem često prepliću druga adverbijalnoodredbena značenja. Tako razlikujemo:

a) poredbeno-načinske adverbijalne odredbe (izriču se genitivom s prijedlogom *poput* te konstrukcijom s veznikom *kao*):

> *Mrak nas je obavio* ***poput*** *prozirnog* ***vela***... (IHT) – *Truba cvili* ***kao*** *isprebijano* ***kuče***. (ZDŽP)

b) instrumentno-načinske adverbijalne odredbe (izriču se najčešće genitivom s prijedlogom *preko* i akuzativom s prijedlogom *kroz*):

> ***Preko jedne riječi*** *razumjeli su sve...* (JMS) – *Sijaset jezika dao, da ih uče, / jedni od drugih, /* ***kroz jezike*** *da se upoznaju...* (ASS)

c) količinsko-načinske adverbijalne odredbe (izriču se najčešće genitivom s prijedlozima *do* i *preko*):

> *Njegov je život bio* ***do sitnica*** *izgrađen i zaokružen.* (AMH) – *Pio je* ***preko mjere***. (razg.)

Adverbijalna odredba uzroka

326 Adverbijalnom odredbom uzroka obilježava se uzrok vršenja radnje ili trajanja stanja označenog predikatom.

327 Adverbijalna odredba uzroka izriče se prilozima i priložnim izrazima:

> *Ali* ***zašto*** *bih kvario njenu naivnu sliku?* (MST) – ***Zato*** *svijet ide naopako.* (AID) – ***Stoga*** *im vjeruj.* (NIU) – *Uradila si to* ***hotimično***. (razg.) – *Napustio je posao* ***svojevoljno***. (razg.) – ***Zbog toga*** *sklapam očne kapke...* (IKT) – *Uspjeli smo* ***zahvaljujući tome***. (razg.)

te padežnim i prijedložno-padežnim izrazima u obliku:

– genitiva: *Oči su mu sijale iako bi morale biti mutne* ***od pospanosti****...* (DŽKI) – *Uoči rata,* ***od njih*** *se ulicom nije moglo / proći...* (ASS) – *Govorio sam* ***iz prkosa****, da naljutim Zafraniju...* (MST) – *Momci se zabrinuše* ***zbog*** *ove nagle* ***promjene****.* (DSU) – *Palme ovdje rastu* ***zbog toplote****, prašinu diže jak južni vjetar, a prangije pucaju* ***povodom*** *nekog velikog* ***praznika****.* (ZDŽP) – ***Uslijed*** *predanog* ***skakutanja*** *lahko nižem misli.* (NIU) – *A bi li* ***zarad nje*** *vjeru promijenio, iz dina izašao?* (EČL) – *Sada neka se zna / Da tagda u ruke vraga / Stigoh / Da* ***s njega*** */* ***Zbog blaga*** *da pogiboh* (MDK) – ***Bez Nezira*** *je sve bilo lakše u kući, ali šta dalje?* (JMS) – ***Kraj tebe*** *sam poludio.* (razg.)

– dativa: *I tako,* ***zahvaljujući Alibegu****, Firdus je dobio stalan i čvrst posao u konaku.* (MKS)

– akuzativa: *Čemu odjednom toliki bijes i nepovjerenje, kao da sam* ***za*** *sve* ***izgubljeno*** *kriv samo ja.* (HBT) – *Ovaj put se trgla* ***na*** *njen* ***glas****, jer je znala i nadala se da najavljuje supruga.* (JMS) – ***Uz toliki trud*** *morao je uspjeti.* (razg.)

– instrumentala: *Vidjela bi ih kako ucviljeni iza zida plaču, povrijeđeni nekom* ***nepravdom****...* (JMS) – *Činilo mu se da sve ono što je davno preživio istom sada preživljuje u takvom položaju i* ***sa takvim primanjem*** *stvari.* (AMH) – *Bio je siguran da će ona, ma šta pisalo na svitku, vidjeti da gospodin tuguje* ***za njom****...* (DŽKI) – *I strah me hvata* ***pred*** *ovom* ***bjelinom*** *hartije i ovom* ***mutninom****...* (SKP)

– lokativa: *Majku obliju suze i ona* ***u strahu*** *i* ***u sumnji*** *nadvije se još jače da čuje da li joj dijete diše.* (AMH) – *Sve je bilo kao ni na nebu ni na zemlji, i mi odličnici iz prvog reda krenusmo da čestitamo Akifu* ***na*** *ovako velikom* ***uspjehu****.* (SKP) – *Prepoznala sam je* ***po slici****.* (SKP) – *Čovjek zadrhti* ***pri pomisli*** *na smrt.* (razg.)

Prijedložno-padežnim izrazima obilježavaju se tri najšira tipa uzroka – *uzrok efektor, uzrok motiv* (*stimulator*) i *uzrok razlog*; sve tri se izriču genitivom, a međusobno se razlikuju po tipu posljedice što je izazivaju. Uzrok efektor izriče se genitivom s prijedlogom *od*, a posljedica je uz njega nevoljnog tipa (usp.: ***Od straha*** *spopala me drhtavica...* /BAP/); uzrok motiv izriče se genitivom s prijedlogom *iz*, a posljedica je uz njega voljnog tipa (usp.: *Fatima – tiho otegnuto i pobožno ju je dozivao,* ***iz straha*** *da bi jači glas prekinuo nit kojom se vraćala u ovaj svijet.* /JMS/); uzrok razlog izriče se genitivom s prijedlogom *zbog* (koji je specijaliziran za obilježavanje uzroka) i načelno nije neposredni izazivač posljedice (usp.: *Gledao sam ih i* ***zbog ljepote****.* /MSD/). **328**

Osim spomenuta tri tipa uzroka mogu se još razlikovati: *uzrok povod* (obilježava se genitivom s prijedlogom *povodom* / *prigodom* ili prijedložnim izrazom *u povodu*), *uzrok kriterij* (obilježava se genitivom s prijedložnim izrazom *na osnovi* / *na osnovu* te lokativom s prijedlogom *po*), *negativni uzrok* (obilježava se genitivom s prijedlogom *usljed* / *uslijed*), *pozitivni uzrok* (obilježava se dativom s prijedlogom *zahvaljujući*) i dr. **329**

Adverbijalna odredba namjere

330 Adverbijalnom odredbom namjere obilježava se cilj radi kojeg se poduzima neka akcija ili se, rjeđe, održava kakvo stanje, ili se pak izriče svrha postojanja čega.

331 U ulozi adverbijalne odredbe namjere najčešće stoje prijedložno-padežni izrazi u obliku:

– genitiva: ***Boga radi**, sagrađeno je ovo mjesto za vjernike.* (BE) – *Ostao je u bolnici **radi liječenja**.* (razg.) – *Šutjeli smo **zarad mira** u kući.* (razg.)

– akuzativa: *Zubeid mu je rekao da je to učinio **za spas** vjere.* (DŽKI) – *Vraćao sam se kući, **na** nezarađeni **ručak**...* (MST) – *Došao sam **po tebe**.* (JMS) – *Krenuli su **u potragu**.* (razg.) – *Jezik služi **za sporazumijevanje**.* (razg.)

– instrumentala: *Sufjan je **za** svojim trgovačkim **poslovima** mnogo putovao...* (DŽKI)

– lokativa: *Bio sam siguran da te je tvoj vezir poslao negdje daleko, daleko, **po** nekome važnom **poslu**.* (DŽKI)

332 U ulozi adverbijalne odredbe namjere često stoji popriloženi oblik dativa upitne zamjenice *što – čemu*:

> ***Čemu** toliki strah, / **Čemu** ovolika želja, / dok pada noćni prah?* (BAP) – ***Čemu** njihova junaštva ako se ničim ne mogu platiti?!* (DSP)

U posebnim funkcionalnim stilovima standardnog jezika (administrativno-pravnom, novinarskom i sl.) učestala je upotreba konstrukcija s prijedložnim izrazima *u cilju / s ciljem, u svrhu* (+ genitiv) i preko njih nastalih priložnih izraza *u tom cilju / s tim ciljem, u tu svrhu* u ulozi adverbijalne odredbe za namjeru.

333 Zbog logičke bliskosti uzroka i namjere (cilja) uzročni prilozi *zašto* i *zato* mogu se upotrijebiti za obilježavanje namjere, npr.: *Zašto* (tj. *s kojom namjerom*) *si došao? – Zato da te vidim.*

334 Prijedlog *zbog* obilježen je kao uzročni (kauzalni), a prijedlog *radi* kao namjerni (finalni). Prijedlozi *zarad(i)* i *porad(i)* u ovom pogledu nisu obilježeni, tj. mogu imati i uzročno i namjerno značenje.

Ostale adverbijalne odredbe

335 Pored adverbijalne odredbe mjesta, vremena, uzroka, načina i namjere u bosanskom jeziku susrećemo i adverbijalne odredbe sa značenjem:

– **količine**: *Zborio je **malo** – samo s ljudima kad se pozdravlja...* (ĆSM) – *Ja sam **mnogo** razmišljala dok nije ono nešto, što je bilo jače od mog srca, nadvladalo.* (HBM) – *Vidim da te **puno** zanima ova zgrada.* (IHT) – ***Suviše** je znao.* (MSD) – *Podrhta, **u tri maha**, tlo pod nama.* (SKP)

– **stupnja** ili **intenziteta**: *Kako je hladnoća bila **vrlo** jaka, to su u magazi stalno gorjele četiri velike mangale...* (EČL) – *Bakar se kupio tih dana **veoma** marljivo.* (HKP) – *Bog sami zna koliko sam se vukao po kući usnuo i dalek, **do guše** uronjen u san.* (DŽKI) – *... svejedno što je Kasim Dalkilič u lancima, i od gladi i batina na mučilištu iscrpljen **do nesvjestice**...* (DSP)

– **pogodbe**: *Nepotrebna (je), luda, nekorisna, ali mi se čini da bi **bez nje** ostalo samo pola svijeta...* (MST) – *...**kraj tebe** bi čovjek postao krajnja konzekvenca...* (IHT) – ***U slučaju opasnosti** povucite ručicu!* (razg.) – *Poludjet ću **pored tebe**.* (razg.) – ***Na** najmanji **vjetar** orah bi grebao po stablu kao neko ko želi da uđe u kuću.* (JMS) – ***Uz** vašu bismo **pomoć** uspjeli.* (razg.) – ***S takvom igrom** nećete pobijediti.* (razg.) – ***U takvim** se **okolnostima** čovjek obeshrabri.* (razg.) – ***Pri ovoj pameti** ja tamo ne idem.* (razg.)

– **dopuštanja**: ***Bez razloga** sam strepio da će me mučiti industrijskim napretkom svoje zemlje...* (ZDŽP) – *Od tog krupnog saznanja, **i pored** teškog **kulučenja**, on je živio punom dušom...* (MKS) – *Došao je... **mimo volje** svojih gazda.* (DŽAD) – ***I pored** svih **napora** nije uspio.* (razg.) – *Traži hljeba **kraj pogače**.* (posl.) – ***Unatoč** dobrim **preporukama** nisu ga primili.* (razg.) – *Sastanak je održan **usprkos protivljenju** većine.* (razg.) – *...nije više Rustem, **uza** svu svoju **dobrotu**, društvo ovima ovdje.* (DŽKI)

– **posljedice**: *Babo se **do suza** smijao.* (JMS) – *Djeci **na radost** i s njega su padali plodovi.* (JMS) – *...počnu se glasno i razuzdano smijati, **na** veliko **čuđenje** djece.* (JMS)

– **popratne okolnosti**: *Ušao je Andrija, **oborene glave, skrivena pogleda**...* (AMH) – *Otišli su **bez pozdrava**.* (razg.) – *Obukla se **uz plač**.* (DŽAD) – *Slušao sam **s nevjericom**.* (MSD) – *Pogledala je **u mimohodu** djecu...* (JMS)

– **društva**: *Ostani kod kuće **uz ženu i djecu**.* (razg.) – *Vama će biti lijepo **sa mnom**, dok se ja ne rasrdim.* (AID) – *Ona nije govorila o tom **s Muharemagom**...* (EMZ)

– **sredstva**: *Pucao je **iz** kratke **puške**, a zatim se hrabro branio golom **sabljom**.* (DŽAD) – *Sinoć sam je / **uz pomoć** dobrih **ljudi** / ubacio u tunel* (ASS) – *Lijepo je svirala **uz gitaru**.* (razg.) – *Tako se, eto, kupuje **pažnjom** i stari okorjeli derviš koji je mislio da je savladao sitne slabosti u sebi.* (MSD) – *Znam da ti jedva čeljad možeš prehraniti **s ono crkavice** što ti plate u konaku...* (MKS) – *Prvi je na konju ujahao u travničku tvrđavu, prvi je potpalio fitilje na carskim topovima, da se **na** njihovim **pucnjevima** raznese glas da je Bosna u domaćim rukama...* (MKS)

Adverbijalna odredba količine, stupnja ili intenziteta, pogodbe, dopuštanja, posljedice, popratne okolnosti, društva, sredstva i dr. većinom se izriču kontekstualno uvjetovanim prijedložno-padežnim izrazima, a značenje im se često može provjeriti testom preoblike u odgovarajuću zavisnu klauzu (surečenicu – v. § S 409 i 472), npr.: **336**

***Kraj tebe** sam poludio.* > ***Zato što sam bio kraj tebe**, poludio sam.*
***Kraj tebe** bi čovjek postao krajnja konzekvenca.* > ***Kad / ako bi bio kraj tebe**, čovjek bi postao krajnja konzekvenca.*
*Traži hljeba **kraj pogače**.* > *Traži hljeba **iako ima pogače**.*

Otišli su ***bez pozdrava.*** > *Otišli su* ***i pritom se nisu pozdravili.***
Bez razloga *sam strepio da će me mučiti industrijskim napretkom...* > ***Iako nisam imao razloga****, strepio sam da će me mučiti industrijskim napretkom...*
Bez nje *bi ostalo samo pola svijeta.* > ***Kad / ako ne bi bilo nje****, ostalo bi samo pola svijeta.*

Nesamostalni rečenični članovi

337 U skupinu nesamostalnih rečeničnih članova ubrajaju se atribut i apozicija. Oni ne spadaju u osnovno rečenično ustrojstvo.

Nesamostalnost se atributa i apozicije temelji na njihovu svojstvu da se u rečenicu uvršćuju posredstvom bilo kojeg rečeničnog člana iskazanog supstantivnom riječju, ne gubeći pritom svoju sintaksičku funkciju, npr.:

Glas ***dječiji*** *bio je prozebao i nevoljan.* (ZDP) – *Ja sam* ***taj*** *češalj / Koji ti razvađa vlasi* (DŽLD) – *Gledao je* ***onaj*** *orah kao nešto što je jače od njega...* (ĆSM) – *Po* ***uskoj*** *me stazi sunce njivi vodi.* (SAP)

E, što je mene ***brat*** *Lutvo znao ismijati!* (AID) – *To ti* ***materi*** *Hati sa Džidžikovca dokazuj!* (AID) – *Zašto si mi poslao Rubejida,* ***sina*** *Balabanovog, s crnim gajtanom za moj nedužni vrat?* (DSU) – *Preda mnom, u prvom redu, iza samog mog* ***vjeroučitelja*** *Muhamed-efendije,* ***imama****, klanja Muftija, u tankoj ljetnoj libadi od zelene svile.* (SKP)

338 Atribut se u rečenicu može uvrstiti i preko apozicije, jer je ona uvijek izražena supstantivnom riječju:

Otud su se najzad pojavili stričevi, i mi smo kliknuli: eto stričeva, a ***naš*** *rođak Hareklija kliknuo je zatim: eto i nje...* (ĆSM)

te preko drugog atributa izraženog supstantivnom riječju:

Život je sjena pod ***mojim*** *nogama.* (AMH)

339 Isto tako, apozicija se može uvrstiti preko atributa izraženog supstantivnom riječju:

U mladosti (je bio) veliki jaran ***pjesnika*** *Omera Hajama...* (ZDŽP)

Atribut

340 Atribut je nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu.

341 Ovisno o tome kojom se sintaksičkom kategorijom riječi izriče i – u vezi s tim – u kakvom se gramatičkom odnosu prema nadređenoj supstantivnoj riječi nalazi, atribut može biti **kongruentni** i **nekongruentni**.

Kongruentni atribut

Kongruentni se atribut izriče adjektivnim riječima, koje prate gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnih supstantivnih riječi (v. § S 45), npr.: **342**

U ***vinskim*** *sumaglicama jasnoće posvema tupe.* (HHK) – ***Lahak*** *vjetar miluje me po kosi.* (HHG) – *I tada s* ***tvoga*** *skrenuo sam puta...* (MĆO) – *Sultan Selim-han podiže* ***ovaj*** *hram...* (BE) – ***Jedno*** *dijete se klelo da je vidjelo* ***mrtvačku*** *glavu...* (IHT) – *Na* ***petoj*** *strani nalazim* ***novu*** *žrtvu.* (ZDŽP) – *Stigao sam* ***dogovorenog*** *dana.* (DSU)

U stilski neobilježenu izrazu kongruentni atribut stoji ispred supstantivne riječi od koje zavisi (usp. navedene primjere), a obrnuti je raspored stilski obilježen (usp.: *riječ Božija, kruh svagdanji...*; v. § S 682). Iznimku od tog pravila čine primjeri u kojima je: **343**

a) supstantivni rečenični član imenička zamjenica (v. § S 683), npr.: *Među njima nema ničeg* ***svijetlog****...* (DŽAD);

b) kongruentni atribut sastavni dio kakvog imena, npr.: *Sulejman Veličanstveni, Karlo Veliki, Bosna srebrena...*

Kongruentni atribut može, kao rezultat rečenične kondenzacije (v. § S 592), biti naknadno uvršten u rečenicu. U tom slučaju on stoji iza supstantivne riječi i od nje se odvaja zarezom, npr.: *Doveo si Begzadu,* ***najmlađu*** *i* ***najljepšu*** *– reče Abdurahman...* (NIU). Ovakvi se kongruentni atributi zovu *apozitivima.*

Značenje kongruentnog atributa određuje se u vezi sa supstantivnom riječju kojoj je podređen. Tako razlikujemo *kvalitativne*, *kvantitativne*, *posesivne* i *referencijalne* kongruentne atribute. **344**

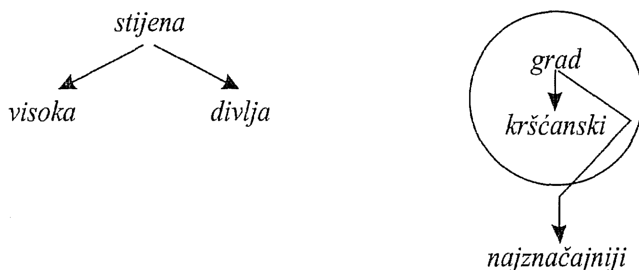
U ulozi kvalitativnog atributa stoje opisni pridjevi; njime se izriče kvalitet u užem smislu (*dosadni* posjetioci, *naporno* putovanje, *kitnjast* rukopis...). Kvantitativnim se atributom sadržaj supstantivne riječi određuje po broju ili količini, a u toj se ulozi javljaju promjenjivi glavni brojevi (*jedna* kuća, *dvije* ulice, *obje* noge...). Posesivni atribut označava kome pripada ono što je obilježeno supstantivnom riječju; u toj se ulozi uglavnom javljaju prisvojni pridjevi i prisvojne zamjenice (*Edinove* igračke, *njegova* sestra...). U ulozi referencijalnog atributa najčešće stoje pokazne i neodređene zamjenice te redni brojevi; njime se samo upućuje na pojam označen supstantivnom riječju (*ovaj* učenik, *neka* sela, *treći* svjedok...). **345**

Svaki kongruentni atribut može, u odgovarajućem kontekstu, na sebe preuzeti ulogu *diferencijalnog* atributa, tj. može biti iskorišten za razlikovanje predmeta tako da se njime aktualizira jedno, a isključuje drugo u kontekstu moguće svojstvo predmeta (ili – manje tipično – više takvih svojstava), npr.: *dosadni* (a ne *zanimljivi*) posjetioci, *jedna* (a ne *dvije*, *tri*, *četiri*...) kuće, *Edinove* (a ne *Lejline*, *moje*, *nečije*...) igračke, *ovaj* (a ne *taj, onaj, neki*...) učenik i sl. **346**

Uz jednu supstantivnu riječ može se pojaviti više kongruentnih atributa, npr.: **347**

Ivanka pjeva, a vjetar joj nosi pjesmu niz vinograde, ***nekoj drugoj*** *pjesmi...* (HHG) – ***Taj noćni žuti*** *sjaj iz njegove smole gasio se sa prvim zorama...* (ĆSM) – *Od* ***te njegove neoprezne ljudske*** *riječi imali bismo koristi i on i ja...* (MST)

U ovakvim su konstrukcijama atributi najčešće izrečeni različitim adjektivnim riječima – pridjevima, pridjevskim zamjenicama, rednim brojevima i dr. (usp. navedene primjere), a redoslijed im je utvrđen: prvo dolaze atributi izrečeni pridjevskim zamjenicama, potom oni izrečeni rednim brojevima, a iza njih atributi izrečeni pridjevima (v. § S 685-686). Ako su pak atributi izrečeni samo pridjevima, oni tada mogu imati ili jednak (npr..: *Vrh nas /je/* ***visoka, divlja*** *stijena...* /HHG/) ili različit značenjski (semantički) opseg (npr.: *Antiohija je postala* ***najznačajniji kršćanski*** *grad...* /IKT/). U prvom je slučaju redoslijed atributa slobodan (usp.: *visoka, divlja* stijena / *divlja, visoka* stijena), jer je značenjska veza supstantivne riječi sa svakim od atributa jednaka. U drugom je slučaju, međutim, redoslijed atributa utvrđen – oni se ređaju tako da je širina značenjskog opsega atributa srazmjerna njegovoj udaljenosti od supstantivne riječi (usp.: *najznačajniji kršćanski* grad – **kršćanski najznačajniji* grad) – jer supstantivna riječ stoji u tješnjoj semantičkoj vezi s kontaktnim nego s distantnim atributom (atributima; v. § S 684). Ta se razlika shematski može predstaviti ovako:

348 Iako nesamostalan, kongruentni se atribut u nekim slučajevima ne može izostaviti. Takav se atribut naziva **obaveznom odredbom** (determinatorom). Obaveznost uvrštavanja kongruentnog atributa može biti sintaksičke ili semantičke naravi.

349 Sintaksički je atribut obavezan s obzirom na značenje cijele rečenice; bez njega rečenica komunikacijski nije upotrebljiva. Sintaksički obavezni atributi najčešće dolaze u konstrukcijama sa:

– vremenskim genitivom: *Vraćajući se* ***jedne*** *noći iz ribolova, ubrzavao sam korak...* (SKP)

– kvalitativnim genitivom: *Odabere jedno putničko odijelo* ***smeđe*** *boje.* (HBM)
– načinskim genitivom: *Slušali su* ***naćuljenih*** *ušiju.* (razg.)
– popratnookolnosnim genitivom: *Samo je ona stajala* ***stisnutih*** *vilica.* (JMS)
– vremenskim akuzativom: ***Taj*** *dan nije se govorilo ni o čemu drugom do o tome.* (AMH)

– načinskim instrumentalom: *Petar je urlao* ***groznim, razderanim*** *glasom.* (AMH)
– uzročnim instrumentalom: *Pobijedili su* ***sudijinom*** *zaslugom.* (razg.)
– kvalitativnim instrumentalom: *Zavolio sam djevojčicu s* ***krupnim*** *očima.* (razg.)

U konstrukcijama s kvalitativnim instrumentalom atribut je obavezan samo onda kad su te konstrukcije zamjenjive konstrukcijama s kvalitativnim genitivom (v. § S 363).

Semantički je atribut obavezan s obzirom na značenje supstantivne riječi koju određuje. To su uglavnom riječi sa širokim značenjskim opsegom (*način, pitanje, okolnost, stvar, slučaj, prilika* i sl.), kojima atributi povećavaju obavijesnost, npr.: **350**

Bilo jedno ili drugo, ili obadvoje, odgovorio je na ***svoj uobičajeni*** *način...* (MST) – *Onda je, ne zaustavljajući se, nastavio da govori o* ***raznim*** *pitanjima...* (MST) – *Radili smo u* ***teškim*** *okolnostima.* (razg.) – *To je* ***važna*** *stvar.* (razg.)

Nekongruentni atribut

Nekongruentni se atribut izriče funkcionalno preobraženim (adjektiviziranim) supstantivnim i, rijetko, adverbijalnim sintaksemama, koje ne prate gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnih supstantivnih sintaksema. U stilski neobilježenu izrazu nekongruentni atributi stoje iza upravne supstantivne riječi (tj. u postpoziciji; v. § S 687). **351**

Od adverbijalnih sintaksema u poziciji nekongruentnog atributa mogu se naći prilozi, npr.: **352**

Sjedeljke ***udvoje*** *postajale su češće.* (DSU) – *A s njom je ostarjelo i njezino* ***naizvrat*** *shvaćanje.* (NST)

Mnogo češće ulogu nekongruentnog atributa na sebe preuzimaju supstantivne sintakseme, prije svega imenice, u obliku kojeg padežnog ili prijedložno-padežnog izraza: **353**

Miriše polje ***pelina.*** (BAP) – *Svi ćoškovi* ***u kući*** *bili su prazni...* (ĆSM)

ali i imeničke zamjenice:

Od sjene moje druzi ***mi*** *bježahu...* (MĆO) – *Priča* ***o njoj*** *daleko se raznijela.* (razg.)

Po načinu na koji nastaju, nekongruentni se atributi mogu podijeliti u dvije skupine: *nekongruentni atributi uz konkretne imenice* i *nekongruentni atributi uz deverbativne i deadjektivne imenice.* **354**

Nekongruentni atribut uz konkretne imenice

Nekongruentni atributi uz konkretne imenice nastaju u procesu sintaksičke kondenzacije (tj. preoblike predikativnih struktura u nepredikativne – v. § S 592-594), npr.: **355**

knjiga koja je pod pazuhom ⟶ *knjiga pod pazuhom*

356 Nekongruentni atributi uz konkretne imenice mogu imati raznolika značenja, a najčešće značenje *posesivnosti* (prisvajanja), *kvaliteta* (kakvoće), *partitivnosti* (dijelnosti) i *namjene* (svrhe).

357 Nekongruentnim atributom s **posesivnim** značenjem obilježava se posjednik kome pripada ono što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Ako upravni član ovih sintagmi obilježimo sa N1, a zavisni sa N2, onda se one mogu svesti na obrazac: *N2 ima / posjeduje N1* (npr.: *prsti ruke – ruka ima prste*).

358 Nekongruentni atribut s posesivnim značenjem može imati oblik:

– besprijedložnoga genitiva: *Tijelo* ***jahača*** *bilo je čvrsto sraslo s konjem*... (IHT) – *Jednog dana pisar je zatražio sliku njenog* ***oca***... (ĆSM)

– besprijedložnog dativa: *Njena ruka nađe* ***mi*** *se opet na kosi.* (ZDP) – *Otkuda ime* ***gradu****?* (IKT) – ***Djetetu*** *su ruke pocrvenjele.* (razg.)

– genitiva s prijedlozima *u* i *kod*: ***U cara*** *dosta askera, nek nas brani!* (EMZ) – *Golemo je srce* ***u Hasana Kaimije****.* (DSP) – *Takvi su običaji* ***kod nas****.* (razg.)

– lokativa s prijedlozima *u* i *na*: *Zaiskriše mu zjenice* ***u očima****.* (razg.) – *Pričvrsti dobro krov* ***na kolibi****, da ga vjetrovi ne odnesu.* (HHG)

359 Uz značenje posesivnosti, lokativom s prijedlozima *u* i *na* u ovakvim se konstrukcijama obilježava i mjesno značenje.

U bosanskom jeziku uobičajeno je – kad god je to moguće – nekongruentne supstantivne sintagme s posesivnim genitivom preobličivati, u stilski neobilježenu izrazu, u kongruentne sintagme s posesivnim pridjevom, npr.: *kuća oca – očeva kuća, knjiga sestre – sestrina knjiga, putevi sela – seoski putevi* (ali samo: *kuća njegovog oca, knjiga moje sestre, putevi ovog sela*).

360 Posesivnost može biti *neotuđivog* i *otuđivog* tipa. U prvom slučaju upravnom je supstantivnom riječju obilježen neki neodvojivi (sastavni) dio posjednika označenog nekongruentnim atributom, te se posesivna veza smatra neraskidivom (usp.: *tijelo jahača, kosa mi* /tj. moja kosa/, *ruke djetetu* /tj. djetetove ruke/, *srce u Hasana Kaimije, običaji kod nas, krov na kolibi, zjenice u očima*); u drugom slučaju upravnom je riječju obilježeno ono što se ne smatra sastavnim dijelom posjednika, te je stoga posesivna veza vremenski ili kako drukčije ograničena, tj. raskidiva (usp.: *slika oca, asker u cara*).

361 Nekongruentnim atributom s **kvalitativnim** značenjem obilježava se neka karakteristična pojedinost kojom se odlikuje ono što je obilježeno upravnom supstantivnom riječju. Ovakve su sintagme konverzivi sintagmi s nekongruentnim atributom koji ima posesivno značenje. Njihov je, dakle, obrazac: *N1 ima / posjeduje N2* (npr.: *knjiga s požutjelim stranicama – knjiga ima požutjele stranice*).

362 Nekongruentni atribut s kvalitativnim značenjem može imati oblik:

– besprijedložnoga genitiva: *Odabere jedno putničko odijelo* ***smeđe boje****.* (HBM) – *I sad kad pogleda ovog seljaka* ***zdepasta tijela*** *i* ***krivih nogu****..., Kahrimanu najednom dođe da pljune i na hajku i na sama sebe.* (MKS)

– genitiva s prijedlogom *od: Pronašli su jedno dijete* ***od deset godina***. (razg.)

– instrumentala s prijedlogom *s(a)*: *Prepao sam se starice* ***s mutnim pogledom*** *i* ***izboranim licem***. (razg.) – *Odjednom mi je prišao čovjek* ***sa*** *žutim* ***kišobranom***. (razg.)

– lokativa s prijedlogom *u*: *Tad je bio već starac* ***u šezdesetim godinama***. (HBM) – *Kada je došlo vrijeme, dvojica mladih i jakih binskih radnika* ***u*** *plavim radnim* ***odijelima*** *izvela su na pozornicu slavnog starca*... (ZDŽP)

Besprijedložni genitiv s kvalitativnim značenjem upotrebljava se da se njime označi samo neki neodvojivi (integralni) dio pojma obilježenog upravnom supstantivnom riječju (tj. posesivnost neotuđivog tipa). Tada je on, u načelu, zamjenjiv instrumentalom s prijedlogom *s(a)* (usp.: *seljak zdepasta tijela i krivih nogu / seljak sa zdepastim tijelom i krivim nogama, starica s mutnim pogledom i izboranim licem / starica mutna pogleda i izborana lica*). Instrumentalom s prijedlogom *s(a)*, međutim, označavaju se i odvojivi (neintegralni) dijelovi pojma obilježenog upravnom supstantivnom riječju (tj. posesivnost otuđivog tipa). U tom se slučaju ne može upotrijebiti besprijedložni genitiv (usp.: *čovjek sa žutim kišobranom – *čovjek žuta kišobrana*). **363**

I nedostatak onoga što prirodno (ili konvencionalno) pripada nečemu postaje karakteristična pojedinost kojom se ono odlikuje (tj. *N_1 nema / ne posjeduje N_2*). Nekongruentni atribut u tom slučaju ima oblik genitiva s prijedlogom *bez*: **364**

> *Jer, mi smo bili raštrkani buljuk, asker* ***bez zapta i straha***... (HBT) – *Ušli smo u selo* ***bez kuća***. (razg.)

Nekongruentni atribut s **partitivnim** značenjem stoji uz imenice kojima se obilježava količina, a označava ono od čega se izuzima dio. Ovaj se tip nekongruentnog atributa javlja u obliku besprijedložnoga genitiva: **365**

> *Tijelo mu bijaše orošeno sitnim kapljama* ***znoja***. (IHT) – *Daj starom flašu* ***pelinkovca***. (AID) – *Hefta je* ***dana*** *prošla, otkako smo se upoznali.* (ŠSI) – *Prišao je prozoru, zagledao se u polovinu* ***neba*** *nad kasabom*... (MSD) – *Tri stotine / sedamdeset i tri tone* ***straha***, *u jednome danu, / odlazi iz grada!* (ASS)

Uz broj *jedan* ili zamjenicu koja je na sebe preuzela ulogu cijele supstantivne sintagme (tzv. supstantivat) nekongruentni atribut s partitivnim značenjem stoji u obliku: **366**

– genitiva s prijedlozima *od, iz* i *između*: *Šta znate vi o pogibiji Avde Šućuravice, vi ste jedan* ***od očevidaca***? (ZDP) – *(On je) jedan* ***iz*** *masonske* ***lože***. (DŽAD) – *Ima li koji* ***između vas*** *auto?* (razg.)

– instrumentala s prijedlogom *među*: *Neki* ***među prisutnima*** *zagalamiše.* (razg.)

Značenje partitivnosti često se kombinira sa značenjem posesivnosti neotuđivog tipa, npr.: **367**

> *Najednom, svi nam se pogledi nađoše na vrhu* ***stepeništa***. (SKP) – *Nije bilo kraja njihovom* ***razgovoru***. (MSDC)

368 Nekongruentnim atributom sa značenjem **namjene** obilježava se čemu služi ono što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Ovaj atribut najčešće ima oblik akuzativa s prijedlogom *za*:

> *Mala sprava* ***za zarezivanje*** *olovki... jest jedan patent.* (NST) – *Pokvario mi se aparat* ***za brijanje.*** (razg.) – *Sestra je brzo izbacila Nezira, rastjerala djecu i dala joj injekciju* ***za smirenje.*** (JMS) – *Neki imaju stolice* ***za mušteriju...*** (ZDŽP)

369 Uz imenice koje znače kakav lijek (*lijek, sirup, tableta, injekcija, mast, mehlem, krema...*) namjesto akuzativa s prijedlogom *za* često se može upotrijebiti i genitiv s prijedlozima *protiv* i *od* (npr.: *sirup za kašalj / protiv kašlja, injekcija za bolove / protiv bolova, mehlem za opekotine / protiv opekotina / od opekotina...*), a – obavezno u rečeničnom kontekstu – i besprijedložni dativ (npr.: *Za tu bolest ima lijeka. / Toj bolesti ima lijeka.*).

370 Od ostalih značenja nekongruentni atributi uz konkretne imenice najčešće imaju značenje mjesta:

> *Gledam u nebo* ***iznad Venecije.*** (ASS) – *Ivanka, doći ću ti jedne večeri kad popci zapjevaju u strani* ***vrh sela.*** (HHG) – *Teška hrastova kapija na ulazu* ***u dvorište*** *govorila je...* (DŽAD) – *Život je sjena* ***pod*** *mojim* ***nogama.*** (AMH) – *Kamena glava planine* ***nada mnom*** *mutna je...* (SKP) – *Gledao sam onaj bakropis* ***na zidu.*** (IHT)

a nešto rjeđe vremena i uzroka:

> *Dan* ***uoči Bajrama*** *bio je kišovit.* (razg.) – *Svuda su bile rupe* ***od metaka.*** (razg.)

Nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice

371 Nekongruentni atributi uz deverbativne i deadjektivne imenice nastaju u procesu nominalizacije (tj. preoblike verbalnih /glagolskih/ struktura u nominalne /imeničke/ – v. § S 605-610), npr.:

pjevati pjesme	⟶	*pjevanje pjesama*
more je plavo		*plavetnilo mora*

Ovisno o tome koja je vrsta verbalne strukture preobličena, nekongruentni atributi dobivaju različita značenja – *subjekatsko, objekatsko, adverbijalnoodredbeno.*

372 Nominalizacijom veze glagolskog predikata sa subjektom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva koji dobiva subjekatsko značenje:

> *Čuo se pisak* ***voza.*** (JMS) – *Samo je vidjela bjelinu i čula zvon* ***tramvaja.*** (JMS) – *Nejasni mrmor* ***violina*** *pojačava se do samog ruba mog uha.* (IHT)

– Ko udijeli hvala mu i neka ga prati blagoslov ***Svevišnjega****.* (ZDŽP) *– Ti ćeš me nositi dokle god budeš / Pozdravljao rađanje* ***dana*** */ I javljanje* ***zvijezda*** (MDK)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s bližim objektom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva koji dobiva objekatsko značenje: **373**

To je bila njena naplata ***računa****.* (JMS) *– On je zapao u ono isto besplodno optuživanje samoga* ***sebe****...* (AMH) *– U njegovoj sam povijesti mogao pronaći dosta tačne opise svih* ***stvari****...* (IHT) *– Gospodine kapetane, pokorno javljam, rat je spas i odbrana drage* ***domovine*** *od mrskog i krvožednog neprijatelja...* (HKP) *– Zabranjeno je lovljenje* ***ribe****.* (razg.)

U primjerima u kojima bi se nekongruentnom atributu ove vrste, pored objekatskog, moglo pripisati i subjekatsko značenje (tj. onima koji su potencijalno dvosmisleni) nekongruentni atribut često dobiva oblik nekog prijedložno-padežnog izraza, kojim se precizira objekatsko, a isključuje subjekatsko značenje, npr.: **374**

Poštovanje ***prema ratniku*** *potraja dok rakija ne prope vlastite taštine.* (DSH) *– Radovali smo se pobjedi* ***nad protivnikom****.* (razg.)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s daljim objektom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom koji dobiva objekatsko značenje. Nekongruentni atribut pritom uglavnom zadržava gramatički oblik što ga je imao kao dalji objekt u okviru verbalne sintagme: **375**

Svaka je ljubav / Sjećanje / ***Na djetinjstvo****.* (BAP) *– Pružio sam mu ruku, dirnuo me njegov strah* ***od usamljenosti****...* (MST) *– U njegovim riječima bilo je neke bijesne osvete* ***ženama****.* (SKP) *– Moj optimizam iznenada je porastao, vjera* ***u*** *skoru* ***pobjedu****...* (DŽAD) *– Svako ima svoga Durmiša, i strašni čas suočenja* ***s njim****.* (HBT) *– Udijeli mi, gospodaru, meni osakaćenom prosjaku, koga je pretvorila u bogalja ljudska sebičnost i krvava požuda* ***za*** *tuđim* ***životom****...* (AMH) *– Tako je počela / priča* ***o*** *haotičnim* ***vibracijama*** *kista...* (HHK)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s adverbijalnom odredbom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom koji dobiva adverbijalnoodredbeno značenje (mjesno, vremensko, načinsko, uzročno, namjerno itd.). Nekongruentni atribut pritom uglavnom zadržava gramatički oblik što ga je imao kao adverbijalna odredba u okviru verbalne sintagme: **376**

U jasnoj tišini ostaje šum naših koračaja ***po ulici****.* (HHG) *– Prijala mi je šetnja* ***prije mraka****.* (razg.) *– Započela je obnova* ***iz temelja****.* (razg.) *– Ali briga* ***za Raziju*** *bila je neizmjerna...* (ŠSI) *– Tako je počela moja manija* ***za sfingama****.* (IHT) *– ...držao je one svoje jednake skokove naprijed, one svoje*

jednake udarce ***kopitom****...* (ĆSM) – *Od očekivanog skandala: rastave i sirotovanja* ***s djecom****, nije bilo ništa.* (JMS)

377 Nominalizacijom veze subjekta s kopulativnim imenskim predikatom čije leksičko jezgro popunjava opisni pridjev nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva kojim se označava nosilac osobine ili svojstva obilježena nominaliziranim pridjevom:

Bijes ***prirode*** *i strah prodro je ljudima u dušu.* (HHG) – *Možeš li naslutiti sva bogatstva tog* ***otkrića****.* (IHT) – *Asli ne ćutiš lahkost njenog* ***stida****?* (AID) – *Tu su joj se križali putevi i ona osjetila istom sada ozbiljnost svoje* ***odluke****.* (HBM) – *Ti ne znaš vrijednost takvoga* ***dara****.* (MDK) – *Snagu svojih* ***predaka*** *osjetio je tih trenutaka u svojim nogama i plećkama...* (ĆSM) – *Poželio sam zrelost i pritajenu mudrost ove* ***žene****.* (DŽAD) – *Još sam ćutio vlagu njenih* ***usana****.* (DŽAD)

Apozicija

378 Apozicija je – kao i atribut – nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu.

379 Različito od atributa, apozicija se uvijek izriče funkcionalno preobraženim supstantivnim riječima – po pravilu imenicama – koje prema upravnoj supstantivnoj riječi stoje u odnosu potpunoga ili nepotpunog slaganja (kongruencije – v. § S 49).

380 U stilski neobilježenu izrazu apozicija stoji ispred upravne supstantivne riječi (v. § S 688-689):

Kad se duga, žilava ruka promolila iz zida i snažno protegla, ***stražar*** *Avdo skočio je do vrata...* (ZDP) – *Stariji od dvojice sinova* ***berbera*** *Saliha je ustao i pošao prema šaši, sebe radi, sigurno.* (MST) – *Ovo pismo predaj samo* ***doktoru*** *Ishaku Ledini.* (DŽAD) – *Majka mu se uskoro udala za* ***hodžu*** *Šahinbašića...* (MST) – *Džafer je sjedio sa* ***sinovima*** *Džaferom i Ekremom.* (NIU) – *O* ***ribaru*** *Husajnu i njegovoj porodici pričaju se najbudalastije izmišljotine...* (DŽKI)

a u obilježenu – iza nje:

Odveo me jedan Belgijanac, ***rudar****, u svoju / domovinu.* (ASS) – *Ismail,* ***gospodar****, osta stojeći.* (DSU) – *Bile su to riječi Hazreti Alije, prvog Muhammedovog* ***sljedbenika****, njegovog* ***miljenika****, Mehammedovog* ***zeta****, najvećeg* ***junaka*** *islama...* (ZDŽP) – *Služih banu Tvrtku, /* ***gospodinu****, / vjerno...* (BE) – *Pričalo bi sunce Aliji priču... o hazreti Hidru, vječito živome* ***evliji****, dobrome* ***mudracu****, koji svima pomaže.* (EČL)

Prepozitivne apozicije (tj. one koje stoje ispred upravne supstantivne riječi) katkad se nazivaju *atributivima*.

Vrste rečenica po sastavu

Rečenice po sastavu mogu biti **proste** i **složene**. Kriterij je razlikovanja prostih i složenih rečenica broj predikata. **381**

Proste rečenice

Proste su rečenice one koje sadrže samo jedan predikat, npr.: **382**

*Jedne **su** ptice u putu **izgubile** svoje snove.* (DŽLD)

U takvim se rečenicama ostale sintaksičke pozicije (subjekatska, objekatska, adverbijalnoodredbena, atributska i apozicijska) popunjavaju ovisno o naravi obavijesti i zahtjevima konkretnoga komunikacijskog čina.

U proste se rečenice ubrajaju i one u kojima su nepredikatski rečenični članovi – bilo samostalni bilo nesamostalni – ponovljeni jednom ili više puta. Tako susrećemo proste rečenice s više: **383**

– subjekata: *Čuvaju me **šmajseri** i **žica**!* (DŽLD)
– objekata: *S uživanjem sam pojeo **batak** i **krilo**.* (DŽAD)
– adverbijalnih odredbi: *Uze sina, **brzo** i **grubo**.* (NIU)
– atributa: *Nešto **krhko** i **preplašeno** treperi u njoj.* (HHG)
– apozicija: *Putovao sam sa svojim **kolegom** i **prijateljem** Ramizom.* (razg.)

Prostim se smatraju i takve rečenice u kojima je jedan te isti rečenični član uvršten preko dvaju ili više predikata, npr.: **384**

***Jedva ih** savladaše i poklaše.* (DSU) – *To pitanje je zaspalo i probudilo se **sa mnom**.* (MST)

Strukturno-semantički tipovi prostih rečenica

Kako je već rečeno, predikat je jedini rečenični član koji sam sebi otvara mjesto u rečenici. Svi ostali samostalni rečenični članovi (subjekt, objekt, adverbijalna odredba) u rečenicu se – posredno ili neposredno – uvršćuju po predikatu. **385**

Proste se rečenice – ovisno o tome otvara li predikat u njima mjesto subjektu – mogu podijeliti u dvije skupine: **dvočlane** (lične ili personalne) rečenice i **jednočlane** (bezlične ili impersonalne) rečenice. **386**

Dvočlane rečenice

Dvočlana je svaka prosta rečenica u kojoj predikat otvara mjesto subjektu. Njoj je, dakle, svojstven suodnos između predikata i subjekta. Pritom nije važno da li je subjekt ostvaren ili nije. **387**

388 Osnovni je model dvočlane rečenice u bosanskom jeziku **S_1 + VF** (v. § S 178). Ovaj model imaju one rečenice u kojima je pozicija predikata popunjena neprijelaznim (intranzitivnim) glagolom, npr.:

Prošle su godine. (IHT) – *Ne slažem se!* (AID)

389 Varijacije osnovnog modela vezane su za tip leksema kojima se izriče predikat, npr.:

S_1 + $VF_{faz.}$ + inf.	*Kasim je prestao pjevati.* (DSP)
S_1 + $VF_{mod.}$ + inf.	*Nije mogao govoriti.* (razg.)
S_1 + $VF_{cop.}$ + lex.	*Ja nisam rob.* (AMH)
i sl.	

390 Ukoliko je pozicija predikata popunjena nekim prijelaznim (tranzitivnim) glagolom, osnovni model S_1 + VF proširuje se obaveznim konstituentom $øS_4$, dakle:

S_1 + VF + $øS_4$	*Seiz privede konja.* (NIU)

391 Oba ova modela dvočlanih rečenica – i osnovni i prošireni – mogu se dalje usložnjavati dodavanjem različitih neobaveznih konstituenata, npr.:

(A +) S_1 + VF (+ AO + AO)	*Pun mjesec visio je sad nad brdom.* (HHG)
S_1 + VF + $øS_4$ (+ AO)	*Ramiza je držala cipele u rukama.* (JMS)
S_1 + VF (+ A + AP) + $øS_4$	*Izdao je moga brata Haruna.* (MSD)
i sl.	

392 Prošireni model dvočlanih rečenica (S_1 + VF + $øS_4$) imaju samo aktivne rečenice, tj. one u kojima je konstituentom S_1 (gramatičkim subjektom) obilježen vršilac ili pokretač radnje, a konstituentom $øS_4$ (gramatičkim objektom) – osoba ili predmet koji trpi radnju.

393 Rečenice uobličene po proširenom modelu mogu se podvrgnuti **pasivnoj preoblici**, tako da se od aktivnih dobiju pasivne rečenice. U takvim je rečenicama konstituentom S_1 (gramatičkim subjektom) obilježena osoba ili predmet koji trpi radnju (semantički objekt), dok vršilac ili pokretač radnje (semantički subjekt) najčešće nije obilježen (a ako jest, onda ima oblik odS_2, npr.: *Otac me je kaznio* > *Bio sam kažnjen od oca*), te se one svode na osnovni model S_1 + VF, koji, dakako, može biti proširen različitim neobaveznim konstituentima, npr.:

Naoružan sam. (AID) – *Njeno prisustvo na trenutak je bilo izbrisano.* (NIU) – *Praznik će biti svečano obilježen.* (razg.)

Carska se ne poriče. Carska se ne odriče. (ZDŽP) – *Sad se opet pila kahva i šerbe.* (EMZ) – *Mogao se svagdje vidjeti obično sam.* (HBM)

394 Osnovni model (S_1 + VF) mogu, dakle, imati i aktivne i pasivne rečenice. Aktivne rečenice uobličene po ovom modelu ne mogu se podvrgnuti pasivnoj preoblici, budući da ne sadrže objekt kojim bi se u preobličenoj rečenici popunila pozicija gramatičkog subjekta.

Jednočlane rečenice

Jednočlana je svaka prosta rečenica u kojoj predikat ne otvara mjesto subjektu. Njoj, dakle, nije svojstven suodnos između predikata i subjekta. **395**

Nepopunjena pozicija subjekta u jednočlanim rečenicama može biti uzrokovana nepostojanjem subjekta ili njegovim malim značajem za obavijest koja se rečenicom prenosi, ili pak može svjedočiti o tome da govornik ne zna ko ili što je subjekt, ili da to ne želi ili ne smije otkriti i sl. **396**

Uvrštavanje subjekta u jednočlanim je rečenicama formalno onemogućeno gramatičkim oblikom predikatskoga glagola. U njima, naime, predikatski glagol ima tzv. bezlični (impersonalni) oblik, tj. oblik *trećeg lica jednine* (*srednjeg roda*). **397**

Osnovni je model jednočlane rečenice u bosanskom jeziku **VFimpers.** Ovaj model imaju rečenice u kojima je pozicija predikata popunjena nekim od glagola koji znače meteorološke pojave (*grmjeti, sijevati, svitati, sniježiti, kišiti, otopliti, zahladnjeti, smrkavati se, razvedriti se, naoblačiti se...*) i sl., za koje se subjekt ne može pretpostaviti: **398**

Grmi. (razg.) – *Sijevalo je.* (razg.) – *Bilo je zahladnjelo.* (razg.)

Po ovom osnovnom modelu nastaju i jednočlane rečenice s kopulativnim predikatom čije je leksičko jezgro popunjeno adverbijalnom riječju. Njihov je, dakle, model **VFimpers. /cop. + ADV/**, a često je dopunjen kojom adverbijalnom odredbom (najčešće mjesta ili vremena) kao neobaveznim konstituentom: **399**

Ovdje je vruće. (razg.) – *Mračno je noćas.* (razg.) – *Bilo je dosadno na utakmici.* (razg.)

Rečenicama nastalim po ovome modelu po pravilu se prenosi obavijest o kakvu stanju u širem smislu. Ako se pak njima označava kakvo psihološko stanje u kome se neko nalazi, onda se ovaj model dopunjuje konstituentom øS3, kojim se upućuje na nosioca tog stanja; dakle – **VFimpers. /cop. + ADV/ + øS3**: **400**

Nije mu ružno... (SKP) – *Meni je bilo tijesno pri duši.* (ŠSI) – *Bi teško Mešanu od tog osjećanja skoro pustoši oko njeg...* (ZDP)

Ovakvim su rečenicama značenjski slične rečenice čiji se predikat sastoji od kopulativnoga glagola i adverbijalizirane imenice tipa *stid, strah, sram, briga* i sl. kao leksičkog jezgra (tzv. oglagoljenog izraza). Njihov je model **VFimpers. /cop. + S>ADV/ + øS4**, a može biti dopunjen različitim neobaveznim konstituentima: **401**

I nije ga stid moje soli i hljeba. (AMH) – *Strah me je.* (DŽAD) – *Sram te bilo!* (razg.) – *Briga mene kako će me shvatiti.* (MST)

Jednočlane rečenice u kojima je pozicija predikata popunjena glagolom koji znači kakvo fiziološko stanje (*boljeti, probadati, mučiti...*) i sl. imaju model **VFimpers. + øS4**, koji se od prethodnog modela razlikuje po tome što mu predikat nije kopulativnog tipa. U oba ova modela konstituentom øS4 označen je nosilac kakvog psihološkog ili fiziološkog stanja: **402**

Boljelo ga je. (razg.) – *Probadalo me je u leđima.* (razg.) – *Mučilo ju je u želucu.* (razg.)

Ovaj se model najčešće dopunjava adverbijalnom odredbom mjesta.

403 Po istome modelu nastaju i rečenice u kojima govornik iz različitih razloga namjerno propušta imenovati vršioca radnje, npr.:

Odvelo ga! (razg.) – *Pretuklo ga!* (razg.) – *Oduzelo mu imovinu!* (razg.)

Ovakve su rečenice stilski jako obilježene.

404 Jednočlane rečenice u kojima je predikatski glagol tzv. egzistencijalnog tipa (*biti / ne biti, imati / nemati, nestati, ponestati, nedostajati, manjkati...*) imaju model **VFimpers.** + **øS2**, u kojem je konstituentom øS2 označeno ono što postoji / ne postoji, čega ima / nema, čega nestaje i sl. Ovaj se model dopunjava različitim neobaveznim konstituentima, a najčešće adverbijalnom odredbom mjesta:

U kotlini rijeke nije više bilo žive duše. (ŠSI) – *Ničeg nije bilo osim te bjeline.* (IHT) – *Nestalo je straha.* (JMS) – *Nema vode.* (razg.)

405 Izrazito velik broj jednočlanih rečenica nastaje kao rezultat **obezličenja**. Preoblici obezličenja mogu se podvrgnuti sve dvočlane rečenice uobličene po osnovnome modelu S1 + VF, tj. one u kojima je pozicija predikata popunjena neprijelaznim (intranzitivnim) glagolom.

Obezličenjem dvočlane rečenice predikatskom glagolu, koji obavezno dobiva bezlični oblik, tj. oblik *trećeg lica jednine* (*srednjeg roda*), dodaje se povratna riječca *se*, dok se pozicija subjekta ukida (npr.: *Ljudi su ovdje rano ustajali* > *Ovdje se rano ustajalo*). Njihov je, dakle, model **VFimpers.** + **se**, najčešće dopunjen različitim neobaveznim konstituentima:

Planinom se nije putovalo. (ĆSM) – *Do carskih turbeta ide se kroz voćnjake i vinograde.* (ZDŽP) – *Nema se od čega živjeti.* (HKP) – *Govorkalo se o njegovoj ženidbi...* (HBM) – ***U trijeznim glavama sluti se na kijamet****, a budalama more do koljena!* (ETK)

406 Načelno, dvočlane rečenice nastale po proširenome modelu S1 + VF + øS4, tj. one u kojima je pozicija predikata popunjena prijelaznim (tranzitivnim) glagolom, nisu podložne preoblici obezličenja, već pasivnoj preoblici. Obezličenje ovakvih rečenica – ako do njeg dođe – u bosanskom je jeziku stilski izrazito obilježeno:

Ako i ima nekog zla, nekih demonskih sila, one nisu tako jake ***da ih se ne bi moglo slomiti****...* (DŽAD) – *Sulejman zanijemi, uhvati se za grudi i... približi se stolu, ne čekajući* ***da ga se dva puta ponudi****...* (IHT)

407 Predikatski glagol u bezličnom obliku i povratna riječca *se* obilježje su i jednočlanih rečenica kojima se obilježava raspoloženje za neku radnju. Ovakve rečenice imaju

model **VFimpers.** + **øS3** + **se**, koji se dopunjava različitim neobaveznim konstituentima. U tom je modelu konstituentom øS3 označena osoba nosilac raspoloženja:

> *Žurilo joj se.* (MSD) – *U Carigrad mu se nije išlo.* (DSU) – *Salki se zamutilo pred očima.* (ŠSI)

Složene rečenice

Vrste složenih rečenica

Složene su rečenice one koje sadrže dva ili više predikata, tj. dvije ili više prostih rečenica objedinjenih u jednu strukturnu, značenjsku i intonacijsku cjelinu, npr.: **408**

> *Sve nas* ***su ubili*** *nebrojeno puta, braćo moja ubijena, a* ***užasnuti smo*** *kad* ***pogodi*** *nekog ko nam* ***je najdraži.*** (MSD) – *Rob* ***je*** *sve* ***slušao*** *s nekom tupom ravnodušnošću, kao da* ***sluša*** *nešto što* ***zna*** *mnogo bolje od mene.* (DŽKI) – ***Znam*** *dosta Bošnjaka koji* ***su*** *naukom ili sudbinom* ***prevazišli*** *u sebi nagone koristoljublja.* (DSP)

Proste rečenice sastavnice složene rečenice nazivaju se **klauzama** ili **surečenicama**. Složena rečenica koja se sastoji od dviju klauza zove se **jednostrukosloženom**, a ona koja se sastoji od triju ili više klauza – **višestrukosloženom**. **409**

Po naravi gramatičkog odnosa koji se uspostavlja među klauzama unutar složene rečenice razlikuju se **nezavisnosložene** ili **koordinirane** i **zavisnosložene** ili **subordinirane rečenice**. U prvima klauze stoje u gramatički nezavisnom odnosu, a u drugima – u zavisnom. **410**

Nezavisni odnos (koordinacija ili parataksa) i zavisni odnos (subordinacija ili hipotaksa) među klauzama u složenoj rečenici mogu biti izrečeni eksplicitno i implicitno. Tako razlikujemo **eksplicitnu** i **implicitnu koordinaciju**, a isto tako i **eksplicitnu** i **implicitnu subordinaciju**. Eksplicitna koordinacija i subordinacija karakteristične su za **vezničke** (sindetske), a implicitna – za **bezvezničke** (asindetske) **rečenične strukture**. **411**

Pokazatelji su eksplicitne koordinacije i subordinacije veznici i vezničke konstrukcije. Stoga se eksplicitne nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice međusobno razgraničavaju na temelju karakterističnih veznika, koji su, u načelu, ili nezavisni ili zavisni. **412**

Veznici nezavisnosloženih rečenica, na jednoj, i zavisnosloženih rečenica, na drugoj strani, po svome se značenju i funkciji bitno razlikuju. Obično se izdvajaju četiri značajne razlike među njima.

1. Nezavisni veznici imaju općenita značenja (sastavnost, rastavnost, suprotnost...), a zavisni mnogo određenija (uzrok, pogodba, namjera, dopuštanje...). **413**

2. Nezavisni veznici mogu povezivati i sintakseme (*ja* ***i*** *otac*) i sintagme (*život u gradu* ***i*** *odmor na selu*) i klauze (*Ustao sam* ***i*** *potrčao*). Zavisni veznici ne mogu povezi- **414**

vati sintakseme (*ja **da** otac*) niti sintagme (**život u gradu* **da** *odmor na selu*), već samo klauze (*Obećala je* **da** *će doći*).

415 3. Nezavisni veznici ne pripadaju nijednoj od klauza koje povezuju. Stoga, kad klauze – u kontekstu u kojem je to moguće – zamijene svoje pozicije, nezavisni veznik ostaje na istome mjestu (*Slušam muziku* ***i*** *čitam novine / Čitam novine* ***i*** *slušam muziku*). Različito od toga, zavisni su veznici uvijek strukturni članovi klauza koje uvode (*Poraženi smo* ***iako*** *smo igrali dobro /* ***Iako*** *smo igrali dobro, poraženi smo*).

416 4. Nezavisni veznici, načelno, zahtijevaju vremensku usaglašenost sadržaja klauza koje povezuju (usp.: *Slušam muziku i čitam novine / Slušao sam muziku i čitao novine / Slušat ću muziku i čitati novine – *Slušam muziku i čitao sam novine / *Slušao sam muziku i čitat ću novine* i sl.). Zavisni veznici, s druge strane, omogućuju slobodnu kombinaciju vremena (*Obećala je da će doći kad završi posao*).

417 Implicitnom koordinacijom i subordinacijom odlikuju se – kako je već rečeno – bezvezničke rečenične strukture. Ovakve se strukture nazivaju i **jukstaponiranim**, budući su klauze u njima postavljene jedna nasuprot drugoj, bez prisustva veznika.

418 Razlika je između implicitnih nezavisnosloženih rečenica, na jednoj, i implicitnih zavisnosloženih rečenica, na drugoj strani, u tome što kod prvih nema, a kod drugih ima odnosa sintaksičke obaveznosti. To znači da u implicitnoj nezavisnosloženoj rečenici jedna klauza ne zahtijeva pojavljivanje druge. U implicitnoj zavisnosloženoj rečenici, međutim, jedna klauza (po pravilu prva) zahtijeva pojavljivanje druge.

419 Za razgraničenje implicitnih nezavisnosloženih rečenica od implicitnih zavisnosloženih rečenica obično se koristimo njihovom preoblikom u eksplicitne bilo nezavisnosložene bilo zavisnosložene rečenice. Tako:

1. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati samo u eksplicitnu nezavisnosloženu – onda je ona nezavisnosložena, npr.:

> *Ti to činiš iz inata, ja ovo činim iz nevolje.* (MST) > *Ti to činiš iz inata,* ***a*** *ja ovo činim iz nevolje.*

2. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati samo u eksplicitnu zavisnosloženu – onda je ona zavisnosložena, npr.:

> *Upozoravam: otpor mjerama napretka samo je prva faza bune.* (DSU) > *Upozoravam* ***da*** *je otpor mjerama napretka samo prva faza bune.*

3. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati i u eksplicitnu nezavisnosloženu i u eksplicitnu zavisnosloženu – onda se ona smatra nezavisnosloženom, npr.:

> *Ja, Gorane, svjetla nemam, moja je samo tama.* (DŽLD) > *Ja, Gorane, svjetla nemam,* ***i*** *moja je samo tama* ili *Ja, Gorane, svjetla nemam,* ***jer*** *moja je samo tama.*

4. ako se neka implicitna složena rečenica ne može preoblikovati niti u eksplicitnu nezavisnosloženu niti u eksplicitnu zavisnosloženu – onda se ona smatra zavisnosloženom, npr.:

Kako bi onda, ne daj Bože, pronašao zaklon od sramote...? (ASS)

Analiza složenih rečenica

Sintaksičko-semantička analiza složenih rečenica obuhvaća njihov strukturni te njihov semantički opis. Za strukturni je opis složenih rečenica najvažnije utvrditi tip gramatičkog odnosa među klauzama od kojih se ona sastoji, dok je za semantički opis najvažnije odrediti općeniti tip značenjskog odnosa koji se među klauzama uspostavlja. **420**

Prvi je korak u analizi složenih rečenica njihovo segmentiranje na klauze, tj. razgraničenje klauza. **421**

Pokazatelji su granica među klauzama u eksplicitnoj nezavisnosloženoj ili zavisnosloženoj rečenici, u načelu, veznici i veznička sredstva, npr.:

Idem na čistinu da pogledam nebo i u sebi načinim mir i red. (NIU)

(1) *Idem na čistinu*
(2) ***da** pogledam nebo*
(3) ***i** u sebi načinim mir i red.*

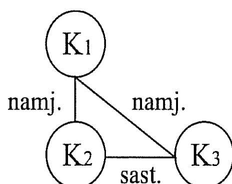
Granice među klauzama u implicitnoj nezavisnosloženoj ili zavisnosloženoj rečenici povlače se po smislu, npr.:

Obuzela me mirna ravnodušnost, ne tugujem, ne radujem se. (MST)

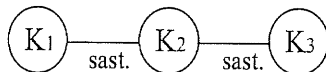
(1) *Obuzela me mirna ravnodušnost,*
(2) *ne tugujem,*
(3) *ne radujem se.*

Sintaksičko-semantička struktura složene rečenice može se predstaviti **rečeničnom shemom.** U njoj su kružićima s oznakama K_1, K_2, K_3... predstavljene klauze (po redoslijedu). Veze među klauzama predstavljene su vodoravnim i uspravnim crtama. Vodoravne crte, po konvenciji, označavaju odnose gramatičke nezavisnosti, a uspravne – odnose gramatičke zavisnosti. Crte su označene skraćenicama koje upućuju na tip semantičkog odnosa koji se među klauzama uspostavlja. **422**

Tako će rečenica *Idem na čistinu da pogledam nebo i u sebi načinim mir i red* biti predstavljena ovako:

a rečenica *Obuzela me mirna ravnodušnost, ne tugujem, ne radujem se* – ovako:

Nezavisnosložene rečenice

Nezavisno slaganje prostih rečenica

423 Složene rečenice u kojima klauze stoje u gramatički nezavisnom odnosu zovu se nezavisnosloženim rečenicama. Klauze u nezavisnosloženoj rečenici gramatički su, dakle, ravnopravne.

424 Nezavisnosložene rečenice nastaju kao rezultat nezavisnog slaganja prostih rečenica, i to slaganja **nizanjem** i slaganja **spajanjem**. Nizanjem nastaju implicitne, a spajanjem eksplicitne nezavisnosložene rečenice.

425 Slaganje prostih rečenica u rečenični niz podrazumijeva pretvaranje međurečenične granice u unutarrečeničnu granicu, tj. granicu između klauza. U tom se procesu tačka kao pravopisni znak kojim se obilježava međurečenična granica zamjenjuje nekim pravopisnim znakom kojim se obilježava unutarrečenična granica (zarezom, tačkom-zarezom, crtom, dvotačkom), npr.:

Sve je utihnulo. Selo spava.	> *Sve je utihnulo, selo spava.*
Ona pjeva. Vjetar nosi pjesmu.	> *Ona pjeva; vjetar nosi pjesmu.*
Lišće šušti. Večer silazi u kotlinu.	> *Lišće šušti – večer silazi u kotlinu.*
Otvaram vrata. Niko ne ulazi.	> *Otvaram vrata: niko ne ulazi.*

426 Slaganje prostih rečenica u rečenični spoj podrazumijeva ukidanje međurečenične granice umetanjem nezavisnih veznika (*i, pa, te, a, ali* i dr.), npr.:

Sve je utihnulo. Selo spava.	> *Sve je utihnulo,* ***pa*** *selo spava.*
Ona pjeva. Vjetar nosi pjesmu.	> *Ona pjeva,* ***a*** *vjetar nosi pjesmu.*
Lišće šušti. Večer silazi u kotlinu.	> *Lišće šušti* ***i*** *večer silazi u kotlinu.*
Otvaram vrata. Niko ne ulazi.	> *Otvaram vrata,* ***ali*** *niko ne ulazi.*

427 Nezavisnosložene rečenice vrlo često nastaju i kombinacijom ovih dvaju tipova slaganja prostih rečenica, tj. i nizanjem i spajanjem, npr.:

Probudio sam se. Otvorio sam oči. Ugledao sam nju. > *Probudio sam se, otvorio oči i ugledao nju.*

Eksplicitne nezavisnosložene rečenice

428 Po svojim formalno-semantičkim svojstvima sve se eksplicitne nezavisnosložene rečenice uglavnom mogu razdijeliti u tri vrste: **sastavne** (kopulativne), **suprotne** (adver-

zativne) i **rastavne** (disjunktivne). Svaka od ovih triju vrsta nezavisnosloženih rečenica odlikuje se samosvojnim veznicima kao eksplikatorima njihove osobene opće semantike.

Sastavne (kopulativne) rečenice

Sastavnim ili kopulativnim rečenicama svojstven je odnos *naporednosti* ili *istosmjernosti* klauza: **429**

Sviraju sambe, roštilj radi, Grendžar glumi i pucaju bajramske prangije. (ZDŽP)

U okviru ovog općenitog odnosa moguće je izlučiti više specifičnih značenjskih odnosa u kojima mogu stajati klauze sastavnih rečenica. Tako se, npr., susreću: **430**

a) vremensko: *Ostao bih u Stambolu, pa bih* ***onda*** *malo u Bursu.* (SKP)

b) mjesno: *Otišao je u šumu i* ***tamo*** *ostao.* (razg.)

c) načinsko: *Otišao je u planine i* ***tako*** *se oporavio.* (razg.)

d) uzročno-posljedično: *On je učio malo više nego njegovi suseljani, pa ga prozvaše hodžom.* (ANT)

i druga značenja kojima se odlikuju i klauze u zavisnosloženim rečenicama (v. § S 492).

Kada specifični značenjski odnos u kome stoje klauze sastavnih rečenica nije jasno raspoznatljiv, po pravilu se upotrebljavaju forička sredstva, kojima se taj odnos precizira (v. nav. primjere *a*, *b* i *c*). Ovu ulogu na sebe uglavnom preuzimaju zamjenički prilozi i priložni izrazi (mjesni – *ovdje, tu, ondje*..., vremenski – *tada, onda, potom*..., načinski – *ovako, tako, onako*..., uzročni – *zato, stoga, zbog toga*... i dr.).

Sastavne su rečenice zahvaljujući svojoj općoj semantici otvorene strukture, što znači da mogu sadržavati teorijski neograničen broj klauza. **431**

Veznici su sastavnih rečenica *i, pa, te, niti* i *ni*: **432**

Stalno potencira moju atomsku krivnju ***i*** *razgrće moj hirošimski grijeh.* (AIP) – *Jeza se šćućurila pod tavanicom,* ***pa*** *ni miš ne smije da zakoprca.* (HHG) – *Brkati Moskov pruži čuturu kapetanu,* ***te*** *mi mokrom čevrmom iza-pra ranu na licu.* (DSP) – *On nema svratišta,* ***niti*** *su razlozi bilo kog pristaništa jači od razloga njegove igre.* (KPA) – *Zorka pronese fučiju u kuću,* ***ni*** *ne pogleda me.* (SKP)

Iako nemaju precizno određena značenja, ovi veznici ipak nisu uvijek međusobno zamjenjivi. Njihova je raspodjela, zapravo, jasno određena.

Najuočljivije razlike među sastavnim veznicima uglavnom dolaze do izražaja s obzirom na tri kriterija: **433**

a) vremenski odnos u kome stoje sadržaji klauza,

b) potvrdni ili odrični oblik predikata i

c) upotrebu veznika u ulozi priloga za isticanje (tzv. intenzifikatora).

434 Središnji je sastavni veznik *i*, i njegova je upotreba najšira. Njime je moguće povezati i klauze čiji se sadržaji ostvaruju istodobno (*Tican ide pored mene i šapće.* /HKP/) i klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskoga slijeda (*Sretoh sinoć dragu i strgoh joj veo...* /DŽLD/), uključujući i uzročno-posljedični odnos (*Ovdje ubija država i niko se ne buni.* /AID/). Veznik *i*, nadalje, stoji i između klauza s potvrdnim (usp. navedne primjere) i između klauza s odričnim (*Ne poznajem te, i ne želim s tobom razgovarati.* /razg./) i između klauza čiji predikati nisu istovrsni u pogledu potvrdnosti / odričnosti (usp.: *Ovdje ubija država i niko se ne buni. – Ovdje ne ubija država i svako se buni.*). Na koncu, veznik *i* uz svoju vezničku može imati i ulogu priloga za isticanje, te se može upotrebljavati i ispred svake od klauza (*I jedu i piju.* /razg./).

435 Veznikom *pa* moguće je povezati klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskoga slijeda, uključujući i uzročno-posljedični odnos, i u toj se svojoj ulozi on može upotrijebiti namjesto veznika *i* (*Sarhoš Aljo drume zatvaraše, / pa od cura đumruk uzimaše.* /SS/ – *Teheranu je malo jedan, pa ima dva Hiltonova hotela.* /ZDŽP/). Njime se, međutim, ne mogu povezati klauze čiji se sadržaji istodobno ostvaruju (usp.: **Tican ide pored mene pa šapće*). Veznik *pa* još je sličan vezniku *i* po tome što povezuje i klauze s istovrsnim i klauze s neistovrsnim predikatima (usp.: *Ne poznajem te, pa ne želim s tobom razgovarati. – Ovdje ubija država pa se niko ne buni. – Ovdje ne ubija država pa se svako buni.*), ali se od njega razlikuje po tome što uz svoju vezničku ulogu nema i ulogu priloga za isticanje, te se ne upotrebljava ispred svake od klauza (usp.: **Pa jedu pa piju*).

436 Veznik *te* u savremenom je bosanskom jeziku dosta rjeđi od veznika *i* i *pa*. On se po svojoj funkciji ne razlikuje od veznika *i*, te se uglavnom koristi kao njegova stilska rezerva, kako bi se izbjeglo gomilanje veznika *i*:

> *Vrijeme je blizu, i potrebno je kroz smrt uništiti smrt,* ***te*** *tako svoje biće pretvoriti u simbol.* (KPA)

437 Veznici *niti* i *ni* pokazuju sličnosti s veznikom *i*, te stoje umjesto njega u rečenicama čiji se sadržaj niječe. Oni se, međutim, međusobno bitno razlikuju, i u načelu nisu zamjenjivi jedan drugim.

438 Kao i veznik *i*, i veznik se *niti* može upotrijebiti između klauza, tj. u čistoj vezničkoj ulozi:

> *Ne bih osjećala bol,* ***niti*** *bih žalila za svijetom.* (HBM) – *Nisu u pohod polazile naglo* ***niti*** *su se kretale živo...* (MSD)

i ispred svake od klauza, tj. u ulozi veznika i priloga za isticanje:

> ***Niti*** *se miče krava,* ***niti*** *se miče Sinan.* (AMH) – ***Niti*** *možeš jesti,* ***niti*** *možeš gledati,* ***niti*** *možeš živjeti.* (AMH)

Pored svoje vezničke i intenzifikatorske uloge, veznik *niti* ima i ulogu negatora sadržaja klauze ispred koje stoji. Stoga se on kombinira samo s gramatički potvrdnim predikatima (usp.: *Ne bih osjećala bol, niti bih žalila za svijetom. – *Ne bih osjećala bol, niti ne bih žalila za svijetom. – Niti se miče krava, niti se miče Sinan. – *Niti se ne miče krava, niti se ne miče Sinan.*). Kada se veznik *niti* upotrebljava u čistoj vezničkoj ulozi, tj. između dviju klauza, onda predikat prve klauze mora biti u odričnom obliku (usp. gore navedene primjere). **439**

Veznik *ni,* s druge strane, ima istaknutu ulogu priloga za isticanje, te se stoga u načelu javlja ispred svake od klauza, i to onih s nenavedenim ili nepotpuno navedenim predikatima (bez ličnoga glagolskog oblika): **440**

> ***Ni** tebi ništa, **ni** meni ništa.* (ĆSB) – ***Ni** luk jeo **ni** luk mirisao.* (posl.)

Veznik *ni* znatno se rjeđe susreće u čistoj vezničkoj ulozi, tj. u položaju između klauza (tada predikati obiju klauza moraju biti u odričnom obliku): **441**

> *Franklin Delano Ruzvelt nije dočekao kraj rata **ni** slavio pobjedu savezničkog oružja.* (ZDŽP) – *Nije se javljao **ni** poruke slao.* (razg.)

U svojoj vezničkoj i vezničko-intenzifikatorskoj ulozi veznik *ni*, dakle, nema svojstvo nijekanja rečeničnog sadržaja, te se kombinira samo s gramatički odričnim predikatima (usp.: *Ni luk /nije/ jeo ni luk /nije/ mirisao. – *Ni luk /je/ jeo ni luk /je/ mirisao. – Nije se javljao ni poruke /nije/ slao. – *Nije se javljao ni poruke /je/ slao.*). Stoga, ukoliko se namjesto veznika *ni* želi upotrijebiti veznik *niti*, mora se promijeniti oblik ostvarenih predikata u klauzama: **442**

> ***Ni** tebi **(ne daju)** ništa, **ni** meni **(ne daju)** ništa.*
> ***Niti** tebi **daju** išta, **niti** meni **daju** išta.*
>
> *Nije se javljao **ni** poruke **(nije) slao**.*
> *Nije se javljao **niti je** poruke **slao**.*

Budući da je veznik *ni* – kako je već rečeno – karakterističan za klauze s nenavedenim ili djelimično navedenim predikatima, njime se ne može zamijeniti veznik *niti* ni onda kad se promijeni oblik predikata (usp.: *Niti se miče krava, niti se miče Sinan. – *Ni se ne miče krava, ni se ne miče Sinan.*). **443**

Veznik *ni* (kao i veznik *i*) vrlo često stoji u ulozi priloga za isticanje, gubeći pritom svoju vezničku ulogu (usp.: ***Ni** on to ne zna. – Nisu imali **ni** prebijene pare. – Nismo ih zatekli **ni** pred kućom. – Ne umije **ni** govoriti...*). U takvoj se ulozi ne upotrebljava veznik *niti.*

Veznikom sastavnih rečenica može biti i veznik *a*. U toj se ulozi ovaj veznik javlja samo onda kad ima vrijednost vezničko-intenzifikatorskog spoja *a i*: **444**

> *Cvijeće je razapelo kišobrane / **a** latice uvis skaču!* (DŽLD) – *Srkao je pomalo **a** premišljao.* (MSD) – *Sarajevo je bilo daleko **a** njemu se žurilo.* (DŽAD)

Suprotne (adverzativne) rečenice

445 Klauzama suprotnih ili adverzativnih rečenica svojstven je odnos *suprotnosti* i *nepodudarnosti*:

On je bio stariji čovjek, a ona tako mlada. (HBM) – *Sirotinja sam, ali prosjak nisam.* (MST)

Suprotnost u ovom tipu nezavisnosloženih rečenica ima široko značenje i obuhvaća svaku vrstu sadržajne ili strukturne nepodudarnosti klauza. Budući da je suprotnost odnos koji se uspostavlja između dvaju elemenata, suprotne su rečenice nužno dvodijelne strukture.

446 Veznici su suprotnih rečenica *a, ali, nego, već* i *no*:

Ja sam opčaran, ***a*** *ti si krivac.* (NIU) – *Ja mu se ne dopadam,* ***ali*** *je svjestan moje moći.* (DŽAD) – *Udarac ploče nije osjetio,* ***nego*** *ga je kasnije prepoznao razumom.* (DŽKI) – *Ne ukresa samo jedno drvce,* ***već*** *upali cijeli snop šibica...* (HKP) – *A što ti, Demire, ne umrije,* ***no*** *osta živ?* (ĆSB)

I oni nose općenito značenje suprotnosti, ali se po svojoj upotrebi međusobno razlikuju, te se obično svrstavaju u tri skupine: prvu čine veznici *a* i *ali*, drugu veznici *nego* i *već*, a treću veznik *no*.

447 Veznici *a* i *ali* imaju najširu distribuciju. Veznik *ali* specijaliziran je za obilježavanje i isticanje suprotnosti sadržaja klauza koje povezuje:

I bosanskog seljaka pijetli bude, ***ali*** *ga ne dižu na noge.* (DSH) – *Žao mi je bilo,* ***ali*** *se više nije dalo pomoći.* (ŠSI) – *Ti si nakanio da me pod svaku cijenu uništiš /* ***Ali*** *nikako da nađeš istinski put / Do mene* (MDK)

a veznik *a* – kakve nepodudarnosti među klauzama:

Sjeo je Ostoja, ***a*** *ustao Abdulah.* (DSP) – *Samo se slike dugo pamte,* ***a*** *riječi već sutradan promijene svoj red.* (ZDŽP) – *Riječima se nekim divimo* ***a*** *nekih se riječi opet stidimo* (MDK)

te stoga, u načelu, nisu međusobno zamjenjivi.

448 Istina, veznik *a* može se upotrijebiti i za povezivanje klauza čiji su sadržaji suprotstavljeni, ali on tada svjedoči o govornikovoj namjeri da ublaži i prevlada postojeću suprotnost:

Prolaze dani, ***a*** *mi još ne odlazimo.* (HHG) – *Sve bih prodao,* ***a*** *nadu ne bih.* (HBT)

449 Veznici *nego* i *već* povezuju klauze u odnosu suprotnosti samo ukoliko je predikat prve klauze odričan. Pritom je veznik *nego* općeupotreban, dok je veznik *već* mnogo ograničeniji, i uglavnom nosi posebne stilske vrijednosti:

Ne primijetih najveće bogatstvo ovog karavana, ***nego*** *se zapričah s trgovcem...* (DSP) – *Ali Murat ga ne unese ni u jednu sobu dolje u hajatu,* ***nego*** *ga prenese preko avlije...* (SKP)

Reda dođe Arnaut-Osmana, / piva neće Arnaut-Osmane, / ***već*** *on veli buljugbaši Muju...* (PMH) – *Nismo se predali,* ***već*** *smo se grčevito borili.* (razg.)

Veznik *no* – kao i veznici *nego* i *već* – povezuje klauze ukoliko je predikat prve klauze u odričnom obliku: 450

Ne reče ništa, ***no*** *zapjeva.* (razg.) – *Nisu su vratili,* ***no*** *su ostali tamo.* (razg.)

ali – različito od veznika *nego* i *već*, a slično vezniku *ali* – i ukoliko je predikat prve klauze u potvrdnom obliku:

Ljudi Kršinog soja moraju proći kroz to trnje, ***no*** *ne do zvijezda...* (HKP) – *Jest mu našao tamo kuću,* ***no*** *laže...* (ĆSB)

Veznik *no*, međutim, razlikuje se od ostalih suprotnih veznika po tome što je on u savremenom bosanskom jeziku gotovo potpuno izgubio ulogu gramatičkog, a poprimio ulogu tekstualnog veznika (konektora; v. § S 647), izjednačujući se tako s konektorom *međutim*: 451

No *neka se od sada zna da nije sve u / Hljebu ovome...* (MDK)

Veznici *nego* i *već* (a rijetko i veznik *no*) povezuju i klauze koje se nalaze u odnosu *sintaksičke gradacije*. Takve su klauze gramatički ravnopravne, ali nisu komunikacijski. To znači da se sadržaji dviju naporednih klauza postavljaju u takav odnos da se drugom od njih obavezno daje veći komunikacijski značaj. U ovakvim se, dakle, rečenicama suprotnost klauza temelji na njihovoj komunikacijskoj neravnopravnosti. 452

Suprotne rečenice u kojima klauze stoje u odnosu sintaksičke gradacije uobličuju se tako što obaveznim strukturnim članom prve klauze postaje restriktivni prilog *samo*, kojim se umanjuje komunikacijski značaj njenog sadržaja ili jednog njegovog dijela, npr.: *On nije* ***samo*** *krut, nego je drzak.* Njegovim izostavljanjem u načelu se potire razlika u komunikacijskoj vrijednosti klauza i tako ukida odnos sintaksičke gradacije (usp.: *On nije krut, nego je drzak*). K tome, strukturni je član druge klauze vrlo često veznik *i* (ili *ni*) u ulozi priloga za isticanje, kojim se povećava komunikacijski značaj njenog sadržaja ili jednog njegovog dijela (*On nije samo grub, nego je* ***i*** *drzak*). 453

Veznici *nego* i *već* mogu – kako smo već vidjeli – povezivati dvije klauze samo ukoliko je sadržaj prve klauze zanijekan (tj. ukoliko je predikat u odričnom obliku). U gradacijskim rečenicama, međutim, može biti zanijekan samo dio sadržaja (što znači da predikat može biti u potvrdnom obliku). Tako razlikujemo dva najopćenitija tipa gradacijskih rečenica: 454

a) one u kojima je predikat prve klauze u gramatički odričnom obliku, a restriktivni prilog *samo* nije zanijekan (tako se uspostavlja suodnos: *nije samo – nego / već*):

*I **nije** to **samo** plamen i žar, i milioni tih iskara, i dim taj, **nego** boje – boje na ruhu.* (ĆSB) – ***Ne poznajem samo** nju, **već** poznajem i njene roditelje.* (razg.)

b) one u kojima je predikat prve klauze u gramatički potvrdnom obliku, a zanijekan je restriktivni prilog *samo* (tako se uspostavlja suodnos: *jest ne samo – nego / već*):

*Veliki događaji djeluju **ne samo** svojom promjenom u općenitosti **nego** i na pojedincima opažaju se razlike u shvaćanju.* (HBM) – *A čovjek osjeća potrebu **ne samo** da misli **već** i da kaže...* (MSD)

455 Predikat je druge klauze u gradacijskim rečenicama vrlo često potpuno predvidiv, te se stoga, kao zališan, izostavlja (usp.: *Ne poznajem samo nju, već i njene roditelje. – Poznajem ne samo nju već i njene roditelje.*).

Neki gramatičari gradacijske rečenice smatraju posebnom vrstom eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, a kao njihove veznike navode spojeve restriktivnog priloga (*ne*) *samo* (u prvoj klauzi) i suprotnih veznika *nego, već* i *no*. Čini se, međutim, potpuno opravdanim ovakve rečenice ubrajati u suprotne, jer, formalno, one to doista jesu. Osim toga, restriktivni prilog (*ne*) *samo* ne može se smatrati nezavisnim veznikom, budući da je on, očigledno, strukturni član prve klauze, a nezavisni veznici to nikada nisu.

Rastavne (disjunktivne) rečenice

456 Nezavisnosložene rečenice u kojima klauze stoje u takvom odnosu da je moguće ostvarenje sadržaja samo jedne od njih ili pak da je samo jedan od sadržaja istinit – zovu se rastavnim ili disjunktivnim rečenicama. Rastavnim je rečenicama, dakle, svojstven odnos naporednosti sadržaja klauza – i po tome su one slične sastavnim rečenicama – ali i odnos suprotstavljanja sadržaja jedne klauze sadržaju druge klauze (ili drugih klauza) – i po tome su one slične suprotnim rečenicama. Ukoliko u rastavnom odnosu stoje samo dvije klauze, onda se rastavni odnos izjednačuje s odnosom *alternacije*.

457 Klauze se u rastavnoj rečenici povezuju veznikom *ili*. Ovim veznikom mogu biti povezane dvije klauze:

*Vidite li ovo zlo **ili** ste kao doktor navikli na smrt?* (AID) – *Ali on im ih nije činio, **ili** oni ih nisu primjećivali.* (EČL) – *Misliš li ozbiljno, **ili** se šališ?* (HBT)

ili više njih:

*Govori li iz navike..., **ili** se ruga, **ili** nema drugih riječi osim naučenih?* (MSD) – *Oni su na poslu, **ili** su u gostima, **ili** su kod kuće.* (razg.)

458 Kada rastavnu rečenicu sačinjava više klauza, one se mogu organizirati kao rečenični niz, koji se onda zatvara veznikom *ili*:

Sluša muziku, čita knjige, piše pjesme ***ili*** *se odmara* . (razg.)

Osim toga veznik *ili* može se upotrijebiti u poziciji između klauza (kao u navedenim primjerima) ili ispred svake od klauza: 459

Ili *ćeš pasti,* ***ili*** *nećeš.* (ĆSB) – ***Ili*** *im je piće pomutilo um,* ***ili*** *je tog zida nestalo...* (IHT) – *...****il'*** *je alem,* ***il'*** *je dragi kamen, /* ***il'*** *je igla među terzijama, /* ***il'*** *je đerđef među veziljama?* (SSM)

Upotrebom veznika *ili* ispred svake od klauza posebno se ističe rastavni odnos.

Implicitne nezavisnosložene rečenice

Po svojim strukturno-semantičkim obilježjima sve se implicitne nezavisnosložene rečenice – kao i eksplicitne – mogu podijeliti u tri vrste: **sastavne** (kopulativne), **suprotne** (adverzativne) i **rastavne** (disjunktivne). Unutar ovih triju izdvojenih vrsta može se – na temelju smisaonih odnosa koji se među klauzama uspostavljaju – izdvojiti više specifičnih podvrsta. 460

Sastavne (kopulativne) rečenice

Implicitnim sastavnim rečenicama svojstven je odnos *naporednosti* ili *istosmjernosti* klauza u širokom smislu. Tako se sve implicitne nezavisnosložene rečenice među čijim se klauzama uspostavlja sklad bilo koje vrste ubrajaju među sastavne: 461

Odabrao sam najbolji način borbe: za saveznika sam uzeo vrijeme, strpljenje i čekanje. (DŽAD) – *Zlatne jeseni moga djetinjstva bile su pune drhtanja i snova, zato ih se i sjećam.* (ZDP) – *Nešto tu smrdi, nešto tu nije svoje na svome.* (IHT)

Najtipičnije su implicitne sastavne rečenice u užem smislu, koje nastaju nizanjem istovrsnih klauza: 462

Neka korača kost, / neka korača meso! (ASS) – *Zbog tog slova čudnog odagnasmo ptice / zbog njega smo sada nagrdili lice* (MDK)

Među klauzama implicitnih sastavnih rečenica uspostavljaju se raznoliki smisaoni odnosi – gotovo svi oni koji se tipično obilježavaju eksplicitnim zavisnim klauzama. Tako se – s obzirom na tip smisaonog odnosa u kojem stoji druga klauza prema prvoj – razlikuju: 463

a) mjesne: *To su putevi bjegunaca i gonilaca /* ***Tuda*** *je i smrt prošla u zoru* (DŽLD)

b) vremenske: *Samo nespremnu bi je sačekala ponekad tjelesna razmrvljenost i bol uvrede;* ***tad*** *bi suze navirale i kapale na bjelinu haljetaka.* (JMS)

c) uzročne: *Mogla bi malo jetre, lagahna je.* (AID)

d) posljedične: *Zadržali smo se u razgovoru, **stoga** smo i stigli prekasno.* (EČL)

e) objasnidbene: *A narod bez vjere je loš narod, zapravo i nije narod.* (DŽKI)

f) zaključne: *Došao je do istine, doći će i do pravde.* (MST)

i druge implicitne sastavne rečenice.

Zaključne se rečenice često – potpuno neopravdano – izdvajaju u posebnu vrstu eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, a njihovim se veznicima smatraju riječi *dakle, stoga, sigurno* i sl., koje nisu veznici, već prilozi. Klauze su u zaključnom odnosu, međutim, vezane asindetski (tj. bez veznika), i mogu biti samo podvrsta implicitnih sastavnih rečenica.

Ovi se smisaoni odnosi često dodatno ekspliciraju tipiziranim anaforskim sredstvima (zamjeničkim prilozima i priložnim izrazima /v. u gornjim primjerima *a, b* i *d*/ – mjesnim: *ovdje, odavde, tuda, dotle, na ovom / tom mjestu...*; vremenskim: *tada, onda, u to vrijeme, prije toga, poslije toga...*; uzročnim: *zato, stoga, zbog toga, zahvaljujući tome...* i dr.). Što je smisaoni odnos po sebi prepoznatljiviji, potreba je za uvođenjem anaforskih sredstava manja.

Suprotne (adverzativne) rečenice

464 Implicitne suprotne rečenice odlikuju se istaknutom *suprotnošću* ili *nepodudarnošću* klauza, te su stoga uglavnom lahko prepoznatljive:

Ženi ne bi pomogao, sebi bi mnogo odmogao. (MST) – *Imao je, više nema.* (MST) – *Nisam te zvao, govorili smo o tebi.* (MST) – *Do zore nije izišao, po danu ne smije.* (MSD) – *Gospodareva zamišljenost bila je tužna, ajanova (je bila) napregnuta.* (NIU) – *Francuz je propjevao zbog žene, Italijan (je propjevao) radi publike.* (ZDŽP)

Pored implicitnih suprotnih rečenica u užem smislu (kakve su ove u navedenim primjerima), susrećemo još i one među čijim se klauzama uspostavlja odnos isključivanja te one s odnosom dopuštanja.

465 U **isključnim** suprotnim rečenicama drugom se klauzom isključuje sve osim sadržaja te klauze. Suprotnost se tu ostvaruje kao odnos općeg i pojedinačnog:

*Ničeg nema, **samo** moja uzbuđena vrelina živi u ovoj mračnoj pustolini.* (MSD) – *Magla je ispunila kotlinu, **samo** su vrhovi brda vidljivi.* (NIU) – *Ovoga jutra / Bezbojni ljudi / S kraja na kraj ulice / Prenose maglu/ **Jedino** naranče / u izlozima pričaju / Da postoji sunce* (BAP) – *Grad je zaspao, **tek** se pokoji prolaznik vidi na ulici.* (razg.)

466 Isključivanje se po pravilu obilježava upotrebom priloga *samo, jedino, tek* i dr. Ono je posebno istaknuto kada ovi prilozi stoje u suodnosu s riječima *sav, sva, sve..., svako* i sl.:

> ***Sve** spava, **samo** se debeljkast stražar šeta dugim hodnikom...* (NST) – ***Svako** je došao, **jedino** on nije.* (razg.)

I isključne se rečenice često izdvajaju kao posebna vrsta eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, čijim se veznicima smatraju riječi *samo, jedino, tek* i sl. Ove riječi, međutim, nisu veznici, nego prilozi, što znači da su tzv. isključne rečenice asindetski (tj. bez veznika) vezane.

Dopusne suprotne rečenice znatno su rjeđe od isključnih već i zbog toga što se dopuštanje tipično obilježava eksplicitnom zavisnom klauzom (v. § S 563-570). Odnos dopuštanja među klauzama implicitne suprotne rečenice obično se potvrđuje (verificira) tipiziranim priložnim riječima (*ipak, i pored toga, u/s/prkos tome, unatoč tome, uza sve to* i dr.): 467

> *Dome Davudov / Neće te mašiti pljusak / Za koji dan / Uz gromove i munje srdite / **Ipak** – raduj se...* (DŽLD) – *Sve smo od sebe dali, **unatoč tome** nismo uspjeli.* (razg.)

Rastavne (disjunktivne) rečenice

Implicitne rastavne rečenice dosta su rijetke, jer se odnos rastavnosti klauza – za razliku od odnosa sastavnosti i suprotnosti – po pravilu obilježava eksplicitno (tj. veznikom *ili*). 468

Implicitne rastavne rečenice – i kad se jave – uglavnom predstavljaju samo dio višestrukosloženih rečenica koji ima tipiziranu strukturu: 469

> *Ja to znam, **ti znao – ne znao**.* (DŽKI) – *Mi jesmo (rekli): **daš – ne daš**?* (HBT) – ***Otjerali, ne otjerali**, mi smo sigurni.* (DSP) – ***Pristao, ne pristao** – zaposlit ćemo ga.* (razg.)

Zavisnosložene rečenice

Složene rečenice u kojima klauze stoje u odnosu gramatičke zavisnosti zovu se zavisnosloženim rečenicama. Klauze se u zavisnosloženoj rečenici postavljaju u takav odnos da jedna postaje dijelom gramatičkog ustrojstva druge, udružujući se tako s njom u jednu strukturnu, smisaonu i intonacijsku cjelinu. 470

Zavisno slaganje prostih rečenica

Zavisnosložene rečenice nastaju kao rezultat zavisnog slaganja prostih rečenica koje zovemo **uvrštavanjem**. 471

Preoblika uvrštavanja podrazumijeva uvođenje predikativne jedinice (klauze) namjesto nekog nepredikativnog člana proste rečenice, npr.:

*Ustao je **rano**.*	*Zaboravio je **pjesmu**.*
*Ustao je **prije nego što je svanulo**.*	*Zaboravio je **što je rekao**.*

472 Uvrštena predikativna jedinica naziva se **zavisnom klauzom**. Zavisna je klauza, dakle, svaka klauza koja je dio gramatičkog ustrojstva druge klauze:

> ***Kada se Danica jasna ugasla očima našim,*** */ ispismo zadnji put u slavu djedova svih.* (SBP)

pa i onda kada je dio njenoga gramatičkog ustrojstva neka druga klauza:

> *Vrijeme je* ***da priznamo*** *kako smo sastanak riječi i djela / uzalud čekali.* (MDK)

473 Da bi se zavisna klauza mogla uvrstiti u rečenicu, mora postojati klauza koja joj otvara mjesto. Ovakva se klauza naziva **osnovnom klauzom**. Osnovna je, dakle, svaka klauza koja kao dio svoga gramatičkog ustrojstva ima drugu klauzu:

> *Kada se Danica jasna ugasla očima našim, /* ***ispismo zadnji put u slavu djedova svih.***

pa i onda kada je ona dio gramatičkog ustrojstva neke druge klauze:

> *Vrijeme je* ***da priznamo*** *kako smo sastanak riječi i djela / uzalud čekali.*

474 Osnovna klauza – kako vidimo – može biti dijelom gramatičkog ustrojstva druge klauze, tj. može u isto vrijeme biti i zavisna. Stoga nju treba razlikovati od **glavne klauze**, koja je uvijek i osnovna, ali nikad nije zavisna. Glavna je, dakle, ona klauza koja nije dio gramatičkog ustrojstva nijedne druge klauze:

> *Kada se Danica jasna ugasla očima našim, /* ***ispismo zadnji put u slavu djedova svih.*** *–* ***Vrijeme je*** *da priznamo kako smo sastanak riječi i djela / uzalud čekali.*

Opisani i oprimjereni odnosi između glavne, osnovne i zavisne klauze jasnije se vide iz sljedećeg dijagrama:

> (K1) *Kada se Danica jasna ugasla očima našim,* (zavisna)
> (K2) *ispismo zadnji put u slavu djedova svih.* (glavna i osnovna)

> (K1) *Vrijeme je* (glavna i osnovna za K2)
> (K2) *da priznamo* (zavisna od K1 i osnovna za K3)
> (K3) *kako smo sastanak riječi i djela uzalud čekali.* (zavisna od K2)

475 Zavisna se klauza u složenu rečenicu može uvrstiti ili po nekom članu osnovne klauze:

> ***Toliko*** *smo se umorili* ***da smo odmah zaspali.***

ili po njenom sadržaju:

> ***Igrali su dobro,*** ***što nas je iznenadilo.***

Ako se zavisna klauza uvršćuje po nekom članu osnovne klauze, tada se ona odnosi samo na taj član (tj. na dio osnovne klauze), i tada govorimo o **nerasčlanjenim zavisnosloženim rečenicama**. Ako se, s druge strane, zavisna klauza uvršćuje po sadržaju osnovne klauze, tada se ona odnosi na osnovnu klauzu kao cjelinu, i tada govorimo o **raščlanjenim zavisnosloženim rečenicama**.

Eksplicitne zavisnosložene rečenice

Eksplicitne (vezničke) zavisnosložene rečenice međusobno se razlikuju, najprije, **476**
po naravi vezničkih sredstava, a potom – po funkcionalno-semantičkim svojstvima zavisnih klauza.

Veznička sredstva kojima se zavisna klauza veže za osnovnu mogu – kao zastup- **477**
nici nekog od članova osnovne klauze – popuniti koju poziciju unutar gramatičkog ustrojstva zavisne klauze, npr.:

Svidjela mi se knjiga ***koju*** (= knjigu) *sam pročitao.*

Ne volim čuti ono ***što*** (= ono) *mi se ne sviđa.*

Zavisne klauze ovog tipa zovu se **odnosnim** ili **relativnim klauzama**.

Drukčija su veznička sredstva kojima se zavisna klauza samo veže za osnovnu. **478**
Ovakva veznička sredstva, iako strukturni članovi zavisne klauze, nikad ne popunjavaju pozicije unutar njenoga gramatičkog ustrojstva:

Volio bih ***da*** *sam ptica.*
Tužna je ***jer*** *je sama.*

Po funkciji koju u složenoj rečenici mogu imati razlikuju se **objekatske**, **adverbi-** **479**
jalne i **atributske** zavisne klauze.

Objekatska zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi objekta u **480**
prostoj rečenici:

Reci mi ***istinu.***
Reci mi ***što se dogodilo.***

Adverbijalna zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi adverbi- **481**
jalne odredbe u prostoj rečenici:

Probijali smo se naprijed ***unatoč mećavi.***
Probijali smo se naprijed ***iako je bila mećava.***

Atributska zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi atributa ili **482**
apozicije u prostoj rečenici:

Ne berite ***otrovne*** *gljive!*
Ne berite gljive ***koje su otrovne!***

Otpustili su ***trenera*** *Hodžića.*
Otpustili su Hodžića, ***koji je trener.***

Po funkcionalnom se kriteriju, uz objekatske, adverbijalne i atributske, često izdvajaju još *predikatske* i *subjekatske zavisne klauze*. Ovdje se to, međutim, ne čini, iz naročitih razloga.

Naime, u poziciji predikata mora biti glagol u ličnom glagolskom obliku kao nosilac njegova gramatičkog značenja (tj. predikativnosti). Stoga se ova pozicija ne može popuniti zavisnom klauzom, jer ona nema to svojstvo. Klauze koje se nazivaju predikatskim popunjavaju samo dio pozicije predikata i nose samo njegovo leksičko značenje (usp.: *Život u gradu danas* ***nije*** ***zdrav***. – *Život u gradu danas* ***nije*** ***kakav je nekada bio***.); dakle uopće nisu klauze, nego leksičko jezgro imenskog predikata.

S druge strane, tzv. odnosna (relativna) subjekatska klauza u složenoj rečenici ne zastupa subjekt, nego specifičnu odredbu subjekta (tj. atribut), koja je u datom kontekstu značenjski važnija od subjekta (koji je leksički "prazan"), te se stoga ona obavezno navodi. Ovakve se, dakle, zavisnosložene rečenice uobličuju naknadnim brisanjem subjekta (usp.: *Onaj* ***ko se trudi*** *uspije*. > ***Ko se trudi*** *uspije*.), a ne njegovom zamjenom zavisnom klauzom. Osim toga, tzv. izrične subjekatske klauze, kojima mjesto u složenoj rečenici otvaraju obezličeni oblici glagola govorenja, mišljenja, osjećanja i sl. (npr.: *Misli se* ***da je ovdje hladno***) po svojoj se strukturi i značenju ne razlikuju od objekatskih klauza (usp.: *Mislim* ***da je ovdje hladno***), te se stoga ne čini opravdanim – samo na osnovu oblika glagola u predikatu (uz koji se uostalom i ne može uvrstiti subjekt) – izdvajati ih u posebnu skupinu.

Zavisnosložena rečenica s objekatskom klauzom

483 Objekatska se klauza u zavisnosloženu rečenicu uvršćuje po glagolima govorenja, mišljenja, osjećanja, znanja, glagolima perceptivnog tipa i sl. te tzv. oglagoljenim izrazima koji popunjavaju neku od pozicija u gramatičkom ustrojstvu osnovne klauze (najčešće poziciju predikata):

Recimo ***da je tako***. (IHT) – *Mislio sam* ***da su ljudi izdijeljeni***... (MST) – *Osjeti* ***kako joj teški utezi pritišću donji dio stomaka***. (JMS) – *Ti i ne slutiš* ***koliku ćeš mi uslugu učiniti***. (EČL) – *Saznao sam* ***da odluke pobunjeničkog vijeća u Tuzli nisu prihvatili Smail-aga Čengić, Ali-aga Rizvanbegović, Pašaga Redžepašić, Hasan-beg Resulbegović i još neki Hercegovci***. (DSU) – *Zar zaista ne vidiš* ***da si blijed kao krpa?*** (AID) – *Nekad bi se Abdulah zaboravio i čekao za vratima Minkinih soba slušajući* ***kako šušti svila***... (HBM) – *Učinilo mu se* ***da sanja***. (IHT) – *Čudno je* ***da ljudi nestaju***. (razg.)

484 Po veznicima kojima se vežu za osnovnu klauzu razlikuju se **izrične** i **zavisnoupitne objekatske klauze**. Ove se dvije vrste objekatskih klauza razlikuju i po drugim svojstvima.

485 Izrične objekatske klauze u složenu se rečenicu uvode veznicima *da* i *kako*, koji su u načelu međusobno zamjenjivi:

Rekao bih ***da vjetar pjeva u žbunju***. (HHG) – *Rekao je* ***da dođeš***. (MST) – *Vjerovao je* ***da je Allah poslao Nasera i da je Dals izmislio Jevreje***. (ZDŽP) – *Mislim* ***da smo pogriješili***. (IHT)

Osjetio sam tu ***kako i iz arheologije struji poezija***. (SKP) – *Jednom je snivala* ***kako je došao Sahur-bey***... (HBM) – *Osjećao sam* ***kako tonem u san***... (DŽKI)

a sasvim rijetko veznikom *gdje*, koji je u ovoj ulozi stilski obilježen:

Čujem ***gdje neko pjeva***. (HHG)

Veznik *da* u ovoj ulozi u savremenom je bosanskom jeziku najfrekventniji. Veznik *kako* više je "interpretativne" naravi, te se stoga češće susreće u posebnim funkcionalnim stilovima (administrativno-pravnom, novinarskom i sl.). Osim toga, on se koristi i kao stilska rezerva veznika *da*, npr.: *Rekao je* ***da*** *su objavili* ***kako*** *će sastanak biti odgođen*.

Izrične su objekatske klauze na obavijesnom polju izjavni iskazi. Njima se izriče **486**
"materijalna sadržina" glagola u osnovnoj klauzi po kojima se uvršćuju u rečenicu.

Zavisnoupitne objekatske klauze na obavijesnom su polju samo zavisni oblik upit- **487**
nih rečenica. Njima se također izriče "materijalna sadržina" upravnih glagola u osnovnoj klauzi, a za nju se vežu svim upitnim riječima (upitnim riječcama, upitnim zamjenicama, upitnim prilozima i dr.). Po značenju tih vezivnih riječi određuje se i specifično značenje ovih klauza. Tako susrećemo:

a) općeupitne: *Okrenuo se nekoliko puta naokolo, motreći* ***da li je još ko prisutan***. (IHT) – *Ne razaznajem* ***da li je ovo ona ista noć***... (NIU) – *Reci mi* ***jesi li bolesna***. (razg.)

b) mjesne: ***Gdje je smrt***, *pitao se*. (IHT) – *Nije znao* ***kuda da okrene***. (ĆSB)

c) vremenske: *Pitao nas je* ***kada ćemo doći***. (DSP) – *Nisam ni primijetio* ***kad mi se to u krilo uvukla Fafica***. (SKP)

d) načinske: *Znao sam* ***kako se tekija budila***. (MSD) – *Nikad nijesam znao* ***kako se ubija***... (AID)

e) uzročne: *Ne zna se* ***zašto pobuna materije nije uspjela***. (AIP) – *Tada ga je Mutevekil pitao* ***zašto izmišlja sva ona silna objašnjenja***... (DŽKI)

f) količinske: *De barem reci mi* ***koliko je sati***. (ĆSB) – *Ne znaš ti* ***koliki je grijeh ostaviti curu***. (ANT)

g) kvalitativne: *Nisam zaboravio* ***kakva je to žena bila***. (razg.)

i druge zavisnoupitne objekatske klauze.

Treba razlikovati izrične i zavisnoupitne objekatske klauze i onda kad su one uve- **488**
dene vezivnim sredstvima koja su formalno istovjetna, ali su značenjski i kategorijalno različita, npr.: *Pričao mi je kako su ljudi ginuli / da su ljudi ginuli* (izrična) – *Pričao mi*

je kako su ljudi ginuli / **da su ljudi ginuli* (zavisnoupitna načinska). (Za razliku od prve, drugu je klauzu moguće preoblikovati u: *Pričao mi je o načinu na koji su ljudi ginuli.*)

489 Katkad se objekatska funkcija zavisne klauze miješa s njenom adverbijalnom ili atributskom funkcijom. Tako nastaju dva prijelazna tipa zavisnih klauza: **objekatsko-uzročne** i **objekatsko-atributske**.

490 Objekatsko-uzročne zavisne klauze uvršćuju se po glagolima (ili oglagoljenim izrazima) koji znače kakvo fiziološko-psihološko stanje ili raspoloženje, a za osnovnu se klauzu vežu veznicima *što* i *da*:

Bi mi žao ***što mu to rekoh***. (SKP) – *Radujem se* ***da ste došli***. (razg.)

491 Objekatsko-atributske zavisne klauze uvršćuju se po glagolima percepcije u osnovnoj klauzi, u kojoj, također, mora biti popunjena pozicija objekta (koji je tada semantički subjekt zavisne klauze). Ovakve se zavisne klauze uvode veznicima *kako, da* i (rjeđe) *gdje*:

Gledam svijet ***kako gori u svjetlu***. (NIU) – *Čujem djecu* ***da galame***. (razg.) – *Zato su ga žetelice i promatrale* ***gdje pod kruškom sjedi sa Savom***... (SKP)

Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama

492 Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama izrazito su raznovrsne, a uglavnom se dijele po značenjskom odnosu u kojem zavisna klauza stoji prema osnovnoj. Tako razlikujemo zavisnosložene rečenice s **mjesnom, vremenskom, načinskom, poredbenom, uzročnom, posljedičnom, namjernom, pogodbenom** i **dopusnom** klauzom. Ovih devet vrsta ne odražava svu značenjsku raznolikost adverbijalnih klauza (može se, npr., govoriti i o količinskim, specifikativnim, popratnookolnosnim i dr.), one su samo najčešće.

Zavisnosložena rečenica s mjesnom (lokalnom) klauzom

493 Mjesna klauza u zavisnosloženoj rečenici odnosi se prema upravnom glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba mjesta prema upravnom glagolu u prostoj rečenici: njome se glagolska radnja prostorno određuje.

494 Mjesne se zavisne klauze u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vežu mjesnim prilozima: *gdje, kud(a), kamo, odakle, otkud(a), dokle, dokud(a)*:

Gdje se poteže Bog, *ja sam nepotreban*. (AID) – *Ostavljen na dugom hodniku, čekao sam da glas o meni dopre* ***gdje je potrebno***... (MSD) – *Vratio sam se* ***odakle sam krenuo***. (ZDP) – ***Dokle dođete***, *pričajte o našoj pobjedi*. (razg.) – *Otišli su* ***kamo su željeli***. (razg.)

495 Mjesne su i zavisne klauze koje imaju ulogu da iskažu (ekspliciraju) sadržaj kataforično upotrijebljenih zamjeničkih priloga s mjesnim značenjem u osnovnoj klauzi:

*Udaraš pesnicom tamo **gdje treba malim prstom**.* (AID) – *Ići ćemo tamo **otkud smo i došli**...* (ĆSM) – *Ide tamo **kuda ga vodi nezadovoljena strast i bolest**.* (HBT) – *Došla je odnekud, **odakle nikad ni pomislio nisam** da će doći, a otići će tamo, **kamo ne želim**.* (MSD) – *Tu, gdje je jeo, Ostoja primi islam.* (DSP)

Nisu sve zavisne klauze s mjesnim značenjem mjesne, nego samo one koje prostorno određuju radnju označenu glagolom u osnovnoj klauzi ili one koje izriču sadržaj kataforičnih mjesnih zamjeničkih priloga. To znači da se mjesne zavisne klauze uvode samo na ova dva načina, tj. po glagolu (kao mjesna adverbijalna odredba) ili po mjesnom prilogu (kao eksplikacija njegova sadržaja). Tako će, npr., zavisna klauza u rečenici *Susreli smo se gdje nema automobila* biti mjesna jer je uvedena po glagolu *susreli smo se* kao mjesna adverbijalna odredba (usp.: *Susreli smo se tamo*). Isto vrijedi i za zavisnu klauzu u rečenici *Susreli smo se tamo gdje nema automobila*, samo što se njome ovdje izriče sadržaj kataforičnog mjesnog zamjeničkog priloga *tamo*. Međutim, u rečenici *Susreli smo se na putu gdje nema automobila* zavisna klauza neće biti mjesna, nego atributska, jer je uvedena po supstantivnoj riječi *na putu* (v. § S 581). **496**

Zavisnosložena rečenica s vremenskom (temporalnom) klauzom

Vremenskom klauzom u zavisnosloženoj rečenici određuje se vrijeme vršenja radnje obilježene glagolom u osnovnoj klauzi: **497**

*Čega se prisjeća cvijeće **dok umire u vazi, na reveru**?* (HHK) – *Bilo je to **kad mi je umirala mati**.* (SKP) – ***Kad očuješ dvojnice**, raskopčaj jelek i čekaj me.* (HHG)

Kao i mjesne (ali rjeđe od njih), vremenske zavisne klauze također mogu izricati sadržaj kataforično upotrijebljenih zamjeničkih priloga s vremenskim značenjem u osnovnoj klauzi: **498**

*Tada **kada dođete** porazgovarat ćemo o svemu.* (razg.)

Zavisnosložene rečenice s vremenskom klauzom razlikuju se po tipu vremenskog odnosa koji se uspostavlja između osnovne i zavisne klauze. To može biti odnos **istovremenosti** (simultanosti) i odnos **vremenskog slijeda** (sukcesije). Time je uglavnom razgraničena i upotreba vremenskih veznika. **499**

Kada se cijeli sadržaji osnovne i zavisne klauze ostvaruju u isto vrijeme, oni stoje u odnosu *potpune* istovremenosti. U tom se slučaju zavisna klauza za osnovnu veže veznikom *dok,* a pozicija predikata u objema klauzama popunjena je glagolima nesvršenog vida: **500**

*Tako je lijepo pričati o čaju, **dok se čovjek klatari tramvajem**.* (AID) – *Tako ja pričam, i još više, a Grlica sluša bez daha, **dok pada sumrak**...*

(HHG) – *Kod nas, **dok se jede**, govori se sasvim malo.* (SKP) – *Oblačim se **dok otimaju bič iz ruku moga gospodara**.* (NIU)

501 Umjesto veznika *dok* u ovakvim se rečenicama može upotrijebiti i značenjski najširi vremenski veznik *kad*. Ovaj se veznik može kombinirati i s glagolima svršenog vida, pa se njime mogu obilježiti i jednokratne radnje:

*Strah me je **kad mjesec sjedi u liticama**.* (HHG) – *Strah je ružan **kad ga vidimo kod drugog**.* (MST) – ***Kada nije bivalo tako**, panduri su globili trgovce...* (ZDŽP) – *Ne razgovara **kad radi**.* (razg.)

502 Kad se vezniku *kad* u ovakvim rečenicama doda riječca *god* (i tako oblikuje veznik *kad god*), to znači da se sadržaji i zavisne i osnovne klauze ponavljaju neodređeni broj puta, ali uvijek u isto vrijeme:

*Alat je, **kad god bi se tako milovali**, pokazivao svoje zube i čupkao ga za rukave.* (ĆSM)

503 Istovremenost, međutim, može biti i *djelomična*: kada se sadržaj osnovne klauze vremenski poklapa samo sa dijelom sadržaja zavisne klauze. Pozicija predikata u osnovnoj klauzi tada je popunjena glagolom svršenog vida, a u zavisnoj, koja se u tom slučaju za osnovnu veže veznicima *dok* i *kad* – glagolom nesvršenog vida:

*Jedan mali oblutak pao je kraj mojih nogu, **dok sam sjedio zabavljen poslom**.* (IHT) – *Kad smo šetali planinom, **pala je gusta magla**.* (razg.)

504 Sadržaji osnovne i zavisne klauze stoje u odnosu vremenskoga slijeda onda kad se ostvaruju u različito vrijeme. Ovisno o tome prethodi li radnja zavisne klauze radnji osnovne klauze ili slijedi iza nje, razlikuju se dva tipa vremenskoga slijeda: **prijevremenost** (anteriornost) i **poslijevremenost** (posteriornost). Prijevremenost i poslijevremenost uglavnom se mogu lahko razgraničiti na temelju vremenskih veznika specijaliziranih za njihovo obilježavanje. Jedino se kad je u pitanju veznik *kad* mora uzeti u obzir vidsko-vremenski odnos predikatskih glagola.

505 Prijevremenost se obilježava zavisnim klauzama uvedenim veznicima *čim, pošto, nakon što, tek što, istom što, samo što* i *kako*:

*Tako mi Allaha, ja ću, **čim se udaljite**, vaše kumire udesiti!* (IKT) – *U selo je prispio **pošto je suton prekrio zemlju**.* (NST) – ***Nakon što je postavio sam sebi to pitanje**, Ramiz je počinje tražiti.* (IHT) – ***Tek što je stigao**, sve je čuo.* (MSD) – ***Ali istom što je oćutjela toplinu njegova lica pred sobom**, trže se.* (NST) – ***I samo što Ihtar podbode konja**, Fatma umuče...* (NIU) – ***Kako me ugleda**, zašutje.* (razg.)

506 Prijevremenost se obilježava i zavisnim klauzama uvedenim veznikom *kad*. Tada su predikatski glagoli obiju klauza svršenog vida:

*Pun žban hladne vode začas se isprazni **kad ga dohvatiše petnaestera usta**.* (ANT) – ***Kad je umro**, stvar je potpuno zaboravljena.* (IHT)

Veznici specijalizirani za obilježavanje prijevremenosti razlikuju se po značenju, tako da nisu uvijek međusobno zamjenjivi. Tako se, npr., veznicima *čim, tek što, istom što, samo što, kako* označava najneposredniji vremenski odnos (tj. najkraći vremenski razmak) između osnovne i zavisne klauze. Veznici *pošto* i *nakon što* u tom pogledu nisu obilježeni. **507**

Poslijevremenost se obilježava zavisnim klauzama uvedenim veznicima *prije nego što, prije no što, prije nego* i *prije negoli*: **508**

Znao sam to ***i prije nego što sam ga vidio****.* (MSD) – *Svi su pobjegli još usput,* ***prije no što su stigli****.* (HBT) – *Donesi Kasimu Jahiću i meni po jednu ljutu, da se potkrijepimo,* ***prije nego išta uradimo****.* (AID) – *Odustao je od posla* ***prije negoli je i došao****.* (razg.)

Opisani odnosi prijevremenosti i poslijevremenosti u kojima mogu stajati osnovna i vremenska zavisna klauza svode se na *vremensku orijentacionu identifikaciju* sadržaja osnovne klauze pomoću sadržaja zavisne klauze. **509**

Zavisnom se vremenskom klauzom, međutim, može obilježiti i *vremenska kvantifikacija*, i to *početna kvantifikacija*, tj. početak trajanja radnje obilježene glagolom u osnovnoj klauzi, i *granična kvantifikacija*, tj. vremenska granica do koje traje radnja obilježena glagolom u osnovnoj klauzi. **510**

Početna kvantifikacija obilježava se vremenskom klauzom uvedenom veznicima *otkad, otkako, kako* te veznikom *da* u kombinaciji sa sintaksemama ili sintagmama s vremenskim značenjem u osnovnoj klauzi: **511**

Živjela je na selu ***otkad zna za sebe****.* (razg.) – *Ko zna koliko je vremena proteklo* ***otkako sam knjižničar u ovom gradiću****.* (IHT) – *Sutra će se navršiti / trideset godina /* ***kako je umro Otac*** (ASS) – *Prošlo je vremena i vremena* ***da nisam pogledao u Knjigu spasa****.* (MSD)

U ovakvim se rečenicama radnja osnovne klauze počinje ostvarivati u prošlosti u isto vrijeme kad i radnja zavisne klauze.

Granična kvantifikacija obilježava se vremenskom klauzom uvedenom veznicima *dok, dok god, dokle, dokle god* (kojima može biti pridodana riječca za isticanje *sve* /u prepoziciji/): **512**

Sačekah u avliji ***dok ih ne dovedoše vezane u tanje i lakše lance****.* (DSP) – ***Dok ne padne mrtva glava****, ja ne mogu da se smirim u životu svome, ni moj brat Lutvo u grobu.* (AID) – ***Dok se ne opravdam****, ja sam za njega krivac.* (MSD) – *Ostao je kod kuće* ***sve dok se nije oporavio****.* (razg.) – ***Dok god seljak živi u blagostanju i izobilju****, on lahko plaća porez.* (ZDŽP) – *Ova će hanuma ostati u našoj kući* ***dokle god to bude trebalo****.* (JMS)

U ovakvim se rečenicama radnja osnovne klauze ostvaruje dokle god se ostvaruje i radnja zavisne klauze.

513 Veznik *dok* obično se kombinira s niječnim oblicima glagola svršenog vida u predikatu zavisne klauze (*Čekat ćemo dok ne padnu kiše*). Budući da je, dakle, predikat zavisne klauze gramatički zanijekan, to onda zapravo znači da se radnje osnovne i zavisne klauze nijednim svojim dijelom ne poklapaju, tj., logički gledano, da se radnja osnovne klauze vrši sve dotle dok se *ne vrši* (tj. ne počne vršiti) radnja zavisne klauze (dakle, *Čekat ćemo dok ne padnu kiše* = *Čekat ćemo dok ne počnu padati kiše*). Ukoliko se pak veznik *dok* kombinira s potvrdnim oblicima svršenih glagola (*Čekat ćemo dok padnu kiše*), vremenski se odnos među klauzama obično mijenja (tako *Čekat ćemo dok padnu kiše* može značiti *Čekat ćemo dok ne prestanu padati kiše*) ili se barem u rečenicu unose dodatne obavijesti (tako, npr., upotreba rečenice *Čekat ćemo dok on dođe* – a ne rečenice *Čekat ćemo dok on ne dođe* – može svjedočiti o tome da je govornik više uvjeren u početak ostvarivanja radnje zavisne klauze ili da ga ubrzo očekuje). S druge strane, kombiniranje veznika *dok* s glagolima nesvršenog vida u rečenicu unosi očiglednu razliku u vremenskom odnosu među klauzama, koje se onda, i gramatički i logički, vremenski poklapaju (usp.: *Čekat ćemo dok padaju kiše*).

514 Veznici *dok god* i *dokle god* obično se kombiniraju s potvrdnim oblicima nesvršenih glagola u predikatu zavisne klauze (*Čekat ćemo dok god / dokle god padaju kiše*), ali se (znatno rjeđe i, dakako, uz promjenu značenja) mogu kombinirati i sa zanijekanim predikatima (*Čekat ćemo dok god / dokle god ne padaju kiše*). Ukoliko se pak ovi veznici kombiniraju s glagolima svršenog vida, tada predikat mora biti zanijekan (*Čekat ćemo dok god / dokle god ne padnu kiše* – **Čekat ćemo dok god / dokle god padnu kiše*).

515 Na koncu, nije dovoljno da zavisna klauza vremenski određuje sadržaj osnovne klauze da bi bila vremenska; ona u složenu rečenicu mora biti uvrštena po glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba vremena ili kao eksplikacija sadržaja kataforičnog vremenskog priloga. Stoga će, npr., zavisna klauza u rečenici *Bilo je lijepo (tada) kad smo bili djeca* biti vremenska. Ali u preobličenoj rečenici *Bilo je lijepo u vrijeme kad smo bili djeca* zavisna klauza neće biti vremenska, nego atributska, jer je uvedena po supstantivnoj riječi *u vrijeme* (v. § S 581).

Zavisnosložena rečenica s načinskom (modalnom) klauzom

516 Načinska zavisna klauza u složenoj rečenici odnosi se prema upravnom glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba načina prema upravnom glagolu u prostoj rečenici: njome se obilježava kakva okolnost koja glagolsku radnju u osnovnoj klauzi određuje po kvalitetu.

517 Načinske se zavisne klauze u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vežu veznikom *kako* (koji se u toj ulozi ne može zamijeniti niti jednim drugim veznikom):

> *Nije počeo razgovor* ***kako je predvidjela.*** (JMS) – *Zatjera ga kao psa pa produži* ***kako je i išao.*** (SKP) – *Branim se* ***kako znam***... (DŽKI) – *Nisam uradio* ***kako me mati savjetovala.*** (ZDP) – *...Hasan će nastaviti da živi* ***kako mu se sviđa***... (MSD)

Načinske su i zavisne klauze kojima se izriče sadržaj kataforičnog načinskog zamjeničkog priloga (*ovako, tako, onako*): **518**

To joj se on javljao u snu <u>*onako*</u> ***kako ga je posljednji put vidjela***. (JMS) – *Ovdje narod priča* <u>*tako*</u> ***kako sam ti rekao***. (IKT)

U načinske se klauze također mogu ubrojiti i odnosne (relativne) klauze uvedene veznikom *što* s načinskim značenjem: **519**

Uradili smo to ***što smo bolje mogli***. (razg.) – *Došao je* ***što je brže mogao***. (razg.)

Zavisnosložena rečenica s poredbenom (komparativnom) klauzom

Poredbena zavisna klauza u složenu se rečenicu uvršćuje po obliku komparativa pridjeva ili priloga u osnovnoj klauzi (ili kakve druge riječi s komparativnim značenjem): **520**

Uradio je to ***bolje*** ***nego što se očekivalo.***

Na razini složene rečenice poredbene zavisne klauze imaju istu ulogu kakvu imaju poredbene dopune na razini proste rečenice: njima se izriče *poređenje po nejednakosti* (usp.: *Trčao je brže* ***od ostalih / nego ostali*** – *Trčao je brže* ***nego što su trčali ostali***). Budući da u njima mjesto zavisnoj klauzi redovito otvaraju komparativni oblici pridjeva i priloga, na koje se onda ona svojim sadržajem i odnosi – zavisnosložene rečenice s poredbenom klauzom izrazito su nerasčlanjene strukture. **521**

Poredbene zavisne klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *nego što, no što, nego da, no da, nego kad* i *negoli*: **522**

Bila je tvrđa i snažnija ***nego što se nadao***. (MSDC) – *Vojnik brže zaboravlja* ***nego što uči***. (AID) – *Sve je bilo drugačije* ***no što sam ja htio da vjerujem***. (HBT) – *Bilo je besmislenije* ***nego da sam riječi vikao u prazan bunar***... (MSD) – *Ajni-efendiji je više stalo da se ne zamjeri bogatom tastu* ***nego da zadrži u zatvoru nekog jadnika***. (MSD) – *Bilo je hladnije po kiši* ***nego kad pada snijeg***. (razg.) – *Jesen je stigla brže* ***negoli smo očekivali***. (razg.)

Komparativni oblik katkad može biti i izostavljen (uglavnom uz glagol *voljeti*, tj. *više voljeti* > *voljeti*), ali zavisna klauza (s veznikom *nego da*) ostaje poredbena: **523**

Voli ona da to lijepo prođe, ***nego da bude još galame u kući***. (HBM) – *Volio bi da joj je kriv i onda i sada,* ***nego da joj je samo onda, samo jednom bio smiješan***. (DŽKI)

Veznici *nego što* (a također i konkurentni mu, ali u upotrebi rjeđi veznici *no što* i *negoli*) i *nego da* (a također i *no da*) međusobno nisu zamjenjivi. Veznik *nego što* u načelu pretpostavlja činjeničnost (faktivnost; usp.: *Bila je pametnija nego što sam mislio*), a veznik *nego da* – mogućnost (hipotetičnost; *Lakše je noćiti ovdje nego da pješačimo*). **524**

525 Posebne su vrste poredbene zavisne klauze uvedene veznicima *što, koliko* i *kako*, koji u osnovnoj klauzi obično imaju suodnosne (korelativne) zamjeničke priloge *to, tako* i *toliko* (dakle, *što – to, kako – tako, koliko – toliko*):

> ***I što je bio dalji,*** *to je... postajao njen sve više.* (HBT) – ***Kako smo se više primicali kući,*** *tako smo manje osjećali umor.* (razg.) – ***Koliko sam se radovao uspjehu,*** *toliko sam ga se i pribojavao.* (razg.)

ali oni također mogu i izostati:

> ***Što je zlo veće,*** *mamci su mu sjajniji.* (DSP)

Zavisnosložene rečenice s poredbenim klauzama ove vrste izrazito su dvodijelne strukture; u njima se ostvaruje *poređenje po srazmjeri* (*proporciji*) *ili nesrazmjeri* (*disproporciji*).

526 U poredbene se klauze često ubrajaju i klauze uvedene veznicima *(a) kamoli* i *(a) nek(a)moli*, koji su uvijek međusobno zamjenjivi:

> *Služio sam te dugo, bez pogovora, o nagradi nisam nikad ni pomišljao,* ***kamoli govorio.*** (DSP) – *Tako zajeda junsko popodne, pa se i paščad previjaju,* ***kamoli neće ljudi.*** (HKP) – *O toj svojoj odluci nije se sjetio ništa reći svojoj ženi,* ***a kamoli se s njom posavjetovati.*** (OAB) – *Već dva-tri dana nije vidio ništa pomično,* ***a kamoli da je stavio zalogaj u usta.*** (DŽKI) – *To ne zna ni stručnjak,* ***a nekmoli će znati on.*** (razg.)

Osnovna klauza u ovakvim rečenicama obično sadrži intenzifikator *i* ili *ni* (ovisno o tome da li joj je predikat potvrdan ili odričan). Predikat zavisne klauze, zbog svoje zalihosti, najčešće se izostavlja:

> *Ni haljinu ne valja krpiti,* ***a kamoli ljubav.*** (MST)

527 Da bi se klauze u zavisnosloženoj rečenici mogle povezati veznicima *(a) kamoli* i *(a) nek(a)moli*, predikati im moraju biti oponirani po kriteriju potvrdnosti / odričnosti. Tako, ako je predikat osnovne klauze gramatički potvrdan, predikat zavisne klauze mora biti gramatički odričan i obrnuto. Logički, međutim, oba su predikata istovrsna (ili potvrdna ili odrična), jer veznici *(a) kamoli* i *(a) nek(a)moli* logički usaglašavaju gramatički oponirane predikate, npr.:

To ***ne može*** *ni on, a kamoli da* ***mogu*** *ja.*	*To* ***ne može*** *ni on, a* ***ne*** *da* ***mogu*** *ja.*
To ***može*** *i on, a kamoli da* ***ne mogu*** *ja.*	*To* ***može*** *i on, a* ***ne*** *da* ***ne mogu*** *ja.*

Zavisnosložene rečenice s poredbenim klauzama ove vrste također su izrazito dvodijelne strukture; u njima se ostvaruje *poređenje po izrazitoj nejednakosti* (usp.: *To ne može ni on, a kamoli da mogu ja /= ...a još manje mogu ja/...a pogotovo ne mogu ja/*).

528 Zavisnim klauzama uvedenim veznicima *kao što, kao da* i *kao kad(a)* te veznikom *kako* (kad je zamjenjiv veznikom *kao što*) također se izriče poređenje, ali *poređenje po jednakosti.* Ovakve se klauze ne uvode po komparativnom obliku pridjeva, priloga ili

drugih riječi s komparativnim značenjem, nego, prije svega, po glagolu. Uz poređenje, njima se obilježava i kvalitet glagolske radnje, tj. način, te ih stoga treba smatrati prijelaznim tipom zavisnih klauza – **poredbeno-načinskim**:

> *Leži tu dvadesetak Dobrih Bošnjana s velikim kamenim stećcima bez natpisa, nijemim i zagonetnim,* ***kao što je i davna vjera njihova***. (ANT) – *Neka svi lijepi neka svi dobri svi ružni i gubavi / Do mrvice podijele ovo vino ove hljebove /* ***Kao što ubice i žrtve podijeliše bratski ove grebove*** (MDK) – *Baš se lijepo narazgovarasmo,* ***kao da smo se motkama mlatili***. (MST) – *Hodža hoda ispred njih povijen* ***kao da im odozgo u tjemena gleda***... (DSH) – *Mi smo znali da naša strina tada sva treperi –* ***kao kad u lisnatu granu uđe vjetar***... (ĆSM) – *Bacam snijeg u tamu i kidam je njegovom rasprskavajućom bjelinom,* ***kao kada se za ljetnih noći umornoj zvijezdi otkine dlaka***... (NIU) – *Svaka diplomatska Ninja sada nosi oko vrata privjesak s imenom i likom,* ***kako su donedavno nosili samo cucki***. (AIP) – *Sve je to blaga retrospektiva,* ***kako bi se stručno reklo***. (AID)

Veznici *kao što* i *kao da* (slično veznicima *nego što* i *nego da*) razlikuju se po tome **529**
što prvi pretpostavlja činjeničnost (*On radi kao što radi pravi majstor*), a drugi – mogućnost (*On radi kao da je pravi majstor*), te stoga nisu međusobno zamjenjivi.

Zavisnosložena rečenica s uzročnom (kauzalnom) klauzom

Uzročnom zavisnom klauzom u složenoj rečenici obilježava se uzrok vršenja rad- **530**
nje ili trajanja stanja označenoga glagolom u osnovnoj klauzi.

Uzročne zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu većim bro- **531**
jem veznika, koji se mogu podijeliti na *kontekstualno neuvjetovane uzročne veznike* i *kontekstualno uvjetovane uzročne veznike*. Prvi su jednoznačno uzročni (uvijek obilježavaju uzrok), a drugi su uzročni samo u određenom kontekstu.

Kontekstualno neuvjetovani uzročni veznici mogu obilježavati uzrok kao općeni- **532**
tu, tipološki neizdiferenciranu značenjsku kategoriju. Takvi se veznici zovu *općim uzročnim veznicima*; njima se može obilježiti bilo koji tip uzroka. Različito od toga, *značenjski obilježenim uzročnim veznicima* izriču se pojedini tipovi uzroka.

Opći su uzročni veznici *jer*, *budući da* i *zato što*: **533**

> *Čovjeku je Bog bliži nego priroda* ***jer je Bog dio njegove prirode***... (AIP) – *Prokunite silu,* ***jer ona je sredstvo slabih***. (DSP) – *Ja sam ovu vjeru primio* ***zato što mi treba samo jedan Bog***... (DŽKI) – *Postali su hladni i gordi* ***zato što su znali sve o meni***. (HBT) – ***Budući da je veliko nevrijeme,*** *moramo prekinuti posao*. (razg.)

Veznik *jer* svojstven je svim funkcionalnim stilovima i – premda je pozicijski **534**
ograničen: uvodi zavisne klauze samo u postpoziciji – ima najširu upotrebu. Veznik *budu-*

ći da, naprotiv, uglavnom se susreće u posebnim funkcionalnim stilovima (znanstvenom, administrativno-pravnom i sl.), i, u načelu, uvodi zavisne klauze u prepoziciji. Veznik *zato što* nema pozicijskih ograničenja (uvodi zavisne klauze i u prepoziciji i u postpoziciji), svojstven je svim funkcionalnim stilovima, te se stoga može upotrebljavati namjesto veznika *jer* i *budući da*. (Vezniku *zato što* konkurentan je uzročni veznik *stoga što*, koji zbog svoje rjeđe upotrebe uglavnom nosi posebna stilska obilježja.)

535 Značenjski obilježeni uzročni veznici izrazito su brojni. Svi su oni nastali udruživanjem uzročnih zamjeničkih priložnih izraza i eksplikativnih veznika *što* i *da*. Značenjski obilježeni uzročni veznici uglavnom su svojstveni posebnim funkcionalnim stilovima bosanskog jezika, a najčešće se susreću sljedeći: *zbog toga što, usljed toga što, zahvaljujući tome što, po tome što, na osnovi / osnovu toga što, na temelju toga što, iz jednostavnog razloga što, iz prostog razloga što, tim prije što, s obzirom na to što, s obzirom (na to) da...*:

> *Uzvišeni ih je Bog,* ***zbog toga što su sudjelovale u zlu****, kaznio strašnom kaznom.* (IKT) – *Špicu su zvali Špicom* ***iz prostog razloga što liči na špicu****...* (HHG) – ***Zahvaljujući tome što smo stigli među prvima****, uspjeli smo se pristojno smjestiti.* (razg.) – ***S obzirom na to da je kiša padala iz dana u dan****, morali su otkazati sva takmičenja.* (razg.)

536 Veznikom *zbog toga što* označava se uzrok razlog, veznikom *usljed toga što* – okolnosni uzrok koji se veže za negativnu ili neutralnu (neobilježenu) posljedicu, veznikom *zahvaljujući tome što* – uzrok povezan s pozitivnom posljedicom, veznicima *po tome što, na osnovi / osnovu toga što* i *na temelju toga što* – uzrok kriterij, veznicima *iz jednostavnog razloga što* i *iz prostog razloga što* – najočitiji od više uzroka, veznikom *tim prije što* – dodatni uzrok, veznicima *s obzirom na to što* i *s obzirom na to da* – pasivni uzrok itd. Posebna značenja kojima se odlikuju ovi i drugi njima slični uzročni veznici ne dopuštaju njihovo međusobno zamjenjivanje.

537 Kontekstualno uvjetovanim uzročnim veznicima uvode se uzročne zavisne klauze samo onda kada one prema osnovnoj klauzi stoje u jasno prepoznatljivom odnosu uzroka prema posljedici. Uzročno značenje zavisne klauze tada postaje dominantnim, a druga su značenja (načinsko, vremensko), ako se jave, sporedna. U ovakvim slučajevima ulogu uzročnih veznika na sebe mogu preuzeti veznici *kako, pošto, čim, dok, kad*:

> ***Kako se dugo nije vraćao****, mlađi brat je pošao da ga potraži...* (MST) – *Život je tada u Arabiji bio prilično težak,* ***pošto još ne bijaše pronađen petrolej****.* (ZDŽP) – *Ti si nezdrav* ***čim praviš takva poređenja****.* (AID) – *Sigurno je kriv* ***dok ga traže****.* (razg.) – *Mora da je ovaj čaj ljekovit* ***kad ga svi piju****.* (razg.)

538 Veznik *kako* pozicijski je ograničen: uvodi uzročne zavisne klauze samo u prepoziciji. U toj mu je ulozi konkurentan veznik *pošto*, ali se njime, za razliku od veznika *kako*, mogu uvoditi i uzročne zavisne klauze u postpoziciji. Veznicima *čim, dok* i *kad* uvode se zavisne klauze kojima se u razgovornom stilu označava uzrok kriterij.

Već je bilo govora o tome (v. § S 489-490) da se u posebnom kontekstu veznicima *što* i *da* u složenu rečenicu mogu uvrstiti zavisne klauze koje uz uzročno imaju i objekatsko značenje: 539

A očevidno su radosne ***što me vide***. (SKP) – *Imaš sreću, Marko,* ***da će ti baš Firdus sjediti u Mešćemi***... (MKS)

Smatra se da su veznikom *što* (a ne vezničkom konstrukcijom) uvedene i uzročne zavisne klauze u ulozi izricanja sadržaja kontekstualno naglašenoga kataforičnog uzročnog zamjeničkog priloga ili priložnog izraza u osnovnoj klauzi: 540

Drže li me samo stoga ***što služim u lovu – lakrdiji***? (NIU) – *Vrelim dahom poljubim kameni stup Omarove džamije, ali ne zato* ***što je bio nepomičan***, *nego stoga* ***što smo svu noć bili prisni***. (NIU) – *Ne bi mi vjerovao ni zbog toga* ***što poznaje dosta, veoma mnogo bezobzirnih ljudi***. (MST) – *To je zato* ***što je izmijenila zahtjev***... (JMS)

Veznici uzročnih zavisnih klauza mogu imati i suodnosne riječi u osnovnoj klauzi, ali je ta pojava rjeđa: 541

Pošto kuhinja nije bila okrenuta prema stanici, *to i nije mogla odmah da vidi šta se dešava*. (JMS)

Zavisnosložena rečenica s posljedičnom (konsekutivnom) klauzom

Posljedičnom zavisnom klauzom u složenoj se rečenici označava posljedica kakve radnje ili stanja obilježenog u osnovnoj klauzi. 542

Posljedične zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu veznicima *da* i *tako da*. 543

Posljedične zavisne klauze s veznikom *da* mogu biti *realne* (stvarne) i *irealne* (nestvarne). Prvima se obilježava posljedica koja se ostvaruje (*Toliko je bio umoran* ***da se nije mogao oteti snu***), a drugima posljedica koja se ne može ostvariti, jer se ostvaruje njoj suprotna posljedica (*Bio je previše umoran* ***da bi se mogao oteti snu*** /tj. *nije se mogao oteti snu*/). Otuda potječe i razlika u obliku predikata: kod realnih posljedičnih klauza predikat je u indikativu, a kod irelanih u nekom modalnom obliku (najčešće kondicionalu). 544

Zavisnosložene rečenice s realnom posljedičnom klauzom imaju osobenu strukturu: u osnovnoj se klauzi ostvaruju suodnosne riječi – zamjenički prilozi *tako* i *toliko*, kojima se pojačava (intenzificira) sadržaj glagola, priloga i pridjeva, te zamjenički pridjevi *takav / takva / takvo*... i *tolik / tolika / toliko*..., kojima se pojačava sadržaj imenica. Ovaj kvalitativno (*tako, takav*) ili kvantitativno (*toliko, tolik*) pojačani sadržaj nužno dovodi do ostvarenja posljedice obilježene zavisnom klauzom: 545

Tako je pjevala ***da ju je milina bilo slušati***. (razg.) – *Alija se tako slatko nasmija* ***da je pekar pogodio odakle mu novac***. (EČL) – *Priča je bila tako dosadna* ***da je nikome nisam mogao ispričati***. (razg.)

Na kraju mu se to toliko svidjelo ***da nije htio izići.*** (IHT) – *Izgleda toliko neočekivano,* ***da sam pomislio da je lud.*** (MSD) – *Bili su toliko zabavljeni sobom* ***da me nisu ni primijetili.*** (IHT)

Rekao je to s takvom sigurnošću, ***da mi se smučilo.*** (MSD) – *...moj otac je i u meni i oko mene bio takva strahobna svemoć i sila* ***da je svaka polunamjera otpora bila kukavna i smiješna.*** (DSP) – *Tolika mi je omaglica u glavi i mučnina u stomaku* ***da tek sad... primijetih žandare s bajonetima na puškama...*** (SKP)

546 Kako se vidi, prilozi – pojačivači najčešće stoje ispred riječi čiji sadržaj pojačavaju (tj. u prepoziciji). Oni, međutim, mogu stajati i iza ovih riječi (tj. u postpoziciji), ali uvijek u dodiru s njima (tj. u kontaktnom položaju):

Govori tako ***da izgleda da sve zna.*** (DŽAD) – *Diktator, Veliki Karuzo, gestama podržava taj pokret na mapi, a glasom urla toliko* ***da ga je nemoguće razumjeti...*** (TKK)

Zavisnosložene rečenice ovog tipa izrazito su neraščlanjene strukture. Istina, one se mogu ustrojiti i bez suodnosnih riječi u osnovnoj klauzi, ali su tada stilski obilježene:

Svježi jutarnji zrak zapljusnu ga ***da sav nasrhnu.*** (ANT) – *Eno ih sada izdišu u dvorani, a dvore ih tanke prisojkinje i ljuto cvile nad njima* ***da mi se srce cijepa od žalosti.*** (HHG)

547 Zavisnosložene rečenice s irealnom posljedičnom klauzom ustrojavaju se na sličan način kao i one s realnom posljedičnom klauzom. S obzirom na to kojim se sredstvima pojačava sadržaj riječi u osnovnoj klauzi, razlikuju se dva tipa ovih rečenica:

a) one u kojima ulogu pojačivača (intenzifikatora) imaju prilozi *suviše, isuviše, previše*:

Greška je suviše velika ***da bih je ponovio.*** (MST) – *Bio je previše ogorčen* ***da bi se mogao tanko šaliti...*** (DSH) – *Ta je priča isuviše zamršena* ***da bi bila razumljiva.*** (razg.)

b) one u kojima ulogu pojačivača imaju zamjenički prilozi *tako, toliko* te zamjenički pridjevi *takav, tolik*:

Nisam toliko posenilio ***da zaboravljam imena ljudi.*** (razg.) – *On nije takav ludak* ***da skače u vatru.*** (razg.)

I u jednom i u drugom tipu pojačivači mogu – uz manju ili veću stilsku obilježenost – biti i izostavljeni: *Greška je velika da bih je ponovio. – Nije ludak da skače u vatru.* Nadalje, drugom je tipu svojstven zanijekani oblik glagola u predikatu osnovne klauze, što znači da se ovakvim zavisnosloženim rečenicama izriče zanijekana uzročno-posljedična veza.

548 Posljedične zavisne klauze uvedene veznikom *da* imaju – kako smo vidjeli – ulogu da ekspliciraju sadržaj suodnosnih riječi u osnovnoj klauzi kojima se ističe kvalitet ili kvantitet radnje, stanja ili svojstva. Stoga se one mogu smatrati *načinsko-posljedičnim.*

Posljedične zavisne klauze za osnovnu se klauzu mogu vezati i veznikom *tako da*. 549
Ovim se veznikom u načelu uvode realne posljedične klauze:

*U očima mu plamen lampe, ljut, **tako da Hatki prođoše trnci, žuti kao sjaj lampe u njegovim očima**.* (ĆSB) – *Kopanje je počeo uz te magle proljećne, kroz koje Džimšir izađe tajke, **tako da ga u gradu niko ne opazi**...* (ĆSM) – *Zavukao se pod kočijaško sjedište **tako da ga ljudi spolja ne vide**.* (TKK) – *Prekasno smo stigli, **tako da smo se morali vratiti neobavljena posla**.* (razg.)

Veznik *tako da* treba razlikovati od kontaktne veze priloga – pojačivača u postpoziciji *tako* i veznika *da* u slučajevima u kojima ta veza nije postala veznički spoj (tj. nije se povezničila). Veznik *tako da* sintaksički je čvrsta konstrukcija: prilog *tako* ne može se odvojiti od veznika *da* (usp.: *Djeci je umro otac, <u>tako da</u> **su ostala siročad**.* – ***Tako** je djeci umro otac **da** su ostala siročad.*), niti se može izostaviti (usp.: **Djeci je umro otac, **da** su ostala siročad*). S druge strane, kod veze priloga *tako* i veznika *da* koja nema status veznika prilog *tako* moguće je upotrijebiti u distantnom položaju u odnosu na veznik *da* (usp.: *Govorio je <u>tako</u> **da je sve ozdvanjalo**. – <u>Tako</u> je govorio **da je sve odzvanjalo**.*), a moguće ga je i izostaviti (usp.: *Govorio je, **da je sve odzvanjalo***).

Posljedične su i odnosne klauze koje se u složenu rečenicu uvršćuju vezničkim 550
spojem nastalim od uzročnih prijedloga i odnosne zamjenice *što – zbog čega, usljed čega, zahvaljujući čemu*:

*Mnogi od pozvanih nisu došli, **zbog čega je sastanak morao biti otkazan**.* (razg.) – *Količina vode u jezeru naglo se povećala, **usljed čega je došlo do poplave**.* (razg.)

Posljedične zavisne klauze ove vrste uglavnom su svojstvene posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika (administrativno-pravnom, publicističkom i dr.).

Zavisnosložena rečenica s namjernom (finalnom) klauzom

Namjernom ili ciljnom zavisnom klauzom obilježava se namjera s kojom se poduzi- 551
ma kakva akcija ili cilj radi kojeg se održava kakvo stanje, ili se pak izriče svrha postojanja onoga što je obilježeno osnovnom klauzom.

Namjerne zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu veznicima 552
da, kako, li i *eda* (*e da*), a po svome gramatičkom ustrojstvu i specifičnom značenju razlažu se na nekoliko vrsta. Za gramatičko ustrojstvo namjernih klauza bitno je da im je predikat ili u obliku prezenta ili u obliku potencijala. Značenje namjere ili cilja, s druge strane, u uskoj je vezi sa značenjem uzroka. Namjera se, naime, može razumjeti kao pobuda ili poticaj za kakvu akciju ili sl. Otuda potječe značenjska sličnost uzročnih i namjernih zavisnih klauza. Među njima, međutim, postoji suštinska razlika: sadržaj je uzročnih klauza uvijek ostvaren (usp.: *Zadržao sam se u knjižnici **jer sam kupovao knjige***), a sadržaj namjernih samo planiran, tj. neostvaren (usp.: *Otišao sam u knjižnicu **da kupim knjige***).

553 Od navedenih četiriju veznika najširu upotrebu ima veznik *da*. Njime se uvode namjerne klauze čiji predikat stoji ili u obliku prezenta:

> *Austro-Ugarska sprema trupe na Savi* ***da posjedne Bosnu***. (DSH) – *Ustajao je s ostalim dervišima* ***da na nogama obavlja zikr***. (EČL) – *Čovjek je stvoren* ***da bude uhvaćen kad-tad***. (MSD)

ili u obliku potencijala:

> ***Da bi skratila taj razgovor****, izvukla je iz kutije lijep i nov crni turban s velom za Fatu*. (JMS) – *...i nijesu jednom stali jedan uz drugog, samo zato* ***da bi osjetili blizinu onoga koga vole***. (ĆSM) – *Putovao je po svijetu* ***da bi naučio što više jezika***. (razg.)

554 Kad je predikat namjernih klauza u obliku prezenta, jasno se može vidjeti njihova veza s uzročnim klauzama: tada je, naime, zavisnosloženu rečenicu moguće preoblikovati tako da namjerna klauza postane izrična dopuna glagolu želje ili htijenja u poziciji predikata uzročne klauze (usp.: *Austro-Ugarska sprema trupe na Savi* ***jer želi / hoće da posjedne Bosnu***).

555 Veznici *kako*, *li* i *eda* (*e da*) uvode namjerne klauze u kojima predikat ima oblik potencijala:

> *Htio sam da žilavi paganski grijeh bude i jedini razlog,* ***kako bih druge ostavio u tami***. (MSD) – *Upregao sam sve svoje moći* ***ne bih li ga ugledao***. (DŽAD) – *Vidim ih kako se pored mojih nogu otimaju padu, vrte se i uzmiču* ***e da bi se približile svjetlu kao njihove sretne druge***... (NIU)

Ovi veznici mogu, dakle, biti konkurentni vezniku *da* kad on uvodi namjerne klauze s predikatom u obliku potencijala, ali među njima postoje i značajne razlike. Veznicima *da* i *kako* uvode se namjerne klauze u ostvarenje čijeg sadržaja govornik ne sumnja. Veznik *da*, pritom, svojom je upotrebom širi, te stoga u načelu nije stilski obilježen, dok se veznik *kako* češće susreće u posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika. Upotreba veznika *li* (koji obavezno stoji uz gramatički zanijekane predikate namjernih klauza) svjedoči o govornikovoj nadi u ostvarenje sadržaja namjerne klauze, a upotreba veznika *eda* (*e da*), koji je stilski izrazito obilježen, vezana je za pretpostavku o postojanju kakvih zapreka za ostvarenje sadržaja namjerne klauze, te stoga i govornikovu neuvjerenost u njegovo ostvarenje.

Zavisnosložena rečenica s pogodbenom (kondicionalnom) klauzom

556 Pogodbenom zavisnom klauzom u složenoj rečenici obilježava se uvjet za ostvarenje sadržaja osnovne klauze. To znači da osnovna i zavisna klauza stoje u odnosu pogodbe: ostvarenje sadržaja osnovne klauze moguće je samo ukoliko se ostvari sadržaj zavisne klauze.

S obzirom na to kakva je vjerovatnost ostvarenja zavisnom klauzom obilježenog uvjeta, a time onda i sadržaja osnovne klauze, razlikuju se *realne* (stvarne), *potencijalne* (moguće) i *irealne* (nestvarne) pogodbene klauze. Razlike su među ovim trima vrstama pogodbenih klauza vidljive po veznicima kojima se vežu za osnovnu klauzu te oblicima predikata u osnovnoj i zavisnoj klauzi. **557**

Realnim pogodbenim klauzama obilježava se uvjet čije ispunjenje dovodi do ostvarenja sadržaja osnovne klauze. One se za osnovnu klauzu vežu jednoznačno pogodbenim veznicima *ako* i *ukoliko* te veznikom *li*: **558**

Ako me otjeraš*, umiješao si se.* (MSD) – *...****ako je vojnička hrabrost jedna strana zlatne madžarije****, strah je onda druga.* (DSP) – ***Ako joj dopustim*** *da se pribere, zaista će me otjerati.* (NIU) – *Doći ću večeras u tekiju,* ***ako ti neću smetati****.* (MSD) – *Izvolite* ***ako vam se sviđa****.* (ĆSB)

Ali oko toga će se već potruditi tabor-imami, a i ja, ***ukoliko i meni ti razlozi budu jasni****.* (DSP) – *Tamo se gine, ovdje ne,* ***ukoliko se ko ne spotakne****...* (HBT)

Ostane li ovdje*, stići će hajka.* (DSP) – ***Pozove li te ko na vojnu****, udri ga kamenom među oči.* (DSP) – ***Budu li kupili tu kuću****, neće se pokajati.* (razg.)

Kad se realna pogodbena klauza za osnovnu klauzu veže veznicima *ako* i *ukoliko*, onda glagoli u predikatima obiju klauza stoje u kojem vremenskom obliku, a kad se veže veznikom *li*, predikatski joj glagol stoji u obliku prezenta ili futura drugog, a predikatski glagol osnovne klauze – najčešće u obliku futura prvog, ali također može stajati i u obliku prezenta te imperativa. Veznik je *ako* općeupotreban, a veznik *ukoliko* više je svojstven posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika. **559**

Potencijalnim pogodbenim klauzama obilježava se uvjet čije eventualno ispunjenje omogućuje ostvarenje sadržaja osnovne klauze. Upotrebom potencijalne pogodbene klauze govornik, dakle, iznosi svoju nesigurnost u pogledu ispunjenja njome obilježenog uvjeta, a time onda i u pogledu ostvarenja sadržaja osnovne klauze. Potencijalne pogodbene klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *ako, ukoliko* i *kad*, a predikatski im glagoli obavezno imaju oblik potencijala. Ako je pogodbena klauza uvedena veznicima *ako* i *ukoliko,* glagol u predikatu osnovne klauze stoji u obliku potencijala, futura prvog ili imperativa, a ako je uvedena veznikom *kad* – u obliku potencijala: **560**

Ako bi predjeli mogli ličiti na ljude*, onda bi ovaj kraj bio pust kao čemerna duša starog maloumnika.* (ZDŽP) – ***Ako bi se auto pokvario****, popravit ćemo ga.* (razg.) – ***Ako bi pitali za nas****, poselamite ih.* (razg.)

Ukoliko bi nestalo struje*, promet bi stao.* (razg.) – ***Ukoliko bi iskrsle kakve teškoće****, javite nam.* (razg.)

Kad ne bi postojale*, trebalo bi ih izmisliti, kao pribježište.* (MSD) – *I išao bi svaki dan tako –* ***kad bi bilo posla****.* (ANT) – *...a Bakija bi,* ***kad bi vidio tebe, takvu pjesmu sklada i ljepote****, zanavijek zanijemio.* (DSP)

561 Irealnim pogodbenim klauzama obilježava se neispunjivi ili neispunjeni uvjet, koji onda sadržaj osnovne klauze čini neostvarivim ili neostvarenim. One se za osnovnu klauzu vežu veznikom *da*, a predikatski im glagol ima oblik prezenta (kad je uvjet neispunjiv) ili kojeg prošlog vremena (kad je uvjet neispunjen). Glagol u predikatu osnovne klauze stoji u potencijalu:

> ***Da sam njegov brat**, on bi me ubio.* (NIU) – ***Da mu je kičma od željeza**, pukla bi za dva mjeseca.* (MST) – *Za cara je, **da je stotinu četrdeset i devet!*** (HKP)
>
> ***Da je ostao**, ne bih ga ni ja poznavao.* (HBT) – ***Da sam znao**, zatvorio bih teški mandal na kapiji, i ušao u kuću.* (MSD) – ***Da se nisam toliko bavio kamenjem**, mogao sam svoje vrijeme upotrijebiti za nešto bolje i pametnije.* (AIP)

562 Među potencijalnim i irealnim pogodbenim klauzama postoje sličnosti. Tako, npr., formalno potencijalna pogodbena klauza po svome sadržaju može biti irealna (usp.: *Kad bih imao brdo zlata, poklonio bih ga prijateljima*).

Zavisnosložena rečenica s dopusnom (koncesivnom) klauzom

563 Dopusnom zavisnom klauzom u složenoj se rečenici dopušta ostvarenje sadržaja osnovne klauze unatoč postojanju zapreke za njegovo ostvarenje.

564 Zavisnosložena rečenica s dopusnom klauzom nastaje kombinacijom klauza dviju složenih rečenica povezanih uzročno-posljedičnom vezom:

Zato što je padala kiša, zemlja je mokra.	Uzrok 1 ⟶ Posljedica 1
Zato što nije padala kiša, zemlja nije mokra.	Uzrok 2 ⟶ Posljedica 2
Iako je padala kiša, zemlja nije mokra.	Uzrok 1 ⟶ Posljedica 2
Iako nije padala kiša, zemlja je mokra.	Uzrok 2 ⟶ Posljedica 1

Značenje dopuštanja složeno je, dakle, značenje suprotnosti i uzroka. Suprotnost se ogleda u odnosu navedenog uzroka i navedene neodgovarajuće posljedice, a uzročnost u odnosu nenavedenog uzroka i navedene odgovarajuće posljedice.

565 Dopusna se zavisna klauza u složenoj rečenici za osnovnu klauzu veže veznicima *iako*, *mada*, *premda* i *makar*:

> *Misao mi radi, **iako mi je srce došlo u grlo**.* (SKP) – ***Iako nisam gledao u nju**, osjetio sam kako me posmatra.* (HHG) – *Nismo znali jedan o drugom mnogo, **iako smo živjeli zajedno**.* (MSD)
>
> *Odričem se Đulse, **mada je ljubim**...* (OAB) – *Brzo se vraćaju u stroj kad iz grada naiđe njihov narednik Fakung, **mada on na njih ne obraća ni naj-***

manju pažnju. (TKK) – *Prepoznajem ih **mada još ne želim i njima da opterećujem pamćenje.*** (NIU)

Premda tad nisam znao govoriti,** ta prva riječ predstavljala je želju za otkrovenjem, za tajnom.* (IHT) – *Svi su je u hotelu poznavali pa i u okolici, **premda nije ni s kim skoro ni govorila. (HBM) – *Kad je opazila da je Nadi-beg voli, godilo joj (je) to, **premda u prvi mah nije to ozbiljno uzimala.*** (HBM)

U složenim rečenicama s dopusnim zavisnim klauzama uvedenim veznicima *iako*, **566**
mada i *premda*, koji su u načelu međusobno zamjenjivi, predikatski glagoli obiju klauza stoje u kojem vremenskom obliku. Dopusna je klauza tada *realna*; njome se obilježava dopuštanje koje se ostvaruje.

Dopusne zavisne klauze koje se u složenu rečenicu uvode veznikom *makar* redovi- **567**
to su *potencijalne*; njima se obilježava dopuštanje kao mogućnost koja bi se mogla ostvariti. Predikatski glagol dopusne klauze tada ima oblik krnjeg perfekta, a osnovne – oblik potencijala, prezenta, futura prvog ili imperativa.

*Nije više nikome junaštvo ubiti razvlašćenog starca, **makar on bio glavom Omer-paša Bošnjak.*** (HBT) – *I oni u Mostaru nekako će se pomoći **makar bila i velika vrućina.*** (HBM) – *...ne žali za ovom ženom, **makar ona svisnula za tobom.*** (DSP) – *Oni to ne bi uradili **makar ih prisiljavali.*** (razg.)

Dopusne zavisne klauze mogu se u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vezati i **568**
većim brojem vezničkih izraza nastalih od različitih veznika i vezničkih riječi i intenzifikatora (najčešće *i*, *ma* i *god*), koji ovim izrazima i daju dopusno značenje: *ako i, i kad, ma kako, ma koliko, ma šta, kako god, koliko god, šta god; da i, i da...*:

Ako bismo i noćili ovdje,** sutra bismo morali nastaviti put.* (razg.) – ***Ako i bude bilo kiše,** neće biti obilna.* (razg.) – ***Ako je i krava,** od soja je.* (AMH) – ***Ako nam glas i nije stigao duboko do neba** / Vrisnuli smo bar / Kako treba* (MDK) – ***Ta i kad bi radila** – ne bi joj ništa donio.* (NST) – ***Ma kako izgledala,** neće se lahko udati.* (razg.) – ***Ma koliko pilo to grlo,** umrijet će divno nezadovoljeno.* (IHT) – *Unaprijed si spreman da se ne složiš sa mnom, **ma šta ja rekao. (MSD) – *Bit će dobro **kako god napisala.*** (razg.) – ***Koliko god platili,** nećemo im prodati kuću.* (razg.)

Ovim se vezničkim izrazima – izuzev vezničkih izraza *da i* i *i da* – uvode uglavnom potencijalne dopusne klauze. Kad se dopusna klauza uvodi vezničkim izrazom *ako i*, predikatski joj glagol obično stoji u obliku potencijala, futura drugog ili prezenta, ali u posebnom kontekstu može stajati i u kojem vremenskom obliku (usp. četvrti primjer), dok predikatski glagol osnovne klauze ima oblik potencijala, prezenta, futura prvog ili imperativa. Isti oblik ima i predikatski glagol osnovne klauze za koju se dopusna klauza veže vezničkim izrazima koji sadrže intenzifikator *ma*. U dopusnim je klauzama uvedenim

ovim vezničkim izrazima – kao i u onim uvedenim veznikom *makar* – predikatski glagol u obliku krnjeg perfekta.

569 Vezničkim izrazima *da i* i *i da* u zavisnosloženu rečenicu uvršćuju se *irealne dopusne klauze*. Njima se obilježava dopuštanje vezano za prošlost, te stoga nestvarno. Predikatski glagol zavisne klauze stoji u obliku perfekta (ili, rjeđe, pluskvamperfekta), a predikatski glagol osnovne – u obliku potencijala:

> ***Pa i da mi srce nije zastalo na trenutak***, *znao sam da su riječi upućene Đulsi, prelahkom cvijetu Herdekovca...* (NIU) – ***Da smo i izgubili***, *to ne bi bila nikakva sramota.* (razg.)

570 Napokon, dopusne se klauze (većinom realne) u zavisnosloženu rečenicu mogu uvrstiti i vezničkim izrazima nastalim spojem dopusnih zamjeničkih priložnih izraza i veznika *što – u(s)prkos tome što, unatoč tome što, (n)i pored toga što, bez obzira na to što...*:

> ***Usprkos tome što noćima nisu spavali***, *ljudi su ipak bili raspoloženi.* (razg.) – ***Bez obzira na to što se bliži zima***, *dani su i dalje topli.* (razg.)

Ovakve su dopusne klauze uglavnom svojstvene posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika (administrativno-pravnom, publicističkom i dr.).

Zavisnosložena rečenica s atributskom klauzom

571 Atributska klauza u zavisnosloženoj rečenici određuje po kakvu svojstvu supstantivnu riječ u osnovnoj klauzi po kojoj se uvršćuje. Njena je, dakle, uloga na razini složene rečenice jednaka ulozi atributa ili apozicije na razini proste rečenice.

572 Ovisno o tome u kakvom značenjskom odnosu prema upravnoj supstantivnoj riječi stoje, atributske se klauze mogu podijeliti u dvije skupine: **restriktivne** (odredbene) i **nerestriktivne** (dopunske) **atributske klauze**.

573 Restriktivne atributske klauze uvršćuju se po supstantivnim riječima širokoga značenjskog opsega, a uloga im je da taj široki značenjski opseg suze, tj. da konkretiziraju značenje upravne supstantivne riječi, npr.:

> *Nek bude potonji sužanj* / ***Što izgubio nadu je*** (MDK)

574 Nerestriktivne atributske klauze (koje se često nazivaju i apozitivnim) uvršćuju se po supstantivnim riječima uskoga značenjskog opsega. Značenje je ovakvih riječi konkretizirano (po sebi, drugim odredbama ili kontekstom), te se stoga uloga atributske klauze svodi tek na izricanje dodatne obavijesti o njima:

> *Grozdano, lijepa djevojko, ti voliš Grozdana, moga susjeda, najljepšeg momka u selu,* ***što najdalje baca kamena s ramena***... (HHG)

Kako se vidi, razlika je između restriktivnih i nerestriktivnih atributskih klauza isključivo značenjske naravi; po ostalim svojstvima one se međusobno ne razlikuju.

Restriktivne atributske klauze nikad se od osnovne klauze ne odvajaju zarezom, dok se nerestriktivne redovito odvajaju. Tako je zarez u ovakvim slučajevima pokazatelj važne značenjske razlike (usp.: *Došli su mi prijatelji koje sam pozvao* /tj. ne svi prijatelji, samo oni koje sam pozvao/ – *Došli su mi prijatelji, koje sam pozvao* /tj. svi prijatelji; sve sam ih pozvao/).

Ovisno o tome po kakvim se supstantivnim riječima uvode i – s tim u vezi – kojim se vezničkim sredstvima vežu za osnovnu klauzu, razlikuju se **odnosne** (relativne) **atributske klauze** i **objekatske atributske klauze.** 575

Odnosne atributske klauze uvršćuju se po svim supstantivnim riječima (imenicama, imeničkim zamjenicama, supstantiviziranim pridjevima i sl.) i za osnovnu se klauzu vežu odnosnim zamjenicama *koji, ko, što, čiji, kakav, kolik*: 576

Strah je prevjerena vjera u očima punim nade u spas, ***koja traži svoj put u slobodu.*** (HBT) – *Predosjećanje* ***koje imam i koje kao opomena stoji iznad nas*** *nije kazna...* (NIU) – *Ja nisam treći* ***koji je ovamo stigao iz Evrope...*** (ZDŽP) – *U vremenima blagostanja nakote se ovi u grubim haljinama* ***koji pripremaju ili čak dozivaju nevolje...*** (DŽKI) – *Glasom,* ***koga nemam,*** *u jeziku,* ***koga nemam,*** */ o kući,* ***koju nemam,*** *ja pjevam pjesmu, majko.* (ASS)

Ima ovdje neko ***ko ne dopušta*** *da se u bilo čemu ide daleko.* (DŽAD) – *A svakome* ***ko nije zaluđen,*** *to bi prvo palo na um...* (MST) – *Tek sada sam osjetio dodir onoga* ***ko me je ugurao...*** (NIU)

Ne razumijevajući moj nemir, govorila je nešto ***što nisam slušao.*** (NIU) – *Skoro sam uzviknuo kad sam ugledao ono* ***što je bilo u odaji.*** (IHT) – *Dobro se sjećam svega* ***što je govorio u džamiji...*** (MST)

U sobi odžakliji sjedim sam nad knjigom ***u čija sam skloništa utekao od huka nevidljive vode...*** (DSP) – *Planina* ***u čijoj gori je žilica našla so*** *tresla se i rušila.* (NIU) – *Zemaljske hrane pripadaju onima* ***čije su im usne okrenute i čija je žeđ plodonosna...*** (IHT)

I tad nastade pješčana oluja ***kakva nije viđena.*** (IHT) – *Prvi put obuze me strah* ***kakav nikada prije nisam osjetio...*** (NIU) – *Čuli smo eto sada neke nove riječi /* ***Kakve ranije nikto / govorio nije*** (MDK)

Uzmi komad ***koliki želiš.*** (razg.)

Ovakve se atributske klauze također uvode veznikom *što*:

Posmatrao sam punu ružičastu mladićevu ruku ***što je izvlačila složene zavoje slova...*** (MSD) – *Život će ti teći u neprekidnim tihim radostima* ***što krijepe vedrinom i snagom.*** (DSP) – *Ti poznaješ samo one putove /* ***Što prolaze / Od srca / I / Oka*** (MDK) – *Kuća* ***što je vidiš*** *nije moja.* (razg.)

i, rjeđe, veznikom *da*:

Koliko nas ima ***da hodamo naokolo**...* (IHT) – *Ima li iko* ***da zna ovu pjesmu**?* (razg.)

577 Odnosne zamjenice *koji* i *što* smatraju se općim vezivnim sredstvima odnosnih atributskih klauza, i međusobno nisu zamjenjive (usp.: *Ovo je knjiga* ***o kojoj*** *sam ti pričao.* – **Ovo je knjiga* ***o čemu*** *sam ti pričao.*). Odnosne zamjenice *kakav* i *kolik* uvode atributske klauze s posebnim značenjem – prva s kvalitativnim, a druga s kvantitativnim. Upotrebom zamjenice *koji* namjesto njih ova se značenja gube (usp.: *I tad nastade pješčana oluja* ***kakva*** *nije viđena. – I tad nastade pješčana oluja* ***koja*** *nije viđena. – Uzmi komad* ***koliki*** *želiš. – Uzmi komad* ***koji*** *želiš.*).

578 Odnosna zamjenica *čiji* uvodi atributske klauze s prisvojnim značenjem. U istoj se ulozi upotrebljavaju i genitivni te dativni oblik zamjenice *koji*:

Ugledali smo drvo ***kojega su grane sezale visoko u nebo**.* (razg.) – *U begovskom konaku,* ***komu zid oplakuje talasasta Bosna**, stanovaše tada zapovjednik maglajske posade.* (EMZ) – *Boli me tajna* ***kojoj ne vidim smisla**.* (MSD)

Zamjenica *čiji* ima ulogu kongruentnog atributa uz upravnu supstantivnu riječ u zavisnoj klauzi (usp.: *Ugledali smo drvo* ***čije*** *su* ***grane*** *sezale visoko u nebo*), dok su genitivni i dativni oblik zamjenice *koji* nekongruentni atributi uz tu riječ (usp.: *Ugledali smo drvo* ***kojega*** *su* ***grane*** */* ***kojemu*** *su* ***grane*** *sezale visoko u nebo*), a svoje oznake roda i broja preuzimaju od supstantivne riječi iz osnovne klauze koju zastupaju (usp.: *Ugledali smo* ***drvo kojega*** *su grane /* ***kojemu*** *su grane... – Ugledali smo* ***vrbu koje*** *su grane /* ***kojoj*** *su grane... – Ugledali smo* ***vrbe kojih*** *su grane /* ***kojima*** *su grane...*). Odnosna zamjenica *koji* u ovoj svojoj ulozi (a pogotovo njen genitivni oblik) rjeđa je u upotrebi, i smatra se stilski obilježenom.

579 Odnosna zamjenica *što*, na jednoj, i veznik *što*, na drugoj strani, kao vezivna sredstva atributskih klauza jasno se razlikuju. Odnosna zamjenica *što* promjenjiva je riječ; njome se u prvome redu uvršćuju atributske klauze po zamjenicama kakve su: *sve, nešto, ovo, to, ono*, na koje se one svojim sadržajem i odnose (usp: *Desilo se baš* ***ono što*** *me je plašilo. – Desilo se baš* ***ono čega*** *sam se plašio.*).

580 Veznik *što*, s druge strane, nepromjenjiva je riječ. Kada supstantivni rečenični član koji veznik *što* zastupa ima oblik besprijedložnoga genitiva, dativa ili akuzativa, uz njega stoji odgovarajući enklitički oblik lične zamjenice (usp.: *Priča* ***što*** *si* ***je*** *se sjetio jako je poučna. – Čovjek* ***što mu*** *pomažem nije tvoj brat. – Roman* ***što*** *sam* ***ga*** *pročitao bio je zanimljiv.*), a kada ima oblik besprijedložnog instrumentala ili oblik kojeg prijedložno-padežnog izraza, uglavnom se upotrebljava odnosna zamjenica *koji*, a izuzetno rijetko veznik *što*, uz koji onda stoji odgovarajući puni oblik lične zamjenice (usp.: *Slomio se ključ* ***što njime*** *zaključavamo vrata. – Upoznao sam ženu* ***što*** *si mi* ***o njoj*** *pričao.*).

Veznik *što*, napokon, uvijek je zamjenjiv odnosnom zamjenicom *koji* (usp: *Priča* ***koje*** *si se sjetio jako je poučna. – Čovjek* ***kojem*** *pomažem nije tvoj brat. – Roman* ***koji*** *sam*

pročitao bio je zanimljiv.), a odnosna zamjenica *što* nije nikad (usp.: **Desilo se baš ono* ***koje*** *me je plašilo. – *Desilo se baš ono* ***kojeg*** *sam se plašio.*).

Odnosne atributske klauze mogu se u zavisnosloženoj rečenici za osnovnu klauzu vezati i prilozima – mjesnim (*gdje, kuda, kamo, odakle...*), vremenskim (*kad/a/*) i načinskim (*kako*) – ali tada upravna supstantivna riječ, po kojoj se ovakve klauze uvode, mora biti imenica kojom se označava mjesto ili vrijeme, ili pak sama imenica "način": **581**

> *Pogledao je svoje mjesto na kamenu,* ***gdje se odmarao i pjevušio tolike godine****, i otišao pognute glave.* (MST) – *Nekako mu (je) tugaljivo bilo pogledati sva ta mjesta pusta,* ***gdje je prije tako dočekivan****...* (EMZ) – *Idem nasumice prema nekom neodređenom mjestu* ***odakle se širi neodoljivi miris pečenog mesa****.* (ZDŽP)
>
> *Znalo je biti vremena* ***kad duše nema****.* (ASS) – *Bila je zašla ona mrtva jesen* ***kad se Pošljani povuku u selo****.* (ĆSB) – *Međutim, te slike je nestalo onaj dan* ***kad su je pripremali za operaciju****.* (JMS)
>
> *Teško je otkriti način* ***kako se vijesti u ovako malim mjestima tako munjevito šire****...* (IHT)

Da je ovdje doista riječ o atributskim, a ne mjesnim, vremenskim ili načinskim klauzama, vidi se i po tome što se ovi veznički prilozi, u načelu, mogu zamijeniti odnosnom zamjenicom *koji* (usp.: *Pogledao je svoje mjesto na kamenu,* ***na kojem*** *se odmarao i pjevušio tolike godine... – Znalo je biti vremena* ***u kojima*** *duše nema. – Teško je otkriti način* ***na koji*** *se vijesti u ovako malim mjestima tako munjevito šire.*)

Na koncu, odnosne se atributske klauze mogu osamostaliti tako da se izostavi upravna supstantivna riječ u osnovnoj klauzi: **582**

> ***Ko nije u jesen i po kišnoj zimi vidio seoske drumove u Bosni****, taj ne zna šta je blato i neprohodnost.* (MSDC) – ***Ko ovdje traži nevjestu*** *mora je skidati s neba.* (ZDŽP) – ***Koga je moliti*** *nije ga srditi.* (posl.) – ***Što poželi****, to dobije.* (razg.)

Odnosne se atributske klauze osamostaljuju uz supstantivizirane zamjenice koje su leksički "prazne", te stoga ne nose nikakvu obavijest; dakle:

> (*Onaj*) ***ko nije u jesen i po kišnoj zimi vidio seoske drumove u Bosni****, taj ne zna...*
>
> (*Ono / sve*) ***što poželi****, to dobije.*

Posebnu skupinu čine objekatske atributske klauze. Ovakve se klauze u zavisnosloženu rečenicu uvršćuju po deverbativnim (glagolskim) imenicama, a uloga im je da ih pobliže odrede izričući njihovu "materijalnu sadržinu". Objekatske se atributske klauze mogu – kao i prave objekatske klauze – podijeliti na izrične i zavisnoupitne. **583**

Izrične atributske klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *da* i *kako*: **584**

Odakle ta želja ***da ničega ne bude?*** (MSD) – *Od tada ga ti snovi stalno muče i stalno vodi jedna misao:* ***da kopa zemlju, da vodu traži***... (ĆSM) – *Osjećanje* ***da se lijepe za nju***... *ostalo joj je još odranije, iz jametine za cijeli zivot!* (JMS) – *Bez nade* ***da ću od nje nešto saznati*** *pođoh prema vratima.* (DŽAD) – *Njegovo uvjerenje* ***kako će sve biti dobro*** *bilo je jako.* (razg.)

a zavisnoupitne tzv. upitnim riječima – upitnim zamjenicama (*ko, što, koji, čiji, kakav, kolik*...), upitnim prilozima (*gdje, kada, kako, zašto*...) te upitnim riječcama (*li, zar*):

Moja briga ***da li je moja depeša o dolasku stigla na vrijeme*** *bila je suvišna.* (SKP) – *Nije bilo odgovora na pitanje* ***ko je kriv***. (razg.) – *Duguješ mi objašnjenje* ***kako si došao ovamo***. (razg.)

Implicitne zavisnosložene rečenice

585 Složene rečenice sklopljene bez veznika među čijim se klauzama uspostavlja odnos sintaksičke obaveznosti – što znači da prisustvo jedne klauze nužno zahtijeva prisustvo druge – zovu se implicitnim zavisnosloženim rečenicama.

U implicitnim zavisnosloženim rečenicama dio je ustrojstva osnovne klauze sintaksema (ili sintagma) čije samo prisustvo nije dovoljno da se prenese potpuna (zaokružena) obavijest: ona obavezno zahtijeva dopunu u obliku zavisne klauze. U ovakvim se zavisnosloženim rečenicama, dakle, osnovna klauza odlikuje sintaksičko-semantičkom nepotpunošću; zavisna je klauza pritom u načelu i sintaksički i semantički potpuna.

586 Implicitne zavisnosložene rečenice mogu se – s obzirom na narav strukturnih elemenata osnovne klauze koji zahtijevaju dopunu u obliku zavisne klauze – podijeliti u dvije vrste, unutar kojih je opet moguće razlikovati više podvrsta.

587 **Prvu vrstu** čine implicitne zavisnosložene rečenice u kojima je zavisna klauza dopuna kojem glagolu (ili opisnom glagolskom izrazu) govorenja, mišljenja, osjećanja, percipiranja i sl. u osnovnoj klauzi. Ovi su glagoli po sebi punoznačne riječi, ali samo njihovo prisustvo nije dovoljno da se rečenicom prenese potpuna obavijest; njima je potrebna dopuna, u ovom slučaju u obliku izrične zavisne klauze, kojom će se upotpuniti njihovo značenje, a time i značenje osnovne klauze:

Avdaga, ponovo ti kažem: ***ne znam šta hoćeš***. (MST) – *Molim,* ***isporučite najsrdačnije pozdrave i bajramske čestitke gospodinu miralaju – mom dragom stricu i drugom ocu***... (DSU) – *Opet predlažem:* ***pozovite Huseina u Sarajevo ili Travnik***... (DSU) – *Da se poslužim riječima koje su ti bliske:* ***svakome je suđeno!*** (AID) – *Svake noći, u pola dvan'est, slušam:* ***isti voz / zove nas i traži po hladnom gradu, tužno buljeć***. (DŽLD) – *Mislio sam:* ***niste baš bogati***. (MST) – *Upamtite:* ***ovdje se sve zna***. (DŽAD) – *Osjećam:* ***nešto se čudno događa***. (razg.)

Složena se rečenica ove vrste često, iz naročitih stilskih razloga, ustrojava i bez glagola deklarativno-perceptivnog tipa u osnovnoj klauzi, ali se oni tada nužno podrazumijevaju, npr.: 588

Okrenuo sam se: ***u vratima je stajao mlad čovjek****...* (MST)

Ova se rečenica razumijeva kao stegnuti oblik rečenice *Okrenuo sam se i vidio: u vratima je stajao mlad čovjek.*

U ovu vrstu implicitnih zavisnosloženih rečenica spadaju i one koje sadrže zavisne klauze organizirane kao "upravni govor", klauze koje se inače odlikuju visokim stupnjem samostalnosti: 589

Kur'an kaže: ***"U odbrani vjere nastupajte u safovima!"*** (MST) – *Govori joj Mujagin Halile: /* ***"Zar ti voliš buljugbaši Muju / nego meni, mladom kapetanu?"*** (PMH) – *Narode stvorio različitim, na uho im šapnuo:* ***"Sada / upoznajite jedni druge."*** (ASS) – ***"Ruko, jesam li te rastežao sablje i one sinoćnje krvi"*** – *šaputao je gledajući zgrčene prste na kundaku kratke puške.* (MKS)

Drugu vrstu implicitnih zavisnosloženih rečenica čine one u kojima se zavisnom klauzom izriče (eksplicira) sadržaj kataforičnih demonstrativa (najčešće pokaznih zamjenica – *ovaj, ova, ovo, ovakav, taj, takav...* i zamjeničkih priloga – *ovako, ovoliko, tako, toliko...*) u osnovnoj klauzi. Ovakve su riječi po sebi leksički "ispražnjene", lišene su vlastitog sadržaja, te je stoga za prijenos potpune obavijesti nužno uvesti zavisnu klauzu kojom će se iskazati njihov sadržaj: 590

Zasad čini ovo: ***desnim krilom podrži sunce****...* (DSU) – *Raspored je bio ovakav:* ***u kuću su prvo trebali ući oni.*** (razg.) – *Stvari su stajale ovako:* ***nismo ih se mogli osloboditi.*** (razg.) – *On je takav:* ***nikome ne oprašta.*** (razg.) – *Tu je baš ono:* ***nijesam slobodan.*** (HBT) – *Gladio je bradu i gledao u patos, i sve svoje misli skupljao u jednu:* ***svašta li ima u toj vodi, u toj zemlji, u toj travki****...* (ĆSM)

Demonstrativi su u ovakvim zavisnosloženim rečenicama gramatičko sredstvo veze među klauzama, te se stoga, iako po sebi nemaju sadržaja, načelno ne mogu izostaviti (usp.: **Zasad čini: desnim krilom podrži sunce.* – **Stvari su stajale: nismo ih se mogli osloboditi* i sl.). Demonstrativi, međutim, mogu kao objekti biti i dijelom ustrojstva osnovne klauze koja sadrži glagole deklarativno-perceptivnog tipa. U tom se slučaju oni uglavnom mogu izostaviti jer tada ne predstavljaju gramatičko sredstvo veze među klauzama (usp.: *Osjećam* ***to****: nešto se čudno događa > Osjećam: nešto se čudno događa*). 591

Rečenična kondenzacija

Rečenična je kondenzacija najširi naziv za preobliku klauza u nepredikativne jedinice: njome se klauzi u sastavu složene rečenice ukida gramatički status klauze tako 592

što se njen predikat (tj. glagol u ličnom glagolskom obliku) zamijeni nepredikativnom jedinicom (koja nije glagol u ličnom glagolskom obliku), ali joj se ne mijenja obavijesna vrijednost. Tako jedna klauza u sastavu složene rečenice biva predstavljena sintaksemom ili sintagmom s vrijednošću rečeničnog saopćenja kao dijelom gramatičkog ustrojstva druge klauze, npr.:

Došli su ovdje ***da pobijede.*** > *Došli su ovdje* ***pobijediti.***
Kad sam pročitao knjigu, *zaspao sam.* > ***Pročitavši knjigu,*** *zaspao sam.*
Bili su tužni ***zato što su gosti otišli.*** > *Bili su tužni* ***zbog odlaska gostiju.***

593 Nepredikativna jedinica kojom se predstavlja predikat kondenzirane klauze zove se **rečeničnim kondenzatorom**. U navedenim primjerima to su riječi *pobijediti*, *pročitavši* i *odlaska*. Rečenični kondenzator pritom može sam zastupati klauzu (kao u prvom primjeru) ili pak biti upravni član sintagme čijim su zavisnim članovima semantički predstavljeni koji od rečeničnih članova kondenzirane klauze (tako u drugom primjeru sintaksema *knjigu* predstavlja objekt, a u trećem sintaksema *gostiju* – subjekt kondenzirane klauze).

594 Preoblici kondenzacije više su sklone zavisne, a manje nezavisne klauze unutar složenih rečenica. U ulozi rečeničnih kondenzatora najčešće stoje: infinitiv, glagolski prilozi (prošli i sadašnji) te deverbativne i deadjektivne imenice. Kondenzacija pomoću infinitiva zove se **infinitivizacijom**, kondenzacija pomoću glagolskih priloga – **adverbalizacijom**, a kondenzacija pomoću deverbativnih i deadjektivnih imenica – **nominalizacijom**.

Nominalizacija je inače najširi naziv za procese preoblike verbalnih (glagolskih) struktura u nominalne (imeničke).

Infinitivizacija i adverbalizacija

595 Infinitivizaciji i adverbalizaciji može biti podvrgnuta samo ona klauza koja s klauzom u čije se gramatičko ustrojstvo preobličena uklapa dijeli zajednički subjekt (tj. ako je složena rečenica monosubjekatska). Stoga su, npr., prihvatljive preoblike:

Dok sam šetao, *pozdravljao sam ptice.* > ***Šetajući,*** *pozdravljao sam ptice.*
Ne žele ***da javno govore.*** > *Ne žele* ***javno govoriti.***

ali ne i preoblike:

Dok sam šetao, *pozdravljale su me ptice.* > ****Šetajući,*** *pozdravljale su me ptice.*
Ne žele ***da ona javno govori.*** > **Ne žele* ***javno govoriti.***

596 Uz infinitiv i glagolske priloge kao rečenične kondenzatore u ulozi upravnih članova sintagmi zavisni članovi zadržavaju istu sintaksičku funkciju koju su imali u ishodišnoj klauzi koja je podvrgnuta kondenzaciji. Tako će, npr., sintaksema *knjigu* u ulozi objekta u rečenicama *Otišao sam u knjižnicu da kupim* ***knjigu*** i *Nakon što sam kupio* ***knjigu****, izišao sam na ulicu* zadržati svoju sintaksičku funkciju objekta i u kondenziranim

rečenicama *Otišao sam u knjižnicu kupiti* ***knjigu*** i *Kupivši* ***knjigu****, izišao sam na ulicu.* Gramatički oblik i značenje zavisnih članova također ostaju nepromijenjeni.

Infinitivizacija

Infinitivizaciji se mogu podvrgnuti samo zavisne klauze – izrične ili namjerne – i **597**
to samo uz određeni tip glagola u predikatu osnovne klauze.

Izrične klauze preoblikuju se u infinitiv uz predikatske glagole (i njima po značenju slične perifrastične neglagolske izraze) duševnoga stanja, osjećanja, volje, želje, htijenja, mogućnosti, nužde, namjere i sl. (tzv. modalne glagole) – *voljeti, uživati, mrziti, bojati se, stidjeti se, htjeti, željeti, moći, morati, smjeti, trebati, umjeti, znati, uspjeti, namjeravati, nastojati, pokušati, usuditi se; biti dužan, biti prisiljen, biti kadar, biti sposoban, biti u stanju...* te glagole kojima se obilježava početak, nastavak ili završetak glagolske radnje (tzv. fazne glagole) – *početi, stati, nastaviti, produžiti, prestati, prekinuti...* Budući da ovakvi predikatski glagoli nisu sintaksički punoznačne riječi, predikati izričnih klauza (koji redovito stoje u obliku prezenta) ne smatraju se samostalnim predikatima, već dopunama značenjski nepotpunim glagolima u poziciji predikata osnovne klauze (v. § S 187-192). Ovaj odnos postaje još očigledniji kada se izrične klauze infinitiviziraju, tj. kada se i formalno potare gramatičko značenje njihovih predikata: **598**

Zar nam uvijek moraju ***pokazati*** *da su viši od nas?* (MST) – *Takav je mogao* ***biti*** *fra Rafo, fra Mijo ili neki drugi kreševski ili fojnički fratar.* (ZDŽP) – *E, što je mene brat Lutvo znao* ***ismijati****!* (AID) – *Majku ima ko* ***čuvati****...* (EMZ) – *Soba se poče oko nje* ***okretati****...* (AMH) – *Snijeg nastavlja* ***padati****.* (razg.) – *Ostavljam čašu, prestajem* ***piti*** (SAP)

Namjerne se klauze infinitiviziraju uz glagole kretanja: *ići, otići, doći...*: **599**

Poslije večere išla je ***šetati opustjelim parkom****...* (HBM) – *Došli smo* ***vidjeti vašu kuću****.* (razg.) – *Odmah sam otišao* ***spavati****.* (razg.)

Adverbalizacija

U glagolski prilog sadašnji preoblikuju se predikatski glagoli nesvršenog vida, a u **600**
glagolski prilog prošli – predikatski glagoli svršenog vida. Budući da je temeljna uloga glagolskih priloga obilježavanje vremena, svaka adverbalizirana struktura nužno stoji u određenom vremenskom odnosu prema nadređenom predikatu. Tako se glagolskim prilogom sadašnjim obilježava odnos istovremenosti (simultanosti), a glagolskim prilogom prošlim – odnos vremenskoga slijeda (sukcesije), i to prijevremenost (anteriornost).

Adverbalizaciji se najčešće podvrgavaju vremenske zavisne klauze: **601**

Skidajući sa sebe erarsko odijelo i oblačeći svoje staro seljačko rublje*, umalo da ne zaplaka...* (AMH) – ***Došavši do jednoga grada****, zamoliše njegove stanovnike da ih nahrane, ali ih oni odbiše ugostiti.* (IKT)

te uzročne i načinske:

Nisi li sam priznao da te (je) Radž, ***ubijajući ti braću i majku****, izmetnuo u mržnju i želju da se svetiš...* (MKS)

Njen gazda je bogat čovjek, ali se pričalo da se obogatio nečasno, ***pljačkajući ljude po putevima****...* (IHT)

a rjeđe pogodbene i dopusne zavisne klauze:

Postupajući dobro*, čovjek se neće ogriješiti ni o predaju ni o običaje, ni o vjeru ni o svoju prirodu...* (DŽKI)

Znajući nekoliko jezika*, ni s kim se nije uspio sporazumjeti.* (razg.)

koje se adverbaliziraju, uglavnom, u posebnim kontekstima (pogodbene – ako suodnosni predikat stoji u obliku potencijala, svevremenskog prezenta ili futura prvog, tj. ako se njime izriče kakva mogućnost i sl., a dopusne – ako stoje u odnosu izrazite suprotnosti prema sadržaju ili dijelu sadržaja klauze u čije se gramatičko ustrojstvo uklapaju). Mjesne klauze nikad se ne adverbaliziraju, a ovoj vrsti kondenzacije u načelu nisu sklone ni posljedične ni namjerne klauze.

602 Adverbalizaciji se također mogu podvrgnuti nezavisne klauze u sastavu složene rečenice – one kojima se obilježava popratna okolnost (tj. sadržaj koji je vremenski podudaran sa sadržajem suodnosne klauze, ali je komunikacijski manje značajan od njega):

Starost i jeste prokletstvo što umije postavljati pitanja ***ne nudeći odgovore****.* (DSH) – *Malik je nekud protrčao* ***noseći u džepu Džamilinu ili Selimovu poruku****.* (DŽAD) – *Odlazili su* ***pjevajući****.* (razg.)

603 Adverbalizacijom se semantički odnosi među klauzama unutar složene rečenice usložnjavaju, tj. postaju manje određeni, jer se, pored ostalog, njome ukidaju veznici, koji su vrlo često pouzdani pokazatelji tipa smisaonog odnosa među klauzama. (usp.: ***Mnogo proputovavši****, svašta je naučio.* < ***Zato što / tako što / nakon što je mnogo proputovao****, svašta je naučio.*).

604 Interpretacija glagolskog priloga kao kondenzatora određenog tipa klauze može se provjeriti ponovnom preoblikom u tu klauzu, npr.:

Došavši do jednoga grada*, zamoliše...* > ***Nakon što su došli do jednoga grada****, zamoliše...*
Postupajući dobro*, čovjek se neće ogriješiti...* > ***Ako postupa dobro****, čovjek se neće ogriješiti...*
Malik je nekud protrčao ***noseći****...* > *Malik je nekud protrčao* ***i pritom nosio****...*

Nominalizacija

Za nominalizaciju nije – kao za infinitivizaciju i adverbalizaciju – nužno da složena rečenica bude monosubjekatska (tj. da obje klauze imaju zajednički subjekt). Stoga su, npr., prihvatljive obje sljedeće preoblike: **605**

Došao je ovdje ***da kupi kuću****. > Došao je ovdje* ***radi kupovine kuće****.*

Kako meteorolozi najavljuju*, bit će kiše. >* ***Po najavama meteorologa****, bit će kiše.*

Uz deverbativne i deadjektivne imenice kao rečenične kondenzatore u ulozi upravnih članova sintagmi zavisni članovi gube sintaksičku funkciju koju su imali u ishodnišnoj klauzi koja je podvrgnuta kondenzaciji i postaju nekongruentni atributi, zadržavajući pritom svoje značenje i, najčešće, gramatički oblik koji su imali (v. § S 371-377). **606**

Termine *deverbativna* i *deadjektivna imenica* ovdje treba razumjeti u semantičkom, a ne u čisto morfološkom (derivacijskom) smislu.

Nominalizaciji pomoću deverbativne imenice podliježu klauze s glagolskim predikatima, npr.: **607**

Nakon što je završio posao*, otišao je kući. >* ***Po završetku posla****, otišao je kući.*

a nominalizaciji pomoću deadjektivne imenice – klauze s kopulativnim imenskim predikatima čije leksičko jezgro popunjava pridjev, npr.:

Ostajemo ovdje ***jer je priroda lijepa****. > Ostajemo ovdje* ***zbog ljepote prirode****.*

Nominalizirati se mogu različite vrste zavisnih klauza: **608**

a) objekatske: *Sjedamo pod brijest i slušamo* ***dreku cvrčaka****.* (HHG)

b) vremenske: *Kao da je na vojni bio – takav je Džimšir izgledao* ***po povratku sa pešterskih polja****...* (ĆSM)

c) načinske: *Pred spavanje, /* ***Paljenjem svijeće****, / Uspostavlja mir.* (BAP)

d) uzročne: ***Uslijed predanog skakutanja*** *lahko nižem misli.* (NIU)

e) posljedične: *...počnu se glasno i razuzdano smijati,* ***na veliko čuđenje djece****.* (JMS)

f) namjerne: *Zubeid mu je rekao da je to učinio* ***za spas vjere****.* (DŽKI)

g) dopusne: *Javljao se u snu i to kako,* ***i pored majčine upute*** *da mu ništa ne daje, nosi neki napitak koji i jeste i nije alkohol.* (JMS)

h) pogodbene: ***U slučaju dolaska ovamo****, javite nam se.* (razg.)

i dr. Nikad se ne nominaliziraju mjesne klauze.

Nominalizirati se također mogu i nezavisne klauze u sastavu složene rečenice sa značenjem popratne okolnosti: **609**

Obukla se ***uz plač****.* (DŽAD) – *Slušao sam* ***s nevjericom****.* (MSD) – *...poletjeh* ***bez daha*** *natrag, na leđa.* (DSP)

610 Pokazatelji su određenog tipa značenja nominaliziranih struktura često odgovarajući prijedlozi koji stoje uz deverbativne i deadjektivne imenice (usp. navedene primjere). U svakom slučaju, interpretacija deverbativne ili deadjektivne imenice kao kondenzatora određenog tipa klauze može se provjeriti ponovnom preoblikom u tu klauzu, npr.:

Sjedamo pod most i slušamo ***dreku cvrčaka****. > ...i slušamo* ***kako cvrčci dreče****.*
Zubeid mu je rekao da je to učinio ***za spas vjere****. > ...da je to učinio* ***da spasi vjeru****.*
U slučaju dolaska ovamo*, javite nam se. >* ***Ako dođete ovamo****, javite nam se.*

Ako postoji mogućnost dvostruke preoblike, dvosmislenost se uglavnom razrješava kontekstom. Tako će, npr., nominalizirana struktura *pobjedi protivnika* u kontekstu:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali ***pobjedi protivnika****.*

biti interpretirana kao:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali ***da će protivnik pobijediti****.*

a ne kao:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali ***da ćemo pobijediti protivnika****.*

Predikatski apozitiv

611 Rečenična kondenzacija pomoću predikatskog apozitiva poseban je tip kondenzacije. Njoj se mogu podvrgnuti klauze s kopulativnim imenskim predikatima čije leksičko jezgro popunjava adjektivna riječ. Složena rečenica pritom mora biti ili monosubjekatska (tj. klauze moraju imati isti subjekt) ili pak subjekt klauze koja se kondenzira mora biti jednak objektu klauze u čije se gramatičko ustrojstvo kondenzirana klauza uklapa. Kondenzacija se vrši tako što se briše kopulativni glagol, a klauza svodi na leksičko jezgro imenskog predikata, tj. adjektivnu riječ, uz koju još mogu stajati pripadajući zavisni članovi sintagme, npr.:

Zato što je bila sposobna*, lahko je našla posao. >* ***Sposobna****, lahko je našla posao.*
Zato što je bio napušten od svih*, bio je tužan. >* ***Napušten od svih****, bio je tužan.*
Nisam je, ***zato što je teška****, mogao ponijeti. > Nisam je,* ***tešku****, mogao ponijeti.*

612 Najčešće se predikatskim apozitivom kondenziraju nezavisne klauze s popratnookolnosnim značenjem:

Išla je uza zid, ***zamišljena i spora****, po bjelinama kućnih i avlijskih zidova...* (JMS) – *Išao sam* ***dosta siguran u ishod****.* (DSU) – *Trčali su* ***goli****.* (ĆSM) – *Ponovo se vraćam /* ***Duboko / U sebe / Srušen*** (MDK)

te uzročne zavisne klauze:

Okrečena, očišćena, prozračena*, postala je (magaza) ljepša i svjetlija.* (MST) – *Tako,* ***njemu prvrženi****, / iz trena u tren iznevjeravasmo sebe...* (ASS) – *Razi je... zamolio Halladža da bude oprezniji i razumniji s malim,*

što mu je Halladž, ***onako iscrpljen i bezvoljan****, od srca obećao.* (DŽKI) – ***Onako opaljenim od sunca****, uniforma im je lijepo pristajala, ali se to na njihovim licima nije vidjelo.* (IHT)

a rjeđe vremenske, pogodbene i dopusne zavisne klauze:

Uhvaćen*, odmah je predat policiji.* (razg.)

Dobro opremljen*, mogao bi stići daleko.* (razg.)

Udata za njega prije deset godina*, ona je bila željna svoga muža...* (ĆSM)

koje se kondenziraju, uglavnom, u posebnim kontekstima (vremenske – tek ako je vremensko značenje naglašeno /često i posebnim leksičkim signalom/, a uzročno potisnuto u drugi plan; pogodbene – ako se suodnosnim predikatom izriče kakva mogućnost i sl.; dopusne – ako stoje u odnosu izrazite suprotnosti prema sadržaju ili dijelu sadržaja klauze u čije se gramatičko ustrojstvo uklapaju).

Predikatskim se apozitivima smatraju i supstantivne riječi koje su po svome značenju i svojoj funkciji slične adjektivnim riječima: **613**

Dobro sam ga pritegao, ***krmka****...* (MKS) – *...**bijednik**, uvukao se među nas, meni iza leđa...* (DSP) – *Izgubio je,* ***nesretnik****, ono o čemu je sanjao.* (razg.) – ***Bahsuz****, uvijek je zapadao u teškoće.* (razg.) – ***U plavoj bundi****, izgledala je još ljepša.* (razg.)

U gramatičkom ustrojstvu rečenice predikatski apozitiv stoji u odnosu dvostruke sintaksičke zavisnosti: on je, s jedne strane, zavisan od supstantivne riječi u ulozi subjekta ili objekta, s kojom stoji u odnosu kongruencije, a, s druge, od predikata, prema kojemu se, budući je kondenzator klauza s "adverbijalnim" značenjima, ponaša kao adverbijalna odredba. Stoga se kaže da je on dvofunkcionalna jedinica, tj. da ima atributsko-adverbijalnu narav. Ove dvije njegove uloge, međutim, nisu ravnopravne. Sintaksički i značenjski važnijom smatra se njegova veza s predikatom, tj. njegova adverbijalna uloga. **614**

Predikatski se apozitiv, u načelu, od ostatka rečenice odvaja zarezom, a posebno onda kada bez zareza ne bi bilo jasno da li je u pitanju predikatski apozitiv ili kongruentni atribut (usp.: ***Vruće****, gvožđe se lahko kuje /=* ***Kad / zato što je vruće****, gvožđe se lahko kuje/ –* ***Vruće*** *gvožđe se lahko kuje /= Gvožđe* ***koje je vruće*** *lahko se kuje/).*

Vezani tekst

Vezani je tekst cjelina najčešće sastavljena od dviju ili više smisaono povezanih rečenica koja ima određenu komunikacijsku ulogu, npr.: **615**

Na putu GF-16 nije primijećeno ništa novo. Bačić još logoruje. Sprijateljio se s dvoje djece iz sela. Ona mu beru jagode. (DSU)

616 Određenu komunikacijsku ulogu može imati i jedna rečenica. Takva se rečenica naziva iskazom (v. § S 140-142). To znači da vezani tekst može biti sastavljen i od jednog iskaza, npr.:

Tamo gdje su psalmi / tu su i prokletstva (MDK)

Uključivanje rečenica u vezani tekst

617 Osnovni je princip po kojemu se dvije ili više rečenica uključuju u vezani tekst forični karakter njihovih međusobnih odnosa, tj. upućenost jednih na druge. **Foričnost** rečenice može biti dvosmjerna, što znači da rečenica u tekstu može biti upućena na prethodni i na naredni kontekst. Upućenost na prethodni kontekst zove se **anaforičnost**:

Čekajte nas ***u šumi.*** ***Tamo*** *ćemo se naći.*

a upućenost na naredni kontekst – **kataforičnost:**

Tako *su se sporazumijevali.* ***Žena bi govorila, a on bi slušao.***

618 Rečenica kao sastavnica vezanog teksta s drugim rečenicama u tekstu čini jednu strukturnu, smisaonu, intonacijsku i stilsku cjelinu. Takva je rečenica **kontekstualno uključena jedinica**.

619 Kontekstualno uključena rečenica obično je **sinsemantična (suznačna)**, tj. smisaono nepotpuna, što znači da se njen sadržaj ne može potpuno razumjeti bez uvida u kontekst, tj. bez uspostavljanja veze između nje i rečenica koje je okružuju, npr.:

Tecite ***vode!*** *S* ***vama*** */ bližim se otoku gdje postajem tiša...* (HHK)

U drugoj se rečenici ne može odgonetnuti sadržaj riječi *vama* dok se ne uzme u obzir prva rečenica, koja sadrži ono što je zamijenjeno ovom riječju (tzv. supstituendum), tj. *vode*.

620 Kontekstualno uključena rečenica, međutim, može biti i **autosemantična (samoznačna)**, tj. rečenica čiji se sadržaj u cijelosti može razumjeti bez uvida u kontekst, npr.:

U ***Jerihonu*** *su odjekivale trube automobila. Zelenilo* ***Jerihona*** *počelo je da tamni.* (ZDŽP)

Obje su ove rečenice autosemantične, po sebi razumljive, što znači da se obje mogu izdvojiti iz konteksta a da smisaono budu potpune.

621 Kontekstualnu uključenost rečenice ne treba, dakle, poistovjećivati s njenom sinsemantičnošću, isto kao što kontekstualnu neuključenost rečenice ne treba izjednačavati s njenom autosemantičnošću. Sinsemantična rečenica uvijek je kontekstualno uključena, ali kontekstualno uključena rečenica nije uvijek sinsemantična.

Ustrojstvo vezanog teksta

Vezani se tekst kao najveća sintaksička jedinica s istaknutom komunikacijskom ulogom raščlanjuje na rečenice kao manje komunikacijske jedinice. Njegovo je ustrojstvo pritom bitno određeno obavijesnim ustrojstvom u njega uključenih rečenica te vezom među njima. Stoga je u proučavanju ustrojstva vezanog teksta važno uzeti u obzir obavijesno ustrojstvo njegovih sastavnica te tipove i sredstva veze među njima. **622**

Obavijesno raščlanjivanje rečenica u vezanom tekstu

S obzirom na količinu obavijesti koja se njima prenosi, svi dijelovi kontekstualno uključene rečenice nisu istovrijedni. To znači da je ovakve rečenice moguće raščlaniti na dijelove s različitom obavijesnom vrijednošću. Ovakvo se raščlanjivanje naziva **obavijesnim** ili **aktualnim raščlanjivanjem rečenice**. Njemu podliježe najveći broj kontekstualno uključenih rečenica. **623**

Obavijesno raščlanjivanje rečenice podrazumijeva njenu podjelu na **temu** ili **obavijesni subjekt** (oznaka: T) i **remu** ili **obavijesni predikat** (oznaka: R). Određenje granice između teme i reme pretpostavlja barem minimalni kontekst, tj. jedinstvo najmanje dviju rečenica. **624**

Temom rečenice zove se onaj njen dio koji ne sadrži novu obavijest; njime se samo ponavlja u kontekstu već prenesena obavijest: **625**

> *Grozdan kleče i poljubi joj grudi.* ***Grudi*** *planuše kao dva crvena cvijeta.* (HHG) – *Izgorjela je za jednu zimsku noć crvotočna velika kutija usred čaršije.* ***Izgorjela je kutija*** *koja je vijekovima pod svojim crnim poklopcem okupljala putnike i namjernike.* (ZDŽP)

Remom rečenice zove se onaj njen dio koji sadrži novu obavijest; njime se prenosi obavijest koja u kontekstu ranije nije prenesena: **626**

> *Onda bi ispalo da tražim dvoje. A dvoje* ***se ne može dobiti****.* (JMS) – *Po njima je ležala tišina. Tu tišinu* ***proprzni ptica****.* (ĆSM)

Obično se kaže da je tema osnova za izricanje nove obavijesti, tj. reme. Stoga ona u uobičajenu poretku stoji ispred reme. Do narušavanja ovog poretka dolazi samo iz naročitih razloga, tj. kada je potrebno dijelu koji nosi novu obavijest (remi) dodijeliti istaknuto mjesto u rečenici (v. § S 700), npr.: **627**

> – *Šta se desilo?*
> – ***Svašta*** *se desilo.* (MST)

Budući da je kontekstom potpuno određena, tj. predskaziva, tema se vrlo često izostavlja, a za takve rečenice kažemo da imaju *nultu temu* (Ø), npr.: **628**

> *Zašto govorim tako?* ***Ovdje je sva mudrost da budeš strpljiv****.* (MSD)

S navedenom temom ova bi rečenica glasila:

(*Zašto govorim tako?*) ***Govorim tako*** *jer ovdje je sva mudrost da budeš strpljiv.*

629 Tema i rema ne stoje ni u kakvom nužnom odnosu prema članovima gramatičkog ustrojstva rečenice. To znači da temom, a isto tako i remom, može – ovisno o tome kakvu obavijesnu vrijednost ima – postati bilo koji rečenični član ili više njih. Tako će, npr., rečenica *Moja sestra putuje u Aziju* – samo u ovisnosti o tome kojeg je od navedenih četiriju konteksta dio, a ne o svojoj gramatičkoj strukturi – biti različito raščlanjena na temu i remu:

Čija sestra putuje u Aziju.	***R*** = *Moja*	***T*** = *sestra putuje u Aziju.*
Šta radi tvoja sestra?	***T*** = *Moja sestra*	***R*** = *putuje u Aziju.*
Kamo putuje tvoja sestra?	***T*** = *Moja sestra putuje*	***R*** = *u Aziju.*
Što se događa?	***T*** = *Ø*	***R*** = *Moja sestra putuje u Aziju.*

Pa ipak, u rečenicama s uobičajenim poretkom komponenata tema je najčešće subjekt ili subjekatska sintagma. Tako uglavnom i raščlanjujemo rečenice u kojima je na temelju konteksta teško odrediti što je tema (takve, npr., mogu biti početne rečenice u vezanom tekstu i sl.):

Bagi Bala *je na jednom brijegu iznad Kabula.* (ZDŽP) – ***Moj domaćin*** *vrtio se oko lonca na vatri.* (DŽAD)

Tipovi veze među rečenicama u vezanom tekstu

630 Rečenice su u vezanom tekstu obično i formalno i smisaono međusobno povezane; njihova povezanost osigurava koherenciju vezanog teksta. Formalna veza među rečenicama ogleda se u prisustvu zajedničkih leksičkih elemenata ili ponavljanju istih ili sličnih gramatičkih obrazaca, dok se smisaona veza među njima temelji na zajedničkoj "temi", tj. onome o čemu se u tekstu govori.

631 Razlikuju se dva tipa veze među rečenicama u vezanom tekstu: **lančana** ili **linearna veza** i **naporedna** ili **paralelna veza.** One su obično svojstvene različitim tipovima vezanog teksta (v. § S 669), ali se uvijek ne sreću u čistom vidu. Štaviše, njihovo je kombiniranje vrlo česta pojava, tako da čak možemo govoriti i o miješanome tipu – lančano-naporednoj vezi.

Lančana (linearna) veza

632 Rečenice su u vezanom tekstu u lančanoj vezi onda kad se barem jedan strukturni član jedne rečenice u istom ili sličnom obliku ponavlja i razvija u sljedećoj rečenici ili u sljedećim rečenicama:

Ja večeras plaćam i ***naplaćujem****! Ali malo više* ***naplaćujem****!* (AID) – *Bez* ***junaka*** *se ne može,* ***oni*** *su gruda koja za sobom vuče usov. Samo ne treba dozvoliti da* ***(oni)*** *uprljaju svoju slavu. Stari Rimljani su svoje* ***heroje*** *slali u izgnanstvo, i tako* ***ih*** *čuvali za besmrtnost. Ako je to suviše surovo, mi*

*bismo svoje **junake** mogli vraćati na poslove s kojih su došli.* (MST) – *U početku su **knjižare** uglavnom otvarali i vodili **stranci**. To su mahom bile **strane knjige**, namijenjene **predstavnicima okupacionih vlasti**.* (LHB)

U lančanoj su vezi, dakle, rečenice povezane tako da svaka sljedeća rečenica proizlazi iz prethodne. Stoga su lančano vezane rečenice većinom sinsemantične.

Kako se iz navedenih primjera vidi, lančana veza uključuje i sinonimski (*junake* – *heroje*) i metonimski (*knjižare* – *knjige*) i derivacijski (*stranci* – *strane*) i druge slične odnose među ponovljenim članovima rečenica te odnos supstitutivnosti (zamjenjivanja) i deiktičnosti (upućivanja; *junaka* – *oni*, *heroje* – *ih*).

Koji će se strukturni član rečenice ponoviti i dalje razvijati, to jedino ovisi o komu- **633**
nikacijskim zahtjevima vezanog teksta, a ne o tome koju on funkciju u rečenici vrši. To znači da se ponavljanje strukturnih članova rečenica u vezanom tekstu može dovesti u bitnu vezu jedino s njihovim obavijesnim ustrojstvom, a ne s njihovim gramatičkim ustrojstvom. Tako je, npr., u prvom primjeru objekt prve rečenice (*me*) ponovljen kao subjekt druge (*ja*); u drugom primjeru, međutim, ponovljeni strukturni član "junaci / heroji" zauzima različite pozicije: najprije adverbijalne odredbe (*bez junaka*), zatim subjekta (*oni*), potom izostavljenog subjekta (*oni*), a onda tri puta objekta (*heroje*, *ih*, *junake*) itd.

Lančana veza rečenica svojstvena je različitim stilovima bosanskoga standardnog **634**
jezika – beletrističkom, publicističkom, znanstvenom, administrativno-pravnom i dr.

Inkoativne i finitivne rečenice

U vezanom tekstu ustrojenom lančanom vezom obično se, kao posebno značajne **635**
za njegovo ustrojstvo, mogu izdvojiti početne i završne rečenice. Početne rečenice zovu se **inkoativnim**, a završne **finitivnim rečenicama**.

Osnovno je obilježje koje objedinjuje sve **inkoativne rečenice** i po kome se one **636**
razlikuju od svih drugih rečenica u vezanom tekstu – njihova obavezna kataforičnost. Tako nema nijedne inkoativne rečenice u bilo kojem suvislom tekstu bilo koje stilske vrste koja ne bi bila kataforična, tj. usmjerena u pravcu razvoja teksta. Kataforičnost je inkoativnih rečenica, dakle, u izravnoj vezi s njihovom "otvaračkom" ulogom.

U obavijesnom pogledu inkoativne se rečenice obično pojavljuju kao nosioci "te- **637**
me" vezanog teksta – bilo da je ona eksplicirana, tj. izrečena nekom leksemom ili sintagmom, pa ostale rečenice razvijaju sadržaj te lekseme ili sintagme, bilo da je implicirana, tako da se rečenice koje slijede odnose na samu predikaciju inkoativne rečenice.

Inkoativne su rečenice u načelu autosemantične. One vrlo često sadržavaju lekse- **638**
me ili sintagme s "inkoativnom" semantikom (*sljedeći, naredni, ovakav, ovaj*...):

*Pri izboru teme za naučnoistraživački rad treba voditi računa o nekim momentima, od kojih su, po našem mišljenju, najvažniji **sljedeći**...* (MŠK)

Njima su, nadalje, svojstveni glagoli započinjanja, govorenja, pojašnjavanja, tvrđenja, pitanja, pretpostavljanja, ekspliciranja i sl., te anteponirani glagoli zbivanja, događanja i sl. u poziciji predikata, praćeni pojačano pragmatički usmjerenim adverbijalnim odredbama mjesta i vremena:

> ***Ovdje moramo odmah istaknuti*** *da je spomen krstjana u defterima, ako se naime shvati u smislu koncepta koji je ovdje izložen, najmanje indikativan ako je u pitanju islamizacija.* (MHP) – ***Pogledajmo sada*** *kako se danas klasifikuju konsonanti.* (MRJ) – ***Bilo je to*** *kad mi je umirala mati.* (SKP) – ***Dogodilo se*** *najgore.* (DSU)

a vrlo se često ustrojavaju i kao upitne rečenice:

> ***Na koji je način vršena islamizacija?*** *Držim da je u ovom pogledu od osnovne važnosti uočiti značaj gradova kao centara iz kojih je strujala islamizacija.* (MHP)

te rečenice s obrnutim redoslijedom komponenata:

> ***Da se nije poboljšao položaj Muslimana ni u 1920. godini,*** *pokazuje održani protestni sastanak oko 2000 Muslimana u Sarajevu (30. januara 1920) povodom ubijanja i pljačkanja muslimanskog stanovništva u bilećkom srezu. Sastanak je organizovao JMO.* (APJ)

Usto, inkoativne su rečenice u načelu nosioci supstituenduma, te stoga ne sadrže anaforične supstituente.

639 **Finitivna rečenica** uglavnom odgovara završnoj rečenici u vezanom tekstu. Njome se u načelu ne prenosi nikakva nova obavijest, ne započinje se nikakva nova misao, ne otvara nikakav novi problem, već se na neki način sumira rečeno. Njena je, dakle, prvotna uloga da okonča tekstualnu progresiju i tako zaključi vezani tekst. Stoga je ona, kao svojevrsna rekapitulacija rečenog, izrazito anaforično usmjerena.

640 Većinu svojih osobina finitivna rečenica dobiva iz vezanog teksta koji zaključuje, jer se i izvodi iz njega. Zato je ona u mnogo većoj mjeri od inkoativne rečenice kontekstualno uvjetovana, a najčešće i sinsemantična. Usto, značenjski su odnosi u kojima finitivna rečenica može stajati prema vezanom tekstu toliko složeni da ih je teško i pobrojati.

641 Ustrojstvo je finitivnih rečenica uvjetovano njihovom "zatvaračkom" ulogom. Tako one vrlo često sadrže riječi s "finitivnom" semantikom (*na kraju, na koncu, naposljetku, konačno, napokon, najzad...*):

> ***Konačno,*** *kada dovodimo u pitanje jezik metafizike, onda to nije, naprosto, zamjenjivanje znakovnog sistema i pojmovnog poretka.* (AŠD)

> ***Najzad,*** *treća vrsta napomena sadrži upućivanje na neki drugi izvor koji tretira istu ili sličnu problematiku, ili na druge dijelove istog izvora (cross references, uputne napomene).* (MŠK)

te anaforične deiktičke supstitutivne članove različitih vrsta:

Potpisi na knjigama potvrđuju da su ostale po njihovoj smrti kao svojina samostana. ***Tu*** *se nalazi i ostavština kulturnog radnika fra Antuna Kneževića, koji je umro 1889. godine.* (LHB)

Štaviše, čovjek živi u dvosmislenom, distanciranom odnosu spram onoga što jest, što iskušava u sebi i oko sebe. To znači: on doista otkriva svoju imanenciju, postaje svjestan akata opažanja, znanja i svijesti, "postaje svjestan svoje svijesti". Ali ***tada*** *samo znanje o stvarima predstavlja tačku posredovanja između čovjeka i stvari.* (AŠD)

U Balku je posljednji put propovijedao, kao žarki pristalica dobra i protivnik zla – mišlju, riječju, djelom. ***Tako*** *je govorio Zaratustra.* (ZDŽP)

Tekstualna (tematska) progresija

Komunikacijska je uloga vezanog teksta prijenos složene obavijesti, a ona se najuspješnije prenosi postupnim uočljivim razvojem od početne ka završnoj rečenici u tekstu. Ovaj se razvoj obično naziva **tekstualnom** ili **tematskom progresijom**. **642**

U razvoju vezanog teksta tema i rema kao obavijesne cjeline jedne rečenice mogu stajati u raznolikim odnosima prema temama i remama drugih rečenica s kojima ona stoji u vezi. Tako se razlikuje nekoliko vrsta tekstualne progresije: **643**

a) **jednostavna progresija** – rema prethodne rečenice postaje temom sljedeće:

Obratite pažnju ***na putnike iz Bosne u Skadar. Među njima*** *ćete otkriti pobunjeničke izaslanike koji treba da se sa Mustafa Škodra-pašom sporazumiju o saradnji u pobuni.* (DSU)

b) **progresija zajedničke teme** – ista se tema u nizu rečenica ponavlja, a dodaju joj se nove reme:

Riječ *je slika svega onoga što okolo sebe vidimo i ne vidimo /* ***Riječima*** *se* ***nekim*** *divimo a* ***nekih*** *se* ***riječi*** *opet stidimo /* ***One*** *su se nastanile u nama i* ***one*** *su pobjegle od nas /* ***One*** *imaju svoj miris i boju /* ***One*** *su nemušte ili /* (**ø**) *Imaju glas* (MDK)

c) **progresija hiperteme** – teme se rečenica izvode iz nadređene teme u prvoj rečenici kao njeni dijelovi:

Grlica *izlazi na pijesak. Kapljice* ***joj*** *plamte* ***na*** *krhkom i gološavom* ***tijelu****. Drhte* ***joj*** *male, svježe* ***grudi****.* (HHG)

d) **progresija raščlanjene reme** – rema jedne rečenice u sljedećim se rečenicama raščlanjuje na više tema:

U uvodnom članku Čitaocima "Bošnjaka" iznesena su ***četiri programska stava ovog lista****:* ***prvi stav*** *je religiozno-etički;* ***drugi*** *je politički, stilizovan*

*u rasponu od deklaracije da "brani i zastupa prava i interese narodne" do političkog podozrenja...; **treći stav** je prosvjetarsko-književnog karaktera: izjava redakcije da će list raditi na tome "da naša omladina prigrli školu i vaspitanje"...; **četvrti stav** ima ekonomsko-socijalnu sadržinu...* (MRB)

Ova četiri načina razvoja vezanog teksta nipošto se ne susreću u čistom vidu, naprotiv; oni se najčešće međusobno kombiniraju i na taj se način izgrađuju prijelazni tipovi.

Naporedna (paralelna) veza

644 Rečenice u naporednoj vezi pripadaju u načelu istom osnovnom rečeničnom modelu, imaju isti redoslijed gramatičkih komponenata i usaglašen vidsko-vremenski odnos predikata. Njima su, dakle, svojstveni svi vidovi gramatičkog i leksičkog paralelizma:

(1) *Tabut je samar, a mi smo jahači. / Ćefini su ruho, a mi nagizdači.* (DŽLD)

(2) *Nasta šutnja. Galama se zagleda niz drum. Krivošija i Leko legoše na klupu, a Svrzimantija se opruži po zidu. Vrijeme prolazi.* (HHG)

(3) *Bursa je sačuvala ljupkost i kad je prestala biti prijestonica. Istanbul je sačuvao bogatstvo i ljepotu i kada ga je zamijenila Ankara. Jedrene nije sačuvalo ni uspomene...* (ZDŽP)

U navedenim trima primjerima leksički su paralelizmi po sebi uočljivi, dok se gramatički paralelizmi mogu jasnije uočiti kad se oprimjerene rečenice svedu na svoje modele:

(1) S1 + VF$_{sad.}$ (cop. + lex.) / S1 + VF$_{sad.}$ (cop. + lex.)
S1 + VF$_{sad.}$ (cop. + lex.) / S1 + VF$_{sad.}$ (cop. + lex.)

(2) S1 + VF$_{prošl.}$
S1 + VF$_{prošl.}$ + AOM
S1 + VF$_{prošl.}$ + AOM /
S1 + VF$_{prošl.}$ + AOM
S1 + VF$_{sad.}$

(3) S1 + VF$_{prošl.}$ + øS4 — subord. — S1 + VF$_{prošl.}$ (faz. + cop. + lex.)
S1 + VF$_{prošl.}$ + øS4 — subord. — S1 + VF$_{prošl.}$ + øS4
S1 + VF$_{prošl.}$ + øS4

645 U naporednoj vezi sljedeća rečenica ne proizlazi iz prethodne. Stoga su naporedno vezane rečenice većinom autosemantične.

Naporedno vezane rečenice u tekstu objedinjene su zajedničkom "temom". I ovako ustrojen vezani tekst obično se može raščlaniti na uvod, središnji dio i zaključak, ali početne i završne rečenice u njemu nemaju takvu ulogu kakvu imaju u vezanom tekstu ustrojenom lančanom vezom rečenica (v. § S 635-641).

Naporedna veza rečenica uglavnom je svojstvena beletrističkom i publicističkom stilu bosanskoga standardnog jezika. 646

Sredstva veze među rečenicama u vezanom tekstu

Već je rečeno da povezanost rečenica u vezanom tekstu izravno utječe na njegovu koherenciju. Tako su sredstva veze među rečenicama sastavnicama vezanog teksta najjači kohezioni element koji ih drži na okupu. Ova se sredstva zovu **konektorima**: 647

O kralju, Bog je Svevišnji dao kraljevstvo, veličinu, veličanstvo i slavu Nabukodonozoru, ocu tvome... ***No*** *ti, Baltazare, sine njegov, nisi ponizio srce svoje..., ti si se podigao protiv Gospodara...* (IKT)

Konektori su različite jezičke jedinice – riječi, sintagme, pa i cijele predikativne jedinice – kojima se povezuju rečenice u vezanom tekstu. Njihova je uloga na razini vezanog teksta slična ulozi veznika na rečeničnoj razini – njima se osigurava jača povezanost teksta te njegov razvoj. Osim toga, konektorima se često eksplicitno obilježavaju značenjski odnosi u kojima se nalaze rečenice sastavnice vezanog teksta. Stoga oni i na obavijesnoj ravni igraju važnu ulogu.

Konektori su signali kontekstualne uključenosti rečenica, a katkad i njihove sinsemantičnosti. Prisustvo konektora, osobito onih deiktičko-supstitutivnog tipa, obično ukazuje na lančanu vezu rečenica u vezanom tekstu. 648

Polazeći od toga koje se kategorije riječi javljaju u njihovoj ulozi, sve je konektore moguće podijeliti u dvije skupine: **gramatičke konektore** i **leksičke konektore**. Oni se vrlo često pojavljuju skupa. 649

Gramatički se **konektori** formalno i značenjski podudaraju s odgovarajućim nezavisnim gramatičkim veznicima, ali se funkcionalno od njih jasno razlikuju. Gramatički su veznici vezivna sredstva na rečeničnoj razini; njima se povezuju klauze – sastavnice rečenice. Za razliku od njih, gramatički su konektori vezivna sredstva na tekstualnoj razini; njima se povezuju rečenice sastavnice vezanog teksta: 650

Razumijem te. ***I*** *meni su oni kvadrati svaki san natopili strahom.* (DŽKI) – *Šta ovdje ne valja kad očigledno sve napreduje i kad su ljudi potpuno zadovoljni.* ***Ili*** *su to, pak, neke moje projekcije, moja vlastita zabluda, moj lični kompleks koji hoću da riješim.* (DŽAD) – *Lijeka još nemamo osim molitve ove i kletve /* ***Ali*** *ni molitvu nam ne primaju za molitvu ni kletvu za / kletvu* (MDK)

Gramatički konektori uvijek stoje na početku rečenica kojima pripadaju.

Leksički konektori znatno su brojniji od gramatičkih konektora. Osim toga, oni su značenjski i funkcionalno mnogo raznovrsniji. Stoga se u jednoj rečenici sastavnici vezanog teksta obično pojavljuje više njih. 651

652 Leksički konektori vrlo često na sebe preuzimaju ulogu tzv. *ekonomizatora* vezanog teksta: njima se zamjenjuju (supstituiraju) manje ili veće tekstualne cjeline na koje je – budući da su već izrečene, tj. poznate – dovoljno samo uputiti; njihovo bi ponavljanje često nepotrebno opteretilo primaoca (sugovornika, slušaoca, čitaoca) i tako otežalo komunikaciju, npr.:

Opisi drugih zbivanja, međutim, bili su, ili sasvim izostavljeni, ili, kad su već stavljeni, toliko nemarni da im se ni u kom slučaju nije moglo vjerovati. ***Zato*** *ću izbjeći datum i godinu ovog zbivanja...* (IHT)

U navedenom je primjeru konektorom *zato* zamijenjen sljedeći sadržaj: *budući da su opisi drugih zbivanja bili, ili sasvim izostavljeni, ili, kad su već stavljeni, toliko nemarni da im se ni u kom slučaju nije moglo vjerovati.* Ovakvi se leksički konektori zovu **deiktičkim supstitutivnim konektorima.**

653 Deiktički supstitutivni konektori najčešće se upotrebljavaju anaforično, mada mogu biti i kataforično usmjereni. U toj se ulozi javljaju lične i pokazne zamjenice:

Odabrali ste poslušnost, kao što spada, pa od sada zabranjujem bilo kome da sjedne na mjesto bega Ihtara, a sebi prvome. ***Ono*** *ima ostati netaknuto, neka se niko ne drzne.* (NIU)

Prvo ćeš popiti, a poslije ćeš umrijeti. ***To*** *ti je moja sigurancija.* (AID)

te zamjenički prilozi i priložni izrazi – mjesni (*ovdje, tu, ondje, na ovom mjestu...*), vremenski (*tada, onda, zatim, potom, nakon toga, poslije toga...*), načinski (*ovako, tako, time, na ovaj način...*), uzročni (*zato, stoga, zbog toga, usljed toga, s obzirom na to...*), namjerni (*radi toga, s tim ciljem, s tom namjerom, u tu svrhu...*), pogodbeni (*u ovom slučaju, u tom slučaju, u takvom slučaju...*), dopusni (*usprkos tome, unatoč tome, uza sve to...*) i dr.:

Ne treba ni jednog trena smetnuti s pameti da se, ipak, nalazimo u prostoru golemih civilizacija Gornje Mezopotamije... ***Ovdje*** *su ljudi, gotovo doslovno, memorirali cijele biblioteke, nenapisane doduše – ali svakako – ispričane!* (IKT)

Oko njih se kojasili ljudi, nepoznati, naoružani, sve spremno, čeka zapovijedi. ***U taj*** *je* ***čas*** *jedan miješao kroz vojsku pokuckujući u talambas i vičući.* (EMZ)

Svojim mudrovanjem i nedoumicama on usporava priču, a ona se mora odvijati brzo, najbrže što je moguće. Ili bi možda čitavu priču trebalo prebaciti da se događa među životinjama? ***Time*** *bi izbjegao primjedbe zlonamjernih, a i pouka bi se nešto bolje vidjela.* (DŽKI)

Dok ne kažem, ja sam mu neprijatelj. ***Zato*** *sam progovorio neupitan, istresavši u jednom dahu, Zajkovu i Osmanovu poruku.* (MST)

Pri tome smo, najčešće, postavljali težište na praktičnu stranu problema, davali prednost praktičnim pitanjima, uvjereni da će knjiga moći da pruži

nužnu pomoć jedino ako bude i dovoljno praktična. ***U tu svrhu*** *smo svoja izlaganja ilustrovali primjerima...* (MŠK)

Ponekad se čak dešava da naučnik sazna za neko djelo, staro ili novo, kada je svom radu dao već definitivan oblik. ***U tom slučaju*** *on mora imati toliko "naučne savjesti" da djelo pročita, ili bar prelista, i eventualno, ako je potrebno, obradi.* (MŠK)

U jezičkoj intuiciji jedne te iste osobe, "kiša" može izmijeniti konotaciju nakon nekog prelomnog životnog događaja koji doživi po kiši. Pa čak ***i bez takvog događaja****, "kiša" može nekome nekad nositi prijatne konotacije, a nekad neprijatne!* (MRJ)

Prisustvo deiktičkih supstitutivnih konektora ukazuje na sinsemantičnost rečenice čiji su strukturni članovi. Stoga se oni mogu nazvati *signalima sinsemantičnosti rečenice.* Nije, međutim, dovoljno da u jednoj rečenici bude upotrijebljena deiktička supstitutivna riječ, pa da se odmah zaključi kako je ta rečenica sinsemantična. Treba uvijek gledati šta se tom riječju zamjenjuje. Rečenica će biti sinsemantična samo ako se tom riječju zamjenjuje dio teksta koji ne pripada toj rečenici (usp. gore navedene primjere). **654**

Drugu veliku skupinu leksičkih konektora čine oni koji nemaju ulogu ekonomizatora u vezanom tekstu. Oni se mogu nazvati **leksičkim nesupstitutivnim konektorima**. **655**

Leksičkim nesupstitutivnim konektorima na različite se načine razvija "tema" vezanog teksta, ukazuje se na posebne značenjske odnose u kojima stoje rečenice sastavnice vezanog teksta ili se primalac (sugovornik, slušalac, čitalac) upućuje na sam tekst (njegove tematske cjeline, način organizacije i sl.). Razlikuje se više vrsta ovih konektora, a najčešće se susreću: **reprizni** (u koje spadaju i **sinonimski**), **asocijativni** (u koje spadaju **metonimijski, sinegdoški, hiponimijski i derivacijski**), **intenzivni, amplifikativni, spacijalni, nominalni, eksplikativni, verifikativni, konfrontativni, priložni nesupstitutivni** (u koje spadaju **konkluzivni, ekskluzivni, koncesivni** i dr.) i **propozicionalni konektori**. **656**

Reprizni je konektor u užem smislu svaka ponovljena riječ: **657**

U rasuđivanju o cinizmu ***moći****, o dijalektici privilegija moderne imamo na umu implikacije Adornove negativne dijalektike.* ***Moć*** *nije samo zakon koji vlada činjenicama, po kojem se one odvijaju. Ako se ne varamo, nikada dosad nije na tako jasan i dubok način promišljana* ***moć****.* (AŠD)

a u širem smislu i leksičko ponavljanje utemeljeno na odnosu potpune ili djelomične sinonimije:

Trgovina *nije bila naročito živa, ali je trgovac znao da od deset kupljenih konja, spremnih za put, napravi* ***karavan*** *kao da ih je trideset. Utisak velikog* ***prometa*** *bio mu je potreban da bi bučnim danom prikrio bremenitu noć.* (DSU)

658 Asocijativnim konektorom smatra se svako leksičko ponavljanje utemeljeno na odnosu metonimije, sinegdohe, hiponimije i derivacije:

> *Raspored* ***dućana*** *je skoro svuda isti. Imaju sokaci u kojima rade* ***kujundžije****, pa* ***sarači****,* ***jorgandžije****, pa* ***bazerdžani****,* ***sarafi****,* ***boltadžije****, pa* ***nalbante****,* ***bakali****, pa* ***salebdžije****,* ***halvadžije*** *i* ***bozadžije****.* (ZDŽP)

> *Valja dati primjere za četiri vrste* ***afiksa****.* ***Prefiksi*** *se u našem jeziku... javljaju uglavnom u derivacionoj funkciji.(...) Za* ***sufikse*** *ima toliko primjera u našem jeziku da ih je izlišno navoditi.(...) Za* ***infikse*** *u našem jeziku imamo primjera među derivacionim. (...)* ***Cirkumfiks*** *– u stvari spoj* ***prefiksa*** *i* ***sufiksa*** *sa jedinstvenom funkcijom – nešto je rjeđa pojava, kojoj ne možemo naći primjere u našem jeziku.* (MRJ)

> *Polažući svoju nadu u svog Gospodara, Musa se otisnu u* ***bijeg****.* ***Bježao je*** *sve dok nije stigao u zemlju miđansku, u grad Haran.* (IKT)

659 Reprizni i asocijativni konektori najjači su vezivni elementi teksta i važna sredstva njegova razvoja.

660 Intenzivnim se konektorima osigurava razvoj vezanog teksta tako što se intenzificira (pojačava, naglašava, ističe) sadržaj rečenice kojoj pripadaju. Najčešći su intenzivni konektori: *štaviše / štoviše, čak, čak i, čak ni, upravo* i dr.:

> *U svakom slučaju, moć je metafora i za ono što je moguće i što je dopušteno znati. Danas je to moć koja ima cinički pogled: on događaj pretvara samo u informaciju i fenomen, u ono što već u suvremenosti nalikuje na prošlost.* ***Štaviše****, dijalektika svevidećeg oka, kojim moć sve proniče, ne iskazuje se samo u nakupini sile, u njezinoj aroganciji, već i u mitu medija moći koji svrstava desno i lijevo.* (AŠD)

661 Amplifikativni konektori imaju izrazito razvijačku ulogu. Njima se upućuje na tekstualne cjeline postavljene stupnjevito (s hipertemom ili bez nje). Najčešći su amplifikativni konektori: *prvo, drugo, treće...; prva stvar, druga stvar, treća stvar...; najprije, nadalje, najzad / naposljetku; na početku, dalje, na koncu / kraju* i dr.:

> ***Prvo*** *što je moderna semantika revidirala je samo poimanje sinonimije i antonimije kao suprotnih pojmova, tj. antonima.(...)* ***Drugo*** *što su moderni semantičari ustanovili jeste da je antonimija veoma složena pojava, sa više kategorija i potkategorija.* (MRJ)

662 Uloga je spacijalnih konektora bliska ulozi amplifikativnih – njima se također razvija vezani tekst. Najčešći su spacijalni konektori: *dalje, nadalje, onda* i dr.:

> *Ovo nije dobro mjesto za odmor. Ovdje nema vode, a nema ni dovoljno sunca.* ***Nadalje****, sve izgleda nekako tužno.* (razg.)

663 Nominalni su konektori orečeničeni naslovi ili podnaslovi. Uloga im je da ekspliciraju "temu" o kojoj će se u vezanom tekstu govoriti:

Genetička metoda. – Slična je metodi studije slučaja. Kao i ova posljednja, ona predstavlja samo prvi korak u nauci. (MŠK)

Uloga je eksplikativnih konektora da sadržajem rečenice kojoj pripadaju objašnjavaju, uopćavaju ili preciziraju sadržaj ostalih rečenica u vezanom tekstu. Najčešći su eksplikativni konektori: *znači, to jest, ispada, naime, zapravo, ustvari, drugim riječima, jednom riječju, drukčije kazano, jednostavnije rečeno, ukratko rečeno* i dr.: **664**

***Ustvari**, mi otkrivamo da je moć ono najstarije, ono najnovije, predvečerje bitke i njezin kraj, ono što je svoja vlastita protivrječnost. **Zapravo**, moć istinski nagoni na moć, na ono više moći same. **Drugim riječima**: mi suvremenici upravo započinjemo da uočavamo kako moć svagda nalikuje na zloupotrebu moći, na prokletstvo nasilja, na stvarne nevolje.* (AŠD)

Verifikativnim se konektorima izriče govornikov stav o sadržaju rečenica u kojima se nalaze te sadržaju drugih rečenica u vezanom tekstu. Njima se taj sadržaj na neki način verificira – prihvaća, odbija, korigira, označava kao (ne)jasan, (ne)logičan, (ne)očekivan, očigledan i sl. Najčešći su verifikativni konektori: *zacijelo, zaista, uistinu, zbilja, stvarno, naravno, prirodno, jasno, očigledno, očevidno, očito, dakako, svakako, sigurno, doista, razumije se, nesumnjivo, bez sumnje, bez dvojbe, donekle, nikako, nipošto* i dr.: **665**

*Ovdje možemo spomenuti i to da Gehlen misli da svako forsiranje i uzimanje u obzir "viših ljudskih mogućnosti", ako se želi otjeloviti u životu na direktan način, može biti destruktivno u visokoj mjeri. **Očigledno**, "ko želi entuzijastički realizirati osjećanje slobode i velikog određenja čovjeka, ko želi polazno proživjeti ovo golemo iskustvo, ko osjeća da mu u ovoj misli njegovo srce jače kuca, taj je prema zagonetnoj sudbi onaj koji korača prema giljotini".* (AŠD)

Konfrontativni konektori sadržaj rečenice kojoj pripadaju postavljaju u odnos suprotnosti prema drugoj ili drugim rečenicama u vezanom tekstu. Najčešći su konfrontativni konektori: *međutim, naprotiv, nasuprot, pak, s jedne strane – s druge strane* i dr.: **666**

*Afganistanci su hrabri i otmjeni ratnici koje je prošlost naučila da budu nepovjerljivi prema strancima. Oni i danas rijetko i samo od nužde zalaze u nove dijelove grada u kojima žive stranci. **Međutim**, hipike su primili u svoju zemlju kao još jedno prijateljsko, mirno i blagonaklono pleme.* (ZDŽP)

Priložnim se nesupstitutivnim konektorima sadržaj rečenica kojima oni pripadaju postavlja u različite značenjske odnose prema sadržaju drugih rečenica u vezanom tekstu. Ovi konektori mogu imati različita značenja: zaključno (*dakle*...), isključno (*samo, jedino*...), dopusno (*ipak, pa ipak, pa opet*...) i dr., te se tako i dijele u različite vrste (konkluzivni, ekskluzivni, koncesivni i dr.): **667**

*Sve je u njega prazno i nekorisno, i mirna narav, i ljudsko raspoloženje, i bistar um, prazno i površno. Ali on je bio jedini čovjek u kasabi koji mi je rekao riječ saučešća, nekorisnu ali sigurno iskrenu. **Pa opet**, stidim se da*

kažem, ličila je na milostinju siromaha, i nije me ni zagrijala ni ganula. (MSD)

668 Propozicionalni su konektori klišeizirane rečenice u kojima poziciju predikata popunjavaju glagoli govorenja, pokazivanja, upozoravanja i sl. Propozicionalni konektori imaju istaknutu pragmatičku ulogu – da svrate pozornost primaoca (sugovornika, slušaoca, čitaoca) na tekst. Stoga oni u principu ne nose nikakvu novu obavijest. Ovisno o tome na koji dio teksta upućuju, razlikuju se antecedentni (upućuju na prethodni kontekst) – *rekli smo..., kazali smo..., objasnili smo..., vidjeli smo..., upoznali smo se...*, postcedentni (upućuju na naredni kontekst) – *da kažemo (nešto / riječ-dvije)..., da vidimo..., da objasnimo..., da podsjetimo..., da zaključimo..., da navedemo primjer..., recimo..., pogledajmo...*, i antecedentno-postcedentni (upućuju i na prethodni i na naredni kontekst) – *vidjeli smo... pogledajmo sada, ranije smo kazali... sada ćemo reći...*:

***Vidjeli smo**, dakle, zašto i na koji se način mijenja oblik jedne riječi u okvirima derivacione morfologije.* (MRJ)

***Ovdje moramo odmah istaknuti** da je spomen krstjana u defterima, ako se naime shvati u smislu koncepta koji je ovdje izložen, najmanje indikativan ako je u pitanju islamizacija.* (MHP)

***Sad kad smo se pobliže upoznali** sa glavnim artikulatorima, **da vidimo** kakve se sve vrste glasova mogu njima proizvesti, naime da vidimo kako fonetičari klasifikuju ljudske glasove prema njihovim artikulacionim svojstvima.* (MRJ)

Kao propozicionalni konektori funkcioniraju i upitne rečenice s istaknutom pragmatičkom ulogom:

***Šta je, zapravo, ova knjiga**? Ovo je priča o ljudskom jeziku...* (MRJ)

Tipovi vezanog teksta

669 Vezani se tekstovi međusobno razlikuju po načinu na koji su ustrojeni. Ustrojsvo je vezanog teksta – kako smo vidjeli – bitno određeno obavijesnim ustrojstvom njegovih sastavnica te vezom među njima. Uzimajući, dakle, u obzir općenite osobine njihova ustrojstva, možemo razlikovati tri najopćenitija tipa vezanog teksta: **raspravljanje**, **pripovijedanje** i **opisivanje**.

670 U vezanim tekstovima koji pripadaju raspravljanju "tema" se razvija postupno: jedna se misao izvodi iz druge; iz onog što je poznato (izrečeno) izvodi se ono što je nepoznato (dotad neizrečeno); iz onog što je jednostavnije izvodi se ono što je složenije. U tekstovima ove vrste važno je poštovati logički slijed pojava i među njima uspostaviti uzročno-posljedične odnose. Stoga će tekstovima raspravljanja biti svojstvena lančana veza među rečenicama te konektori svih vrsta. Rečenice će u njima većinom biti sinsemantične:

Ludilo ne bira osobu. Ono dolazi iz nama nepoznatih prostora. Možda iz pradavnine zaključane u tajne komore mozga, možda iz vjetra, iz vremena, iz kiše, a možda ide iz čovjeka u čovjeka. To još nije naučno dokazano i objašnjeno. Zbog toga protiv njega nema lijeka. I pitanje je da li je to bolest ili prelazak iz jednog ljudskog spoznanja u drugo, tajanstvenije, možda ljepše, čovjeku prirođenije. (DŽAD)

U tekstovima pripovijedanja "tema" se također razvija postupno. I u njima se na- **671**
redna misao izvodi iz prethodne, ali ne – kao u raspravljanju – po logičkom slijedu, nego po vremenskom slijedu. U ovakvim tekstovima – opet za razliku od tekstova raspravljanja – vrijeme igra značajnu ulogu, te su stoga predikatski glagoli u rečenicama vremenski usaglašeni. Po ostalim osobinama svoga ustrojstva vezani su tekstovi pripovijedanja slični vezanim tekstovima raspravljanja – rečenice su u njima uglavnom sinsemantične, u načelu im je svojstvena lančana veza te konektori svih vrsta:

Iza jacije nepoznati ljudi na konjima došli su pred tvrđavsku kapiju, snažno udarili zvekirom, i naredili stražaru da pozove dizdara, nose važno naređenje od valije. Kad je dizdar došao na kapiju, pokazali su mu pismo, i on je dvojicu pustio u tvrđavu, drugi su ostali pred zaključanim vratima. Šta se nakon toga dešavalo, niko nije tačno znao, i moglo se samo nagađati, kao što su nagađali i oni kojima se sve dešavalo. Dvojica neznanaca savladali su dizdara u njegovoj kuli, udarili su ga nadžakom po glavi i krvavog ostavili na podu... (MST)

Vezani tekstovi opisivanja značajno se razlikuju i od vezanih tekstova raspravlja- **672**
nja i od vezanih tekstova pripovijedanja. U njima se predmeti i pojave stavljaju jedni nasuprot drugima u istom vremenu. Sadržaji rečenica ovdje ne proizlaze jedni iz drugih, ni logički ni vremenski, oni se naprosto postavljaju jedni pored drugih. Otuda su u vezanim tekstovima opisivanja rečenice većinom autosemantične, vezane naporedno, s manjim brojem konektora:

Duboka jaruga dijelila je malo naselje na skoro dva jednaka dijela. Kuće su bile trošne i male. Onako skupljene na brijegu izgledale su kao gomile starih, iznemoglih prosjaka pred dverima nekakvog basnoslovnog carskog hrama. Iznad sela lebdio je miris kozijeg loja i jasmina. (ZDŽP)

Spomenuta tri tipa vezanog teksta rijetko se pojavljuju u čistom vidu; mnogo češće susrećemo tekstove koji pripadaju miješanim tipovima.

Red riječi

Riječi se u jeziku nižu i izgrađuju veće sintaksičke jedinice po strogo utvrđenim **673**
pravilima. Sintaksičkim se jedinicama – prostim i složenim – dodjeljuju sintaksičke funkcije, tj. pozicije unutar rečeničnog ustrojstva, a njihov redoslijed zove se **redom riječi**.

Pravila reda riječi odnose se, dakle, na redoslijed sintaksičkih pozicija unutar rečenice bez obzira na to da li su one popunjene prostim sintaksičkim jedinicama ili složenim, te na redoslijed pozicija koje zauzimaju proste sintaksičke jedinice unutar složenih. To znači da se sintaksa zanima redom riječi i na razini proste i na razini složene rečenice. Pritom ona uzima u obzir i gramatički i komunikacijski aspekt rečenice.

674 U bosanskom jeziku razlikuju se tri vrste reda riječi: **osnovni red riječi, aktualizirani red riječi** i **obavezni red riječi**. Osnovni red riječi odnosi se na rečenicu kao gramatičku jedinicu, aktualizirani – na rečenicu kao obavijesnu (komunikacijsku) jedinicu, a obavezni – na redoslijed rečeničnih komponenata uvjetovan prozodijskim razlozima.

Osnovni red riječi

675 Osnovni red riječi zove se još i gramatičkim ili gramatičko-semantičkim redom riječi. Pravila osnovnog reda riječi tiču se mjesta koje u rečenici zauzimaju članovi njenoga gramatičkog ustrojstva. U tim pravilima dolaze do izražaja gramatički i semantički odnosi među njima. Stoga se osnovni red riječi istražuje na razini rečenice kao kontekstualno neuključene jedinice.

U istraživanju osnovnog reda riječi obično se polazi od predikata i promatra njegov odnos prema ostalim članovima osnovnoga gramatičkog ustrojstva rečenice – subjektu, objektu i adverbijalnoj odredbi.

676 U osnovnom redu riječi subjekt stoji ispred predikata. Značenjski odnos između subjekta i predikata može biti odnos:

a) pokretača ili vršioca radnje i radnje u aktivnoj rečenici:

Neko se nasmija. (ZDP)

b) osobe ili predmeta koji trpi radnju i radnje u pasivnoj rečenici:

Vrata (su) zaključana. (HHG)

c) osobe ili predmeta i svojstva koje im se pripisuje:

Noć je bila mračna. (HBM)

d) vrste i roda:

Liljan je cvijet. (razg.)

i dr.

677 Vršilac radnje u pasivnoj rečenici ne izriče se subjektom, već posebnim prijedložno-padežnim izrazom, koji stoji iza predikata:

Bio je napušten ***od svih.*** (razg.)

678 U osnovnom redu riječi objekt stoji iza predikata:

*Žena spusti **ruke**.* (DSU) – *Mi služimo **Bogu**...* (SBP) – *Ja nisam ni sanjao **o bjekstvu**.* (HKP)

Zahvaljujući ovom pravilu moguće je razriješiti dvosmislenost rečenica u kojima riječi imaju isti gramatički oblik bez obzira na to da li popunjavaju poziciju subjekta ili objekta, npr.:

S_1	+	VF	+	S_4
Sunce		*ljubi*		*nebo.*
Nebo		*ljubi*		*sunce.*

Da li riječi *sunce* i *nebo* u navedenim primjerima imaju ulogu subjekta ili objekta, moguće je odrediti jedino na temelju njihova položaja u odnosu na predikat. Tako će im biti pripisana uloga subjekta ako stoje ispred predikata, a uloga objekta ako stoje iza njega.

Kad su u rečenici uz jedan predikat ostvareni i bliži i dalji objekt, najprije dolazi bliži pa tek onda dalji objekt: **679**

*Napisao je **pismo majci**.* (razg.)

Adverbijalna odredba u osnovnom redu riječi može stajati i ispred i iza predikata. **680**
Ako je izrečena prilogom kojim se označava svojstvo predikatom obilježene radnje, adverbijalna odredba stoji ispred predikata, ili – ako je u ulozi predikata glagol u složenom glagolskom obliku – iza pomoćnoga glagola, tj. između dijelova predikata:

*Manje slutnje... **lahko** se prebrode.* (NIU) – *Dijete je **dugo i uporno** šutjelo.* (JMS)

Ako je pak u ulozi adverbijalne odredbe prilog koji znači okolnost vršenja radnje obilježene predikatom, te ako je u njenoj ulozi prijedložno-padežni izraz – tada ona stoji iza predikata:

*Ne možeš ostati **ovdje**.* (MSD) – *Primičem se **džamiji**.* (SKP) – *Glas siđe **ispod Gorice**.* (HHG)

Napokon, adverbijalna odredba izrečena zamjeničkim prilozima i priložnim izrazi- **681**
ma (kao deiktičkim riječima) stoji na početku rečenice:

***Tamo** sam učio medresu...* (HBT) – ***Tako** ti je bilo u moje vrijeme...* (ĆSM)

Ako je u jednoj rečenici više ovakvih priloga, najbliži je predikatu onaj s mjesnim značenjem, zatim onaj s vremenskim, a onda dolaze ostali:

***Zato tada tamo** napraviše nered.* (razg.)

U osnovnom redu riječi atribut može stajati i ispred i iza supstantivne riječi na koju **682**
se odnosi. Ako je atribut izrečen adjektivnom riječju, tj. ako je kongruentan, on stoji ispred upravne supstantivne riječi:

*Ovdje zapravo počinje **moja** priča.* (IHT)

683 Ako je upravna supstantivna riječ imenička zamjenica, kongruentni atribut stoji iza nje:

Jesam li rekao nešto ***sramotno****?* (razg.)

684 Ako uz supstantivnu riječ stoji više kongruentnih atributa izrečenih pridjevima s različitim značenjskim opsegom, redaju se tako da bliže supstantivnoj riječi budu oni u kojih je značenjski opseg uži:

Nekada je Gazni bio prijestonica ***moćnih muslimanskih*** *vladara srednjeg vijeka i veliki rasadnik kulture.* (ZDŽP)

685 Pridjevske zamjenice u ulozi kongruentnog atributa stoje ispred pridjeva i rednih brojeva u toj ulozi:

Neka crna *sjena stade vrh mene.* (HHG) – *Poslije bi lakše vukli* ***svoj neizbježni*** *teret.* (MST) – *Najteži je* ***ovaj treći*** *dio.* (razg.)

686 Redni brojevi u ulozi kongruentnog atributa stoje ispred pridjeva u istoj ulozi:

Popili smo ***prvu jutarnju*** *kahvu.* (razg.)

687 Atribut izrečen padežnim ili prijedložno-padežnim izrazom, tj. nekongruentni, u osnovnom redu riječi stoji iza supstantivne riječi na koju se odnosi:

Ulice ***Đulfe*** *su čiste i sjenovite.* (ZDŽP) – *Oko* ***u zrcalu*** *neće obujmiti lukove jezika...* (HHK)

688 Mjesto je apozicije u osnovnom redu riječi ispred imenice na koju se odnosi:

Mir ruci ***hafiza*** *Pašage Kukavice!* (DŽLD)

689 Ako je upravna supstantivna riječ imenička zamjenica, apozicija stoji iza nje:

Ja, ludi ***vrabac****, pošao sam jastrebu u pohode.* (MST)

690 U osnovnom redu riječi klauze se – ovisno o strukturnom i semantičkom tipu zavisnosložene rečenice kojoj pripadaju – raspoređuju različito.

691 Zavisne klauze kojima se izriče (eksplicira) sadržaj kataforičnih riječi u osnovnoj klauzi stoje iza tih riječi:

...i nijesu jednom stali jedan uz drugog, samo zato ***da bi osjetili blizinu onoga koga vole****.* (ĆSM) – *Ovdje narod priča tako* ***kako sam ti rekao****...* (IKT) – *O Džafere, ostani onakav* ***kakav jesi****...* (NIU)

692 Atributske zavisne klauze uvijek stoje iza supstantivne riječi po kojoj se uvode:

Dužinom zida ***što je ulazu nasuprot*** *ostavljen je uski prorez* ***kroz koji posjetitelj može vidjeti neonom osvijetljenu spiljinu dubinu****.* (IKT)

693 Posljedične zavisne klauze također stoje iza riječi u osnovnoj klauzi po kojima se uvršćuju, tj. iza osnovne klauze:

Ustade i iziđe tako brzo ***da Mukaffa nije stigao ni zaustiti.*** (DŽKI) – *U magli nisu mogli pronaći puta,* ***tako da su zalutali.*** (razg.)

Poredbene zavisne klauze koje se u složenu rečenicu uvršćuju po komparativnoj riječi u osnovnoj klauzi te one kojima se izriče poređenje po izrazitoj nejednakosti stoje iza osnovne klauze: **694**

Bila je tvrđa i snažnija ***nego što se nadao.*** (MSDC) – *...dosadilo ti (je) da bježiš,* ***kamoli da se svetiš.*** (HBT)

Nasuprot tome, poredbene klauze kojima se izriče poređenje po srazmjeri ili nesrazmjeri stoje ispred osnovne klauze: **695**

Što je zlo veće, *mamci su mu sjajniji.* (DSP)

U ostalim vrstama zavisnosloženih rečenica položaj zavisne klauze u odnosu na osnovnu uvjetovan je logičkim odnosom koji se među njima uspostavlja. **696**

Objekatske (izrične i zavisnoupitne), mjesne, načinske, poredbeno-načinske i namjerne zavisne klauze u osnovnom redu riječi načelno stoje iza osnovne klauze:

Jutros, sabahile, probudio me portir i javio ***da me kola i šofer očekuju pred hotelom.*** (ZDŽP) – *Nisam znao* ***u kakvom zvjerinjaku živimo.*** (MST) – *Došli su* ***odakle se nismo nadali.*** (razg.) – *Nisam uradio* ***kako me mati savjetovala.*** (ZDP) – *Išao je niz široko stepenište teška, olovna koraka* ***kao da je na leđima nosio čitav nebeski svod...*** (MKS) – *Nijesam došao* ***da oprošťaj tražim...*** (ĆSM)

a vremenske, uzročne, pogodbene i dopusne – ispred nje:

Čim je tog jutra Alija stigao u čaršiju, *presrete ga gazda Ješua i pozva ga k sebi u dućan.* (EČL) – ***Zato što je bila vesela,*** *svi su je voljeli.* (razg.) – ***Ako se dobro sjećam,*** *svi bili smo svojta.* (ASS) – ***Iako (smo) u skupu,*** *svi smo sami sa sobom...* (SKP)

Iznimke od ovih načelnih pravila uglavnom su uvjetovane formalnim razlozima. Tako, npr., uzročne zavisne klauze uvedene veznikom *jer* – unatoč navedenom općem pravilu – uvijek stoje iza osnovne klauze:

I ne ubij muhu, / ***Jer ona samo u ljeto zuji.*** (BAP)

Veza je među klauzama u nezavisnosloženim rečenicama logičke i leksičkosemantičke naravi. Pritom one mogu stajati u odnosu logičke ili leksičkosemantičke zavisnosti, što znači da u ustrojstvu složene rečenice zauzimaju mjesta po načelu logičke ili leksičkosemantičke postupnosti: **697**

Minka uđe šutke i stane do vrata. (HBM)

**Minka stane do vrata i uđe šutke.*

a mogu biti logički i leksičkosemantički nezavisne, što znači da u ustrojstvu kontekstualno neuključene složene rečenice nemaju strogo utvrđena mjesta:

Rijeka šumi i odnosi mi dane. (HHG)

Rijeka mi odnosi dane i šumi.

Aktualizirani red riječi

698 Aktualizirani red riječi zove se još i konkretnim redom riječi. Njegova pravila tiču se redoslijeda komponenata u obavijesnom ustrojstvu rečenice. Otuda je jasno da se o aktualiziranom redu riječi može govoriti samo kad je u pitanju kontekstualno uključena rečenica, tj. rečenica sastavnica vezanog teksta.

699 U aktualiziranom redu riječi važi pravilo da na prvome mjestu u rečenici dolazi tema, a na drugom rema (v. § S 627). Budući da članovi gramatičkog i obavijesnog ustrojstva rečenice ne stoje ni u kakvom nužnom odnosu, primjena pravila aktualiziranog reda riječi najčešće dovodi do različitih promjena osnovnog reda riječi. Tako, npr., u aktualiziranom redu riječi predikat može stajati ispred subjekta, objekt i adverbijalna odredba ispred predikata, pojedine vrste zavisnih klauza koje uobičajeno stoje ispred osnovne klauze mogu stajati iza nje itd.:

Uskoro je gorjela čitava tekija... (IHT) – *Njega prate galebovi.* (DSU) – *Crvenim linijama sam povezao kružiće...* (DŽKI) – *Ništa ti ne koristi ako mi ne izliječiš mog prvog vojvodu crnostrika Ljuticu i junaka Poskoka.* (HHG) – *Mislio sam da je olizao konopac ili omastio Ahmedovu sablju, deset glava da je imao.* (HBT)

700 Ukoliko u kontekstualno uključenoj rečenici rema prethodi temi, tj. ukoliko se naruše pravila aktualiziranog reda riječi, kažemo da je red riječi *obilježen*. Obilježenost reda riječi ukazuje na govornikovu namjeru da naglasi pojedine komponente obavijesnog ustrojstva rečenice dodjeljujući im istaknuto mjesto u rečenici:

Sjede ljudi. (ZDP) – *Molitvu jednu / Jedinu znam / U ovome svijetu / Beskrušnom* (MDK) – *U stap sam salila dan.* (BAP) – *Kroz kamen živi nosih ruke dvije...* (MDK) – *Da je Bog Jedan / i da nema drugoga Boga / osim Njega / postalo je napokon jasno / i posljednjoj budali* (ASS)

Obavezni red riječi

701 Obavezni red riječi u bosanskom jeziku nije uvjetovan gramatičko-semantičkim ustrojstvom rečenice niti je uvjetovan njezinim obavijesnim ustrojstvom. On je uvjetovan prozodijskim razlozima.

702 Pravilima obaveznog reda riječi utvrđuje se mjesto klitikama u rečenici – enklitikama i proklitikama. Budući da nemaju svoga naglaska, klitike se uklapaju u naglasne cjeline s riječima koje imaju naglasak. Stoga njihov razmještaj u rečenici nije slobodan.

Enklitike ne mogu doći na početku rečenice. Tako u bosanskom jeziku nisu prihvatljive rečenice: **Im dosađujem*. – **Je ne volim*, nego samo: *Dosađujem **im**. – Ne volim **je***. Osim toga, enklitike ne mogu doći neposredno iza u rečenicu umetnutih dijelova (koji se najčešće odvajaju zarezima), npr.: **Oni, bez obzira šta su učinili, **će** sigurno odgovarati* (mora biti: *Oni **će**, bez obzira šta su učinili, sigurno odgovarati* ili *Oni, bez obzira šta su učinili, sigurno **će** odgovarati*). **703**

Enklitike u načelu stoje iza prve naglašene riječi u rečenici: **704**

*Odakle **mu** ta tvrda vjera, koju odbija svaka vjerovatnost?* (MST) – *Zatjera **ga** kao psa...* (SKP) – *Gradaščevići **su** bezi tek nekih pedesetak godina.* (DSU) – *Možda **ću** udesiti i napukli umivaonik.* (ZDŽP) – *Jedni **smo** / drugima gledali u lica...* (ASS)

Svojstvo enklitika da se pomjeraju koliko god je to moguće prema početku rečenice često dovodi do njihova umetanja među dijelove kongruentnih i nekongruentnih imeničkih sintagmi, pa i čak tako čvrstih spojeva riječi kakvi su osobna imena i prezimena, različiti nazivi i sl.: **705**

*Naša **će** ljubav biti tiha...* (HBM) – *Na mojim **si** rukama, starče, snivao...* (HHK) – *U trijemu **je** džamije tridesetak ljudi...* (IKT) – *Te **su mu** riječi treperile u ušima...* (DŽKI) – *Brat **ga je** Hasan doveo.* (razg.) – *Stjepan **je** Tomašević posljednji bosanski kralj.* (razg.) – *Brzi **će** voz uskoro stići na stanicu.* (razg.)

Kad ne stoje iza prve naglašene riječi u rečenici, enklitike se smještaju neposredno iza predikata: **706**

*A kadija Harun Rišim stao **je** u podne pred mene i raširio obje ruke.* (NIU) – *Tek u ulici steže **me** nešto za gušu, pa pobjesnih* (HHG) – *Usijanje vode i sunca plavilo **ju je** cijelu.* (JMS)

U složenim rečenicama enklitike uobičajeno stoje neposredno iza svih veznika (nezavisnih i zavisnih), izuzev veznika *i* i *a*: **707**

*Nagradite ga, ali **mu** ne vjerujte.* (DSU) – *Pomislio sam da **je** to ustaljeni adet koji **se** održava po svim tekijama bektaškog reda...* (ZDŽP)

U bosanskom je jeziku istaknuta težnja enklitika da se grupiraju. Kad više enklitika dolazi zajedno, njihov je redoslijed strogo utvrđen. **708**

Više se enklitika, kad stoje jedna za drugom, razmješta tako da na prvome mjestu dođe upitna enklitika *li*: **709**

*Bi **li mi** ti donio?* (AID) – *Da **li smo** sami ovdje?* (razg.)

Kad glagolske i zamjeničke enklitike dolaze zajedno, razmještaju se tako da prvo dođu glagolske pa onda zamjeničke: **710**

Ustvari, ja ***sam ga*** *tako nazvao više za sebe...* (DŽAD) – *Čekali* ***su ga*** *kao čovjeka kojeg poznaju...* (AMH) – *Bili* ***bismo vam*** *zahvalni, doktore.* (DŽAD)

711 Kad više zamjeničkih enklitika stoje jedna za drugom, enklitika u dativu stoji ispred enklitika u genitivu i akuzativu:

Nije ***mi ga*** *nestalo.* (razg.) – *Mogao sam i ja drukčije, ali tražio si istinu, i ja sam* ***ti je*** *rekao...* (HBT)

712 Glagolska enklitika *je* dolazi iza zamjeničkih enklitika:

Tačnije rečeno, jezik ***im je*** *bio iščupan...* (IHT) – *On* ***mu ga je*** *oteo.* (razg.)

713 Ukoliko ispred glagolske enklitike *je* stoji zamjenička enklitika *je*, namjesto nje upotrebljava se zamjenička enklitika *ju*:

Čudan predosjećaj digao ***ju je*** *iz kreveta.* (IHT) – *Hoće li naći čovjeka koji će razumjeti njezinu dušu, kao što* ***ju je*** *razumjela Nedžmija!* (HBM)

714 Glagolska se enklitika *je* izostavlja iza enklitike *se*:

Sve ***se*** *opet zbijalo i odigravalo na stanici, pred njihovim očima.* (JMS) – *A vojnik* ***se*** *i dalje primicao stenjući.* (MKS)

715 Proklitike mogu stajati ispred prve naglašene riječi, tj. na početku rečenice:

Iz *poizvrtanih kotlova cvrči prolivena čorba...* (MKS) – ***I*** *turski republikanski činovnik suznih očiju pripovijedao je o caru Selimu...* (ZDŽP) – ***Ne*** *vrijedi tako živjeti.* (MSD)

716 Prijedlozi stoje ispred riječi s kojom čine prijedložno-padežni izraz:

Glas su mu iščupali ***u*** *grkljanu* ***na*** *sudu pravde* (MDK) – *Išao je on tako* ***za*** *konjima...* (ĆSM) – ***Pred*** *očima i* ***iza*** *očiju kuha, vrije.* (ZDP) – *Ta svagdanja i svakonoćna sijela ne bi bila* ***bez*** *Muharemage.* (EMZ)

Ako uz takve riječi stoji kongruentni atribut (ili više njih), prijedlog stoji ispred atributa (ili, ako ih je više, ispred prvog od njih):

U *sivom mraku, naslonjen bradom* ***na*** *oštru ivicu gvozdenog okvira, nazirao sam njegovo bezoblično lice* ***u*** *četvrtastom okviru, sasvim* ***blizu*** *mojih očiju.* (MSD) – *Otputovali su u zoru,* ***uz*** *prve jake jesenje vjetrove.* (ĆSM)

717 Ako prijedlozi čine prijedložno-padežni izraz s neodređenim zamjenicama, onda se oni smještaju između njihovih sastavnih dijelova:

Svi su je u hotelu poznavali pa i u okolici, premda nije ni ***s*** *kim skoro ni govorila.* (HBM) – *Ne prima pomoć ni* ***od*** *koga.* (razg.)

718 Prijedlozi *radi, nasuprot, unatoč i u(s)prkos* mogu u obilježenu izrazu stajati i iza riječi s kojom čine prijedložno-padežni izraz:

Sve nam je to ispričao pouke ***radi****.* (razg.) – *Svemu* ***usprkos****, odustao sam od posla.* (razg.)

Riječca *ne* kojom se gramatički niječe rečenični sadržaj stoji ispred predikata: **719**

Trčao je tako da je izgledalo da se ništa neobično ***ne*** *dešava...* (ĆSM) – *Tome se ovdje niko pametan* ***ne*** *bi čudio.* (ZDŽP) – ***Ne*** *smije pustiti suze.* (EČL) – ***Ne*** *mogu svi ljudi biti sebični i uplašeni.* (MST)

IZVORI

1. **AID** – Alija Isaković, *Drame*, Sarajevo, Preporod, 1995.
2. **AIP, AIT** – Alija Isaković, *Taj čovjek. Pobuna materije*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
3. **AMH** – Ahmed Muradbegović, *Haremska lirika. Haremske novele. Izabrane pjesme i novele*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
4. **ANT** – Alija Nametak, *Trava zaboravka*, Zagreb, 1966.
5. **APJ** – Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
6. **ASS** – Abdulah Sidran, *Sarajevska zbirka*, Sarajevo, Preporod, 1999.
7. **AŠD** – Abdulah Šarčević, *De homine mišljenje i moderni mit o čovjeku*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1986.
8. **BAP** – Bisera Alikadić, *Pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1988.
9. **BE** – *Bošnjačka epigrafika*, Sarajevo, Preporod, 1999.
10. **ĆSB** – Ćamil Sijarić, *Bihorci*, Sarajevo, Svjetlost, 1963.
11. **ĆSM** – Ćamil Sijarić, *Miris lišća orahova. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
12. **DSH** – Derviš Sušić, *Hodža Strah*, Sarajevo, Oslobođenje, 1986.
13. **DSP** – Derviš Sušić, *Pobune*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
14. **DSU** – Derviš Sušić, *Uhode*, Sarajevo, Svjetlost, 1982.
15. **DŽAD** – Džemaludin Alić, *Demijurg*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
16. **DŽKI** – Dževad Karahasan, *Istočni diwan*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
17. **DŽLD** – Džemaludin Latić, *Dome Davudov*, Sarajevo, Svjetlost, 1989.
18. **EČL** – Enver Čolaković, *Legenda o Ali-paši*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
19. **EMZ** – Edhem Mulabdić, *Zeleno busenje*, Sarajevo, Preporod, 1995.
20. **ETK** – Ejub Todorovac, *Kazivanja Šefke Bulbula i druge pripovijetke*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
21. **HBM** – Abdurezak Hifzi Bjelevac, *Minka*, Sarajevo, Preporod, 1996.
22. **HBT** – Husein Bašić, *Tuđe gnijezdo*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
23. **HHG** – Hamza Humo, *Grozdanin kikot*, Sarajevo, Preporod, 1999.
24. **HHK** – Hadžem Hajdarević, *Koje Nuhove lađe*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1987.
25. **HKP** – Hasan Kikić, *Provincija u pozadini. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
26. **IHT** – Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
27. **IKT** – Ibrahim Kajan, *Tragom Božjih poslanika. Turski dnevnik*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje, 1999.
28. **JMS** – Jasmina Musabegović, *Skretnice*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
29. **KPA** – Kasim Prohić, *Apokrifnost poetskog govora*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1974.
30. **KPK** – *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, prev. Enes Karić, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1995.

31. **LHB** – Lamija Hadžiosmanović, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.
32. **MĆO** – Musa Ćazim Ćatić, *Odabrane pjesme*, Zagreb, Zora, 1965.
33. **MDK** – Mak Dizdar, *Kameni spavač. Izabrane pjesme*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
34. **MHP** – Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo, Bosna, 1990.
35. **MKS** – Muhamed Kondžić, *Sužnji. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
36. **MRB** – Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1878-1918)*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
37. **MRJ** – Midhat Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, II izdanje, Sarajevo, 1988.
38. **MSD** – Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sarajevo, Svjetlost, 1972.
39. **MSDC** – Meša Selimović, *Djevojka crvene kose*, Sarajevo, Svjetlost, 1972.
40. **MST** – Meša Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo, Preporod, 1997.
41. **MŠK** – Midhat Šamić, *Kako nastaje naučno djelo*, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
42. **NIU** – Nedžad Ibrišimović, *Ugursuz*, Sarajevo, Preporod, 1996.
43. **NST** – Nafija Sarajlić, *Teme*, Sarajevo, Preporod, 1997.
44. **OAB** – Osman-Aziz, *Bez nade*, Sarajevo, Svjetlost, 1980.
45. **PMH** – *Pjesme o Muji Hrnjici*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
46. **SAP** – Salih Alić, *Pjesme*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
47. **SBP** – Safvet-beg Bašagić, *Pjesme. Prepjevi. Drame*, Sarajevo, Preporod, 1999.
48. **SKP** – Skender Kulenović, *Ponornica*, Sarajevo, Svjetlost, 1984/85.
49. **SSM** – *101 sevdalinka*, odabrao i prir. Munib Maglajlić, Mostar, Prva književna komuna, 1977.
50. **ŠSI** – Šemsudin Sarajlić, *Iz bosanske romantike*, Sarajevo, Preporod, 1997.
51. **TKK** – Tvrtko Kulenović, *Karavan*, Sarajevo, Svjetlost, 1981.
52. **ZDP** – Zija Dizdarević, *Prosanjane jeseni. Sabrane priče*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
53. **ZDŽP** – Zuko Džumhur, *Putopisi*, Sarajevo, Preporod, 1997.